

ВІСНИК

УНІВЕРСИТЕТУ імені АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
Заснований у жовтні 2010 р.
Виходить 2 рази на рік

BULLETIN OF ALFRED NOBEL UNIVERSITY

СЕРІЯ **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**

SERIES «PHILOLOGY»

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ
ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ**

ЛІТЕРАТУРНІ ТРАДИЦІЇ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР ТА ЕПОХ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕСТЕТИКИ
ТА ПОЕТИКИ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ**

**АСПЕКТИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ
СХІДНИХ МОВ ТА ЛІТЕРАТУР**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ
ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ**

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

ЛІТЕРАТУРНА ВІТАЛЬНЯ

Програмні цілі – висвітлення результатів новітніх досліджень та досягнень філологічної науки за всіма напрямками і аспектами її розвитку та практичного застосування.

Для наукових працівників, фахівців-лінгвістів, літературознавців, перекладознавців, студентів, широкого кола науковців і дослідників всіх напрямів розвитку філології.

Матеріали публікуються змішаними мовами.

Журнал затверджено до друку і до поширення через мережу Інтернет за рекомендацією вченої ради Університету імені Альфреда Нобеля (протокол від 30 листопада 2020 р. № 6).

Журнал «Вісник Університету імені Альфреда Нобеля». Серія «Філологічні науки» затверджено у Переліку наукових фахових видань за категорією «Б» рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України (наказ від 24.09.2020 р. № 1188).

Журнал «Вісник Університету імені Альфреда Нобеля». Серія «Філологічні науки» зареєстровано у міжнародних наукометричних базах і директоріях *Ulrich's Periodicals Directory*, *Directory of Open Access Journals (DOAJ)*, *Index Copernicus* та індексується в інформаційно-аналітичній системі Національної бібліотеки України імені Вернадського та *Google Scholar*.

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 22576-12476ПП від 20.02.2017 р.

2 (20) 2020

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Голова редакційної ради

Б.І. ХОЛОД, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Заступник голови редакційної ради

А.О. ЗАДОЯ, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної ради

С.Б. ВАКАРЧУК, доктор фізико-математичних наук,
професор (Університет імені Альфреда Нобеля,
м. Дніпро).
В.А. ПАВЛОВА, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
А.А. СТЕПАНОВА, доктор філологічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.Б. ТАРНОПОЛЬСЬКИЙ, доктор педагогічних наук,
професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор серії

А.А. СТЕПАНОВА, доктор філологічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Відповідальний секретар

Д.О. ГОЛУБ, кандидат філологічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної колегії

Н.О. ВИСОЦЬКА, доктор філологічних наук,
професор (Київський національний лінгвістичний
університет).
Я.В. ГАЛКІНА, кандидат філологічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
А.А. ЗЕРНЕЦЬКА, доктор філологічних наук, професор
(Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, м. Київ).
Н.В. ЗІНУКОВА, доктор педагогічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.О. КОРНІЄНКО, доктор філологічних наук, професор
(Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, м. Київ).
А.В. ЛЕПЕТЮХА, кандидат філологічних наук,
доцент (Харківський національний
педагогічний університет імені Г.С. Сковороди).
О.І. МОРОЗОВА, доктор філологічних наук, професор
(Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна).
В.Г. НІКОНОВА, доктор філологічних наук, професор
(Київський національний лінгвістичний університет).
Л.К. ОЛЯНДЕР, доктор філологічних наук, професор
(Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк).
І.В. ПРУШКОВСЬКА, доктор філологічних наук, доцент
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка).
Л.І. ТАРАНЕНКО, доктор філологічних наук, доцент
(НТУУ «Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»).
О.Б. ТАРНОПОЛЬСЬКИЙ, доктор педагогічних наук,
професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.М. ТУРЧАК, кандидат філологічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
Т.В. ФІЛАТ, доктор філологічних наук, професор
(ДЗ «Дніпропетровська медична академія
МОЗ України»).
Н.Л. ЮГАН, доктор філологічних наук, професор
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка).

EDITORIAL COUNCIL

Head of Editorial Council

BORYS KHOLOD
Doctor of Economics, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

Deputy Head of Editorial Council

ANATOLI ZADOLA
Doctor of Economics, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

Members of Editorial Council

SERGIY VAKARCHUK
Dr. of Physics and Mathematics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
VALENTYNA PAVLOVA
Doctor of Economics, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
ANNA STEPANOVA
Doctor of Philology, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
OLEG TARNOPOLSKY
Doctor of Pedagogy, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

ANNA STEPANOVA
Doctor of Philology, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

Executive Assistant

DARYNA HOLUB
PhD in Philology, Associate Prof. (Alfred Nobel University, Dnipro).

Editorial Board Members

NATALIIA VYSOTSKA
Doctor of Philology, Full Professor (Kyiv National Linguistic
University).
YANA GALKINA
PhD in Philology, Associate Prof. (Alfred Nobel University, Dnipro).
ALLA ZERNETSKAYA
Doctor of Philology, Associate Prof. (National Pedagogical
Dragomanov University, Kyiv).
NATALIIA ZINUKOVA
Doctor of Philology, Associate Prof. (Alfred Nobel University,
Dnipro).
OKSANA KORNIYENKO
Doctor of Philology, Full Professor (National Pedagogical
Dragomanov University, Kyiv).
ANASTASIIA LEPETIUKHA
PhD in Philology, Assistant Professor (H.S. Skovoroda Kharkiv
National Pedagogical University).
VERA NIKONOVA
Doctor of Philology, Full Professor (Kyiv National Linguistic
University).
LUIZA OLIANDER
Doctor of Philology, Full Professor (Lesya Ukrainka Eastern
European National University, Iutsk).
IRYNA PRUSHKOVSKA
Doctor of Philology, Associate Prof. (Taras Shevchenko National
University of Kyiv).
LARYSA TARANENKO
Doctor of Philology, Professor (NTUU "Igor Sikorsky Kyiv
Polytechnic Institute").
OLEG TARNOPOLSKY
Doctor of Pedagogy, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
OLENA TURCHAK
PhD in Philology, Assistant Prof. (Alfred Nobel University, Dnipro).
TATYANA FILAT
Doctor of Philology, Full Professor (Dnipropetrovsk Medical
Academy of Health Ministry of Ukraine).
NATALIIA YUHAN
Doctor of Philology, Full Professor (Taras Shevchenko National
University of Kyiv).

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

М.П. АБАШЕВА, доктор філологічних наук, професор (Пермський державний гуманітарно-педагогічний університет, Російська Федерація).
Н.В. БАРКОВСЬКА, доктор філологічних наук, професор (Уральський державний педагогічний університет, Російська Федерація).
Н.Л. БЛИЩ, доктор філологічних наук, професор (Білоруський державний університет, Білорусь).
О.Ю. ВІЛЛІС, PhD з філології, доцент (Гарвардський університет, США).
Г.Б. МАДІЄВА, доктор філологічних наук, професор (Казахський національний університет імені Аль-Фарабі, Казахстан).
Г.Л. НЕФАГІНА, доктор філологічних наук, професор (Академія Поморська в Слупську, Польща).
КЬОКО НУМАНО, магістр філології, професор (Токійський державний університет міжнародних досліджень, Японія).
Л. СІРИК, доктор філологічних наук, професор (Університет імені Марії Склодовської-Кюрі у Любліні, Польща).
А.Б. ТЕМІРБОЛАТ, доктор філологічних наук, професор (Казахський національний університет імені Аль-Фарабі, Казахстан).
Т. ЯНСЕН, PhD з філології (Університет Уельсу Триніті Сент Девід, Велика Британія).

INTERNATIONAL EDITORIAL COUNCIL

MARINA ABASHEVA
Doctor of Philology, Full Professor, Perm State Humanitarian Pedagogical University (Russian Federation).
NINA BARKOVSKAYA
Doctor of Philology, Full Professor, Ural State Pedagogical University (Russian Federation).
NATALIA BLISHCH
Doctor of Philology, Full Professor, Belarusian State University (Belarus).
OKSANA WILLIS
PhD in Philology, Assistant Professor, Harvard University (USA).
GULMYRA MADIYEVA
Doctor of Philology, Full Professor, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).
GALINA NEFAGINA
Doctor of Philology, Full Professor, Pomeranian University in Slupsk (Poland).
KYOKO NUMANO
Master in Philology, Full Professor, Tokyo State University of Foreign Studies (Japan).
LUDMILA SIRYK
Doctor of Philology, Full Professor, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).
ALUA TEMIRBOLAT
Doctor of Philology, Full Professor, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).
THOMAS JANSEN
PhD in Philology, Associate Professor, University of Wales Trinity Saint David (United Kingdom of Great Britain).

Усі права застережені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При передрукуванні посилання на «**Вісник Університету імені Альфреда Нобеля**». **Серія «Філологічні науки»** обов'язкове.

Редакція не обов'язково поділяє точку зору автора і не відповідає за фактичні або статистичні помилки, яких він припустився.

Редактори *М.С. Кузнецова, Л.В. Пилипчак*

Комп'ютерна верстка *А.Ю. Такій*

Підписано до друку 30.11.2020. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 30,45.

Тираж 300 пр. Зам. № .

Адреса редакції та видавця:

49000, м. Дніпро,
вул. Січеславська Набережна, 18.
Університет імені Альфреда Нобеля
Тел/факс (056) 720-71-54.
e-mail: rio@duan.edu.ua

Віддруковано у ТОВ «Роял Принт».
49052, м. Дніпро, вул. В. Ларіонова, 145.
Тел. (056) 794-61-05, 04
Свідоцтво ДК № 4765 від 04.09.2014 р.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

- Нефагіна Г.Л.**
Літературно-критическіе взгляды Н. Ульянова
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-1 10
- Кропиво І.В.**
Постмодерністська іронія і сміх: специфіка і наукова рецепція
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-2 20
- Литвиненко Н.А.**
Эмоции, чувства и аффекты в раннем французском романтизме: проблемы изучения (статья первая)
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-3 35
- Пура Я.С.**
Історіософія української національної ідеї у публіцистичних та мемуарних творах Уласа Самчука
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-4 45

ЛІТЕРАТУРНІ ТРАДИЦІЇ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР ТА ЕПОХ

- Годік К.О.**
Розпад та поява нового типу деструктивної людини в українській та російській літературах кінця ХХ – початку ХХІ століть
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-5 57

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕСТЕТИКИ ТА ПОЕТИКИ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

- Вірченко Т.І.**
Репрезентація поколінневих відмінностей в інтелектуальних романах В. Петрова-Домонтовича
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-6 70
- Голубь Д.А.**
Сказочный мотив берлинского текста в романе Ю. Семенова «Семнадцать мгновений весны»
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-7 78
- Кулакевич Л.М.**
Жанрова палітра української авантюрно-пригодницької прози першої третини ХХ століття
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-8 87
- Лілік О.О., Сазонова О.В.**
Архетипний образ світового дерева в художньому світі Григорія Чубая
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-9 98
- Мамедова Д.А.**
Томас Эрнест Хьюм и литературное течение имажизма
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-10 105
- Ревуцька С.К., Форгель М.В.**
Елементи автобіографії у романі Ш. Бронте «Джейн Ейр»
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-11 113
- Sukhenko I.M.**
Literary implications of religious perspectives on the nuclear in U.S. Fiction: Frank Bergon's "The Temptations of St. Ed & Brother S"
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-12 121

АСПЕКТИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ СХІДНИХ МОВ ТА ЛІТЕРАТУР

- Мащенко О.А.**
Концепція гумору в книзі Ліня Юйтана «Моя країна і мій народ»
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-13 133
- Микаїлов У.А.**
Автобіографізм в азербайджанской художественной прозе (на основе повестей Исы Муганны)
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-14 142

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Бондарчук К.С., Чумаченко О.А. Функції і способи презентації спеціальної лексики в українській художній літературі (на матеріалі романів Павла Загребельного) DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-15	150
Vermenyuch Ya.V. Emergence of Conceptual Metaphors in Ecological Filmic Discourse DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-16	160
Данчишин Н.Р. Мультиетнолект, етнолект, піджин та контактна мова в контексті побутування української мови в середовищі іноземних студентів Львова DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-17	167
Зінуква Н.В. Реалізація комунікативних стратегій англомовного ділового спілкування DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-18	175
Кирпиченко О.Е. Морфологічні інновації німецької мови (на матеріалі художніх текстів) DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-19	187
Куц М.О. Аналіз лінгвістичних особливостей твору Урсулі К. Ле Гуїн «The Wizard of the Earthsea» DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-20	196
Мамедова К.Г. Метод трансформации в описательной лингвистике DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-21	206
Мелкумова Т.В., Зінченко В.М. Семантичні групи предикативних прислівників у художніх творах Олександра Довженка DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-22	213
Меньшиков И.И. Синтаксическая омонимия в современном русском языке (вариативность и переразложение) DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-23	221
Сафарзаде А.Э. Порядок слов и фразовое ударение в английских высказываниях, состоящих из одинакового набора слов DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-24	229
Турчак О.М. Вокатив як елемент українського мовленнєвого етикету (особливості та тенденції в межах новітнього комунікативного дискурсу) DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-25	237
Удовіченко Г.М. Маєткові реалії в лексико-семантичній системі мови DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-26	246
Харчук Л.В. Особливості неморфологічного способу термінотворення (на матеріалі української електроенергетичної термінології) DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-27	254
Эминли Б.И. Этнокультурологические аспекты лингвистического анализа DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-28	263

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

Белокопытова М.А., Берестень Е.Е. Влияние лингвистической интерференции на изучение второго иностранного языка DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-29	272
Dmytruk L.A. Learning English through the integration of students' educational-cognitive and self-educational activities DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-30	281

Рибалка Н.В.

Особливості застосування мнемотехніки при вивченні лексичного матеріалу на заняттях з німецької мови

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-31 290

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Anataichuk I.M., Rutz O.V., Sazonova V.S.

Advertisement as a means of communication: the content and peculiarities of translation

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-32 299

Ostapenko S.A.

Practical principles of participle usage and rendering into Ukrainian in the process of literary texts translation

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-33 311

Талан Н.І.

Проблеми перекладу модальних дієслів з англійської на українську мову

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-34 320

Царенко І.О., Царенко О.О.

Стратегії форенізації та доместикації при перекладі міжнародної реклами та продуктів кіно- та телеіндустрії

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-35 328

РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Панченко О.І.

«Енциклопедія перекладознавства» – важлива подія для українських мовознавців.

Рецензія на видання: Енциклопедія перекладознавства (Вінниця, 2020)..... 337

ЛІТЕРАТУРНА ВІТАЛЬНЯ

Зейферт Е.И.

Герой моего романа. Постскриптум..... 340

НАШІ АВТОРИ..... 343

OUR AUTHORS..... 346

CONTENTS

TOPICAL PROBLEMS OF THEORY OF LITERATURE AND LITERARY CRITICISM

- Galina L. Nefagina**
N. Ulyanov's Literary-Critical Views
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-1 10
- Iryna V. Kropyvko**
Postmodern Irony and Laugh: Specific Features and Scientific Reception
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-2 20
- Ninel A. Litvinenko**
Emotions, Feelings and Affects in Early French Romanticism:
Problems of Study (the first article)
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-3 35
- Yaroslav. S. Pura**
Historiosophy of Ukrainian National Idea in Publicistic-Style Writings and Memoirs
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-4 45

LITERARY TRADITIONS: THE DIALOGUE OF CULTURES AND EPOCHS

- Kateryna O. Hodik**
Disintegration and Emergence of a New Type of Destructive Man in Ukrainian
and Russian Literature of the Late 20th – Early 21st Century
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-5 57

TOPICAL ISSUES OF AESTHETICS AND POETICS OF A LITERARY WORK

- Tetyana I. Virchenko**
Representation of General Differences in the Intellectual Novels by V. Petrov-Domontovych
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-6 70
- Daryna O. Holub**
Fairytale Motive of Berlin Text in Novel "Seventeen Moments of Spring" by Yu. Semenov
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-7 78
- Lyudmyla M. Kulakevych**
Genre Palette of Ukrainian Adventure Prose of the First Third of the 20th Century
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-8 87
- Olha O. Lilik, Olena V. Sazonova**
Archetypical Image of the World Tree in the Art World of Hrygorii Chubai
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-9 98
- Javida A. Mamedova**
Thomas Ernest Hulme and Literary Movement Imagism
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-10 105
- Svitlana K. Revutska, Maryna V. Forgel**
Elements of Autobiography in Ch. Brontë's Novel "Jane Eyre"
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-11 113
- Inna M. Sukhenko**
Literary Implications of Religious Perspectives on the Nuclear in U.S. Fiction:
Frank Bergon's "The Temptations of St. Ed & Brother S"
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-12 121

ASPECTS OF SOCIOCULTURAL PROBLEMATICS OF ORIENTAL LANGUAGES AND LITERATURE

- Olena A. Mashchenko**
The Concept of Humor in Lin Yutang's Writing "My Country and My People"
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-13 133
- Ulvi A. Mikailov**
Autobiography in the Artistic Prose of Azerbaijan
(on the Basis of Novellettes by Isa Mughanna)
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-14 142

TOPICAL PROBLEMS OF LINGUISTICS AND LINGUOCULTUROLOGY

Catherine S. Bondarchuk, Olha A. Chumachenko Specific Vocabulary in Ukrainian Fiction: Functions and Methods of Presentation (on P.A. Zahrebelnyi's Novels) DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-15	150
Yana V. Vermenych Emergence of Conceptual Metaphors in Ecological Filmic Discourse DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-16	160
Nazar R. Danchyshyn Multiethnolect, Ethnolect, Pidgin and Contact Language in the Context of Using Ukrainian Language Among Foreign Students in Lviv DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-17	167
Nataliia V. Zinukova Implementation of Communicative Strategies of English Business Communication DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-18	175
Olena E. Kyrpychenko Morphological Innovations of the German Language (on the Material of Literary Texts) DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-19	187
Mariia O. Kuts Analysis of the Linguistic Features of Ursula K. Le Guin's Work "The Wizard of the Earthsea" DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-20	196
Konul H. Mamedova The Method of Transformation in Descriptive Linguistics DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-21	206
Tetiana V. Melkumova, Viktoriia M. Zinchenko Semantic Groups of Predicative Adverbs in the Works by Alexander Dovzhenko DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-22	213
Igor I. Menshikov Syntactic Homonyms in the Modern Russian Language (Variability and Re-Decomposition) DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-23	221
Amina E. Safarzade Word Order and Sentence Stress in English Utterances Consisting of the Same Set of Words DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-24	229
Olena M. Turchak Vokative as an Element of Ukrainian Speech Etiquette (Special Features and Trends in the Framework of the Newest Communicative Discourse) DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-25	237
Hannah M. Udovichenko Manor's Reality in the Lexico-Semantic System of Language DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-26	246
Liliia V. Kharchuk Features of Non-Morphological Method of Term Formation (on the Material of Ukrainian Electric Power Engineering Terminology) DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-27	254
Eminli I. Boyukhanum Ethnocultural Aspects of Linguistic Analysis DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-28	263

MODERN LINGUODIDACTIC ASPECTS

Mariia A. Bilokopytova, Olena Ye. Beresten The Influence of Linguistic Interference on the Study of a Second Foreign Language DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-29	272
Liliya A. Dmytruk Learning English through the integration of students' educational-cognitive and self-educational activities DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-30	281
Nataliia V. Rybalka Peculiarities of Mnemotechnics Use While Lexical Material Studying in German Lessons DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-31	290

TRANSLATION STUDIES

Inna M. Anataichuk, Olena V. Rutz, Viktoriya S. Sazonova Advertisement as a Means of Communication: the Content and Peculiarities of Translation DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-32	299
Svitlana A. Ostapenko Practical Principles of Participle Usage and Rendering into Ukrainian in the Process of Literary Texts Translation DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-33	311
Natalia I. Talan Issues of Modal Verbs Translation from English into Ukrainian DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-34	320
Ilona O. Tsarenko, Olena O. Tsarenko The Strategies of Foreignization and Domestication During the Translation of International Advertising and Films DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-35	328

REVIEWS, SCIENTIFIC LIFE CHRONICLES

Olena I. Panchenko “The Encyclopaedia of Translation Studies” as an important event for Ukrainian linguists. Review of the publication: Encyclopaedia of Translation Studies / translated from English, edited by O.A. Kalnichenko and L.M. Chernovaty. Vol. 1. – Vinnytsya: Nova Knyha, 2020. – 552 p.....	337
---	-----

LITERARY SALON

Yelena I. Seifert Hero of My Novel. Postscript	340
OUR AUTHORS	343

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

УДК 82.09

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-1

Г.Л. НЕФАГИНА,

*доктор филологических наук, профессор,
заведующая кафедрой русской филологии
Поморской Академии в Слупске (Польша)*

ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ Н. УЛЬЯНОВА

Статья посвящена литературно-критическим взглядам представителя второй волны русской эмиграции Н. Ульянова. Среди генерации эмигрантских писателей, которая получила советское образование и впитала советский образ мышления, Ульянов был явлением исключительным, обладавшим энциклопедическими знаниями русской и зарубежной культуры, а главное – свободой мысли. Его работы, опубликованные в сборниках «Скрипты», «Диптих», «Спуск флага», позволяют понять историю и особенности формирования литературы второй волны эмиграции, специфику жанра исторического романа, кризисные явления в культуре XX в.

Основные проблемы литературно-критического творчества Ульянова связаны с определением места писателей ди-пи в литературе русского зарубежья и целей их творчества, с возможностью осуществления миссии новых эмигрантов как преемников духовных традиций первой эмиграции. Принципиальным положением концепции эмигрантской литературы Ульянов считал не беллетризацию политических взглядов, а высокий эстетический уровень.

Называя писателей-эмигрантов его поколения «детьми заката», Ульянов высказывал тревогу о судьбе не только русской литературы, но и европейской культуры, в которой прекрасное начинает замещаться уродливым, а красота – утилитарностью.

Анализ литературно-критических статей Ульянова расширяет пространство знаний о литературе второй волны эмиграции.

Ключевые слова: вторая волна эмиграции, «дети заката», политизация литературы, проблема преемственности, исторический роман.

Статтю присвячено літературно-критичним поглядам представника другої хвилі російської еміграції М. Ульянова. Серед генерації емігрантських письменників, яка отримала радянську освіту і ввібрала радянський спосіб мислення, Ульянов був явищем винятковим, володів енциклопедичними знаннями російської та зарубіжної культури, а головне – свободою думки. Його праці, опубліковані в збірниках «Скрипти», «Диптих», «Спуск прапора», дозволяють зрозуміти історію та особливості формування літератури другої хвилі еміграції, специфіку жанру історичного роману, кризові явища в культурі XX ст.

Основні проблеми літературно-критичної творчості Ульянова пов'язані з визначенням місця письменників ді-пі в літературі російського зарубіжжя і цілей їх творчості, з можливістю здійснення місії нових емігрантів як наступників духовних традицій першої еміграції. Принциповим положенням концепції емігрантської літератури Ульянов вважав не беллетризацию політичних поглядів, а високий естетичний рівень.

Називаючи письменників-емігрантів його покоління «дітьми присмерку», Ульянов висловлював тривогу про долю не тільки російської літератури, а й європейської культури, в якій прекрасне починає замінюватися потворним, а краса – утилітарністю.

Аналіз літературно-критичних статей Ульянова розширює простір знань про літературу другої хвилі еміграції.

Ключові слова: друга хвиля еміграції «діти присмерку», політизація літератури, проблема наступності, історичний роман.

Имя Николая Ивановича Ульянова в культуре второй волны эмиграции связано прежде всего с его работами по истории. Этой стороне его деятельности посвящены статьи [3; 4; 5; 6; 10] и диссертация [2]. **Меньше отражено в научных исследованиях его литературное и критическое наследие.** Между тем, Н.И. Ульянов обладал и даром писателя, и чутьём блестящего критика, и панорамным видением историка культуры. Для поколения, образование и воспитание которого пришлось на советские сталинские годы, он был уникальным по эрудиции и свободе мышления человек. Его скорее можно было бы назвать личностью серебряного века. Неслучайно в статье «Забывтый бог», посвященной одному из лучших в начале XX в. журналов по искусству, он писал, что «“Аполлон” воспитал в русском человеке чувство ценности искусства и сознание необходимости его защиты от кентавра общественности» [16, с. 86]. **Это воспитанное культурой серебряного века чувство определило основные принципы культурной деятельности Ульянова.** Писатель и критик второй волны М. Коряков охарактеризовал главный результат его деятельности как урок внутренней свободы. О художественном творчестве Ульянова – историческом романе «Атосса» и рассказе «Первого призыва» – мне уже приходилось писать [11; 12].

Для понимания особенностей литературного существования второй волны особый интерес представляет критическое наследие Н. Ульянова. Блестящий и беспощадный критик, человек свободных и независимых взглядов, эрудит, обладающий широким кругозором, Ульянов писал статьи по русской и зарубежной литературе, театру, спорил с литературоведами и критиками, оставил оригинальные интерпретации творчества Н. Гоголя, Л.Н. Толстого, Н. Гумилева. Из его статей вырисовывается представление о роли писателя-эмигранта в истории русской литературы, об эстетических принципах творчества, об ответственности литературы перед будущим России. Многие замечания Ульянова не только сохраняют свое значение, но и приобретают особую актуальность в наши дни.

Объектом данного исследования явились статьи разных лет, представленные в сборниках «Скрипты», «Спуск флага», «Диптих», а также опубликованные в некоторых эмигрантских журналах. К сожалению, эти работы, как и вообще многие литературные и критические произведения второй волны эмиграции, до сих пор мало доступны не только читателю, но и профессиональным филологам. Цель настоящей статьи и состоит в том, чтобы ввести в научное пространство ульяновскую концепцию эмигрантской литературы, представить его литературоведческие взгляды, показать особенности восприятия Н. Ульяновым творчества писателей-классиков и его современников.

Одним из важнейших для писателей военной эмиграции и ди-пи был вопрос их места в эмигрантской литературе. В статье «Десять лет» Ульянов отмечает многие проблемы и болевые точки дипийной литературы. «Новая» эмиграция была встречена эмиграцией первой волны с настороженностью. Бывшие «советские» вызывали любопытство, но поскольку среди них были единицы, писавшие до эмиграции (Родион Акульшин-Березов, Глеб Глинка, Разумник Иванов-Разумник, Дмитрий Кленовский), и почти все были не известны за границей, то первая эмиграция не знала их как писателей, а тем более не рассматривала их как восприимчивых культуры русского зарубежья. Ульянов пишет, что появление публикаций дипийцев оставалось почти незамеченным, тогда как любое упоминание произведений могло бы сыграть роль в литературной судьбе автора. Ни старшее поколение писателей первой волны, ни младшее, само получившее определение «незамеченного», почти не откликнулись публично на появившиеся произведения «новых».

Не без горькой иронии Ульянов замечает, что только через десять лет наступило что-то вроде оттепели, и «особенно значительным, прямо-таки историческим, представляется выступление Г.В. Адамовича, посвятившего в “Русской мысли” небывалый по размерам (целых четыре столбца!) отзыв о рассказах Г. Андреева и Л. Ржевского» [15, с. 8], а в книге об эмигрантской литературе Г.П. Струве [24] вообще не нашлось места «новым» писателям. Объективно подходя к последнему утверждению Ульянова, следует заметить, что

комплексного аналитического исследования «новой» литературы, действительно, в книге Струве нет. Но стоит обратить внимание на подзаголовок «Опыт **исторического** (выделено мною – ГН) обзора зарубежной литературы», ведь как таковая история литературы второй эмиграции еще только складывалась. Струве, тем не менее, дает краткий обзор состояния новоэмигрантской литературы, выделяя дипийный период и период собственно эмиграции (в основном в США и Канаду), перечисляет поэтов и писателей, уже вошедших в литературу русского зарубежья. Более того, он надеется, что новая эмиграция сможет сменить первую волну в развитии русской литературы в изгнании. Однако необходимым условием смены может быть сохранение связи «с русским языком и русской культурой, которую уже утратило или утрачивает младшее поколение старой эмиграции» [24, с. 261]. Правда, многие писатели первой волны опасались, что хранимый ими чистый русский язык может быть испорчен «советизмами», проникновением вульгаризмов, грубого уличного языка, который принесли «новые» эмигранты. Ульянов тоже предупреждал, что многие талантливые писатели второй волны могут погубить свое дарование языковым натурализмом, «выходящим за пределы эстетики». Стремясь реалистично изобразить советского современника, они используют такие «словечки и выражения, от которых не всякий способен на ногах устоять» [14, с. 298].

В 1950-е гг. вопрос о литературном будущем эмиграции, о смене был весьма актуален. Анализируя перспективы русской литературы в эмиграции, Ульянов не всегда справедлив в оценке деятельности первой эмиграции. «Грех староэмигрантского писательства в том, что оно <...> свое изгнанничество ощутило, в лучшем случае, как личную драму, но ни исторически, ни культурно, ни общественно не пережило. <...> Таким же несправедливым житием отличалось гениальничавшее поколение Поплавского. Судьба его, действительно, печальная, но оно было ниже своих страданий, пришло в литературу не с душевным состоянием, которое единственно достойно писателя-изгнанника» [24, с. 11]. Надо ли это понимать как упрек в том, что старшее поколение не выпестовало плеяды преемников и что «незамеченное» больше было сосредоточено на достижении собственной славы? Или речь идет о другом – о значении и назначении литературы в эмиграции?

В конце 1950-х ни старшее поколение первой волны, ни «незамеченное» уже не давали притока новых сил и не открывали новых путей в литературе. Немало талантливых писателей – детей и внуков первой эмиграции, ассимилировавшись, вливались в иноязычную литературу (Анри Труайя – Лев Асланович Тарасов, А. Боске, Зоэ Ольденбург). Ульянов понимал, что с уходом старой эмиграции – не только писателей, но редакторов, критиков да и русскоязычных читателей – возникнет угроза существованию эмигрантской литературы. Он опасался, что «пишущие еще будут, но не будет писателей» [17, с. 97]. Продолжение русской литературы он, как и Струве, связывал с писателями ди-пи, при этом понимая все недостатки и особенности воспитанных в советских условиях и знающих только одну – сталинскую – действительность эмигрантов второй волны.

Ульянов не отделял себя от генерации дипийцев и достаточно критично относился к культурному багажу новой эмиграции. « <...> За нами не числится крупных дел. Не только оперы, балета, театра, но сколько-нибудь приличной библиотеки не устроили. Пришли на все готовое. Ни одного умственного движения, вроде Евразийства или Нового Града не породили, ни одного Дягилева из нас не вышло, ни одного крупного редактора, вроде М.М. Карповича» [15, с. 9].

Почему же Ульянов связывал будущее русской литературы в эмиграции со второй волной? В сформировавшемся за границей поколении молодых писателей, которые не вдыхали дым отечества, он не чувствовал ни любви к России, ни понимания ее. Он не без основания считал, что им чужда русская культура и они чужды ей, что они способны создать литературу на русском языке, но не Русскую литературу. Ему близки были слова Ходасевича о том, что «национальность литературы создается ее языком и духом, а не территорией, на которой протекает ее жизнь, и не бытом, в ней отраженным» [25, с. 340]. Только новой эмиграцией могла быть продолжена подлинно русская литература с ее духовной сущностью.

Для того, чтобы вторая волна могла выполнить экзистенциальную функцию в литературе эмиграции, она, по мнению Ульянова, должна перестать обслуживать политику,

перестать зависеть от «партийщины». Выйдя из советской системы, в которой литература была насквозь идеологизирована, писатели второй волны нередко во главу угла ставили разоблачительный политический пафос, использовали соцреалистические схемы романов, только наполняя их антисоветским содержанием. Ульянов был противником политизации литературы, рецидивов «советчины» в ней. Он понимал, что не может быть абсолютно аполитичных произведений, не связанных с общественными тенденциями времени. Но «необходимым требованием художественного произведения во все времена было, чтобы политика, как и прочие элементы, входила в него на основе подчиненности принципам искусства» [14, с. 283]. Русская литература должна передавать метафизическую сущность России. «Надо быть величайшим изменником Родины, чтобы, презрев ниспосланный нам дар свободы, завести у себя такой же „улей запустелый“, как в Советском Союзе, где „дурно пахнут мертвые слова“» [15, с. 24].

Ульянов видел миссию эмигрантской литературы не в беллетристическом воплощении идеологических и политических взглядов, а в эстетических достоинствах, в собственно художественности, в сохранении преемственности с величайшими образцами русской культуры. «Политическая миссия русской словесности за границей – в удержании писательского уровня на степени, достойной великого века нашей литературы» [15, с. 15]. В этой связи он замечает, что присуждение Бунину Нобелевской премии было для Лубянки более сильным ударом, чем «пикетирование советских посольств» [15, с. 13]. Попытки некоторых новых эмигрантов низвергнуть старых эмигрантских поэтов и писателей, таких как Иван Бунин, Борис Зайцев, Георгий Иванов, объявить их не отвечающими времени Ульянов рассматривал как подмену литературы политической борьбой, которая приведет к гибели литературы. В статьях разных лет, как обзорных, так и посвященных отдельным писателям, лейтмотивом звучит мысль о недопустимости политической ангажированности творчества. Для Ульянова истинное искусство состоит в том «порывании за грань», которое явлено в творчестве Зайцева, Бунина, Гумилева. Потому он совершенно не приемлет трактовки Гумилева как борца с советской властью. Потому ему близки идея Ходасевича о духе посланничества эмигрантской литературы и убежденность поэта в том, что для выполнения своей миссии «литература должна оставаться литературой» [18, с. 147].

В статье «После Бунина» Ульянов обращается к сущности русской литературы, настаивая на том, что истинная русская литература сохраняется в эмиграции, а в СССР литература настолько политизирована, что перестала быть явлением эстетическим и выполняет лишь прагматическую, обслуживающую функцию. Истоки политической прагматики, приводящей литературу к забвению ее эстетической сущности, Ульянов видит во взглядах Писарева, Чернышевского и Добролюбова – критиков 1860-х гг. Вспомним, что и по мнению наиболее деполитизированного писателя первой эмиграции Владимира Набокова, так высоко художественно воплощенному в романе «Дар», именно Чернышевский проложил путь к разрушению русской литературы. «Шестидесятническую» критику Ульянов считает праматерью социалистического реализма, о котором все слышали, но никто не может вразумительно сказать, что это такое.

Анализируя взгляды Писарева, идеи которого он считает основополагающими для соцреализма, Ульянов обращает внимание на внеположенность искусству писаревской трактовки реализма, на замену понятия «социализм» менее раздражающим цензуру «реализмом». «Реализм – не течение в искусстве, не школа, а умонастроение, мировоззрение, политическая доктрина <...>. Скажем сразу: реализм Писарева как две капли воды похож на социализм. <...> Вот почему большевики и все наши революционеры очарованы были словом „реализм“. Присовокупив к нему эпитет „социалистический“, они превратили все выражение в тавтологию» [21, с. 30]. Понимание Ульяным термина «соцреализм» как не имеющего ничего общего с эстетическими категориями, только много позже, уже в 1990-е годы, вошло в советское и русское литературоведение [7; 8].

Демонстрируя генезис соцреализма, Ульянов предостерегал против любого утилитаризма в искусстве, который неизбежно ведет к гибели самого искусства. Он отмечал, что «новая» эмиграция, воспитанная советской школой, не имеет культуры слова, чувства художественности произведения, его «сделанности», которые были основой литературы перелома XIX–XX вв., **недаром названного серебряным веком. Естественно, что большин-**

ство дипийцев видели смысл эмигрантской литературы в ее политической борьбе, забывшая признание Некрасова: «Мне борьба мешала быть поэтом».

Ульянов вовсе не сторонник «искусства для искусства», но он против замены художественности политической актуальностью. По его мнению, эмигранты из советской России обладают таким опытом жизни, который будет неоценим для читателей и старой русской эмиграции, и западного мира. Только большее воздействие будут иметь не облеченные «в плохую беллетристическую форму, в форму вымысла» [21, с. 41] романы, а автобиографии и мемуары о лично пережитом. «Рассказ должен быть воплем неподдельного ужаса и отчаяния. Между тем, редкое воспоминание о Соловках и Колыме свободно от литературничанья. Некоторые прямо подражают какому-нибудь известному образцу, например, „Россия в концлагере“ Солоневича, имевшей в свое время большой успех как первая книга в этом роде. И какое это бывает унылое и скучное чтение! <...> Воспоминания пишут не кровью сердца, не переживая заново свои страдания, но становятся в литературную позу, рассчитанную на эффект» [21, с. 42]. Для того, чтобы пережитый опыт воплотился в подлинно художественную форму, был глубоко осмыслен, нужна временная дистанция, нужно научиться писать не по-советски.

В статье «Внуки Лескова» Ульянов полемизирует с одноименной статьей А. Алымова [1, с. 3–4] (один из псевдонимов Б. Ширяева), в которой генеалогия некоторых писателей второй волны ведется от Лескова как писателя, который, по мнению автора, не выдумывал и не вылепливал своих героев, а просто брал их из жизни. Ульянов отмечает общность указанных в статье Алымова писателей, но видит ее в политической установке, а не в эстетических особенностях и не в родстве с творческими принципами Лескова. Анализируя произведения некоторых писателей второй волны, он показывает стилевую чужеродность фрагментов «актуализации» в романах «Денис Бушуев» С. Максимова, «Машка» А. Волкова, «Враг народа» С. Юрасова, в пьесе Г. Андреева и Л. Ржевского «Награда». Признавая несомненный литературный дар этих писателей, Ульянов уверен, что он не может раскрыться в полную силу из-за ложно понятой необходимости разоблачительной направленности литературы.

Лейтмотив почти всех литературоведческих и критических статей Ульянова – служение России словом, сохранение на чужбине настоящей художественной, что означает высоко эстетической русской литературы. В литературе второй волны надежды на сохранение высокого уровня Ульянов связывает с поэзией. Бесспорно талантливыми, в стихах которых живут «литературный ковчег завета, преемственность со славными временами, вкус, артистизм» [15, с. 16], он считает Дмитрия Кленовского, Лидию Алексееву и Ивана Елагина.

Статьи Ульянова пронизаны тревогой о будущем литературы как хранилища духовных и эстетических ценностей. Пессимистическая картина, выраженная замятинским «Я боюсь, что у русской литературы одно только будущее – ее прошлое», связывалась в первое послевоенное десятилетие с постепенным, но неизбежным уходом писателей первой эмиграции, небольшим числом дипийцев, заявивших о себе как писатели. Но Ульянов заметил другую опасность, которая проявилась уже в 1960-е гг. и в советской литературе, и в русской литературе эмиграции: «смерть таилась не в исчезновении пишущих, а как раз в необычайном увеличении их числа. Никогда на Руси не было такого количества графоманов и ни одна Европа не переживала более пышного ренессанса бездарностей» [19, с. 130]. Ульянов постоянно подчеркивает, что недопустимо поднимать на пик славы ничего не представляющие собой в художественном отношении произведения только на том основании, что они актуальны политически, что нужно развивать не комплиментарную критику, радеющую «родному человеку» и возносящую посредственность, а строгую, даже тираническую к бездарности, но острым глазом замечающую таланты.

Чутко улавливая политическую конъюнктуру, Ульянов скептически отнесся к свободе творчества советских писателей в хрущевскую оттепель. В открывшейся для советской литературы возможности говорить о прежде запретном – о лагерях, культе личности Сталина – он видит только уловку власти. «Кремлевский режим, заведенный Сталиным в террористический тупик, ловко воспользовался беллетристическим и стихотворным творчеством для перемены климата. Часть писателей привлечена была к десталинизации. Этим объясняется, почему авторы произведений, за которые полагались смертная казнь, не только не

пострадали, но награждены всероссийской и мировой известностью» [22, с. 29]. Он убежден, что некоторая свобода – это не результат бунта писателей, а подарок власти, который можно и отобрать. И, как показала история, он был прав: сам же «даритель» Хрущев разгоном «бульдозерной» выставки вновь сузил границы допустимой вольности в искусстве.

Ульянов не высоко, с точки зрения эстетической, оценивает «Один день Ивана Денисовича» А. Солженицына, «Бабий Яр» А. Кузнецова, «Не хлебом единым» А. Дудинцева, объясняя их популярность в Советском Союзе и за рубежом политикой, а не литературными достоинствами. Но временами нетерпимость к конъюнктурной литературе приводит Ульянова к необъективной огульной оценке творчества советских писателей. Так, в статье «Спуск флага» он всех молодежных поэтов записал в когорту наследников Суркова и Твардовского, «сталинских, ждановских надсмотрщиков» [22, с. 31], с его точки зрения. Если А. Вознесенского или Е. Евтушенко еще можно обвинить в политизации творчества, то причисленная ко «всем этим» Б. Ахмадулина попала в группу ангажированной властью «молодежной поросли» несправедливо: ее популярность могла быть связана с необычной для предшествующей советской поэзии лиричностью, с каким-то «старомодным» книжным стилем, с авторской манерой чтения стихов, но никак не с идеологией.

Обладая безупречным чувством слова, Ульянов считал принципиально неприемлемым для эмигрантской литературы второй волны забвение литературной культуры предшественников. Его статьи, анализирующие стиль и язык классиков и писателей старшего поколения эмигрантов, его интерпретации повести Н. Гоголя «Нос», спор со сторонником формального метода В. Шкловским о смысле театральных сцен в «Войне и мире» Л. Толстого, об отношении писателей к театру, размышления об историческом романе не утратили своего значения для литературоведения и в настоящее время.

Будучи профессиональным историком, Ульянов не мог обойти вниманием жанр исторического романа. Проблема возможности существования исторического романа в современной литературе встала в эмиграции в 1950-е гг., а появление первого варианта статьи Ульянова об этом жанре связано с «Комментариями» М.М. Карповича в «Новом журнале» [9]. Основные положения этой публикации уже рассматривались мною [12]. В сборнике «Диптих» была напечатана статья под тем же названием, но в расширенном виде.

Ульянов отмечает родство истории и поэзии, напоминая о том, что история, прежде чем стать наукой, была поэзией, что рассказ и история в некоторых языках обозначаются одним словом. Он разделяет точку зрения Н.А. Реймерса, согласно которой история – «духовная деятельность человека, в которой перебрасывается мост между наукой и искусством» [13, с. 12]. **Согласно Ульянову, у историков и романистов общий предмет и материал, но методы и цели различны.** «Ученый-археолог, открывший греческую статую, отправит ее в музей в том виде, в котором она дошла до него – с отбитым носом, с отломанными руками; художник не успокоится, пока не приделает ей новый нос и новые руки. Один служит документальной правде, другой – правде художественной» [20, с. 10].

Существовали две точки зрения на исторический роман: одни считали необходимым точно следовать фактам и понимали его как научно-популяризаторский жанр, другие воспринимали историчность как вымысел, в котором могут в отдаленные исторические времена действовать вымышленные лица. Понимание исторического романа как альбома для раскрашивания, в котором история – основа, а писателю позволено только расцветивать картинки, не принимается Ульяновым. Но равно нельзя считать историческим произведение, в котором отсутствуют и исторические события, и исторические лица, а есть действия вымышленных героев, просто отнесенные в неопределенные времена. «Рассказ не о вымышленных людях и происшествиях, а о действительно бывших и не о простых, а о значительных, оставивших след в памяти поколений, составляет существо исторического романа» [20, с. 15]. **Такими персонажами могут быть короли, полководцы, поэты, ученые, герои.** Редактор «Нового журнала» М.М. Карпович увидел в изображении мира только великих людей сужение исторической панорамы. Он считал, что для полноты картины необходимо показывать простых людей и их быт. Во второй статье, написанной уже после смерти Карповича, Ульянов пояснял, что включение быта простых людей вряд ли может быть целью и возможностью исторического романа, что быт являет собой физиологию живого общественного организма. Как таковой, он может быть запечатлен в бытовых романах, в фи-

зиологическом (натуралистическом) очерке, но он противоречит историческому повествованию. Ульянов считал бытописание не имеющим отношения к историческому жанру. Другое дело, что через сотни лет по бытовому роману можно будет представить какие-то стороны жизни в изображенную эпоху. Но и через сто лет такие романы не станут историческим жанром. Место центрального ядра, сюжето- и жанрообразующей основы исторического романа Ульянов отводил изображению великих людей и их деяний. При этом вряд ли он мог отрицать существование в художественном пространстве произведения вымышленных образов простых людей, не оставивших следа в истории. Соответственно, отражался и их быт, который конструировался писателем с некоей долей исторического правдоподобия, хотя быт как таковой не мог служить основой исторического романа.

Особенностью исторического повествования является отбор событий, причем события должны быть действительно имевшими место в истории, исключительными, неповторимыми, наполненными драматургией и действием. На первый взгляд, Ульянов отрицал психологизм персонажей исторического романа. Но это было отрицание психологического анализа как основы исторического жанра. «Кого душевный склад Ивана Грозного привлекает сам по себе, в плане одних только душевных движений, независимо от личности и от событий, тот исторического романа не напишет» [20, с. 18].

Ульянов полемизирует с представлением об архаичности исторического романа, о его оторванности от современности. В изображении исторического события, факта, личности всегда отражается взгляд писателя из своего времени, из своей эпохи. Он приводит слова В. Розанова о том, что для освещения прошлого нужен «фонарь в душе». И разворачивая метафору, продолжает: «Сконструирован этот осветительный прибор окружающей нас действительностью и зажигается фонарщиком нашего времени» [20, с. 14]. Прекрасно образованный, эрудированный, свободно включающий в поле зрения русскую и европейскую литературу, философию, историю, живопись, Ульянов аргументирует свои взгляды авторитетными примерами и цитатами из В. Татищева, Н. Бердяева, В. Розанова, В. Вейдле, А. Кизеветтера.

Обращение к жанру исторического романа, который представлялся современниками умирающим, вплеталось в контекст вырождения литературы, в целом оскудения и опошления культуры. Ульянов разделял опасение гибели культуры, предчувствовавшееся А. Блоком, В. Розановым, Е. Замятиным. «Ни золотому, ни серебряному веку не бывать больше, лучшее позади» [17, с. 97], – такова пессимистическая оценка Ульяновым состояния литературы в начале 1960-х годов.

В статье с говорящим названием «Шестая печать» Ульянов рассматривает современное ему состояние мира как подтверждение апокалиптических предсказаний поэтов и философов начала века. Катастрофичность мира, которая ощущалась А. Белым, конец истории, о котором говорил В. Соловьев, закат европейской культуры Шпенглера, восстание масс Ортега-и-Гассета из призрачного пророчества во второй половине XX в. превращались в реальность. Называя свое поколение «детьми заката», Ульянов тоже пророчески писал: «Мы последнее поколение, способное чувствовать ужас надвигающегося конца. Следующие за нами будут гибнуть, но не будут знать, что гибнут. Конец мира станет для них бытовым явлением» [23, с. 133]. Из жизни будет изгоняться прекрасное, а на смену ему придет уродство и дикость. Не машинная цивилизация будет источником гибели, а сам человек, лишенный духовности, добровольно заменяющий культуру варварством, принципиальность – ложно понятой толерантностью. «На глазах одного поколения произошли сдвиги и разрушения, исключающие возможность возврата ко временам благополучия. Всеобщее скольжение в бездну открылось самому неискущенному взору» [23, с. 141]. Актуальность этих размышлений для нашего XXI века бесспорна.

Почти все работы Ульянова о литературе строятся вокруг основных и принципиально важных тезисов: художественность литературы как необходимое условие ее развития и гибель культуры, лишенной прекрасного и духовного. Именно из этих коренных проблем вырастают и размышления о писателях ди-пи, об их роли как преемников литературы первой волны эмиграции, неприятие политической ангажированности литературы, предвидение гибели культуры. Написанные блестящим стилем, безукоризненным языком, демонстрирующие энциклопедическую эрудицию автора статьи Н. Ульянова отражают основные проблемы формирования литературы и критики второй волны эмиграции и представляют ценный материал для исследователей.

Список использованной литературы

1. Алымов А. Внуки Лескова / А. Алымов // Наша страна. – 6 июня 1953. – № 177. – С. 3–4.
2. Багдасарян В.Э. Исторические взгляды Н.И. Ульянова: дис. ... канд. ист. наук / В.Э. Багдасарян. – М., 1996. – 289 с.
3. Багдасарян В.Э. Николай Иванович Ульянов / В.Э. Багдасарян // Историки России. Биографии. – М.: Росспэн, 2002. – С. 758–763.
4. Базанов П.Н. Петропольский Тацит в изгнании / П.Н. Базанов // Сфинкс. – 1995. – № 1 (3). – С. 201–213.
5. Базанов П.Н. Историк Н.И. Ульянов / П.Н. Базанов // Новый журнал / The New Review. – 2012. – № 269. – С. 285–301.
6. Брачев В.С. Н.И. Ульянов – историк России / В.С. Брачев, А.С. Лавров // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Серия 6: Философия, политология, социология, психология, право. – 1993. – Вып. 4 (27). – С. 129–132.
7. Добренко Е. Не по словам, но по делам его: продолжая дискуссию / Е. Добренко // Избавление от миражей. Соцреализм сегодня / под ред. Е. Добренко. – М.: Советский писатель, 1990. – С. 309–334.
8. Золотусский И. Крушение абстракций / И. Золотусский // Избавление от миражей. Соцреализм сегодня / под ред. Е. Добренко. – М.: Советский писатель, 1990. – С. 238–269.
9. Карпович М.М. Комментарии / М.М. Карпович // Новый журнал / The New Review. – 1953. – № 35. – С. 288–300.
10. Kowalska-Stus H. Историческая перспектива образа мира в творчестве Николая Ульянова / H. Kowalska-Stus // Emigrantologia Słowian. – 2015. – Vol. 1. – S. 85–95.
11. Нефагина Г. Дискурс русской классической и советской литератур в прозе второй волны эмиграции (на материале двух произведений о чекистах) / Г. Нефагина // Параллели и пересечения. Русская литература во времени и пространстве: монография. – Минск: Четыре четверти, 2017. – С. 245–264.
12. Нефагина Г. Исторический роман в литературе второй волны эмиграции / Г. Нефагина // Słowianie na emigracji. Literatura – Kultura – Język / Red. Nauk. Bronisław Kodzis, Maria Giej. – Opole: Racibórz, 2015. – S. 93–103.
13. Реймерс Н.А. Эстетический принцип в истории / Н.А. Реймерс. – Paris: Ymca Press, 1931. – 91 с.
14. Ульянов Н. Внуки Лескова / Н. Ульянов // Критика русского зарубежья: в 2 т. / под ред. О.А. Коростелева, Н.Г. Мельникова. – М.: АСТ; Олимп, 2002. – Т. 2. – С. 279–298.
15. Ульянов Н. Десять лет / Н. Ульянов // Скрипты. – Michigan, USA: Ann Arbor, Эрмитаж, 1981. – С. 7–24.
16. Ульянов Н. Забытый бог / Н. Ульянов // Диптих. – Нью-Йорк: Издание автора; Basdikirzew Buchdruckerei, 1967. – С. 82–88.
17. Ульянов Н. Б.К. Зайцев / Н. Ульянов // Диптих. – Нью-Йорк: Издание автора; Basdikirzew Buchdruckerei, 1967. – С. 88–98.
18. Ульянов Н. Застигнутый ночью / Н. Ульянов // Новый журнал / The New Review. – 1954. – № 39. – С. 143–154.
19. Ульянов Н. Литературная слава / Н. Ульянов // Диптих. – Нью-Йорк: Издание автора; Basdikirzew Buchdruckerei, 1967. – С. 124–132.
20. Ульянов Н. Об историческом романе / Н. Ульянов // Диптих. – Нью-Йорк: Издание автора; Basdikirzew Buchdruckerei, 1967. – С. 5–23.
21. Ульянов Н. После Бунина / Н. Ульянов // Скрипты. – Michigan, USA: Ann Arbor, Эрмитаж, 1981. – С. 25–48.
22. Ульянов Н. Спуск флага / Н. Ульянов // Спуск флага. – New York; New Haven: Издание автора; Russian Phototypesetting Corp., 1979. – С. 27–31.
23. Ульянов Н. Шестая печать / Н. Ульянов // Диптих. – Нью-Йорк: Издание автора; Basdikirzew Buchdruckerei, 1967. – С. 132–145.
24. Струве Г.П. Русская литература в изгнании: Опыт исторического обзора зарубежной литературы / Г.П. Струве. – Нью-Йорк: Издательство имени Чехова, 1956. – 408 с.
25. Ходасевич В. Литература в изгнании / В. Ходасевич // Критика русского зарубежья: в 2 т. / под ред. О.А. Коростелева, Н.Г. Мельникова. – М.: АСТ; Олимп, 2002. – Т. 1. – С. 339–353.

N. ULYANOV'S LITERARY-CRITICAL VIEWS

Galina L. Nefagina, Pomeranian University in Slupsk (Poland)

E-mail: galina.nefagina@apsl.edu.pl

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-1

Key words: *the second wave of emigration, "children of the sunset", politicization of literature, the problem of continuity, historical novel.*

The article is devoted to the literary-critical views of the representative of the second wave of Russian emigration N. Ulyanov. Among the generation of emigre writers who received a Soviet education and absorbed the Soviet way of thinking, Ulyanov was an exceptional phenomenon, possessing encyclopedic knowledge of Russian and foreign culture, and most importantly, freedom of thought. His works, published in the collections "Scripts", "Diptych", "Descent of the Flag", make it possible to understand the history and peculiarities of the formation of literature of the second wave of emigration, the specifics of the genre of the historical novel, and crisis phenomena in the culture of the 20th century.

The main problems of Ulyanov's literary-critical work are associated with determining the place of DP writers in the literature of the Russian diaspora and the goals of their work, with the possibility of fulfilling the mission of new emigrants as successors of the spiritual traditions of the first emigration. Ulyanov believed that the fundamental position of the concept of emigre literature was not the fictionalization of political views, but a high aesthetic level.

Calling the émigré writers of his generation "children of the sunset," Ulyanov expressed concern about the fate of not only Russian literature, but also European culture, in which the beautiful is beginning to be replaced by the ugly, and beauty by utilitarianism.

The analysis of Ulyanov's literary-critical articles expands the space of knowledge about the literature of the second wave of emigration.

All Ulyanov's works on literature revolve around basic and fundamentally important theses: literary fiction as a necessary condition for its development and the ruin of a culture devoid of the beautiful and spiritual. From these fundamental problems arise his reflections on the DP writers, on their role as successors of the literature of the first wave of emigration, the rejection of political engagement in literature and the anticipation of the death of culture. Written by brilliant style, impeccable language, demonstrating encyclopedic erudition of the author N. Ulyanov's articles reflect the main problems of formation of literature and criticism of the second wave of emigration and present valuable material for researchers.

References

1. Alymov, A. *Vnuki Leskova* [Leskov's Grandchildren]. *Nasha strana* [Our Country], 6 June 1953, no. 177, pp. 3-4.
2. Bagdasaryan, V.Ye. *Istoricheskie vzgljady N.I. Ul'janova*. Avtoreferat diss. kand. istor. nauk [N.I. Ulyanov's Historical Views. Cand. histor. sci. diss.]. Moscow, 1996, 289 p.
3. Bagdasaryan, V.Ye. *Nikolaj Ivanovich Ul'janov* [Nikolaj Ivanovich Ulyanov]. *Istoriki Rossii. Biografii* [Historians of Russia. Biographies]. Moscow, Rosspen Publ., 2002, pp. 758-763.
4. Bazanov, P.N. *Petropol'skij Tacit v izgnanii* [Petropol Tacitus in exile]. *Sfinks* [Sphinx], 1995, no. 1 (3), pp. 201-213.
5. Bazanov, P.N. *Istorič N.I. Ul'janov* [Historian N.I. Ulyanov]. *Novyj zhurnal* [The New Review], 2012, no. 269, pp. 285-301.
6. Brachev, V.S., Lavrov, A.S. *N.I. Ul'janov – istorik Rossii* [N.I. Ulyanov –historian of Russia]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija 6: Filosofija, politologija, sociologija, psihologija, pravo* [Vestnik of Saint-Petersburg University. Series 6: Philosophy, Politology, Sociology, Psychology, Law], 1993, issue 4 (27), pp. 129-132.
7. Dobrenko, Ye. *Ne po slovam, no po delam ego: prodolzhaja diskussiju* [Not according to his words, but according to his works: continuing the discussion]. Dobrenko, Ye. (ed.). *Izbavlenie ot mirazhej. Socrealizm segodnja* [Getting rid of mirages. Socialist realism today]. Moscow, Sovetsky pisatel Publ., 1990, pp. 309-334.
8. Zolotussky, I. *Krushenie abstrakcij* [Ruin of abstractions]. Dobrenko, Ye. (ed.). *Izbavlenie ot mirazhej. Socrealizm segodnja* [Getting rid of mirages. Socialist realism today]. Moscow, Sovetsky pisatel Publ., 1990, pp. 238-269.
9. Karpovich, M.M. *Kommentarii* [Comments]. *Novyj zhurnal* [The New Review], 1953, no. 35, pp. 288-300.
10. Kowalska-Stus, H. *Istoricheskaja perspektiva obraza mira v tvorchestve Nikolaja Ul'janova* [Historical perspective of the image of the world in Nikolaj Ulyanov's works]. *Emigrantologia Słowian* [Slavonian Emigrantology], 2015, volume 1, pp. 85-95.

11. Nefagina, G. *Diskurs ruskoj klassicheskoj i sovetskoj literatur v proze vtoroj volny jemigracii (na materiale dvuh proizvedenij o chekistah)* [Discourse of Russian Classical and Soviet Literature in the Prose of the Second Wave of Emigration (based on two works about Chekists)]. Nefagina, G. *Paralleli i peresechenija. Russkaja literatura vo vremeni i prostranstve. Monografija* [Parallels and Intersections. Russian Literature in Time and Space. Monograph]. Minsk, Chetyre chetverti Publ., 2017, pp. 245-264.
12. Nefagina, G. *Istoricheskij roman v literature vtoroj volny jemigracii* [Historical Novel in the Literature of the Second Wave of Emigration]. Kodzis, B., Giej, M. (eds.) *Słowianie na emigracji. Literatura – Kultura – Język* [Slavs in Emigration. Literature – Culture – Language]. Opole, Racibórz Publ., 2015, pp. 93-103.
13. Reimers, N.A. *Esteticheskij princip v istorii* [Aesthetic Principle in History]. Paris, Ymca Press Publ., 1931, 91 p.
14. Ulyanov, N. *Vnuki Leskova* [Leskov's Grandchildren]. Korostelev, O.A., Mel'nikov, N.G. (eds.) *Kritika russkogo zarubezh'ja: v 2 t.* [Criticism of the Russian Abroad: in 2 vols.]. Moscow, AST; Olimp Publ., 2002, vol. 2, pp. 279-298.
15. Ulyanov, N. *Desjat' let* [Ten Years]. Ulyanov, N. *Skripty* [Scripts]. Michigan, USA, Ann Arbor, Ermitazh Publ., 1981, pp. 7-24.
16. Ulyanov, N. *Zabytyj bog* [Forgotten God]. Ulyanov, N. *Diptih* [Diptych]. New York, Izdanie avtora, Basdikirzew Buchdruckerei Publ., 1967, pp. 82-88.
17. Ulyanov, N. *B.K. Zajcev* [B.K. Zaytsev]. Ulyanov, N. *Diptih* [Diptych]. New York, Izdanie avtora, Basdikirzew Buchdruckerei Publ., 1967, pp. 88-98.
18. Ulyanov, N. *Zastignutyj noch'ju* [Caught at Night]. *Novyj zhurnal* [The New Review], 1954, no. 39, pp. 143-154.
19. Ulyanov, N. *Literaturnaja slava* [Literary Glory]. Ulyanov, N. *Diptih* [Diptych]. New York, Izdanie avtora, Basdikirzew Buchdruckerei Publ., 1967, pp. 124-132.
20. Ulyanov, N. *Ob istoricheskom romane* [About Historical Novel]. Ulyanov, N. *Diptih* [Diptych]. New York, Izdanie avtora, Basdikirzew Buchdruckerei Publ., 1967, pp. 5-23.
21. Ulyanov, N. *Posle Bunina* [After Bunin]. Ulyanov, N. *Skripty* [Scripts]. Michigan, USA, Ann Arbor, Ermitazh Publ., 1981, pp. 25-48.
22. Ulyanov, N. *Spusk flaga* [Descent of the Flag]. Ulyanov, N. *Spusk flaga* [Descent of the Flag]. New York; New Haven, Izdanie avtora, Russian Phototypesetting Corp. Publ., 1979, pp. 27-31.
23. Ulyanov, N. *Shestaja pechat'* [The Sixth Stamp]. Ulyanov, N. *Diptih* [Diptych]. New York, Izdanie avtora, Basdikirzew Buchdruckerei Publ., 1967, pp. 132-145.
24. Struve, G.P. *Russkaja literatura v izgnanii: Opyt istoricheskogo obzora zarubezhnoj literatury* [Russian Literature in Exile: Experience of a Historical Review of Foreign Literature]. New York, Izdatel'stvo imeni Chehova Publ., 1956, 408 p.
25. Khodasevich, V. *Literatura v izgnanii* [Literature in Exile]. Korostelev, O.A., Mel'nikov, N.G. (eds.) *Kritika russkogo zarubezh'ja: v 2 t.* [Criticism of the Russian Abroad: in 2 vols.]. Moscow, AST, Olimp Publ., 2002, vol. 1, pp. 339-353.

Одержано 30.08.2020.

УДК 82.0

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-2

І.В. КРОПИВКО,
*доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ІРОНІЯ І СМІХ: СПЕЦИФІКА І НАУКОВА РЕЦЕПЦІЯ

Іронію в постмодерністській літературі визнано базовою категорією, що засвідчено працями теоретиків і дослідників постмодернізму. Постмодернізм і, відповідно, постмодерністська іронія і сміх на теренах пострадянського простору мають свою специфіку. Метою статті є узагальнення позицій вітчизняних і зарубіжних науковців про іронію і сміх у постмодерністських текстах та пояснення їх різноманітності постметафізичним мисленням людини епохи постмодерну.

Іронію в постмодерністських художніх текстах розглянуто як перепону на шляху до однозначного прочитання тексту, що змушує читача зупинитися й скерувати свою увагу не на фабулу, а на нарацію. Іронія як спротив твору прочитанню з'являється внаслідок присутності в тексті як мінімум двох смислів, що не становлять цілісності. Іронія увиразнює відмінність завдяки дистанції між суб'єктом висловлювання й самим висловлюванням, між сказаним і несказаним, між висловленням і контекстом (іншим текстом, значенням, знаком реальності), розрізняє невловні суперечності. Іронічна гра з читачем перетворюється з інтерпретативної діяльності, орієнтованої на дешифрування прихованого сенсу, на відчитування можливих сенсів, закладених у нарації, або потенційних, що можуть виникнути спонтанно. **Доведено, що постмодерністська іронія використовує сміх для посилення ефекту від деструктивних (деканонізація, десакралізація, адогматизація) і конструктивних (формування особистого погляду, поновлення свободи мислення, мовлення й вибору) аспектів своєї дії.** Іронія може бути несмішною. Наслідком «деконструктивної» іронії в українській і польській постмодерній прозі кінця ХХ сторіччя став перехід до типу літератури, базованої на іронічному мисленні, де іронія виступає не засобом інтенційного спротиву (деструкція імперативів та конструювання нового тексту із залишків, порожніх ідеологем і кліше), а способом самоопису.

Ключові слова: іронія, сміх, постмодернізм, іронічне мислення, деконструкція.

Ирония в постмодернистской литературе признана краеугольной категорией, что подтверждается работами теоретиков и исследователей постмодернизма. Постмодернизм и соответственно постмодернистская ирония и смех на постсоветском пространстве имеют свою специфику. Целью статьи является обобщение позиций отечественных и зарубежных ученых касательно иронии и смеха в постмодернистских текстах, а также объяснение их разнообразия постметафизическим мышлением человека эпохи постмодерна.

Ирония в постмодернистских текстах рассмотрена как преграда на пути к однозначному прочтению текста, что требует от читателя остановиться и обратить свое внимание не на фабулу, а на наррацию. Ирония как сопротивление произведению прочтению превращается из интерпретативной деятельности, ориентированной на дешифровку скрытого смысла, на отчитывание возможных смыслов, заложенных в наррации, или потенциальных, могущих возникнуть спонтанно. Ирония делает видимым отличие благодаря дистанции между субъектом высказывания и самим высказыванием, между сказанным и несказанным, между высказыванием и контекстом (иным текстом, значением, знаком реальности), различает неуловимые нестыковки.

Доказано, что постмодернистская ирония использует смех для усиления эффекта от деструктивных (деканонизация, десакрализация, адогматизация) и конструктивных (формирование собственной позиции, возобновление свободы мышления, высказывания и выбора) аспектов своих

действий. Ирония может быть несмешной. Следствием «деконструктивной» иронии в украинской и польской постмодерной прозе конца XX века стал переход к типу литературы, базирующейся на ироническом мышлении, где ирония выступает не средством интенционального сопротивления (де-струкция императивов и конструирование нового текста из остатков, пустых идеологем и клише), а способом самоописания.

Ключевые слова: ирония, смех, постмодернизм, ироническое мышление, деконструкция.

Багато науковців (Ж. Бодріяр, І. Гассан, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ф. Джеймисон, У. Еко, Ж.-Ф. Ліотар, Д. Фоккема, Л. Гатчен та ін.) вважають іронію одним із ключових термінів постмодернізму. На цьому наголошують і розвідки останніх років (маємо на увазі праці Дж. Дойла [30], М.-О. Шустера [40], Н. Слукана [41], Н. Орлової [38], Д. Санчеса [39] та ін.). **Філософи-постмодерністи називають іронію фундаментальною універсалиєю** з огляду на те, що вона структурує соціокультурний ландшафт і екстраполює свої властивості на інші форми культури, втрачаючи при цьому свій руйнівний потенціал і стаючи терапевтичною процедурою, глибинною цитатою [7, с. 8]. Світлана Гейко, узагальнюючи філософські теорії іронії, наголошує, що в постмодернізмі іронія не легітимізує жодної норми і не є інструментом девіації; у суспільстві «надлишку смислів» та «дефіциту авторитетів» (Ж. Бодріяр) вона стає способом уникнення будь-якої визначеності, заперечення абсолютизації будь-якої норми (раціональної чи ірраціональної) [7, с. 8].

На основі іронії базовані різні теорії. Зокрема Ярослав Поліщук, спираючись на виділені Нортропом Фраєм чотири модуси естетичного мислення (комедія, романс, трагедія, іронія), запропонував стадіальну схему розвитку української літератури XIX–XX ст., у якій виведено синтетичні дефініції, увиразнені на різних історично-поетикальних рівнях. Естетичні модуси канадського науковця трансформовано українським ученим у жанростильові визначники, що відповідають певному естетичному напрямку й виражені в конкретній родовій домінанті. Відповідно для комедії такими названо преромантизм/романтизм і поезію, для романсу – реалізм і прозу (тематичну або заангажовану), для трагедії – модернізм і драму. Четвертим визначником виступає іронія. Вона характеризує постмодернізм як естетичний напрям, її родова домінанта – проза, постульована як художня й незаангажована [17, с. 17].

Наприкінці XX ст. польський учений Влодзимеж Болецький у праці «Лови на постмодерністів» виділяє такі позитивні, на його переконання, ознаки явища літературного постмодернізму, як: а) стильове розмаїття, еkleктизм, відмова від стильових домінант, б) інтерес до традиції, що проявився в уживанні цитат, повторів, пародії, колажу, пастишу, в) сприйняття орнаментальності й прикрас, г) чутливість до таких рис, як складність, поліперспективність і двозначність, ґ) програмне змішування культур: низької й високої, неприбуткової та комерційної, елітарної й популярної, д) культ інтертекстуальності, гра контекстами й коментар до них [4, с. 231]. **Прикметно, що хоч слово «іронія» не звучить серед визначників постмодернізму, однак усі вони пов'язані з іронічним світоглядом постмодерної людини, вираженим у постмодерністському тексті, а саме: а) постмодерністська іронія унеможливорює смислово однозначність, ставить під сумнів наявні смисли в їхній претензії на авторитарність чи встановлення будь-якої ієрархічності, б) звертається не до реальності, а до знаків культури, в) як троп, є інакомовним виражальним засобом, г) апелюючи до певного знаку культури, виявляє в ньому інакший, відмінний смисл, ґ) амбівалентна, оскільки передбачає і «ігрове», і «серйозне» прочитання тексту, д) постмодерністська іронія є власне коментарем до певного знаку культури.**

Постмодерністська іронія¹ своїми витоками має декілька чинників. Ними можна вважати діалогічну концепцію прозового тексту М. Бахтіна, конвенційну природу самого літературного тексту та деконструктивістську теорію Р. Барта.

Іронія як риторична фігура, покладена в основу іронії як постмодерністського художнього прийому й постмодерного принципу мислення, відрізняється від інших тропів тим,

¹ Р. Семків зазначає, що «немає модерної чи постмодерної іронії – є лише функції, які іронія сповняє або не сповняє відповідно до програмних завдань того чи іншого напрямку» [23, с. 15]. Ми погоджуємося з цим твердженням, однак для зручності, коли йтиметься про специфіку іронії в постмодернізмі, використовуватимемо також термін «постмодерністська іронія».

що для виповнення своєї ролі передбачає обов'язкове задіяння адресата як «читача декодуючого, який повинен зінтерпретувати й оцінити сприйнятий текст» (Л. Гатчен) [31, с. 335] та на основі власної компетенції та інтенціональної інтерпретації «домислити те, що залишилося невисловленим, на додаток до сказаного» [31, с. 344]. Якщо метафора й метонімія безпосередньо вказують на потрібну рису явища, то для зрозуміння іронії читач повинен відчитати в тексті її маркери, закладені в тексті коди несумісності значень. Ростислав Семків наголошує на необхідності семіотичного тлумачення іронічного висловлювання як такого, що вказує водночас на два взаємозаперечні референти [24, с. 96]. Лінда Гатчен зробила цікаве спостереження над інтелектуальною природою іронії, яка, поєднуючи два смисли – сказане й несказане, не описує предмет, а є реакцією на нього: «називання чого-небудь іронічним <...> є, власне, означуванням особливості РЕАКЦІЇ НА НЬОГО, ніж описом ЙОГО САМОГО. Іронія – це щось в об'єкті, що його вдається чи не вдається «вловити»: іронія «відкривається» вам (чи, краще сказати, ви даєте їй «відкритися»), коли два смисли – сказаного і несказаного – поєднуються... <...> сила дії виявляється в реакції – в активній розумовій та душевній співучасті» (графічне увиразнення авторське) [6, с. 178–179].

Отже, іронія постає інтелектуальною художньою процедурою, бо передбачає апелювання не так до знань про зображений предмет і досвіду його емоційного сприйняття, як здатність реципієнта до відчитування кодів, уміння вибудовувати значення й зіставляти їх. Метафора й метонімія спрямовані на пізнання явищ навколишньої дійсності та їхню оцінку, зокрема оцінку Іншого і його етико-естетичних поглядів й самовираження, на те, щоб у реципієнта на основі процесів зіставлення / переносу значень утворився новий смисл. Іронія, навпаки, текстова й самодостатня. Вона існує на рівні знаків, проявляється як гра з компонентами тексту й провокує читача на вироблення відмінних значень. Етос постмодерної іронії – в її прагматизації, створенні ефектів кодування й декодування: етос «уподібнюється <...> більше до пафосу, до відчуття, яке той, хто кодує, намагається передати в комунікації тому, хто розкодує. Етос – замислена реакція, суб'єктивна імпресія, котра однак витікає з певних об'єктивних даних, власне з тексту» [31, с. 338].

Отже, іронію можна вбачати в самій природі літературного тексту, що є комунікацією між автором і читачем. Відповідно смисл літературного твору з'являється як результат рецептивної спроможності читача в процесі сприйняття літературного тексту. Але така специфіка сприяє активності іронії, однак не її слід вважати базовою ознакою. Більше важить поліінтерпретативність літературного тексту, що визначається не як результат читацького відгуку, а як ознака, закладена нарративною стратегією письменників, націленою на продукування множинності, багатства смислів.

Особлива роль у цьому належить постмодерністському принципу функціонування літературного тексту, який Джеймс Міллер назвав спротивом твору прочитанню [12]. Він виникає як враження від послідовності слів твору; це поняття наголошує присутність у тексті як мінімум двох несумісних або таких, що протирічать один одному, смислів. Ці смисли взаємопереплетені, однак не становлять цілісності. На думку вченого, саме «спротив твору прочитанню» визначає дискомфорт від принципової незавершеності, тому зіставляє його з властивостями стрічки Мебіуса, у якої водночас і одна, і дві поверхні [12, с. 101]. Спротив твору прочитанню дозволяє уникнути спокуси зупинитися на одному потрактуванні твору. Цьому принципу суголосний і погляд Умберто Еко на те, що назва повинна дезорієнтувати читача, спрямовувати його на різні прочитання [26, с. 598].

Постмодерністська іронія має свою специфіку в тому, що називається амбівалентністю постмодерністського твору в його рецептивній орієнтованості на різні рівні читацького сприйняття. Інтелектуальний читач, здатний відстежити в тексті маркери багатозначності смислу, відчитає їх і отримує задоволення від власної спостережливості й спроможності зрозуміти закладену автором гру смислів. Масовий читач, який «серйозно» сприйме текст, так само отримує задоволення, однак уже від того, що справдиться його горизонт сподіваного, і його сприйняття залишиться на рівні відчитування фабули та упізнання художніх ефектів. Як іронічно наголошував У. Еко, відмітна риса й підступність постмодерністської іронії в тому, що в системі постмодернізму можна брати участь у грі, навіть не розуміючи її й сприймаючи абсолютно серйозно [26, с. 637].

О. Палій звертає увагу на те, що завдяки такому «подвійному кодуванню», з одного боку, використано тематичний матеріал і техніку «популярної» літератури, що робить тек-

сти привабливими для пересічного читача, а з іншого боку, увиразнено тенденцію романістів наслідувати історичні стилі як спосіб гри з літературною традицією, коли завдяки іронічному трактуванню найбільш розповсюджених сюжетів і художніх прийомів постмодерністські твори апелюють до інтелектуального читача. Причому всі літературні коди, наголошує О. Палій, виступають у тексті рівноправними [14, с. 282].

Крім того, постмодерністська іронія допускає ситуативність іронічного ефекту, що може виникнути в процесі сприйняття твору. Л. Гатчен називає його несвідомою іронією, «не замисленою тим, хто кодує, однак розшифрованою як така читачем» [31, с. 343], що дозволяє дослідниці доводити необхідність обох – і семантичного, і прагматичного – аспектів кодування [31, с. 344].

Про іронію в постмодерністському тексті зазвичай говорять у комплексі з такими термінами, як пастиш і пародія². «Постмодерністська природа» цих понять полягає в їхній інтертекстуальності як таких, що апіорі націлені на інший текст. Зокрема Ролан Барт вважає іронічний код експліцитним цитуванням «іншого» [2, с. 64]. Відмінність пастишу й пародії від іронії в тому, що остання становить принцип постмодерного мислення й водночас специфіку сумислоутворення в постмодерністському тексті, а саме орієнтована на витворення несумісних смислів, тоді як пастиш і пародія визначають принцип організації тексту на підставі апелювання до іншого тексту: «Обидва, і пастиш, і пародія, використовують імітацію, або краще сказати, підробку чужих стилів, у першу чергу їхніх особливостей і характерних відмінностей» [10, с. 276]. Згідно з визначеннями, які дав Ф. Джеймісон цим поняттям, більш «постмодерністським» терміном виступає пастиш, оскільки пародія завжди «залишає враження, що десь існує мовна норма» [10, с. 277]. Натомість пастиш – це «стилістична маска, це мова мертвою мовою. Але це нейтральний варіант імітації, без прихованих мотивів пародії, без сатиричного імпульсу, без сміху, без цього внутрішнього відчуття, що існує якась норма, порівняно з якою імітована мова комічна. Пастиш – це оболонка пародії, спустошена пародія, це пародія, яка втратила почуття гумору» [10, с. 277].

Постмодерністська іронія відрізняється від модерністської неможливістю трансцендування для витворення ціннісної дистанції між іронічним суб'єктом і об'єктом іронії. Тепер іронія пропонує погляд під іншим ракурсом³, але без виходу в інший оцінний простір, що надавало модерністській іронії можливість погляду згори, цілісного осмислення явища. Постмодерністська іронія як принцип мислення є текстовою функцією. Після «смерті автора» іронія дійсно стала тотальною⁴, бо стосується різних конвенційних ліній, що перебувають у просторі художнього тексту та інтертекстуальних зв'язків. Під останніми розуміємо апелювання як до інших художніх текстів, так і до знаків культури, котра сприймається як текст на засадах постструктуралістської методології. Замість авторської інтенції, що має бути відчитана реципієнтом, постмодерністський текст пропонує іронічну гру на різних конвенційних рівнях: між автором як персонажем, автором як наратором, наратором (яких може бути декілька), персонажами (що можуть виступати масками автора), читачем (позиціонованим в імпліцитній та/або експліцитній формах) у різних взаємозв'язках. Усі вони існують в одно-

² Нерідко ці поняття використовують для пояснення одного через інше, наприклад пастиш – редукована форма пародії, іронічний модус постмодерного мистецтва (О. Палій [14]). Однак це різнопорядкові поняття. На переконання Л. Гатчен, «пародія, на відміну від іронії, не є тропом: зазвичай її окреслюють не як явище внутрішньотекстове, а як модальність канону інтертекстуальності» [31, с. 335]. «Там, де іронія робить неможливою семантичну монофонічність, пародія виключає структурну монотекстуальність» [31, с. 337]. Пастиш – «це питання швидше інтерстилю, ніж інтертексту. Однак пастиш від пародії відрізняється тим, що він більше зауважує подібність, ніж відмінність» [31, с. 340].

³ Як зазначає Хосе Луїс Рамірес, іронія пропонує позицію не відсторонення, а погляду навкосо, надає більшій ваги мовленню, ніж мовленому [19, с. 190–191]. Іронія є своєрідною інтерпретацією, зміщенням і маніпулюванням смислу [19, с. 203]. Також дослідник наголошує на такій особливості іронії, як одночасність процесів відсторонення й зближення [19, с. 198]. **Карнавальне обертання значень** убачаємо ще й у такому формулюванні специфіки іронії науковцем: пошуки сенсу іронії приводять до дослідження іронії сенсу [19, с. 211].

⁴ Зокрема Ф. Джеймісон говорить про тотальну сучасну іронію [10, с. 276], Г. Янашек-Іваничкова – про радикальну іронію [32, с. 85], а Т. Гундорова визначає постмодерн через таку його ознаку, як іронічна поведінка [8, с. 71], що може мати найрізноманітніші прояви.

му полі літературного тексту без можливості виходу за його межі, що зумовлює їхню однакову оцінну позицію без пріоритетності будь-якої з них.

Багатоголосся й незавершеність тексту М. Бахтін свого часу назвав ознаками роману як поліфонічного жанру. Згодом Р. Барт у знаковій для постмодернізму праці «S / Z» заговорив про множинність тексту й неможливість встановити походження висловлювання, а також про трансгресію тексту, що витворює новим персонажем сам дискурс: «Чим важче встановити походження висловлювання, тим вищий ступінь множинності тексту. У сучасному тексті голоси зливаються настільки, що між ними зникають будь-які межі: тут говорить дискурс, вірніше, сама мова – і нічого більше. У класичному тексті, навпаки, висловлювання переважно мають походження» [2, с. 62], яке вбачає в свідомості автора чи персонажа, у певній культурі. Класична множинність, на твердження вченого, – в поліфонії голосів, що звучать на різних хвилях і можуть час від часу затихати [2, с. 62].

Постмодерністський іронічний дискурс, отже, має витoki в модерністській поліфонічності як неоднозначності, що еволюціонувала в поліінтерпретативність постмодерністського тексту, героєм якого стає не персонаж, не авторська інтенція, а дискурс, котрий у сучасній культурі так само визначається іронічним.

Для розуміння специфіки іронічності культури постмодерного часу важливе значення має дослідження Ричарда Рорті «Випадковість, іронія і солідарність». Епіграфом до неї науковець взяв розлогу цитату з «Мистецтва роману» Мілана Кундери. Вона містить фразу, що, на нашу думку, є ключовою для постмодерністської неметафізичної іронії: «ніхто не володіє істиною і кожен має право на розуміння» [20, с. 13]. Р. Рорті виводить традицію іронічної філософії від Гегеля. Те, що відрізняє іроністів від метафізиків, на думку вченого, – їхнє ставлення до істини. Істина іроніста суб'єктивна й залежить від самоопису, від словника⁵, яким користується людина в конкретний момент свого життя для власного опису. Для метафізика істина спільна, єдина для всіх і потребує для свого опису кінцевого словника, так само єдиного для всіх. Критерій істини – здоровий глузд, що протистоїть іронії. Тому метафізики вважають логічну аргументацію парадигмою філософського дослідження, тоді як іроніст у спробі розіграти один словник проти іншого використовує логіку як допоміжний чинник. Р. Рорті вбачає в застосуванні метафізиками кінцевого словника прояв тоталітаризму, адже мислити на засадах здорового глузду означає для нього вважати, що пояснень, сформульованих у кінцевому словнику, достатньо для опису й суджень про переконання, дії й життя тих, хто використовує альтернативний кінцевий словник. Натомість іроністи не схильні сприймати себе серйозно, бо усвідомлюють, що терміни самоопису завжди підвладні змінам, вони розуміють випадковість і крихкість своїх кінцевих словників, а отже, й самих себе. Якщо для іроніста важливий словник, за допомогою якого він постійно себе переописує в намаганні самовдосконалитися, то метафізик шукає істину, щоб витворити образ пізнання у вигляді стосунків між людьми й «реальністю», щоб розкрити сутності, які перебувають за межами нашого світу. Іроніст не здатний вийти за межі свого словника, однак вірить, що в описі надає всьому позитивного чи негативного вигляду. Метафізик бажає бачити все усталеним і цілісним, тому його погляд спрямований вертикально вниз. Іроніст у спробі створити власний іронічний канон, здійснює серію спроб, відсторонившись, поглянути на минуле вздовж горизонтальної осі. Отже, позиція іроніста залежить від випадковості контексту й прийнятої ним позиції, що виражається в словнику, яким користується в конкретний момент.

Випадковість як домінуюча ознака постмодерністської іронії, виділена Р. Рорті, покладена в основу розуміння її специфіки в літературі в дослідженні, здійсненому Р. Семківим. Учений розрізняє два типи іронії – риторичну та ігрову – залежно від «функціонального принципу», тобто того, хто втілює іронію, хто іронізує – конкретна особа чи дисперсний «дискурс». У першому випадку, на думку автора, цілком можливо відшукати єдиний код, зафіксувати двозначність повідомлення та дешифрувати риторичне спрямування іронії автора, зрозуміти, який із сенсів істинний, а який симулюється. Під впливом дії такої іро-

⁵ Р. Рорті кінцевим словником особистості називає слова, якими користуємося, щоб розповісти історії своїх життів, адже всі люди дотримуються певного запасу слів, які вони використовують для виправдання своїх дій, переконань і своїх життів [20, с. 103].

нії компонентний склад тексту переживає часткову трансформацію. У другому випадку така можливість втрачається, наголошує дослідник, бо інтенції автора незрозумілі, іронія перестає бути авторизованою та виконувати суто риторичну функцію, реципієнт фіксує лише амбівалентність висловлювання чи ситуації; текстові елементи підлягають повній дифузії [22, с. 43, 122]. Отже, іронія якнайкраще виявляє художню тенденцію й неможливість сенсу в постійно змінному й несталому світі постмодерну: «На рівні поетики постмодерну невпевненість обертається довільною грою, котра <...> стає <...> єдино можливим способом існування мистецтва <...>, в неї не може бути сенсу, адже його в постмодерному світі взагалі немає...» [22, с. 91].

Іронічну випадковість⁶ Р. Семків убачає в нериторичному іронізованні, що радикально змінює художній простір літературного тексту, при цьому втрачається гарантія сталості, все (час і місце події, персонажі) може бути несподівано змінене або перебувати під загрозою такої зміни. Така нестійкість текстуальної реальності характеризує «амбівалентний текст, структура якого окреслюється нечітко і залишається відкритою для інтерпретації» [22, с. 105]. Науковець вважає важливим збереження нечіткості, причиною якої називає іронічне (двоєке) ставлення автора до художнього тексту як до наслідування реальності та водночас до повної фікції [22, с. 105]. Амбівалентний текст характеризується й досить складною зовнішньою структурою, бо визначається довільною грою в текстотворення, що дозволяє не лише позбавляти певності простір всередині нього (деформувати логіку подій, простір, тілесність і мову персонажів), а й «розхитувати фізичні межі самого тексту, вміщуючи до нього додаткові текстові, а то й нетекстові елементи» [22, с. 119].

Зоф'я Мітосек [35] висловлює сумнів щодо можливості однозначної дефініції іронії, тому пише словник-дослідження іронії, у якому акцентує такі її ознаки: іронія визначає дистанцію від реальності, розрізняє в ній невловні суперечності, нерозв'язні прагнення й конфліктні логіки; автор не обов'язково увиразнює свою присутність в іронічних зворотах, іронія може бути артикульована в інший спосіб – у фабулі та нарації; іронія – вияв інтелекту; іронія може бути вербальна (як троп, антифраза) й ситуативна (коли іронізуючий суб'єкт сприймає реальність (у нашому випадку – текстову – І.К.) як систему протиріч); в іронічній комунікації реципієнт так само важливий, як і іронічний суб'єкт, адресат іронії – не об'єкт, а свідок іронічної агресії, метою якої виступає третій, жертва; жертва іронії не завжди підлягає висміюванню, може помилково інтерпретувати прихований смисл тощо.

Польська дослідниця характеризує історичні типи іронії, що увиразнюють еволюцію її проявів. Більшість із них зауважені й іншими науковцями, такі як сократівська (характеризується позицією суб'єкта, який вдає невідання, щоб демаскувати невідання своїх опонентів), риторична (базована на іронії як словесній фігурі; іронія як фігура мислення не потребує вираження в іронічних зворотах, її ефект виникає з логіки конструкції оповіді, що приховує правду), романтична (виходить з активності літературного суб'єкта, який позиціонує себе то як творця тексту, то руйнує його як автор і водночас виступає критиком, полемістом, опонентом; творить ілюзію, щоб засумніватися в ній, і сумнівається в правді, щоб створити ілюзію вироблення системи, в ім'я якої руйнує й опонує), парабаза (зупинка дискурсу через зміну його риторичного реєстру, вихилення автора з твору, звернення до реципієнта, дезілюзія реальності художнього світу, акцентуація його штучності), автоіронія (рефлексія автора, спрямована проти себе самого; у цілому вона нищить ілюзію, що стосується позиції суб'єкта оповіді як виразника правди). До виявів іронії З. Мітосек зараховує також автотематизм (походить від романтичної іронії, полягає у включенні до літературного тексту рефлексій і коментарів автора щодо створюваного ним тексту, способів його творення та суб'єкта, який творить; унаслідок поєднано фікцію з автентичністю; автотематизм часто сполучається з автоіронією), «сердечну іронію» («добродушна», визначає авторське ставлення до персонажів, що коливається від симпатії до висміюванням) та нові види, що характерні для постмодерного періоду й визначають не так літературну іронію, як прояв у літературі іронічного мислення постмодерної людини. Такими є іронічна свідомість і світоглядний плюралізм.

Іронічна свідомість полягає в іронізмі, у позиції суб'єкта, який, відбиваючи неоднозначність світу й спостерігаючи в людському мисленні апорії, що постійно множаться, позбавляє

⁶ Постмодерна іронія як іронія випадковості в прозі Ю. Андруховича досліджена в кандидатській дисертації Л. Печерських [15].

читача пізнавальної впевненості. Епістемологічне переконання в множинності правд сприяє нівелюванню авторитетів та виробленню толерантності до різних образів дійсності й суперечностей, що перебувають в їхній основі. Це веде до усвідомлення дистанції щодо власних переконань. Позиція іроніста передбачає відмову від висміювання ворогів, йому чужі жести висміювання та презирства, натомість іроніст сам стає предметом власного жарту.

Світоглядний плюралізм – результат іронічної свідомості; він проголошує множинність перспектив, хоч у кожному окремому випадку деякі перспективи будуть мати перевагу перед іншими. Також передбачає пізнавальний плюралізм, бо не існує універсального суб'єкта пізнання, який гарантував би об'єктивність правди.

Серед термінів, з якими іронія утворює спільне смислове поле за принципом дотику / спільності / відмінності, крім традиційних понять пародії, сатири, сарказму, символу, метафори, гумору, З. Мітосек називає брехню (протистоїть іронії, бо не дозволяє адресату зрозуміти інший смисл, позиціонує єдиним фальшивий смисл), антиіронію (ситуація, коли автор під виглядом висміювання увиразнює беззмістовність звинувачень і в такий спосіб стверджує певний зразок), іронію іронії (коли про іронію говорити без іронії або іронічно говорити про іншу іронію, не помічаючи, що опинилися в іншій, значно яскравішій, коли немає змоги вийти з іронії, коли втрачається влада над іронією).

Ангешка Дода звертає увагу на таку особливість іронії, як її зв'язок із повторенням. Вона зауважує, що іроністом є не той, хто говорить про іронію, а той, хто її використовує, і не той, хто її повторює, а той, хто через неї повторює, оскільки якщо іронія стає ціллю самою в собі, то повторення її вбиває, жарт діє лише один раз [29, с. 88]. Водночас у ситуації, коли в тексті бракує сигналів іронії, повторення стає знаком іронічної мови [29, с. 90]. У такий спосіб ще раз акцентуємо неповторність іронії, її конвенційну природу й апеляцію до сенсу, що перебуває між значеннями. Також дослідниця наголошує на суб'єктивності текстового вияву іронії, що іронія є функцією нарації, нарації про себе, а не функцією дискурсу: «Іронія не є функцією дискурсу (що регулює комунікацію сукупністю норм), не є структурою розуміння, пов'язаною з конкретним знанням. Іронія є функцією нарації – структурою саморозуміння, можливістю повернення до себе, але найперше можливістю віддалення, що убезпечує від ерозії уяви, виринає символічний порядок із кайданів небезпечних фантазмів» [29, с. 89]. **Іронічність можна вбачати також у розумінні дистанції між серйозною інтонацією й жартівливістю, що витворюється іронією, адже позиціонується умовне відсторонення суб'єкта іронії від його висловлення, мовець ніби не бере відповідальності за власні слова, але, як наголошує А. Дода, сутність іронії – в суперечності між значеннями слів та інтенцією, що міститься в контексті [29, с. 89]. В іронії найважливіше, на думку дослідниці, експонування функції наратора, щоб не загруз у фабулі й не перетворився на майстра дискурсу: наратор, щоб заіснувати, стати видимим, бути в діалозі з читачем, повинен залишатися відірваним від власної оповіді [29, с. 98].**

Мацей Новак у своєму дослідженні іронії виходить з розуміння її як коду недослівного, як заперечення міметизму, що співвідносяться між собою (іронія й мімезис) як свобода й неволя [36, с. 201]. Іронія виникає тоді, коли в повазі відчутно неповагу [36, с. 202]. Як і А. Дода, М. Новак говорить про зв'язок між іронічним суб'єктом і висловленим ним іронічним повідомленням, але обирає інший аспект. Науковець наголошує на тому, що іронія характеризує не лише об'єкт, а й суб'єкта, бо демаскує його, предмет коментаря стає німим дзеркалом, у якому мовець пізнає себе самого або стає досяжним для розуміння іншими [36, с. 203]. Крім того, іронія провокує приховану активність на протиположності описовій пасивності, жодна з витворених смислових перспектив не може бути трактована як правдива чи неправдива [36, с. 208]. М. Новак називає іронію божим даром і проводить цікаву паралель із богом Янусом, який має два обличчя і здатний дивитися в двох протилежних напрямках [36, с. 210]. **Водночас зауважує «людську» цінність сучасної, постмодерної тотальної іронії, що дозволяє «безмежну маніпуляцію словниками, на радість іронічних лібералів і незадоволення метафізиків – стражів усталених норм оповіді й захисників ієрархічності дискурсів» [36, с. 213].**

Якщо увиразнити відмінність між іронією модерністською і постмодерністською, то з'ясується, що постмодерністська іронія, крім зазначеного вище, безадресна, бо не орієнтована на конкретного споживача; оскільки не є носієм авторської інтенції, то й не передбачає переконання в чомусь реципієнта; у такий спосіб текстова іронія відтворює свідомість

іронічного суб'єкта, яким може позиціонуватися будь-хто із суб'єктів літературної комунікації, вона стає ознакою нарації, визначає характер конвенційних ліній тексту (або частини її). Постмодерний читач свідомий знакової природи художнього тексту, тому сприймає іронію на рівні дискурсивності художнього тексту. Іронічна гра з читачем перетворюється з інтерпретативної діяльності, орієнтованої на дешифрування прихованого сенсу, на відчитування можливих сенсів, закладених у нарації, або потенційних, що можуть виникнути спонтанно у зв'язку з дотиком до рецептивного / емоційного досвіду читача, що становить новий контекст для формування смислів. Однак це не означає багатозначності постмодерністської іронії. Краще говорити про рівнозначність можливих смислів та їхню певну випадковість. Отже, іронія як значення, що виникає внаслідок взаємодії сказаного й невисловленого, не веде до витворення одного смислу, а уможливує рівноправність різних. Контекст так само змінює свою роль. По-перше, саме значення контексту змінюється. Крім художнього світу самого твору, тепер це актуалізовані в сприйнятті читача завдяки кодам, уміщеним у художній текст, фрагменти культури, що включає як попередні, так і сучасні тексти. По-друге, потенційна необмеженість контексту (для його актуалізації більше важать не логічні зв'язки між описуваними явищами, а асоціативний зв'язок між художньою інформацією та власним культурним і життєвим досвідом реципієнта) не може сприяти виробленню однозначного смислу іронії, навпроти, письменник-постмодерніст орієнтований на витворення перепон на шляху до однозначного прочитання тексту.

Іронію зазвичай сприймають як акцентування відмінності, відходу від певної норми. Однак карнавальна специфіка часу переходу від колоніального до постколоніального стану сприймалася як, навпаки, повернення до норми життя, у якому іронія можлива як така, що підкреслив Василь Габор: «А справжнім проривом в українській літературі стали твори письменників нової генерації, у яких запанували іронія, сарказм, чорний гумор, що є свідченням не лише продовження обірваних тоталітарним режимом національних традицій, але й повернення української прози до норми. Яскраві зразки такої прози подарували українським читачам Микола Рябчук, Богдан Жолдак, Володимир Діброва, Юрій Винничук» [9, с. 16]. Також В. Габор згадує про терапевтичну функцію сміху: «За допомогою сміху молоді літератори не лише намагаються лікувати себе і суспільство, але й прагнуть позбутися синдромів жахливого минулого» [9, с. 16].

Карнавальні іронія й сміх⁷ в українській літературі кінця ХХ ст. відродили фігуру Блазня, який постійно кепкує, залишається вірним собі й не дає себе обдурити⁸. Лідія Стефановська зауважує, що погляд постмодерного блазня української літератури скеровував читача в бік досі недоторканих регіонів дійсності, сміхом доповнював світ «серйозних ідей», відбудовував (ре-креації) рівновагу у світі, у якому людина посттоталітарної доби могла підірвати існуючу ієрархію цінностей й повернути собі свободу мовлення й вибору [25, с. 9]. Блазнада в прозі була необхідною для формування приватного погляду й свободи мислення й мовлення. Іронія сприяла утвердженню деканонізації, десакралізації, адогматизації як ментальних процесів пострадянської людини, оскільки апелювала не до самої ідеології, а до її рецепції тогочасним суспільством, деконструючи суспільний міф про дієвість ідеології⁹. Соломія Павличко в середині 1990-х рр., коли відчувалося несприйняття карна-

⁷ Деконструктивна функція карнального сміху зводиться до двох функцій: забезпечити «веселе прощання» з усім віджилим (сміх – неодмінний атрибут свята) та перевірити на життєвість ідеї, адже «жодна річ, яка не витримує випробування сміхом, не варта й того, щоб про неї говорити серйозно» (О. Бойченко) [3, с. 93].

⁸ Коли мова заходить про образ блазня в українській постмодерністській літературі, то зазвичай наголошується такий аспект деструктивної спрямованості карнального сміху, що набув найвиразнішого вияву, як руйнування суспільних стереотипів, нав'язаних імперською ідеологією, та відхід від однотипного колективного мислення. Наприклад: «В моделі «Блазень – Імперія» деконструкція реалізується шляхом іронічного обігрування нав'язаних колоніальним минулим стереотипів, кліше; відродження табуйованих тем (твердження, що в радянській імперії сексу не було, заперечуються гіперсексуальністю героїв); десакралізації імперських символів. Модель «Блазень – Україна» слугує руйнуванню амбівалентних реалізацій національного (реконструкції піддаються патріотичні тексти українських митців радянської епохи)» (О. Юрчук) [27, с. 58–59].

⁹ Порівняймо з висловлюванням О. Поліщук: «[П]остмодерний сміх не припускає однозначності (нібито серйозно, ніби й жартома). Постмодерна іронія, отже, не передбачає прямого ствердження чи, навпаки, відкидання, заперечення і часто спрямована не на сам об'єкт, а на уявлення, які склалися про нього» [16, с. 69].

вально-іронічної поетики бубабістів заkostenілим ще в радянські часи науковим істеблїшментом, заявила, що розумні думки девальвовані провокаторами й дурнями, а тому тепер розумні люди, які хочуть бути почутими, вдаються не до них, а до епатажу, безглуздих вибриків тощо (див. про це: [13, с. 135]).

Значення постмодерністського карнавального сміху як принципово нетоталітарного за своєю природою, значно увиразнюється, якщо звернутися до промови А. Луначарського «Про сміх» [11], виголошеної 1931 року на засіданні комісії з вивчення сатиричних жанрів Відділення суспільних наук Академії наук СРСР. Основні тези виступу зводяться до такого: 1. Сміх є зняряддям, дуже серйозним зняряддям соціальної самодисципліни певного класу або тиску одного класу на інші. 2. Протиставлення насмішки й серйозності важливе для розуміння соціальної функції сміху. У соціальній боротьбі сміх виникає там, де противник визнається нікчемним. Чітко спрямована в ціль насмішка може забезпечити більшу перемогу, ніж якщо намагатися розбити аргументи противника серйозно. Сміх може бути вбивчим, якщо ціль, яку ставить перед собою автор, є сатира. Сарказм полягає в тому, щоб принизити противника шляхом перетворення того, що він вважає серйозним, у нікчемне, те, що він вважає за благо, в негативне. 3. Потрібно відстежити й на конкретних проявах проаналізувати історичний розвиток сміху й відточити, отже, зняряддям гумористів і сатириків. Вбивчо-пафосно й іронічно звучить заключна фраза наркома: «Комиссия по изучению сатирических жанров радостно приступает к работе» [11]. Звернімо увагу на слова-коди, що, з одного боку, визначають емоційно напружене й метафоризоване семантичне поле наведеного висловлювання, а з іншого – не просто примушують слухачів-академіків прийняти інформативне послання, але й нав'язують ставлення до нього. Словник війни замінюється на словник свята (на який варто було б очікувати, зважаючи на заявлену тему промови) лише в останній фразі, що викликає зовсім не радість, якщо згадати історичний контекст і наслідки.

Повернімося до карнавального сміху, який в українській і польській постмодерній прозі виступав засобом художньої деконструкції та практикою децентрування. Для цього письменники зверталися до карнавально-іронічної поетики, образу блазня та їхньої інтенційної орієнтованості на піддання сумніву ідеологем. Суто «технічним» прийомом стало виведення центром художнього осмислення не інтенції автора, а інтенції читача як змінного інакшого погляду, який (реципієнт) відчитує знаки культурних стереотипів та ідеологем. «У тексті говорить лише один читач» [2, с. 146] (за відомим визначенням Р. Барта), і йому передоручено формування смислу твору на засадах амбівалентної іронічної гри, виходячи з неоднозначних смислових маркерів та відсутності смислу як авторського задуму.

Книги з такою рецептивною стратегією, що здійснюють інтервенцію в поле колективної пам'яті й непам'яті, свідомості й несвідомості, на переконання Ришарда Нича, сприяють появі гуманістики майбутнього, бо роззброюють «міни» польської пам'яті й історії, очищують поле сучасності від залеглих у ній «невибухів» і токсичних забруднень майбутнього, звільняють мислення, емоції й дії з-під влади видив і примар майбутнього, створюючи простір відкритої суперечки, позбавлений догматів і комплексів [37, с. 11].

Р. Семків говорить про гіпертрофію іронічного вислову в українській прозі прикінцевих років минулого сторіччя, що була реакцією на засилля пафосу радянської літератури, анемічність її образності й кваліть вільної думки та становила суму скептичних реакцій письменства на змінену й змінну дійсність; іронія уможливила перехід до інтелектуальної літератури нового типу, відкрила шлях кшталтам масової літератури в усій повноті її вияву й водночас була щепленням від надміру мудрування та пафосних банальностей масової літератури [21, с. 161].

Міхал Павел Марковський також зауважує деконструктивну функцію постмодерністської іронії, але вже без прив'язки до постколоніальної реальності. У «Короткій енциклопедії постмодернізму» він визначає основним завданням іронії її спрямування проти будь-якого символічного порядку, в якому особа почувається впевнено, «у себе» [34, с. 100]. Богдан Баран називає таку якість іронії субверсійною, бо постмодерністський твір не деструктує реальність, лише іронізує щодо її викладу, розплутує будь-яку «глибину» по поверхні Тексту [28, с. 189–190]. Наслідком «деконструктивної» іронії в українській і польській постмодерній прозі кінця ХХ ст. став перехід до іншого типу літератури, базованої на іронічному мисленні, про яке говорив Р. Рорті, де іронія виступає не засобом інтенціонального

спротиву (деструкція імперативів та конструювання нового тексту із залишків, порожніх ідеологем і кліше), а засобом самоопису. Р. Семків визначає цей тип літератури як легкий, без зайвого ідеологізму та дидактизму, що демонструє можливість іронічного ставлення до літератури, відхід від одновимірної правди часів пізнього соцреалізму [21, с. 160–161].

Іронічне ставлення до літератури виявляється не лише в іронізуванні з літературних норм і традицій, а також і в «переграванні» письменниками назв і концепцій один одного. Таким є текст Ю. Винничука «Моя остання територія» [5], що містить недвозначне відсилання до тексту Ю. Андруховича «Час і місце, або моя остання територія» [1]. Якщо есе Ю. Андруховича суміщає серйозне і сміхове начала в осмисленні свого місця в літературі, то Ю. Винничук карнавальню знижує те, що вже було переведено іншим письменником з рівня резонерської піднесеності вищого призначення літератури до суб'єктивного світу окремого автора, що почувається загубленим у світі залишків, у якому не діють правила. Ю. Винничук перевертає ще раз, але не підносить. Його світ показово логічний і стабільний, але є не спільною, а приватною територією, для якої карнавальний надмір і свято – звичні речі, бо це кухня, у якій господар встановлює власні правила.

Ще одним цікавим прикладом «міжавторської» і міжтекстової іронії на рівні назв і концепцій є тексти Анджея Стасюка «Як я став письменником (спроба інтелектуальної автобіографії)» [42], Ярослава Клейноцького «Як я не став пияком (спроба антиінтелектуальної автобіографії)» [33] та Тараса Прохаська «Як я перестав бути письменником» [18]. Як то кажуть, коментарі тут зайві.

Отже, підсумуємо.

1. Іронія в постмодерністських художніх текстах стає способом уникнення будь-якої визначеності, заперечення абсолютизації будь-якої норми.

2. Постмодерністська іронія своїми витоками має діалогічну концепцію прозового тексту М. Бахтіна, конвенційну природу самого літературного тексту та деконструктивістську теорію Р. Барта.

3. Іронічне висловлювання в постмодерністському тексті потребує семіотичного та прагматичного тлумачень, оскільки базується на ефектах кодування й декодування та вкладає водночас на два взаємозаперечні референти.

4. Іронія – один із способів створення поліінтерпретативності літературного тексту. Іронія як спротив твору прочитанню з'являється внаслідок присутності в тексті як мінімум двох несумісних або таких, що протирічать один одному, смислів, що не становлять цілісності.

5. Іронія виявляється і в «подвійному кодуванні» постмодерністського тексту – його орієнтації на масового й інтелектуального читача.

6. Постмодерністська іронія є текстовою функцією і стосується різних конвенційних ліній, що перебувають у просторі художнього тексту й інтертекстуальних зв'язків. Конвенційні лінії утворюються між суб'єктами літературної комунікації (автором як персонажем, автором як наратором, наратором (яких може бути кілька), персонажами (що можуть виступати масками автора), читачем (позиціонованим в імпліцитній та / або експліцитній формах)) та існують в одному полі літературного тексту.

7. Іронія увиразнює відмінність завдяки дистанції між суб'єктом висловлювання й самим висловлюванням, між сказаним і несказаним, між висловленням і реальністю (іншого тексту, знаку реальності), розрізняє невловні суперечності, нерозв'язні прагнення й конфліктні логіки.

8. В іронічній комунікації реципієнт так само важливий, як й іронічний суб'єкт, бо наголошено сенс, що перебуває між значеннями, акцентовано не логічні зв'язки між ними, а асоціативний зв'язок між художньою інформацією та власним культурним і життєвим досвідом реципієнта. Іронічна гра з читачем перетворюється з інтерпретативної діяльності, орієнтованої на дешифрування прихованого сенсу, на відчитування можливих сенсів, закладених у нарації, або потенційних, що можуть виникнути спонтанно. Іронія – перепона на шляху до однозначного прочитання тексту, змушує читача зупинитися й скерувати свою увагу не на фабулу, а на нарацію.

9. Карнавальний сміх в українській і польській постмодерністській прозі нетоталітарний за своєю суттю й виконує традиційні функції позбавлення від страхів та розхитування ціннісних суспільних ієрархій. До них додається ще терапевтична функція – повернення суспільної свідомості до режиму нормального функціонування.

10. Постмодерністська іронія використовує карнавальний сміх для посилення ефекту від деструктивних (деканонізація, десакралізація, адогматизація) і конструктивних (формування особистого погляду, поновлення свободи мислення, мовлення й вибору) аспектів своєї дії.

11. Карнавальний сміх – не лише засіб художньої деконструкції, а й практика децентрування. Центром художнього осмислення іронічного вислову стає читач як змінний інакший і суб'єктивний погляд; сміється читач, а не автор.

12. Постмодерністська іронія і сміх пов'язані між собою, однак не взаємозумовлені. Іронія може бути несмішною.

13. Наслідком «деконструктивної» іронії в українській і польській постмодерній прозі кінця ХХ ст. став перехід до іншого типу літератури, базованої на іронічному мисленні, про яке говорив Р. Рорті, де іронія виступає не засобом інтенційного спротиву (деструкція імперативів та конструювання нового тексту із залишків, порожніх ідеологем і кліше), а засобом самоопису.

14. Інтертекстуально-формальний аспект іронії як художнього прийому й виразника постмодерної тотальної іронічної свідомості проявився в домінуванні іронічної гри як способу художнього викладу й композиційного принципу.

15. Іронія модифікується в таких популярних у постмодернізмі формах, як чорний гумор, стеб, містифікація й процес іронічного деконструювання тексту.

16. Яскравим виявом іронії як «міжавторського» діалогу постає «перегривання» письменниками назв і концепцій один одного, прикладом чого є текст Ю. Винничука «Моя остання територія», що недвозначно натякає на есе Ю. Андруховича «Час і місце, або моя остання територія», та книги Я. Клейноцького «Як я не став пияком (спроба антиінтелектуальної автобіографії)» і Т. Прохаська «Як я перестав бути письменником» у стосунку до «першоджерела» – роману А. Стасюка «Як я став письменником (спроба інтелектуальної автобіографії)».

Список використаної літератури

1. Андрухович Ю. Час і місце, або моя остання територія. Моя остання територія: вибрані твори / Ю. Андрухович. – Львів: Піраміда, 2009. – С. 255–262.
2. Барт Р. S / Z / Р. Барт. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 232 с.
3. Бойченко О. Мої серед чужих. Читацький путівник для дітей старшого шкільного та молодшого студентського віку / О. Бойченко. – Чернівці: Книги–XXI, 2012. – 320 с.
4. Болецький В. Лови на постмодерністів / В. Болецький // 12 польських есеїв. – К.: Критика, 2001. – С. 225–249.
5. Винничук Ю. Моя остання територія. Груші в тісті / Ю. Винничук. – Львів: Піраміда, 2010. – С. 268–271.
6. Гатчеон Л. Іронія, ностальгія і постмодерн / Л. Гатчеон // Іронія: збірник статей / упоряд. О. Галета, Є. Гулевич. – Львів: Літопис; К.: Смолоскип, 2006. – С. 169–186.
7. Гейко С.М. Іронія як культурна універсалія: філософський аналіз: автореф. дис. ... канд. філос. Наук / С.М. Гейко. – Київ, 2007. 18 с.
8. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К.: Критика, 2005. – 263 с.
9. Габор В. Українська проза нової літературної хвилі останнього десятиліття: тенденції розвитку та пошуки Граала (суб'єктивні замітки) / В. Габор // Від Джойса до Чубая: есеї, літературні розвідки та інтерв'ю. – Львів: Піраміда, 2010. – С. 11–18.
10. Джеймисон Ф. Постмодернізм, или культурная логика позднего капитализма / Ф. Джеймисон // Современная литературная теория: антология / сост. И. Кабанова. – М.: Флинта: Наука, 2004. – С. 273–293.
11. Луначарский А. О смехе: речь на заседании комиссии по изучению сатирических жанров при группе языков и литератур Отделения общественных наук Академии наук СССР 30 января 1931 года / А. Луначарский. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lunacharsky.newgod.su/lib/ss-tom-8/o-smehе> (Останнє звернення: 18.09.2020).
12. Миллер Д.Х. Узор ковра / Д.Х. Миллер // Современная литературная теория: антология / сост. И.В. Кабанова. – М.: Флинта: Наука, 2004. – С. 92–109.

13. Паламарчук Г. Отто фон. Ф. на свій поїзд устиг / Г. Паламарчук // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – № 8 (серпень). – С. 135–138.
14. Палій О. Поетика постмодерністського роману (до теоретичних аспектів) / О. Палій // Літературознавчі студії. – 2013. – Вип. 39 (2). – С. 278–288.
15. Печерських Л. Концептуальні дискурси сміхової культури в українській прозі 90-их років ХХ століття (творчість Юрія Андруховича): дис. ... канд. філол. наук / Л. Печерських. – Харків, 2008. – 185 с.
16. Поліщук О. Стюб в українській сьогочасній літературі / О. Поліщук // Слово і Час. – 2009. – № 11. – С. 68–74.
17. Поліщук Я. Типи художнього мислення в основі моделі історії літератури / Я. Поліщук // Слово і Час. – 2006. – № 12. – С. 15–27.
18. Прохасько Т. Як я перестав бути письменником / Т. Прохасько // БотакЄ. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – С. 231–266.
19. Рамірес Х.Л. Існування іронії як іронія існування / Х.Л. Рамірес // Іронія: збірник статей / упоряд. О. Галета, Є. Гулевич. – Львів: Літопис; К.: Смолоскип, 2006. – С. 187–236.
20. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность / Р. Рорти. – М.: Русское феноменологическое общество, 1996. – 282 с.
21. Семків Р. Відкриття багатовимірності: українська іронічна проза 90-х років ХХ століття / Р. Семків // Дніпро. – 2011. – № 11. – С. 160–163.
22. Семків Р. Іронічна структура: типи іронії в художній літературі / Р. Семків. – Київ: Академія, 2004. – 135 с.
23. Семків Р. Парадокси постмодерної іронії та стильова параноя сучасної української літератури / Р. Семків // Іронія: збірник статей / упоряд. О. Галета, Є. Гулевич. – Львів: Літопис; Київ: Смолоскип, 2006. – С. 9–27.
24. Семків Р. Швейк і Цяпка: між сатирою і пропагандою / Р. Семків // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2004. – Вип. 33. – Ч. 1. – С. 95–100.
25. Стефановська Л. Передне слово / Л. Стефановська // Андрейчик М. Інтелектуал як герой української прози 90-х років ХХ століття. – Львів: Піраміда, 2014. – С. 7–10.
26. Эко У. Заметки на полях «Имени розы» / У. Эко // Имя розы. – СПб.: Симпозиум, 2000. – С. 596–644.
27. Юрчук О. У тіні імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії: монографія / О. Юрчук. – К.: Академія, 2013. – 224 с.
28. Baran B. Postmodernizm i końce wueku / B. Baran. – Kraków: Inter esse, 2003. – 304 s.
29. Doda A. Ironia przeciw erozji wyobraźni / A. Doda // Powaga ironii / pod red. A. Dody. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004. – S. 80–98.
30. Doyle J. The changing face of post-postmodern fiction: irony, sincerity, and populism / J. Doyle // Critique-Studies in Contemporary Fiction. – 2018. – Volume 59. – Issue 3. – P. 259–270. DOI: 10.1080/00111619.2017.1381069.
31. Hutcheon L. Ironia, satyra, parodia – o ironii w ujęciu pragmatycznym / L. Hutcheon // Pamiętnik Literacki. – 1986. – № 77/1. – S. 331–350.
32. Janaszek-Ivaničková H. Nowa twarz postmodernizmu / H. Janaszek-Ivaničková. – Katowice: Uniwersytetu Śląski, 2002. – 331 s.
33. Klejnocki J. Jak nie zostałem menelem (próba autobiografii antyintelektualnej) / J. Klejnocki. – Warszawa: Prószyński i S-ka, 2002. – 170 s.
34. Markowski M.P. Krótka encyklopedia postmodernizmu / M.P. Markowski // Postmodernizm. Teksty polskich autorów / pod red. M.A. Potockiej. – Kraków: Bunkier Sztuki; inter esse, 2003. – S. 79–102.
35. Mitosek Z. Co z tą ironią? / Z. Mitosek. – Gdańsk: Wydawnictwo słowo / obraz terytoria, 2013. – 371 s.
36. Nowak M. Ironologia? Czyli różne postacie teoriopoznawcze ironii w literaturze i kulturze / M. Nowak // Powaga ironii / pod red. A. Dody. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004. – S. 201–213.
37. Nycz R. Tekstowy świat: poststrukturalizm a wiedza o literaturze / R. Nycz. – Kraków: Universitas, 2000. – 348 s.

38. Orlova N.A. Postmodern Arabesque / N.A. Orlova // *Voprosy Filosofii*. – 2019. – Issue 6. – P. 34–39. DOI: 10.31857/S004287440005335-3.

39. Sánchez D.H. The right to complication. Irony, game and estrangement / D.H. Sánchez // *Contrastes*. – 2016. – Volume 21. – Issue 3. – P. 241–257.

40. Schuster M.-O. Bi-paradigmatic irony as a postmodern sign / M.-O. Schuster // *Semiotica*. – 2011. – Volume 183. – Issue 1–4 (Si). – P. 359–377. DOI: 10.1515/semi.2011.018.

41. Slukan N. The authenticity of fakeness – From hipsters to trump / N. Slukan // *Problemi*. – 2017. – Volume 55. – Issue 1-2. – P. 201–233.

42. Stasiuk A. Jak zostałem pisarzem (próba autobiografii intelektualnej) / A. Stasiuk. – **Wołowiec**: Czarne, 2016. – 160 s.

POSTMODERN IRONY AND LAUGH: SPECIFIC FEATURES AND SCIENTIFIC RECEPTION

Iryna V. Kropyvko, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine)

E-mail: irina_kropyvko@ua.fm

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-2

Key words: *irony, laugh, postmodernism, ironic thinking, deconstruction.*

Irony in postmodern literature is recognized as a basic category that is verified in the works of theorists and researchers of postmodernism (R. Barthes, J. Baudrillard, J. Doyle, I. Hassan, L. Hutcheon, G. Deleuze, J. Derrida, F. Jameson, U. Eco, J.-F. Lyotard, N. Orlova, R. Rorty, D. Fokkema, D.H. Sanchez, N. Slukan etc.). Postmodernism and accordingly postmodern irony as well as laugh in the post-Soviet countries have their own specific features, which can be traced in the works of Ukrainian (O. Boychenko, S. Geiko, T. Gundorova, L. Pecherskyh, O. Polishchuk, Ya. Polishchuk, R. Semkiv, L. Stefanovska, O. Yurchuk, etc.) and Polish (B. Baran, W. Bolecki, A. Doda, H. Janaszek-Ivaničková, M. P. Markowski, Z. Mitosek, R. Nycz, M. Nowak, etc.) scientists. The aim of the article is to generalize the viewpoints of Ukrainian and foreign scientists as for irony and laugh in postmodern texts and to explain their diversity through post-metaphysical way of thinking of a postmodern man.

The author considers irony in postmodernist literary texts as a way to avoid any certainty and to deny the absolutization of any norm. Being opposed to text reading, irony arises from at least two meanings that make up the integrity. Postmodern irony is presented as the textual function like the one that relates to various conventional lines that are in the space of the literary text and intertextual connections. Conventional lines are formed between the subjects of literary communication (between the author as a character, the author as a narrator and the narrator, characters, the reader) and exist in one field of the literary text. Irony expresses the difference thanks to the distance between the subject of the utterance and the utterance itself, between what is said and what is not said, between the utterance and the context (or another text, the meaning, the sign of reality). Irony distinguishes elusive contradictions. An ironic game with the reader is transformed from an interpretive activity focused on deciphering the hidden meaning, into perceiving possible meanings embedded in the narrative, or potential meanings that may arise spontaneously. Irony is an obstacle on the way to unambiguous reading of the text, which makes the reader stop and turn his attention not to the plot, but to the narration. It is proved that postmodern irony uses laugh to enhance the effect of destructive (decanonization, desacralization, adogmatization) and constructive (developing personal viewpoints, renewing freedom of thought, speech and choice) aspects of its action. Postmodern irony and laugh are interrelated, but not interdependent. The irony can be unhumorous. The consequence of “deconstructive” irony in Ukrainian and Polish postmodern prose of the late 20th century was the transition to a type of literature based on ironic thinking, where irony acts not as a means of intentional resistance (destruction of imperatives and construction of a new text from remains, empty ideologemes and clichés) but as a means of self-description.

References

1. Andrukhovych, Yu. *Chas i mistse, abo moia ostannia terytoriiia* [Time and place, or my last territory]. *Moia ostannia terytoriiia: vybrani tvory* [My last territory: selected works]. Lviv, Piramida Publ., 2009, pp. 255-262.

2. Bart, R. *S/Z*. Moscow, Edytoryal URSS Publ., 2001, 232 p.

3. Boichenko, O. *Moi sered chuzhykh. Chytatskyi putivnyk dlia ditei starshoho shkilnoho ta molodshoho studentskoho viku* [My among strangers. Reading guide for children of senior school and junior student age]. Chernivtsi, Knyhy–XXI Publ., 2012, 320 p.

4. Bolietskyi, V. *Lovy na postmodernistiv* [Catching postmodernists]. *12 polskykh eseiv* [12 Polish essays]. Kyiv, Krytyka Publ., 2001, pp. 225-249.
5. Vynnychuk, Yu. *Moia ostannia terytorii* [My last territory]. *Hrushy v tisti* [Pears in the dough]. Lviv, Piramida Publ., 2010, pp. 268-271.
6. Hatcheon, L. *Ironiia, nostalhiia i postmodern* [Irony, nostalgia and postmodernism]. Galeta, O., Gulevych, Ye. (eds) *Ironiia* [Irony]. Lviv, Litopys; Kyiv, Smoloskyp Publ., 2006, pp. 169-186.
7. Heiko, S.M. *Ironiia yak kulturna universalii: filosofskiy analiz. Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk* [Irony as a cultural universal: a philosophical analysis. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Kyiv, 2007, 18 p.
8. Hundorova, T. *Pisliachornobylska biblioteka. Ukrainyskiy literaturniy postmodern* [Post-Chernobyl Library. Ukrainian literary postmodern]. Kyiv, Krytyka Publ., 2005, 263 s.
9. Gabor, V. *Ukrainska proza novoi literaturnoi khvyli ostannoho desiatylittia: tendentsii rozvytku ta poshuky Hraalia (subiektyvny zamitky)* [Ukrainian prose of the new literary wave of the last decade: development trends and the search for the Grail (subjective notes)]. *Vid Dzhoisa do Chubai: eseji, literaturni rozvidky ta intervju* [From Joyce to Chubai: Essays, Literary Explorations and Interviews]. Lviv, Piramida Publ., 2010, pp. 11-18.
10. Dzhemyson, F. *Postmodernizm, yly kulturnaia lohyka pozdneho kapytalizma* [Postmodernism, or the cultural logic of late capitalism]. *Sovremennaia lyteraturnaia teoriya: antolohiia* [Contemporary literary theory: an anthology]. Moscow, Flynta; Nauka Publ., 2004, pp. 273-293.
11. Lunacharskyi, A. *O smekhe: rech na zasedanyi komysyssi po yzucheniu satyrycheskykh zhanov pry hruppe yazykov y lyteratur Otdeleniya obshchestvennykh nauk Akademii nauk SSSR 30 yanvara 1931 hoda* [On laughter: speech at a meeting of the commission for the study of satirical genres in the group of languages and literatures of the Department of Social Sciences of the USSR Academy of Sciences on January 30, 1931]. Available at: <http://lunacharsky.newgod.su/lib/ss-tom-8/o-smehe> (Accessed 18 September 2020).
12. Myller, D. Kh. *Uzor kovra* [Carpet pattern]. *Sovremennaia lyteraturnaia teoriya: antolohiia* [Contemporary literary theory: an anthology]. Moscow, Flynta; Nauka Publ., 2004, pp. 92-109.
13. Palamarchuk, H. *Otto fon. F. na svii poizd ustyh* [Otto von. F. managed to get on his train]. *Kurier Kryvbasu* [Kryvbas Courier], 1997, no. 8 (august), pp. 135-138.
14. Palii, O. *Poetyka postmodernistskoho romanu (do teoretychnykh aspektiv)* [Poetics of the postmodernist novel (to theoretical aspects)]. *Literaturoznavchi studii* [Literary studies], 2013, vol. 39 (2), pp. 278-288.
15. Pecherskykh, L. *Kontseptualni dyskursy smikhovoi kultury v ukrainskii prozi 90-ykh rokiv KhKh stolittia (tvorchist Yurii Andrukhovycha)*. Diss. ... kand. filol. nauk [Conceptual discourses of laughter culture in Ukrainian prose of the 90s of the 20th century (works of Yuri Andrukhovych)]. Cand. philol. sci. diss.]. Kharkiv, 2008, 185 p.
16. Polishchuk, O. *Styob v ukrainskii sohochasni literaturi* [A joke in modern Ukrainian literature]. *Slovo i Chas* [Word and Time], 2009, no. 11, pp. 68-74.
17. Polishchuk, Ya. *Typy khudozhnoho myslennia v osnovi modeli istorii literatury* [Types of artistic thinking at the heart of the model of the history of literature]. *Slovo i Chas* [Word and Time], 2006, no. 12, pp. 15-27.
18. Prokhasko, T. *Yak ya perestav buty pysmennykom* [How I stopped being a writer]. *Botakie* [Be-causeso]. Ivano-Frankivsk, Lileia-NV Publ., 2010, pp. 231-266.
19. Ramires, Kh.L. *Isnuvannia ironii yak ironiia isnuvannia* [The existence of irony as the irony of existence]. Galeta, O., Gulevych, Ye. (eds) *Ironiia* [Irony]. Lviv, Litopys; Kyiv, Smoloskyp Publ., 2006, pp. 187-236.
20. Rorty, R. *Sluchainost, yroniia y solydarnost* [Randomness, irony and solidarity]. Moscow, Russkoe fenomenolohycheskoe obshchestvo Publ., 1996, 282 p.
21. Semkiv, R. *Vidkryttia bahatovymirnosti: ukrainska ironichna proza 90-ky rokiv XX storichchia* [Discovery of multidimensionality: Ukrainian ironic prose of the 90s of the 20th century]. *Dnipro* [Dnipro], 2011, no. 11, pp. 160-163.
22. Semkiv, R. *Ironichna struktura: typy ironii v khudozhni literaturi* [Ironic structure: types of irony in fiction]. Kyiv, Akademiia Publ., 2004, 135 p.
23. Semkiv, R. *Paradoksy postmodernoi ironii ta stylova paranoiia suchasnoi ukrainskoi literatury* [Paradoxes of postmodern irony and stylistic paranoia of modern Ukrainian literature]. Galeta, O., Gulevych, Ye. (eds) *Ironiia* [Irony]. Lviv, Litopys; Kyiv, Smoloskyp Publ., 2006, pp. 9-27.
24. Semkiv, R. *Shveik i Tsiapka: mizh satyroi i propahandoiu* [Schweik and Tsyapka: between satire and propaganda]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna* [Bulletin of Lviv University. The series is philological], 2004, vol. 33, no. 1, pp. 95-100.
25. Stefanovska, L. *Perednie slovo* [Foreword]. Andreichyk, M. *Intelektual yak heroii ukrainskoi prozy 90-ky rokiv XX stolittia* [An intellectual as a hero of Ukrainian prose of the 1990s of the 20th century]. Lviv, Piramida Publ., 2014, pp. 7-10.

26. Eco, U. *Zametki na polyah «Imeni rozysi»* [Notes on the margins of the “The Name of the Rose”]. *Imya rozysi* [The Name of the Rose]. Saint-Petersburg, Simpozium Publ., 2000, pp. 596-644.
27. Iurchuk, O. *U tini imperii: Ukrainska literatura u svitli postkolonialnoi teorii* [In the shadow of the empire: Ukrainian literature in the light of postcolonial theory]. Kyiv, Akademia Publ., 2013, 224 p.
28. Baran, B. *Postmodernizm i końce wueku* [Postmodernism at the end of the century]. Kraków, Inter esse Publ., 2003. 304 p.
29. Doda, A. *Ironia przeciw erozji wyobraźni* [Irony against the erosion of the imagination]. Doda, A. (ed.) *Powaga ironii* [The seriousness of irony]. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek Publ., 2004, pp. 80-98.
30. Doyle, J. The changing face of post-postmodern fiction: irony, sincerity, and populism. *Critique-Studies in Contemporary Fiction*, 2018, volume 59, issue 3, pp. 259-270. DOI: 10.1080/00111619.2017.1381069.
31. Hutcheon, L. *Ironia, satyra, parodia – o ironii w ujęciu pragmatycznym* [Irony, satire, parody. A pragmatic approach to irony]. *Pamiętnik Literacki* [Literary Memoir], 1986, no. 77/1, pp. 331-350.
32. Janaszek-Ivaničková, H. *Nowa twarz postmodernizmu* [The new face of postmodernism]. Katowice, Uniwersytetu Śląski Publ., 2002, 331 p.
33. Klejnocki, J. *Jak nie zostałem menelem (próba autobiografii antyintelektualnej)* [How I didn't become a tramp (an attempt at an anti-intellectual autobiography)]. Warszawa, Prószyński i S-ka Publ., 2002, 170 p.
34. Markowski, M.P. *Krótką encyklopedia postmodernizmu* [Short encyclopedia of postmodernism]. Potockiej, M.A. (ed.) *Postmodernizm. Teksty polskich autorów* [Postmodernism. Texts by Polish authors]. Kraków, Bunkier Sztuki; inter esse Publ., 2003, pp. 79-102.
35. Mitosek, Z. *Co z tą ironią?* [What's the irony?]. Gdańsk, Wydawnictwo słowo / obraz terytoria Publ., 2013, 371 p.
36. Nowak, M. *Ironologia? Czyli różne postacie teoriopoznawcze ironii w literaturze i kulturze* [Ironology? Various theoretic figures of irony in literature and culture]. Doda, A. (ed.) *Powaga ironii* [The seriousness of irony]. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek Publ., 2004, pp. 201-213.
37. Nycz, R. *Tekstowy świat: poststrukturalizm a wiedza o literaturze* [The text world: poststructuralism versus knowledge of literature]. Kraków, Universitas Publ., 2000, 348 p.
38. Orlova, N.A. Postmodern Arabesque. *Voprosy Filosofii*, 2019, issue 6, pp. 34-39. DOI: 10.31857/S004287440005335-3.
39. Sánchez, D.H. The right to complication. Irony, game and estrangement. *Contrastes*, 2016, volume 21, issue 3, pp. 241-257.
40. Schuster, M.-O. Bi-paradigmatic irony as a postmodern sign. *Semiotica*, 2011, volume 183, issue 1-4 (Si), pp. 359-377. DOI: 10.1515/semi.2011.018.
41. Slukan, N. The authenticity of fakeness – From hipsters to trump. *Problemi*, 2017, volume 55, issue 1-2, pp. 201-233.
42. Stasiuk, A. *Jak zostałem pisarzem (próba autobiografii intelektualnej)* [How I became a writer (an attempt at an intellectual autobiography)]. Wołowiec, Czarne Publ., 2016, 160 p.

Одержано 14.08.2020.

УДК 82.09

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-3

Н.А. ЛИТВИНЕНКО,
*доктор филологических наук,
профессор кафедры истории зарубежных литератур
Московского государственного областного университета
(Российская Федерация)*

ЭМОЦИИ, ЧУВСТВА И АФФЕКТЫ В РАННЕМ ФРАНЦУЗСКОМ РОМАНТИЗМЕ: ПРОБЛЕМЫ ИЗУЧЕНИЯ (статья первая)

В статье обосновывается актуальность обновления антропологического подхода к изучению романтизма – в связи с достижениями современной психологической науки. Это позволяет углубить литературоведческие представления о специфике изображения внутреннего мира персонажей и особенностях психологического мастерства представителей раннего французского романтизма. Изучение антропологии романтизма, несмотря на множество посвященных данной проблеме работ, сохраняет литературоведческую актуальность. Это связано с неисчерпаемостью феномена, охватывающего различные сферы искусства; возникновением новых методологий, междисциплинарных подходов, позволяющих переосмыслить, казалось бы, вполне литературоведчески апробированный материал. С этими процессами соприкасается и изучение наследия французского романтизма, прошедшего несколько этапов эволюции в XIX в.; **взаимодействия с другими литературными направлениями**, такими как сентиментализм, реализм, символизм, натурализм.

Чувства, ощущения, впечатления, реальные и вымышленные, все вибрации и нити, соединяющие индивида с социумом и миром, испытываемые им состояния приобретают в романтизме бесценное и ценностное измерение, проникая глубоко в сферу нравственной проблематики, морали, личной и общественной, формируя новые векторы эволюции психологизма, философии и этики. Все эстетические категории – возвышенного, прекрасного, трагического, комического, сопряженные с ними инварианты и представления, участвуя в новых синтезах, становятся составляющими новых субъективно и субъектно организованных миров и антиномий. Чувства, эмоции, аффекты участвуют в художественном мифотворчестве, становятся привилегированной сферой познания и самопознания субъекта – поэта, писателя, художника.

Творческий процесс, как и читательское восприятие, затрагивает разные стороны создаваемых «эмоциональных режимов» не только в поэзии, драматургии, но и в прозе, тем более что границы, разделяющие эти области искусства со времен классицизма, порой начисто стирались, возникали новые жанры, усиливались процессы жанровых диффузий и взаимодействий.

Ранний французский романтизм, романы Шатобриана, Жермен де Сталь, отчасти Сенанкура, Б. Константа трансформировали опыт предшественников, приемы и представления, связанные с особенностями воплощения психологии современного человека, его эмоций и чувств, – опыт, который накапливала литература XVIII в., в том числе Вольтер и Дидро, Прево и Мариво, Руссо и Бернард де Сен-Пьер, Гете. Пространство эмоций, чувств, чувствительности авторов, аффекты и личностные модели поведения в раннем французском романтизме обретали новую динамику, новые векторы исторической и психологической эволюции.

Ключевые слова: романтизм, эмоции, чувства, аффекты, психологизм, антропология романтизма, Просвещение.

У статті обґрунтовується актуальність оновлення антропологічного підходу до вивчення романтизму – у зв'язку з досягненнями сучасної психологічної науки. Це дозволяє поглибити літературознавчі

уявлення про специфіку зображення внутрішнього світу персонажів і особливості психологічної майстерності представників раннього французького романтизму. Вивчення антропології романтизму, незважаючи на безліч присвячених даній проблемі робіт, зберігає літературознавчу актуальність. Це пов'язано з невичерпністю феномена, що охоплює різні сфери мистецтва; виникненням нових методологій, міждисциплінарних підходів, що дозволяють переосмислити, здавалося б, цілком літературознавчо апробований матеріал. З цими процесами стикається і вивчення спадщини французького романтизму, що пройшов кілька етапів еволюції в XIX ст.; взаємодії з іншими літературними напрямками, такими як сентименталізм, реалізм, символізм, натуралізм.

Почуття, відчуття, враження, реальні і вигадані, всі вібрації, що об'єднують індивіда з соціумом і світом, випробовувані ним стани набувають в романтизмі безцінний і ціннісний вимір, проникаючи глибоко в сферу моральної проблематики, моралі, особистої та суспільної, формуючи нові вектори еволюції психологізму, філософії та етики. Усі естетичні категорії – піднесеного, прекрасного, трагічного, комічного, пов'язані з ними інваріанти і уявлення, беручи участь в нових синтезах, стають складовими нових суб'єктивно і суб'єктно організованих світів і антиномій. Почуття, емоції, афекти беруть участь в художній міфотворчості, стають привілейованою сферою пізнання і самопізнання суб'єкта – поета, письменника, художника.

Творчий процес, як і читачке сприйняття, зачіпає різні сторони створюваних «емоційних режимів» не тільки в поезії, драматургії, але і в прозі, тим більше, що межі, що розділяють ці сфери мистецтва з часів класицизму, часом начисто стиралися, виникали нові жанри, посилювалися процеси жанрових дифузій і взаємодій.

Ранній французький романтизм, романи Шатобріана, Жермен де Сталь, почасти Сенанкура, Б. Констан трансформували досвід попередників, прийоми і уявлення, пов'язані з особливостями втілення психології сучасної людини, його емоцій і почуттів, – досвід, який накопичувала література XVIII ст., в тому числі Вольтер і Дідро, Прево і Маріво, Руссо і Бернарден де Сен-П'єр, Гете. Простір емоцій, почуттів, чутливості авторів, афекти і особистісні моделі поведінки в ранньому французькому романтизмі знаходили нову динаміку, нові вектори історичної та психологічної еволюції.

Ключові слова: романтизм, емоції, почуття, афекти, психологізм, антропологія романтизму, просвітництво.

Изучение антропологии романтизма, несмотря на множество посвященных данной проблеме работ, сохраняет литературоведческую актуальность. Это связано с неисчерпаемостью феномена, охватывающего различные сферы искусства; возникновением новых методологий, междисциплинарных подходов, позволяющих переосмыслить, казалось бы, вполне литературоведчески апробированный материал. С этими процессами соприкасается и изучение наследия французского романтизма, прошедшего несколько этапов эволюции в XIX в.; взаимодействия с другими литературными направлениями, такими как сентиментализм, реализм, символизм, натурализм... Новое понимание процессов междисциплинарного взаимодействия в XX–XXI вв. накопили биологические науки, психология, антропология¹, философия, социология, лингвистика, искусствознание, филология (в том числе, рецептивная эстетика, герменевтика и т. д.) [2; 3; 4].

В русле обозначенной проблематики нас интересуют, в первую очередь, связи литературоведения с современной психологической наукой. Один из авторитетных исследователей в области психологии Трифт (Thrift, 1996), Раймонд Уильямс (Raymond Williams, 1983), разрабатывавший концепцию «структуры чувств», обоснованно пишет об изменениях культурных, телесных, эмоциональных переживаний, которые на глобальной основе произошли в конце XX века, подчеркивая, что они находятся «на самом краю семантической доступности» [5, с. 401]. Однако следует возразить: художественная литература, как инструмент познания, множеством гносеологических, онтологических и социокультурных нитей связанная с психологией, обладает безусловной семантической доступностью, но особого рода, связанной со спецификой художественного мышления, отражающей и моделирующей функцией искусства.

Из числа создателей современных психологических теорий привлекают внимание труды В. Редди, изучавшего «эмоциональные режимы», эмотивы, рассматривавшего эмо-

¹ Ученые рассматривают антропологию как дисциплинарную рубрику, включающую в исследовательскую орбиту совокупность разных дисциплин, определяемых академическим контекстом, подчеркивают разнообразие методологий и подходов, сложившихся в современной науке. [См.: 1; 2, с. 50–54].

ции как метапонятия, разрабатывавшего и уточнявшего историческую и универсальную семантику этих категорий [6]; исследования об интеллекте, сознании, уме [7]. Комплекс проблем, стоящих перед филологами и историками культуры, изучающими мир чувств, эмоций, аффектов, связан не только со спецификой этих феноменов, но и с неустойчивостью, противоречивостью той терминологической базы, которая используется при обозначении и интерпретации психологических процессов, протекающих в сознании индивида, в обществе и культуре. Сложность возникающих на этой основе проблем связана и с рефлексией над теориями десакрализации мозга [8, с. 6–9], со свойственным для современной философии сознания редукционизмом [9]. Изучение особенностей психологических процессов, протекающих в обществе и сознании, предполагает необходимость учитывать изменчивость, подвижность, противоречивость, полисемантику смыслов, которые лежат в основе этих явлений – достижения современной лингвистики и семиотики. Зарубежные исследователи фиксируют богатство словаря эмоций, подчеркивая, что аффективное поле повседневной жизни огромно, но его трудно определить – несколько сотен слов на английском и до 150 слов на французском; рассматривают трансформации представлений об эмоциях в разных философских системах от древности до наших дней [10]. Очевидно, «аффективное» поле искусства, литературы неисчерпаемо. Используя метафору, можно сказать, что это море, пребывающее в вечном движении, – море, в котором исследователь обнаруживает течения, потоки, водовороты, возникающие и смыаемые временем наслоения и острова, в нем находят проявление маркированные временем процессы символизации, мифологизации, запечатлены этапы эволюции коллективного и личностного, в том числе эстетического сознания, культурные коды и память знаков.

Для продуктивного изучения мира эмоций и чувств в произведениях романтизма необходимо учитывать связи этих категорий с конкретными речевыми процессами их воплощения. Так, Плантен, характеризуя семантику эмоции как «выражения личного участия в речи», не ограничивал сферу ее применения локально «присваиваемым словом или высказыванием», подчеркивал: это дискурсивные явления, которые «распространяются по всей речи» [11, с. 75]. **Последнее особенно важно при изучении психологического пространства произведений писателей-романтиков**, поскольку оно при всех элементах семантического фрагментирования синтетично, вбирает – прямо или косвенно – универсальные смыслы. Сложно, на иерархической основе сплетаются разнородные когнитивные, рациональные, бессознательные и подсознательные начала, определяющие специфику переживаемого и художественно воспроизводимого, моделируемого опыта писателя и героев – испытываемых ими чувств, движущих ими импульсов и эмоций, их впечатлений и воспоминаний. На этой основе формируется многоуровневость психологического феномена в романтизме, динамическая взаимосвязь структурных составляющих произведения и внутреннего мира персонажей. Эмоциональное, как предмет и способ изображения, скрыто или открыто явленное чувственное, лирическое начало, пронизывают художественное пространство произведения, модусы повествования, непосредственно заявляя о себе или пытаясь укрыться под пеленой недосказанности – молчания – пауз, лакун, жестов, мыслей и слов. Эмоциональный мир и фон, структура чувствования и чувств, культура выражения и сдерживания эмоций, их трансформации, их навязчивое доминирование, зависимость и независимость от социума и интимных побуждений, от культурно-эстетических кодов и традиций – все это образует своеобразный психологический хронотоп романтизма [12], участвует в формировании новых художественных интенций и смыслов, оказавших влияние на все последующие эпохи.

Актуальный аспект для изучения антропологии романтизма содержит работа В. Подороги «Феноменология тела. Введение в философскую антропологию», в которой мир эмоций и чувственного восприятия рассматриваются в органической связи с феноменологией тела (эта проблема на другой основе занимала просветителей). В. Подорога вводит понятие тела-аффекта, анализирует роль «сцепляющихся аффектов», создающих «новую аффективную конфигурацию» [13, с. 91]. Любое описание события, полагает ученый, будет двигаться в некоем поле наших микроаффектов, наших точечных мгновенных фиксаций собственного состояния, как бы распадаясь по мельчайшим степеням интенсивности, где все важно [13, с. 93]. **На этом основывается мысль о том, что тело утверждает свою субъек-**

тивность в качестве единственной реальности [13, с. 66]. Для современного исследователя антропологии романтизма важным является не противопоставление сферы материально-телесного и психологически-духовного, а понимание их единства, пребывающих в становлении состояний и начал, внимание к аффективной конфигурации и аффективным трансформациям, которые находят воплощение в произведениях романтизма. При этом очевидно, что феноменологический анализ не исключает, а напротив, делает по-новому актуальным историко-литературный, литературно-эстетический подход к проблеме. Филология вновь и вновь обнаруживает неисчерпаемость исследовательских горизонтов, заложенных в литературе и науке, пребывающих в становлении, междисциплинарных матриц, связей и отношений.

Художественные тексты обеспечивают «семантическую доступность» исторического опыта, содержат уникальный материал для изучения мира чувств, эмоций, аффектов, создают обширное пространство для исследования тех изменений, которые происходили на разных этапах развития культуры, – в сознании и восприятии писателей и читателей, в общественном и массовом сознании. Это касается литературы в целом, но и наследия французского романтизма, который создавал новые «эмоциональные режимы», новую специфику межличностных и эстетических взаимодействий, трансформировал в новых исторических условиях накопленный предшествующими столетиями опыт «невинности и познания» (*William Blake. «Songs of Innocence and Experience»*), иллюзий, надежд и разочарований.

Проблема осмысления природы человека, достоверности психологического опыта, ресурсов чувственного познания была в центре философской мысли XVIII в. Один из крупных представителей французского сенсуализма, автор «Трактата об ощущениях» (1754) Этьена Бонно де Кондильяк рассматривал «ощущения как источник достоверного знания», объяснял психологические процессы «преобразованиями чувственных ощущений»², по словам историков науки XX в., «подарил европейской культуре органичную теорию «я», какой не дали ни Декарт, ни Локк» [14, с. 501]. Его современник Жюльен Офре де Ламетри несколькими годами ранее – в 1745 г. публикует «Естественную историю души» («Трактат о душе»), Гельвеций в 1758 г. пишет трактат «Об уме», позднее – «О человеке, его умственных способностях и его воспитании» (1772). Проблема ресурсов ума, роли ощущений, чувственного начала в жизни и познавательной деятельности человека волнует просветителей, обладает актуальным социально-политическим смыслом. Возникшее на почве сенсуализма и сентиментализма доверие к человеку содержало мощный вектор демократизации, в том числе субъекта и объекта познания, автора и героя, породило огромный пласт художественных, философско-художественных произведений, текстов – от Локка и Ричардсона до Руссо и Бернардена де Сен-Пьера. Руссоистский «миф о «добром дикаре» стал разновидностью философской категории, нормой суждения», на основе которой «осуждалось социально-историческое устройство, омертвившее богатство человеческих страстей и стихийность самых глубоких чувств» [14, с. 545]. **Формировались познавательные стратегии, в основании которых, по мысли французского историка П. Шоню, лежал интерес к метафизике нравов, запрос на создание этики, индивидуальной морали и морали гражданской** [16, с. 146]. Углублялось познание закономерностей, определяющих внутренний мир человека, углублялась рефлексия над проблемой «личной связи с Богом, возможности, если не неизбежности Откровения» [16, с. 149], **вырабатывалось новое знание о человеке, накапливался новый художественный опыт осмысления и изображения внутреннего мира индивида.**

Просветители бесстрашно исследовали общественную, нравственно-этическую проблематику своего «переходного» времени, строили философские повести (*contes philosophiques*), «романы», эпистолярные и психологические, исповедальные и нравоопи-

² Кондильяк пишет: «Из стремления рождаются страсти, любовь, ненависть, надежда, страх, воля. Все это... не что иное, как видоизмененное ощущение... Наши страсти являются результатом удовольствия или боли, сопровождающие впечатления от чувств... это – единственный источник наших мыслительных способностей и орудий» [14; с. 545].

сательные, воспитания и «антивоспитания», сатирические и эротические на принципах диалогизма, дискуссии, притчи, относительности, парадокса, обнажая двусмысленность и антиномии традиционных представлений о добре и зле. Они стремились к «экспериментальной» проверке своих идей – философских, утопических, социальных, апеллируя к своеобразно понимаемому опыту жизни. Персонажи-идеологи, протагонисты такого дискурса обретали «черты психологических типов» [16].

Ранний французский романтизм, в отличие от немецкого, не отличавшийся философско-эстетической зрелостью, разрабатывая свою программу, не столько опровергает опыт своих предшественников, сколько развивает и все более кардинально трансформирует его. При этом художественное творчество и теоретико-эстетические идеи взаимодействуют, обнаруживая те или иные принципиальные расхождения. В своей программной эссеистике ранние романтики – Жермен де Сталь, Шатобриан обращаются к политическим проблемам современной революционной эпохи, тогда как в художественных произведениях делают центральной проблему человека, исследуя новый экзистенциальный опыт индивида. Это опыт частный, личностный, автобиографический, но и тяготеющий к типизации – внутренний опыт пережитых и переживаемых чувств и страстей [17, с. 14–18].

Эмоционально-чувственная сфера жизненного опыта индивида притягивает внимание ранних романтиков, рождает потребность в систематизации и переосмыслении его. Современник Шатобриана и Жермен де Сталь П.С. Балланш, выразивший общий вектор нравственно-эстетических исканий нового столетия, в 1801 г. издает эссе «О чувстве, рассмотренном в его соотношении с литературой и изящными искусствами» (*«Du sentiment considéré dans ses rapports avec la littérature et les arts»*, 1801), где, подытоживая сложившиеся представления, формулирует свое понимание роли и специфики чувства: «Чувство – это нравственная сила, которая инстинктивно, без помощи разума выносит суждения обо всем, что живет по законам нашей *животной, личностной и духовной* природы. Чувство никогда не разделяет эти три сферы, оно воспринимает их мгновенно и разом. Первая связана с физической чувствительностью, или ощущениями, вторая с индивидуальностью, или совестями, третья – с нашими мыслительными способностями или нашей душой. Первая сфера роднит нас со всей видимой природой; вторая дарует нам способность к самопознанию и умение отличать добро от зла; третья приобщает нас к высшему порядку, и наше земное существование начинает казаться нам лишь его отголоском; она открывает нам бесконечность. Из этих трех ипостасей складывается четвертая – наша *человеческая* сущность» (курсив Балланша) [18, с. 37]. В приведенном фрагменте отчетливо проявилась просветительская склонность к рационализации и систематизации опыта. Автор не вполне освобождает чувства от суждений разума, сопрягая их с законами природы, не учитывает особенности синкретизма, который составляет основу антиномий космоса и микрокосма человеческой души в романтизме.

Наследница идей Руссо, Жермен де Сталь в эссе «О влиянии страстей на счастье людей и народов» (1796) движима другими целями – обоснования и оправдания одной из моделей романтического чувствования, она противопоставляет страсть фанатизму и эгоизму, защищает не чувствительность как таковую, а новый культурно-исторический миф, который надолго завоюет литературу. Это миф о новой естественности, соединяющей сознательное и бессознательное в психологии и поведении индивида, о его новой идеальной целостности. В нем сливаются энтузиазм, страсть, любовь – как источники духовной независимости личности, как истинное благо и добродетель, даже если эта страсть роковая, даже если она приносит несчастье. В понимании энтузиазма Сталь сближается с иенскими романтиками, полагая, что «энтузиазм тождественен мировой гармонии; это любовь к прекрасному, душевный подъём, радость самопожертвования, соединённая в одном и том же переживании, в котором есть величие и покой. Когда жизнь человека сливается с жизнью мира, в ней есть что-то божественное» [19; 20, с. 21–39], – пишет она. Освобождаясь от рационалистического подхода, писательница рассматривает страсть, любовь, энтузиазм как некую совокупность, синтез чувств, эмоций, психологических состояний, приносящих свободу, страдание и

счастье, утверждая вслед за Руссо (не только Руссо) эстетическое единство истины, добра и красоты. Романтический миф о любви она воплотит в своих романах «Дельфина» (Delphine, 1802), «Коринна, или Италия» (Corinne ou l'Italie, 1807). Десятилетием позднее, в уникальном по своей значимости компаративистском труде «О Германии» (De l'Allemagne, 1810, 1813), Жермен де Сталь будет отстаивать познавательную силу энтузиазма, утверждая, что истину можно постичь только пламенным умом. Категории энтузиазма и страсти в ее творчестве обладают программным смыслом, как и у оплакивающего с энтузиазмом утрату энтузиазма Шатобриана, глубже выразившего мотивы разочарований, «смутности страстей» в создаваемом им – ином, важнейшем социокультурном – раннебайроническом мифе.

На этом этапе французский романизм рисует индивида в драматических и трагических жизненных коллизиях, в состояниях высшего психологического напряжения, постоянно трансформируя пространство психологии и аффектов героев. Концепция аффектов, разработанная в трудах В. Подороги, позволяет уточнить понимание некоторых особенностей раннеромантического героя. Философ пишет: «Подлинная реальность переживания – как только мы ее достигаем – освобождает нас от тела как материально-биологического субстрата, в это мгновение сильного переживания делает такое тело бесполезным, “опущенным”, и мы оказываемся в другой реальности, реальности внетелесных (внеорганических) состояний, возможно более высокой и бесконечно более значимой для нас, чем та реальность, которую мы называем реальностью “моего тела”. Это тело, тело-аффект не может быть изображено или сконструировано» [13, с. 66].

С редукцией или «исчезновением тела», думается, отчасти связана феноменологическая и психологическая основа относительного «невнимания» романтиков к физиологии субъекта, к окружающему его материальному миру, абсолютное предпочтение, которое романтики отдают нравственно-психологической проблематике, внутренней жизни индивида. Акценты смещаются. Как пишет Жорж Вигарелло, теперь «больше внимания уделяется проявлениям внутреннего мира, его глубине». Уровень самопознания приближается к современному. «Столкновение человека с прекрасным связывается теперь не с божественным откровением, как в XVI веке, не с чувственным опытом, как в XVIII, но с познанием самого себя: открытием своего внутреннего мира, внезапно расширившегося под воздействием красоты. Существовавшее ранее понятие «возвышенного» (sublime), обозначавшее благородную и величественную красоту, в XIX веке переосмысливается в «психологическом ключе» теперь с этим понятием связывают расширение внутреннего пространства, «возвышение» собственного я через зародившееся в глубине души чувство» [21, с. 165–167].

Редуцируя «телесность» мира и человека, снижая эстетический статус этих категорий, романтики сосредоточивают внимание на внутреннем мире индивида, который в условиях послереволюционного слома традиционной культуры ищет опору, новые смыслы бытия.

Чувства, ощущения, впечатления, реальные и вымышленные, все вибрации и нити, соединяющие индивида с социумом и миром, испытываемые им состояния приобретают в романтизме бесценное и ценностное измерение, порой ясное и отчетливое, порой смутное и зыбкое, – проникая глубоко и мучительно в сферу нравственной проблематики, морали, личной и общественной, формируя новые векторы эволюции психологизма, философии и этики. Все эстетические категории – возвышенного, прекрасного, трагического, комического, сопряженные с ними инварианты и представления, участвуя в новых синтезах, становятся составляющими новых субъективно и субъектно организованных миров и антиномий. Чувства, эмоции, аффекты участвуют в художественном мифотворчестве, становятся привилегированной сферой познания и самопознания субъекта – поэта, писателя, художника.

Эти тенденции характеризуют не только французский романтизм [22]. Ж. Робинсон цитирует строки Вордсворта из Предисловия к «Лирическим балладам» (1800): «Поэзия – спонтанное переполнение сильными чувствами, берет свое начало от эмоций, вспоминаемых в спокойствии» [22]. Вордсворт акцентирует особое соотношение спонтанного, эмоционального – и рационального начала, которое сопровождает творческий акт, воспроизве-

дение и осмысление эмоции – «в спокойствии». Романтики по-разному трансформировали традиции предшественников, обладали разным темпераментом и творческий процесс, как и создаваемые ими миры различались. Эмоции, которые формируют атмосферу и поэтику философско-меланхолической, медитативной лирики Ламартина 1820-х гг. сочетают горизонты всеобщего со стремлением передать неуловимые оттенки переживаемых впечатлений и состояний, «Поэтические размышления» («Méditations», 1820), по словам Гюго, выражали «земную страсть, почти всегда очищенную небесной любовью» [23]. Все эти вспомненные и переживаемые эмоции, метафоры принадлежат миру души, которая погружается в глубины бессознательного с тем, чтобы извлечь результаты этого погружения на поверхность сознания и создаваемых поэтических миров и строк. Тот же Гюго, в эпистемологической парадигме которого, как ни у кого из романтиков, сильны рационалистические составляющие, замечает: «Поэт, чтобы лучше приблизиться к разуму, выходит, так сказать, за его пределы» [24]. За «пределы разума», в пространство мифов и мистицизма так или иначе выходит каждый из представителей романтизма первых десятилетий XIX века – и Жермен де Сталь, и Шатобриан, и Ламартин, и Ш. Нодье, и Гюго, и Сент-Бев.

Творческий процесс, как и читательское восприятие, затрагивает разные стороны создаваемых «эмоциональных режимов» не только в поэзии, драматургии, но и в прозе, тем более что границы, разделяющие эти области искусства со времен классицизма обветшали, порой начисто стирались, возникали новые жанры, усиливались процессы жанровых диффузий и взаимодействий.

Шатобриан, «учитель всего пишущего поколения» (выражение А.С. Пушкина), предваряет художественные искания Ламартина, Гюго, Виньи, Мюссе, открывая и вырабатывая в своем многожанровом творчестве новые ресурсы романтического и психологизма. Ранний французский романтизм, романы Шатобриана, Жермен де Сталь, отчасти Сенанкура, «Обреман» (1804) которого завоевал популярность только в 1830-е гг., «Адольф» (1806) Б. Констана, наименее близкий к романтизму, трансформировали опыт предшественников, приемы и представления, связанные с особенностями воплощения психологии современного человека, его эмоций и чувств, – опыт, который накапливала литература XVIII в., в том числе Вольтер и Дидро, Прево и Мариво, Руссо и Бернард де Сен-Пьер, Гете, авторы «Юлии, или новой Элоизы» (1757-1760), «Страданий юного Вертера» (1774), столь высоко ценимые Жермен де Сталь, которой были хорошо знакомы теоретики, как и произведение немецкого романтизма конца XVIII – начала XIX вв. [24]. Пространство эмоций, чувств, чувствительности авторов, аффекты и личностные модели поведения в раннем французском романтизме обретали новую динамику, новые векторы исторической и психологической эволюции.

В этом контексте особенный интерес представляют романы Шатобриана, в первую очередь – «Рене», репрезентативного текста французского романтизма, которому принадлежит исключительная роль в создании эстетического канона одной из важнейших разновидностей романтического героя и французского романтического романа [25].

Список использованной литературы

1. Антропологические традиции. Стили, стереотипы, парадигмы: сборник статей / под ред. А.Л. Елфимова. – М.: Новое литературное обозрение, 2012. – 208 с.
2. Пелипенко А.А. Антропология романтизма / А.А. Пелипенко // Социокультурная антропология: История, теория и методология: Энциклопедический словарь / под ред. Ю.М. Резника. – М.: Академический Проект, Культура; Киров: Константа, 2012. – С. 50–54.
3. Плампер Я. История эмоций / Ян Плампер. – М.: Новое литературное обозрение, 2018. – 568 с.

4. Николаи Ф. История эмоций: три версии / Ф. Николаи // Новое литературное обозрение. – 2019. – № 2. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/156_nlo_2_2019/article/20912/ (Последнее обращение 31.08.2020).
5. Wordsworth W. *The Poetical Works* / W. Wordsworth. – Oxford: Clarendon Press, 1944. – 436 p.
6. Reddy W. *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions* / W. Reddy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 374 p.
7. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман. – М.: ООО «Манн, Иванов и Фербер», 2018. – 104 с.
8. Гуревич П. Десакрализация мозга / П. Гуревич // Философская антропология. – 2015. – Т. 1. – № 1. – С. 6–19.
9. Маркус Г. Я не есть мозг. Философия духа XXI века / Г. Маркус. – М.: URSS, 2020. – 304 с.
10. Cosnier J. *Psychologie des emotions et des sentiments* / J. Cosnier. – Paris: Retz, 2015. – 180 p.
11. Plantin Chr. *Les Bonnes Raisons des émotions. Principes et méthode pour l'étude du discours émotionné* / Chr. Plantin. – Berne: Peter Lang, 2011. – 305 p.
12. Марциновская Т.Д. Категория хронотопа в психологии / Т.Д. Марциновская, Е.Ю. Балашова // Вопросы психологии. – 2017. – № 6. – С. 56–67.
13. Подорога В. Феноменология тела. Введение в философскую антропологию / В. Подорога. – М.: Ad Marginem, 1995. – 341 с.
14. Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней: в 4 т. / Дж. Реале, Д. Антисери. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1996. – Т. 3. – 880 с.
15. Шоню П. Цивилизация Просвещения / П. Шоню. – М.: Издательский дом У-Фактория; АСТ, 2008. – 338 с.
16. Забабурова Н.В. Французский философский роман XVIII века: самосознание жанра / Н.В. Забабурова // XVIII век: литература в контексте культуры. – М.: УРАО, 1999. – С. 94–104.
17. Мильчина В.А. Вступительная статья / В.А. Мильчина // Эстетика раннего французского романтизма / под ред В.А. Мильчиной. – М.: Искусство, 1982. – С. 7–32.
18. Балланш П.С. О чувстве, рассмотренном в его соотношении с литературой и изящными искусствами / П.С. Балланш // Эстетика раннего французского романтизма / под ред В.А. Мильчиной. – М.: Искусство, 1982. – С. 33–93.
19. Сталь Жермен де. О влиянии страстей на счастье людей и народов / Литературные манифесты западноевропейских романтиков / Жермен де Сталь / Под ред. А.С. Дмитриева. – М.: МГУ, 1980. – С. 363–373.
20. Карташова И.В. Об энтузиазме и его основах в представлениях европейских романтиков и Н.В. Гоголя / И.В. Карташова // Наука о человеке. – 2015. – № 22. – С. 25–39.
21. Вигарелло Ж. Искусство привлекательности. История телесной красоты от Ренессанса до наших дней / Ж. Вигарелло. – М.: Новое литературное обозрение, 2013. – 432 с.
22. Robinson J. *L'empathie, l'expression, et l'expressivité dans la poésie lyrique* / J. Robinson // *Fabula. La Recherche en Littérature*. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fabula.org/colloques/document2329.php> (Последнее обращение 31.08.2020).
23. Гюго В. Из Дневника юного якобита 1819 года / В. Гюго // Собрание сочинений: в 15 т. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1956. – Т. 14. – С. 5–25.
24. Реизов Б.Г. Между классицизмом и романтизмом / Б.Г. Реизов. – Л.: ЛГУ, 1962. – 257 с.
25. Bercegol F. *Chateaubriand: une poétique de la tentation* Поэтика искушения / F. Bercegol. – Paris: Éditions Classiques Garnier, 2009. – 703 p.

EMOTIONS, FEELINGS AND AFFECTS IN EARLY FRENCH ROMANTICISM: PROBLEMS OF STUDY (the first article)

Ninel A. Litvinenko, Moscow Region State University (Russian Federation)

E-mail: ninellit@list.ru

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-3

Key words: *romanticism, emotions, feelings, affects, psychological skill, anthropology of romanticism, Enlightenment.*

The article substantiates the relevance of updating the anthropological approach to the study of romanticism in connection with the achievements of modern psychological science. This makes possible to deepen literary ideas about the specifics of the depiction of the inner world of characters and the peculiarities of the psychological skill of the writers of early French romanticism.

The study of the anthropology of Romanticism, despite the multitude of works devoted to this problem, remains of literary relevance. This is due to the inexhaustibility of the phenomenon, covering various areas of art; the emergence of new methodologies, interdisciplinary approaches, allowing to rethink the seemingly quite literary proven material. The study of the heritage of French Romanticism, which went through several stages of evolution in the 19th century, the interaction with other literary movements, such as Sentimentalism, Realism, Symbolism, Naturalism, is in touch with these processes.

Feelings, sensations, impressions, real and fictitious, all vibrations and threads connecting the individual with society and the world, the states experienced by him acquire in Romanticism an invaluable and valuable dimension, penetrating deeply into the sphere of moral issues, morality, personal and social, forming new vectors of evolution of psychology, philosophy and ethics. All the aesthetic categories – the sublime, the beautiful, the tragic, the comic, and their associated invariants and perceptions, participating in new syntheses, become the components of new subjectively and subjectively organized worlds and antinomies. Feelings, emotions, and affects take part in artistic myth-making and become the privileged sphere of cognition and self-cognition of the subject – poet, writer, and artist.

The creative process, as well as the reader's perception, affects different aspects of created «emotional modes» not only in poetry, drama, but also in prose, especially as the boundaries separating these fields of art since classical times have sometimes been completely erased, new genres have emerged and the processes of genre diffusion and interaction have increased.

Early French Romanticism, the novels of Chateaubriand, Germaine de Stael, partly Senancour, B. Constant transformed the experience of predecessors, techniques and notions related to the specifics of embodiment of the psychology of a modern man, his emotions and feelings – the experience accumulated by 18th century literature, including Voltaire and Diderot, Prevost and Marivaux, Rousseau and Bernardin de Saint-Pierre, Goethe. The authors' space of emotions, feelings, sensibilities, affects and personal behaviour patterns in early French Romanticism acquired new dynamics, new vectors of historical and psychological evolution.

References

1. Yelfimov, A.L. (ed.) *Antropologicheskie tradicii. Stili, stereotipy, paradigmy: sbornik statej* [The anthropological tradition. Styles, stereotypes, paradigms: collection of articles]. Moscow, Novoe literaturnoe obozrenie Publ., 2012, 208 p.
2. Pelipenko, A.A. *Antropologija romantizma* [Anthropology of Romanticism]. Reznik, Yu.M. (ed.) *Sociokulturnaya antropologiya: Istoriya, teoriya i metodologiya. Jenciklopedichesky slovar* [Sociocultural anthropology: History, theory and methodology. Encyclopedic dictionary]. Moscow, Akademicheskij Proekt, Kultura Publ.; Kirov, Konstanta Publ., 2012, pp. 50-54.
3. Plamper, Ja. *Istoriya emotsyi* [History of emotions]. Moscow, Novoe literaturnoe obozrenie Publ., 2018, 568 p.
4. Nikolai, F. *Istoriya emotsyi: tri versii* [History of emotions: three versions]. *Novoe literaturnoe obozrenie* [New Literary Review], 2019, no. 2. Available at: https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/156_nlo_2_2019/article/20912/ (Accessed 31 August 2020).
5. Wordsworth, W. *The Poetical Works*, vol. II. Oxford, Clarendon Press, 1944, 436 p.
6. Reddy, W. *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001, 374 p.
7. Goulman, D. *Emotsionalnyi intellekt* [Emotional intelligence]. Moscow, OOO "Mann, Ivanov i Ferber" Publ., 2018, 104 p.
8. Gurevich, P. *Desakralizatsiya mozga* [Desacralization of the brain]. *Filosofskaya antropologia* [Philosophical Anthropology], 2015, vol. 1, issue 1, pp. 6-19.

9. Markus, G. *Ya ne est mozg. Filosofiya duha XXI veka* [I am not the brain. Philosophy of the spirit of the 21st century]. Moscow, URSS Publ., 2020, 304 p.
10. Cosnier, J. *Psychologie des émotions et des sentiments* [Psychology of emotions and feelings]. Paris, Retz Publ., 2015, 180 p.
11. Plantin, Chr. *Les Bonnes Raisons des émotions. Principes et méthode pour l'étude du discours émotionné* [The right reasons for emotions. Principles and methods of emotional speech research]. Berne, Peter Lang Publ., 2011, 305 p.
12. Martynovskaya, T.D., Balashova, E.Yu. *Kategorija hronotopa v psihologii* [Category of Chronotope in Psychology]. *Voprosy psihologii* [Psychology Issues], 2017, vol. 6, pp. 56-67.
13. Podoroga, V. *Fenomenologija tela. Vvedenie v filosofskuju antropologiju* [Phenomenology of the Body. Introduction to Philosophical Anthropology]. Moscow, Ad Marginem Publ., 1995, 341 p.
14. Reale, J., Antiseri, D. *Zapadnaya filosofiya ot istokov do nashih dnei: v 4 t.* [Western Philosophy from its origins to our time: in 4 vols.]. Saint Petersburg, TOO TK "Petropolis", Publ., 1996, vol. 3, 880 p.
15. Chaunu, P. *Civilizaciya Prsveshheniya* [Civilization of Enlightenment]. Moscow, U-Faktorija, AST Publ., 2008, 338 p.
16. Zababurova, N.V. *Francuzsky filosofsky roman XVIII veka: samosoznanie zhanra* [French Philosophical Novel of the 18th Century: Self-consciousness of the Genre]. *XVIII vek: literatura v kontekste kul'tury* [18th Century: Literature in the Context of Culture]. Moscow, URAO Publ., 1999, pp. 94-104.
17. Milchina, V.A. *Vstupitel'naya statya* [Introduction]. Milchina, V.A. (ed.) *Estetika rannego francuzskogo romantizma* [The Aesthetics of Early French Romanticism]. Moscow, Iskusstvo Publ., 1982, pp. 7-32.
18. Ballanche, P.S. *O chuvstve, rassmotrennom v ego sootnoshenii s literaturoi i iziashhnyimi iskusstvami* [On feeling considered in its relation to literature and fine arts]. Milchina, V.A. (ed.) *Estetika rannego francuzskogo romantizma* [The Aesthetics of Early French Romanticism]. Moscow, Iskusstvo Publ., 1982, pp. 33-93.
19. Staël, G. de. *O vliyani strastei na schastie ljudej i narodov* [On the influence of passion on the happiness of people and peoples]. Dmitriev, A.S. (ed.) *Literaturnye manifesty zapadnoevropejskih romantikov* [Literary manifestos of West European romanticists]. Moscow, M. Lomonosov MSU Publ., 1980, pp. 363-373.
20. Kartashova, I.V. *Ob entuziazme i ego osnovah v predstavlenijah evropejskih romantikov i N.V. Gogolya* [Enthusiasm and Its Bases in the View of the European Romanticists and N.V. Gogol]. *Nauka o cheloveke* [Science of the Person], 2015, no. 22, pp. 25-39.
21. Vigarello, J. *Iskusstvo privlekatelnosti. Istoriya telesnoi krasoty ot Renessansa do nashih dnei* [Skill of Attractiveness. The History of Bodily Beauty from the Renaissance to the Present Day]. Moscow, Novoe literaturnoe obozrenie Publ., 2013, 432 p.
22. Robinson, J. *L'empathie, l'expression, et l'expressivité dans la poésie lyrique* [Empathy, expression, and expressiveness in lyrical poetry]. *Fabula. La Recherche en Littérature* [Fabula. Research in Literature]. Available at: <http://www.fabula.org/colloques/document2329.php> (Accessed 31 August 2020).
23. Hugo, V. *Iz Dnevnika yunogo yakobita 1819 goda* [From the Diary of a Young Jacobite in 1819]. Hugo, V. *Sobranie sochinenij: v 15 t.* [Collected works: in 15 vols.]. Moscow, Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudozhestvennoj literatury Publ., 1956, vol. 14, pp. 5-25.
24. Reizov, B.G. *Mezhd klassicizmom i romantizmom* [Between Classicism and Romanticism]. Leningrad, Leningrad State University Publ., 1962, 257 p.
25. Bercegol, F. *Chateaubriand: une poétique de la tentation* [Chateaubriand: a poetics of temptation]. Paris, Éditions Classiques Garnier Publ., 2009, 703 p.

Одержано 9.09.2020.

УДК 82–92: 821.161.1
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-4

Я.С. ПУРА,
викладач кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

ІСТОРИОСОФІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТА МЕМУАРНИХ ТВОРАХ УЛАСА САМЧУКА

Статтю присвячено дослідженню історіософської концепції української національної ідеї у публіцистичних і мемуарних творах Уласа Самчука в європейському контексті. Наведено інтерпретацію різних авторів терміна «історіософія». Встановлено, що бачення цієї проблематики в такому ракурсі сформувалося на основі трагічності історичного розвитку суспільства першої половини ХХ ст. Виділено два аспекти поглядів: перший – з позиції безпосереднього учасника, другий – з позиції емігранта. З’ясовано еволюцію цього процесу від «малої батьківщини» до Вітчизни, а згодом і самостійної України в європейському контексті. Висвітлено бачення письменником історіософської концепції України від простої констатації фактів історичного минулого та сьогодення у вузьких традиційних засадах українського буття до цивілізованої європейської держави. Виділено три стадії конструювання образу України. Перша стадія – це первісне бачення та сприйняття рідної землі. Друга стадія – це глибинне осмислення єдності України територіально та духовно. Третя стадія характеризується ідеалістичним образом української держави, який базується на засадах і цінностях вільного світу. Охарактеризовано «месіанське» опікунство радянської Росії та фашистської Німеччини у долі нашої держави, ідею згуртування світу під егідою та формулою Об’єднаних Націй, проблеми культурного колоніалізму, творче конструювання простору в часі, історичну безперервність поступу Вітчизни. Визначено основну площину дискурсу, якою є психологема простору, де вирішальну роль відіграли дві основні антропологічні домінанти: осілість і переміщення. Розглянуто три шляхи побудови самостійної держави, де третій шляхи – це синтез політико-ідеологічних традицій двох попередніх течій і формувань. Підсумовано, що основною концепцією української національної ідеї є раціональний, розумний компроміс, який базується на світоглядних принципах радикалізму, традиціоналізму та етніцизму, у якому аксіомою є мирне співіснування всіх етногруп на українських землях. Історіософське осягання української національної ідеї поєднує в собі європейську раціональну цілеспрямованість і живу українську духовність, але домінантною все-таки тут є українська філософія душі і серця.

Ключові слова: історіософія, українська національна ідея, психологема простору, геополітика, культурний колоніалізм.

Статья посвящена исследованию историософской концепции украинской национальной идеи в публицистических и мемуарных произведениях Уласа Самчука в европейском контексте. Приведено интерпретацию различных авторов термина «историософия». Установлено, что взгляды на эту проблематику в таком ракурсе сформировались на основе трагичности исторического развития общества первой половины ХХ в. **Выделено два аспекта взглядов: первый – с позиции непосредственного участника, второй – с позиции эмигранта.** Определено эволюцию этого процесса от «малой родины» к Отечеству, а потом и независимой Украины в европейском контексте. Освещена историософия Украины от простой констатации фактов исторического прошлого и настоящего в узких традиционных принципах украинского бытия к цивилизованному европейскому государству. Выделено три стадии конструирования образа Украины. Первая стадия – это первичное восприятие родной земли. Вторая стадия – это глубинное осмысление единства Украины территориально и духовно. Третья стадия характеризуется идеалистическим образом украинского государства, основанного на принципах и ценностях свободного мира. Охарактеризовано «мессианское» опекунство советской России и фашистской Германии в судьбе нашего государства, идею сплочения мира под эгидой и фор-

мулой Объединенных Наций, проблемы культурного колониализма, творческое конструирование пространства во времени, историческую непрерывность развития Отечества. Определена основная плоскость дискурса, каковой есть психологема пространства, где решающую роль сыграли две основные антропологические доминанты: оседлость и перемещение. Рассмотрены три пути построения самостоятельного государства, где третий путь – это синтез политико-идеологических традиций двух предыдущих течений и формирований. Сделаны выводы, что основной концепцией украинской национальной идеи является рациональный, разумный компромисс, основанный на мировоззренческих принципах радикализма, традиционализма и этницизма, в котором аксиомой является мирное сосуществование всех этногрупп на украинских землях. Историософское постижение украинской национальной идеи сочетает в себе европейскую рациональную целеустремленность и живую украинскую духовность, но доминантной все-таки является украинская философия души и сердца.

Ключевые слова: историософия, украинская национальная идея, психологема пространства, геополитика, культурный колониализм.

Перші спроби дослідження творчості У. Самчука в українському літературознавстві з'явилися лише на початку 90-х рр. минулого століття. Вчені завзято та всебічно почали аналізувати високохудожній доробок письменника, як нового українського пророка, літописця українського простору, пропагандиста української національної ідеї. Досить цікавою є історіософія України у його творах. Вперше на цей аспект звернули увагу в наукових статтях Р. Гром'як [1], М. Жулинський [2], С. Пінчук [3], О. Пасічник [4]. Але найгрунтовніше розглянуто це питання в докторській дисертації «Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука», автором якої є І. Руснак [5].

Ми постараємося проаналізувати цю концепцію на основі публіцистичних і мемуарних творів У. Самчука, адже саме вони є багатим матеріалом для розуміння поглядів письменника в розбудові самостійної держави. Вивчення цього питання є актуальним для сучасної системи національного виховання, бо у доробку автора чітко окреслюються засади патріотизму, національної свідомості, свободи й відповідальності особистості за державотворення в рамках світового контексту. Історіософія національної ідеї У. Самчука направлена на збереження української ідентичності, має великий потенціал для розбудови незалежної України й на сучасному етапі державотворення, а також і в майбутньому.

Улас Самчук як прозаїк, публіцист, мислитель, історіософ належить до тих світочів нашого письменства, які будили думку про самобутність української національної культури. Він стоїть поруч із такими представниками державницького напрямку в українській літературі, як Ю. Липа, О. Степанович, Є. Маланюк, О. Лятуринська, О. Теліга, котрі сповідували українську національну ідею і боролися за її втілення. Однак вражаюча гострота мислення, мудра поміркуваність та виваженість свідчать про винятковість його феномена.

У цьому аспекті цікавою видається концепція історіософії У. Самчука, яку ми й розглянемо в пропонованій статті на основі його публіцистичних та мемуарних творів, де вона є досить виразною та самобутньою, а її аналіз дозволить глибше осягнути наймасштабніші художні образи у царині романістики письменника.

Але спочатку з'ясуємо значення терміна «історіософія». Більшість вчених погоджуються із визначенням дослідників В. Лоскутова і М. Семочкіна, що історіософія – «це специфічна система світогляду й унікальна духовна формація», якій притаманна «логіка ірраціонального заглиблення в історичне буття людини» [12, с. 57]. Отже, історіософія не досліджує причинного зв'язку подій, а займається суб'єктивним аналізом того чи іншого історичного розвитку суспільства.

Як стверджує А. Астаф'єв, «термін «історіософія» не може бути ідентичним для наукової свідомості всіх націй, бо кожна нація й культура перебувають на різних етапах розвитку» [7, с. 212]. Щодо історіософії У. Самчука, то вона формувалась на трагічності історичного розвитку суспільства першої половини ХХ ст. А «історичні катастрофи і злами, які досягають особливої гостроти у відомі моменти всесвітньої історії, завжди тяжіли до осмислення в галузі філософії історії» [8, с. 4].

Трагічність ситуації, безперечно, в більшості людей породжує страх, апатію, безнадію та безвихідь, а в сильних духом плекає волю і мужність, спонукає до цілеспрямованої боротьби. Саме такою оптимістичною постає перед нами історіософія У. Самчука. Він уперто вірить в те, що рано чи пізно Українська незалежна держава все-таки буде.

У цьому ракурсі творчість письменника подвійно цікава. По-перше, прекрасно знаючи, що Україна майже завжди була прогашною картою у світовій політичній грі, він все ж таки не забуває про її тріумфи і перемоги, які спонукали до активного чину нові й нові покоління борців за українську ідею, втілюючи цим самим надію у перемогу не тільки своєю творчістю, але й особистою життєвою позицією, будучи завжди на вістрі національних революцій і катаклізмів. По-друге, перебуваючи вже в довічній еміграції, він і там не відрікається від самостійницької ідеї України, а навпаки, звільнившись від матеріальної заангажованості та приземленості, вже з висоти літ подає нам її в новій іпостасі, де, окрім реальності, бачимо ознаки символу, міфу, романтичної експресії. Але найголовніше у цьому те, що він до кінця своїх днів вірить у неминучість свободи України. Свідченням цього є відповідь на запитання журналіста емігрантського журналу «Современник» у 1977 р., чи впаде радянський тоталітарний режим. На що У. Самчук впевнено відповів, що свобода особистості і свобода народів неодмінно настане, тільки «будемо терпеливими. Це прийде, безсумнівно. За скільки років? Не знаю» [19, с. 260].

Розглядаючи літературно-публіцистичну і мемуарну діяльність У. Самчука, ми чітко бачимо, що перші спроби пера тяжіють до витоків української історії та досвіду нашої ментальності, базуються на обмеженому географічному просторі, але вони є природним, органічним самовиявом, а не нав'язаною, кон'юнктурною тенденцією. Маючи можливість подорожувати Україною, автор розширює географію своїх полотен, в тому числі й публіцистичних замальовок. Поступово він переходить з «малої батьківщини» до Вітчизни-України.

У подальшому творчому процесі письменник розвиває концепцію історіософії України до своєрідного духовного континууму. Тепер він не лише констатує факти історичного минулого та сьогодення у вузьких традиційних засадах українського буття, а творить інший образ України, який уже не обмежується рамками власної традиційної рецепції, а вивіряється на європейському тлі.

Виходячи з цього, можемо виділити три стадії в історіософському конструюванні образу України У. Самчуком. Перша стадія – це первісне сприйняття і мінімальне узагальнення найінтимніших вражень від рідної землі, її людей, їх побуту та життя взагалі. Друга стадія характеризується осмисленням єдності України не тільки територіально, але й духовно. Письменник глибоко усвідомлює, що «спільність завжди з'єднує» і, навіть, «протилежні полюси наших емоційних станів» [20, с. 116]. Третя стадія – це суб'єктивно-ідеалістичний синтез образу України крізь призму років, зумовлений чинником еміграції, який базується на «порівнянні української духовності та філософських цінностях вільного світу» [13, с. 63].

Самчукова історіософія побудована на основі синтезу двох епох тотального нищення України і зводиться до логічного висновку: історія засвідчує, що всі імперії, які оволодівають просторами, завжди нехтують завойованими народами. І не залежить від того, чи то імперія «СРСР», чи «Третій Райх», бо політика кожної зводиться до примату власних інтересів.

У цьому аспекті концептуальними й пророчими є роздуми У. Самчука про взаємини України з народами Європи, зокрема «месіанськими» намірами радянської Росії та фашистської Німеччини. Не раз і по-різному письменник обґрунтовує думку, що в Європі не буде спокою, допоки «між Росією та Німеччиною (з їх хижацькими намірами – прим. автора) буде існувати «порожнє» політичне місце, якщо та «нічия земля» не стане землею того народу, який з правіків її заселяє; поки той народ не одержить нових, суверенних прав під виглядом держави всіма признаної, всіма гарантованої, всіма респектованої» [18, с. 111–112]. А далі він розмірковує над тим, що кожне тиснення викликає протитиснення і що Україна, яка стоїть на шляху боротьби за свою незалежність, досягне цієї мети в силу законів розвитку суспільних організмів цивілізації ХХ ст., бо цього вимагає стиль доби, гідність людини і конкретне практичне життя. Адже ідея об'єднати світ під формулою Об'єднаних Націй, на думку У. Самчука, можлива тільки тоді, коли об'єднані нації – вільні нації. На основі цього він виводить аксіому: «Без вільної України не буде вільного слов'янства, бо це один з головних складників цього племені» [18, с. 313]. Вірить він у цю ідею ще й тому, бо бачить, що наш геній є непереможний, живучий і діючий, адже навіть в лабетах колимських каторг він не лише виживав, але й «творив» у доменах вічної мерзлоти й глибоких шахт невідьників, і який нерідко виношував у своїй пам'яті «збірки поезій» (Багрянний), не маючи навіть «захлявного» записника, як мав Шевченко.

Але в історіософському дискурсі У. Самчука ми бачимо і другий бік цієї медалі. Він відверто говорить і про наші об'єктивні слабості, звинувачуючи в цьому становище провінційності України, в яку її було запропортовано впродовж віків загарбницьких зазіхань на наші землі. Тінь провінції переслідує нас усюди. І нам замало сил, замало динаміки, констатує У. Самчук, розбито незалежність власної уяви, змушено вдаватися до чужих джерел, «нашу мову затиснуто в лещата кастрації, нашій думці забрано обрії. Ці «пропорції» мусимо пам'ятати завжди... І не тільки, щоб «зрівнятися» зі світом, але й виправдати самих себе, перед своїм сумлінням, як гідну вартість світу» [18, с. 300].

Ми бачимо, що трагічне в історіософії У. Самчука тісно переплітається із оптимістичним. Адже трагічне є наслідком конфлікту реального та ідеального і виникає на фоні конкретно-історичного фактора. Крім того, трагічне завжди тісно пов'язане з активними діями людини, крах намірів якої увиразнює і загострює колізію трагічного, особливо тоді, коли звершуються великі справи. Відтак трагічне «споріднене з піднесеним у тому, що воно невід'ємне від ідеї достоїнства й величі людини» [21, с. 102].

Не падає духом у критичній ситуації наш волелюбний народ. Він і далі продовжує працювати у своїх господарках, навіть створює кооперативи, малі підприємства, не забуває і про духовне життя, не відрікається від Бога, який, здавалось, кинув їх напризволяще, а навпаки, з надією дивиться на нього, продовжує свій рід і, врешті-решт, організовує рух спротиву двом антагоністичним системам. У всьому цьому письменник вбачає великий героїзм нашого народу, тобто в малому бачить велике. І в цьому є певна закономірність, адже історія людства не твориться лише циклічними глобальними зрушеннями – вона твориться повсякденно. Не логічно вважати героїчними лише варязько-князівську еру, козацько-гетьманську епоху, національно-визвольні змагання на початку ХХ ст. Немало героїства потрібно було і в період між тими відрізками часу, щоб в умовах бездержавності зберегти і далі плекати національну ідею.

У самому ж героїстві У. Самчук бачить не лише відчайдушні устремління будь-що вмерти в борні за Батьківщину. Це для нього найпростіше. Потрібно діяти таким чином, щоб якнайдовше послужити її ідеалам. Ця розважливість протиставляється багатьом його соратникам, які мали нетерпеливе мислення, яких засліплювала невідповідність реальному й ідеальному світів, і вони висували «утопічні в своєму зачатті теорії насадження земного «раю» шляхом революцій, переворотів, війн» [11, с. 79].

Оскільки «бажане» завжди будеється на матеріалі «реального», лише модельно видозмінюючи його, тому воно повинно мати раціональне зерно, а не тяжіти до ірраціонального, де історичні події не пізнаються, а просто переживаються.

Розглядаючи історіософію У. Самчука, варто торкнутися площини, яка є однією із основних в історіософському дискурсі письменника, – психологеми простору. В історії існує безліч прикладів, коли у формуванні нації вагому роль відігравав географічний фактор, що нерідко набував геополітичного значення. До уваги тут ми можемо взяти хоча б острівну Англію, якій вдалося уникнути не одного європейського катаклізму. Географічний фактор також спричиняє повільний поступ нації чи етносу, зважаючи на їх периферійність (прикладом служить Чукотка, Нова Гвінея тощо). Проте цей фактор може бути, як зазначає А. Астаф'єв, і «причиною трагедії нації, тим місцем, де перетикаються різноетнічні ментальні, релігійні, політичні чинники» [7, с. 219]. Це, зокрема, стосується й України, в історичній долі якої вирішальну роль відігравали дві основні антропологічні домінанти: осілість і переміщення. Перша знаменує собою хліборобсько-земельну традицію, характерну для європейського світу, друга – рухливо-кочівницьку, що є показовою для азійського світу. З цього погляду письменник розглядає Україну, як своєрідну буферну зону двох світів з різними віросповіданнями та життєвими ідеалами. Великої ваги він надає Україні і як ласому шматочку для цих двох світових конгломератів. Тому не випадково Гітлер висловив думку, що «у Європі не існує жодної країни, яка могла б бути в такій мірі автаркічною» [10, с. 533], тобто здатною до створення самодостатньої економіки. З цього можна зробити висновок, що Україна як національна чи етнічна одиниця не вписувалася в політику й плани фюрера. Хоча із самого початку У. Самчук плекав надію (як і багато людей західного регіону) на місіонерську політичну концепцію нацистів у ставленні до України. Але з часом він зрозумів, що їхнім основним завданням є здобуття цього простору й очищення його від корінного населення або просто перетворення на своїх рабів.

Цитата Гітлера стосується, звичайно, всього Радянського Союзу, бо нацисти українські терени вважали взагалі як «землю нічию – землю нашого майбутнього» (тобто німецьку – прим. автора) [18, с. 110]. Але, власне, ця «нічия земля» була найпривабливішою для всіх загарбників усіх часів, в тому числі й для гітлерівців.

Під час другої світової війни Україна стала чи не головним стимулом протиборства в Європі. В європейській геополітичній системі координат ця територія розглядалася Німеччиною як «Генеральний план Ост». Слово «Ост» у цьому ракурсі для У. Самчука було новочасним зловісним синонімом назви батьківщини і символізувало не стільки територіальну і матеріальну приналежність Заходові, а більше духовно-культурне протистояння, антитезу активної, переможної волі і вбогодухість безвольного, підневільного стану.

Територіальне поняття кордону між Сходом і Заходом У. Самчук розглядає відносно. Ця межа для нього «не є сталою, картографічно визначеною лінією» [14, с. 112]. Вона постійно віддаляється на схід у міру того, як самому письменникові доводилось просуватись на схід після чотирнадцятилітньої еміграції. Спочатку європейський простір сягав для нього кордону між Польщею та СРСР, потім він увібрав західноукраїнські землі, далі – Правобережжя і Лівобережжя і, врешті-решт, замкнувся на кордоні з Росією. Саме ж визначення «Схід» для нього зводилось до більш масштабнішого, хоч і символічного, поняття «Азія». А саме поняття «Радянського Союзу» письменник розумів як субстанцію «певної культурно-цивілізаційної дійсності», яка «ніяк не була Європою, але й вона не була і Азією. Пів-Європа, пів-Азія» [15, с. 1]. Це своєрідне замкнене коло становило для нього роздвоєний психологічний унікум, який таким же чином діяв і в життєвій практиці. Щодо Заходу, то У. Самчук ототожнює його з поняттям «Європа», яка в його творчості зазнає досить глибокої трансформації. Він створює найрізноманітніші образи: історичні, культурологічні, психологічні та геополітичні.

Частиною Європи для У. Самчука була й Україна, а апофеозом усього українського світу – славетний омріяний Київ, який відкрився зору письменника у скрутний час, коли виглядав похмурим, зруйнованим і занедбаним. Та все ж завдяки такому світосприйманню, він не міг не відчути тут «трансцендентний, невловимий для розуму чар» дух [17, с. 23].

Творче конструювання У. Самчуком простору України невіддільне від уживлення цього простору в час. Часова тяглість, історична безперервність поступу Вітчизни – це найосновніші синтетичні складники її образу в історіософії письменника. До хронометрії часу він був у міру уважний, але його більше цікавила сама українська ідея в часі, власне, її невмирущість у часі, всепереборність, усюдисущість – «навіть через цілі епохи бездержавної п'їтьми і безвольного животіння» [13, с. 66].

У самчуковому дискурсі Україна постає перед нами «між молотом та кувалдою» тотального нищення як радянською владою, так і гітлерівською Німеччиною. Він постійно говорить про фізичний і духовний занепад України і ніяк не може узгодити його зі своїм ідеальним, романтичним образом України. У цьому простежується вплив просторової віддаленості в часовому розриві. Письменник оцінює Україну вже як «європеець». Нетрадиційність оцінки дозволяє зауважити нові грані вражень і почуттів. Його охоплює не тільки злоба, ненависть, несприйняття, але й сором.

«Європейські» оцінки У. Самчука вельми показові. Під впливом історіософських поглядів О. Шпенглера, який сповідував культ раціоналізму та сцієнтизму, що виробляли у європейської особистості віру в себе, енергію дії, поступу, волі, він прагне перенести такі цінності на український ґрунт. Але при всьому позитивному сенсі цих благих намірів, вони видаються утопічними: «українська ментальність органічно не приймає культу рацію, відштовхуючи його своїм глибинним, трохи навіть містичним емоцією» [13, с. 67].

Нав'язування європейських цінностей не є безпідставними, бо якщо ми європейці, то повинні домагатися інтеграційних процесів з ними, адже інтеграція – це взаємопроникнення, а не просто насадження чи одностороннє запозичення. Тому письменник так часто нагадує, що Україна – це частина Європи і на підтвердження цього наводить деякі паралелі, а саме: харківські, київські та львівські краєвиди порівнює з краєвидами Праги, Кракова, Вроцлава, нагадує, що Канів і Веймар знаходяться на одній паралелі, наголошує, що Софія Київська своїм віком і своєю подобою належить до сонму найстаріших святинь Європи і що в самій нашій культурі панує дух і стиль європейського гуманізму.

Особливе місце в історіософії У. Самчука займають проблеми культурного колоніалізму: панівне протекційне становище російської культури в Україні, підневільний статус української науки, мови, мистецтва, негативний вплив російської літератури, яку він вважав (як і М. Хвильовий, Є. Маланюк) песимістичною, яка виховувала особливий тип сірих імперських людей. Не оминає він теми митця в радянській імперії. Подаючи короткі портретні характеристики видатних діячів, які змушені були творити в імперських лабетах під повним контролем і диктатом у виборі тем, сюжетів, персонажів, у розстановці ідеологічних акцентів, виробленні соцреалістичних шаблонів. «Усе це призвело до повної залежності митця від панівних у суспільстві комуністичних доктрин» [14, с. 117], породжуючи свідомих брехунів і фальсифікаторів історії на користь вигадок і наклепів, принижуючи і самознищуючи себе щент. А ті, хто зумів «пролізти крізь вухо голки сталінських вівісекцій, здобути іконостас орденів, копу титулів» [17, с. 50], не могли просто сказати правди, хоч і хотіли, бо кожен її прояв карали, вилучали з друку. Тому правду доводилося ховати між рядками, але не всі її в такій зашифровці могли читати і розуміти. Радянська влада жорстко боролася з інакомислячими і не тільки живими, а й з мертвими та всіляко старалася поховати з ними і їхні ідеї.

Особливо брутальною, вважає У. Самчук, була боротьба Москви з українською мовою. Ніхто до радянської влади з нею так по-варварськи не поводився. Так, її забороняли, зводили до статусу діалекту, але ніхто не дозволяв собі втручатися у її найінтимніше, найсвятіше – правопис, нівелюючи його до шаблонів російського. І все це діялось в СРСР під лозунгом саморозквіту націй та їхніх культур.

«Денаціоналізація страшна язва, – пише У. Самчук, – вона роз’їдає не лише мову. Вона паралізує саму субстанцію людини: її свідомість. А без свідомості людина – це лиш порожня форма без змісту» [17, с. 18]. Але разом з тим він висловлює переконання, що ніхто й ніколи не зможе знищити нашу самобутню культуру, яка відрізняється і від культури Заходу, і від культури Сходу своїм ліризмом, емоційністю та сенсуальністю виявлення.

Публіцистична та мемуарна спадщина У. Самчука цікава й в історіософському осмисленні землі, українського села. Село для нього найнадійніший оберіг національної ідеї, вагомий осередок суспільно-політичного, культурного розвитку. Особливу роль у формуванні цих вартостей він вбачає у церкві, з якою пов’язував «не лише релігійне, а передусім соціальне, громадське, суспільне, культурне» життя [16, с. 78]. Тому не випадково більшовицько-сатанинська теорія Кремля так ревно винищувала насамперед християнський релігійний світогляд села: він перш за все перешкоджав ефективно зросійщувати українців. Великої ваги у формуванні української ментальності письменник надає й селянському хутору, з притаманними тільки йому пристрастями, волею, життям та ідеєю. І не варто тут робити закидів Самчукові у «хуторянстві», адже кожна держава будується передусім на основі сім’ї, уособленням якої в розумінні письменника є власне хутір. Доказом вагомості такого підходу є свавільне руйнування хуторів радянською владою. У цьому автор вбачає також конфлікт індивідуального світу з колективістським, конструктивним з деструктивним.

У такому конфлікті протистояння зовнішньому антропологічному тискові є необхідністю для самозбереження. Основою такого протистояння тискові була насамперед земля, за яку так міцно тримався український селянин, і не так її матеріальна, як психологічно-антропологічна сутність. Адже земля в градації суспільних вартостей є найосновніша вартість, на якій «базується сама екзистенція буття на землі в його елементарній природі» [16, с. 343]. Земля в Самчуковому дискурсі є категорією багатогранно семантичною. Він її розглядає і як землю-годувальницю, і як землю-захисницю, і як землю-горе, але найчільніше місце відводить землі своїх предків, яку він підносить до священного сакрального культу. А сакральне, як зазначає С. Андрусів, «надає речам довговічності» [16, с. 208]. Така земля для У. Самчука є символом Високої Батьківщини, для якої варто жити, а духовне наповнення образу Вітчизни, як вислід дискурсу історіософії письменника, пом’якшила драматизм розлуки з рідною землею. «Я був повний Україною мого власного уявлення і з нею я міг мандрувати в усі кінці світу» [17, с. 277], – заявляє У. Самчук, ніби виправдовуючи себе. Україна «власного уявлення» – це своєрідний, закінчений, вивершений образ рідної землі, створений на основі перевтілення матеріальної субстанції в ідеальну.

Історіософська обумовленість такої своєрідної ідеалізації є цілком виправданою: з'являється стимул досягнення мети, який змушує скрізь відчувати реальне тяжіння отчої землі, її духу та заповітів. Це той сенс життя, який здається надто простим для розуміння, але надто складним для виконання: зберегти Батьківщину у власному серці вдається далеко не кожному.

Якщо підсумувати сказане, то психологема землі в історіософському дискурсі У. Самчука є своєрідним ядром, довкола якого крутиться поліісторичність буття. Вона виступає багатофункціональним символом із семантично неоднорідними площинами, які трансформуються в одне ціле і апробуються в образі великої патріотичної ідеї.

Досить цікавою в історіософії У. Самчука є доктрина побудови незалежної держави. Він прекрасно був знайомий з політико-ідеологічною концепцією розбудови держави українських консерваторів С.Томасівського, В. Кучабського і певною мірою В. Липинського та теоріями інтегрального націоналізму М. Міхновського, Д. Донцова, С. Бандери. Консерватори (зокрема В. Липинський) вважали державу вихідним пунктом для створення нації, а інтегральні націоналісти (зокрема Д. Донцов), навпаки, за «кінцевий продукт» нацтворення [9, с. 96;]. Незважаючи на ці та інші відмінності в ідеологічних конструкціях, представники обох течій вважали саме державу центральним елементом суспільної системи. Зауважимо й те, що в українській суспільно-політичній думці була відсутня впливова ідейно-політична течія, яка б стояла на виразно протилежних засадах. Ні демократи-народники, ні націонал-комуністи не займали послідовної позиції стосовно етатизму і, зрештою, навіть не мали в розпорядженні альтернативної стратегії державотворення. Згодом це стало не останнім за значенням чинником політичного банкрутства обох течій. Переваги на користь соціального та національного елементів, що містилися у згаданих вище ідеологіях, і притлумлений інтерес до розробки й раціонального обґрунтування власне демократичного компонента майбутньої моделі суспільного розвитку (з такими невід'ємними складовими, як пріоритет прав і свобод особистості, верховенство права в суспільному житті тощо) призвели до того, що українська суспільно-політична і політико-правова традиція стала непевним союзником у становленні демократії і побудови незалежної держави. У. Самчук прекрасно розумів те, що, не маючи змоги прямо заперечити загальноприйнятій вимозі забезпечення пріоритету прав і свобод особистості перед правами будь-якої спільноти, прихильники статистських зорієнтованих доктрин прагнуть компенсувати таке вимушене відхилення від суто державницьких пріоритетів прийняттям тези про необхідність так званого «третього шляху розвитку». В основу його покладений такий сценарій: якщо стратегія будуватися на визнанні пріоритету прав особистості, то тактика – на необхідності застосування лише державницьких (або насамперед державницьких) методів реалізації цього принципу.

З приводу цього письменник писав: «Вступаємо тепер у третю, можна сказати остаточну фазу національного формування... За нами часи народництва, часи українофільства, часи Панька Куліша. За нами і часи Винниченка, а також і Донцова. Дякуючи Богу, ми перенесли благородні сні нашого турбулентного юнацтва, ми пролетіли на крилах шабельно-шароварної романтики період революції, ми нарешті маємо позаду і час декалогів та вождівства. Вступаємо в епоху, де диктуватимуть життя інші вимоги...» [17, с. 98].

Третім шляхом побудови самостійної держави для У.Самчука був своєрідний синтез досить солідної політико-ідеологічної традиції усіх течій і формувань, тобто він пропонував не перекреслювати свою історію, а вибирати з неї раціональні зерна і таким чином йти до заповітної мети. «Потребуємо думати, як демократ, як аристократ, як революціонер, як консерватист, як соціаліст одночасно. Не лякаймося такого думання. Лякаймося думати виключностями... Наступає доба, що абсолютно вимагає думання і діяння синтезом» [17, с. 97].

Раціональний компроміс письменник вважає пріоритетним у побудові незалежної держави, а в безкомпромисності вбачає анархію. У цьому є тверда логіка. Адже наша історія багатує прикладами розбрату, якого ми сьогодні не можемо збагнути. Знаємо, що для цього були певні причини, але вони нас аж ніяк не переконують. У. Самчук з приводу цього ставить цілком закономірне питання: чому не знаходили взаємопорозуміння між собою будівничі держави, і одночасно з тим робить висновок, щоб дати відповідь на це питання, мусимо спочатку відповісти, чому ми робимо це тепер, знаючи історію, її вади.

Отже, основною концепцією у досягненні національної ідеї в У. Самчука є концепція раціонального, розумного компромісу, яка будується на світоглядних принципах радикалізму, традиціоналізму та етніцизму. Як радикал, він принципово обурювався незадовільними існуючими реаліями і шукав можливість виходу з цієї складної і, здавалось, безнадійної ситуації, розкриваючи причини, які породжують корінь зла. Найосновнішою серед них він бачить зазіхання чужинців на наші землі впродовж багатьох віків, які породили масу й інших, не менш важливих причин нашої бездержавності та занепаду. Оскільки гносеологічною основою світоглядних позицій митця була західноєвропейська філософія, яка базувалася на поглядах О. Шпенглера, Х. Ортеги-і-Гасета, А. Бергсона, Ф. Ніцше, М. Бердяєва, він добре розумів складні політичні та суспільні проблеми своєї доби, серед яких найважливішою вважав проблему радянського тоталітаризму. У. Самчук усвідомив, що в основі будь-якого тоталітаризму лежить феномен маси, яку всілякими силами зводять до найнижчого морального ґатунку. «Це перетворення людини-особистості, яка становить основу цілого народу, на людину сіру, позбавлену певних достоїнств і виразної індивідуальності» [14, с. 117]. Нівелювання маси призводить до безініціативності, і тоді людина стає своєрідним зомбі. Вона воліє виконувати чужі накази, шукаючи для себе «міфологічного» героя, який би взяв на себе відповідальність за долю цілого народу. У знеособленні людини письменник вбачав найбільшу загрозу для суспільства і всіляко намагався цьому протистояти.

Радикалізм У. Самчука був тісно пов'язаний з традиціоналізмом, який у нього базувався не просто на нормативних моральних приписах та схемах поведінки, а мав когнітивний характер аналізу світоглядних ідей, спостережень. У дотриманні традицій письменник вбачав не тільки збереження континууму історичного розвитку суспільства, але й вважав їх могутнім стимулятором до подальшого розвитку державотворчих процесів. Українська традиція, на думку У. Самчука, завдяки іманентному консерватизму нашої нації є досить живучою субстанцією, на якій віками трималась національна ідея. Найосновнішою традиційною святинєю для митця є мова, як обов'язкова ознака етносу і нації.

Особливо обережно та виважено митець ставився до проблеми етніцизму, розуміючи те, що він завжди має прямі політичні наслідки. У. Самчук виступав за мирне співіснування всіх етногруп на українських землях, лишень тільки б не страждали від цього корінні мешканці, які повинні вирішувати самі свою долю. Він проти дискримінації за етнічною ознакою, але разом з тим проти шовіністичних проявів нацменшин, які історично осіли на українських теренах. Як прихильник етніцизму письменник гостро виступає проти асиміляційної політики щодо націй та їх культур в СРСР, що являв собою «штучний зліпок мов і рас» [16, с. 69]. У цьому він вбачає колоніальну стратегію метрополії у відношенні до особистості, котра презентує провінцію.

У. Самчук прекрасно розумів, що Україна з часів середньовіччя не була суб'єктом геополітики – навпаки, її територія перебувала в колі безпосередніх геополітичних інтересів інших держав. Більше того, боротьба Росії і західного світу призвела до фактичного, цивілізаційного розколу – українська нація поділена на носіїв різної ментальності. Захід, історично зона польського, а пізніше австрійського впливів, є україномовним, незалежницьким та проєвропейським. Натомість більш індустріалізований та урбанізований Схід, традиційна вотчина московських можновладців, постає як російськомовний та проросійський.

Ця відносна вразливість та аморфність української нації ставить стратегічне завдання остаточного формування єдиного українського суспільства та породжує низку поточних внутрішньополітичних проблем, які висвітлює та аналізує У. Самчук на сторінках публіцистичних та мемуарних творів.

Щодо становлення Соборної України як незалежної держави з власним зовнішньополітичним курсом і геостратегічним положенням між Росією та центральноєвропейськими країнами, то у Самчука ми натрапляємо на різні думки: від песимістичних прогнозів стосовно створення нестабільної по *map's land* до визначення ролі України як однієї з основних держав центрально-східноєвропейського регіону. У майбутньому Україну він все ж таки бачить у статусі активного об'єкта міжнародної політики, яка вимагає вироблення чіткої геополітичної стратегії України.

Без заглиблення в економічні аспекти подібна геополітична концепція, на думку У. Самчука, має враховувати історичну специфіку та стан українського суспільства, головні тенденції розвитку світу і особливо Європейського континенту, сприймання української нації основними світовими «центрами сили». Адже для нього «Україна не лише над Дніпром, але й над Волгою, над Райном, над Міссісіпі, над Амазонкою, над Конго. Нема місця на планеті, яке б мене українця не цікавило» [17, с. 203].

Щоб створити такий історіософський образ минулого, теперішнього і майбутнього рідної землі, як створив його У. Самчук, слід подолати в собі пасивний буттєвий стан, усвідомлення меншовартості, безпорадності, безсилля і, безумовно, глибоко любити Вітчизну.

Історіософський образ надгеографічної, духовної України, образ великої патріотичної ідеї, якій залишається пожиттєво вірним її натхненний носій, несе в собі не тільки естетичну сутність, але й світоглядну, що не менш показово. Для сучасного читача України ідейно-патріотичний пафос У. Самчука є справді відкриттям, є чимось зі світу справжніх, не при-близних вартостей, які десятиліттями і віками од нас приховувано. «Це той сенс життя, який здається надто простим для розуміння, але надто складним для виконання: зберегти Вітчизну у власному серці вдається не кожному» [13, с. 69]. І коли цей сенс підтверджується реальними життєвими діяннями, можна гордо заявляти, що Україна була, є і завжди буде.

Історіософське осягання України У. Самчуком органічно поєднує в собі європейську раціональну цілеспрямованість і живу українську духовність, але домінуючою усе-таки тут є українська філософія душі і серця, яка є життєдайною силою, без якої немислимі ані героїчні характери, ані романтичні ідеали, ані піднесені, високі метафори буття, а найголовніше, на нашу думку, неможлива побудова соборної незалежної України.

Список використаної літератури

1. Гром'як Р. Образ світу в Леопольда Буковського й Уласа Самчука: (На матеріалі повістей «Вертепи», «Чорний потік» і романів «Волинь», «Чого не гоїть вогонь») / Р. Гром'як // Слово і час. – 1997. – № 3. – С. 46–51.
2. Жулинський М. «Я був повний Україною...»: Огляд творчості Уласа Самчука / М. Жулинський // Літературна Україна. – 1995. – 30 березня. – С. 3.
3. Пінчук С. Улас Самчук: життя і творчість / С. Пінчук // Слово і час. – 1995. – № 2. – С. 11–17.
4. Пасічник О. Вияви людяності у таборовому світі: парадигма взаємин жінок і чоловіків (За романом «Темнота» Уласа Самчука та «Архипелагом ГУЛАГ» Олександра Солженіцина) / О. Пасічник // Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: Улас Самчук: художнє осмислення української долі в ХХ столітті: збірник наукових праць. – Рівне: Волин. обереги, 2005. – Вип. XVI. – С. 71–78.
5. Руснак І.Є. Художня модифікація національної історіософії в прозі Уласа Самчука: дис. ... д-ра філол. наук / І.Є. Руснак. – Кіровоград, 2007. – 420 с.
6. Андрусів С. Модус національної ідентичності / С. Андрусів. – Львів: Джура, 2000. – 340 с.
7. Астаф'єв А. До проблем історіософії Євгена Маланюка / А. Астаф'єв // Альманах «Молода нація». – 1997. – № 7. – С. 211–225.
8. Бердяев Н. Смысл истории / Н. Бердяев. – М.: Искусство, 1990. – 390 с.
9. Вільчинський Ю. В'ячеслав Липинський – до української нації через українську державу / Юрій Вільчинський // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. Матеріали Міжнародної наукової конференції, 2–6 червня 1992 р. – Київ; Філадельфія: Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. Липинського, 1994. – Т. 1. – С. 91–95.
10. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні / В. Косик. – Париж, Нью-Йорк, Львів: Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка, 1993. – 659 с.
11. Крупач М. «Я кривавих шляхів апостол...» (До проблем пророчого візонерства в історіософських поглядах Є. Маланюка) / М. Крупач // Українське літературознавство. – 1995. – Вип. 61. – С. 76–92.
12. Лоскутов В. Русская историософия и мистерия духа / В. Лоскутов, М. Семочкин // Человек, бытие, культура: Тезисы XIV Всесоюзного семинара. – Переяслав-Хмельницький: ПХГУ, 1991. – С. 57–59.

13. Поліщук Я. Філософія України / Я. Поліщук // Матеріали до урочистої академії, присвяченої творчості митця. – Тернопіль; Кременець: ТДУ, 1994. – С. 61–70.
14. Руснак І. До джерел історіософії Уласа Самчука / І. Руснак // Сучасний погляд на літературу: науковий збірник. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2002. – Вип. 7. – С. 110–122.
15. Самчук У. Європа і ми / У. Самчук // Волинь: Часопис для Волині. –1941. – 7 вересня. – С. 1.
16. Самчук У. На білому коні / У. Самчук. – Вінніпег: Видання товариства «Волинь», 1980. – 390 с.
17. Самчук У. На коні вороному / У. Самчук. – Вінніпег: Видання товариства «Волинь», 1975. – 427 с.
18. Самчук У. Плянета Ді – Пі / У. Самчук. – Вінніпег: Накладом товариства «Волинь», 1979. – 355 с.
19. Саненко І. Розмова з українським письменником Уласом Самчуком / І. Саненко // Збірник «Слово». – Нью-Йорк, 1978. – № 7. – С. 257–261.
20. Февр Л. Чувствительная история / Л. Февр // Бои за историю. – М.: Республика. – 1991. – 425 с.
21. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. – К.: Вища школа, 1986. – 799 с.

HISTORIOSOPHY OF UKRAINIAN NATIONAL IDEA IN PUBLICISTIC-STYLE WRITINGS AND MEMOIRS

Yaroslav. S. Pura, Lviv Polytechnic National University (Ukraine)
E-mail: jaroslavpura@gmail.com
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-4

Key words: *historiosophy, Ukrainian national idea, locus-psychologema, geopolitics, cultural colonialism.*

The article is dedicated to the research of historiosophical framework of Ukrainian national idea in publicistic-style writings and memoirs by Ulas Samchuk in the European context. The interpretation of the term “historiosophy” by various authors is provided. It has been established that the views on this issue in this particular perspective had been formed on the basis of the tragedy of the historical development of society in the first half of the twentieth century. Two aspects of views have been identified: the first one arises from the position of a direct participant, the second – from the position of an emigrant. The evolution of this process from a “small homeland” to Motherland and later on to Independent Ukraine has been investigated in the European context. The writer’s views on the historiosophical framework of Ukraine from the simple statement of the facts of the historical past and present in the narrow traditional principles of Ukrainian existence to the civilized European country is highlighted. Three stages of creating the image of Ukraine have been identified. The first stage is the initial view and perception of the native land. The second stage is a deep understanding of the unity of Ukraine in territory and spirit. The third stage is characterized with an idealistic image of the Ukrainian state based on the principles and values of the free world. The “messianic” guardianship of Soviet Russia and Nazi Germany in the destiny of our state, the idea of uniting the world under the aegis and principles of the United Nations, the problems of cultural colonialism, the creative construction of space in time, the historical continuity of the progress of the Motherland are described.

The main plane of discourse is determined which is the locus-psychologema where two main anthropological dominants played the decisive role: settlement and displacement. Three ways of creating an independent state are considered: the third way is a synthesis of political and ideological traditions of the two previous trends and formations. It is concluded that the basic framework of the Ukrainian national idea is a rational and reasonable compromise based on the worldview principles of radicalism, traditionalism and ethnicism in which the peaceful coexistence of all ethnic groups in the territory of Ukraine is the axiom. The historiosophical comprehension of the Ukrainian national idea combines European rational purposefulness and living Ukrainian spirituality, though the Ukrainian philosophy of soul and heart is still dominant there.

References

1. Hrom'yak, R. *Obraz svitu v Leopolda Bukovskogo i Ulasa Samchuka: (Na materiali povistei «Vertep», «Chornij potik» i romaniv «Volyn», «Chogo ne goit vagon»)* [The image of the world in Leopold Bukovsky and Ulas Semchuk (based on the novellettes «A Sink of Iniquity», «Black Stream», and the novels «Volyn», «What Fire does not Heal»). *Slovo i chas* [Word and time], 1997, issue 3, pp. 46-51.
2. Zhulinskyi, M. *“Ja buv povnij Ukraïnoju...”: Ogljad tvorchosti Ulasa Semchuka* [“I was full of Ukraine...” Review of Ulas Semchuk’s work]. *Literaturna Ukraïna* [Literary Ukraine], 1995, 30 March, p. 3.
3. Pinchuk, S. *Ulas Samchuk: zhittja i tvorchist’* [Ulas Samchuk: life and work]. *Slovo i chas* [Word and time], 1995, issue 2, pp. 11-17.
4. Pasichnyk, O. *Vijavi ljudjanosti u taborovomu sviti: paradigma vzaemin zhinok i cholovikiv (Za romanom «Temnota» Ulasa Samchuka ta «Arhipelagom GULAG» Oleksandra Solzhenicina)* [Manifestations of humanity in the camp world: a paradigm of relations between women and men (based on the novel “Darkness” by Ulas Samchuk and “Gulag Archipelago” by Alexander Solzhenitsyn)]. *Aktual’ni problemi suchasnoi filologii. Literaturoznavstvo: Ulas Samchuk: hudozhne osmyslennja ukraïns’koï doli v XX stolitti: Zbirnik naukovih prac’* [Actual problems of modern philology. Literary studies: Ulas Samchuk: artistic understanding of Ukrainian fate in the 20th century: collection of scientific works]. Rivne, Volynski oberegi Publ., 2005, issue 16, pp. 71-78.
5. Rusnak, I.Ye. *Hudozhnja modifikacija nacional’noi istoriosofii v prozi Ulasa Samchuka*. Diss. d-ra filol. nauk [Artistic modification of national historiography in prose by Ulas Samchuk. Doctor philol. sci. diss.]. Kirovograd, 2007, 420 p.
6. Andrusiv, S. *Modus natsional’noi identychnosti* [The modus of national identity]. Lviv, Jura Publ., 2000, 340 p.
7. Astaf’iev, A. *Do problem istoriosofii Yevhena Malaniuka* [On the problems of historiography of Yevhen Malanyuk]. *Almanach “Moloda natsiia”* [Almanac “Young Nation”], 1997, issue 7, pp. 211-225.
8. Berdyayev, N. *Smysl ystorry* [The Meaning of History]. Moscow, Iskusstvo Publ., 1990, 390 p.
9. Vil’chins’kyi, Yu. *V’jacheslav Lipins’kij – do ukraïns’koï nacii cherez ukraïns’ku derzhavu* [Vyacheslav Lipinsky – to the Ukrainian nation through the Ukrainian state]. *V’jacheslav Lipins’kij. Istoriko-politologichna spadshhina i suchasna Ukraïna. Materiali Mizhnarodnoi naukovoï konferencii, 2–6 chervnja 1992 r.* [Vyacheslav Lipinsky. Historical and political scientific heritage and Modern Ukraine. Proceedings of the International Scientific Conference, June 2-6, 1992]. Kiïv, Philadelphia, V. Lipinsky Eastern European Research Institute Publ., 1994, vol. 1, pp. 91-95.
10. Kosyk, V. *Ukraina i Nimechchyna u druhij svitovij vijni*. [Ukraine and Germany in World War 2]. Paris, New York, Lviv, Naukove tovarystvo imeni T.G. Shevchenka Publ., 1993, 659 p.
11. Krupach, M. *“Ya kryvavykh shliakhiv apostol...” (Do problem prorochoho vizionerstva v istoriosofs’kykh pohliadakh Ye.Malaniuka)* [“I am a Bloody Way apostle ...” (On the problems of prophetic vision in the historiographical views of E. Malanyuk)]. *Ukraiïns’ke literaturoznavstvo* [Ukrainian Literary Studies], 1995, issue 1, pp. 76-92.
12. Loskutov, V., Semochkyn, M. *Russkaia ystoryosofyia y mysteryia dukkha* [Russian historiography and the mystery of the spirit]. *Chelovek, bytye, kul’tura: Tezisy 14 Vsesoiuznogo semynara* [Man, being, culture: Thesis of 14 All-Union Seminar]. Pereyaslav-Khmelnitsky, PHGPU Publ., 1991, pp. 57-59.
13. Polischuk, Ya. *Filosofia Ukrainy* [Philosophy of Ukraine]. *Materialy do urochystoi Akademii, prysviachenoï tvorchosti myttsia* [Materials for the solemn Academy dedicated to the artist’s work]. Ternopil, Kremenets, TDU Publ., 1994, pp. 61-70.
14. Rusnak, I. *Do dzherel istoriosofii Ulasa Samchuka* [To the sources of historiography of Ulas Samchuk]. *Suchasnyj pohliad na literature: naukovy zbirnyk* [Modern view of literature. Scientific collection]. Kyiv, IVC Derzhkomstatu Ukrainy Publ., 2002, issue 7, pp. 110-122.
15. Samchuk, U. *Yevropa i my* [Europe and we]. *Volyn: Chasopys dia Volyni* [Volyn: Magazine for Volyn], 1941, September 7, p.1.
16. Samchuk, U. *Na bilomu koni* [On a White Horse]. Vinnipeg, Vydannya tovarystva “Volyn” Publ., 1980, 396 p.
17. Samchuk, U. *Na koni voronomu* [On a Raven Horse]. Vinnipeg, Vydannya tovarystva “Volyn” Publ., 1975, 427p.
18. Samchuk, U. *Pliana Di-Pi* [Di-Pi Planet]. Vinnipeg, Nakladom tovarystva “Volyn” Publ., 1979, 355 p.

19. Sanenko, I. *Rozмова z ukrains'kym pys'mennykom Ulasom Samchukom* [Conversation with Ukrainian writer Ulas Samchuk]. *Zbirnyk "Slovo"* [Collection "Word"]. New York, 1978, issue 7, pp. 257-261.

20. Fevr, L. *Chuvstvytel'naia ystoriia* [Sensitive story]. Fevr, L. *Boi za istoryiu* [Fights for History]. Moscow Respublika Publ., 1991, 425 p.

21. Shynkaruk, V.I. (ed.) *Filosofs'kyj slovnyk* [Philosophical Dictionary]. Kyiv, Vyscha shkola Publ., 1986, 799 p.

Одержано 7.09.2020.

ЛІТЕРАТУРНІ ТРАДИЦІЇ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР ТА ЕПОХ

УДК 82.0

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-5

К.О. ГОДІК,

*кандидат філологічних наук,
молодший науковий співробітник відділу компаративістики
Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України (м. Київ)*

РОЗПАД ТА ПОЯВА НОВОГО ТИПУ ДЕСТРУКТИВНОЇ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

Стаття присвячена аналізу концепту бісовщини в постмодерних творах кінця ХХ – початку ХХІ ст. Особлива увага зосереджена на таких текстах: роман Сергія Жадана «Ворошиловград», Любка Дереша «Поклоніння Ящирці», С. Мінаєва «Духless. Повесть про несправжню людину» та В. Пелевіна «Чапаєв і Пустота». Метою роботи є визначення нового типу деструктивної людини в українській та російській літературах згаданого періоду. Розглянуто особливості засвоєння цього концепту з ХХ сторіччя, особливості його трансформації в новітній українській літературі. Аналіз текстів дав змогу зробити низку висновків.

По-перше, в згаданих літературних творах концепт бісовщини не просто представлений, він є однією з важливих рушійних сил сюжету. У романі «Ворошиловград» С. Жадана та «Чапаєв і Пустота» В. Пелевіна він зумовлює становлення героя.

По-друге, цей концепт формує зв'язок між сучасними текстами та літературною традицією. Ми можемо прослідкувати, які його важливі особистості були взяті сучасними авторами, а які – відкинуті. Так, і українські, і російські автори зберігають основну двочлена структуру бісовщини з бісами вищого і нижчого порядку, вони продовжують експлуатувати саме ім'я Достоевського та знакові поняття з його творів. Однак письменники розробляють нові стратегії взаємодії з деструктивним об'єднанням, зокрема звільнення від неї через відновлення пам'яті.

По-третє, при аналізі таких творів особливу увагу необхідно звертати на протистояння особистості та зовнішніх сил, які провокують її до зламу і відмови від людської подобі. Це простежується як в російському, так і в українському варіанті реалізації концепту.

Загалом детальний огляд творів говорить про те, що «бісовщина» в ХХІ ст. переживає чергову трансформацію і надалі буде працювати на потребу національної культури. А ось як це відбуватиметься, які саме механізми вплинуть на її переосмислення та яких саме рис набуде новий тип героя, є темою для подальших студій.

Ключові слова: бісовщина, деструктивна особистість, постмодернізм, втрата пам'яті, відносини свій-чужий.

Стаття посвящена анализу концепта бесовщины в постмодернистских произведениях конца ХХ – начала ХХІ вв. Особое внимание сосредоточено на таких текстах: романе Сергея Жадана «Ворошиловград», Любка Дереша «Поклонение ящерице», С. Минаева «Духless. Повесть о ненастоящем человеке», В. Пелевина «Чапаев и Пустота». Целью работы является определение нового типа деструктивной человека в украинском и русской литературах упомянутого периода. Рассмотрены особенности усвоения этого концепта, особенности его трансформации в новейшей украинской литературе. Анализ текстов позволил сделать ряд выводов.

Во-первых, в упомянутых литературных произведениях концепт бесовщины не просто представлен, он является одной из важных движущих сил сюжета. В романе «Ворошиловград» С. Жадана и «Чапаев и Пустота» В. Пелевина он предопределяет становление героя.

Во-вторых, этот концепт формирует связь между современными текстами и литературной традицией. Мы можем проследить, какие его важные особенности были взяты современными авто-

рами, а какие – отвергнуты. Так, и украинские, и российские авторы сохраняют основную двучлену структуру бесовщины с бесами высшего и низшего порядка, они продолжают эксплуатировать именно имя Достоевского и знаковые понятия из его произведений. Однако писатели разрабатывают новые стратегии взаимодействия с деструктивным объединением, в частности освобождение от него через восстановление памяти.

В-третьих, при анализе таких произведений особое внимание необходимо обращать на противостояние личности и внешних сил, которые провоцируют ее перелом и отказ от человеческого облика. Это прослеживается как в российском, так и в украинском варианте реализации концепта.

В общем подробный обзор произведений говорит о том, что концепт «бесовщины» в XXI в. переживает очередную трансформацию и в дальнейшем будет работать на потребность национальной культуры. То, как это будет происходить, какие именно механизмы повлияют на ее переосмысления, и каких именно черт приобретет новый тип героя, является темой для дальнейших исследований.

Ключевые слова: бесовщина, деструктивная личность, постмодернизм, потеря памяти, отношения свой-чужой.

Література кінця ХХ – початку ХХІ ст. наслідує велику кількість концептів, які було опрацьовано ще в 20-х роках. Феномен «Бісовщини» в цьому плані не є винятком. Він займає важливе місце в сучасній прозі, зокрема в романах С. Жадана, В. Пелевіна та багатьох інших. Однак на сьогодні він майже не досліджений.

Мета роботи: визначити новий тип деструктивної людини в українській та російській літературах кінця ХХ – початку ХХІ ст. Реалізація цієї мети передбачає виконання низки завдань, серед яких:

- Визначення основних типів деструктивних особистостей в творах згаданого періоду.
- Класифікація представників «бісівської» ієрархії.
- Аналіз будови деструктивного суспільства.
- Зіставлення моделей, які побутували в першій половині ХХ та наприкінці ХХ ст.

Об'єктом досліджуваної статті є романи С. Жадана «Ворошиловград», В. Пелевіна «Чапаев і Пустота», Любка Дереша «Поклоніння ящірці», С. Мінаєва «Духless. Повість про несправжню людину». Предметом статті є концепт «бісовщини» у згаданих текстах.

Тема людської деструктивності, чи, як я її визначаю, «бісовщини», добре опрацьована в літературознавстві. Її осмислювали у своїх працях С. Гессен [2], Ф. Степун [18]. У дослідженнях, присвячених творчості В. Пелевіна, її торкалися Ж. Бенчич [21], Е. Блінова та Т. Васильєва-Шальнева [22], К. Каспер [23], М. Колесніков [24] та ін. Творчість Сергія Жадана в цілому та роман «Ворошиловград», зокрема, не раз ставали об'єктом дослідження літературознавців. Аналіз творчості С. Жадана у різних аспектах представлений у працях С. Бондаренко [1], М. Мацієвської [10] та інших. Особливий внесок у вивчення творчості С. Жадана зроблено Тамарою Гундоровою, зокрема у працях «Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн» [3] та «Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми» [4]. До аналізу «Поклоніння ящірці» звертались Т. Макарова [9], О. Стусенко [19]. І сьогодні ці твори все ще стають центральними для різних наукових студій.

У той же час в цих працях немає повноцінного аналізу «бісовщини» в літературі кінця ХХ ст. Ці твори загалом малодосліджені, вже не кажучи про повноцінний аналіз певних концептів, засвоєних ними. Це й зумовлює актуальність представленої статті.

Концепція людської деструктивності, яку було означено як «бісовщину» в ХХ ст. проходить повний шлях трансформації від формування до занепаду. На останньому етапі свого побутування вона занепадає. Однак при цьому породжує цілу низку нових деструктивних типів, які також отримують національні персоналізовані особливості. Цей етап в українській та російській літературах починається у 1980-х рр. і збігається з періодом перебудови та розпадом Радянського Союзу, формуванням нових державних утворень. Він продовжується в 90-х та 2000-х рр. Наразі ця стадія – осмислення деструктивних угруповань в літературі триває. Однак аналізувати її, не маючи готового літературного канону, досить складно. Відтак, в цій справі я покладаюся на ті твори, які стали важливими для читачів та інших літераторів у згаданій період.

Досліджуваний етап побутування концепту має низку характерних рис, за допомогою яких його можна відокремити від попередніх форм побутування деструктивної моделі. Такими можна вважати:

- Акцент на втраті старої конструкції. У більшості випадків йдеться про розвал СРСР з його політичним та соціальним стрижнем. Це свого роду дубляж революційної ситуації початку ХХ ст.

- Ревізію національних особливостей деструктивної людини. Так саме в цей період українська література повертається до питомої національної моделі, закладеної ще в 20-ті роки, аналізує російський тип «бісовщини», його вплив на сучасний стан речей. Для російської літератури в цей період важливим є повернення до колективної моделі деструктивного суспільства, переосмислення її вертикалі, проявлення якостей бісівських типів тощо.

- Формування нових деструктивних утворень на базі понівеченої державної структури. В українському варіанті це залишки бандитських угруповань (як правило, російського походження). Такі угруповання можуть розкриватися через опозицію «свій» – «чужий». Спостерігається поява нового деструктивного типу, схильного до утворення нових угруповань (це спостерігаємо в творчості Любка Дереша). У російському варіанті це нові керівні структури. На цей раз це медіа та реклама як засоби дистанційного управління суспільства).

- Осмислення національного або загальнолюдського минулого, спроба використання набутого досвіду в нових політичних та соціальних умовах. Це може бути минуле реальної держави (наприклад, СРСР), або ж міфологічні історії (що вбачаємо в «Generation П» В. Пелевіна). Дуже важливою є апеляція до досвіду 20-х років, особливо до теми революції. Так, у В. Пелевіна ці аспекти проявляються в романі «Чапаєв та Пустота», у С. Жадана в поезії це використання тем і мотивів (назв і окремих рядків) з творів Михайля Семенка та Майка Йогансена.

- Апеляцію до радянських символів: пам'яті про вождів, прапорів, знаків, топонімів (прикладом цього може вважатися назва роману «Ворошиловград» С. Жадана, а також розшифрування імені головного героя Вавілена Татарського в романі «Generation П» В. Пелевіна).

- Зниження уваги до апокаліптичних візій. У цей період література усвідомлює розпад деструктивної системи. Певний апокаліпсис для неї вже відбувся. І він досить яскраво відображений в «Московіаді» Ю. Андруховича та інших творах. Розпочинається етап відбудови (недарма саме в цей період з'являється збірка С. Жадана «Балади про війну і відбудову», яка апелює вже не лише до 20-х років ХХ ст., а й до сучасного стану суспільства).

Сама структура деструктивного суспільства подана як «бісами» вищого порядку, так і «бісами» нижчого порядку. Як правило, вони представляють повноцінні соціальні або підприємницькі структури («Ворошиловград» С. Жадана, «Generation П» В. Пелевіна). Зустрічаються і моделі з первинною бісівською організацією (таке бачимо в романі Любка Дереша «Поклоніння ящірці»), в яких відсутній центр керування, але є апеляція до певних норм моралі, порушень системи. Що стосується деструктивної мети, то він в цей період також трансформується. Знищення особистості тепер відбувається не через зречення від ідеалів, а через продаж душі за побутові умови, дорогі речі, сфери впливу (в тому числі розподіл бізнесу) тощо. Функція державного силового управління нівелюється і повністю замінюється управлінням штучним. Відтак в російському варіанті деструктивного світогляду, зрештою, найбільш впливовими стають ті люди, які очолюють торгівлю. На відміну від народних мас, вони розуміють правила влаштування ринку, в деяких варіантах – є дотичними до різноманітних духовних пірамід тощо. В українській дійсності деструктивні структури представлені бандитськими угрупованнями, неформальними структурами (на ранній стадії становлення четвертого етапу «бісівського» суспільства їх роль можуть відігравати залишки державного апарату). Вони також не претендують на роль державних вождів і управління ідеалами суспільства. Це простіший тип деструктивної організації, діяльність якої спрямована лише на знищення оточення заради особистого виживання за нових соціальних умов.

Завершення циклу життя старої деструктивної моделі збігається з початком формування нової (власне цей процес є циклічним). І це є підтвердженням тези з творів В. Винниченка «Лепрозорій» та О. Солженіцина «В колі першому» про те, що бісовщина існує за всіх часів і завжди працює однаково, змінюються лише певні особливості організації суспільства. Історія новітньої літератури це також демонструє. Так, вже у творах кінця ХХ – початку ХХІ ст. бачимо побудову нової деструктивної системи. Однак на цьому етапі формування вона

ще повністю не кристалізується, відтак аналізувати її немає жодної можливості. Можна робити лише окремі припущення щодо її особливостей з огляду на те, які саме тенденції проявилися під час деструкції попередньої варіації концепту.

Становлення нової моделі деструктивного суспільства після розвалу попередньої видно продемонстровано у романах «Поклоніння ящірці» Любка Дереша та «Духless. Повісті про несправжню людину» Сергія Мінаєва. Обидва ці твори є провокативними для читача, вони містять численні алюзії на класичну літературу (в тому числі, на Ф. Достоевського). Однак репрезентують нові типи «бісівського» світогляду на колективній стадії. Відповідно, авторами передбачається, що зародження цих персонажів відбулося ще за побутування старої моделі, в яку вони з певних причин (передусім, за віком) не ввійшли.

Твір «Поклоніння ящірці» (2002) Любка Дереша є одним із знакових. Розгляд поданого тексту в цьому контексті дасть змогу глибше розкрити його смислові шари та мотивацію головних героїв. У цьому і полягає актуальність цього дослідження.

Перш за все необхідно визначити, чи можна застосовувати концепт «бісовщини» до аналізу певного твору. У самому «Поклонінні ящірці» Любка Дереш дає посилання на роман Ф. Достоевського «Злочин і кара», проводячи паралель між головними героями, які вбили Федька, та Раскольніковим. Однак порівняння цих двох текстів видається спрощеним та не плідним, оскільки у Ф. Достоевського вказаний роман акцентує увагу на почуттях людини після вбивства, а не на переході духовного стану перед ним. Ближчим текстом видаються «Беси» цього ж письменника з акцентуацією на механізмі вчинення людиною гріху. Відтак саме з героями цього роману Ф. Достоевського персонажів «Поклоніння ящірці» варто зіставляти. Звичайно, це не можна робити без низки зауважень:

До «бісівської» ієрархії в романі Любка Дереша «Поклоніння ящірці» залучено три особи: Місько, Гладкий Хіппі, Дзвінка. Герої є амбівалентними, вони здатні до романтичних почуттів та жорстокого вбивства одночасно. І це споріднює їх з іншими персонажами української літератури, які отримують ініціацію через вбивство, зокрема з героями Миколи Хвильового та Бориса Антоненка-Давидовича. Як і в вищезгаданих випадках, героям Любка Дереша потрібно зробити такий вибір, аби вижити (оскільки з боку Федька їм загрожує реальна розправа). У тексті не йдеться про порушення моральних настанов, як це було в літературі першої половини 1920-х рр., оскільки героями «Поклоніння ящірці» вбивство не розглядається як гріх.

Особливу увагу варто звернути на те, яким чином реалізуються риси «бісівського» світогляду у головних персонажів цього роману. Герої Любка Дереша частково відповідають вищенаведеним онучникам. При детальному аналізі тексту можна виявити наступне:

- Представники гурту виступають проти суспільних норм. Це виражено в рисах всіх учасників гурту. Так чинить Дзвінка, яка походить з «ідеальної» (за твердженням автора) української родини «діючи наперекір батькам та старшій сестрі, яка слугувала зразком для Дзвінки, вона ступила на стежину андеграунду» [7, с. 2]. Гладкий Хіппі (його ім'я якраз має натякати на пацифістський характер, спокій, доброзичливість) є абсолютно байдужим, він легко порушує норми закону, допомагаючи не лише вбити людину, а й приховати місце злочину. Головний герой Місько йде на вбивство і не відчуває докорів сумління.

- Неприкаяність. Найяскравіше вона виявлена в образі Гладкого Хіппі, який не може знайти собі місце.

- Відокремленість від суспільства Мідних Буків, означення себе покидьками. Так, Місько, характеризуючи себе і зазначає: «ми хоч і покидьки, зате з музичною освітою» [7, с. 30].

- Деструктивне начало вчинків. Представники гурту не шукають жодних шляхів вирішення конфлікту з Федьком, вони бачать лише єдиний вихід – вбивство.

Аналізуючи характери головних героїв, не можна не зазначити їхню амбівалентність. Так, Гладкий Хіппі хоча й наважується на групове вбивство, до того рятує Дзвінку від ґвалтування. Місько спочатку наносить удари собаці Федька, а потім жаліє тварину. І ця роздвоєність спостерігається протягом усього твору. Те, що герої лише частково відповідають зазначеним рисам, свідчить про неповний перехід їх до «бісівського» стану, можливість повернення до нормального життя, яке може відбутися через сильні почуття, переосмислення своїх дій.

Головною рушійною силою, яка сприяє перетворенню персонажів на «бісів» є страх. Саме він зароджує у підлітків думку про вбивство Федька та змушує в подальшому виконати задумане. Кульмінацією стають катування підлітків, вчинені Федьком, які стали невідомою точкою для вчинення злочину. Їх перетворення відбувається у кілька кроків і збігається з тією моделлю, що була продемонстрована ще в романах Достоевського:

1. Зло, що є в душі людини, розвивається і укорінюється. Так, у підлітків формується не лише суперечливе ставлення до домашніх традицій, у них виникає бажання вбити людину, яка становить загрозу для них. Це бажання росте при консолідації підлітків у групу.

2. На рівні ідеї це зло виходить на зовні, де відбувається зараження ним інших людей. Це можна спостерігати при ствердженні Дзвінкою необхідності вбити Федька. Т. Макарова у своїй статті зазначає «рушійною силою у скоєнні злочину стало її прохання – вбити, яке й було здійснено нею та обома її друзями – Гладким Хіппі та Міськом» [9, с. 91]. Оскільки інші учасники гурту вже були до цього підготовлені, вони нормально сприйняли її пропозицію. На користь цього твердження говорять подальші дії щодо укриття тіла та знищення доказів злочину, якими підлітки займаються уже з холодним розсудом.

3. Концепт укорінюється в особистій та суспільній пам'яті. Герої переживають вбивство Федька і фіксують цей досвід, зіставляють його з літературними творами. У тексті про це йдеться так «Достоевський написав цілу книжку про переживання чувачка, котрий уколоскав стареньку. Ми вбили й нічого не відчули. Покоління байдужих. Покоління пофігістів. Але то тільки зовні. Всередині муру ми існуємо, ба навіть живемо. Чи я шкодую за накоєним? Ні. Мене це абсолютно не гребе» [7, с. 173].

Фінал твору з огляду на концепт «бісовщини» можна вважати відкритим. Незважаючи на скоєний злочин, Дзвінка, Місько та Гладкий Хіппі не визначились ще у власних життєвих орієнтирах, для них вбивство не стало «останнім гріхом», після якого відбувається остаточний перехід людини до «бісівської ієрархії». Відповідно, можна припустити, що такий злочин має бути скоєний в подальшому.

Таким чином всю історію, описану в «Поклонінні ящірці» можна розглядати як історію переходу людини до стану «біса» нижчого рівня ієрархії, що додає ще один пласт його розуміння в контексті історії літератури. Оскільки Любо Дереш є виразним репрезентантом сучасної української літератури, варто припустити, що його твір в своєму роді не є поодиноким. Схожі концепти можна знайти в текстах Ірени Карпи, Марії Штельмах.

Російський варіант становлення деструктивної особистості представлено в романі «Духless. Повість про несправжню людину» Сергія Мінаєва (2006 рік). Цей твір отримав неоднозначні оцінки. З одного боку він був дуже важливим для читачів, з іншого критиками, зокрема Анатолієм Корольовим, Самуїлом Лур'є, був визнаним епігонським. Для цього ж дослідження він цікавий саме репрезентацією деструктивного типу і численними посиланнями на російську історію, Достоевського тощо. Так в самій назві вже міститься посилання на відомий твір «Повість про справжню людину» Б. Полевого.

Центральним персонажем цього твору є неназваний оповідач. Він є репрезентантом деструктивного типу свідомості. До того ж цей персонаж працює у відповідному колективі: великій рекламній агенції, він порівнює її робітників з дорогими проститутками. Неодноразово герой наголошує на тому, що світом править вже навіть не капітал, а лицемірство, а головною проблемною є втрата ціннісних ідеалів, знедуховлення людей. Самого оповідача можна відносити до бісів нижчого прошарку. На це вказує низка ознак:

- Герой має схильність до деструкції. З певних причин він нищить навіть стосунки з другом та єдиною цікавою для нього дівчиною.
- Оповідач більшість часу проводить у стані наркотичного або ж алкогольного сп'яніння
- Йому притаманні риси неживої людини (одна з характеристик Ставрогіна). Йому закидають, що він «пластмасовий».
- Персонаж прагне дорівнятися до вищих бісів ієрархії (що виражається через прагнення до кар'єрного зростання). Останні мають прикметні риси вищої ланки деструктивного угруповання, серед яких бездіяльність, відсутність духовності, потяг до деструктиву. Вони не розрізняють своїх підлеглих, оскільки особисті риси тих не важливі для функціонування єдиного робочого механізму.

Саме таке позиціонування головного героя дає йому змогу, з одного боку, бути соціально успішним, а з другого – бачити, що насправді відбувається у суспільстві. Можна говорити про те, що він вбачає перетворення сучасного йому світу на пекло з демонами (ними названі працівники правопорядку), муміями (порожні люди, які живуть від одної ночі в клубі до іншої, втрачають особисту думку і здатні лише до споживання. Причинами такої деструкції для суспільства, на думку оповідача, є:

- Втрата пам'яті. Сучасники цього персонажа вже не здатні пригадати навіть назви «Дахау» в звичайній розмові. Оповідач наголошує на тому, що це шкільний матеріал, і стверджує, що подібний стан речей загрожує суспільству катастрофою.

- Орієнтація на чужі ідеали. І вони часто є продовженням старих партійних ліній. Прикладом цього є історія його знайомої, яку переконала у її обраності, унікальності мама – колишній партійний керівник.

- Лицемірство, подвійні стандарти життя.

- Орієнтація на постійне кероване споживання (це розглядається автором як причина муміфікації).

Головна мета корпорації, в якій працює оповідач – знищення цього нового суспільства. Її вплив на молодь призводить до її образної «муміфікації», втрати життєздатності. На цю саму мету міг працювати той клуб, в становлення якого вклав гроші головний герой. Відтак можна говорити про те, що він віддано працює на користь знищення суспільства, усвідомлює своє завдання, однак при цьому постійно критикує людей іншого типу. І на це є своя причина. Справа в тому, що в романі подано одразу дві структури: перша, що працює на знищення покоління зараз, а також друга, прокомуністична, що прийде їй на зміну. Остання зображується через образ майбутнього, над яким постійно розмірковує оповідач. І це робиться через призму алюзій.

Майбутнє оповідач вбачає в повторенні радянського терору. І це конкуруюча деструктивна організація. Кілька разів на цьому робиться акцент. Ще на початку він натякає на те, що колишні війська, які працюють в сучасних конторах, одного разу захоплять світ: «Одного гарного дня, коли вони зміцніють, всі ми ризикуємо вийти на роботу і отримати двадцять п'ять років таборів за вироком «суду-трійки» (завхоз – адміністратор – офіс менеджер) за втрату двох ручок і одного маркера» [12]. На думку оповідача, поточна деструктивна модель вже нічого не зможе протиставити новим бісам, оскільки весь час проводитиме в клубах і барах, поки не стане пізно.

Молоді бійці цієї нової організації вже є серед сучасників головного персонажа. Однак поки вони працюють на сучасну деструктивну систему. Так, зазначається, що колишній Паша Корчагін зараз став Пашою-фейсконтрольщиків. Єдина його відмінність – він ще не увійшов до майбутньої деструктивної групи. Хоча її осередки вже з'явилися.

Надалі та сама думка підтверджується під час спілкування персонажа з молодими революціонерами. Він коментує їхні ідеї і стверджує, що так чи так вони дістануться від лозунгів «самодержавіє – православіє – народність» до «Сталін – Берія – ГУЛАГ». Тут Мінаєв непрямом посилається на «Бісів» Ф. Достоєвського (гурток «Наші»), пише що через нові ідеали духовності скоро «кожен інженер зрозуміє, що в країні немає НЕ НАШИХ, а є лише НАШІ (тобто представники деструктивної ієрархії)» [12]. У цьому випадку сценарій захоплення влади, який розглядає головний герой, зможе зреалізуватися.

Революція, якою Росія знову вагітна (апеляція до тези Володимира Леніна про те, що Європа вагітна революцією, та її подальших переробок) здається оповідачу чимось порожнім. Він зазначає, що за месіанство і яскравими лозунгами стоїть пуста, бездіяльність і відсутність ідеалів». Відтак, вона не зможе витворити нічого конструктивного. Її наслідком буде новий виток деструкції. І покоління ж для неї вже зросло. Те, що захоплення влади новою (вона ж стара) силою буде відтворенням старих історичних подій, автор зазначає через численні алюзії.

Загалом модель, запропонована С. Мінаєвим, ще раз відтворює російську варіацію деструктивного суспільства в деталях, однак подає цікаву ситуацію боротьби двох систем. Вихід із неї вбачається у поверненні пам'яті та відмові від деструктивного способу життя.

Частково цей мотив було втілено в «Московіаді» Ю. Андруховича та «Generation „П”» В. Пелевіна. Однак яскравіше він репрезентований в романах «Ворошиловград» С. Жадана та «Чапаєв і Пустота» В. Пелевіна.

Перш ніж переходити до розгляду цих творів, зроблю кілька важливих зауваг. По-перше, представлені твори розділені значним часовим проміжком. Так, роман В. Пелевіна з'явився в 1996 році, тоді як твір С. Жадана в 2010. Книжки описують різні часові та соціальні реалії, мають суттєві стилеві відмінності, і їх треба при аналізі враховувати. По-друге, ці твори апелюють до різних національних моделей «бісовщини» – російської та української, відповідно. По-третє, в першому випадку акцент робиться на великому міфі про революцію, а в другому – на особистій пам'яті Германа. Однак саме такі розбіжності дають змогу з'ясувати, як саме мотив реконструкції пам'яті реалізується для різних варіацій «бісовщини».

Тепер можна визначити, що дає право проводити зіставний аналіз цих текстів. Вони збігаються за низкою критеріїв:

- В обох випадках мова йде про вибір героя (однак це вибір різного ґатунку). Так, Пустоті треба з'ясувати, коли саме він живе – в міфічному часі революції чи в сьогоденні в лікарняній палаті. Германові треба визначитися, що саме є його простором і його пам'яттю.

- І в першому, і в другому романі присутні простори медіації, ситуації спілкування з давно померлими людьми. У В. Пелевіна це історичні постаті: Чапаєв, Котовський, Анка. У С. Жадана це зустріч з давно мертвими друзями, гра в футбол з людьми, могили котрих потім знаходить Герман.

- В обох творах наскрізним є мотив з'ясування правди про себе та оточуючих, питань справжньої дружби, самоідентифікації, відстоювання власної території та позицій.

- Обидва тексти відносять до одного періоду побутування деструктивного суспільства – етапу розпаду і побудови нової системи. СРСР на час перебування Пустоти в лікарні вже перестає існувати. І в цього героя, і в Германа з «Ворошиловграду» навколо чимало символів держави, якої вже немає. Суспільство більше не утворює єдину деструктивну модель (що зумовлює появу вибору), однак певні «бісівські» осередки в ньому ще лишаються. Такими можуть бути колишні державні клініки, бандитські угруповання тощо.

Отже, досліджувані романи подаються до зіставного аналізу. Почати його варто з розгляду тексту «Чапаєв і Пустота» В. Пелевіна, оскільки він з'являється в літературному обігу раніше. Звичайно, цей текст не міг не стати об'єктом детального літературознавчого дослідження. Незважаючи на те, що роман з'явився в 1996 р., йому було присвячено низку розвідок, зокрема праці Є. Проніної [15], І. Шайтанова [20], В. Демина [6] та багатьох інших. У цих працях розглядаються особливості постмодерної поетики письменника, міфотворчість В. Пелевіна, використання традиційних культурних образів і кодів. Однак в зіставленні з українськими творами в контексті «бісовщини» він ще не розглядався.

Роман «Чапаєв и Пустота» пропонує подвійну модель сприйняття простору. Головний герой Петька існує одночасно в кінці 90-х років ХХ ст. в божевільні та в 1919 р. разом з Чапаєвим. Таке роздвоєння частково пояснюється його лікарем. Він зазначає таке: «Ви належите до того покоління, яке було запрограмоване на життя в одній соціокультурній парадигмі, а опинилося зовсім в іншій [13]». І це важливо для розуміння персонажа, оскільки сам вибір його просторів автором важко назвати випадковим.

Петька Пустота перебуває в деструктивній структурі одночасно в міфологічному революційному минулому, а також сучасності в божевільні. На те є текстуальні підтвердження. Зокрема Петька пояснює Чапаєву: «Навіть і незрозуміло, що правда насправді. Коляска, в котрій ми зараз їдемо, чи те кафельне пекло, де ночами мене мучать біси в білих халатах» [13]. Для нього ці простори тотожні. Однак вони показують різні деструктивні структури.

Те угруповання, в якому Петька перебуває в минулому, належить до другої стадії становлення концепту. Це бісовщина колективного етапу. Саме угруповання представлене бісами неповного перетворення нижчого прошарку. Усі його учасники достатньо дієві, вони схильні до саморефлексій, не можуть сліпо слідувати наказам (що вказує на неповне перетворення). Окрім того, всі члени угруповання мають відносну свободу і в будь-який час мають змогу його покинути.

У романі показано і нижчий тип рядових бісів, так званої революційної маси. Її Петька описує так: «вони були обмануті з дитинства, і, по-суті, для них тепер нічого не змінилося через те, що їх тепер обманювали по-іншому, але топорність, знущальна примітивність цих

обманів – і старих, і нових, дійсно була нелюдською» [13]. У цій частині читачеві дається розуміння того, що деструктивна сила в цьому суспільстві керує не вперше. Фактично одна деструктивна модель просто змінила іншу. Нова влада продовжуватиме обманювати людей. І для революціонерів цей обман буде цілком природнім. Цей тип бісів, на відміну від Петьки Пустоти, не має шансу на порятунок, оскільки у них заміна одного світогляду на інший не викликає ніякого роздвоєння. Відповідно, у них немає тієї частини душі, яка на підміну може зреагувати.

Пустота дає також додаткову характеристику цим людям: «Почуття та думки людей, що стояли на площі, були так само потворними, як одягнуте на них дрантя, і навіть помирати вони йшли у супроводі дурної клоунади випадкових людей» [13]. Таким чином, герой повністю знецінює їх, перетворює в уяві читача на сіру масу. Окрім того, він подає опис революційного суспільства, подібний до того, який ми вже бачили в романі А. Платонова «Чевенгур». І це також підтверджує те, що герой перебуває в бісівському об'єднанні третього колективного етапу становлення.

Цікаво, що в цьому описі сам В. Пелевін не відходить від умовно канонічного тексту про Чапаєва (роман Д. Фурманова «Чапаєв»). В. Демін зіставляє ці два тексти у своїй праці і робить висновок про те, що таким чином автор «Чапаєва і Пустоти» вписує свій текст в уже існуючий міф. Більш того, на думку В. Деміна, він широкого його експлуатує. Дослідник зауважує, що для реалізації цієї мети в текст навіть було введено персонажа Фурманова [6]. Усе це дає змогу відтворити реалістичний світ революційного періоду, співмірний зі світом, в якому Пустота перебуває в лікарні.

Друга реальність Петьки так само належить до деструктивного світу. Але вже до іншого періоду побутування. Таким чином через цього героя проявляється вся історія становлення революції: від колективного етапу (від початку входження до об'єднання) до розпаду держави, яка утворилася в результаті політичних змін.

Організація, в якій перебуває Петька в сучасності, належить до бісівського угруповання четвертого етапу становлення. Вона є залишком великого державного угруповання, яке переорієнтовано для роботи за нових політичних умов. На те, що це пекло, вказують такі її особливості:

- Примусова втрата пам'яті. Вихід з божевільні умовно можливий лише у випадку зцілення хворого. А для цього Пустоті треба уникнути внутрішнього роздвоєння, фактично відмовитися від тієї пам'яті, яка в нього є.

- Деструктивна мета лікування.

- Означення медичного закладу як місця перебування бісів в халатах. Оскільки в цьому романі читач має покладатися на оцінки Петьки Пустоти (бо про реальні, об'єктивні оцінки цього світу мова не йдеться), цей доказ можна вважати одним з основних.

Не можемо зараховувати до ознак пекла насильницьке утримання хворих у стінах медичного закладу. А також особливості їх лікування, оскільки це все є реалістичним зображення лікарні.

Якщо ж говорити про особливості бісівської ієрархії, то тут зустрічаються як біси нижчого рівня (санітари, медсестри, лікарі), так і біси вищого рівня (міністерство, яке курирує заклад). Остання група в тексті не присутня, однак вона передбачається державним апаратом.

Лікар, під наглядом якого перебуває Петька Пустота, за своїми особливостями близький до професора Матура з «Лепрозорію» В. Винниченка. Він так само добре обізнаний з реаліями життя, людською природою, схильний до експериментів. Його умовно можна зарахувати до того ж самого типу «бісів».

Сам Петька, оскільки є бісом неповної трансформації, має в цій ситуації зробити вибір між першим та другим угрупованням. Одночасне його існування в паралельних світах болісне. Однак вибір на користь першого чи другого веде до його смерті (можливо фізичної). На це в тексті так само є пряме посилання

Таким чином, єдиним варіантом втечі героя, затисненого з обох боків різними типами деструктивних угруповань, є повна реконструкція пам'яті без втрати спогадів про перше чи друге місце перебування. У такому випадку він може бути визнаний психічно здоровим та виписаний з лікарні. Саме в цьому випадку герой зможе обирати один з варіантів розвитку суспільства.

В українській літературі помітним твором, який розкривають проблеми пам'яті, є роман С. Жадана «Ворошиловград». У цьому тексті вона є центральною. Саме за рахунок відтворення пам'ятних місць головний персонаж Герман фактично повертається у «свій» простір та надалі успішно його відстоює.

Сама «бісовщина» в представленому творі уособлена групою рейдерів. Першопочатково вони сприймаються як стороння сила, яка хоче відібрати територію у Кочі, Травмованого та інших: «Менше з тим. Що виходило? Виходило так, що якісь хуї пресували тут Кочу, і якби не Травмований, то цілком можливо, що почали б пресувати й мене, власника заправки» [8, с. 35]. Таке зображення «бісів» притаманне для української літератури ХХ ст. і часто зустрічається в творах Тодося Осьмачки, Івана Багряного, Василя Барки. Це Отроходін в «Жовтому князі», слідчі у «Тигроловах» та «Саду Гетсиманському». Тут Жадан спочатку йде за каноном, однак у кінці твору подає нове бачення цих руйнівних процесів. Він показує, що насправді «бісами» є люди тутешні.

Про деструктивних людей Жадан пише так: «Вони всі тут народились і тут живуть. Але поводяться, мов на вокзалі, ти розумієш? <> Вони тут виростили. Ходили до школи, пропустили уроки, грали у футбол... Уся ця банківська наволоч, мінти, бізнесмени, молоді адвокати, перспективні політики, аналітики, власники, блядь, капіталісти – що вони поводяться так, ніби їх сюди прислали на канікули? Ніби їм завтра їхати? Вони ж насправді нікуди не поїдуть» [8, с. 296]. Отже, за цим автором, до рядів «бісовщини» зараховуються ті люди, які відмовилися від своїх принципів, воюють з колишніми друзями і, що найголовніше, намагаються знищити те, що раніше для них було важливе.

Основною причиною переходу людини до «бісівського» стану за «Ворошиловградом» є беззахисність та страх: «Але забуваєш про одну річ: агресію породжує саме беззахисність. І слабкість» [8, с. 296].

Центральним персонажем, що їм протистоїть, є Герман. Про нього Сергій Жадан розповідає: «Мені 33 роки. Я давно і щасливо жив сам, з батьками бачився рідко, з братом підтримував нормальні стосунки. Мав нікому не потрібну освіту. Працював незрозуміло ким. грошей мені вистачало саме на те, до чого я звик. Новим звичкам з'являлись було пізно. Мене все влаштовувало. Тим, що мене не влаштовувало, я не користувався. Тиждень тому зник мій брат. По-моєму, життя вдалось» [8, с. 5]. Вік цього персонажа не випадковий. Це вік Христа. Герман в цей період має або пройти «бісівську» ініціацію, або вирішити для себе лишитись людиною. Випробуванням для нього стає зникнення брата і необхідність допомогти. Аби його пройти, героєві треба перейти із стану «чужого» для своїх знайомих в категорію «свого». Це завдання Герман виконує в кілька прийомів:

- Він відновлює спогади про своїх старих знайомих – Кочу, Травмованого.
- Герой набуває певності у своїх діях (до того він не знає, як правильно чинити і весь час шукає варіанти перекласти відповідальність на когось, неодноразово це проговорює «не знаю», «не впевнений»).
- Далі Герман відмовляється від продажу заправки. Власне, тут це не лише збут свого об'єкта, а відстоювання власної території, на якій він виріс і змужнів.
- Після цього герой займає позицію оборони власної території. На цьому етапі він вже може протистояти бісівському угрупованню. У цей же час він позбавляється від впливу деструктивних структур. Останнім тестом для нього є зустріч з молодиками, які пропонують Герману засудити друзів. Тут розкриваються його основні життєві орієнтири: герой відмовляється від позову заради грошей, ставить на перше місце людяність.

Як і Пустота В. Пелєвіна, Герман перебуває у стані невизначеності. Деякі події роману, зокрема гра у футбол з мертвими друзями, говорить про те, що повністю розглядаючи його історію як реалістичну ми не можемо. На це частково вказує і сама назва роману (читач має пам'ятати про те, що «Ворошиловград» – це стара назва, нині топонім не використовується) Частина – це марення, спогади, візії, перемішані з реальністю. Однак це умова повної реконструкції його пам'яті.

Підсумовуючи сказане, можна говорити, що в українській літературі реалізовується тип інтелігента, який вивищується над натовпом. Це та варіація деструктивності, яка була започаткована в ХХ ст. Однак розгортатися вона буде інакше. Зокрема в ХХІ ст. буде зняте ніцшеанське питання про надлюдину. Тексти сучасної української літератури показують, що

новому герою ще треба буде довести свою людяність, а вже після того – право на вищість, унікальність, приналежність до структури керування. Реалізація цього концепту буде в той чи той спосіб пов'язана з вирішенням питання про національну ідентичність та пам'ять. Можливі переосмислення російської моделі «бісовщини», що були відображені в творах письменників ХХ ст. Принаймні в першій половині ХХІ ст. це буде спостерігатися, оскільки для сучасних письменників досвід літераторів 20-х років залишається визначальним.

У російській літературі реалізується концепт бездуховної людини («Духless»). Імовірно, герой нового часу буде тісно пов'язаний з рекламою, медіа як інструментами управління суспільством. При цьому осмислення цього типу персонажів буде супроводжено апокаліптичними візіями, які в той чи той спосіб дістануть свою реалізацію в новітній літературі (тут я погоджуюся з М. Бердяєвим щодо визначної ролі апокаліптичних мотивів в російській культурі). Розкриття деструктивних образів буде відбуватися на тлі новітніх теорій (як у В. Пелевіна) або звернення до питомих міфів. Для української літератури можлива орієнтація на таку модель, але наразі вона маловірогідна.

Більш-менш впевнено можна говорити тільки про те, що «бісовщина» в ХХІ ст. переживе чергову трансформацію і надалі буде працювати на потребу національної культури. А ось як це відбуватиметься, які саме механізми вплинуть на її переосмислення, та яких саме ризиків набуде новий тип героя, є темою для подальших студій.

Список використаної літератури

1. Бондаренко С. Сергій Жадан: «Вірші мені дорожчі, а прозу вважаю вагомішою» / С. Бондаренко // Літературна Україна. – 2011. – С. 17.
2. Гессен С.П. «Трагедия зла» (Философский смысл образа Ставрогина) / С.П. Гессен // «Бесы». Антология русской критики. – М.: Согласие, 1996. – С. 668–682.
3. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К.: Критика, 2005. – 263 с.
4. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми / Т. Гундорова. – К.: Грані-Т, 2013. – 548 с.
5. Гундорова Т. Кітч і Література. Травестії / Т. Гундорова. – К.: Факт, 2008. – 284 с.
6. Демин В. Миф о Чапаеве в романе Виктора Пелевина «Чапаев и Пустота» / В. Демин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/mif-o-charaevе-v-romane-viktora-pelevina-charaev-i-pustota/viewer> (Останнє звернення 06.11.2020).
7. Дереш Л. Поклоніння ящірці / Л. Дереш [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gramotey.com/books/400472315.htm> (Останнє звернення 06.11.2020).
8. Жадан С. Ворошиловград: роман; Бігти не зупиняючись: оповідання / С. Жадан. – Харків: Фоліо, 2015. – 316 с.
9. Макарова Т.М. Проблема моральної деградації підлітків у романі Любка Дереша «Поклоніння ящірці» / Т.М. Макарова // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер.: Філологія. Літературознавство. – 2014. – Т. 239. – Вип. 227. – С. 89–93.
10. Мацієвська М. Ворошиловградчи Луганськ? / М. Мацієвська // Літературна Україна. – 2011. – 20 січ. – С. 10.
11. Миц К.В. «Авторська концепція моралі сучасної молоді в романі «Поклоніння ящірці» Л. Дереша» / Л.В. Миц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php?p=719> (Останнє звернення 06.11.2020).
12. Мінаєв С. «Духless. Повесть о настоящем человеке» / С. Мінаєв. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mybook.ru/author/sergej-minaev/duhless-povest-o-nenastoyashem-cheloveke-1/read/> (Останнє звернення 06.11.2020).
13. Пелевін В. Чапаев и Пустота / В. Пелевін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mybook.ru/author/viktor-pelevin/charaev-i-pustota/read/> (Останнє звернення 06.11.2020).
14. Прокопьева М.Ю. Бесовщина как социокультурный и экзистенциальный феномен: автореф. дис. ... канд. филос. наук / М.Ю. Прокопьева. – Омск, 2012. – 23 с.
15. Пронина Е. Фрактальная логика Виктора Пелевина / Е. Пронина // Вопросы литературы. – 2003. – № 4. – С. 5–30.

16. Свердлов М. Технология писательской власти (О двух последних романах В. Пелевина) / М. Свердлов // Вопросы литературы. – 2003. – № 4. – С. 31–47.
17. Силантьев И. Риторика дискурсных смещений в романе Пелевина «Generation П» / И. Силантьев // Критика и семиотика. – 2005. – Вып. 8. – С. 239–257.
18. Степун Ф. Бесы и большевистская революция / Ф. Степун. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://litread.info/book/235017/206000-207000> (Останнє звернення 06.11.2020).
19. Стусенко О. Любка Дереш: історія хвороби / О. Стусенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://litakcent.com/2008/07/04/ljubko-deresh-istoria-hvoroby> (Останнє звернення 06.11.2020).
20. Шайтанов И. Проект Pelevin / И. Шайтанов // Вопросы литературы. – 2003. – № 4. – С. 3–4.
21. Benčić Ž. Monster Imagery in Russian Postmodern Fiction: A Tentative Typology / Ž. Benčić // Russian Literature. – 2019. – Vol. 107–108. – P. 93–122. DOI: 10.1016/j.ruslit.2019.10.005.
22. Blinova E.A, Vasilieva-Shalneva T.V. The specifics of the education novel genre in V. Pelevin`s works written in 90-s of the twentieth century (“Omon Ra”, “Life of Insects”, “Generation P”) / E.A. Blinova, T.V. Vasilieva-Shalneva // Journal of Language and Literature. – 2015. – Vol. 6. – Issue 3. – P. 144–146. DOI: 10.7813/jll.2015/6-3/33.
23. Kasper K. Terror of the oprichniki or dictatorship of the vampires? Vladimir Sorokin and Viktor Pelevin warn of Russia`s future / K. Kasper // Osteuropa. – 2007. – Vol. 57. – Issue 10. – P. 103–125.
24. Kolesnikoff N. Menippean Satire in Russian Postmodern Prose / N. Kolesnikoff // Russian Literature. – 2008. – Vol. 64. – Issue 1. – P. 47–59. DOI: 10.1016/j.ruslit.2008.07.003.

DISINTEGRATION AND EMERGENCE OF A NEW TYPE OF DESTRUCTIVE MAN IN UKRAINIAN AND RUSSIAN LITERATURE OF THE LATE 20th – EARLY 21st CENTURY

Kateryna O. Hodik, Shevchenko Institute of Literature of National Academy of Science of Ukraine (Ukraine)

E-mail: nimir4@ukr.net

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-5

Key words: *insanity, destructive personality, postmodernism, memory loss, relationship friends or foe.*

The article is devoted to the analysis of the concept of devilry in the postmodern works of the late 20th – early 21st century. Particular attention is focused on the following texts: the novel by Sergei Zhadan “Voroshilovgrad”, Lyubka Deresh “Adoration of the Lizard”, S. Minaev “Dukhless. The Story of a Fake Man”, V. Pelevin “Chapaev and Pustota” (aka “Clay Machine Gun”). The aim of the work is to define a new type of destructive person in the Ukrainian and Russian literatures of the mentioned period. The features of assimilation of this concept, features of its transformation in the latest Ukrainian literature are considered. The analysis of the texts has led to a number of conclusions.

First, in the mentioned literary works, the concept of devilry is not only presented, it is one of the important driving forces of the plot. In the novel “Voroshilovgrad” by S. Zhadan and “Chapayev and Pustota” (aka “Clay Machine Gun”) by V. Pelevin, he predetermines the formation of the hero.

Secondly, this concept forms a link between contemporary texts and literary tradition. We can trace which of its important features have been taken over by contemporary authors and which have been rejected. Thus, both Ukrainian and Russian authors preserve the basic binomial structure of demonism with demons of a higher and lower order, they continue to exploit precisely the name of Dostoevsky and the symbolic concepts from his works. However, writers are developing new strategies for dealing with a destructive union, in particular, freeing from it through memory restoration.

Thirdly, when analyzing such works, special attention must be paid to the confrontation between the personality and external forces that provoke its transformation and rejection of the human appearance. This can be traced in both the Russian and Ukrainian versions of the concept.

Summarizing the above, we can say that the type of intellectual who rises above the crowd is realized in Ukrainian literature. This is the variation of destructiveness formed in the twentieth century. However, it will unfold differently. In particular, the Nietzschean question of the superman will be removed in the

21st century. The texts of modern Ukrainian literature show that the new hero will still have to prove his humanity, and only after that – the right to supremacy, uniqueness, belonging to the governing structure. The concept of a spiritless person (“Spiritless”) is realized in Russian literature. It is likely that the hero of modern times will be closely associated with advertising, the media as tools for managing society. In this case, the understanding of this type of characters will be accompanied by apocalyptic visions, which in one way or another will be realized in modern literature (here the author agrees with M. Berdyaev on the significant role of apocalyptic motives in the culture).

In general, a detailed review of the works suggests that “demonic” in the 21st century is undergoing another transformation and will continue to work for the needs of the national culture. How this will happen, what mechanisms will affect its rethinking, and what kind of hero will acquire a new type of hero, is a topic for further research.

References

1. Bondarenko, S. Serhij Zhadan: «Virshi meni dorozhchi, a prozu vvazhaiu vahomishoiu» [Serhij Zhadan: “Poems are more expensive to me, and prose is more important”]. *Literaturna Ukraina* [Literary Ukraine], 2011, 7 November, p. 17.
2. Hessen, S.P. «Trahedya zla» (Fylosofskiy smysl obraza Stavrohyna) [“The tragedy of evil” (philosophical meaning of the image of Stavrogin)]. «Besy». *Antolohiya ruskoj krytyky* [“Demons”. Anthology of Russian criticism]. Moscow, Soglasiy Publ., 1996, pp. 668-682.
3. Hundorova, T. Pisliachornobyl’s’ka biblioteka. Ukrain’s’kyj literaturnyj postmodern [Post-Chernobyl library. Ukrainian literary postmodern]. Kyiv, Krytyka Publ., 2005, 263 p.
4. Hundorova, T. Tranzhytna kul’tura. Symptomy postkolonial’noi travmy [Transit culture. Symptoms of postcolonial trauma]. Kyiv, Hrani-T Publ., 2013, 548 p.
5. Hundorova, T. Kitch i Literatura. Travestii [Kitsch and literature. Travesty]. Kyiv, Fakt Publ., 2008, 284 p.
6. Demyn, V. Myf o Chapaevе v romane Vyktora Pelevyna «Chapaev y Pustota» [The myth of Chapaev in Victor Pelevin’s novel “Clay Machine Gun”]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/mif-o-chapaevе-v-romane-vyktora-pelevyna-chapaev-i-pustota/viewer> (Accessed 06 November 2020).
7. Deresh, L. «Pokloninnia iaschirtsi» [Worship of the Lizard]. Available at: <http://www.gramotey.com/books/400472315.htm> (Accessed 06 November 2020).
8. Zhadan, S. Voroshylovhrad: roman; Bihty ne zupyniaichys’: opovidannia [Voroshilovograd: the novel. Run Without Stopping: the story]. Kharkiv, Folio Publ., 2015, 316 p.
9. Makarova, T.M. Problema moral’noi dehradatsii pidlitkiv u romani Liubka Deresha «Pokloninnia iaschirtsi» [The problem of moral degradation of adolescents in Lubko Deresh’s novel “Worship of the Lizard”]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu “Kyievo-Mohylianska akademiya”*. Seriya: Filolohiia. *Literaturoznavstvo* [Scientific works of the Black Sea State University named after Petro Mohyla of the complex “Kyiv-Mohyla Academy” Series: Philology. Literary Studies], 2014, vol. 239, pp. 89-93.
10. Matsiievska, M. Voroshylovhrad chy Luhans’k? [Voroshilovhrad or Luhansk?]. *Literaturna Ukraina* [Literary Ukraine], 2011, 20 January, p. 10.
11. Myts, K.V. Avtors’ka kontseptsiiia morali suchasnoi molodi v romani «Pokloninnia iaschirtsi» L. Deresha [Author’s concept of morality of modern youth in the novel “Worship of the Lizard” by L. Deresh]. Available at: (Accessed 06 November 2020). <http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic.php?p=719> (Accessed 06 November 2020).
12. Minaiev, S. Dukhless. Povest’ o nenastoiashem cheloveke [Dukhless. The Story of a Fake Man]. Available at: <https://mybook.ru/author/sergej-minaev/duhless-povest-o-nenastoyashem-cheloveke-1/read/> (Accessed 06 November 2020).
13. Pelevyn, V. Chapaev y Pustota [“Chapaev and Pustota” (aka “Clay Machine Gun”)]. Available at: <https://mybook.ru/author/viktor-pelevin/chapaev-i-pustota/read/>
14. Prokop’eva, M. Besovschyna kak sotsyokul’turnyj y ekzystentsyal’nyj fenomen. Avoref. diss. kand. filol. nauk [Deviry as a socio-cultural and existential phenomenon. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Omsk, 2012, 23 p.
15. Pronyna, E. Fraktal’naia lohyka Vyktora Pelevyna [The fatal logic of Victor Pelevin]. *Voprosy lyteratury* [Literature Issues], 2003, no. 4, pp. 5-30.
16. Sverdlov, M. Tekhnolohiya pysatel’skoj vlasty (O dvukh poslednykh romanakh V. Pelevina [Technology of literary power (On the last two novels by V. Pelevin)]. *Voprosy lyteratury* [Literature Issues], 2003, no. 4, pp. 31-47.
17. Sylant’ev, Y. Rytoryka dyskursnykh smeshenyj v romane V. Pelevyna «Generation P» [Rhetoric of discourse mixed in V. Pelevyn’s novel “Generation P” (aka “Babylon”)]. *Krytyka y semyotyka* [Criticism and Semiotics], 2005, vol. 8, pp. 239-257.

18. Stepun, F. Besy y bol'shevystskaia revoliutsyia [Demons and Bolshevik revolution]. Available at: <http://litread.info/book/235017/206000-207000> (Accessed 06 November 2020).

19. Stusenko, O. Liubko Deresh: istoriia khvoroby [Lubko Deresh: medical history]. Available at: <http://litakcent.com/2008/07/04/ljubko-deresh-istoria-hvoroby> (Accessed 06 November 2020).

20. Shajtanov, Y. Proekt Pelevin [Pelevin project]. Voprosy lyteratury [Literature Issues], 2003, no. 4, pp. 3-4.

21. Benčić, Ž. **Monster Imagery in Russian Postmodern Fiction: A Tentative Typology.** *Russian Literature*, 2019, volume 107-108, pp. 93-122. DOI: 10.1016/j.ruslit.2019.10.005.

22. Blinova, E.A, Vasilieva-Shalneva, T.B. The specifics of the education novel genre in V. Pelevin's works written in 90-s of the twentieth century ("Omon Ra", "Life of Insects", "Generation P"). *Journal of Language and Literature*, 2015, volume 6, issue 3, pp. 144-146. DOI: 10.7813/jll.2015/6-3/33.

23. Kasper, K. Terror of the oprichniki or dictatorship of the vampires? Vladimir Sorokin and Viktor Pelevin warn of Russia's future. *Osteuropa*, 2007, volume 57, issue 10, pp. 103-125.

24. Kolesnikoff, N. Menippean Satire in Russian Postmodern Prose. *Russian Literature*, 2008, volume 64, issue 1, pp. 47-59. DOI: 10.1016/j.ruslit.2008.07.003.

Одержано 30.08.2020.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕСТЕТИКИ ТА ПОЕТИКИ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

УДК 821.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-6

Т.І. ВІРЧЕНКО,

*доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури,
компаративістики і грінченкознавства
Київського університету імені Бориса Грінченка*

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПОКОЛІННЄВИХ ВІДМІННОСТЕЙ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ РОМАНАХ В. ПЕТРОВА-ДОМОНТОВИЧА

У дослідженні зосереджено увагу на репрезентації поколіннєвих відмінностей на матеріалі повістей В. Петрова-Домонтовича. Дослідницька увага була зосереджена на художній реалізації чинників, що творять покоління, окресленні їхніх цінностей, суспільних позицій, світоглядних установок та особливостях взаємного перетину поколінь. Це й становило мету дослідження. В основу була покладена дефініція А. Матусяк, М. Светлиці, сформульована в праці «Категорія покоління в сучасних суспільно-культурних дослідженнях».

Письменник для увиразнення поколіннєвих відмінностей звертається до характеротворення. Так, персонажі постають перед читачами у вирішальний момент свого життя. Для автора важливо зосередити читацьку увагу на світоглядних установках персонажів, умовах формування ціннісного світу.

У романі «Без ґрунту» цінністю та пам'яткою, через призму якої будуть осмислюватися відмінності поколінь, стала Варязька церква, побудована Лінником. Лінник, Ростислав Михайлович і Гуля дотичні до одного виду мистецтва і найкраще відображають еволюційні зміни, що відбуваються; ілюструють міжпоколіннєву комунікацію. Лінник, представник «старшого» покоління, недовірливий, завжди похмурий відлюдник. Відданість роботі, наполегливість у боротьбі з повсякденним життям формують розуміння ним місії мистецтва: звернення до розуму одержувача. Ростислав Михайлович розуміє особливості мислення людей середини ХХ століття – здатність мислити суперечностями.

В. Петров-Домонтович увиразнює різне ставлення представників поколінь до розуміння сутності «руху». Представникам старшого покоління важливо оприявити зв'язок поколінь, увиразнити причинно-наслідкові зв'язки, зберегти пам'ять. На протигагу Ліннику, Ростислав Михайлович не приймає ціннісного світу, який намагається запанувати в суспільстві, тому обирає шлях «внутрішньої еміграції», яка виступає засобом опору впливу інших особистостей. Аналіз дає змогу виокремити кілька мотивів внутрішньої еміграції: втома від буденності, відсутність зв'язків у спільноті, конфлікт між усвідомленням свого походження і теперішнього, інстинкт самозбереження.

Усі мотиви, які спричинюють внутрішню еміграцію – необхідність, як необхідна і сама внутрішня еміграція заради здатності відчувати, бачити, думати, виражати свої думки; заради здатності бути собою, заради самозбереження індивідуальності.

Ключові слова: покоління, внутрішня еміграція, інтелектуальний роман.

В исследовании сосредоточено внимание на репрезентации отличий поколений на материале повестей В. Петрова-Домонтовича. Исследовательское внимание было сосредоточено на художественной реализации факторов, которые определяют формирование поколений, очерчивании их ценностей, общественных позиций, мировоззренческих установок и особенностей взаимного пересечения поколений. Это и составило цель исследования. В основу была взята дефиниция А. Матусяк, М. Светлицы, сформулированная в работе «Категория поколения в современных общественно-культурных исследованиях».

В. Петров-Домонтович підкриває різне отношение представителів поколінь к пониманию сущности «движения». Представителям старшого покоління важно явно показати зв'язь поколінь, підкривити причинно-слідственні зв'язи, зберегти пам'ять. В протилежність Линнику, Ростислав Михайлович не приймає ціннісного мира, котрий прагається воцаритися в обществі, поэтому вибирає путь «внутренней емиграции», которая выступает средством сопротивления влиянию других личностей. Анализ позволяет выделить несколько мотивов внутренней эмиграции: усталость от обыденности, отсутствие связей в сообществе, конфликт между осознанием своего происхождения и настоящего, инстинкт самосохранения.

Все мотивы, которые вызывают внутреннюю эмиграцию – необходимость, как необходима и сама внутренняя эмиграция ради способности чувствовать, видеть, думать, выражать свои мысли; ради способности быть собой, ради самосохранения индивидуальности.

Ключевые слова: поколение, внутренняя эмиграция, интеллектуальный роман.

Людвік Флек у праці «Як постає та розвивається науковий факт. Вступ до вченого про мисленневий стиль і мисленневий колектив» висловлює кілька цікавих міркувань. Перше стосується тісної взаємозалежності мисленневого колективу та мисленневого стилю, адже якщо існує «спільнота людей, пов'язаних обміном думок чи інтелектуальним взаємовпливом, то він виявиться розвитком певної сфери мислення, певного стану знань і культури, а отже, мисленневого стилю» [1, с. 76]. Урешті, цей процес спостерігається і в літературознавстві, особливо коли вчені, прихильники різних шкіл, з відмінних позицій досліджують спадщину одного письменника. Варто хоча б подивитися на праці, присвячені Віктору Домонтовичу. Незалежно від домінуючого предмета наукових спостережень, вирінає принагідна розмова про «безгрунтарство». Це явище у творчості письменника, як і теза, що «безгрунтарство» було мейнстрімом наприкінці 1920-х рр. – науковий факт, який, згідно з Флеком, можна визначити «як відповідне до стилю мислення співвідношення понять, яке можна досліджувати з історичної, з індивідуально- та з колективно-психологічної позиції» [1, с. 132]. Флек зазначав, що «набір фактів постійно змінюється» [1, с. 147], тож місія науковців полягає в постійному пошуку нових фактів або їхньому уточненню заради безперервного розвитку знання.

Актуальність поколінневих досліджень зумовлена тим, що це шлях осмислити зміни в суспільстві, культурі; усвідомлення приналежності до того чи того покоління дає можливість зробити висновки про сповідувані світоглядні установки, осмислити існуючі проблеми, а все це – шлях до прогнозування майбутнього розвитку суспільства, його ціннісного світу. Крім того, варто зважати і на те, що «самосвідомість і пам'ять покоління впливають на зміну дискурсивних парадигм і культурних стилів, виконують психотерапевтичні функції, формують образ епохи» [2, с. 10].

За об'єкт наукових спостережень обрано твори письменника «Дівчина з ведмедиком» та «Без ґрунту». Саме ці інтелектуальні романи тематично покривають широкий спектр поколінневих відмінностей, а принагідні зауваження літературознавців про представників різних поколінь у творах не вичерпують системної розмови про стосунки між поколіннями, їхній потенціал.

Мета дослідження – здійснити наукові спостереження за художньою репрезентацією поколінь в обраних романах. Дослідницька увага буде зосереджена на художній реалізації чинників, що творять покоління, окресленні їхніх цінностей, суспільних позицій, світоглядних установок та особливостях взаємного перетину поколінь.

Реалізація зазначеного потребує в першу чергу прояснення в термінологічній сфері: визначення меж понять «покоління». Усвідомлюючи і приймаючи полісемантичність поняття «покоління», все-таки слід обрати робочу дефініцію. Серед широкого спектра значень увагу доцільно зупинити на тому, як в основу покладено суспільно-культурний критерій «Група ровесників, що характеризується певним світоглядом і специфічними ідеями, цінностями, позиціями, нормами, взірцями суспільних позицій, а також подібністю історичного досвіду (“пережиття покоління”) або спільними умовами життя (спільним стилем життя, яких ця група) зазнала в період психічного дозрівання та які формували її життя» [3, с. 133].

Говорячи про роман «Дівчина з ведмедиком» (1928), увагу привертають дві постаті, цілком очікувані: Іполіт Миколайович Варецький та Зина Тихменева. Петров для увираз-

нення поколінневої відмінності вдається до характеротворення. З Іполітом Миколайовичем читач знайомиться в той життєвий момент, коли чоловік важко переживав напівголодний 1922 рік. Зустріч із Семеном Кузьменком розкриває характер Варецького: з одного боку, він може бути зятим у ставленні до роботи, наполегливим, а з іншого, він не зданий вірити в успіх справи. Приземленість / практичність, сіра буденність доволі швидко здатна визначити світоглядні установки персонажа. З приходом літа Іполіт Миколайович переживав стан нудьги, а порожнім дням він не міг зарадити. Причина – заповнення вільного часу роботою. Помітно, що чоловік не мав сформованої системи цінностей, чітких уявлень про кохання. Саме тому його почуття до Зини прокидалися й блідли неодноразово. Стриманість і тверезість у прийнятті рішень були проявами консерватизму. Службові обов'язки сформували відповідальність, яка визначала ставлення до кохання: *«Кохання для мене – надто серйозна річ, щоб я міг поставитись до нього легковажно. Вона знає, що я ніколи не фліртував і не вмів фліртувати, що я зважую з особливою обережністю та увагою кожне своє слово перед тим, як його сказати, що я боюсь зробити невірний крок або ж висловити необмірковану думку»* [4, с. 102].

Іполіт Миколайович не вмів поводитися гнучко, не вмів сприймати багатозначність, зокрема й слів: *«Я завжди ставився до слів підозріло і з сумнівом, як до істот жорстоких і небезпечних, двозначних і зрадливих. Слова – вульгарні, нікчемні й двозначні. Вони готують зраду, вони скрізь підстерігають людину, чекають її напоготові, щоб заволодити людиною й згубити її»* [4, с. 10].

Не зумів чоловік і народжене кохання перетворити в щастя, а кохання не порятувало від нудності буднів. Причина, на думку Василя Гриба, у відсутності досвіду «захоплення з якоїсь химери, а потім розчарування» [4, с. 123].

Говорячи про характер Зини, варто відзначити, що письменник дуже уважно поставився до змалювання умов, у яких формувався світогляд дівчини. Батько – Олександр Владиславович Тихменев – упертий і твердий щодо прийняття рішень, стриманий і коректний у спілкуванні з людьми: *«Тонко володів мистецтвом поводитися із кожним так, щоб, лишаючись холодним, стриманим і спокійним, привабити, причарувати людину, сказати їй щось приємне, але так, щоб за сказане не брати на себе будь-якої відповідальності»* [4, с. 33]. Родина Тихменевих не мала реального уявлення про життя людей інших соціальних прошарків, у родині домінували матеріальні цінності. Такий висновок робимо зі ставлення подружжя Тихменевих до освіти: питання про лекційні плани нічим не різнилися від питань до роботи кровельників.

Пери першій зустрічі з Іполітом Миколайовичем Зина проявила «насмішкувато-іронічну браваду» [4, с. 37]. Поведінка капризного, безтактного дівча засвідчувала відсутність проявів щонайменшої добродітності. Її одвертість носила грубий, несподіваний характер. У той же час гра, у яку вона втягувала Іполіта Миколайовича, мала й свої результати. Чоловіку подобалось «перекидатися гострими уїдливістями» [4, с. 46].

З часом в інохарактеристиці Іполіта Миколайовича Зина постала яскравою й цілісною особистістю, яка не боялась емоційно сприймати світ. Дівчина не боялась думати по-іншому, мати власні погляди, відмінні від поглядів більшості, навіть якщо вони «шокували і дивували» [4, с. 71]. Зина вступає в конфлікт зі світосприйняттям попереднього покоління: *«Вона була надто розумна, щоб надавати будь-яку вагу й значення цінностям, що їх попередні покоління вважали за усталені правила, принципи, норми й мораль. Для Зини не було нічого забороненого, недозволеного, неможливого або ж недосяжного. Із ясною свідомістю вона спостерігала себе, Лесю, мене, свої почуття, оточення, людей, речі, події, ідеї та факти. Їй подобалося проголошувати думки, що бриніли особливо суперечливо й дивно в затишній обстановці тихменевського хатнього укладу. Її вабила плякатна крикливість гучних і різнобарвних викликів. Вона говорила так, ніби хотіла знищити все, що для інших було недоторканим і непорушним»* [4, с. 71].

Поглиблюється цей конфлікт у діалозі щодо жіночого «падіння». Зина, сповідуючи жіночу незалежність, упевнено говорить: *«Безневинність! Падіння! Бузглузді й затуркані слова... Вони не наші, і для нашого покоління вони не властиві. Наші бабусі, коли старовинним романам вірити, може, і мали деяку рацію так думати і говорити. Як описується в цих романах, дівчину, що родила дитину поза шлюбом, ганьбили; батьки проклинали її*

й, проклявши, божеволіли, вона в одчаї йшла на річку, шукала ополонку і в ополонці з дитиною на руках топилася. Тепер така ошукана дівчина йде в суд і в суді вчиняє позов про аліменти» [4, с. 73].

З дорослішанням (на етапі переродження дівчини в жінку) до Зини прийшло усвідомлення потреби наблизитися до сутності речей, а не їх подібностей. У той же час свою душу Зина не оголює, як і прагне сама нести відповідальність за свій вибір – розірвати всі стосунки з родиною і зникнути. Обраний стиль життя не дав змоги знайти істину, і дівчина відчуває, що життя її зламало. Почуття ненависті до Іполіта свідчить про те, що цей чоловік не зумів дати їй справжнього кохання, позбавленого будь-яких ноток нещирості, несправжності.

У романі «Буз ґрунту» (1942–1943) цінністю і пам'яткою, через призму якої будуть осмислюватися поколіннєві відмінності, стала Варязька церква, побудована Линником. Церква – «найдорожчий вияв січового духу в архітектурі» [5, с. 56], символ, за допомогою якого можна зберегти пам'ять.

Линник, Ростислав Михайлович і Гуля, дотичні до одного виду мистецтва і якнайкраще відображають еволюційні зміни, які відбуваються; ілюструють міжпоколіннєву комунікацію. Так, Линник, представник покоління «старших». Ростислав Михайлович знайомий зі Степаном Линником зі студентських років, бо Степан Трохимович був його вчителем. Неговіркий, завжди похмурий самотник: *«Його самотні осені й зими минали порожньо й непривітно. Покинений на самого себе, Линник виробив в собі химерну звичку жити поза часом, поза зміною дня й ночі, лічбою днів і тижнів. Ритм його життя не мав нічого спільного з природою. Він жив в собі, поза природою»* [5, с. 79]. Живучи поза часом, він був завжди пунктуальним у ставленні до своїх учнів, але у ставленні до людей *«проявлялась егоїстична наївність самотнього й песимістичного митця, одірваного від ґрунту й цілком заглибленого в своє мистецтво, для якого не існувало світу поза мистецтвом і нічого в світі окрім мистецтва, і десь починалося – я ніколи не сумнівався в тому – навмисне й свідомо організоване бажання робити все наперекір, прагнення гри задля гри»* [5, с. 83].

Працював Линник самовіддано: *«Він кидав роботи лише тоді, коли руку йому зводила судом і він уже не міг – фізично не міг – тримати пензля в скрючених пальцях»* [5, с. 81]. Чоловік мав силу волі: *«У Линника були завдатки соціального реформатора, політичного діяча, партійного лідера, що змінює дійсність, формує її згідно з параграфами й пунктами світоглядної доктрини»* [5, с. 83], розум й наполегливість поставати проти буденності: *«В кожному разі він не був людиною, подібною на інших. Він бунтував проти себе як проти біологічної істоти. Він творив себе зсередини себе самого, фантаст, містагог і руйнік. Витвір власної, назовні виявленої уяви й волі, розумова конструкція, ідея, проєктована в світ речей, проти якого він змагався»* [5, с. 84].

Місія мистецтва, за Линником, апелювати до розуму реципієнта, а не до його почуття: *«Мистецтво Линника не було почуттєве, воно було протипочуттєве. Чи не треба було б про нього сказати, що воно було розсудливе?!»* [5, с. 93]. Як майстер Линник *«ніколи не шкодував фарб, щоб справити враження на глядача. Він не обмежував себе в виборі кольорів. Він був щедрий і щирий. Він малював тією фарбою, яка йому припадала до вподоби. Власні уподобання, підказані власністю його непримхливого серця, коли він зважував, що, як і якою фарбою малювати!»* [5, с. 62].

Ростислав Михайлович характеризує особливість мислення людей середини ХХ століття – здатність «мислити епохами і суперечностями» [5, с. 96], «мислити, розмежовуючи світи і протиставляючи епохи» [5, с. 97]. Кожна доба має бути цікава не тим, що в ній є, а тим, як вона може долучитися до «творення нового світу, в його непримиренній протилежності всьому, що було досі» [5, с. 97].

Світоглядні установки представників покоління «молодших» позбавлене глибини, позначається втратою ґрунту, знеціненням ролі пам'яті: *«Сучасна людина виробила в собі звичку не мати свого кутка. Вона розірвала пуповину, що зв'язувала її з материнським лоном місця. Відмовилась од почуття спільноти з землею. Зреклася свідомості своєї тожності з країною. Загубила згадку про свою спорідненість з вітчизною. Місце народження обернулось посвідкою, виданою з загсу, черговим пунктом заповнюваної анкети»* [5, с. 36].

Спорідненість з батьківщиною тісно пов'язана з образом дому. Власне дім пропонується зробити деперсоналізованим: *«Приватна садиба з окремим садком і своїм городом, призначена для побуту окремої родини, стають пережитком»* [5, с. 51]. Перед реципієнтом постає виразний візуальний образ дому. Домонтович показує наскільки важливі людині зовнішні атрибути, які виражають причетність до ґрунту: *«В нас, українців, є отая гарна, чепурна хата, білою глиною мазана, соломною або комишем укрита, що, певно, існує споконвіку, ще від тої днини, коли Бог створив першу людину, першого українця з люлькою, чубом та широкими штанями на очкурі!»* [5, с. 57].

Для обох поколінь різним є розуміння сутності процесу «руху вперед». Линник не мислив світом ізольованих речей, подій тощо, що дуже цінно для побудови візії майбутнього. Він прагнув у своїх серіях картин віднайти зв'язок речей, зберегти пам'ять. Саме тому його картини – *«похмурі апокаліптичні привиди: місто-гора на океані всесвіту, світова будівниця, нечестивий, засуджений на загибель Вавилон»* [5, с. 100].

Ростислав Михайлович визнає, що з часом змінюються уявлення про добро і зло, тож репрезентанти поколінь сповідають різні цінності: *«Люди нашого покоління вже не бояться сонця. Ми не носимо головних убирань і не шукаємо в спеку холодка. В соняшний день ми не переходимо на сутінкову сторону вулиці, де холодок від кам'яниць ліг на розпечений брук»* [5, с. 148]. Вважаю, що представником цього покоління можна назвати Станіслава Бирського – *«людина розрахунків і кон'юнктури, що вносив нетерплячість і настирливість у досягненні своєї заздалегідь наміченої мети»* [5, с. 48].

Ростислав Михайлович не приймає ціннісного світу, який намагається запанувати в суспільстві, тому обирає шлях «внутрішньої еміграції». Внутрішня еміграція допомагає не лише досягнути своє «Я», а й виступає засобом опору впливу інших особистостей. Перший мотив очевидний – втома від буденності, яка проявлялась у ставленні до роботи: *«Моє неуважне ставлення до своїх службових обов'язків, те, що я ніколи не одсиджував визначених для мене урядових годин, взагалі зрідка й нерегулярно з'являвся в комітеті [...], те, що в книзі одвідувань я розписувався за всі дні, навіть і за ті, коли я зовсім не показувався в установі»* [5, с. 28].

Поштовхом внутрішньої еміграції здебільшого виступає невдоволення життям і прагнення змін. Власне такий стан спостерігаємо в Ростислава Михайловича: *«Я страждав од утоми, виснаження і нудьги. Я був тут ніхто і ніщо»* [5, с. 30]. Проте важливо інше: Ростислав Михайлович «шукав для себе порятунку» [5, с. 30] і знайшов його у «бажанні мандрів» [5, с. 34].

Увага письменника до зовнішнього світу, до сенсорної системи персонажа створює, з одного боку, відчуття гармонії, а з іншого – увиразнює самотність Ростислава Михайловича: *«Я стою коло відчиненого вікна, і мені здається, що я відчуваю аромат квітів. Запах збіжжя й степової трави. Поїзд з гуркотом проноситься повз червоні будинки маленької станції. З високого плоскогір'я блиснув в далечині Дніпро і за ним масив гори та розпластане під горою широке місто. Допитливий зір, шукаючи не знати чого, пожадливо блукає в ранковому тумані, що легкою димкою прозора огорнув безмежні простори задніпровських степових пустель»* [5, с. 36].

Другий мотив – відсутність зв'язків у спільноті. Ростислав почувається вкрай самотнім: *«Це було сильніше за мене, це почуття внутрішнього хвилювання, що постало з глибин моєї самоти, несподівано прилинуло до мене, покинувшись десь там, в безкраїх несказаних надрах моєї істоти»* [5, с. 36].

Третій мотив визначаємо як конфлікт між усвідомленням свого походження і теперішнього. Внутрішні міркування приводять Ростислава до відчуття причетності до свого минулого, адже це притаманно людству в цілому: *«Приголомшені бездомними мандрами, невикорінені й ніколи невикорінювані, тільки приспані, від початків людства властиві людині могутні зв'язки з місцем, з землею, з ґрунтом раптом з новою силою опановують мене»* [5, с. 36]. У той же час він відчуває гострий біль від розриву з рідним ґрунтом: *«Крик виривається в мене зсередини. Мовчазний крик, для якого немає в мене слів»* [5, с. 38].

Ще один мотив внутрішньої еміграції – інстинкт самозбереження. Прагнення вижити за будь-яких умов («А мене хіба не турбує моя власна доля?..») спричиняє бажання висловлюватися обережно: *«Я не кажу ні “так”, ні “ні”. Я оминаю гострі кути, я уникаю*

темряви – й тіней. Я йду ясною стороною вулиці. Я нападаю на несмак архітектури, спотвореної буржуазією. Я говорю про капіталізм, що означає виродження. Він несе з собою спотворення стилю і розлад, розрив між змістом і формою» [5, с. 59].

Людина, обираючи внутрішню міграцію віддає перевагу «буттю-в-собі», «буттю-для-себе»: «Я ніколи не квапився робити те, що я мусів би робити. Навіщо?.. Я завжди понад усе цинив примхливу химерність бажання, що рапом прокидалося в мені. Ніколи й ні в чому не треба зраджувати себе, вище над усе слід ставити власну примху» [5, с. 110]. Пам'ять у такої особистості дуже високо розвинена, оскільки в її лабіринтах можна знайти різноманітні аналогії між досвідом з минулого і переживаннями теперішнього.

Коло спілкування таких людей – люди обдаровані, адже в кольорі, лініях, у звуках можна шукати власне «Я», або розчинятися без останку: «Ми загубили початки й кінці. Ми йшли в безмежність, де не було нічого, окрім неситої порожнечі нездійсненого бажання. Ми пережили всі спокуси солов'їної ночі. Піддалися всім принадам ночі. Пізнали всі небезпеки співу солов'їв» [5, с. 143]. Отже, з одного боку, ми бачимо, що передумови можуть формуватися здавна, а з іншого, внутрішню міграцію визначає вірність собі.

Ростислав Миколайович потребує власного порятунку від нудьги, надокучливих обов'язків, штампованих слів, фальшивої причетності до мистецтва оточення. Усе це прикрощі, позбавлення яких робить людину щасливою, наповненою змістом.

І навіть у стосунках з природою внутрішній емігрант – споживач: «Я витримую природу виключно тоді, коли її пристосовано вже для людських вигід. Краєвид повинен розкриватися з тераси ресторану. Природа повинна бути подана при столикові кав'ярні: добра кава, тістечка й довкола кольоровані тканини далечини. Асфальтовані пішоходи в цілинному лісі. Заплачений вхідний збір і поруччя, на які можна спиратися, зазираючи в безодню» [5, с. 148].

Домонтович наділив Арсена Петровича здатністю пережити досвід втрати ґрунту, що пов'язувалась у першу чергу із почуттям загубленості, неусвідомленням власних можливостей і прорахунків. Така людина перебуває в «тяжбі з добою, в змаганнях з часом, щоб встояти тепер через десятиліття» [5, с. 171].

Незалежно від того, що переживає людина (втрату ґрунту чи обирає шлях внутрішньої еміграції) є й спільні відчуття: «Всередині кожного з нас прокидається тривога й страх, зникає певність. Серце в одчай зривається й каменем падає в безодню» [5, с. 182]. Але внутрішньому емігранту повернути відчуття рівноваги значно простіше: «Я підходжу до вікна і, спираючись руками на підвіконня, висовуюсь назовні. Я поринаю в п'ятьм, пожадлово вдихаю в себе свіже повітря запавної ночі. Я дивлюсь на мерехтіння зір, на простір, що замикає сполучені в собі початки й кінці, все те, що було, є й буде» [5, с. 182].

Внутрішня еміграція дає силу персонажеві не лише мати власну думку, але й висловити її: «Немає естетичних вартостей самих по собі. Линник будував церкву, а не експозиційні залі для виставки. Ізольоване естетичне ставлення до релігійних справ – це блюзнірське заперечення їх метафізичної суті» [5, с. 196]; мудрість замислюватися над зв'язком поколінь, над зміщенням центру ваги з особистості на суспільство. Така особистість здатна дати оцінку, зрозуміти появу «почуття ліктя». Урешті, прагнення думати й діяти самостійно, а не за колективними приписами й спонукає до внутрішньої еміграції.

Ще одним із мотивів внутрішньої еміграції є можливість зберегти почуття, здатність до розуміння причин явищ: «Такий є стиль нашої доби, що одкидає психологічну, особисту характеристику чину. Ми зробилися стримані в вияві наших почуттів. Ми зрікаємося чутливості. Ми стверджуємо кохання, позбавлене чулості. [...] Письменники нашого часу стали створіти в виборі слів і вибагливіші до форми. Наша поезія не культивує лірики. Вона зневажає суб'єктивізм ліризму й прагне обов'язкових норм, змісту, який би був обов'язковий для всіх» [5, с. 203].

Усі мотиви, які спричиняють внутрішню еміграцію – необхідність, як необхідна і сама внутрішня еміграція заради здатності відчувати, бачити, думати, виражати свої думки; заради здатності бути собою, заради самозбереження індивідуальності. Віри в ці слова надають прикінцеві рядки твору. Остання репліка, яку вигукнув Ростислав Михайлович: «Необхідність»; візуальні образи, які з'явилися в уяві, – це образи «варязької церкви», сірої бруківки вулиці, а після розплющення очей «з блакитної безодні знявся нестерпний білий блиск Дніпра».

Гуля – учень по Мистецькому інституту Ростислава Михайловича – щирий ентузіаст з категоричним мисленням: «*Замість сполучувати, він роз'єднував. Він не прагнув примирювати щось. Миру не існувало для нього. В руці він тримав оголене лезо меча, завжди готовий вступити у двобій з противником*» [5, с. 42]. Гуля не боявся сказати правду. Цей персонаж – виразна опозиція Ростиславу Михайловичу, що символізує неминучість змін.

Отже, дослідження поколінневих відмінностей персонажів інтелектуальних романів В. Петрова-Домонтовича – найкращий спосіб усвідомити ціннісний світ репрезентантів, світоглядні установки, можливості співіснування. Змалювання поколінневих відмінностей досягається увагою автора до характеротворення: умов формування характеру в родині, змінам, зумовленим освітою тощо. Розум, на думку письменника, стає рушієм, що дає силу протистояти попередньому поколінню. Для осмислення поколінневих відмінностей автор обирає або важливу життєву цінність (кохання), або історичну цінність – пам'ятку – Варязьку церкву. Неприйняття ціннісного світу спричиняє або самогубство, або шлях внутрішньої еміграції. Ці висновки доречно звірити з поглядами В. Петрова-Домонтовича щодо генераційного руху, висвітленими в публіцистиці. Такі спостереження мають стати предметом наступних студій.

Список використаної літератури

1. Флек Л. Як постає та розвивається науковий факт. Вступ до вчення про мисленнєвий стиль і мисленнєвий колектив / Л. Флек. – Чернівці: Книги – XXI, 2019. – 216 с.
2. Гундорова Т. Генераційний виклик і постколоніалізм на сході Європи. Вступні зауваження / Т. Гундорова, А. Матусяк. Постколоніалізм. Генерації. Культура. – К.: Лаурис, 2014. – С. 7–16.
3. Матусяк А. Категорія покоління у сучасних суспільно-культурних дослідженнях / Т. Гундорова, А. Матусяк. Постколоніалізм. Генерації. Культура. – К.: Лаурис, 2014. – С. 129–145.
4. Домонтович В. Дівчина з ведмедиком / В. Домонтович. Дівчина з ведмедиком. Доктор Серафікус. – К.: Комора, 2019. – С. 25–162.
5. Домонтович В. Без ґрунту / В. Домонтович. Спрага музики: Вибрані твори. – К.: Комора, 2017. – С. 27–209.

REPRESENTATION OF GENERAL DIFFERENCES IN THE INTELLECTUAL NOVELS BY V. PETROV-DOMONTOVYCH

Tetyana I. Virchenko, Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine)
E-mail: t.virchenko@kubg.edu.ua
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-6

Key words: *generation, internal emigration, intellectual novel.*

The study focuses in the representation of generational differences on the material of V. Petrov-Domonovych's novels. Attention to generational studies is due to their significant potential, which lies in forecasting the development of society, understanding of worldviews, therapeutic functions, and more. Research attention was focused on the artistic realization of the factors that create generations, the delineation of their values, social positions, worldviews, and the peculiarities of the intersection of generations. This has been the purpose of the study. The implementation of the study required the definition of the meaning of "generation". It is based on the definition of A. Mausyak, M. Svetlitsky, formulated in the work in "Category of generation in modern socio-cultural research": "A group of peers characterized by a certain worldview and specific ideas, values, positions, norms, patterns of social positions, as well as the similarity of historical experience or common living conditions..."

In the novel "Without Soil" the value and monument, through the prism of which generational differences will be understood, was the Varangian Church, built by Linnik. Linyk, Rostyslav Mykhailovych, and Hulya are related to one art form and best reflect the evolutionary changes that are taking place; illustrate intergenerational communication. Linyk, a representative of the "senior" generation, is an incredulous, always gloomy recluse. Dedication to work, perseverance in the fight against everyday life, form Lin-

nik's understanding of the mission of art: to appeal to the mind of the recipient. Rostislav Mikhailovich has an understanding of the peculiarities of the thinking of people in the middle of the 20th century – the ability to think in contradictions, to distinguish the differences of the era.

The worldview of the “younger” generation is devoid of depth, marked by the loss of soil, the devaluation of the role of memory. V. Petrov-Domontovych emphasizes the different attitude of the representatives of the generations to the understanding of the essence of the “movement”. It is important for the older generation to understand the connection between the generations, to express the cause-and-effect relations, to preserve the memory. In contrast to Linnyk, Rostyslav Mykhailovych does not accept the world of values that tries to dominate society, so he chooses the path of “internal emigration”, which serves as a means of resisting the influence of other individuals.

The analysis allows us to identify several motives for internal emigration: fatigue from everyday life, lack of connections in the community, the conflict between the awareness of their origin and the present, the instinct of self-preservation. All the motives that cause internal emigration are a necessity, just as internal emigration itself is necessary for the sake of the ability to feel, see, think, express one's thoughts; for the sake of being able to be oneself, for the sake of self-preservation of individuality.

References

1. Fliiek, L. *Yak postaie ta rozvyvaietsia naukovyi fakt. Vstup do vchennia pro myslennievyi styl i myslennievyi kolektyv* [How a scientific fact appears and develops. Introduction to the theory of thinking style and the thinking team]. Chernivtsi, Knyhy – XXI Publ., 2019, 216 p.
2. Hundorova, T. *Heneratsiinyi vyklyk i postkolonializm na skhodi Yevropy. Vstupni zauvazhennia* [Generational challenge and postcolonialism in eastern Europe. Introductory remarks]. Hundorova, T., Matusiak, A. *Postcolonialism. Generatsii. Kultura* [Postcolonialism. Generation. Culture]. Kyiv, Laurus Publ., 2014, pp. 7-16.
3. Matusiak, A., Svietlitski, M. *Katehoriia pokolinnia u suchasnykh suspilno-kulturnykh doslidzhenniakh* [Generation category in modern socio-cultural research]. Hundorova, T., Matusiak, A. *Postcolonialism. Generatsii. Kultura* [Postcolonialism. Generation. Culture]. Kyiv, Laurus Publ., 2014, pp. 129-145.
4. Domontovych, V. *Divchyna z vedmedykom* [Girl with a Teddy Bear]. Domontovych, V. *Divchyna z vedmedykom. Doktor Serafikus* [Girl with a Teddy Bear. Doctor Seraficus]. Kyiv, Komora Publ., 2019, pp. 25-162.
5. Domontovych, V. (2017). *Bez gruntu* [Without Soil]. Domontovych, V. *Spraga muzyky: vybrani tvory* [Thirst for music: Selected works]. Kyiv, Komora Publ., 2017, pp. 27-209.

Одержано 14.08.2020.

УДК 82-31

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-7

Д.А. ГОЛУБЬ,
*кандидат филологических наук,
доцент кафедры английской филологии и перевода
Университета имени Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

СКАЗОЧНЫЙ МОТИВ БЕРЛИНСКОГО ТЕКСТА В РОМАНЕ Ю. СЕМЕНОВА «СЕМНАДЦАТЬ МГНОВЕНИЙ ВЕСНЫ»

У статті розглядається міський текст, а саме берлінський, картина якого вимальовується Ю. Семеновим у романі «Сімнадцять миттєвостей весни» у розповіді про діяльність радянського розвідника Ісаєва-Штірліца в нацистській Німеччині в 1945 р. Слід зазначити, що текст щодо військового міста 1930–40-х рр. не отримав належної уваги з боку зарубіжних критиків та вітчизняних літературознавців, що вказує на актуальність заявленої теми. У зв'язку з цим метою статті є дослідження берлінського тексту в романі крізь призму поетики казки із застосуванням історико-літературного, культурно-історичного та типологічного методів дослідження. Берлін, на тлі якого розгортаються події в романі Ю. Семенова, представлений досить лаконічно, без акцентів на архітектурних пам'ятках або історичних місцях міста, без того, що подобалося городянам в Берліні і що втратило свою цінність від моменту його стрімкої мілітаризації. Навпаки, ні у кого з героїв роману Ю. Семенова немає особливої прихильності до міста, вона вже втрачена, оскільки кожен з них розуміє його приреченість, обумовлену закінченням війни.

У той же час саме в цьому місті на радянського розвідника чекає нелегке завдання: зробити все можливе, щоб вийти на тих з правлячої верхівки нацистської Німеччини, хто планує сепаратні переговори із союзниками та зірвати їх. Його діяльність на межі людських здібностей розглядається крізь призму мотиву казки (за В. Проппом), де Ісаєв-Штірліц виступає у ролі казкового персонажа, оперуючого в Берліні, на його околицях і за межами країни. Конспіративний будиночок у забороненому лісі на околиці міста, переправа через кордон до Швейцарії крізь «коридор для перекидання», момент повернення у ролі «знаючого незнайки», що додає нотку незавершеності роману, є складовими казкового мотиву берлінського тексту.

Наближаючись до фіналу роману берлінський текст втрачає свій сенс, війна несе в собі руйнування такої сили, що смак перемоги після виконаного завдання змінюється почуттям спустошення як для Штірліца, так і для величезної столиці, яка обіцяла стати не більше, не менше столицею світу, а тепер частково лежала в руїнах, доживаючи останні дні.

Ключові слова: берлінський текст, Берлін 1945-го року, Ісаєв-Штірліц, роман «Сімнадцять миттєвостей весни», казковий мотив, мотив складного завдання, переправа і повернення, спустошення.

В статье рассматривается городской текст, а именно берлинский, картина которого вырисовывается Ю. Семеновым в романе «Семнадцать мгновений весны» о деятельности советского разведчика Исаева-Штирлица в нацистской Германии в 1945 г. Следует отметить, что текст военного города 1930–40-х гг. не получил должного внимания со стороны зарубежных критиков и отечественных литературоведов, что указывает на актуальность заявленной темы. В связи с этим целью статьи является исследование берлинского текста в романе сквозь призму поэтики сказки с применением историко-литературного, культурно-исторического и типологического методов исследования. Берлин, на фоне которого разворачиваются события в романе Ю. Семенова, представлен весьма лаконично, без акцентов на архитектурных памятниках или исторических местах города, без того, что нравилось горожанам в Берлине и что потеряло свою ценность с момента его стремительной милитариза-

ции. Напротив, ни у кого из героев романа Ю. Семенова нет особой привязанности к городу, она уже утрачена, поскольку каждый из них понимает его обреченность, обусловленную окончанием войны.

В то же время, именно в этом городе советскому разведчику предстоит нелегкая задача: сделать все возможное, чтобы выйти на тех из правящей верхушки нацистской Германии, кто планирует секретные переговоры с союзниками и сорвать их. Его деятельность на грани человеческих возможностей рассматривается сквозь призму мотива сказки (по В. Проппу), где Исаев-Штирлиц выступает в роли сказочного персонажа, оперирующего в Берлине, на его окраинах и за пределами страны. Конспиративный домик в запрещенном лесу на окраине города, переправа через границу в Швейцарию сквозь «коридор для переброса», момент возвращения в роли «знающего незнайки», придающего нотку незавершенности роману, являются составляющими сказочного мотива берлинского текста.

По мере приближения к финалу романа берлинский текст утрачивает свой смысл, война несет в себе разрушения такой силы, что вкус победы после выполненной задачи сменяется чувством опустошения как для Штирлица, так и для огромной столицы, обещавшей стать не больше, не меньше столицей мира, теперь частично лежавшей в руинах, доживая последние дни.

Ключевые слова: берлинский текст, Берлин 1945-го года, Исаев-Штирлиц, роман «Семнадцать мгновений весны», сказочный мотив, мотив трудной задачи, переправа и возвращение, опустошение.

Городской текст – явление, исследованное как в отечественном, так и в зарубежном литературоведении. Истоки городской темы и актуализации городского текста в литературе следует искать на рубеже XIX–XX вв., характеризовавшийся переосмыслением феномена города как такового и его фундаментальной роли в развитии цивилизации и жизни человека в целом. У истоков исследования образа города и городских текстов в литературоведении, берущего начало лишь в 70-е гг. XX в., стоят представители тартуско-московской семиотической школы – Ю.М. Лотман, Б.М. Гаспаров, В.Н. Топоров и др. Интенсивное изучение в теории литературы специфики текста развивалось в структуралистских концепциях Р. Барта, Ц. Тодорова и Ю. Кристевой. Введение В.Н. Топоровым в научный обиход понятия «Петербургского текста» и его концепций в работе «Петербургский текст русской литературы» (1984) послужило основой для исследования Венецианского текста, Крымского текста, Пермского текста, Лондонского текста русской литературы, Пражского текста чешской литературы.

Но, несмотря на большое количество научных работ на тему городского текста, все же остались не исследованными тексты иной плоскости, а именно тексты военного города 1930–40-х гг., – нелегкого времени, когда стирались с лица земли памятники культуры, а старые традиции оставались жить среди руин и искалеченных судеб. Особый интерес вызывает Берлин как город, претендовавший на то, чтобы стать столицей «тысячелетней империи» и наложивший глубокий отпечаток на весь XX век, а также берлинский текст, не получивший достойного внимания со стороны литературоведов.

Несомненно, у отечественного читателя при упоминании о германской столице периода Второй мировой войны складывается демонический образ «города зла», которым правит одержимый властью над всем миром Гитлер со своей фашистской «империей СС» [1, с. 188], где тотальный террор и массовое уничтожение «неудобных высшей расе» – плот нацистского режима. «Поскольку Гитлер возомнил себя Наполеоном, наступило время безумия» [1, с. 188]. **Взывая к воле к власти, патриотизму и энергии немцев, Гитлер реализует** «в полном объеме принципы, сформулированные в «Майн кампф». Его главные соратники Геббельс (возглавлял министерство пропаганды) и Гиммлер (командовал организацией СС) стали незаменимыми помощниками в построении режима, несущего смерть для неудобных евреев, представителей других «низших рас». Они вместе перестраивали город, изменяя его облик до неузнаваемости. Некогда великая культурная столица мира, «фрондствующий, ищущий удовольствий и – до некоторой степени – склонный к иронии город», по воле фюрера должен превратиться в «единый «греко-римский-вагнерианский» архитектурный ансамбль, который будет включать казармы и военные заводы», «город с двумя ликами» [1, с. 188]. С этой точки зрения город является воплощением фаустовской культуры, своего рода сосредоточием зла, где по воле злого гения (Гитлера) был заключен союз с самим дьяволом.

Но, невзирая на тотальный контроль народных масс и неусыпное внимание гестапо и его руководителя Мюллера, германскую столицу наводняют разведчики специальных служб стран-лидеров, в том числе и советские, задачей которых является уничтожение коричневой чумы путем внедрения в самое сердце правления рейхом, дезинформируя, ставкая главенствующих лидеров между собой, тем самым разваливая систему изнутри. Одним из писателей, обративших внимание и использовавшего в своем творчестве урбанистические тексты времен Второй мировой войны, был советский писатель, мастер и популяризатор шпионского романа Ю.С. Семенов. Однако при всей популярности и самого писателя, и его творения корпус научных работ, посвященных исследованию его прозы, как российских, так и зарубежных, невелик. Он ограничен наработками Б. Эскина [2], Л. Аннинского [3], А. Архиповой [4], О. Семеновой [5], С. Стафеева [6] в России и Э. Кима [7], Э. Галлардо-Саборида [8], Т. Амара [9] за рубежом. Тем не менее нашумевший роман Ю. Семенова заслуживает более детального исследования, что обуславливает актуальность выбранной темы.

В творчестве Юлиана Семенова можно выделить краковский, белградский, пражский тексты. Особый интерес вызывает берлинский текст, несомненно присутствующий в произведениях писателя, затрагивающих события Второй мировой войны и деятельность главного героя «штирлицяны», не получивший должного внимания со стороны литературоведов. В связи с этим целью работы является исследование берлинского текста в романе Ю. Семенова сквозь призму поэтики сказки. Достижение цели предполагает использование соответствующего методологического инструментария. В статье применяются историко-литературный, культурно-исторический, типологический методы.

В этом ключе роман «Семнадцать мгновений весны» (1972) представляет особый интерес, так как описывает Берлин 1945-го г., когда крах гитлеризма был неминуем, но путь к победе все еще оставался нелегким. В поэтике заглавия лейтмотивом звучит песня «Семнадцать мгновений апреля» из картины «Девушка моей мечты», вышедшей на экран в 1944 г. с Мариной Рех в главной роли. Талантливая немецкая киноактриса и певица, именуемая звездой Третьего рейха, пленяет и завораживает той легкостью и беззаботностью исполняемой песенки, доносящейся из динамиков. Штирлиц не любил этот фильм и песню, они, скорее, его раздражали, потому что на встречу со связником разведчику приходилось приходиться в кинотеатр, где давали «Девушку моей мечты». Такое «звучание» заглавия не случайно было вынесено Ю. Семеновым: противостояние трагедии войны и беззаботности мирного существования – вот главный аккорд. Легкий джазовый мотив и нежность мелодии обволакивает, тем самым сбивая с изначального настроения ритма военного марша, как бы оттесняя на задний план могущество и разрушительное всевластие войны. Хотя, та война, в которую втянут Штирлиц и его соратники, имеет подспудное сложное звучание, так как она сосредоточена на очень ограниченных пространствах городов Берлина, маленького пограничного городка, Бабельсберга, где проживал Штирлиц – на своего рода точечных вкраплениях городков, лик которых ежедневно менялся из-за бомбежек.

Не случайно и то, что заглавие перекликается с самой фигурой Марины Рех: во время и после войны о ней ходили легенды, рассказывающие о ее дружбе с фюрером нацистской Германии, что наталкивало на размышление – а не была ли очаровательная актриса, как и Ольга Чехова, завербована советской разведкой? Поэтика заглавия оставляет в этом для нас загадку. Совершенно очевидным видится то, что, будучи «заявлением текста о себе», заглавие «Семнадцать мгновений весны» – это «предсказание, предчувствие, предупреждение текста», где в полной мере будет показана «трагедия» последних мгновений фашистского режима в несокрушимой столице тысячелетнего рейха [10, с. 18]. Как ни странно, но, когда мы говорим о берлинском тексте, мы берем за основу текст песни, которая определила разворачиваемые события, сбив ритм войны и маршевый солдатский ритм напевной мелодией. Город превращается в руины, и то, что видит Штирлиц, говорит о покрывающей их тени.

У каждого свой Берлин, который обречен на гибель. Берлин, на фоне которого разворачиваются события в романе Ю. Семенова, представлен весьма лаконично, без акцентов на архитектурных памятниках или исторических местах города, без того, что нравилось горожанам в Берлине и что потеряло свою ценность от момента его стремительной милита-

ризации. Немецкому архитектору Альберту Шпееру было поручено обновить облик столицы: «По его распоряжению срубили знаменитые липы на Унтер ден Линден и повсюду воздвигли мраморные колонны, украшенные, в соответствии с милитаристическими вкусами той эпохи, орлами, знаменами и национал-социалистскими знаменами. <...> Шпеер также расширил Шарлоттенбургское шоссе (ныне – улица 17 июня) и установил вдоль всей оси «восток-запад» мощные уличные фонари, «намереваясь, как он говорил, превратить столицу в «город света», будущие высотные здания которого станут «маяком» для евразийского континента, покоренного свастикой» [1, с. 85]. Так же была воздвигнута Новая рейхсканцелярия, потому что «фюрер нуждался в циклопическом, массивном, колоссальном дворце», «через каждые 100 метров они [берлинцы] натываются на изображения орлов – на Шарлоттебургском шоссе, на площади Республики, на Унтер ден Линден. Им, жителям столицы, обещали воздвигнуть недалеко от Браденбургских ворот здание с самым большим куполом в мире. Уже построили министерства, рассчитанные на вкусы мегаломанов и изменившие привычную панораму города. Гогенцоллерндамм, Фербеллинерплац стали неузнаваемыми. <...> Берлин – и это чувствуют все – постепенно превращается в уродливый и печальный город, в казарму» [1, с. 105; с. 107–108].

Именно поэтому ни у кого из героев романа Ю. Семенова нет особой привязанности к городу, она уже утрачена, поскольку каждый из них понимает его обреченность, обусловленную окончанием войны «в известном смысле», – как сказала фрау Заурих в 6 серии телефильма «Семнадцать мгновений весны». О том, что Берлин обретал образ жизни вымирающего, погибающего города, свидетельствует озвученная мысль Штирлица для самого себя, когда он услышал веселую композицию из «Серенады Солнечной долины», фильма, понравившегося Гиммлеру: «в Швеции была закуплена одна копия. С тех пор ленту довольно часто смотрели в подвале на Принц-Альбрехтштрассе, особенно во время ночных бомбежек, когда нельзя было допрашивать арестованных» [11, с. 8]. Жизнь наземного Берлина и «подземного» резко отличаются: «наверху» все еще предпринимаются попытки для поднятия военного духа и создания иллюзии неутраченной мощи, но здесь, в подвале, отгородившись от шума бомбежек и криков арестованных толстыми стенами подвала и киноэкраном, происходит «переход» в другое измерение. Штирлица бросает в подвал Мюллер, Кэт вынуждена прятаться с малышами в люке – привычный уклад мирной жизни уже утрачен, но это даже не уклад военного, а больше обреченного города. Уже присутствуют видимые разрушения столицы в романе: «Во время ночной бомбежки обрушилась стена шестизэтажного дома», дом девять, в котором жили связисты Штирлица Эрвин и Кэт, «разбили совершенно», а также предполагаемые, в которых группенфюрер СС Мюллер видел спасение: «А когда в Берлине будет грохотать русская канонада и солдаты будут сражаться за каждый дом – вот тогда отсюда нужно уйти спокойно. И унести тайну золота партии, которая известна только Борману, потому что фюрер уйдет в небытие...» [11, с. 79–80; с. 224].

Приведем ниже воспоминания В. Скоробогатова, написавшего книгу о Н.Э. Берзарине, первом коменданте Берлина, описывающие весну 1945 г.: «Я смотрю на город, о котором до войны прочел несколько книжек, а теперь неведомо для себя искал что-то знакомое по описаниям. <...> Производили странное впечатление надписи на стенах и изгородях – «Берлин остается немецким!» было что-то ужасающее в пляске огня, в застывших трупах на раздолбанных мостовых и тротуарах. <...> Берлин – гигантский узел сопротивления, по замыслу гитлеровских бонз, должен был отсрочить гибель кровавого режима, а нашим воинам предстояло сокрушить, раздавить это разбойничье гнездо» [12, с. 219–220].

Берлин в романе представлен неяркими вкраплениями, сочетающими старину и современность, что характерно для западных городов, а точечными местами, в которых все сложнее было найти комфортную среду обитания. Так, для Штирлица привычными были бар «Грубый Готлиб», музей «Пергамон», с которыми героя связывали события из жизни. Причем, разведчик никогда не выказывал своего истинного отношения к месту, обозначая их лишь как территорию для встречи с агентами, избегая признаний даже перед самим собой. Это отдаляло от всё ближе надвигающейся бури тотального разрушения, которую, по словам актрисы Ольги Чеховой, жившей в Берлине, чувствовало все население столицы, особенно женщины, осознавая, что город «живет как на вулкане» [13, с. 320].

И в этом городе советскому разведчику Штирлицу предстоит выполнить очередное нелегкое задание центра – поступили сведения, что кто-то из «бонз рейха» пытается выйти на сепаратные переговоры с союзниками, которые не сулят СССР благополучной развязки в будущем, следовательно, необходимо выяснить являются ли попытки контактов: «1) дезинформацией; 2) личной инициативой высших офицеров СД; 3) выполнением задания центра» [11, с. 28]. Мотив «трудных задач» (В. Пропп) – один из самых распространенных в сказочном сюжете, что определенно просматривается в рассматриваемом романе: Юстасу предстояло пройти не один круг ада для того, чтобы справиться с трудной задачей. «Кем они считают меня? – подумал он. – Гением или всемогущим? Это же немыслимо...» [11, с. 28]. Всемогущность связана с приданием Штирлицу в фильме некой фольклорности. Доносящаяся в начале первой серии фильма песня «Ах, ты степь широкая, степь раздольная» контрастирует с берлинским текстом, с городом, который утрачивает свои контуры и бытовую ценность. Таким образом, на первый план в фильме выходит противопоставление фразой из песни про степь, подчеркивающей в Штирлице черты фольклорного героя.

Согласно вышеупомянутой классификации В. Проппа, в задаче на поиски Германии отведена роль тридесятого царства, места, где герой должен либо блестяще справиться с испытанием (еще одно слагаемое сказочного мотива), или погибнуть. В этом видится завязка, несущая отпечаток волшебной сказки, которая «обычно содержит какую-нибудь беду и отправку героя из дома» [14]. В романе «Семнадцать мгновений весны» домом Штирлица во время Второй мировой войны вполне обоснованно можно считать Берлин, в котором Максим Максимович Исаев работал под прикрытием штандартенфюрера СС фон Штирлица на протяжении двенадцати лет. А беда для всех общая – чудовищная машина гитлеризма. Для того чтобы сделать все возможное для срыва сепаратного сговора гитлеровцев с союзниками, Штирлиц должен отправиться в нейтральную Швейцарию и создать «коридор для переброса» завербованных им агентов. Но разведчику приходится вести тонкую двойную игру, отыскивая надежных людей и создавая видимость «иной» работы для аппарата политической контрразведки Шелленберга. Для этого Штирлиц убеждает своего шефа в необходимости приобретения небольшого особняка на берегу озера, окруженного лесом. Это идеальная конспиративная квартира для бесед с серьезными агентами. С учетом задачи, полученной разведчиком, на фоне обреченности города вырисовывается его сказочная малая избушка в лесу, куда герой попадает для того, чтобы решить нелегкую задачу, поставленную перед ним. В этом своего рода месте для спасения просматривается сказочность, а Штирлиц, в свою очередь, вырисовывается как сказочный герой. Лес, в свою очередь, играет важную роль, олицетворяя нечто таинственное, неизведанное, порой несущее гибель заплутавшему в нем, и в то же время, являясь неотъемлемым элементом сказочного повествования. Штирлиц знает, что лес вокруг конспиративной квартиры – запретная зона, охраняемая людьми СС, что исключает возможность непрошенных свидетелей. Для разведчика лес своего рода друг и помощник – здесь можно спрятаться, провести сеанс радиосвязи, но так же побыть наедине с собой, сюда неизменно тянет после изнурительной работы и путешествий: «Именно сюда он приезжал в страшные тридцатые, когда дома начался ужас, когда немецкими шпионами Сталин объявлял его, Штирлица, учителей, тех, кто ввел его в революцию», «именно здесь он провел весь день, когда Сталин подписал договор о дружбе с Гитлером» [11, с. 57]. «Это желание приехать к озеру было в нем каким-то автоматическим», но, «привыкший анализировать и события, и душевные повороты в себе самом, он вывел, что тяга именно в этот сосновый лес изначально логична и в ней нет ничего мистического, необъяснимого»; именно «Это место в Германии было его Россией, здесь он чувствовал себя дома, здесь он мог лежать на траве часами и смотреть на облака» [11, с. 56–58]. В этом видится незримый переход из одного пространства в другое, своеобразное отождествление с самим собой, с далекой родиной и, в то же время, отчуждение, запрет самому себе падать духом, сомневаться в своем деле. Такое окружение создает необходимые условия для выполнения персонажем своей «общей» функции (В. Пропп), заключающейся в необходимости «сохранения и восстановления миропорядка» [15, с. 43].

Итак, тщательно продумав все мелочи предстоящей операции, успех которой во многом определялся мгновениями «сказочной весны», Штирлиц «выехал ночным экспрессом

на швейцарскую границу для того, чтобы «подготовить окно» для пастора Шлага, которому отведена важная роль в выполнении задания Центра [11, с. 143]. Момент переправы – несомненно, элемент сказочного мотива, так как является осью, чрезвычайно яркой точкой отсчета «пространственного передвижения героя» [14]. Оказавшись в тишине и спокойствии свободной нейтральной Швейцарии, Штирлиц оказывается как бы в другом мире, которого не коснулись ужасы войны. «Здесь, в Швейцарии, небо было ослепительное и высокое. В нескольких десятках метров за спиной небо было такое же бездонное, и так же в нем угадывался размытый утренним светом желтый диск луны, и так же в этом желто-голубом небе стили жаворонки, и так же оно было прекрасно – но это было небо Германии, где каждую минуту могли показаться белые, ослепительно красивые самолеты союзников, и от них каждую минуту могли отделяться бомбы, <...> несшие смерть земле» [11, с. 244]. В романе «Семнадцать мгновений весны» Штирлиц трижды пересекает границу, каждый раз ощущая, что, возвращаясь назад в ад, «он сует голову в петлю» [11, с. 257].

Момент возвращения – следующий составляющий сказочного мотива. Читатель остро ощущает его при подготовке «переброске» пастора Шлага и при тайной эвакуации радистки Кэт с детьми. Штирлиц, имея колоссальный конспиративный опыт разведчика, имеющего фальшивые паспорта на руках, может «раствориться» на нейтральной территории, выбрав уголок поспокойней, и начать новую жизнь без войны, секретных донесений, игры в «своего». Но «он, как никто другой, особенно сейчас, проникнув в тайну переговоров с Западом, зная изнутри потенциальную мощь германской армии и индустрии, опасался трагических неожиданностей – чем дальше, тем больше» [11, с. 257]. Он справился с трудной задачей, получив у себя на родине звание «Героя Советского Союза за разгадку операции «Кроссворд»» и Центр санкционировал его возвращение домой, но Штирлиц «знал, на что идет, дав согласие вернуться в Берлин» [11, с. 258; с. 263]. Такого рода возвращение не является напрямую воплощением сказочного мотива, более того, такое возвращение придает роману нотку незавершенности, находя свое продолжение в дальнейших операциях Штирлица.

Возвращение в безликое и бестелесное пространство города, являющееся сосредоточием вражеских сил, будучи неузнанным и неразоблаченным, можно соотнести со сказочным мотивом «незнайки». Штирлиц принял решение вернуться к якобы «своим» и продолжить борьбу, которая не прекратится даже после полного разрушения города и краха гитлеризма. Только оставшись неузнанным и будучи «знающим незнайкой» можно добиться разрушения «подземного царства Гитлера».

Если момент переправы – это ось волшебной сказки, то в берлинском тексте романа Ю. Семенова «Семнадцать мгновений весны» обреченность города и его неминуемая гибель есть не что иное, как воплощение «вертикального текста», пронизывающего роман и обрастающего сказочным смыслом [16, с. 38].

По мере приближения к финалу романа берлинский текст несколько утрачивает свой смысл, война насколько несет в себе разрушительную силу, что единственное место, где Штирлиц чувствует себя спокойно – это его автомобиль марки «Horch» («Хорьх»). В безумной схватке за спасение жизни своего боевого товарища Катеньки Козловой, Кэт Кин Штирлиц, посадив ее с детьми в машину, говорит: «Теперь все в полном порядке. Теперь мы с тобой победители. Нет? Закрой окна синими шторками и спи. Печку я не буду выключать. Я запру тебя – в моей машине тебя никто не тронет» [11, с. 242].

Покидая навсегда Берлин, Кэт лишь может из окна машины созерцать город, который когда-то был ей безразличным. Для каждого из персонажей расставание со столицей исполнено высокого трагизма – Кэт плакала из-за того, что ее погибший муж никогда не увидит мир, Плейшнер перед тем, как выпрыгнуть в окно думал об оставленной на столе в швейцарском отеле рукописи, оборванной на половине страницы, – «Если бы я не поехал сюда, я бы сидел и писал в Берлине, а потом, когда все это кончилось, я бы собрал все написанное в книгу» [11, с. 190]. Для Штирлица же все только начинается. Разведчик понял это, встретившись в Берне с пастором Шлагом, «русская опасность» – вот следующая цель врагов. «Ему было сейчас, как никогда, плохо; он чувствовал себя опустошенным, обобраным», как и огромная столица, обещавшая стать не больше, не меньше столицей мира, теперь частично лежавшая в руинах, доживая последние дни [11, с. 246].

Список использованной литературы

1. Марабини Ж. Повседневная жизнь Берлина при Гитлере / Ж. Марабини. – М.: Молодая гвардия, 2003. – 308 с.
2. Эскин Б. Мгновения с Юлианом Семеновым. Часть 1–14 / Б. Эскин. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.trediakovsky.ru/mgnoveniya-s-yulianom-semyonovym> (Последнее обращение 24.09.2020).
3. Аннинский Л. Ядро ореха. Распад ядра / Л. Аннинский. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://profilib.com/chtenie/102988/lev-anninskiy-yadro-orekha-raspad-yadra-14.php> (Последнее обращение 24.09.2020).
4. Архипова А.С. «Штирлиц шел по коридору...» Как мы придумываем анекдоты / А.С. Архипова. – М.: РГГУ, 2013. – 159 с.
5. Семенова О. Юлиан Семенов / О. Семенова. – М.: Молодая гвардия, 2011. – 581 с.
6. Семенова О.Ю., Стафеев С.Д. Штирлиц. Щит Родины / О.Ю. Семенова, С.Д. Стафеев. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2012. – 72 с.
7. Kim E.U. Roman N. Kim – a prominent Soviet East Asian studies researcher and writer Scientific conference dedicated to the scholar's work for the IFES RAS / E.U. Kim // Japanese Studies in Russia. – 2016. – Issue 2. – P. 82–92.
8. Gallardo-Saborido E., Gomez-De-Tejada Je. Crime fiction literature from the Eastern Bloc in the Cuban journal Enigma: 1986–1988 / E. Gallardo-Saborido, Je. Gomez-De-Tejada // Revista de Letras. – 2017. – Vol. 57. – Issue 2. – P. 53–71.
9. Amar T.C. Between James Bond and Iosif Stalin seventeen moments of spring, a Soviet cultural event of the cold war and the post-thaw / T.C. Amar // Kritika. – 2020. – Volume 21. – Issue 3. – P. 627–658. DOI: 10.1353/kri.2020.0030.
10. Колганова А.А. Заглавие как форма заимствования / А.А. Колганова // Имя текста. Имя в тексте. – Тверь: Лилия Принт, 2004. – С. 17–22.
11. Семенов Ю. Собрание сочинений: в 12 т. / Ю. Семенов. – М.: Терра, 2009. – Т. 4. Семнадцать мгновений весны. Приказано выжить. – 640 с.
12. Скоробогатов В.Е. Берзарин / В.Е. Скоробогатов. – М.: Молодая гвардия, 2012. – 364 с.
13. Бивор Э. Ольга Чехова / Э. Бивор. – М.: Эксмо, 2007. – 384 с.
14. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки. – М.: Лабиринт, 2000. – 336 с.
15. Тamarченко Н.Д. Автор / Н.Д. Тamarченко // Поэтика: слов. актуал. терминов и понятий. – М.: Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. – С. 43–45.
16. Еременко А.М. Событие бытия, событие сознания, событие текста / А.М. Еременко // Человек. – 1995. – № 3. – С. 36–51.

FAIRYTALE MOTIVE OF BERLIN TEXT IN NOVEL “SEVENTEEN MOMENTS OF SPRING” BY Yu. SEMENOV

Daryna O. Holub, Alfred Nobel University (Ukraine)

E-mail: darja.golub@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-7

Key words: *Berlin text, Berlin of 1945, Isaev-Stierlitz, novel “Seventeen moments of Spring”, fairytale motive, motive of a difficult task, crossing the border and coming back, devastation.*

Urban text is a phenomenon that has been studied in both domestic and foreign literary studies. Representatives of the Tartu-Moscow semiotic school Yu.M. Lotman, B.M. Gasparov, V.N. Toporov, etc. are at the origin of the study of the image of the city and urban texts in literary studies, which began only in the 1970s. Intensive study of the specifics of the text in literary theory was developed in the structuralist concepts of R. Barthes, Todorov and Yu. Kristeva. However, despite the large number of scholarly works on the topic of urban text, texts from a different perspective, namely the texts of a military city in the 30s and 40s having its difficult time when cultural monuments were erased from the face of the earth and old traditions remained to live among ruins and maimed destinies, remained unexamined.

This is why the article looks at the urban text, namely the Berlin text, the picture of which is painted by Yu. Semenov in his novel “Seventeen Moments of Spring”, telling about the activities of the Soviet

intelligence officer Isayev-Stierlitz in Nazi Germany in 1945. The aim is therefore to study the Berlin text in a novel through the prism of fairytale poetics, applying historical and literary, cultural and historical, and typological research methods. Berlin, against the background of which the events in Semenov's novel unfold, is presented in a very concise way, without any emphasis on architectural monuments or historical sites of the city, without anything that the citizens of Berlin liked and that has lost its value since its rapid militarisation. On the contrary, none of the characters in Semenov's novel have any particular attachment to the city, it has already been lost, as each of them understands its doom resulting from the end of the war.

At the same time, it is in this city where the Soviet intelligence officer will have a difficult task: to do everything possible to reach those at the top of Nazi Germany who are planning separate negotiations with the allies and to disrupt them. His activities on the verge of human ability are viewed through the prism of a fairy tale (by V. Propp), where Isaev-Stierlitz acts as a fairytale character operating in Berlin, on its outskirts and outside the country. A safe house in a forbidden forest on the outskirts of the city, crossing the border into Switzerland through a "transfer corridor", the moment when he returns in the role of a "knowing know-nothing" that gives a note of incompleteness to the novel, are the parts of the fairytale motive of the Berlin text.

If the moment of the crossing the border is the axis of a magical fairy tale, then in the Berlin text of Yu. Semenov's novel "Seventeen Moments of Spring" the doom of the city and its imminent death is nothing more than the embodiment of a "vertical text" (by A. Eremenko) that is woven into the novel and forms its fairytale meaning.

As the novel's finale approaches, the Berlin text loses its meaning. The war is so powerful that the taste of victory after the completed task is being replaced by a sense of devastation for both Stierlitz and the huge capital, which has promised to be no more, no less, the capital of the world, now partially in ruins, surviving its last days.

References

1. Marabini, Zh. *Povsednevnyaya zhizn Berlina pri Gitlere* [Everyday life in Berlin under Hitler]. Moscow, Molodaya Gvardiya Publ., 2003, 308 p.
2. Eskin, B. *Mgnoveniya s Julianom Semenovym. Chast 1-14* [Moments with Julian Semyonov. Part 1-14]. Available at: <http://www.trediakovsky.ru/mgnoveniya-s-yulianom-semyonovym> (Accessed 24 September 2020).
3. Anninskiy, L. *Yadro oreha. Raspad yadra* [The Kernel of the Nut. Nuclear Decay]. Available at: <https://profilib.com/chtenie/102988/lev-anninskiy-yadro-orekha-raspad-yadra-14.php> (Accessed 24 September 2020).
4. Arkhipova, A.S. «Shtirlits shel po koridoru...» *Kak my pridumyvaem anekdoty* ["Stierlitz walked along the corridor..." How we come up with anecdotes]. Moscow, RSUH Publ., 2013, 159 p.
5. Semenova, O. *Julian Semenov* [Yulian Semyonov]. Moscow, Molodaya Gvardiya Publ., 2011, 581 p.
6. Semenova, O.Ju., Stafeev, S.D. *Shtirlits. Shhit Rodiny* [Stierlitz. Shield of the Motherland]. Simferopol, Business-inform Publ., 2012, 72 p.
7. Kim, E.U. Roman N. Kim – a prominent Soviet East Asian studies researcher and writer Scientific conference dedicated to the scholar's work for the IFES RAS. *Japanese Studies in Russia*, 2016, Issue 2, pp. 82-92.
8. Gallardo-Saborido, E., Gomez-De-Tejada, Je. Crime fiction literature from the Eastern Bloc in the Cuban journal Enigma: 1986-1988. *Revista de Letras*, 2017, vol. 57, ilssue 2, pp. 53-71.
9. Amar, T.C. Between James Bond and Iosif Stalin seventeen moments of spring, a Soviet cultural event of the cold war and the post-thaw. *Kritika*, 2020, volume 21, issue 3, pp. 627-658. DOI: 10.1353/kri.2020.0030.
10. Kolganova, A.A. *Zaglavie kak forma zaimstvovaniya* [Title as a form of borrowing]. *Imya teksta. Imya v tekste* [Name of the text. Name in text]. Tver, Liliya Print Publ., 2004, pp. 17-22.
11. Semyonov, Yu. *Sobranie sochineniy: v 12 t.* [Collected works in 12 volumes]. Vol. 4 *Cemnadtsat mgnoveniy vesnyi. Prikazano vyizhit* [Seventeen moments of spring. Order to live]. Moscow, Terra Publ., 2009, 640 p.
12. Skorobogatov, V.E. *Berzarin* [Berzarin]. Moscow, Molodaya Gvardiya Publ., 2012, 364 p.
13. Bivor, E. *Olga Chehova* [Olga Chehova]. Moscow, Eksmo Publ., 2007, 384 p.
14. Propp, V. *Istoricheskie korni volshebnoy skazki* [Historical roots of a magical fairy tale]. Moscow, Labirint Publ., 2000, 336 p.

15. Tamarchenko, N.D. *Avtor* [Author]. *Poetika: slovar aktualnyh terminov i ponyatii* [Poetics: the dictionary of relevant terms and concepts]. Moscow, Kulagina Publ. Intrada, 2008, pp. 43-45.

16. Eremenko, A.M. (1995) *Sobyitie byitiya, sobyitie soznaniya, sobyitie teksta* [Event of being, event of consciousness, text event]. *Chelovek* [Person], 1995, vol 3, pp. 36-51.

Одержано 9.09.2020.

УДК 82-311.3(477)

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-8

Л.М. КУЛАКЕВИЧ,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства,
заступник декана факультету харчових та хімічних технологій
Українського державного хіміко-технологічного університету (м. Дніпро)*

ЖАНРОВА ПАЛІТРА УКРАЇНСЬКОЇ АВАНТЮРНО-ПРИГОДНИЦЬКОЇ ПРОЗИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Зроблено огляд української авантюрно-пригодницької прози першої третини ХХ ст. як одного з феноменів цієї доби, заповнено пробіл у розумінні жанрового розмаїття української авантюрно-пригодницької прози вказаного періоду. Акцентовано, що розвиток авантюрно-пригодницької літератури, особливо протягом 20–30 років ХХ ст., спричинений хоч і запізним, але формуванням української масової, розважальної літератури, адже українська література протягом усього свого існування виконувала низку суспільних функцій (ідеологічну, культурно-освітню, виховну), що було не характерно для модерної літератури загалом. До творення авантюрно-пригодницької літератури спонукали загальносвітові літературні тенденції на теренах України: деканонізація класичних епічних форм, а також пошук нових форм і способів художнього вираження. Функціонуючи в загальноєвропейському контексті, українська авантюрно-пригодницька література поповнилася новими жанрами, сюжетами й образами, темами і мотивами. Підкреслено, що українська література мала свої іманентні джерела авантюрно-пригодницького дискурсу, вплив західних літератур наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. лише пришвидшив розвиток зазначеного метажанру на національній ниві. Зауважено, що визначальною особливістю українського літературного процесу 20–30 рр. ХХ ст. є його інтенсивна взаємодія з кінематографом, що позначилося насамперед на тематиці і жанрово-стильовій системі літератури (запозичення кінематографічних фабул, типових мотивів, амплу кіноакторів, сценарних прийомів, побудова творів за монтажним принципом, колажування тощо). Письменники, маючи на меті «розхитати» усталені літературні жанри, свідомо розробляли свої твори за сценарною структурою, використовуючи прийоми монтажу, крупного плану, багатоепізодичність, просторово-часові зсуви. Обігрування канонів німого кіно, сценарії якого створювалися на замовлення режисера під конкретного актора, виявляється у відсутності докладних портретних описів героїв, але детальному описі їхніх дій.

Ключові слова: авантюрно-пригодницький твір, роман фронтиру, істерн, робінзонада, травелог, екшен, трилер, друкований серіал, детектив, шпигунський роман, чорний роман, готичний роман, горор, хронофантастика.

Осуществлен обзор украинской авантюрно-приключенческой прозы первой трети ХХ в. как одного из феноменов этой эпохи, заполнен пробел в понимании жанрового разнообразия украинской авантюрно-приключенческой прозы указанного периода. Акцентировано, что развитие авантюрно-приключенческой литературы, особенно в 20–30 гг. ХХ в., вызвано хоть и запоздалым, но формированием украинской массовой, развлекательной литературы, ведь украинская литература на протяжении всего своего существования выполняла ряд общественных функций (идеологическую, культурно-образовательную, воспитательную), что было не характерно для современной литературы в целом. К созданию авантюрно-приключенческой литературы побудили общемировые литературные тенденции на территории Украины: деканонизация классических эпических форм, а также поиск новых форм и способов художественного выражения. Функционируя в общеевропейском контексте, украинская авантюрно-приключенческая литература пополнилась новыми жанрами, сюжетами и образами, темами и мотивами. Подчеркнуто, что украинская литература имела свои имма-

ментные источники авантюрно-приключенческого дискурса, влияние западных литератур в конце XIX – начале XX вв. только ускорило развитие указанного метажанра на национальной ниве. Отмечено, что определяющей особенностью украинского литературного процесса 20–30 гг. XX в. является его интенсивное взаимодействие с кинематографом, что сказалось прежде всего на тематике и жанрово-стилевой системе литературы (заимствования кинематографических фабул, типичных мотивов, амплуа киноактеров, сценарных приемов, построение произведений по монтажному принципу, коллажирование и т. д.). Писатели, с целью «расшатать» устоявшиеся литературные жанры, сознательно разрабатывали свои произведения по сценарной структуре, используя приемы монтажа, крупного плана, **полиэпизодичность, пространственно-временные сдвиги. Обыгрывание канонов** немого кино, сценарии которого создавались по заказу режиссера под конкретного актера, проявляется в отсутствии подробных портретных описаний героев, но детальном описании их действий.

Ключевые слова: авантюрно-приключенческое произведение, роман фронтира, истерн, робинзонада, тревелог, экшен, триллер, печатный сериал, детектив, шпионский роман, черный роман, готический роман, хоррор, хронофантастика.

Авантюрно-пригодницька проза стала предметом наукових інтересів відносно недавно. Знаковою подією в цій царині стало дослідження М. Грина «Сім типів пригодницької оповіді: етіологія основного жанру» [14]. Аналізуючи твори Дюма, Скотта, Дефо, Купера, Верна, Бакена, Кіплінга, Твена і Чендлера, науковець зауважує, що «уникання» теоретиками й істориками літератури вивчення пригодницького дискурсу зумовлене не тільки традицією «великих творів», але й тим, що пригодницькі твори в належному контексті виявляються політичними документами, що оприявнюють ставлення білих націй до статусу своїх національних держав та їхніх імперських заходів, у яких вони брали участь з XVII ст. [14, с. 199]. Про колоніальний дискурс у пригодницьких текстах заявили і сучасні літературознавці М. Кірстин [16], Ф. Кробб [17], Р. Мазумдер [19], Я. Мартин [18], Е. О'Мейлі [20], А. Синан [22], Б. Чен [13], К. Ханш'ю [15].

Студіюючи художні стратегії Дж. А. Хенті, титульного представника англійського імперського пригодницького жанру, А. Синан акцентував, що твори цього письменника були інструментом ідеологічного просування й популяризації британських імперських заходів в Африці [22, с. 237]. Е. О'Мейлі також заявив, що пригодницькі романи і робінзонади «брали участь у тому, що зазвичай розуміється як чоловіче кодування ідеології колоніальних пригод і завоювань» [20, с. 67]. М. Кірстин, вивчаючи «Серед людодів» Жюль Верна, «Гері Анкрум» Джошуа Кірбі, «Серед маорі» Емілії Марріат, «Тикера» Сигурда Вишневецького та ін., потрактовує ці твори як імперське послання про цінності європейської цивілізації, докладаючи до колоніального аспекту ще й гендерний [16, с. 40].

В аспекті колоніального та гендерного дискурсів досліджує пригодницький роман Віллі Кесер «О піонери!» К. Рула, зокрема остання зауважила: «Можна з усіма підставами сказати, що у значній частині західної фронтирної літератури героїзм і стать мають дуже специфічний зв'язок. Наприклад, американська література і її критики схильні практикувати своєрідне “поклоніння героям-чоловікам”» [21, с. 240]. Вона акцентувала, що читачі захоплюються героїчним, та оскільки героєм творів про фронтір є чоловіки, то й вивищуються саме чоловічі чесноти й учинки: «Герой, використовуваний для опису персонажів в американському каноні XIX століття, є гендерно-специфічною роллю, базованою на конотаціях і припущеннях. Передбачається і, можливо, вважається само собою зрозумілим, що “я”, американське “я”, є чоловіком, тому герой – чоловік, а атрибути героя також вважаються чоловічими чеснотами. Герой американського канону виформовується як людина, що має великі заслуги, пристрасну незалежність і рішучу мотивацію. Він ідеальний, багатовимірний і шляхетний. Він – далекоглядний шукач пригод, який просунувся до кордону нації, досліджуючи рівнини, море і міста. Його діапазон дій необмежений, оскільки він такий великий, як сама Америка (і навіть світ)» [20, с. 241].

Отож маємо всі підстави стверджувати, що постколоніальне світове літературознавство прагне деконструювати літературний канон через залучення творів, розрахованих на масового, непідготовленого читача. Такі висновки застосовні і до дослідницьких стратегій українських літературознавців. Жанрові конвенції українського авантюрно-пригодницького дискурсу ще не стали об'єктом фундаментальних досліджень, однак уже маємо в зазначеній царині численні рефлексії українських науковців, пов'язані з його історією, принагідні

зауваження стосовно тих чи інших творів, тому актуальність вивчення особливостей української авантюрно-пригодницької літератури першої третини ХХ ст. є очевидною.

Прикметною особливістю українського літературного процесу першої третини ХХ ст. є широка розробка тем і мотивів, які раніше були майже відсутні у творах вітчизняних письменників. Це пригодницькі, детективні, авантурні сюжети, захоплення екзотикою африканських, американських чи інших теренів, морськими подорожами тощо. Дослідники історії літератури небезпідставно зауважували, що власної української авантюрно-пригодницької літератури у кінці ХІХ – початку ХХ ст. майже не було, а читацький попит задовольнявся перекладними творами. І хоч пригодницький жанр практично не розвивався, окремі його елементи було вмонтовано в інші жанри – історичний, соціально-побутовий тощо. Розвиток авантюрно-пригодницької літератури, особливо протягом 20–30 рр. ХХ ст., спричинений хоч і запізним, але формуванням української масової, розважальної літератури, адже українська література протягом усього свого існування виконувала низку суспільних функцій (ідеологічну, культурно-освітню, виховну), що було нехарактерно для модерної літератури загалом. До творення авантюрно-пригодницької літератури спонукали загальносвітові літературні тенденції на теренах України: деканонізація класичних епічних форм, а також пошук нових форм і способів художнього вираження. 20–30-ті рр. ХХ ст. можна розглядати як етап докорінного оновлення української літератури.

Проаналізувавши корпус художніх текстів, створених у першій третині ХХ ст., маємо всі підстави стверджувати, що, функціонуючи в загальноєвропейському контексті, українська література інтенсивно поповнюється новими для неї авантюрно-пригодницькими жанрами, сюжетами й образами, темами і мотивами. Формування жанрової палітри української авантюрно-пригодницької прози відбувалося на перехресті двох дискурсів: народницько-романтичного і модерністського. Основними їх об'єднавчими чинниками були перегляд літературних традицій і творення масової літератури, пошук та виховання власного читача.

Письменники народницького спрямування розробляли історичний матеріал. У художніх творах на історичну тематику, з одного боку, виробляються нові принципи поетики і стилістики, освоюються нові для української літератури сюжети, та іншого – незмінними їхніми рисами залишаються ліро-епічний виклад, пісенність оповіді, зображення селянського середовища як такого, де християнська мораль і національна культура збереглися в чистоті й недоторканості. Основна риса історичної прози цього періоду – пригодницьке конструювання сюжету, тісне переплетення долі героя із суспільно-історичними процесами.

Повістю А. Кащенка «Зруйноване гніздо» (1915) започатковано художній жанр фронтиру і тему тотальної колонізації українських територій у кінці ХVІІІ ст. Ситуація українського фронтиру осмислюється в повісті через тілесний досвід персонажів у їхньому протистоянні російським колонізаторам. Відповідно до традицій роману фронтиру, закладених творами Ф. Купера, значну частину повісті відведено романтичним картинам ідилічної придніпровської природи, екзотичному навіть для сучасників письменника фронтирному побутуванню козацьких родин на хуторі (зимівнику). У творі щедро використано елементи пригодницького жанру: стрімка зміна розміреної оповіді на напружено-драматичну, недобрі передчуття і пророчі сни, розлука закоханих, протистояння позитивних і негативних актантів, бійки між ними, таврування героя, що ускладнює його переховування серед людей, утечі, таємні схрони, перевдягання, рятування коханої в останню мить, небезпечне для життя подолання дванадцяти дніпрових порогів перед остаточним звільненням. У повісті Андріана Кащенка трагедія протистояння поглиблюється тим, що представники чужого світу витискають героїв з власної території, що зближує їх з героями пенталогії Ф. Купера – індіанцями, які зазнали нещадного винищення. Та якщо у творах про американський фронтір винищення корінного населення подається як неможливість протистояти більш потужній європейській цивілізації, то в повісті А. Кащенка втрата української державності розгортається як наслідок пасивності народу, втрати згуртованості, здатності до героїчного протистояння [детальніше див.: 11].

Пригодницькою повістю Вал. Злотопольця та І. Федіва «Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові» (1919) репрезентовано жанр української робінзонади. Твір невеликий за обсягом, має відносно просту композицію, містить усього одну су-

жетну лінію з повільним у хронологічному порядку розвитком дії, не переобтяжену сюжетними лініями другорядних персонажів. У повісті немає деталей, які презентували б зовнішній вигляд головного героя, натомість в авторській характеристиці Микола Наливайко постає як фізично довершений чоловік. Очевидно, автори свідомо уникають конкретизації зовнішності героя, аби реалізувати свій задум – утілити в його образі українського робінзона. Моделюючи образ Миколи Наливайка, автори повісті спираються на поетику лицарського роману. Порівняно з романом Д. Дефо, де герой, опинившись нарешті вдома, щасливо доживає до старості, у повісті Вал. Злотопольця та І. Федіва фінал щасливо-трагічний: гідно витримавши тяжкі випробування, Микола Наливайко повертається в Україну, де вже не застає батька й матір живими. Він приєднується до війська Хмельницького і гине в розквіті сил у битві під Конотопом. Такий кінець твору зумовлений свідомими авторськими настановами, прагненням створити національно-патріотичний твір і донести до читача думку про те, що перемог без жертв не буває [детальніше див.: 1].

Повістю А. Чайковського «На ухода» (1921) стартує в українській літературі жанр істерну. Імпантуючи новий для української літератури жанр, А. Чайковський дотримується його канонів, детально презентуючи шлях уходників і їхнього побутування на новому місці в непривітних реаліях українського степу (погодні умови, хижі звірі, саранча, гадюки, татарські загони, що постійно тероризують поселенців). Типовим американським антуражем є простір ізольованих фортів, ранчо і ферм, або маленьких прикордонних містечок, де є невеликий магазин, не завжди є церква і школа, але обов'язково є салун, господар якого не гребує сумнівними обладнаннями. У художній інтерпретації Андрія Чайковського українські поселенці наділені іншими ментальними рисами: вони будують загальноважливі споруди (комори, стайні, кузня, захисні вали) та, найголовніше, – споруджують церкву і запрошують панотця. Як і в американських вестернах нова українська громада організовується не на основі законодавства, а на кодексі честі і взаємної домовленості.

Згідно з жанровим каноном, який вестерн успадкував від пригодницького роману, Тарас Партика зображений як фізично і духовно досконалий. Презентуючи його, письменник виокремлює масштабність його мислення і військові здібності в доволі юному віці, наділяє незмінними атрибутами героя вестерну – є кінь (перший бойовий трофей), шапка / капелюх, зброя (у дусі часу – лук, спис, лише згодом мушкет), займається мисливством / траперством – полює на хутрових звірів. Тарас має помічника, друга, його ідеї підтримують члени громадської старшини, його поведінка і розум імпонують черкаському старості, турецькому офіцеру, який керує галерою. Обов'язковим для вестерну є наявність персонажа-антагоніста головного героя (лихий бандит, кровожерливий індіанець). Письменник у своїй повісті трансформує «швидкий постріл» / дуель у спаринг героя із татарським шпіоном, словесний двобій із черкаським підстаростою. У розкритті типу ідеального героя письменник оперує засобами і прийомами пригодницького дискурсу, зокрема експлуатує мотив боротьби зі звіром: Тарас вступає в боротьбу з ведмедем і рятує дівчину, згодом рятує товариша від рисі. Для загострення сюжетної дії в обох епізодах використано прийом допомоги в останню мить [детальніше див.: 2].

Перша третина ХХ ст. – це не тільки час колосальної руйнації соціальних зв'язків, але й великих експериментів як у світовій, так і українській літературі. Репрезентанти модерністського дискурсу, які духовно формувалися під час суспільно-політичних катаклізмів першої третини ХХ ст., прагнули зламати обмеженість українською проблематикою і просувати мистецтво без явних національних ознак. Письменники пропонують радикально нову модель художньої реальності, у якій домінує стихія авантюризму, подібні тенденції спостерігалися по всіх країнах. У національній літературі чітко простежується тенденція до освоєння нових для української літератури жанрових форматів і поетики. Акцент було перенесено на сюжетну модифікацію твору. Визначальною особливістю українського літературного процесу 20–30 рр. ХХ ст. є його інтенсивна взаємодія з кінематографом. У цей період література експлуатує естетику кіно: паралельний монтаж, фрагментарність, кліфхенгер, саспенс тощо.

Повістю М. Йогансена «Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Руперта та інших» в українській літературі реанімовано жанр друкованого серіалу. Інтермедіальність твору виявляється в будівництві кожного розділу як окремої серії, використанні тизерів і трейлерів, умонтовуванні

графічно виділених повідомлень, текстів документів, анонсів, фрагментів нот до пісні тощо. Загалом твір сприймається як набір лібрето, тем, ідей, які мав би візуалізувати майстер кіно. Так, за аналогією до сценаріїв німого кіно, діалоги у повісті максимально стислі, значну його частину становлять саме описи дій героїв, але без їхньої деталізації (це мали б додумувати / допрацьовувати / імпровізувати вже під час зйомок режисер та актори). У творі наявні вставні ситуації, описи стану героїв, що інтригують читача (пророчий сон Едіт, вияв передчуття Франсуа і Камілли) чи нагнітають внутрішню напругу сприйняття тексту через відтягування інформації про долю героїв (наприклад, епізод про трьох робітниць органічної фабрики; детальний опис правил гри шмен-де-фер й очко; африканські казки про собаку і келепа, про Тово, узяті з «Казок народів Африки», укладених Григорієм Петниковим, лист Фретьофа Нансена). З іншого боку, у «Пригоди Мак-Лейстона», який є насамперед літературним твором, гранично деталізовано подано шокуючі сцени жорстокого насилля, епатажні еротичні елементи і сексуальні збочення, що виформовують морально непривабливий, але екзотично-принудливий для масового читача західний світ. У творі немає докладного портретного опису жодного з героїв, зауважено хіба що окрему деталь, за якою герой вирізнятиметься серед інших; характери актантів також лише окреслено, що можна потлумачити як обігрування канонів німого кіно, сценарії якого створювалися на замовлення режисера під конкретного актора (як це було з фільмами за участю Поли Негрі, Теди Бари, Мері Пікфорд, Пірл Вайт).

У 20–30 рр. ХХ ст. – відповідно до читацьких запитів – активно розвивається гостросюжетна проза. Письменники прагнуть подолати обмеженість вітчизняної літератури суто національними проблемами і вже класичними для неї темами, жанрами, образами. Так, повістю «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки Альчести у Слобжанську Швайцарію» започатковано жанр подорожі. Код тревелогу обігрується у творі через обов'язкове окреслення маршруту подорожі, способів добирання, транспортних засобів, детальне описування флори і фауни, етнографічних деталей при широкому оприявленні місцевих цікавинок, смакових відчуттів, оповідки героїв [детальніше див.: 3].

Роман Ю. Смолича «Останній Ейджевуд», оповідання І. Дніпровського «Заради неї» яскраво презентують жанр екшену: у творах описуються тільки моменти активної дії героїв, що виформовує відчуття особливої щільності подій у часі, розвиток подій у текстах постійно ускладнюється, героям доводиться долати неймовірні перепони. Роман Ю. Смолича «Останній Ейджевуд» (1926) вважаємо першим національним екшеном про рятування світу. В основі твору лежить класична фабула пригодницького жанру – герой виконує важливу місію, що змушує його долати неймовірні труднощі, наявний також основний жанротвірний елемент екшену – жорстке часове обмеження, яке й змушує героїв діяти особливо активно. Через акцентованість подієвого плану образ головного героя схематичний, позбавлений індивідуальності (жодних деталей про зріст, вік, очі, уподобання тощо), що загалом було характерною рисою і вестерну, й екшену, адже обидва розвиваються насамперед як жанри німого кіно, коли сценарії створювалися під конкретних акторів. З іншого боку, в образі героя чітко простежуються риси супермена – він водить мотоцикл, аероплан Юнкерс, володіє європейськими мовами, знає радіосправу і таємне шифрування, однак у романі ніде не йдеться про його фізичну силу, він не вступає в жодну бійку (отож про приналежність твору до жанру бойовика годі й говорити).

Оскільки в романі описуються саме моменти активної дії героїв (які ні на мить не відволікаються від мети, щоб хоч поїсти чи відпочити!), це виформовує відчуття особливої щільності подій у часі, що також є традиційною жанровизначальною рисою екшену. Події розгортаються в дусі сучасних американських фільмів: герої захоплюють авто, озброєні браунінгом і в масках нахабно вдираються в студію звукозапису в пошуках мікрофона, згодом захоплюють АТС і зачиняють зв'язаного вартового у вбиральні тощо. Для підтримання інтриги Ю. Смолич щедро використовує в романі елементи шпигунського жанру: мотив таємної змови купки багатіїв проти світу; ультрагартовані кулі, електричні далекостріли, що шпурляли сконденсовану енергію, підслуховування таємної розмови Джойса і Юбералеса невідомою людиною за порт'єрою; зрадництво, перевдягання, маскування облич-

ча перуками, бородами, окулярами, фальшиві паспорти, потаємні двері в підземеллі. Відповідно до естетики екшену розвиток подій у романі Ю. Смолича постійно ускладнюється, героєві доводиться долати неймовірні перепони, неодноразово використано кліфхенгер [детальніше див.:12].

У психологічному екшені І. Дніпровського «Заради неї» (1927) охоплено всього одну добу життя героя (від світанку до світанку). Відповідно до канону екшену, головний актант – ревкомівець Петро – повинен за максимально короткий час знайти свою кохану, аби встигнути із нею на потяг і таким чином урятуватися від ворога. За аналогією до прийомів у гостросюжетних художніх фільмах (трилерах, фільмах-катастрофах), однолінійний сюжет твору складається з підступно-дратівливих збігів обставин, що виформовують відчуття, ніби весь світ, навіть рідні люди й особисті речі героя хочуть завадити йому поряткуватися. Визначальною особливістю оповідання «Заради неї» є відсутність опису зовнішності героїв, репліки героїв зведено до мінімуму, що загалом було характерними рисами сценаріїв німого кіно. У «друкованому» екшені І. Дніпровського герой є об'єктом, за яким спостерігає невидима камера, але й сам він є точкою зору на світ, відповідно «в кадрі» опиняється лише те, що бачить він. Скажений і відчайдушний біг актанта по місту дає можливість панорамно показати евакуацію більшовиків з прикарпатського містечка. Мотиви тривоги і небезпеки розгортаються вже на початку оповідання через звукову деталь з семантикою страху і болю – мікрообраз крику як іманентної реакції людини на небезпеку та стрес. Акустичний ряд увиразнюється візуальним – антропоморфними образами із семантикою паніки і потерпання від жаху. Похмурі урбаністичні пейзажі, ворожість світу і відчуття фатальної приреченості героїв у ньому відсилають до німецького експресіоністичного кіно початку ХХ ст., у якому художньо оприявлено тривожне, болісне світовідчуття, зумовлене Першою світовою війною. Фінал оповідання новелістичний: герой знову опиняється в місті, однак тепер у статусі того неназваного ворога, від якого власне і тікав, і його розстріляно як дезертира. Звук паровоза викликає відчуття тривожності, напруженості, анонсуючи трагічний кінець [детальніше див.: 10].

Повісті «Штаб смерті», «Жанна-батальйонерка», «Страшна мить», роман «Двері в день», були результатом продуманої стратегії Гео Шкурупія, який прагнув заповнити на книжковому ринку нішу гострофабульних текстів, тому обирав для творів сюжети, що мали б викликати в читачів емоційне потрясіння.

Повість Гео Шкурупія «Штаб смерті» (1925) презентує жанр чорного роману. У творі використано художні прийоми, характерні для фільмів у техніці поіг про крутих злочинців (загальна атмосфера тривожності і напруженості; образ героя, незворушного і небагатослівного навіть у смертельно небезпечних ситуаціях, фізично розвиненого, самовпевненого, безжалісного і холоднокровного; підступне вбивство героя, який умирає не одразу), маніяків (герой обирає певний тип жертв, надсилає листа, у якому попереджає про нові жертви, планує вбивство до деталей, хоче бути впійманим). У повісті стартує архетипний для сучасного світового кінематографу, а також новий для тодішньої української літератури мотив психоаналітичної інтерпретації злочинів як наслідку травмування героя. Письменник заінтриговує читача, витворюючи атмосферу тривожності та напруженості через згадування таємничого і похмурого Чучупака, діяння банди якого є особливо жаскими для селян, саспенс створюється за рахунок хронотопу (безлюдні нічні дороги, темрява лісу), звукових деталей із семантикою несподіваності, нагнітається через натяки та штрихи [детальніше див.: 8].

Повість Гео Шкурупія «Страшна мить» (1930) є першим українським горором, адже нагнітання жаху в читача було свідомою мистецькою стратегією письменника. Твір вибудовується як низка напружених епізодів, що викликають у читача почуття тривожності й очікування чогось страшного, моторошні ситуації увиразнено естетикою огидного, скримерами. Маючи на меті «покошмарити» читача, викликати в нього жах, український письменник увиразнює моторошні ситуації естетикою огидного, використовує скримери (звук від вистрілювання корока з пляшки шампанського, який одночасно є звуком пострілу зі зброї в наступному епізоді повісті, фантазмагоричні постаті жінок, раптові голоси тощо). Цій меті підпорядковуються і деталі, які, на перший погляд, є бу-

денними, однак змушують читача здригнутися. Саспенс виформовується не тільки за допомогою візуального, але й аудіоряду, особливо через доволі тривожну музику, різкий шум, неприємні механічні звуки, кінематографічні прийоми гри світла і тіні, що виокремлюють метафізичну сутність окремих персонажів. Заявлений прийом виявляється у «Страшній миті» насамперед через миттеві (просто з наступного абзацу) «переходи» між подіями, віддаленими в часі. Повесть відзначається різкою й алогічною зміною подій, від чого сприймається як «нарізка» містично жаских і натуралістично непривабливих ситуацій, у які потрапляють герої під час їхнього шаленого бігу нічними вулицями міста. Сучасними термінами кінематографії таке поєднання фрагментів тексту можна означити як кліповий монтаж [детальніше див.:6].

Гео Шкурूपій, Володимир Ярошенко своїми творами продовжили українську готичну тенденцію, яка набула модерного флеру в 20–30-ті рр. ХХ ст. Так, в іронічній повісті Володимира Ярошенка «Гробовище» (1928) наявні типові для готичного жанру складові: жаске кладовище на горі; історія дівчини, ізольованої в просторі дому під владою тиранічного батька, мотиви попередження про містичну небезпеку, ситуації переживання жаху і неможливості втекти від загрози, «монструозні» персонажі. Осмішування готичної поетики в «Гробовищі» виявляється насамперед на рівні моделювання образу Петра Гері (курсант кавалерійських курсів ходить пішки, має пересічну зовнішність, не метикуватий; утягується в неприємну пригоду через свою цікавість). Петро потрапляє в пригоду через свою цікавість до того, що відбувається на гробовищі (що вказує на героя як такого, що хоче пережити адреналінову ситуацію), лише згодом герой умотивовує свої дії бажанням захистити Гафійку. Пародіювання готичної поетики виявляється і в раціональному поясненні химерних подій. Страхітливе кладовище як готичний простір у повісті В. Ярошенка можна декодувати як несвідому потребу героя зіткнутися з придушеними страхами і віруваннями.

Юрій Шовкопляс започаткував перший в українській літературі друкований детективний серіал «Проникливість лікаря Піддубного». В основі серії оповідань лежить класична детективна фабула – стається злочин, винного знайдено шляхом логічних умовиводів; у серіалі діє не професіонал, а любитель, що має компаньйона. Читач має можливість ознайомитися з процесом розслідування, оцінити вже відомі факти й побудувати власні версії. Сюжет розгортається таким чином, що всі обставини злочину до завершення розслідування не повідомляються, відповідно в учасників події (а отже, і читачів), які вибудовують власні версії, спираючись на вже відомі факти, виформовується хибне розуміння, хто є вбивцею. Створюючи свій образ лікаря зі здібностями розшуку, Юрій Шовкопляс, безперечно, орієнтується на канонічні для детективного жанру образи Дюпена (Е. По) та Шерлока Холмса (А. Конан Дойл) і наділяє свого героя такими рисами характеру як спокій, урівноваженість, порядність, принциповість та, найголовніше, – меланхолійність (що подекуди межує із сезонною депресією, на яку страждав і Холмс). Моделюючи образ свого сищика, український письменник своєрідно трансформує і дюпенівську залюбленість у ніч. Дотримуючись канону, письменник розкидає деталі до розгадування криміналу, які подаються через сприйняття компаньйонів, та через нездатність мислити аналітично, останні жодним чином не пов'язують їх із убивством. Однак саме через діалоги з ними читач дізнається, які деталі на місці злочину послужили для його розкриття.

У 20–30-х рр. ХХ ст. **стартує в українській літературі шпигунський жанр.** Мотив шпигування окреслений у повісті Осипа Назарука «Роксоляна». Образ шпигуна в сучасному його розумінні маємо в повісті Петра Панча «Голубі ешелони» (1927), де більшовицька контррозвідниця Ніна Георгіївна пристає до ешелонів Директорії, маючи на меті загітувати рядових бійців до переходу в Червону армію. Шпигунський мотив виразно окреслений і в романі Олекси Слісаренка «Чорний Ангел»: закохана в Петра Гайдученка Марта погоджується шпигувати за його братом Артемом, аби викрасти в нього хімічну формулу дуже потужної вибухівки. Шпигунками були Ма («Роман Ма» Юрія Яновського), Оксана Полуботок («Історія попільниці» Юрія Яновського), Майя («Санаторійна зона» Миколи Хвильового), Льоля («Льоля» Дмитра Бузька). В оповіданні Дмитра Бузька «Льоля» мотив шпигування є лише формальною складовою, а сюжетотвірним є мотив трьох несподі-

ваних зустрічей чекіста з прекрасною жінкою, яка за даними ДПУ була зв'язковою отамана Заболотного. Повноцінного ж розвитку мотив шпигування в названих творах не отримує. Власне шпигунський жанр представлений в українській літературі першої половини ХХ століття повістями Ю. Смолича «Півтори людини» (1927), О. Досвітнього «Нас було троє» (1928).

Повість Олеся Досвітнього «Нас було троє» містить типові для шпигунського жанру елементи: герої вирушають для підпільної роботи до Західної України, вони мають легенду і відповідно до неї одягаються; актанти діють в умовах всезагальної підозрюваності і секретності; на підпільників звідусіль чатують небезпеки та випробування, що вимагають психічної і фізичної витривалості. Для повісті Ю. Смолича «Півтори людини» властива «перевернутість» штампів шпигунського жанру: героєм твору є пересічна людина, яка випадково опиняється у вирі загадкових подій і розпочинає власне слідство. Термінами сучасного літературознавства повість слід означити як іронічний шпигунський детектив. Пародійність виявляється не тільки в нанизуванні безглуздих ситуацій, у які потрапляє герой, але й у порушенні єдності теми і стилю оповіді. Ключовим інструментом іронії є фабульні заголовки до розділів повісті, оскільки, задаючи сюжетну перспективу, вони дисонують з описуваними в них подіями, увиразнюючи карикатурність останніх. Ураховуючи те, що сама повість є, по суті, першим репрезентантом жанру шпигунського роману в українській літературі, слід говорити про пародіювання саме зарубіжних творів [детальніше див.: 4].

У першій третині ХХ ст. українська література збагатилася і науково-фантастичними творами, образами геніальних науковців фаустівського типу. Зразком української хронофантастики є оповідання О. Слісаренка «Князь Барціла». Подорож між часами реалізується через прийом сну, що стає рамкою для основного сюжету. Особливістю художньої інтерпретації часового переміщення в тексті є своєрідний хронопортал – шатро, поставлене в так званому місці сили. Аналізований твір має виразну ідейно-естетичну специфіку: наскрізною є не ідея зміни хронології чи наслідків подій, а внутрішній розвиток особистості [детальніше див.: 9]. Новим для української літератури є і жанровий формат роману «Господарство доктора Гальванеску» – це класичний трилер. У сюжеті наявні ситуації проникнення героїв у таємничі споруди, викриття злочинної діяльності, утечі, перестрілки, несподіваної допомоги, полону і чудесного самопорятунку [детальніше див.: 7]. У романі О. Слісаренка «Чорний Ангел» (1929) інсталюється популярний у світовій літературі, але зовсім не представлений українській літературі образ науковця фаустівського типу [детальніше див.: 5]. У першій третині ХХ ст. повістю Володимира Гадзінського «Кінець» започатковано в українській літературі і жанр катастрофи. В указаному творі загибель світу зумовлена екологічною катастрофою унаслідок штучної зміни клімату на планеті.

Отже, у першій третині ХХ ст. українська література збагачується низкою авантюрно-пригодницьких жанрів, зокрема такими, як роман фронтиру, істерн, робінзонада, травелог, друкований серіал, екшен, детектив, шпигунський роман, горор, чорний роман, готичний роман, хронофантастика трилер.

Список використаної літератури

1. Кулакевич Л. «Життя та дивовижні пригоди козака Миколи на безлюдному острові» Вал. Злотополюця та І. Федіва як національний інваріант робінзонади / Л. Кулакевич // Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту). – 2016. – Вип. 20. – С. 109–121.
2. Кулакевич Л. Жанрові особливості повісті А. Чайковського «На уходи» як першого українського істерну / Л. Кулакевич // Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту). – 2018. – Вип. 23. – С. 54–64.
3. Кулакевич Л. Жанрові особливості повісті М. Йогансена «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у слобожанську Швайцарію» / Л. Кулакевич // Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту). – 2018. – Вип. 22. – С. 150–159.

4. Кулакевич Л. Іронічний модус шпигунської повісті Ю. Смолича «Півтори людини» / Л. Кулакевич // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Літературознавство. – 2019. – Вип. 4 (94). – С. 108–118.
5. Кулакевич Л. Міграція фаустівського дискурсу: роман О. Слісаренка «Чорний Ангел» / Л. Кулакевич // Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Т. 31(70), № 1. – 2020. – С. 157–162.
6. Кулакевич Л. Особливості реінтерпретації мотиву привидів у повісті Ґео Шкурупія «Страшна мить» / Л. Кулакевич // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2019. – № 43(1). – С. 33–35.
7. Кулакевич Л. Повість «Господарство доктора Гальванеску» Ю. Смолича як перший український трилер / Л. Кулакевич // Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту). – 2017. – Вип. 21. – С. 5–15.
8. Кулакевич Л. Репрезентативні стратегії повісті Ґео Шкурупія «Штаб смерті» / Л. Кулакевич // Закарпатські філологічні студії. – 2020. – № 14. Т. 2. – С. 143–149.
9. Кулакевич Л. Скіфська історія в координатах хронофантастики: оповідання О. Слісаренка «Князь Барціла» / Л. Кулакевич // Закарпатські філологічні студії. – 2020. – № 13. Т. 3. – С. 113–116.
10. Кулакевич Л. Художні засоби німого кіно у психологічному екшені І. Дніпровського «Заради неї» / Л. Кулакевич // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія. – 2020. – Вип. 22. – С. 31–39.
11. Кулакевич Л. Художні особливості повісті про український фронтір «Зруйноване гніздо» А. Кащенко / Л. Кулакевич // Наукові праці / Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2019. – Т. 325. Вип. 313. – С. 61–65.
12. Кулакевич Л. Художні особливості роману Ю. Смолича «Останній Ейджевуд» як першого українського екшену / Л. Кулакевич // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія: зб. наук. праць. – 2019. – Вип. 21. – С. 42–48.
13. Chen B. **The Exotic Landscape in the Victorian Adventure Fiction and the Construction of Englishness** / B. Chen // *Foreign Literature Studies*. – 2019. – Vol. 41. – Issue 4. – P. 89–100.
14. Green M. *Seven Types of Adventure Tale* / M. Green. – Pennsylvania: State University Press, 1991. – 224 p.
15. Hanshew K. **Expeditions into other Worlds. Soviet Adventure Literature and Science Fiction from the October Revolution to the End of the Stalin Era**, / K. Hanshew // *Zeitschrift für Slavische Philologie*. – 2018. – Vol. 74. – Issue 2. – P. 446–454.
16. Kirstine M. Five imperial adventures in the Waikato / M. Kirstine // *Journal of New Zealand Literature: Special Issue: Writing the Waikat*. – 2011. – No. 29 (2). – P. 37–65.
17. Krobb F. Promises in innermost Africa: The locations of treasure quests in colonialist German adventure literature for young readers, c. 1880–1940 / F. Krobb // *Acta Germanica: German Studies in Africa*. – 2017. – Vol. 45. – Issue 1. – P. 9–28.
18. Martin J. Pauline Hopkins's of one Blood, Africa, and the "Darwinist trap" **African American** / J. Martin // *African American Review*. – 2002. – Vol. 36. – No. 3. – P. 403–415.
19. Mazumder R. "In Search of Mammon's Treasure Trove": Hemendrakumar Roy's Use of Travel in Children's Adventure Literature / R. Mazumder // *Studies in History*. – Vol. 35 issue 2, 2019. – P. 250–279. DOI: 10.1177/2348448919876869.
20. O'Malley A. **Island Homemaking: Catharine Parr Traill's Canadian Crusoes and the Robinsonade Tradition** / A. O'Malley // Reimer M. (ed.). *Discourses of Children's Literature in Canada*. – Waterloo: Wilfrid Laurier University Press, 2009. – P. 67–86.
21. Rula Q. Carving an identity and forging the frontier: the self-reliant female hero in Willa Cather's *O Pioneers!* / Q. Rula // *Studia Anglica Posnaniensia: international review of English Studies*. – 2005. – Vol. 41. – P. 237–250.
22. Sinan A. Spinning yarns of imperial (Ad)venture: G.A. Henty's promotion of British imperial ideology in African adventure novels / A. Sinan // *Interactions*. – 2007. – Vol. 16. – Issue 1. – P. 231–243.

GENRE PALETTE OF UKRAINIAN ADVENTURE PROSE OF THE FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURY

Lyudmyla M. Kulakevych, Ukrainian State University of Chemical Technology (Ukraine)

E-mail: leda4a@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-8

Key words: *adventure, event, adventure literature, adventure genre, novel frontier, eastern, robinsonade, travelogue, action, thriller, print series, detective series, spy novel, black novel, gothic novel, horror, chrono-fiction.*

This article demonstrates one of the first attempts for systematic and analytical analysis of Ukrainian adventure prose of the first third of the 20th century as the unique part of the literary process of the given time period. Some of the works included into the analysis have never been previously studied, the others were excluded from the literary circulation for a long time due to the ideological reasons and now have been «re-read» and this way the gap in the understanding of the genre diversity of Ukrainian adventure prose of the first third of the twentieth century has been filled. The national features of Ukrainian adventure prose have been distinguished in the research. Special attention has been allocated to defining and clarifying the specifics of such adventure genres as a frontier novel, eastern, robinsonade, travelogue, printed series, detective series, spy novel, novel-quest, noir, and gothic novel, horror, chronicle fiction. It is established that in the first third of the 20th century while operating in a pan-European context, Ukrainian adventure literature adopted a few new genres (frontier novel, eastern, robinsonade, travelogue, action, thriller, printed series, detective series, spy novel, gothic novel, horror, chronicle novel), plots and images, themes and motifs that could not be developed in previous centuries due to being under the imperial colonial pressure. The analysis of adventure literary works gives every reason to say that Ukrainian literature has absorbed the achievements of the world, sometimes even ahead of the time. This is very important for the scientific understanding of adventure discourse because the works of Ukrainian literature utilize quite interesting and often innovative artistic techniques that are nowadays considered very important in the overall development of the adventure literature. It is emphasized that Ukrainian literature had its own immanent sources of adventure discourse, the influence of the Western literature in the late 19th and 20th centuries only accelerated the development of this meta-genre in the national field.

It is established that in the 20-30s of the 20th century, Ukrainian culture for the first time was able to move in different vectors following readers' requests for action fiction. Representatives of modernist discourse in the Ukrainian literary process sought to overcome the limitations of domestic literature, which concentrated exclusively on purely national problems and already classic topics, genres, images. A defining feature of the Ukrainian literary process of the 20-30s of the twentieth century is its intensive interaction with cinema, which affected primarily the topics and the genre-style system of literature (borrowing cinematic plots, typical motifs, typecasting, screenwriting techniques, editing, etc.). Writers, aiming to «shake up» the established literary genres, deliberately developed their works on a script structure, using montage techniques, close-ups, multi-episodes, spatio-temporal shifts. The attempts to adapt the canons of silent cinema, where the scripts were often created at the request of the director for a particular actor, are manifested in the absence of detailed portraits of the characters, while the description of their actions is given in detail. Influenced by German expressionist cinema, which also absorbed the Gothic aesthetics of horror, the Ukrainian artists actively used the techniques of creating suspense through chronotope, sound details with the semantics of anxiety or surprise, cliffhanger, and avoiding danger at the last moment. It is noted that the writers of the modernist trend abandoned the traditional descriptiveness, ironized over the outdated images and techniques, literary clichés, offering their own semantic design of the work of art. Their texts are distinguished by their looseness, freedom of play, absolute rejection of canon, bold destruction of the plot as such, deliberate shaking of established narrative canons through chaotic composition, sudden transitions, stylistic shifts.

References

1. Kulakevych, L. «*Zhyttia ta dyvovyzhni pryhody kozaka Mykoly na bezliudnomu ostrovi Val. Zlotopol'tsia ta I. Fediva iak natsional'nyj invariant robinzonady* [“The Life and Strange Surprising Adventures of Cossack Mykhola, Who Lived all Alone in an Un-inhabited Island” by V. Zlotopoletz and I. Fediv as a National Invariant of Robinsonade]. *Tainy khudozhn'oho tekstu (do problemy poetyky tekstu)* [Secrets of the literary text (to the problem of the poetics of the text)], 2016, issue 20, pp. 109-121.
2. Kulakevych, L. *Zhanrovi osoblyvosti povisti A. Chajkovs'koho «Na ukhody» iak pershoho ukrains'koho isternu* [The genre peculiarities of the A. Chaikovsky's story “Na ukhody” as the first ukrainian istern]. *Tainy khudozhn'oho tekstu (do problemy poetyky tekstu)* [Secrets of the literary text (to the problem of the poetics of the text)], 2018, issue 23, pp. 54-64.

3. Kulakevych, L. *Zhanrovi osoblyvosti povisti M. Johansena «Podorozh uchenoho doktora Leonardo i joho majbutn'oi kokhanky prekrasnoi Al'chesty u slobozhans'ku Shvajtsariiu»* [The genre peculiarities of the novel M. Johansen "Trip of scientist of doctor Leonardo and him future mistress of wonderful Alchesta in Slobozhanska Shvaytsariya"]. *Tainy khudozhn'oho tekstu (do problemy poetyky tekstu)* [Secrets of the literary text (to the problem of the poetics of the text)], 2018, issue 22, pp. 150-159.

4. Kulakevych, L. *Ironichnyj modus shpyhuns'koi povisti Yu. Smolycha «Pivtory liudyny»* [The ironic modus of spy novella by Y. Smolych "Pivtory liudyny" (one and a half people)]. *Naukovi zapysky Kharkiv's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu im. H.S. Skovorody. Literaturoznavstvo* [Scientific notes of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Literary Studies], 2019, issue 4 (94), pp. 108-118.

5. Kulakevych, L. *Mihratsiia faustivs'koho dyskursu: roman O. Slisarenka «Chornyj Anhel»* [Faustian trace in O. Slisarenko's novel "Black angel"]. *Vcheni zapysky Tavrijs'koho natsional'noho universytetu imeni V.I. Vernads'koho. Serii: Filolohiia. Sotsial'ni komunikatsii* [Scientific notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Social Communications], 2020, issue 31 (70), no. 1, pp. 157-162.

6. Kulakevych, L. *Osoblyvosti reinterpretatsii motyvu pryvydiv u povisti Geo Shkurupii «Strashna myt'»* [Specific Reinterpretation of the Ghost Motif in Geo Shkurupii's Novella "The Terrible Moment"]. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia* [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology], 2019, no. 43 (1), pp. 33-35. (In Ukrainian).

7. Kulakevych, L. *Povist' «Hospodarstvo doktora Hal'vanesku» Yu. Smolycha iak pershyj ukrains'kyj tryler* [The story "Doctor Galvanescu's farm" by Y. Smolich as the first ukrainian triler]. *Tainy khudozhn'oho tekstu (do problemy poetyky tekstu)* [Secrets of the literary text (to the problem of the poetics of the text)], 2017, issue 21, pp. 5-15.

8. Kulakevych, L. *Reprezentatyvni stratehii povisti Geo Shkurupii «Shtab smerti»* [Representative strategies in Geo Shkurupii's novella "Death Headquarters"]. *Zakarpats'ki filolohichni studii* [Transcarpathian philological studies], 2020, no. 14, issue 2, pp. 143-149.

9. Kulakevych, L. *Skifs'ka istoriia v koordynatakh khronofantastyky: opovidannia O. Slisarenka «Kniaz' Bartsila»* [Scythian History in the Coordinates of Chronofiction: the Story "Prince Bartsila" by O. Slysarenko]. *Zakarpats'ki filolohichni studii* [Transcarpathian philological studies], 2020, no. 13, vol. 3, pp. 113-116.

10. Kulakevych, L. *Khudozhni zasoby nimoho kino u psykholohichnomu eksheni I. Dniprov's'koho «Zarady nei»* [Artistic means of a silent film in I. Dniprovsky's psychological action "For Her Sake"]. *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnogo universytetu. Serii: Filolohiia* [Bulletin of Mariupol State University. Series: Philology], 2020, issue 22, pp. 31-39.

11. Kulakevych, L. *Khudozhni osoblyvosti povisti pro ukrains'kyj frontyr «Zrujnovane hnizdo» A. Kaschenka* [Artistic peculiarities of the tale about ukrainian frontier "The Destroyed Nest" by A. Kashchenko]. *Naukovi pratsi* [Scientific works], 2019, vol. 325, issue 313, pp. 61-65.

12. Kulakevych, L. *Khudozhni osoblyvosti romanu Yu. Smolycha «Ostannij Ejdzhevud» iak pershoho ukrains'koho ekshenu* [Art features of the Y. Smolych's novel "The Last Edgewood" as the first ukrainian "action"]. *Visnyk Mariupol's'koho derzhavnogo universytetu. Serii: Filolohiia* [Bulletin of Mariupol State University. Series: Philology], 2019, issue 21, pp. 42-48.

13. Chen, B. *The Exotic Landscape in the Victorian Adventure Fiction and the Construction of Englishness*. *Foreign Literature Studies*, 2019, vol. 41, issue 4, pp. 89-100.

14. Green, M. *Seven Types of Adventure Tale*. Pennsylvania, State University Press, 1991, 224 p.

15. Hanshaw, K. *Expeditions into other Worlds. Soviet Adventure Literature and Science Fiction from the October Revolution to the End of the Stalin Era*. *Zeitschrift fur Slavische Philologie*, 2018, vol.74, issue 2, pp. 446-454.

16. Kirstine, M. *Five imperial adventures in the Waikato*. *Journal of New Zealand Literature: Special Issue: Writing the Waikat*, 2011, vol. 29 (2), pp. 37-65.

17. Krobb, F. *Promises in innermost Africa: The locations of treasure quests in colonialist German adventure literature for young readers, c. 1880-1940*. *Acta Germanica: German Studies in Africa*, 2017, vol. 45, issue 1, pp. 9-28.

18. Martin, J. *Pauline Hopkins's of one blood, Africa, and the "Darwinist trap" African American*. *African American Review*, 2002, vol. 36, no.3, pp. 403-415.

19. Mazumder, R. "In Search of Mammon's Treasure Trove": Hemendrakumar Roy's Use of Travel in Children's Adventure Literature. *Studies in History*, 2019, vol. 35, issue 2, pp. 250-279. DOI: 10.1177/2348448919876869.

20. O'Malley, A. *Island Homemaking: Catharine Parr Traill's Canadian Crusoes and the Robinsonade Tradition*. Reimer, M. (ed.). *Discourses of Children's Literature in Canada*. Waterloo, Wilfrid Laurier University Press, 2009, pp. 67-86.

21. Rula, Q. *Carving an identity and forging the frontier: the self-reliant female hero in Willa Cather's O Pioneers!* *Studia Anglica Posnaniensia: international review of English Studies*, 2005, vol. 41, pp. 237-250.

22. Sinan, A. *Spinning yarns of imperial (Ad)venture: G.A. Henty's promotion of British imperial ideology in African adventure novels*. *Interactions*, 2007, vol. 16, no.1, pp. 231-243.

Одержано 30.08.2020.

УДК 821.161.2:82-1

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-9

О.О. ЛІЛІК,
*доктор педагогічних наук,
доцент кафедри української мови і літератури
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*

О.В. САЗОНОВА,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови і літератури
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*

АРХЕТИПНИЙ ОБРАЗ СВІТОВОГО ДЕРЕВА В ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ ГРИГОРІЯ ЧУБАЯ

У статті досліджено особливості функціонування архетипу світового дерева в поетичній спадщині Григорія Чубая. Автори статті характеризують стильові особливості поезій митця у взаємозв'язках з українською і світовою літературою, а також у контексті біографії письменника. Вони акцентують на таких характерних ознаках поетичної творчості персоналії, як-от: наскрізна образність, художнє естетичне мовлення, активне використання тропів і фігур, запровадження авторських неологізмів, наявність конкретно чуттєвої лексики для посилення експресивності подання та полегшення його сприйняття.

О.О. Лілік, О.В. Сазонова стверджують, що Григорій Чубай належить до поетів-міфотворців, творчість яких укорінена в національному фольклорі й міфології. Автори обґрунтовують, що засобом репрезентації авторської світоглядної концепції є архетипи, закодовані в образах, символах і мотивах художніх текстів. Аналіз поезій Григорія Чубая дав підстави для висновку, що художній образ дерева в поезіях митця є архетипним символом єдності й вічності та виявляється в різних значеннях: дерева світотворчого, дерева часового (що єднає минуле, теперішнє і майбутнє) і дерева роду, яке конденсує в собі попередні два значення.

Автори статті стверджують, що творцями життя на світовому дереві постають птахи. На основі вивчення поетичних текстів Григорія Чубая, у яких згадуються птахи, вони роблять висновок, що, окрім образу пташки загалом, найчастіше митець звертається до образів зозулі, солов'я, лелеки, сойки, голуба. Зазначені образи мають яскраве експресивне забарвлення, вони вибудовані на спостереженнях, міфічних уявленнях, словесній грі. Водночас аналіз підтвердив, що в цих поезіях образи птахів у своєму символічному вираженні інколи набувають невластивого для українського фольклору потрактування птаха.

Ключові слова: архетип, образ, світове дерево, птах, поезії.

В статье исследованы особенности функционирования архетипа мирового дерева в поэтическом наследии Григория Чубая. Авторы статьи характеризуют стилиевые особенности стихов поэта во взаимосвязях с украинской и мировой литературой, а также в контексте биографии писателя. Они акцентируют внимание на таких характерных признаках поэтического творчества персоналии, как: сквозная образность, художественная эстетическая речь, активное использование тропов и фигур, внедрение авторских неологизмов, наличие конкретно чувственной лексики для усиления экспресивности текстов и облегчения их восприятия.

О.А. Лилик, О.В. Сазонова утверждают, что Григорий Чубай принадлежит к поэтам-мифотворцам, творчество которых укоренено в национальном фольклоре и мифологии. Авторы обосновывают, что средством репрезентации авторской мировоззренческой концепции являются архетипы, закодированные в образах, символах и мотивах художественных текстов. Анализ стихотворений Гри-

горя Чубая дал основания для вывода, що художественний образ дерева в стихах поета являється архетипическим символом єдинства и вечности и проявляється в різних значеннях: дерева мироздания, дерева временного (что об'єднує прошле, настоящее и будущее) и дерева рода, которое конденсирует в себе предыдущие два значения.

Автори статті утверждають, що создателями жизни на мировом дереве являются птицы. На основе изучения поэтических текстов Григория Чубая, в которых упоминаются птицы, они делают вывод, что, кроме образа птицы в общем, чаще всего поэт обращается к образам кукушки, соловья, аиста, сороки, голубя. Указанные образы имеют яркую экспрессивную окраску, они выстроены на наблюдениях, мифических представлениях, словесной игре. В то же время анализ подтвердил, что в этих стихах образы птиц в своем символическом выражении иногда приобретают несвойственную для украинского фольклора трактовку образа птицы.

Ключевые слова: архетип, образ, мировое дерево, птица, поэзии.

Творчість українського поета Григорія Чубая стала формою протесту проти комуністичного режиму, рабського становища української культури та літератури. До сьогодні його поезія залишається голосом нескореності й бунту проти радянської тоталітарної системи, з боку якої автору довелося зазнати заборон і цькування. Д. Кравець зазначає, що митець був прихильником поезії «мудрої, важкої і непрозорої, у котрій всього було б багато». Вона була непроста до розуміння, не призначалася для широкого вжитку, зате, насичена багатою образністю, промовляла до «втаємничених», до тих, хто вмів сприймати справжню поезію, знався на її тонкощах і був добре начитаний у європейській новітній поезії [1, с. 157]. К. Москалець стверджує: «Оригінальна поезія Чубая протікає переважно в нетрадиційних для українського вірша формах. Якщо не рахувати трьох поем, написаних «чистим» верлібром, то із семи десятків віршів, включених ним до «П'ятикнижжя», нараховується 53 верлібри й тільки 17 поезій, які улягають традиційним строфіці, метриці та способам римування. «Вертеп», свого часу найбільш популярна самвидавна поема Чубая, виконано змішаною технікою – віршовані сегменти перебиваються ритмізованою прозою [2].

Зазначимо, що проблема дослідження творчої спадщини митця полягає, насамперед, у недостатньому вивченні його біографії, у якій навіть на сучасному етапі залишається багато «білих плям», пов'язаних із відсутністю документів, які ілюструють окремі життєві періоди й факти. Окрім того, у радянські часи творчість поета потрапила під заборону, а отже, була вилучена з обігу, перебувала поза увагою дослідників. Тому на часі її прочитання з позицій різних методологічних підходів, у суспільно-політичному й мистецькому контекстах доби.

Поетичні твори та переклади Григорія Чубая були належно поціновані відомими критиками та письменниками вже за часів «перебудови» і після проголошення незалежності України. Зокрема варто згадати статті й розвідки М. Вінграновського *Григорій Чубай – ще одне печальне ім'я...* [3], передмову І. Дзюби до книги Г. Чубая *Плач Єремії* [4], А. Жигуліна *Гідний подиву талант* [5], Я. Поліщука *Обличитель содомного вертепу* [6].

Однак передчасна трагічна смерть, роки заборон та інші фактори вплинули на незавершене применшення ролі поета в літературному житті ХХ ст. На сьогодні необхідно повернути українській літературі ім'я Григорія Чубая насамперед через осмислення його літературної спадщини, а також дослідження художнього-ідейного змісту його поетичних творів шляхом аналізу окремих елементів їхнього змісту й форми. Як відомо, важливим засобом репрезентації авторської світоглядної концепції є архетипи, закодовані в образах, символах і мотивах художніх текстів. На жаль, архетипність поезій Григорія Чубая до сьогодні не стала об'єктом окремого дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей функціонування архетипу світового дерева в художньому світі Григорія Чубая. Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: проаналізувати особливості мистецького стилю Григорія Чубая; охарактеризувати особливості репрезентації архетипу світового дерева в поезіях митця; простежити взаємозв'язки архетипу світового дерева з образами птахів у творах.

Григорій Чубай був винятково багатогранним і ерудованим поетом, різносторонньо освіченою особистістю. З попередників в українській літературі він цінував П. Тичину й Б.-І. Антонича, Є. Плужника, із сучасників – І. Драча, М. Вінграновського, В. Коротича та інших шістдесятників. Але найбільший його інтерес викликали класики світової поезії ХХ ст., свою

майстерність він удосконалював передусім під впливом світової літератури ХХ ст. – творів Е. Паунда, Т. Еліота, Ф.Г. Лорки, Р.М. Рільке, Х. Кортасара, Х. Борхеса, Ж.-П. Сартра. Саме тому важливе місце у творчій спадщині митця займають переклади. Різноманітні зацікавлення поета в літературі, малярстві, музиці (класичній і сучасній), архітектурі вплинули на формування його світогляду й мистецької концепції.

Узагальнюючи результати літературознавчих досліджень [1; 4; 5; 6], визначимо ознаки мистецького стилю поета, зокрема:

– образність (наскрізними образами-символами у творах є вертеп, дзеркало, пісок, свічка, гніздо, зоря, місяць);

– художнє естетичне мовлення, зумовлене прагненням пробудити в читача бажання пізнавати прекрасне;

– активне використання тропів (епітетів, порівнянь, метафор, алегорій) і фігур;

– запровадження авторських неологізмів (півподиху, екстазно, компромісити);

– наявність конкретно чуттєвої лексики (для експресивності подання тексту та полегшення його сприйняття).

Аналіз творчої спадщини Григорія Чубая дав змогу виокремити в ній два образно-стильові ключі: якби рання лірика митця відкрита, щира, сповідальна, то згодом – під впливом переслідувань, заборон друкуватися та перебування в альтернативному культурному дискурсі – він удається до мови символів, алюзій, абстрактних образів, уводить до своїх поезій елементи публіцистики, газетної лексики чи канцелярські штампи. Його поетична мова відображає фрагментарність буття, хаотичність і непотрібність речей, що є вираженням розгубленості людини та її загубленості у світі.

Зазначимо, що Григорій Чубай належить до митців-міфотворців, візіонерів. Художнє мислення таких авторів є глибинно міфологічним, закоріненим у прапервні культури, тому визначальною рисою творчого світосприймання цього поета є архетипність.

Одним із основних у творчості Григорія Чубая є архетип світового дерева. Для всіх міфологій світу образ світового дерева є наскрізним, у ньому втілено кілька провідних ідей, зокрема ідею центру світобудови, родючості, постійного відродження всесвіту. Виняткову роль відіграє цей архетип у слов'янській міфотворчості, про що свідчать народні казки, легенди та перекази, а також родинні та календарні обряди. Варто зазначити, що в слов'янській міфології образ світового дерева тлумачився по вертикалі (у координатах минулого – теперішнього – майбутнього) та горизонталі (як чотири сторони світу, пори року, частини доби).

Усі описані значення знайшли своє відображення в поезіях Григорія Чубая. Так, ідея плинності часу, кругообігу природного й людського життя, неперервного відродження природи реалізується в таких рядках: «... і у саду дерева вже без страху вдягають позолочені плащі / Займається на гіллі позолота і сад багряним маревом стає / Врочисто, гучно листя помирає, а так вмирати вмiє лиш воно» [7, с. 49]; «... наша осiнь з маленькими деревами дуже швидко минула / скiльки ж бо треба того часу для рудого листя / щоб воно опало з невисокого вiття / наша осiнь з маленькими деревами дуже швидко минула / минуло пiсля неї багато зим i багато весен / i аж тодi почало падати листя з дуже високого дерева / яке в нашiй осенi було i про iснування якого ми навить не пiдозрювали» [7, с. 98].

Зазначимо, що в українському фольклорі й літературі світове дерево традиційно є деревом часу, деревом роду. Однією з визначальних характеристик часу є його невіддільність від простору, особливо в контексті земного буття людини. Як зауважував О. Потебня: «Уявлення старості, давності, протяжності часу в образі висоти дерева є окремим випадком звичайного прийому думки вимірювати час простором» [8]. Такий вертикальний часопростір перегукується з деревом роду, що відтворюється через такі елементи: корінь, пень – батько; стовбур, кора – мати, дружина; гіллячки, листочки – діти. Це символізує зв'язок минулого і майбутнього, предків і нащадків, минулого й майбутнього. У зв'язку з цим необхідно також зазначити стосовно образу дерева часу: корінь – минуле, стовбур – сучасне, корона – майбутнє. Так, у поезіях Григорія Чубая знаходимо: «Як час летить! В саду вже пізня осiнь» [7, с. 159], «... а по вербi стрибають пухнастi котики стрибають в зеленi дверцята а дверцята як листя зачилося листя i не вiдчиняється / десь вiд самого корiння верби гукає мене крiзь кору глибокий голос без dna» [7, с. 115], «... з гiлок вишневих див-

них космодромів – Бруньки злітають листям в синяву. Бруньки злітають листям і суцвіттям» [7, с. 190], «... жовте листя так легко летить повз вікно» [7, с. 163].

Спорідненими із образом родового дерева є образи саду, лісу, гаю, бору, які посилюють відчуття плінності часу: «... і пророкуєш вигнання ясних дерев з ясного лісу / ти йдеш в облітані сади» [7, с. 120], «... підуть дощі садами сновигати / й навчать мене, як жить і не страждати» [7, с. 162], «... і той садок взолочено-лякливий, де кожен шелест сповнений сум'ять» [7, с. 160]. Отже, цінність авторських трансформацій архетипу світового дерева полягає у збереженні його багатоплановості й варіативності семантики.

Зазначимо, що в окремих поезіях автор антропоморфізує дерево, надає йому ознак і функцій людини. Зокрема в поезії «Притча» знаходимо порівняння дерева з людиною, яка втратила сенс свого існування, оскільки її душа спорожніла: «... безліч дивних дерев сновигає містом безцільно / гілля рук з двома листочками долонь заховавши до кишень / кожне має в собі гніздо душі / яке ніколи не може бути порожнім / а ще як ті дерева були маленькі то хтось лихий довідався про гнізда і покрав з них пташата болю» [7, с. 102]. Антропоморфні ознаки бачимо і в інших рядках, наприклад: «... там за стінами замеляється про нас листя язиків на деревах тіл» [7, с. 95].

У кількох поезіях знаходимо мотив перетворення дерева на предмет побуту («Я мовчки жив, я мовчки міркував, скільки ж то кисню дає щодня те дерево, що під вікном, який то вийде стіл чи кушетка із того дерева за кілька літ» [7, с. 27]) чи навіть музичний інструмент: «... цвіла, мов калина, віолончель, ... у флейти-тополі благав хтось покаянь» [7, с. 40]. Водночас, коли дерево перетворюється на річ, то ліричний герой сам прагне стати деревом: «... стояла моя зачудована ницість. Тремтіла... і деревом стати хотіла» [7, с. 40].

Досить часто спостерігаємо в поезіях Григорія Чубая образ дерева в негативному контексті, зокрема всохле дерево, яке асоціюється з людиною, яка переживає депресію, пригніченість чи втратила сенс існування: «... ніч заступає руками всохле дерево» [7, с. 30], «... цьому ж довгому дереву всохнуть від кореня / а найдовшому дереву всохнуть з верхка / це ж померлого дерева вранішня поза» [7, с. 119]. Подекуди образ дерева асоціюється з руйнуванням: «... тоді вирросло в дзвоні дерево сполоху, / вирросло велетенське і розколело дзвона / і розколело дзвіницю дерево сполоху» [7, с. 76].

Водночас через цей образ демонструється абсурдність буття, безглуздя суспільного ладу, наприклад: «... дерево парадоксальності коріння взгору посаджене росте і десь там під землею на ньому вже спіють квадратні груші» [7, с. 41]. У рядках «... на груші вирости груші і впали у траву, а на вербі груш не виростло, а виріс лелека і впав за обрій» [7, с. 55] трансформовано відомі народні приказки, адже вислів «на вербі груші» означав «висловити нездійсненні, нереальні, нісенітні думки», наприклад, знаходимо такі вислови у творах українських письменників: «Ти розкажеш такого, що на вербі груші, а на сосні яблука ростуть!» (Марко Вовчок), «Ви вже, мамо, наговорите на вербі груші, а на осиці кислиці» (І. Нечуй-Левицький), «Така правда, як на вербі груші – неправда. А може то така правда, як на вербі груші» (Т. Шевченко). Проте, на нашу думку, традиційні образи української етнокультури, використані Григорієм Чубаєм, свідчать про руйнування звичайного укладу життя українців, парадоксальність ситуації: груші вирости, як і має бути, на груші, а на вербі виріс лелека і впав за обрій, тобто полетів, залишив домівку.

Григорій Чубай звертається й до образів окремих дерев, зокрема найчастіше зустрічаємо традиційні для українців образи, як-от: тополі, яка часто асоціюється в нього з Україною («І Україна снитиметься знову / Тополею з обрубаним верхом» [7, с. 176], «... в моїх очах – тополь свічки зелені» (вірш «Україні») [7, с. 174], «... пожовкла тополя. І клен збагрянів» [7, с. 163]), та верби («... над вербами, над гніздами лелечими ... Боїться в темноту вона дивитися, яка поглине верби, гнізда, хати» [7, с. 192]).

Творцями життя на світовому дереві постають птахи. Зазначимо, що образ птаха посідає особливе місце в українській поезії 60–80-х років ХХ ст. загалом і у творчості Григорія Чубая зокрема. Традиційно птах уважається символом людської душі, посередником між небом і людьми. Українці особливо любили перелітних птахів, які прилітають із вирію-раю: вони були вісниками весни, приплоду худоби, урожаю, добра, здоров'я і щастя. Народ вірив, що Бог-Творець вселив у таких птахів душі дідів-прадідів, вони були також утіленням надприродних сил, прихильними до людей, тому приносили людям радість буття [9, с. 240]. Окрім того, наші предки вважали, що в подібні пташок прилітають душі новонароджених і душі родителів-прародителів.

У поетичних творах Григорія Чубая трансформація художнього символу птаха також співвіднесена з людським життям, поет презентує цей образ як реакцію душі на навколишнє середовище, як відображення внутрішнього світу людини, її почуттів, емоцій, переживань: «... *дерев'яна зозуля в старому годиннику / відкує усамітнення час*» [7, с. 122], «... *повертайся / лети в літаку / щоб повторити шлях зозулі / від первоспіву аж до оніміння / гляди згори в порожні гнізда / повернися раніше світла / раніше вирію і раніше свого голосу*» [7, с. 122], «... *і пісня злітає понад деревами / сполоханим птахом із сіножаті*» [7, с. 191].

Водночас у поезії натрапляємо на використання образів птахів як засобу художнього відтворення людського розвитку. Таке уявлення про птахів співзвучне з міфопоетичною свідомістю, для якої більшість птахів були тотемами: «... *заступає червону потоптану траву / що здавалась мені птахом підстреленим / а птах той ніяк злетіти не міг*» [7, с. 30], «... *летять шпаки на електричне світло / і співають пісень про золоті клітки*» [7, с. 115], «... *але варто було вітрові хоча б легенько / повіяти як відлітало птаство геть і вже не поверталось ніколи*» [7, с. 91], «... *і в небі птах, мов човник той по течії, Крила розкрив – летить і не летить*» [7, с. 152]. Зазначимо, що здебільшого Григорій Чубай вживає образ птаха в негативному контексті, що дає змогу асоціювати його з людиною, що втратила сенс свого існування, переживає кризові стани, самотність, депресію. Пов'язуємо це з подіями життя самого автора, з його свідомою чи підсвідомою проекцією власних станів на стан ліричного героя. Саме в контексті міфологеми птаха Григорій Чубай застосовує і прийом трансформації і перевтілення: «... *бачу траву, що померла й не стала по смерті птицею*» [7, с. 129]. Окрім того, знаходимо зображення явищ природи через образ птаха: «... *й дотлівають відблиски на стінах – Дивне пір'я птахів-блискавиць*» [7, с. 194].

Семантичне поле символічності образу птаха створює «альтернативний простір – буття в символі, символічне буття», з побудовою нових ціннісних вертикалей, з новою спробою «закорінення» – пошуком чи творенням традицій через плетіння павутини смислів, зав'язаних у вузлики символів [9, с. 286]. У творчості Григорія Чубая образ птаха постає у зв'язку з образами дерева, гнізда, подекуди хати: «... *доброго ранку, зелена пташко, / чи не втомилась ти всеньке літо / понад хатою літати? / сядь на підвіконня, я пшона тобі винесу, зелена пташко*» [7, с. 28], «... *лишень зібравсь послухать солов'я / у сад розквітлий вікна прочинити*» [7, с. 159]. Зазначимо, що митець часто звертається до образу солов'я, який в усній народній творчості постає як віщий птах, символ співучості і красномовства, образ щастя, а в літературі уособлює творчу особистість. Традиційно соловей був провідником весни, його спів сприймався як божий дар, а відсутність співу тлумачилось як передчуття біди [9]. Подекуди поет звертається до образів сороки й ворони («... *і березовий гай, і сорока*» [7, с. 155]), які традиційно належать до так званих «нечистих», чорних птахів, є переважно зловісними символами, пов'язаними зі смертю, потойбіччям, лихою силою. Хоча коло міфологічних уявлень про чорних птахів значно ширше. Вони пов'язані з дітьми, а отже, і з народженням. Ці пернаті володіють магічним каменем і таємницею захищених скарбів. Ворон у міфології багатьох народів посідає почесне місце як птах, що створював світ, як тотем, першопредок.

Аналіз поетичних текстів Григорія Чубая дає підстави для висновку, що він особливо часто звертається до образів лелеки («... *аж поки сон, неначе лелека, / над нами із крилами розкритими не повисне*» [7, с. 191], «... *над вербами, над гніздами лелечими*» [7, с. 192]). Пояснюємо це тим, що лелека споконвіку є одним з найшанованіших птахів у свідомості українців, його образ був сакральним, він сприймався як охоронець людей, а також їхньої худоби і всього господарства. Він, як і кожен птах, зв'язаний з небом і сонцем. Колись вірили, що саме лелеки принесли людям на землю іскри небесного вогню, водночас він є і повелителем дощу та птахом води. Водночас уважалося, що саме бусел приносить душі ще не народжених дітей з потойбічного Вірію, аби ті могли прийти у цей світ. Чорногуз у даному контексті вже виступає швидше як провідник між Явою і нижнім потойбічним світом Новою [9].

Григорій Чубай звертається і до образу голуба, який традиційно є Божою птицею, жертвним птахом, біблійним символом Святого Духа: «... *нам осінь пізня ходить коло хати, / он сиза паморозь, як дикі голуби*» [7, с. 161]. До сьогодні голуб вважається святою птахом, символом кохання та любові в усіх її різновидах. Два голуби в парі символізують любовні стосунки, кохання; уживається як ласкаве наймення або звертання до чоловіка (жінки), отже, як вираження любові й ніжності; виступає як символ доброти, чистоти, незлобливості [11].

Аналіз поезій Григорія Чубая засвідчує, що використання образу дерева пояснюється тим, що воно є архетипічним символом єдності й вічності та виявляється в різних значеннях: дерева світотворчого, дерева часового (що єднає минуле, теперішнє і майбутнє) і дерева роду, яке конденсує в собі попередні два значення.

Аналіз поетичних текстів Григорія Чубая, у яких згадуються птахи, дає підстави для висновку, що ці образи мають яскраве експресивне забарвлення, вони вибудовані на спостереженнях, міфічних уявленнях, словесній грі. Водночас аналіз підтвердив, що в цих поезіях образи птахів у своєму символічному вираженні інколи набувають невластивого для українського фольклору трактування птаха.

Список використаної літератури

1. Кравець Д. Бентежний світ поезії Грицька Чубая / Д. Кравець // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колежіах. – 2005. – № 7. – С. 155–159.
2. Москалець К. П'ять медитацій на «Плач Єремії» / К. Москалець. – 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=15525&page=2> (Останнє звернення 14.09.2020).
3. Вінграновський М. Григорій Чубай – ще одне печальне ім'я... / М. Вінграновський // Літературна Україна. – 1984. – 2 серпня. – С. 4.
4. Дзюба І. Сходження до себе: передмова до книги Г. Чубая «Плач Єремії» / І. Дзюба // Сучасність. – 1999. – № 2. – С. 86–87.
5. Жигулін А. Гідний подиву талант / А. Жигулін // Дніпро. – 1983. – № 9. – С. 119.
6. Поліщук Я. Обличитель содомного вертепу / Я. Поліщук // Література рідного краю. – Рівне: Азалія, 1993. – С. 72–78.
7. Чубай Г. Плач Єремії: поезії, поеми, переклади, спогади, фотознімки / Г. Чубай. – Львів: Кальварія, 1998. – 320 с.
8. Потебня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. Потебня // Слово и миф. – М.: Правда, 1989. – С. 285–378.
9. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – К.: Артк, 2004. – 469 с.
10. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу : ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. – К.: Обереги, 1922. – 88 с.

ARCHETYPICAL IMAGE OF THE WORLD TREE IN THE ART WORLD OF HRYGORII CHUBAI

Olha O. Lilik, Taras Shevchenko National University "Chernihiv Collegium"

E-mail: lilik8383@ukr.net

Olena V. Sazonova, Taras Shevchenko National University "Chernihiv Collegium"

E-mail: lilik8383@ukr.net

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-9

Key words: *an archetype, an image, the world tree, the bird, the poetry.*

The article examines the peculiarities of the functioning of the archetype of the world tree in the poetic heritage of Hryhorii Chubai. The authors of the article characterize the stylistic features of the artist's poetry in the relationship with Ukrainian and world literature, as well as in the context of the writer's biography. They emphasize such characteristic features of poetic creativity of personality as: through imagery, artistic aesthetic speech, active use of tropes and figures, introduction of author's neologisms, the presence of specifically sensory vocabulary for expressiveness of the text and facilitate its perception. An analysis of Hryhorii Chubai's creative legacy has made it possible to distinguish two figurative and stylistic keys: the artist's early lyricism, which was open, sincere, confessional, and the late one, formed under the influence of persecution, ban on publishing and being in alternative cultural discourse. In late lyric poetry the poet resorted to the language of symbols, allusions, abstract images, introduces into his poetry elements of journalism, newspaper vocabulary or stationery stamps.

Lilik O.O., Sazonova O.V. have claimed that Hryhorii Chubai belongs to the poets-myth-makers, whose works are rooted in national folklore and mythology. The authors substantiate that the means of representation of the author's worldview concept are archetypes encoded in the images, symbols and motifs of literary texts. An analysis of Hryhorii Chubai's poems has led to the conclusion that the artistic

image of a tree in the artist's poetry is an archetypal symbol of unity and eternity and manifests itself in different meanings: the world-creating tree, the temporal tree. and a genus tree that condenses the previous two values.

The authors of the article claim that the creators of life on the world tree are birds. Based on the study of poetic texts by Hryhorii Chubai, which mention birds, they conclude that, in addition to the image of a bird in general, the artist often refers to the images of cuckoos, nightingales, storks, magpies, pigeons. These images have a bright expressive color, they are based on observations, mythical ideas, word play. At the same time, the analysis has confirmed that in these poems the images of birds in their symbolic expression sometimes acquire an uncharacteristic interpretation of the bird for Ukrainian folklore. Because the bird has traditionally been considered a symbol of the human soul, a mediator between heaven and man. Ukrainians especially loved migratory birds, which were considered harbingers of spring, livestock, harvest, goodness, health and happiness.

References

1. Kravets, D. *Bentezhnyj svit poezii Hryts'ka Chubaia* [The confusing world of poetry by Hrytska Chubaia]. *Ukrains'ka mova j literatura v serednikh shkolakh, himnaziakh, litseiakh ta kolehiumakh* [Ukrainian language and literature in secondary schools, gymnasiums, lyceums and colleges], 2005, no 7, pp. 155-159.
2. Moskalets, K. *P'iat' medytatsij na «Plach Yeremii»* [Five Meditations on the "Lamentations of Jeremiah"], 2019. Available at: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=15525&page=2> (Accessed 14 September 2020).
3. Vinhranovskiy, M. *Hryhorij Chubaj – sche odne pechal'ne im'ia...* [Hryhorii Chubai is another sad name ...]. *Literaturna Ukraina* [Literary Ukraine], 1984, 2 August, pp. 4.
4. Dziuba, I. *Skhodzhennia do sebe: peredmov a do knyhy H. Chubaia «Plach Yeremii»* [Ascent to oneself: preface to Hr. Chubai's book "Lamentations of Jeremiah"]. *Suchasnist'* [Modernity], 1999, no 2, pp. 86-87.
5. Zhyhulin, A. *Hidnyj podyv u talent* [Amazing talent]. *Dnipro* [Dnipro], 1983, no 9, pp. 119.
6. Polischuk, Ya. *Oblychitel' sodomnoho vertepu* [Denouncer of the Sodomous Den]. *Literatura ridnoho kraiu* [Literature of the native land]. Rivne, Azaliia Publ, 1993, pp. 72-78.
7. Chubaj, H. *Plach Yeremii: poezii, poemy, pereklady, spohady, fotoznimky* [Lamentations of Jeremiah: poetry, poems, translations, memoirs, photographs]. Lviv, Kalvariia Publ, 1998, 320 p.
8. Potebnya, A. *O nekotoryh simvolah v slavjanskoj narodnoj poezii* [On some symbols in Slavic folk poetry]. Potebnya, A. *Slovo i mif* [Word and myth]. Moscow, Pravda Publ, 1989, pp. 285-378.
9. Lozko, H. *Ukrains'ke narodoznavstvo* [Ukrainian ethnography]. Kyiv, Artek Publ, 2004, 469 p.
10. Nechuy-Levytsky, I. *Svitohliad ukrains'koho narodu: eskiz ukrains'koi mifolohii* [Worldview of the Ukrainian people: a sketch of Ukrainian mythology]. Kyiv, Oberehy Publ, 1922, 88 p.

Одержано 7.09.2020.

УДК 821.111:82-1

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-10

Д.А. МАМЕДОВА,
*кандидат филологических наук, доцент,
ведущий научный сотрудник
Отдела мировой литературы и компаративистики
Института литературы имени Н. Гянджеви
Национальной Академии Наук Азербайджана (г. Баку)*

ТОМАС ЭРНЕСТ ХЬЮМ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ТЕЧЕНИЕ ИМАЖИЗМА

Начало XX в. сохранилось в памяти не только рядом сложных общественно-политических событий, но и многими порожденными ими поворотами в сфере литературы, искусства, причем как взлетами, возвышением, так и падениями. Многогранный литературный процесс в британской литературе этого периода завершился созданием новой исторической страницы в мировой литературе. Новым этапом в литературе, начавшимся с окончанием викторианской эпохи (1837–1901), явилось появление различных литературных течений, новых стилей, форм и качества содержания, выражение нового, модернистского взгляда на существование и жизнь человека и т. д. Этот этап отличается многими особенностями. Одним из самых интересных литературных событий того периода стало зарождение литературного направления имажизма. Как известно, это литературное движение, возникшее в знак протеста против предыдущего этапа развития поэзии, а именно романтической поэзии, многих черт викторианской поэзии, имеет интересные и одновременно сложные творческие принципы. В статье анализируются эти принципы и основные качества имажизма с учетом теоретических взглядов Томаса Эрнеста Хьюма – одного из основоположников этого литературного движения.

Известно, что одним из первых образцов образной поэзии является стихотворение Томаса Эрнеста Хьюма «Осень». Посредством анализа указанного стихотворения можно выявить основные отличительные качества имажизма как литературного направления, тем самым определить место Томаса Эрнеста Хьюма в британской литературе в его борьбе за создание новой поэзии.

В статье также рассматриваются этапы литературного течения имажизма, заслуги поэтов, принадлежавших этому литературному движению, таких как Эзра Паунд, Фрэнк Стюард Флинт. Хотя имажизм как литературное движение существовал недолго, его влияние на другие литературные движения и развитие британской литературы в целом можно определить путем осмысления некоторых его качеств, которые все еще актуальны. Современные литературные течения Запада все еще остаются под определенным влиянием имажизма.

Ключевые слова: Т.Э. Хьюм, имажизм, стихотворение «Осень», поэзия, Э. Паунд.

Початок XX ст. зберігся в пам'яті не тільки низкою складних суспільно-політичних подій, а й багатьма породженими ними поворотами в царині літератури, мистецтва, причому як злетами, піднесенням, так і падіннями. Багатогра́нний літературний процес в англійській літературі цього періоду завершився створенням нової історичної сторінки у світовій літературі. Новим етапом у літературі, який розпочався із закінченням вікторіанської епохи (1837–1901), стала поява різних літературних течій, нових стилів, форм і якостей змісту, вираження нового, модерністського погляду на існування і життя людини тощо. Цей етап відрізняється багатьма особливостями. Однією з найцікавіших літературних подій того періоду стало зародження літературного напрямку імажизму. Як відомо, це літературний рух, який виник у знак протесту проти попереднього етапу розвитку поезії, а саме романтичної поезії, багатьох рис вікторіанської поезії, має цікаві й одночасно складні творчі принципи. У статті аналізуються ці принципи і основні якості імажизму з урахуванням теоретичних поглядів Томаса Ернеста Хьюма – одного з основоположників цього літературного руху.

Відомо, що одним з перших зразків подібної поезії є вірш Томаса Ернеста Хьюма «Осінь». За допомогою аналізу зазначеного вірша можна з'ясувати основні риси імажизму як літературного напрямку, тим самим визначити місце Томаса Ернеста Хьюма в англійській літературі в його боротьбі за створення нової поезії.

У статті також розглядаються етапи літературної течії імажизму, заслуги поетів, що належать до цього літературного руху, таких як Езра Паунд, Френк Стюард Флінт. Хоча імажизм як літературний рух існував недовго, його вплив на інші літературні рухи і розвиток британської літератури в цілому можна визначити шляхом осмислення деяких його рис, які все ще актуальні. Сучасні літературні течії Заходу все ще залишаються під певним впливом імажизму.

Ключові слова: Т.Е. Х'юм, імажизм, вірш «Осінь» поезія, Е. Паунд.

В начале прошлого века британская литература развивалась через качественно новые идеи и формы, которые модернизм привнес в прозу и поэзию, и вступила на новый, большой этап своего развития. Известно, что поэты-модернисты через литературное направление имажизма, прежде всего, исходя из его поэтических свойств, открыли новый путь в литературе, создав тем самым новые творческие принципы. Имея это в виду, имажизм, считающийся первым примером или источником модернистской поэзии на английском языке, с собственным содержанием и формой, выразительными и языковыми возможностями, был одним из самых важных литературных направлений в британской и американской поэзии того времени. Хорошо известно, что имажисты не приемлют сентиментального воспевания и художественной выразительности романтической и викторианской поэзии, элементы их абстрактного и фрагментарного языка, требуя очень лаконичного, ясного, непосредственного выражения представленного образа на основе соответствующих метафор, причем используя как можно меньше слов.

Иными словами, в отличие от романтиков, они отвергали «крайнюю образность» и «утверждали, что один из основных принципов заключается в том, что поэзия должна иметь простой стиль выражения, состоящий из общих выражений» [15, с. 13–14].

Имажисты предлагают, чтобы в стихи была включена любая тематика, в поэзии этому не было никаких ограничений, и через нее можно было более точно отражать жизнь, внести живость в лирику как жанр. Они также предлагали новый, нетрадиционный стиль и формы нового качества, отдавая предпочтение свободному стиху (free verse). По их мнению, «образ» (an image) – это то, что в одно мгновение может воплотить в себе целый интеллектуальный и эмоциональный комплекс» [13, с. 4].

Имажисты на основе определенного образа или представления пытаются по-своему раскрыть их сущность. «Это качество отражено в авангардном стиле искусства, особенно в кубизме, хотя в объектах изображений, по словам Эзры Паунда, нет «четких деталей». Образцы выражения абстракции Э. Паунда аналогичны тому, как многие аспекты кубизма синтезируются в единый образ (метод идеограммы) [4, с. 11–13].

«Иногда имажизм в литературном творчестве характеризуется не как определенный этап последовательного развития, а как творческий момент» [15, с. 13]. Видимо, поэтому данное направление было недолговечным литературным движением, которое, однако, объединило в себе известное число поэтов вокруг определенных творческих принципов и обеспечило в начале XX в. переход английской литературы к современному этапу развития. В целом «имажизм в литературоведении не считается учением или поэтической школой» [15, с. 184].

Хотя еще Э. Паунд в 1913 г. назвал это литературное движение имажизмом и объяснил в целом его творческую суть в американском журнале «Poetry», первые теоретические принципы, а также первые образцы произведений принадлежат Томасу Эрнсту Хьюму (Т.Е. Hulme), что является неопровержимым литературно-историческим фактом. По этой причине в литературоведении первыми образцами имажизма считаются два стихотворения Т.Э. Хьюма, опубликованные в Лондоне в 1909 году – это «Осень» и «Городской закат». Т.Э. Хьюм вместе со своим близким другом, поэтом и критиком Фрэнком Стюартом Флинтом (Frank Stuart Flint, 1885–1960) и другими поэтами попытался построить систему современной поэзии. Именно они разработали основные теоретические принципы имажизма.

Особенности становления имажизма. В целом формирование имажизма шло на протяжении трех различных этапов. Первый этап начался в 1909 г., с деятельности группы под руководством Т.Э. Хьюма. В течение целого года группа еженедельно собиралась в ресторане возле Лондона под названием «Эйфелева башня» (Eiffel Tower), чтобы обсудить возможности новой поэзии. Второй этап – это воинствующая школа Э. Паунда, основанная в 1912 г., и, наконец, третий этап – деятельность группы постпаундских имажистов во главе с Эми Лоуэлл (1874–1925), названной Э. Паундом «амигистами» [2, с. 45].

Друзья, считавшие истинным образцом поэзии именно свободную поэзию, выдвинули тезис о том, что настоящая поэзия должна быть свободной от риторики и славословий, и быть компактной по объему. Одно из главных качеств стихотворения в духе имажизма – описание определенного состояния любого образа, соединение в нескольких словах разных идей, умение заставить читателя задуматься и прочувствовать определенное состояние.

Т.Э. Хьюм в своей «Лекции о современной поэзии» в Лондоне в 1908 г. объяснил преимущества свободной поэзии, отмечая, что этот стихотворный стиль является истинной формой поэзии, которая может ярко и лаконично отразить жизнь [12, с. 60–61]. Исходя из других аналогичных принципов, соратники по перу рассматривают возможность использования жанров танка (tanka) и хайку (haiku), а точнее, внедрение этих жанров поэзии в европейскую литературу. Как хорошо известно, «танка» (что означает короткое стихотворение) является ведущим жанром классической японской поэзии в японской литературе [14, с. 1], а «хайку – относительно маленький вид стиха» [5, с. 98]. Коллеги решили обратиться к жанрам японской поэзии, потому что эти жанры соответствовали принципам творчества, новым теоретическим правилам, которые они выдвигали. В целом им хотелось выражать мысли холодно и резко, без помпезных, пышных изречений, без лишних слов и слогов в стихах, без ненужного преувеличения, и именно для этого и подходили жанры поэзии.

Стихотворение «Осень» Т.Э. Хьюма. Поскольку основные качества, которые Т.Э. Хьюм предлагал в качестве критерия современной ему поэзии, включены в стихотворение «Осень», это произведение считается своеобразным эталоном, первоначальной моделью имажизма. Поэма «Осень» привносит в поэзию новое качество с точки зрения ясного и точного изложения прославляемых образов, а также выражения в немногих словах глубокого нравственного содержания. По сути, это стихотворение – один из лучших образцов понимания сути литературного направления имажизма, взглядов поэтов-имажистов на жизнь и на художественное творчество. Поэт связывает несколько идей с воображаемым моментом, создавая при этом определенное состояние образа и побуждая при этом читателя думать и чувствовать:

*A touch of cold in the Autumn night –
I walked abroad,
And saw the ruddy moon lean over a hedge
Like a red-faced farmer.
I did not stop to speak, but nodded,
And round about were the wistful stars
With white faces like town children [12, с. 37].*

*В осеннюю ночь холодает теперь,
Прогуляться я вышел, тотчас
Увидел: стоит на заборе луна, раскрасневшись,
Подобно фермеру, что с красным лицом.
Я не стал говорить, а кивнул головой,
И звезды вокруг опечалены были,
С бледным ликом, подобно детям городским.*

Начиная с первой строки стихотворения, читатель погружается в определенные ощущения и получает самые разные впечатления при осмыслении образа, созданного поэтом, а именно, пейзажа с акцентом на ощущение холода осенней ночью. Читатель одновремен-

но представляет и слышит изображаемую сцену. За первой строфой, вызывающей ощущение осеннего холода, следуют стихи, определяющие характер поведения. Здесь движение и впечатления чередуются: это впечатление прикосновения холода, впечатление от внешнего вида и впечатление от движения ... С помощью сцен, которые поэт воссоздает до конца, у читателя формируется ощущение плавного перехода от одного впечатления к другому. Также можно сказать, что в этом стихотворении «вместо последовательного, четкого изложения Т.Э. Хьюм просто демонстрирует серию впечатлений. Эта неполная форма позволяет поэту выражать себя, не проявляя при этом своего отношения к существующей реальной художественности и правде» [10, p. 155].

Переходя от одного образа к другому, поэт при этом их объединяет, плавит одно в другое, оказывает впечатление и пытается помочь читателю понять ряд фактов через интуицию, что было нововведением, внесенным в поэзию Т.Э. Хьюмом. Интересно также отметить, что это новое качество было задействовано им на основе идей теории интуиции А. Бергсона (Henry Louis Bergson, 1859–1941). В целом исследователи отмечают, что наибольшее влияние на взгляды Т.Э. Хьюма оказали мысли именно А. Бергсона, отстаивавшего идею о том, что «человеческий опыт относителен, но религиозные и этические ценности абсолютны» [16]. Т.Э. Хьюм в начале своего творческого пути находился под сильным влиянием философии А. Бергсона, и даже опубликовал в литературной журналистике статью «Новая философия», посвященную взглядам философа. Статья была опубликована в журнале «New Age» в 1909 г. [18, p. XVII].

Известно, что А. Бергсон, подчеркивая важность интуиции в восприятии жизни, не отрицал здесь равноправной роли интеллекта и интуиции, но при этом считал интуицию высшей и наиболее продуктивной формой познания. Иными словами, философ подчеркивал, что человеческий разум состоит из двух основных качеств, разума и интуиции, но невозможно иметь совершенное понимание жизни, мира и существования посредством разума, поскольку это понимание может быть достигнуто только с помощью интуиции. Т.Э. Хьюм также стал применять эти идеи А. Бергсона об интуиции в своем творчестве, причем с большим мастерством, принимая их как один из самых совершенных подходов в деле изучения человеческого существования, а также влияния на мысли и природу человека. Это еще раз доказывает, что Т.Э. Хьюм был сторонником идеи о том, что существование и реальность не воспринимаются сознанием. Он писал, что «Мое сознание не кажется мне непрерывным и последовательным. Оно кажется мне незначительным, нереальным, просто легко гаснущим пламенем свечи» [18, p. 200]. Поэтому поэт считал важным влияние поэзии на человека через интуицию, проникая в его чувства и эмоции и производя на него впечатление, помогая при этом читателю правильно воспринимать реальность.

Т.Э. Хьюм, пытаясь проникнуть в человеческий интеллект посредством интуиции, пытается использовать в своем творчестве различные поэтические средства и художественные возможности. Например, в приведенном в качестве примера стихотворении поэт создает метафору, прибегая к краскам, и основная идея стихотворения скрыта как раз в этом художественном средстве. Так, известно, что в стихотворении в ярко-красном цвете изображены медведь и фермер, а белый цвет прославляет звезды и городских детей, тем самым сравнивается здоровый мир сельской жизни и бледный, скудный образ жизни горожан. Интересно, что, сравнивая городскую и сельскую жизнь, выявляя различия между ними, поэт тем самым акцентирует внимание на факторе сохранения окружающей среды, и эта проблема в стихотворении уже имеет общечеловеческое содержание. Многообразие стиля стихотворения, чувство симпатии к своим героям и одновременно грусть помогают читателю понять и прочувствовать это содержание. Таким образом, обращаясь к интуиции, Т.Э. Хьюм побуждает каждого читателя, независимо от его места проживания или этнической принадлежности, думать и помнить о современных социальных проблемах, которые в принципе могут и не интересоваться его в данный момент.

Т.Э. Хьюм в целом считал, что основной целью поэта является создание оригинальных метафор: «поскольку язык никогда не может точно выразить то, что вы хотите сказать, он не может нести точно то значение, которое вы имеете в виду» [18, p. 200]. Стихотворный образец, обладающий самобытными художественными средствами выражения, – это еще не законченное произведение искусства. Т.Э. Хьюм утверждал, что одно из важнейших ка-

честв поэзии состоит в том, что она может служить средством установления связи между поэтом и читателем [18, р. 201–202] и что «литература должна оживлять чувства читателя и его мысли новыми идеями» [18, с. 219]. Эта особенность проявляется во всех произведениях Т.Э. Хьюма.

Теоретические положения, выдвинутые Т.Э. Хьюмом относительно поэзии, конечно, не остаются незамеченными. Известный американский поэт Э. Паунд присоединился к группе Т.Э. Хьюма в начале 1909 г. [11, р. 24]. Его знакомство с группой «Эйфелева башня», а затем участие здесь Ричарда Олдингтона (Richard Aldington, 1892–1962) и других дало толчок к решению различных теоретических проблем имажизма. Так, Э. Паунд, вдохновившись встречами с Т.Э. Хьюмом в 1912 г., сформулировал творческие принципы имажизма. Однако, как известно, Э. Паунд позже обратился к вортицизму [1, с. 60], поскольку не считал направление имажизма подходящим для написания эпических произведений, и начал искать для этого другие творческие пути и средства.

Как известно, новаторское обновление поэзии в английской литературе осуществлялось в указанный период в основном посредством творчества Э. Паунда и Т.С. Элиота (Дж. Кастеллитто [3], Дж. Фуллер [6], М. Гибсон [7], К. Хаджияннис [8], С. Хамилтон [9]). Оба поэта уделяли особое внимание вопросам гармонии и рифмы в поэзии, создавая здесь новые, оригинальные формы. Следует помнить, что именно благодаря новаторскому подходу Т.Э. Хьюма Э. Паунд сумел создать новый стиль на основе показа выдвигаемых им идей, создаваемого лирического настроения через контраст противоречивых мнений и мыслей. Отметим, что Т.С. Элиот также постарался извлечь выгоду из этого нового стиля в поэзии, который Э. Паунд привнес сюда, полагая, что можно оказать более серьезное влияние на мысли и чувства читателя через показ и обоснование противоречивых идей и мыслей.

Начало Первой мировой войны вскоре оказало влияние на литературный мир, как и на все сферы жизни. Формирование у поэтов, участвовавших в войне, новых мировоззренческих подходов к оценке жизненных ситуаций, представление понятий, которые они когда-то называли красотой и героизмом, в ином контексте привносили в поэзию новые, печальные нотки. Война в судьбу поэтов, как, впрочем, и у всех людей, привнесла неожиданные тяжелые психологические потрясения, вызывая у них отчаяние. Многие поэты начали менять свое отношение к ряду вопросов, отказавшись от своих прежних предвзятых идей и мечтаний. Среди них был, как известно, также и Т.Э. Хьюм [19, р. 249], который, выступая против своих оппонентов, сторонников мира, стремился доказать преимущества войны, в конечном счете потерял эту веру, попав в окопы Западного фронта (Western Front). В стихотворении «Окопы» (Trenches) поэт пишет, что все эмоции будто окаменели, в целом в мире чувств и мыслей, как и в обществе, царит полный хаос. Лирический главный герой ничего не ощущает, ни о чем не может думать, вследствие чего человек теряет связь не только с окружающей средой, но и с самим собой:

*My mind is a corridor.
The minds about me are corridors.
Nothing suggests itself.
There is nothing to do but keep on [20].*

*Мой разум будто коридор.
И мысли обо мне как коридоры.
И в голову мне не приходит ничего.
И должен дальше просто жить.*

Т.Э. Хьюм, исходя из основных принципов своего творчества, своеобразно раскрывает обстановку на фронте, доводя до сознания читателя суть всех ужасов войны, страшные впечатления от происходящих сражений, кровавых окопных будней. Поэт, воссоздающий через свои впечатления ужасы войны, показывает через изображение ночи, тьмы, огня и так далее размышления солдат, уподобляя их узкому коридору. Поэт уподобляет и свои мысли узким, длинным коридорам больниц и других подобных мест, заявляя, что даже мысли не могут выйти за пределы этого узкого пространства, когда не о чем думать и нече-

го делать, и фактически все и вся обречены на гибель. Нет другого пути, кроме как воспроизводить этот бессмысленный акт тьмы, огня, крови и смерти, то есть продолжить войну.

Т.Э. Хьюм в своем «Эссе о войне» пишет, что «основные фигуры в истории войны остаются прежними: это Англия, Франция, Россия, Австрия. Поскольку силы у каждой из них различаются, ни одна из этих стран не сможет установить постоянную гегемонию над кем-либо или уничтожить противника. Европа всегда была разделена на независимые государства ... В будущем, возможно, игра может измениться, но она снова будет вестись в том же соотношении» [19, p. 259]. Поэт в определенной степени здесь прав, вместе с тем он фактически показывает беспомощность человека, использование его как средства регулирования межгосударственных отношений, причем предопределенного в качестве жертвы. В последних стихотворениях Т.Э. Хьюма эта мысль выражена через призму его творческих принципов.

С началом войны, при сложной и напряженной ситуации, вызванной как материальными, так и духовными проблемами, публикация новых произведений сократилась, сложившаяся ситуация воздействовала на художественную проблематику, сделав необходимым новые подходы к проблемам людей, через призму иных ценностей.

В такой ситуации трудные для восприятия, со скрытым смыслом стихи имажизма не привлекают больше внимания читателей. Конечно, люди, столкнувшиеся с ужасами войны, как на фронте, так и в тылу, не могли быть заинтересованы в дальнейшем наблюдении за литературными дебатами и их последствиями. Общество теперь уже не могло оставаться равнодушным к стихам, написанным в окопах, описываемым ужасы войны, трагедии, переживаемой современным человеком, и поскольку большинство этих произведений написано в классическом стиле, эта форма поэзии все более очевидно выходит на повестку дня, что, в конечном счете, привело к упадку имажизма. Конечно, эти изменения в литературе не ограничиваются литературными течениями, и британская поэзия в целом получила дальнейшее развитие, которое выразилось в разнообразном содержании и идеях.

Несмотря на недолгое существование, имажизм, как мы уже отмечали, сыграл важную роль в формировании модернистской английской поэзии. Кроме того, некоторые научные и теоретические принципы имажизма все еще сохраняют свою важность и актуальность при определении основных качеств поэзии в целом.

Список использованной литературы

1. Albright D. "Early Cantos: I–XLI" / D. Albright / Ira Bruce Nadel (ed.) *The Cambridge Companion to Ezra Pound*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 365 p.
2. Bloom C. *Literature and Culture in Modern Britain*. Volume 1: 1900–1929 / C. Bloom. – London and New York: Taylor & Francis Group; Routledge, 2014. – 270 p.
3. Castellitto G.P. Imagism and Allen Ginsberg's Manhattan locations: The movement from spatial reality to written image / G.P. Castellitto // *Colby Quarterly*. – 1999. – Vol. 35. – No. 2. – P. 117–128.
4. Davidson M. *Ghostlier Demarcations: Modern Poetry and the Material Word* / M. Davidson. – California: University of California Press, 1997. – 265 p.
5. Donald K. *A History of Japanese Literature*. Volume 1 / K. Donald. – New York: Columbia University Press, 1996. – 1329 p.
6. Fuller J. A Modest Movement – Imagism / J. Fuller // *Encounter*. – 1975. – Vol. 45. – No. 1. – P. 72–93.
7. Gibson M. Contradictory Images: The Conflicting Influences of Henri Bergson and William James on T.E. Hulme, and the Consequences for Imagism / M. Gibson // *Review of English Studies*. – 2011. – Vol. 62. – No. 254. – P. 275–295. Doi: 10.1093/Res/Hgq099.
8. Hadjiyiannis Ch. T.E. Hulme and Modernism / Ch. Hadjiyiannis // *Modernism / Modernity*. – 2014. – Vol. 21. – No. 2. – P. 575 – 557. DOI: 10.1353/mod.2014.0046.
9. Hamilton C.A. Toward a cognitive rhetoric of imagism / C.A. Hamilton // *Style*. – 2004. – Vol. 38. – No. 4. – P. 468–485.
10. Hadjiyiannis Ch. T.E. Hulme and the Beginnings of Imagism / Ch. Hadjiyiannis // *Global Review. A Biannual Special Topics Journal. Archives & Networks of Modernism*. – 2013. – Vol. 1. – No. 1. – P. 141–164.

11. Hughes G. *Imagism & Imagists: A Study in Modern Poetry* / G. Hughes. – New York: Biblio & Tannen Publishers, 1960. – 283 p.
12. Hulme T.E. *Selected Writings* / T.E. Hulme. – New York: Carcanet Press Ltd., 2003. – 240 p.
13. *Literary Essays of Ezra Pound* / ed. by T.S. Eliot. – New York: New Directions, 1968. – 484 p.
14. Makoto U. *Modern Japanese Tanka* / U. Makoto. – New York: Columbia University Press, 1996. – 265 p.
15. Pratt W. *Introduction to the Influence of French Symbolism on Modern American Poetry* / W. Pratt. – New York: AMS Press, 1985. – 300 p.
16. Pratt W. *The Imagist Poem: Modern Poetry in Miniature* / W. Pratt. – New Orleans: University of New Orleans Press, 2010. – 184 p.
17. Pugh T. *Literary Studies: A Practical Guide* / T. Pugh, M.E. Johnson. – London: Routledge, 2014. – 324 p.
18. *The Collected Writings of T.E. Hulme* / ed. by K. Csengeri. – Oxford: Clarendon Press, 1994. – 528 p.
19. *Conservatism: An Anthology of Social and Political Thought from David Hume to the Present* / ed. by Jerry Z. Muller. Princeton: Princeton University Press, 1997. – 464 p.
20. Hulme T.E. *Trenches, St Eloi* [Електронний ресурс] / T.E. Hulme. – Режим доступу: <http://www.poetryatlas.com/poetry/поем/4363/trenches,-st-eloi.html> (останнє звернення 12.10.20).

THOMAS ERNEST HULME AND LITERARY MOVEMENT IMAGISM

Javida A. Mamedova, The National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan)

E-mail: cavi_e@yahoo.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-10

Key words: *Hulme, Imagism, Poem "Autumun", Poetry, Pound.*

The beginning of the twentieth century is remembered in the world not only for a number of complex socio-political events, but also for the ups and downs in literature and art, which were created by the influences of those events. The multifaceted literary process in British literature of that period ended with the creation of a new historical page in world literature. The new stage in literature, which began with the end of the Victorian era (1837–1901), was characterised by the emergence of various literary movements, new styles, and qualities of content, the new expression of modernist view of human and life, etc. This stage had many peculiarities. One of the most interesting literary events of that period was the emergence of the literary movement of imagism. As it is known, this literary movement, which emerged in protest against some feature of previous poetry, namely, numerous features of romantic poetry, Victorian poetry, has interesting complex creative principles. The article analyzes these principles and the main features of the imagism, taking into account the theoretical views of Thomas Ernest Hulme, one of the founders of this literary movement.

It is known that one of the first samples of imagist poetry is Thomas Ernest Hulme's poem "*Autumn*". By analyzing this poem it is possible to find out the main distinctive qualities of imagism as a literary movement, thus defining the place of Thomas Ernest Hulme in British literature, and his effort to create new poetry.

The stages of imagism, the thoughts of the other representatives of this movement as Ezra Pound, Frank Stuart Flint are analyzed. Although imagism as a literary movement did not last long, its influence on other literary movements and its important role in the development of British literature can be determined by analysing some of its qualities that are still relevant. With the outbreak of the war, in a difficult and tense situation caused by both material and spiritual problems, the publication of new works decreased, the current situation influenced artistic problems, making it necessary to find new approaches to human problems through the prism of other values.

In such situation, the poems of the imagism style that are difficult to understand, with a hidden meaning, do not attract more attention of readers. Of course, people faced with the horrors of war, both at the front and in the rear, could not be interested in further observing the literary debate and its aftermath. Society now could no longer remain indifferent to the poems written in the trenches, describing the horrors of war, the tragedy experienced by a modern man, and since most of these works are written in the classic style, this form of poetry is becoming more and more obvious on the agenda, which ultimately, led to the decline of Imagism. Of course, these changes in literature are not limited to literary trends, and British poetry as a whole has been further developed, which is expressed in a variety of content and ideas.

References

1. Albright, D. "Early Cantos: I–XLI". Ira Bruce Nadel (ed.) *The Cambridge Companion to Ezra Pound*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999, 365 p.
2. Bloom, C. *Literature and Culture in Modern Britain. Volume 1: 1900-1929*. London and New York: Taylor & Francis Group; Routledge, 2014, 270 p.
3. Castellitto, G.P. Imagism and Allen Ginsberg's Manhattan locations: The movement from spatial reality to written image. *Colby Quarterly*, 1999, vol. 35, issue 2, pp. 117-128.
4. Davidson, M. *Ghostlier Demarcations: Modern Poetry and the Material Word*. California, University of California Press, 1997, 265 p.
5. Donald, K. *A History of Japanese Literature. Volume 1*. NY, Columbia University Press, 1996, 1329 p.
6. Fuller, J. A Modest Movement – Imagism. *Encounter*, 1975, vol. 45, issue 1, pp. 72-93.
7. Gibson, M. Contradictory Images: The Conflicting Influences of Henri Bergson and William James on T.E. Hulme, and the Consequences for Imagism. *Review of English Studies*, 2011, vol. 62, issue 254, pp. 275-295. Doi: 10.1093/Res/Hgq099.
8. Hadjiyiannis, Ch. T.E. Hulme and Modernism. *Modernism / Modernity*, 2014, vol. 21, issue 2, pp. 575-557. DOI: 10.1353/mod.2014.0046.
9. Hamilton, C.A. Toward a cognitive rhetoric of imagism. *Style*, 2004, vol. 38, issue 4, pp. 468-485.
10. Hadjiyiannis, Ch. T.E. Hulme and the Beginnings of Imagism. *Global Review. A Biannual Special Topics Journal. Archives & Networks of Modernism*, 2013, vol. 1, issue 1, pp. 141-164.
11. Hughes, G. *Imagism & Imagists: A Study in Modern Poetry*. NY, Biblio & Tannen Publishers, 1960, 283 p.
12. Hulme, T.E. *Selected Writings*. NY, Carcanet Press Ltd., 2003, 240 p.
13. Eliot, T.S. (ed.) *Literary Essays of Ezra Pound*. NY, New Directions, 1968, 484 p.
14. Makoto, U. *Modern Japanese Tanka*. NY, Columbia University Press, 1996, 265 p.
15. Pratt, W. *Introduction to the Influence of French Symbolism on Modern American Poetry*. New York, AMS Press, 1985, 300 p.
16. Pratt, W. *The Imagist Poem: Modern Poetry in Miniature*. New Orleans, University of New Orleans Press, 2010, 184 p.
17. Pugh T., Johnson M.E. *Literary Studies: A Practical Guide*. London, Routledge, 2014, 324 p.
18. Csengeri, K. (ed.) *The Collected Writings of T.E. Hulme*. Oxford, Clarendon Press, 1994, 528 p.
19. Muller, J.Z. (ed.) *Conservatism: An Anthology of Social and Political Thought from David Hume to the Present*. Ed. by Jerry Z. Muller. Princeton, Princeton University Press, 1997, 464 p.
20. Hulme, T.E. *Trenches, St Eloi*. Available at: <http://www.poetryatlas.com/poetry/poem/4363/trenches,-st-eloi.html> (Accessed 12 October 2020).

Одержано 30.09.2020.

УДК 821.111

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-11

С.К. РЕВУЦЬКА,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології, українознавства
та соціально-правових дисциплін
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг)*

М.В. ФОРГЕЛЬ,

*магістр філології Донецького національного університету
економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг)*

ЕЛЕМЕНТИ АВТОБІОГРАФІЇ У РОМАНІ Ш. БРОНТЕ «ДЖЕЙН ЕЙР»

У статті подано аналіз твору Шарлоти Бронте «Джейн Ейр. Автобіографія» з позиції наявності в романі елементів автобіографічних фактів, реальних прототипів і ситуацій із життя письменниці.

Стабільний інтерес читачів до автобіографій відомих осіб спонукає авторів відшукувати різноманітні способи присутності / відсутності автора-оповідача у тексті, урівноважувати співвідношення біографічної правди і художньої вигадки в суперечливих умовах життя тощо, що породжує появу метажанрів у літературі. Дослідження витоків автобіографічного письма і уточнення власне жанрової специфіки творів автобіографічного характеру, вочевидь, слід шукати у масиві класичної літератури. Особливої уваги потребують твори, що мають дискусійний характер у визначенні жанру.

Визначення жанру роману «Джейн Ейр» Шарлоти Бронте вбачається проблемним, адже його важко назвати автобіографічним, зважаючи на те, що авторка сама визначила жанр твору у першоназві і, відповідно, керувалася не так визначеними літературними критеріями жанру, як власним розумінням його. Усе це визначило формулювання мети статті – з'ясувати жанрову специфіку та елементи біографічного письма у романі Шарлоти Бронте «Джейн Ейр».

У роботі широко подано позиції різних науковців щодо жанрових ознак автобіографічного письма, здійснено аналіз їхніх збігів у романі «Джейн Ейр». Увага акцентується на тому, що у творі маємо низку беззаперечних фактів-спогадів щодо періоду дитинства авторки, однак вони є швидше за все певним прийомом переосмислення і самопізнання письменниці, хоча й присутні моменти авторських відвертостей в устах головного персонажа.

З'ясовано, що остаточно визначити, що роман «Джейн Ейр» є автобіографією, не можна. Однак цей термін має важливе значення для встановлення теорій про біографічний зміст роману Ш. Бронте. Більш новітні жанри, такі як автофікція, допомогли визначити процес, за допомогою якого реальні аспекти представлені вигаданими фактами.

Ключові слова: жанр, автобіографія, автофікція, вигадка, автобіографічний факт, жанрові особливості.

В статтю представлено аналіз произведения Шарлотты Бронте «Джейн Эйр. Автобиография» с позиции наличия в романе элементов автобиографических фактов, реальных прототипов и ситуаций из жизни писательницы. Определение жанра этого произведения видится проблемным, ведь его трудно назвать автобиографическим, и не потому, что в нем не хватает автобиографического материала, а потому, что автор сама определила жанр произведения и, соответственно, руководствовалась не так определенными литературными критериями жанра, как его собственным пониманием. В работе широко представлены позиции различных ученых о жанровых признаках автобиографиче-

ського письма, осуществлен анализ их совпадений в романе «Джейн Эйр». Выяснено, что окончательно определить, что роман «Джейн Эйр» является автобиографией, нельзя. Однако этот термин имеет важное значение для установления теорий о биографическом содержании романа Ш. Бронте. Более новые жанры, такие как автофикция, помогли определить процесс, с помощью которого реальные аспекты представлены вымышленными фактами.

Ключевые слова: жанр, автобиография, автофикция, выдумка, автобиографический факт, жанровые особенности.

Сучасна література ХХ–ХХІ ст. має цілу низку біографічно-документальних творів, що займають ліву частку художньої літератури. Стабільний інтерес читачів до такого жанру літератури спонукає авторів відшукувати різноманітні способи присутності / відсутності автора-оповідача у тексті, урівноважувати співвідношення біографічної правди і художньої вигадки в суперечливих умовах життя тощо, що породжує появу метажанрів у літературі. Дослідження витоків автобіографічного письма і уточнення власне жанрової специфіки творів автобіографічного характеру, вочевидь, слід шукати у масиві класичної літератури. Особливої уваги потребують твори, що мають дискусійний характер у визначенні жанру.

Проблемного характеру набувають твори, які важко назвати автобіографічними, і не тому, що в них бракує автобіографічного матеріалу, а тому, що автор сам визначив жанр твору і, відповідно, керувався не так визначеними літературними критеріями жанру, як власним розумінням його. Про важливість врахування авторської рецепції говорить і Л. Гаранін: «Авторське ставлення до матеріалу визначає жанрову приналежність твору – будуть це щоденникові записи, спогади чи біографія іншої особи, особисті записки, листи чи мемуарна книга на основі свідчень і документів інших осіб» [1, с. 33].

Вітчизняні і зарубіжні дослідники (Д. Дюрба, О. Крикавська, М. Горлач, І. Куницька, А. Цяпа та ін.) неодноразово звертали увагу на розрізнення специфіки жанрів, що містять автобіографічні дані: роман / повість – автобіографія, мемуари, роман-сповідь, автофікція, есеї, щоденники тощо, однак автобіографічність роману Шарлоти Бронте «Джейн Эйр», що первинно мав назву «Джейн Эйр. Автобіографія», потребує уточнень.

Тож метою статті є з'ясування жанрової специфіки та елементів біографічного письма у романі Шарлоти Бронте «Джейн Эйр».

З огляду на те, що в початковій назві роману було уточнення «автобіографія», вважаємо за потрібне спочатку окреслити специфіку такого жанру роману.

Зображувані явища події й образи в автобіографічному романі, з одного боку, є продуктом пам'яті письменника, спогадами, або фактами з життя самого автора. Як один із видів біографічного роману, роман автобіографічний зосереджує свою увагу й послідовно втілює авторські погляди, суб'єктивно розповідаючи про події і випадки життя. З іншого боку, письменник створює художню модель світу персонажа твору, а отже, зображуване є і витвором фантазії та уяви митця. Тобто по суті письменник подає інтерпретацію свого життя, що включає в себе й процес його самопізнання (Ж. Гюсдорф) через образ художнього персонажа.

В автобіографічний роман покладена суміш правди і вигадки, яка лежить десь посередині спектру. Автор залишається головним героєм, а більшість інших персонажів або реальні, або мають прототипів у реальному житті. Події подані майже так, як вони відбулися в житті автора, в хронологічному порядку, однак деякі події можуть бути вилучені для того, щоб спростити сюжет (замовчати певні факти). Частка правдивого, про що розповідається в романі, також може бути інтерпретована для полегшення розуміння, тобто письменником «з потоку повсякденності вибираються окремі факти і витоплюються до змістової єдності вже прожитого життя» [7, с. 161].

Ф. Лежен в окресленні жанру автобіографії відзначає авторську самосвідомість, зрілість, а отже, у творі автор створює проєкцію себе як зрілого індивіда, громадянина: «Автобіографія – втілення самостійності усвідомленої позиції індивіда, його громадянської, політичної, моральної зрілості, його естетичної відповідальності. Це форма вкрай складна, навіть витончена, через що і з'являється в історії культури так пізно, фактично одночасно з кристалізацією у літературному житті повноцінної фігури автора» [8, с. 109].

У сучасному літературознавстві, на думку Х. Баган, існує дві тенденції щодо визначення автобіографії: перша традиційна, представники якої «вважають, що наявність біографічного матеріалу, ідентичність автора, оповідача і головного героя, оповідь від першої особи, лінійна хронологія є обов'язковими складовими автобіографічного письма», друга представлена прихильниками вільного письма, які стверджують, що «автобіографія може виражатись у будь-якій зручній для автора формі» [9, с. 33]. Науковець, досліджуючи типологічні відмінності щоденників, автобіографії та мемуарів, помічає в останніх цікаву ознаку: сконцентрованість «на подіях, які переживала певна історична особистість, та людях, яких їй довелося зустріти у своєму житті», натомість автобіографія – на особі автора [9, с. 34].

Творчість Ш. Бронте у більшості випадків ґрунтується на її спогадах про ті чи інші події (людей) у своєму житті. У романі «Джейн Ейр» письменниця зосереджує увагу на моральному та духовному розвитку свого персонажа через інтимну оповідь від першої особи, де дії та події, переживання мають глибоко психологічний характер. Багато хто вважає, що ця книга випереджає свій час через індивідуальний характер Джейн Ейр, вона містить елементи соціальної критики із сильними почуттями християнської моралі в основі (Е. Васильєва).

Обговорення автобіографізму твору набирає обертів після виходу праці Елізабет Гаскелл «Життя Шарлотти Бронте» у 1857 р. Одним із автобіографічних моментів у творі є дитинство і період навчання. Порівнюючи ці етапи життя персонажа і письменниці, слід зважати на те, що твір написаний уже досвідченою тридцятирічною жінкою, сформованою особистістю з власними позиціями на життя. Негативність спогадів вочевидь пояснюється тим, що процеси дитячої пам'яті зазвичай тісно пов'язані з емоціями, які й впливають на позитивне чи негативне їх забарвлення. Період дитинства Шарлоти навряд чи можна назвати позитивно забарвленим: смерть матері, деспотизм й егоцентричність батька, матеріальна скрута (будинок у Хеворті вона називала «великою могилою з вікнами!»), що врешті й привело майбутню письменницю на поріг Кован-Бріджі. У романі авторка проектує цей однорічний досвід життя в образі Ловудського притулку, причому в переосмисленні зрілої особи, що тверезо оцінює вбогість одягу, що не захищає від холоду, нестачу їжі, постійний голод, притаманний для дітей-підлітків, що розвиваються [11, с. 73]. Така усвідомлена оцінка свідчить про нашаровування дитячих негативних спогадів на осудливе письменницьке ставлення до подібних навчальних закладів, до несправедливості загалом, яка позбавляє можливості людину з бідних станів не те що розвиватися, а й фізично рости. Усі ці роздуми авторки маємо у листах до її сестер, які поділяли її прагнення.

Після смерті дочки, Патрік Бронте поділився своїми спогадами з Елізабет Гаскелл, де розповів надзвичайно важливий елемент запропонованої ним гри з дітьми. Помітивши дитячу обдарованість, батько вирішив дізнатися про сокровенне, про важливе у їхньому житті цікавим способом: він запропонував одягати кожному маску, яка буде служити їм захистом, і відповісти без страху на його запитання. Цей факт привертає увагу, насамперед, тим, що авторка з дитинства була обізнана з мистецтвом маскування як захисним механізмом. Тобто у масці, з одного боку, можна завжди залишатися захищеним і говорити правду, а з іншого – вона, приховуючи справжнє обличчя, дає можливість перевтілитися в іншу особу і говорити вже її правду.

Елізабет Гаскелл говорить про те, що Шарлотта Бронте маскувала, модифікувала та приховувала факти та реальні аспекти і спогади через вигадку, автофікцію та автобіографічний прийом. Перш ніж розвивати цю думку, необхідно пояснити та доповнити деякі терміни, про які не йшла мова вище.

Автофікція тісно пов'язана з автобіографією, тому важливо пам'ятати повну назву твору Бронте «Джейн Ейр: Автобіографія». Автобіографія була частим літературним ресурсом вікторіанської доби XIX ст. З часових причин, коли Бронте писала свій роман, автофікція була для неї не знайомою, однак характеристики цього недавнього літературного жанру дозволяють подати Джейн Ейр у його межах.

У літературний обіг цей термін увійшов із появою твору Сержа Дубровського, який уперше вжив його у передмові до свого роману «Син». Поки С. Дубровський не визначив цей термін, літературознавці не визнавали такого типу романів чи оповідань, однак уже існувала теорія Ф. Лежена. Цікаво, що з часом виникла ціла полеміка між науковцями щодо

визначення ознак автобіографії. Зокрема С. Дубровський навіть підкреслював соціальний характер як розрізняючий елемент автобіографії і автофікції, мовляв «автобіографія – привілей великих людей, а автофікція – це автобіографія «бідної», пересічної людини» [12, с. 3]. Ще пізніше до дискусії долучається Венсан Колонна, який шукає витoki автофікції в античній літературі, а продовження в «Божественній комедії» Данте Аліґ'єрі.

Сільвія Адела Кохан у своїй праці «Autoficción: escribe tu vida real o novelada» (2016) пояснює написання автобіографії чи роману, що містить аспекти пережитого досвіду автора, як варіанти, що є частиною автофікції. Автофікція може бути такою ж близькою до автобіографії, як і до романів, але в обох випадках вона завжди пов'язана з пережитим досвідом [13]. С. Кохан також базується на праці С. Дубровського щодо визначення автофікції як вигадки реальних подій або як вигаданої історії, метою якої є автобіографія. Тож автофікція дещо неоднозначний термін, що певною мірою є синергією реальної та художньої вигаданої моделі світу, образу, подій у творі.

Ще одна цікава особливість, пов'язана з автофікцією, про яку згадує Сільвія Адела Кохан, – це перспектива психоаналізу в художніх романах. Психоаналіз творів може реконструювати деякі елементи дитинства та оточення, встановити зв'язки між певними почуттями і подіями тощо. Стосовно цього моменту Кохан пояснює взаємозв'язок психічних процесів, зокрема пам'яті і уяви. Оскільки людина частіше за все запам'ятовує лише фрагменти життєвого досвіду, то для відтворення цілісності картинки спогаду, відбувається підміна забутого (чи навмисно витісненого свідомістю) уривку уявним. Пам'ять і уява – частина одного інтелектуального творчого процесу; отже, уявлення – це автобіографічний акт [13]. Це пояснення підтверджує припущення щодо дифузних спогадів Бронте, коли вона була дитиною, та їх подальшої модифікації, щоб використовувати їх у своєму романі. У багатьох випадках ми переконуємо себе в ідеї або вважаємо, що щось сталося так чи інакше, з тієї простої причини, що так виглядає в нашому розумі. Бронте зазнала жахливого досвіду під час перебування в Коуан-Бриджі, який глибоко вразив її і без того уражену втратою матері дитячу психіку.

За С. Кохан, є певний спосіб визначення автофікції. Є вигадка про «Я», справжній роман або метафікцію, а автофікція – це діяння, в якому досвід стає вигадкою. Багато письменників писали автофікції, навіть не будучи знайомими з цим жанром, тобто вони писали такі твори, в яких ніби знаходили себе, тобто відбувався процес самопізнання. Концепція метафікції вперше була використана американським романістом-критиком Вільямом Х. Гассом у 1970 р.

Праця Патрісії Вог, літературного критика, «Метафікція: теорія та практика самосвідомої вигадки» (1984) може допомогти пов'язати це поняття з автофікцією та вигадкою, що присутні в романі «Джейн Ейр». Дослідниця відзначає, що розум є і продуктом мови, і її продуцентом. Наші знання про світ здобуваються через мову, тому вивчення персонажів у романах може визначити ступінь, в якому люди займають реальну роль [14]. Цей процес могла відтворити Ш. Бронте при створенні персонажів, але це також процес, який читач використовує, намагаючись пов'язати персонажів з реальними людьми поза фікцією. Як зазначає П. Вог, метафікція – це тенденція або функція, властива всім романам. Це є формою художньої літератури, ідеї якої пропонують бачення репрезентативного характеру всієї художньої літератури, а також літературну історію роману як жанру. Тож метафікція є одночасним створенням вигадки і наданням твердження про створення цієї вигадки» [14].

Шарлота Бронте, намагаючись розповісти свої справжні переживання через персонажа з вигаданим життям, підсвідомо виробила тип, що з часом буде називатися метафікцією. Відповідно до цього П. Вог стверджує, що з філософської точки зору естетика художньої літератури письменників-метафіціалістів зосереджена лише на двох питаннях: проблема, яка пов'язана з особою нереальних персонажів; проблема референтності, або, інакше кажучи, стан літературно-вигаданого дискурсу. Перші дві проблеми тотожності та референтності узагальнено можна розуміти таким чином: персонаж є лише голосом і усвідомлює те, що він існує, коли він висловлюється, однак персонаж не виходить за рамки автора. Звичайно, голос автора – це висловлювання. Відповідно, мова – це сукупність існування, тобто текст – це реальність [14]. Ця непроста ідея утворює взаємозв'язок між автором та персонажем, а також голосом оповідача (наратора). Саме Джейн оголошує, що вона збирається сказати. У цій метафітаційній точці автор, персонаж і оповідач сходяться в одному вигаданому «Я».

Щодо вимислу про «Я» М. Альберка пояснює та узагальнює цей взаємозв'язок між «Я» автора та «Я» оповідача чи головного героя [15]. Особистість Бронте відображена в різних персонажах та сценах. «Я» автора змінюється, показуючи або приховуючи власну особистість. З одного боку, М. Альберка представляє вигадану автобіографію, що стосується Джейн Ейр, в якій принцип ідентичності полягає в тому, що автор – інша людина, ніж оповідач і головний персонаж. Однак оповідач і головний герой – це та сама людина, що й автор та редактор. З іншого боку, М. Альберка представляє принцип ідентичності автофіксації. Цей принцип є однаковою ідентичністю для автора, оповідача та головного героя. «У цьому випадку номінальна ідентичність є експресною, тоді як у випадку з автобіографією номінальна ідентичність є фіктивною» [12]. У випадку Джейн Ейр спостерігаємо, що це вигадана автобіографія, але це також автофікція, оскільки авторка використовувала факти власного життя для створення художньої моделі життя персонажа. Метою вигаданої автобіографії є імітація справжньої, Ш. Бронте використовувала цю ж мету через автобіографічний дискурс.

Варто пам'ятати і той факт, що, презентуючи широкому загалу свої твори, авторка обирає захисну маску – чоловічий псевдонім Каррер Белл, щоб мати можливість бути письменницею, адже у той час до жінок-письменниць було особливе ставлення. Хоча авторство роману цілком доведено, цей факт не свідчить про розмежування між автором, оповідачем чи головним героєм. Вигаданий автор, якого Бронте використовувала для публікації свого роману, не є оповідачем. Автор може перейняти оповідний голос від першої особи і одночасно бути головним героєм, а також включати біографічні елементи для персонажів, ці елементи можна розпізнати, якщо читач знає біографію автора. Аналіз цих вигаданих та реальних елементів ускладнює аналіз роману «Джейн Ейр» з біографічного погляду. Щоразу, коли ім'я автора явно з'являється на обкладинці роману, це означає, що між автором та оповідачем – головним героєм існує відстань. Вигаданий автор відокремлений від іменного автора. У той час як у «Джейн Ейр» відбувається навпаки, це є чіткою ознакою того, що не існує референтного знака, який би відокремлював вигаданого автора (Ейр) від номінального автора (Бронте). Це явище часто зустрічається в історичних романах, де головним героєм є історична постать.

У всьому романі є й інші факти, що свідчать про збіги з реальними подіями життя письменниці, адже оповідачу від першої особи важливо знати головного героя. Так, у романі оповідач – головний герой поетапно розкриває найбільш значущі аспекти свого життя. Оповідач «Джейн Ейр» спочатку анонімний, і лише наприкінці роману Ш. Бронте розкриває особистість головного героя, покладаючи край підозрам читачів щодо головного героя. Бронте використовує цю техніку, щоб до кінця тримати інтерес читача до долі головного героя. Головний герой розповідає про своє життя і демонструє свої почуття, підтримуючи тим самим тісний зв'язок з читачем. Автор обіцяє сказати правду, а читач обіцяє вірити тому, що автор розповідає (пакт Лежена). Головний герой та автор не вживають однойменного імені, тому це підтверджує вигадану сутність роману. Тим не менше, це питання не заважає роману містити як автобіографічний, так і біографічний матеріал.

Час від часу в романі головний персонаж-оповідач поступається місцем самій Шарлоті Бронте, зокрема частина про притулок. Для авторки це надто особиста історія, з болючими переживаннями і спогадами. В зображенні Джейн авторка також інколи використовує прийом маски, що дозволяє приховувати їй не надто благочестиві наміри і думки персонажа. Показовими в цьому випадку є розмови Джейн з Рочестером, де вона із самого початку відверто фліртує з чоловіком, приймає правила його гри, однак сама героїня не зізнається в цьому читачеві.

У працях дослідників творчості Ш. Бронте часто згадується і схожість персонажів з реальними людьми, які оточували авторку. Наприклад, Карус Вілсон, директор школи для дочок духовенства на Коуан-Бридж, міг співвіднести свою особистість з персонажем містером Броклхерстом, адже умови школи та його методика дійсно були легко впізнавані в школі Ловуда. Підозри Каруса Вілсона були підтверджені низкою фактів у роботі Е. Гаскелл, причому настільки, що він навіть подав на неї скаргу про наклеп, аргументуючи тим, що Бронте не називала його імені.

Окрім впливу того етапу її дитинства, який у кількох випадках йде паралельно дитинству Бронте, в романі є і більш відповідні аспекти її життя. Перш за все, хотілося б вказати на збіг деяких важливих імен. Письменники часто використовують у своїх творах імена людей, яких вони знають. Однак є два викривальні імені. Перше – Джейн, це ім'я однієї з маленьких сестер Бронте, Емілі Джейн, а друге – однакові імена подружок персонажа твору і авторки під час навчання – Хелен Бернс і, відповідно, Еллен Нуссі.

Підсумовуючи все сказане, варто зазначити, що не можна остаточно визначити, що роман «Джейн Ейр» є автобіографією. Однак цей термін має важливе значення для встановлення теорій про біографічний зміст роману Ш. Бронте. Більш новітні жанри, такі як автофікція, допомогли визначити процес, за допомогою якого реальні аспекти представлені вигаданими фактами. Враховуючи різні теорії дослідження щодо жанрових ознак автобіографії в художньому творі, зокрема стосунки між автором, персонажем та оповідачем, пакт між читачем і автором дозволяє розглядати певні уривки «Джейн Ейр» як розповідь від першої особи Ш. Бронте.

Список використаної літератури

1. Гаранин Л.Я. Мемуарный жанр советской литературы: историко-теоретический очерк / Л.Я. Гаранин. – Минск.: Наука и техника, 1986. – 223 с.
2. Дюрба Д.В. Жанрові особливості романів Джека Керуака / Д.В. Дюрба // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія. – 2014. – Вип. 11. – С. 24–31.
3. Крикавська О. Жанрологічний аспект вивчення біографічного письма / О. Крикавська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2008. – Вип. 10. – С. 367–377.
4. Горлач М.В. Автобіографічні мотиви романної творчості Доріс Лессінг / М.В. Горлач // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія: Літературознавство. – 2013. – Вип. 3 (1). – С. 52–59.
5. Куницька І. Роман-біографія як жанровий різновид модерністського роману (С. Моем «Місяць і мідяки») / І. Куницька // Сучасні літературознавчі студії. – 2014. – Вип. 11. – С. 342–348.
6. Цяпа А.Г. Автобіографія як проекція творця та національної літературно-культурної традиції (Улас Самчук, Еліас Канетті): автореф. дис. ... канд. філол. наук / А.Г. Цяпа. – Тернопіль, 2006. – 20 с.
7. Dilthey W. Selected Works: in 6 volumes / R.A. Makkreel and F. Rodi (eds.). – Princeton, NJ: Princeton University Press, 1985. – Vol. 5. – 391 p.
8. Лежён Ф. В защиту автобиографии: Эссе разных лет [Електронний ресурс] / Филипп Лежён // Иностранная литература. – 2000. – № 4. – Режим доступу: <https://magazines.gorky.media/inostran/2000/4/v-zashhitu-avtobiografii.html> (останнє звернення 07.09.2020).
9. Баган Х.В. Автобіографія, мемуари, щоденник: типологічні відмінності / Х.В. Баган // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2015. – Вип. 52. – С. 33–35.
10. Васильева Э.В. Творчество Ш. Бронте и Э. Гаскелл в контексте духовных исканий ранневикторианского периода: дис. ... канд. филол. наук / Э.В. Васильева. – СПб., 2017. – 407 стр.
11. Бронте Ш. Джейн Эйр / Ш. Бронте / пер. с англ. И. Гуровой. – М.: Иностранка, Азбука-Аннтикус, 2012. – 544 с.
12. Ігошев К.М. Роман-спогад і автофікція: однакові чи різні жанри? / К.М. Ігошев // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – 2011. – № 6 (217). – С. 66–71.
13. Kohan S.A. Autoficción: escribe tu vida real o novelad / S.A. Kohan. – Barcelona: Alba, 2016. – 222 p.
14. Waugh P. Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction / P. Waugh. – London: Routledge, 1984. – 175 p.
15. Alberca M. El pacto ambiguo: de la novela autobiográfica a la autoficción / M. Alberca. – Madrid: Biblioteca Nueva, 2007. – 329 p.

ELEMENTS OF AUTOBIOGRAPHY IN Ch. BRONTË'S NOVEL "JANE EYRE"

Svitlana K. Revutskya, Mykhailo Tuhan-Baranovskiyi Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine)

E-mail: revutsk@ukr.net

Maryna V. Forgel, Mykhailo Tuhan-Baranovskiyi Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine)

E-mail: revutsk@ukr.net

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-11

Key words: *genre, autobiography, autofiction, fiction, autobiographical fact, genre features.*

Stable interest of readers in the autobiographies of famous people encourages authors to find different ways of presence / absence of the author-narrator in the text, to balance the relationship between biographical truth and fiction in contradictory living conditions, etc., which gives rise to metagenres in literature. The study of the origins of autobiographical writing and the clarification of the actual genre specificity of works of an autobiographical nature, obviously, should be sought in the array of classical literature. Works that are debatable in defining the genre need special attention.

Domestic and foreign researchers have repeatedly drawn attention to the distinction between the specifics of genres containing autobiographical data: a novel / the story is an autobiography, memoirs, a confessional novel, an autofiction, essays, diaries, etc., but the autobiography of Charlotte Brontë's novel "Jane Eyre", originally called "Jane Eyre. Autobiography", needs clarification. Therefore, the aim of the article is to clarify the genre specifics and elements of biographical writing in Charlotte Brontë's novel "Jane Eyre".

Defining the genre of Charlotte Brontë's novel "Jane Eyre" is problematic, as it is difficult to call it autobiographical, given that the author herself defined the genre of the work in the original title and, accordingly, was guided not so much by literary criteria as by her own understanding. All this determined the formulation of the purpose of the article to find out the genre specifics and elements of biographical writing in Charlotte Brontë's novel "Jane Eyre".

The paper widely presents the positions of various scholars on the genre features of autobiographical writing, analyzed their coincidences in the novel "Jane Eyre". Attention is emphasized to the fact that we have a number of indisputable facts-memories about the author's childhood in a piece of writing, but they are most likely a method of rethinking and self-knowledge of the writer, although there are moments of authorial openness in the main character.

It turns out that it is impossible to determine definitively that the novel "Jane Eyre" is an autobiography. However, this term is important for establishing theories about the biographical content of Ch. Brontë in her novel. Newer genres, such as autofiction, have helped to define the process by which real aspects are represented by fictional facts.

Given the various theories of research on the genre features of autobiography in a piece of writing, including the relationship between author, character and narrator, the pact between reader and author allows us to consider certain passages of "Jane Eyre" as a first-person narrative by Ch. Brontë.

References

1. Garanin, L.Ya. *Memuarnyj zhanr sovetskoy literatury: istoriko-teoretichesky ocherk* [Memoir genre of Soviet literature: historical-theoretical essay]. Minsk, Nauka i tehnika Publ, 1986, 223 p.
2. Diurba, D.V. *Zhanrovi osoblyvosti romaniv Dzheka Keruaka* [Genre features of Jack Kerouac's novels]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Seriya: Filolohiia* [Bulletin of the Mariupol State University. Series: Philology], 2014, issue 11, pp. 24-31.
3. Krykavska, O. *Zhanrolohichni aspekt vyvchennia biohrafichnogo pysma: zb. st.* [Genreological aspect of studying biographical writing: collection of articles]. *Naukovi zapysky Nacionalnogo universitetu "Ostrozka akademiia". Seriya "Filolohichna"* [Scientific Proceedings of the National University of "Ostroh Academy". "Philology" Series], 2008, issue 10, pp. 367-377.
4. Horlach, M.V. *Avtobiohrafichni motyvy romannoï tvorchosti Doris Lessinh* [Autobiographical motives of novel creativity Doris Lessing]. *Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu im. H.S. Skovorody. Seriya: Literaturoznavstvo* [Scientific Notes of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Series: Literary Studies], 2013, issue 3 (1), pp. 52-59.
5. Kuniyska, I. *Roman-biohrafiiia yak zhanrovyi riznovyd modernistskoho romanu (S. Moem "Misiats i midiaky")* [Novel-biography as a genre variant of the modernist novel (S. Moem "Moon and Sixpence")]. *Suchasni literaturoznavchi studii* [Modern Literary Studies], 2014, issue 11, pp. 342-348.
6. Tsiapa, A.H. *Avtobiohrafiiia yak proektsiia tvortsia ta natsionalnoi literaturno-kulturnoi tradytsii (Ulas Samchuk, Elias Kanetti)*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Autobiography as a projection of the creator

and the national literary and cultural tradition (Ulas Samchuk, Elias Canetti). Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Ternopil, 2006, 20 p.

7. Dilthey, W. *Selected Works: in 6 volumes*. R.A. Makkreel and F. Rodi (eds.). Princeton, NJ, Princeton University Press, 1985, vol. 5, 391 p.

8. Lezhèn, F. *V zashhitu avtobiografii: Jesse raznyh let* [In defense of autobiography: Essays of different years]. *Inostrannaja literatura* [Foreign Literature], 2000, no 4. Available at: <https://magazines.gorky.media/inostran/2000/4/v-zashhitu-avtobiografii.html> (Accessed 07 September 2020).

9. Bahan, Kh.V. *Avtobiohrafii, memuary, shchodennyk: typolohichni vidminnosti* [Autobiography, memoirs, schoolboy: typological views]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriiia "Filolohichna"* [Scientific Proceedings of the National University of "Ostroh Academy". Series "Philology"], 2015, issue 52, pp. 33-35.

10. Vasilyeva, Ye.V. *Tvorchestvo Sh. Bronte i Je. Gaskell v kontekste duhovnyh iskanij ranneviktorianskogo perioda*. Diss. kand. filol. nauk [Work of Ch. Brontë and E. Gaskell in the context of spiritual searches of the early Victorian era. Cand. philol. sci. diss.]. Saint Petersburg, 2017, 407 p.

11. Brontë, Ch. *Dzhejn Jejr* [Jane Eyre]. Trans. from English. I. Gurova. Moscow, Inostranka, Azbuka-Anntikus Publ., 2012, 544 p.

12. Ihoshev, K. M. *Roman-spohad i avtofiksiiia: odnakovi chy rizni zhanry?* [Novel-memory and autofiction: the same or different genres?]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka: Filologichni nauky* [Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Philological Sciences], 2011, vol. 6 (217), pp. 66-71.

13. Kohan, S.A. *Autoficción: escribe tu vida real o novelada* [Autofiction: write your real or fictional life]. Barcelona, Alba Publ., 2016, 222 p.

14. Waugh, P. *Metafiction: The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*. London, Routledge Publ., 1984, 175 p.

15. Alberca, M. *El pacto ambiguo: de la novela autobiográfica a la autoficción* [The ambiguous pact: from the autobiographical novel to autofiction]. Madrid, Biblioteca Nueva Publ., 2007, 329 p.

Одержано 7.09.2020.

УДК 82.0:821.111(73)

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-12

I.M. SUKHENKO,
*PhD in Philology, Associate Professor
of Foreign Literature Department,
Oles Honchar Dnipro National University*

LITERARY IMPLICATIONS OF RELIGIOUS PERSPECTIVES ON THE NUCLEAR IN U.S. FICTION: FRANK BERGON'S "THE TEMPTATIONS OF ST. ED & BROTHER S"

Проаналізовано літературне осмислення конфлікту «релігія – наука» в аспекті дослідження духовної природи феномена «ядерна енергія» в романі Френка Бергона «Спокуси святого Еда і брата С» («The Temptations of St. Ed and Brother S») (1993). Досліджено літературні імплікації Ф. Бергона про природу феномена «ядерна енергія» через ілюстрацію трансформації осмислення «ядерної енергії» героями шляхом поєднання глобального (етичні аспекти використання ядерної енергії в конфлікті науки і релігії) і локального (роль ядерної енергетики в історії американського Заходу) рівнів рецепції «нуклеарного» як компонента нової міфології американського суспільства. Стаття являє собою спробу аналізу літературних рефлексій ядерної енергії як соціокультурного феномену в контексті гуманітарних підходів до вивчення енергетичних ресурсів з метою дослідження художнього окреслення конфлікту ядерної енергії і духовної енергії, що випливає з конфлікту між вірою в цінності технологічного суспільства і вірою духовної спільноти, як це подано в романі Ф. Бергона. Цей спектр дослідження подано в статті на тлі висвітлення дискусії релігійних організацій про підтримку політики ядерного роззброєння і визнання ними мирного використання ядерної енергії в контексті порядку денного про збереження клімату, що і відображає внесок церковних організацій в громадське обговорення ядерної енергії. У статті зроблено спробу простежити художнє осмислення автором того, як поєднання мудрості індіанського фольклору і християнських традицій протистоїть ініціативі уряду США у спробі захистити монастир і пустелю в контексті нуклеарної історії Невади. У статті резюмується точка зору Бергона на протистояння різних видів енергій шляхом зображення спроб головних героїв роману знайти можливість, які можуть допомогти уникнути цього конфлікту шляхом переосмислення візій на саму природу ядерної енергії, вивчення духовної природи атома і відходу від полярності у рецепції нового світового порядку. У статті роман Бергона розглядається як відображення міждисциплінарних дискусій про переваги і недоліки мирного використання ядерної енергії. Подано художнє осмислення трансформацій візій героїв роману Бергона щодо природи ядерної енергії не тільки як соціально-культурного явища енергозалежного суспільства, але і як пускового механізму дискусій про концепцію «науки як нової релігії» в рамках нуклеарного Антропоцену.

Ключові слова: ядерна фантастика, ядерний нарратив, нуклеаризм, енергетичні гуманітарні науки, духовність, Бергон.

В статье предпринят анализ литературного осмысления конфликта «религия – наука» в аспекте исследования духовной природы феномена «ядерная энергия» в романе Фрэнка Бергона «Искушения святого Эда и брата С» («The Temptations of St. Ed and Brother S») (1993). Исследованы литературные импликации Ф. Бергона о природе феномена «ядерная энергия» через иллюстрацию трансформации осмысления «ядерной энергии» героями путем соединения глобального (этические аспекты использования ядерной энергии в конфликте науки и религии) и локального (роль ядерной энергетики в истории американского Запада) уровней рецепции «нуклеарного» как компонента новой мифологии американского общества. Статья представляет собой попытку анализа литературных рефлексий ядерной энергии как социокультурного феномена в контексте гуманитарных подходов к изучению энергетических ресурсов с целью исследования художественного осмысления кон-

фликта ядерной энергии и духовной энергии, истекающего из конфликта между верой в ценности технологического общества и верой духовного сообщества, как это представлено в романе Ф. Бергона. Данный спектр исследования представлен в статье на фоне освещения дискуссии религиозных организаций о поддержке политики ядерного разоружения и признании ими мирного использования ядерной энергии в контексте повестки дня о сохранении климата, что и отражает вклад церковных организаций в общественные дискуссии о ядерной энергии. В статье предпринята попытка проследить художественное осмысление автором того, как соединение мудрости индейского фольклора и христианских традиций противостоит инициативе правительства США в попытке защитить монастырь и пустыню в контексте ядерной истории региона Невада. В статье резюмируется точка зрения Бергона на противостояние различных видов энергии путем изображения попыток главных героев романа найти возможности, которые могут помочь избежать конфликта путем переосмысления взглядов на саму природу ядерной энергии, изучения духовной природы атома и ухода от полярности в рецепции нового мирового порядка. В статье роман Бергона рассматривается как отражение междисциплинарных дискуссий о преимуществах и недостатках мирного использования ядерной энергии. Представлено художественное осмысление трансформаций видения героев романа Бергона относительно природы ядерной энергии не только как социально-культурного явления энергозависимого общества, но и как пускового механизма дискуссий о концепции «науки как новой религии» в рамках нуклеарного Антропоцена.

Ключевые слова: ядерная фантастика, ядерный нарратив, нуклеаризм, энергетические гуманитарные науки, духовность, Бергон.

The contemporary debates about the advantages and disadvantages of using nuclear energy in the context of developing 'green generation' of energetic resources encourage the process of reconsidering nuclear energy as a factor of contributing to the energetic history and social value and distinguishing the range of nuclear energy related issues in the energy dependent society [38, p. xi].

The researches on religious dimensions of energy tend to be conducted within the historical perspective on developing 'science-religion' counteraction (see Bauman [5], Matthews [29], Nesteruk [30]) in a wider context of studying 'the Divine' from the ancient Greeks to modern ecotheology [22] which encourages the developments on social cultural aspects of energy studies to be engaged in a common search for shared understanding synthesis of theology and science. Such studies have a tendency to go beyond the field of relationship of religion and science in their dualistic perspective, and but within the posthuman perspective on researching science and 'the study of God' [31] in the mutuality model for theology and science.

Several studies suggest researching the religious perspective on energy as a social and cultural phenomenon (see Rasmussen [34], Tanev [40]). Thus, N.M. Laurendeau in his work *An Energy Primer: From Thermodynamics to Theology* (2011) [28] highlights the religious background of energy consumption against the issues of climate change and oil depletion. One of the focal researches on the religious parameters of energy is represented in *Energy in Orthodox Theology and Physics: From Controversy to Encounter* [39] by S. Tanev, where the visions on essence and energy within science-religion debates are emerged from a synthesis of the Eastern Orthodox Christian tradition with phenomenological thought.

These research achievements as well as the current debates on the spirituality of energy within energy humanities [17; 18] are the methodological background of my paper as a contribution to the current expertise on frames of energy literary studies [21].

The paper aims to study the literary dimensions of 'religion-science' interaction with the focus on the religious perspective on the spiritual power of nuclear energy on the example of *The Temptations of St. Ed and Brother S* (1993) by Frank Bergon [7]. The paper is a research attempt to study the literary implications of transformations of 'nuclear energy' concept in Bergon's fictional writing, where its protagonists face the transformations of their perception of 'the nuclear' from duality of 'science-religion' counteraction to 'the nuclear' as a component of a new mythology of American West. This paper tries to clarify the literary consideration of aspects of studying nuclear energy as a social cultural phenomenon within energy humanities agenda.

Without bringing back the history of science-religion interaction and introducing the singularity of scienticism, scientology and religion/science accommodationism, providing the room for religious faith within a scientifically informed understanding of the world [12], which

goes beyond the frame of our research attempt, we would just highlight the long-term and hot debates on bridging faith and facts. These debates swing from the awoval, that *'there can be no dialogue between science and faith because science has nothing to learn from believers'* [32, p. 144] and because nobody can *'...allow scientific fact to be polluted by religious faith, it follows that faith and fact cannot avoid war with one another'* [32, p.144] by stressing that science-religion interface is just *'a monologue,...in which science does all the talking and religion the listening [...]* religion has nothing to tell scientists to improve their trade' [13, p. 257], and summarizing that *'science is not a thing you can believe in. It's not a particular set of beliefs which is true or not. Quite the opposite, it's the questioning of beliefs'* [3], because *'science, unlike religion, promotes self-criticism'* [13, p. xii].

On the other hand the idea of 'science as a new religion' concept [41] is based on Calvin's statement that *'science is God's gift'* [45, p. 28], supported by Einstein's *'science without religion is lame and religion without science is blind'* [16, p. 49], and encouraged by Pope Francis's elocution saying that *'science and religion, with their distinctive approaches to understanding reality, can enter into an intense dialogue fruitful for both'* [33, p. 45]. Varying from *'scientism as a secular religion and [...] a hope for a better tomorrow'* [37, p. 61] to *'religion is based on what cannot be seen, on faith; science, by contrast, is based on empirically based observations of the natural world'* [15, p. 2], such hot debates can explain the opinion range of reconsiderations of 'the nuclear' in the perspective of 'science as the new religion' [24] and illustrate the long-term interfacing of 'the scientific' and 'the spiritual' in situating nuclear energy as a social value, which encourages the necessity to reconsider the nuclear in the contemporary society.

By regarding nuclear narrative as a storytelling, recorded orally or in the written form, which covers a set of fictional/factual messages on the actions and events, related to nuclear energy-related issues, we face the necessity to research the narrative tools which guide our behavior, cultural history, formation of a communal identity etc. Despite nuclear narratives refuse ultimate endings [36, p. 8], the importance to study the components, mechanisms, tools, scenarios, interpretations of nuclear narrative is inevitable with the course of energetic history of the humanity – *'...The importance of narrative and how the stories we tell about our nuclear past and possible nuclear futures reveal how we as a society deal with the use of nuclear weapons'* [44, p. 162] as well as the use of nuclear energy with the aim of predicting the future energetic scenarios.

While separating 'nuclear energy' – and 'nuclear weapons'-related messages as parts of nuclear narrative, the religious perspectives on the nuclear as a war making factor are evident in the policy of nuclear disarmament. Michael Frost, a U.S blogger, highlights church leaders' intentions to eliminate all nuclear weapons throughout the globe [20]:

Archbishop Joseph Takami of Nagasaki: *"The existence of nuclear weapons in the world is a grave threat to peace and we need to abolish them"*.

Pope Benedict: *"One of the most serious [challenges] is increased military spending and the cost of maintaining and developing nuclear arsenals...I firmly hope that... concrete decisions will be made towards progressive disarmament, with a view to freeing our planet from nuclear arms"*.

Protestant thinkers Paul Tillich and Reinhold Niebuhr: *"The reality of sin and evil proves that nuclear weapons were necessary. Nuclear deterrence was acceptable, at least in the current global conditions"* [20].

The history of religious debates about nuclear energy dates back to the 1950-s, when the religious leaders recognized the peaceful use of nuclear energy – *'the churches welcome peaceful atom'* [1, p. 220] and the religious perspective on nuclear energy was declared as 'a blessing from God' [35] by supporting the nuclear energy initiatives until 1979 – the nuclear accident at Three Mile Island – when the World Council of Church developed the concept of the *"just, participatory and sustainable society" (JPSS) to struggle the 'plutonium economy'* [35, p. i].

By emphasizing the positive, acknowledging the negative, and advocating the key role of a nuclear source of electricity in the fight against anthropogenic climate change [43] and stating that *'nuclear energy and radioactivity are a normal part of God's creation in our universe'* [14, p. 3], the church organizations tend to reflect as well as contribute to the social debates about nuclear energy.

In 2012 Address to the participants of the 56th General Conference of the International Atomic Energy Agency (IAEA), Vienna (September 2012) Archbishop Dominique Mamberti, Secretary for Relations with States of the Holy See, declared that '*The Vatican tends to view nuclear energy as being acceptable as part of a civil programme that enables the authentic development of peoples, providing energy resources whilst also respecting the environment,... but recognises the challenges connected with developing safe nuclear energy;...the highest Church authorities do not oppose civil nuclear power in principle, provided the facilities are well-designed and operated safely*' [2], which not only reflects the official position of one of the world's leading religious organizations on the nuclear, but also contributes to framing the contemporary nuclear narrative as storytelling about nuclear energy-related issues against the processes of social values' shaping and decision making.

One of those, who managed to join the global (ethical dimensions of nuclear energy in the science-religion interface) and local (the nuclear within the local history of the American West), is Frank Bergon (b. 1943) [10], a novelist, a literary critic, a Professor Emeritus of English at Vassar College (New York). Born in 1943 in a Basque-rooted family, in Ely, Nevada Frank Bergon moved to the San Joaquin Valley, California, at a young age. He received his BA in English at Boston College, attended Stanford University as a Wallace Stegner Fellow, and completed his PhD in English and American literature at Harvard University. While being a professor in the English department at Vassar College, New York, he was teaching senior composition and environmental studies. During his tenure there he was Director of American Studies. He was a visiting associate professor at the University of Washington in Seattle from 1980-81. In 1985–86 he was a National Endowment for the Humanities fellow [6]. Now Bergon is Professor Emeritus of English at Vassar College (New York). He has published eleven books – four novels, a critical study, a book of essays, and five edited collections and anthologies. A major concern of his work is with the lives of Basque Americans in the West. His writings about Native Americans range from the Shoshone of Nevada to the Maya of Chiapas, Mexico, and focus primarily on the history and environment of the American West [6] and convey a reflection of Bergon's Basque-American and Western American identity and his environmental engagement [10]. In his literary critic's activity by editing and collecting the editions [11], Bergon intended to continue his critical consideration of the West with the focus on the environmental history of the American West in the literary reception. In 1993 the Western Writers of America made Bergon a finalist for the best novel of the West in recognition of his work, *The Temptations of St. Ed and Brother S*. [10]. He was inducted into the Nevada Writers Hall of Fame in 1998 [9].

The Temptations of St. Ed and Brother S (1993) is regarded by literary critics [8] as an American Western novel – '*a wise and humorous tale of destruction and compassion, a piece of the never-ending story of the American West as it occurs in these last years of the century*' [23] about a conflict between nuclear and spiritual energy; about the nature of nuclear energy in the monks' perception; about the conflict between the faith, underlying a technological society, and the faith, supporting a spiritual community.

In '*The Temptations of St. Ed & Brother S*' Bergon manages to make a Western American storytelling a part of U.S. history by reconsidering the local 'nuclear' events of the American West in the context of literary reception of U.S. energetic narrative – '*[The] Temptations [of St. Ed and Brother S] is written in the muscular, unadulterated, and intelligent prose that makes Frank Bergon one of the best writers not just of the American West but of the American moment*' [42].

The plot of *The Temptations of St. Ed & Brother S*. is based on a true story by reflecting the tension provoked in Nevada since the 1980s by the federal government's proposal for a nuclear waste repository at Yucca Mountain [11].

According to the novel's plot, the story covers the mid-1990s, the southern Nevada desert, where the U.S. government plans to build the nation's first nuclear waste dump in the remote Yucca mountains. The conflict between spiritual energy and nuclear energy is represented in the vision of two monks who are trying to protect their tiny monastery against the enormous forces of the U.S. Department of Energy, promoting their initiative on building a nuclear waste repository.

The storyline represents the real case of U.S. DOE's initiative about constructing a nuclear waste reservoir in this area, but the local authorities and Nevada communal organizations

stand against using Yucca Mountain for housing the world largest newly built nuclear waste storage for several reasons: geology (a seismically and volcanically active, porous land zone and an agricultural region), location (only 90 miles from our largest metropolitan area, Las Vegas), limited space (being not big enough to store all of the nation's nuclear waste, Yucca would be filled to full capacity in 2036), transportation (waste transporting routes travel through 703 counties in 44 states putting the nearby inhabitants' health at risk), national security (making a waste repository as attractive and vulnerable targets for terrorists) [19]. Despite the Nevada local opposition and anti-nuclear campaign, in 2002 Yucca Mountain was recommended by the U.S Senate as a spot for nuclear waste storage.

Used by the author as a factual component, these plans of U.S. Department of Energy to build a nuclear waste repository in the Nevada desert, are represented through the reception of the protagonists of the novel – St. Ed (Father Edward St. John Arrizabalaga, 49 years old, an American of Basque heritage, an abbot of a remote desert monastery 'The Hermitage of Solitude in the Desert', who has a dream of a new monastic order for the modern world, and who plans to write a book, called 'The Death of Time', about events in Hiroshima, but doubts about the stories to include) and Brother S (brother Simeon, a young, little idealistic lumberjack in his past from the Oregon coast, who intends to keep the desert hermitage and enjoys the mystics of the desert, and commits a suicide after facing the temptations of Las Vegas, with the aim to enforce the energy of the desert with his spiritual energy).

Both monks are trappists – *"But that's why you are a Cistercian Trappist", Brother S said on the morning when the abbot was leaving for the talk show in Las Vegas'* [7, p. 1] – members of the Order of Cistercians of the Strict Observance (O.C.S.O.), a reformed branch of Roman Catholic Cistercians, founded in France in 1662, and following the Rule of St. Benedict [27, p. 48] which structures everyday religious life of Catholic monastics [27, p. 51]. They are named after La Trappe Abbey, the monastery from which the movement and religious order originated. The movement first began with the reforms that Abbot Armand Jean le Bouthillier de Rancé introduced in 1664, later leading to the creation of Trappist congregations, and eventually the formal constitution as a separate religious order in 1892 [27, p. 48]. According to Larsen, trappists' spiritual landscape is asceticism, which is closely related to contemplation, and both concepts are inextricably linked to the monastic life [27, p. 50]. While researching U.S. trappists and their monasteries, Larsen highlights that for American trappists *'spiritual landscapes, the contemplative idyll is challenged by the relationship between openness and cloister – the balance between solitude, or rejection of the world, and the necessity for involvement with people and places outside the cloister of the monastery'* [27, p. 57]. We can find the confirmation of this statement in Bergon's novel, where the monks' mission was described by Bergon as *'work, prayer and study [...], - keep them in balance and each will become the other'* [7, p. 7].

The monks – St. Ed and Brother S – are described here as those embodiments of some functions – a barrier of spiritual knowledge about the monastic life; an interpreter of nuclear scientific knowledge to the public; a link between mystery, spiritual and science in interpreting the nuclear; a tool/victim of the national nuclear policy, making the monastery at risk; a connecting link between indigenous knowledge, spiritual practices and modern technological achievements.

Within the storyline, covering the monks' attempts to protect their monastery from ruining within the U.S. government's initiative to construct a nuclear waste dump in the vicinity, the protagonists meet a range of those linked to the Nevada desert: Hot Creek Mountains rangers; Shoshone Indian ranchers, Amy Chavez, a Mexican-American Bureau of Land Management ranger; Nathan Spock, a Las Vegas TV talk-show host; a war veteran, an Basque desert prospector; nuclear test site workers; the Bishop supporting the government's nuclear initiative; a small desert mouse; the government bureaucrats; eccentric desert inhabitants – characters, *'exiles and outcasts, who see the desert as a possibility to refuge themselves from the encroaching mainstream America'* [7, p. 52].

All are located in the very same location, but the difference is implemented in the battle between the nuclear and the spiritual energy, where the federal government represents the evil force, encountering the spiritual (Native Americans' folklore, Christianity) life that the inhabitants of the desert claim for. The encounter of these energies was supposed *'to bring spiritual reform to the slack soul of the nuclear age'* [7, p. 300], but that one, who was expected to be the leader of mission by encouraging *'his spiritual energy against nuclear energy'* [7, p. 300].

While the nuclear energy is implemented in the imaginaries of Shoshone Mountain Nuclear Waste Dump and those who support its building, that is the desert monastery 'The Hermitage of Solitude in the Desert', founded as a hermitage, '*dedicated to the principles of primitive monasticism* [7, p. 6], where '*back to basic was a cornerstone of his new hermitage*' [7, p. 14], that is one of the central plot-framing imaginaries as well as location, depicted in the novel. The protagonists' activities and reckonings are linked to their monastery, which is the embodiment of spiritual impressions, materialized in the hermitage and inserted in the historical settings (the context of the nuclear history of Nevada region, in this case). Without framing the literary imaginary of the monastery's implication in this novel and its role in setting the plot, which goes beyond the aim of this paper, but referring to Jonveaux's statement that '*while many monasteries have been able to reinvent themselves, others struggle in the midst of globalization and secularization*' [26, p. 47], we highlight the author's intention to depict the necessary for this desert monastery 'The Hermitage of Solitude in the Desert' to go through changes in its encounter with the world of modern transformations – the author joints the spiritual power of the monastic life and the spiritual power of the place (the Nevada desert) to create the spiritual counterbalance to the '*the Cloud of the Unknown*' [7, p. 5], implementing '*the transcendental experience of mystics*' [7, p. 5].

The conflict of the novel is represented by the encounter of some spiritual powers, which St. Ed goes through in his understanding the transformations of a new world – the spiritual power of the religious faith, implemented in the monastic life in the remote hermitage, the spiritual power of the place, implemented in the Nevada desert (combining the energy of community on the desert and the energy of Indian folklore against the background of '*the contemporary monastic presence [...] being reduced to a folkloric state*' [25, p. 25]), which collaboratively are trying to counterbalance the spiritual power of nuclear energy. In the attempts to lead the readers to understanding the spiritual power of nuclear energy, the writer joins the tragedy of the devastated land (the protagonists' perspective on Nevada desert hosting a nuclear waste dump) and the tragedy of Brother S's suicide (as an accelerator of these spiritual powers' encounter). The author illustrates how the traditional Indian wisdom and Christian practices, even jointed together, result in the lack of power after '*the confrontation with the powers of darkness*' [7, p. 25] by facing the temptations of the contemporary world, implemented by Las Vegas – '*Disneyland of lost souls*' [7, p. 33] and making monks to follow the rules of '*the world of business*' [7, p. 23] in order to make their hermitage survive as a counterbalance to the U.S. federal plans to build a nuclear waste repository.

Being involved in this conflict of spiritual powers and realizing his failure – '*he pitted his spiritual energy against nuclear energy and lost*' [7, p. 300], the novel's protagonists intend to search for possibilities which that can help avoid the conflict and consolidate the spiritual powers' balance by understanding the nature of nuclear energy – by changing the perspective on nuclear energy as '*the short-term phenomenon energy of selfishness and greed*' and by learning the spirituality of the atom – '*O Radiant Energy! O Radian Love!*' [7, p. 295], '*Jesus's atoms*', '*an atom was a miracle*' [7, p. 293] and summarizing that '*all life on the earth miraculously had come from nuclear explosions*' [7, p. 292]. In these attempts of learning the nature of nuclear energy and realizing the spirituality of radiant energy, light and science, the novel's protagonists, and mainly St. Ed, come to the inevitability of regarding the nuclear as a component of new mythology of the American New West.

By depicting St. Ed's spiritual internal conflict of realizing the values of the contemporary society, the author illustrates St. Ed's understanding of the current transformations, based on the statement that partial visions become distortions of the reality, and on the necessity to reconsider the new world order by avoiding its polarity – '*there is only one world. Not a profound world over here, and not a sacred world over there. One world. A world of many levels and depths*' [7, p. 305]. But even declaring that '*we had lost*' [7, p. 300] and '*it is over – we have nothing to go on with*' [7, p. 303], the protagonist tends to compare the spiritual powers of '*the faith in the mushroom cloud*' [7, p. 305] (the spirit of nuclear energy) and '*the faith in the Could of Unknowing*' [7, p. 305] (the continued prevalence of religious beliefs). And after meeting fresh postulants (seven potential monks, who arrived in the hermitage after his participation in the TV show in Las Vegas) he makes sure not only in the revival of the hermitage – '*The war is not over*'

[7, p. 228] but also in the spiritual power of the new generation monks who can be a trigger for reconsidering the spirituality of nuclear power – ‘*A new hermitage could bear testament to the meaning of his [Brother S] death. They can become radiation monks, signs and symbols of an alternative to radioactive death*’ [7, p. 304] by imposing interconnections of all those, dwelling in the desert and contributing to the singularity of American West.

Thus, by representing the protagonists’ searches about the nature of nuclear energy which is expected to influence the Nevada desert’s dwellers, Bergon’s novel underlines those debates about the advantages and disadvantages of peaceful using nuclear energy. With the aim of protecting their hermitage from a nuclear waste dump, regarded them as a monument for radiation death, the novel protagonists appeared to be involved in debating the spirituality of atom and the counteraction of faith and science, which results in understanding that such competition leads to mutual destruction and needs the transformations of spirituality’s perception under the influence of the contemporary world’s changes. The literary considerations of the religious perspective on the nature of ‘the nuclear’ in Bergon’s «The Temptations of St. Ed & Brother S» not only reflect the debates on nuclear energy, swinging between ‘the good’ and ‘the bad’ and balancing as ‘the debatable’ [4] but also trigger reckoning ‘the nuclear’ in the perspective of discussing the nature of spirituality against ‘science as a new religion’ concept within the Nuclear Anthropocene.

Bibliography

1. Abrecht P. The Churches and the Nuclear Energy Debate. A Brief Survey / Paul Abrecht // The Ecumenical Review. World Council of Churches. – 1978. – July. – Vol. 30. – Issue 3. – P. 220–230. DOI: 10.1111/j.1758-6623.1978.tb03521.x.
2. Address by Archbishop Dominique Mamberti, Secretary for Relations with States of the Holy See, at the 56th General Conference of the International Atomic Energy Agency (IAEA), Vienna, September 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zenit.org/articles/vatican-official-calls-for-peaceful-use-of-nuclear-energy/> (останнє звернення 12.10.2020).
3. Akten M. “Science is the New Religion” is the New Religion [Електронний ресурс] / Меню Akten // Medium. – 2015. – Jan 10. – Режим доступу: <https://medium.com/@memoakten/science-is-the-new-religion-is-the-new-religion-60e4db4649aa> (останнє звернення 20.10.2020).
4. Aref L. Nuclear Energy: the Good, the Bad, and the Debatable. Learn More about Nuclear Technology, its Benefits, and its Dangers [Електронний ресурс] / Lana Aref. – Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology. – 2018. – 17 p. – Режим доступу: https://www.niehs.nih.gov/health/assets/docs_f_o/nuclear_energy_the_good_the_bad_and_the_debatable_508.pdf (останнє звернення 10.10.2020).
5. Vauman W. Religion, Science, and Nature: Shifts in Meaning on a Changing Planet [Електронний ресурс] / Whitney Vauman // Zygon: Journal of Religion and Science. – 2011. – Vol. 46. – Issue 4. – P. 777–792. – Режим доступу: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9744.2011.01217.x> (останнє звернення 30.10.2020).
6. Bergon F. Biography / Frank Bergon. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://frankbergon.com/biography/> (останнє звернення 28.09.2020).
7. Bergon F. The Temptations of St. Ed & Brother S / Frank Bergon. – Reno: University of Nevada Press, 1993. – 305 p.
8. Bergon F. The Temptations of St. Ed and Brother S. Book review [Електронний ресурс] / Frank Bergon. – Режим доступу: <https://frankbergon.com/temptations2/> (останнє звернення 20.10.2020).
9. Bergon Frank [Електронний ресурс] // 1998 Nevada Writers Hall of Fame Inductee. – Режим доступу: <https://library.unr.edu/nevada-writers-hall-of-fame/frank-bergon> (останнє звернення 25.09.2020).
10. Bergon Frank [Електронний ресурс] // Encyclopedia.com: Arts. – 2020. – Режим доступу: <https://www.encyclopedia.com/arts/culture-magazines/bergon-frank> (останнє звернення 20.10.2020).
11. Bergon Frank [Електронний ресурс] // O.N.E: Online Nevada Encyclopedia. Nevada Humanities. – 2012. – 7 June. – Режим доступу: <http://www.onlinenevada.org/articles/frank-bergon> (останнє звернення 29.09.2020).

12. Blackford R. Against Accommodationism: How Science Undermines Religion [Електронний ресурс] / Russel Blackford // The Conversation. – 2016. – Режим доступу: <https://theconversation.com/against-accommodationism-how-science-undermines-religion-52660> (останнє звернення 20.09.2020).

13. Coyne J. A. Faith Versus Fact: Why Science and Religion Are Incompatible / Jerry Coyne. – New York: Penguin Books, 2016. – 336 p.

14. Dutch R. Let There Be Light!: Nuclear Energy: A Christian Case / Robert S. Dutch. – Eugene, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 2017. – 248 p.

15. Ecklund E.H. Religion Among Scientists in International Context: A New Study of Scientists in Eight Regions [Електронний ресурс] / Elaine Howard Ecklund, David R. Johnson, Christophe P. Scheitle // Socius: Sociological Research for a Dynamic World. – 2016. – Vol. 2. – P. 1–9. DOI:10.1177/2378023116664353. – Режим доступу: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2378023116664353> (останнє звернення 29.09.2020).

16. Einstein A. About Religion [Електронний ресурс] / Albert Einstein // Ideas and Opinions by Albert Einstein. Ed. Carl Seelig. – New York: Crown Publishers, Inc, 1960. – P. 36–53. – Режим доступу: <https://namnews.files.wordpress.com/2012/04/29289146-ideas-and-opinions-by-albert-einstein.pdf> (останнє звернення 29.09.2020).

17. Energy Culture: Art and Theory on Oil and Beyond (Energy and Society) / Ed. by Imre Szeman, Jeff Diamanti. – Morgantown: West Virginia University Press, 2019. – 276 p.

18. Energy Humanities: An Anthology / Ed. by I. Szeman, D. Boyer, J. Hopkins. – Baltimore: JHU Press, 2017. – 595 p.

19. Fight Against Yucca Mountain [Електронний ресурс] // Nevada Attorney General Aaron Ford. – 2012. – Режим доступу: https://ag.nv.gov/Hot_Topics/Issue/Yucca/ (останнє звернення 25.10.2020).

20. Frost M. It is Morally Wrong to Possess Nuclear Weapons and Christians Should Say So [Електронний ресурс] / Michael Frost // Michael Frost Blogging. – 2017. – August 10. – Режим доступу: <https://mikefrost.net/morally-wrong-possess-nuclear-weapons-christians-say/> (останнє звернення 29.10.2020).

21. Goodbody A. Framing in Literary Energy Narratives [Електронний ресурс] / Axel Goodbody // Framing the Environmental Humanities. Ed. H. Bergthaller, P. Mortensen. – Brill: Rodopi, 2018. – P. 15–33. – Режим доступу: https://doi.org/10.1163/9789004360488_003 (останнє звернення 30.09.2020).

22. Handbook of Christian Theology and the Modern Sciences / Ed. by John P. Slattery. – London: Bloomsbury Publishing, 2020. – 384 p.

23. Harjo J. Bergon Frank. The Temptations of St. Ed & Brother S. Book review [Електронний ресурс] / Joy Harjo. – 2020. – Режим доступу: <https://frankbergon.com/temptations2/> (останнє звернення 12.10.2020).

24. Hartnett J. G. Science the New Religion [Електронний ресурс] / John Gideon Hartnett // Bible Science Forum. – 2015. – April 2. – Режим доступу: <https://biblescienceforum.com/2015/04/02/science-the-new-religion/> (останнє звернення 12.10.2020).

25. Hervieu-Leger D. Virtuosity, “Folklorisation” and Cultural Protest: Monasticism as a Laboratory of the Confrontation between Christianity and Modernity [Електронний ресурс] / Danièle Hervieu-Léger // Annual Review of the Sociology of Religion. – 2014. – Vol. 5: Sociology and Monasticism, Between Innovation and Tradition. Ed. I. Jonveaux, S. Palmisano, E. Race. – Leiden: Brill, 2014. – P. 21–33. – Режим доступу: <https://brill.com/view/book/edcoll/9789004283503/B9789004283503-s001.xml> (останнє звернення 30.10.2020).

26. Jonveaux I. Does Monasticism Still Have a Future? Demographical Evolution and Monastic Identity in Europe and Outside Europe [Електронний ресурс] / Isabelle Jonveaux // Monasticism in Modern Times. Ed. I. Jonveaux, S. Palmisano. – New York: Routledge, 2017. – P. 46–62. – Режим доступу: https://www.academia.edu/30440585/Does_Monasticism_still_have_a_Future_Demographical_Evolution_and_Monastic_Identity_in_Europe_and_outside_Europe (останнє звернення 28.09.2020).

27. Larsen T.B. American Trappist Monasteries and the Changing Spiritual Landscape [Електронний ресурс] / Thomas Barclay Larsen // Geographical Review Volume. – 2019. –

Issue 1. – P. 47–66. – Режим доступу: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1111/gere.12297?needAccess=true> (останнє звернення 20.10.2020).

28. Laurendeau N.M. An Energy Primer: From Thermodynamics to Theology [Електронний ресурс] / Normand M. Laurendeau // *Zygon: Journal of Religion and Science*. – 2011. – Vol. 46. – Issue 4. – P. 890–914 – Режим доступу: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-9744.2011.01222.x> (останнє звернення 30.09.2020).

29. Matthews S. *Theology and Science in the Thought of Francis Bacon* / Steven Matthews. – Aldershot: Ashgate Publishing Ltd., 2013. – 164 p.

30. Nesteruk A. *The Universe as Communion: Towards a Neo-Patristic Synthesis of Theology and Science* / Alexei Nesteruk. – London: Bloomsbury Publishing, T T Clark, 2008. – 300 p.

31. Padgett A.G. *Science and the Study of God: A Mutuality Model for Theology and Science* / Alan G. Padgett. – Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2003. – 218 p.

32. Peters T. *The War Between Faith and Fact* / Ted Peters // *Theology and Science*. – 2016. – Vol. 14 (2). – P. 143–146. DOI: 10.1080/14746700.2016.1156326.

33. Pope F. *Laudato Si*. Encyclical Letter *Laudato Si'* of the Holy Father Francis on Care for Our Common Home [Електронний ресурс] / Pope Francis. – 2015, May 24. – Режим доступу: http://w2.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si_en.pdf (останнє звернення 20.10.2020).

34. Rasmussen L. *Energy: the Challenges to and from Religion* [Електронний ресурс] / Larry L. Rasmussen // *Zygon: Journal of Religion and Science*. – 2011. – Vol. 46. – Issue 4. – P. 985–1002. – Режим доступу: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9744.2011.01224.x> (останнє звернення 30.10.2020).

35. *Religious Organizations Debate on Nuclear Energy*. Report № 84349. – 1984, August [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/23/026/23026416.pdf?r=1&r=1 (останнє звернення 29.10.2020).

36. Seed D. *Introduction* / David Seed // *American Science Fiction and the Cold War: Literature and Film* / Ed. by David Seed. – London: Routledge, 2013. – 225 p. – P. 1–13.

37. Shermer M. *How We Believe: The Search for God in an Age of Science* / Michael Shermer. – New York: W.H. Freeman, 2000. – 61 p.

38. Smil V. *Energy at the Crossroads: Global Perspectives and Uncertainties* / Vaclav Smil. – Cambridge: MIT Press, 2005. – 427 p.

39. Tanev S. *Energy in Orthodox Theology and Physics: From Controversy to Encounter* / Stoyan Tanev. – Eugene, Oregon: Pickwick Publication, 2017. – 276 p.

40. Tanev S. *The Encounter of Theology and Physics: An Eastern Christian Perspective* / Stoyan Tanev // *Handbook of Christian Theology and the Modern Sciences*. Ed. John P. Slattery. – London: Bloomsbury Publishing, 2020. – P. 209–222.

41. Valadier P. *Science as New Religion* [Електронний ресурс] / Paul Valadier // *Nietzsche, Epistemology, and Philosophy of Science*. Ed. Babich V.E. – Book series: Boston Studies in the Philosophy of Science. – Vol. 204. – Dordrecht: Springer, 1999. – P. 241–252. – Режим доступу: https://doi.org/10.1007/978-94-017-2428-9_19 (останнє звернення 29.09.2020).

42. Vernon J. *Bergon F. The Temptations of St. Ed & Brother S*. Book review [Електронний ресурс] / John Vernon. – 2020. – Режим доступу: <https://frankbergon.com/temptations2/> (останнє звернення 12.09.2018).

43. Weaver J. *Is there a Christian Case for Nuclear Energy?* Book Review. Robert S. Dutch. “Let there be light!” *Nuclear Energy: A Christian Case* [Електронний ресурс] / John Weaver. – Eugene, Oregon: Wipf & Stock, 2017. – Режим доступу: <https://www.jri.org.uk/blog/is-there-a-christian-case-for-nuclear-energy-by-rev-dr-john-weaver/> (останнє звернення 29.09.2020).

44. Williams J. *Depictions of Destruction: Post-Cold War Literary Representations of Storytelling and Survival in the Nuclear Era* / Julie Williams // *The Silence of Fallout: Nuclear Criticism in Post-Cold War World*. Ed. Michael Blouin, Morgan Shipley, Jack Taylor. – Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2013. – P. 143–165.

45. Zwart J. *Science and John Calvin: A Review Essay* [Електронний ресурс] / John Zwart // *Pro Rege*. – 2009. – Vol. 38. – No. 1. – P. 27–31. – Режим доступу: https://digitalcollections.dordt.edu/pro_rege/vol38/iss1/4 (останнє звернення 30.10.2020).

LITERARY IMPLICATIONS OF RELIGIOUS PERSPECTIVES ON THE NUCLEAR IN U.S. FICTION: FRANK BERGON'S "THE TEMPTATIONS OF ST. ED & BROTHER S"

Inna M. Sukhenko, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine)

E-mail: inna_sukhenko@ukr.net

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-12

Key words: nuclear fiction, nuclear narrative, nuclearism, energy humanities, spirituality, Bergon.

The paper studies the literary implications of 'religion-science' interaction in U.S. nuclear fiction with the focus on reconsideration the spiritual nature of nuclear energy on the example of «The Temptations of St. Ed and Brother S» (1993) by Frank Bergon. The paper analyses the Bergon's literary reflections of understanding 'nuclear energy' concept in fictional writing by illustration its protagonists' transformations of realizing 'the nuclear' as a component of a new mythology of American West by joining the global (ethical dimensions of nuclear energy in the science-religion interface) and local (the nuclear within the local history of the American West). This paper tries to clarify the literary considerations of studying nuclear energy as a social cultural phenomenon within energy humanities as a methodological basis for researching the novel's conflict between nuclear energy and spiritual energy, stemmed from the conflict between the faith, underlying a technological society, and the faith, supporting a spiritual community. By separating 'nuclear energy'- related issues and 'nuclear weapons'-related messages as parts of nuclear narrative, the paper brings back the religious organizations' debates about their support of the policy of nuclear disarmament and their recognition of the peaceful use of nuclear energy, by supporting the nuclear energy initiatives and advocating the key role of a nuclear source of electricity in the fight against anthropogenic climate change, which reflects church organizations' contribution into the social debates about nuclear energy. As the novel's plot is based on the true case of U.S. DOE's initiative about constructing a nuclear waste reservoir in the Nevada desert, the paper illustrates the fictional/factual balance in covering the conflict between spiritual energy and nuclear energy, represented in the perspective of two protagonists, trying to protect their monastery from U.S. Department of Energy's initiative on building a nuclear waste repository in their vicinity. The paper highlights the conflict as an encounter of some spiritual powers, which the protagonists go through – the spiritual power of the religious faith, implemented in the monastic life in the remote hermitage, the spiritual power of the place, implemented in the Nevada desert (combining the energy of community on the desert and the energy of Indian folklore, which collaboratively are trying to counterbalance the spiritual power of nuclear energy. The paper tries to follow the author's way of illustrating how the traditional Indian wisdom and Christian practices, jointed together, result in making their hermitage survive as a counterbalance to the U.S. federal plans to build a nuclear waste repository. The paper underlines the literary representation of a hermitage as one of the central plot-framing imaginaries which is the embodiment of spiritual impressions, materialized in the monastery and inserted in the historical settings (in the context of the nuclear history of Nevada region). The paper summarizes Bergon's perspective on this conflict of spiritual powers' counteraction by depicting how the novel's protagonists try to search for possibilities which that can help avoid the conflict and consolidate the spiritual powers' balance by changing the perspective on nuclear energy by learning the spirituality of the atom and by avoiding polarity in reconsidering the new world order. Being involved in debating the spirituality of atom and the counteraction of faith and science, Bergon's novel reflects the current issues on the advantages and disadvantages of peaceful using nuclear energy by reckoning 'the nuclear' not only as a social cultural phenomenon of energy dependent society but also as a trigger of debates on 'science as a new religion' within the Nuclear Anthropocene.

References

1. Abrecht, P. The Churches and the Nuclear Energy Debate. A Brief Survey. *The Ecumenical Review. World Council of Churches*, 1978, July, Volume 30, Issue 3, pp. 220-230. DOI: 10.1111/j.1758-6623.1978.tb03521.x.
2. Address by Archbishop Dominique Mamberti, Secretary for Relations with States of the Holy See, at the 56th General Conference of the International Atomic Energy Agency (IAEA). Vienna, September 2012. Available at: <https://zenit.org/articles/vatican-official-calls-for-peaceful-use-of-nuclear-energy/> (Accessed 12 October 2020).
3. Akten, M. "Science is the New Religion" is the New Religion. *Medium*, 2015, Jan 10. Available at: <https://medium.com/@memoakten/science-is-the-new-religion-is-the-new-religion-60e4db4649aa> (Accessed 20 October 2020).
4. Aref, L. Nuclear Energy: the Good, the Bad, and the Debatable. Learn More about Nuclear Technology, its Benefits, and its Dangers. Massachusetts, Massachusetts Institute of Technology, 2018, 17 p.

Available at: https://www.niehs.nih.gov/health/assets/docs_f_o/nuclear_energy_the_good_the_bad_and_the_debatable_508.pdf (Accessed 10 October 2020).

5. Bauman, W. Religion, Science, and Nature: Shifts in Meaning on a Changing Planet. *Zygon: Journal of Religion and Science*, 2011, vol. 46, issue 4, pp. 777-792. Available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9744.2011.01217.x> (Accessed 30 October 2020).

6. Bergon, F. Biography. Available at: <https://frankbergon.com/biography/> (Accessed 28 September 2020).

7. Bergon, F. *The Temptations of St. Ed & Brother S. Reno*, University of Nevada Press, 1993, 305 p.

8. Bergon, F. *The Temptations of St. Ed and Brother S.* Book review. Available at: <https://frankbergon.com/temptations2/> (Accessed 20 October 2020).

9. Bergon Frank. 1998 Nevada Writers Hall of Fame Inductee. Available at: <https://library.unr.edu/nevada-writers-hall-of-fame/frank-bergon> (Accessed 25 September 2020).

10. Bergon Frank. Encyclopedia.com: Arts, 2020, Nov 5. Available at: <https://www.encyclopedia.com/arts/culture-magazines/bergon-frank> (Accessed 20 October 2020).

11. Bergon Frank. O.N.E: Online Nevada Encyclopedia. Nevada Humanities, 2012, 7 June. Available at: <http://www.onlinenevada.org/articles/frank-bergon> (Accessed 29 September 2020).

12. Blackford, R. Against Accommodationism: How Science Undermines Religion. *The Conversation*, 2016, January 1. Available at: <https://theconversation.com/against-accommodationism-how-science-undermines-religion-52660> (Accessed 20 September 2020).

13. Coyne, J.A. *Faith Versus Fact: Why Science and Religion Are Incompatible*. New York, Penguin Books, 2016, 336 p.

14. Dutch, R. *Let There Be Light!: Nuclear Energy: A Christian Case*. Eugene, Oregon, Wipf and Stock Publishers, 2017, 248 p.

15. Ecklund, E.H., Johnson, D., Scheitle, Ch. Religion Among Scientists in International Context: A New Study of Scientists in Eight Regions. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 2016, vol. 2, pp. 1-9. DOI:10.1177/2378023116664353. Available at: <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2378023116664353> (Accessed 29 September 2020).

16. Einstein, A. About Religion. Seelig, C. (ed.) *Ideas and Opinions by Albert Einstein*. New York, Crown Publishers, Inc, 1960, pp. 36-53. Available at: <https://namnews.files.wordpress.com/2012/04/29289146-ideas-and-opinions-by-albert-einstein.pdf> (Accessed 29 September 2020).

17. Szeman I., Diamanti, J. (eds) *Energy Culture: Art and Theory on Oil and Beyond (Energy and Society)*. Morgantown, West Virginia University Press, 2019, 276 p.

18. Szeman, I., Boyer, D., Hopkins, J. (eds) *Energy Humanities: An Anthology*. Baltimore, JHU Press, 2017, 595 p.

19. Fight Against Yucca Mountain. *Nevada Attorney General Aaron Ford*, 2012. Available at: https://ag.nv.gov/Hot_Topics/Issue/Yucca/ (Accessed 25 October 2020).

20. Frost, M. It is Morally Wrong to Possess Nuclear Weapons and Christians Should Say So. *Michael Frost Blogging*, 2017, August 10. Available at: <https://mikefrost.net/morally-wrong-possess-nuclear-weapons-christians-say/> (Accessed 29 October 2020).

21. Goodbody, A. Framing in Literary Energy Narratives. Bergthaller, H., Mortensen, P. (eds) *Framing the Environmental Humanities*. Brill, Rodopi, 2018, pp. 15-33. Available at: https://doi.org/10.1163/9789004360488_003 (Accessed 30 September 2020).

22. Slattery, J.P. (ed) *Handbook of Christian Theology and the Modern Sciences*. London, Bloomsbury Publishing, 2020, 384 p.

23. Harjo, J. Bergon Frank. *The Temptations of St. Ed & Brother S.* Book review, 2020. Available at: <https://frankbergon.com/temptations2/> (Accessed 12 October 2020).

24. Hartnett, J.G. Science the New Religion. *Bible Science Forum*, 2015, April 2. Available at: <https://biblescienceforum.com/2015/04/02/science-the-new-religion/> (Accessed 12 October 2020).

25. Hervieu-Leger, D. Virtuosity, "Folklorisation" and Cultural Protest: Monasticism as a Laboratory of the Confrontation between Christianity and Modernity. *Annual Review of the Sociology of Religion*, 2014, vol. 5: Sociology and Monasticism, Between Innovation and Tradition, pp. 21-33. Available at: <https://brill.com/view/book/edcoll/9789004283503/B9789004283503-s001.xml> (Accessed 30 October 2020).

26. Jonveaux, I. Does Monasticism Still Have a Future? Demographical Evolution and Monastic Identity in Europe and Outside Europe. Jonveaux, I., Palmisano, S. (eds) *Monasticism in Modern Times*. New York, Routledge, 2017, P. 46-62. Available at: https://www.academia.edu/30440585/Does_Monasticism_still_have_a_Future_Demographical_Evolution_and_Monastic_Identity_in_Europe_and_outside_Europe (Accessed 28 September 2020).

27. Larsen, T.B. American Trappist Monasteries and the Changing Spiritual Landscape. *Geographical Review Volume*, 2019, issue 1, pp. 47-66. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1111/gere.12297?needAccess=true> (Accessed 20 October 2020).

28. Laurendeau, N.M. An Energy Primer: From Thermodynamics to Theology. *Zygon: Journal of Religion and Science*, 2011, vol. 46, issue 4, pp. 890-914. Available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-9744.2011.01222.x> (Accessed 30 September 2020).

29. Matthews, S. *Theology and Science in the Thought of Francis Bacon*. Aldershot, Ashgate Publishing Ltd., 2013, 164 p.

30. Nesteruk, A. *The Universe as Communion: Towards a Neo-Patristic Synthesis of Theology and Science*. London, Bloomsbury Publishing, TT Clark, 2008, 300 p.

31. Padgett, A.G. *Science and the Study of God: A Mutuality Model for Theology and Science*. Cambridge, Wm. B. Eerdmans Publishing, 2003, 218 p.

32. Peters, T. The War Between Faith and Fact. *Theology and Science*, 2016, vol. 14 (2), pp. 143-146. DOI: 10.1080/14746700.2016.1156326.

33. Pope, F., Laudato, Si. Encyclical Letter Laudato Si' of the Holy Father Francis on Care for Our Common Home, 2015, May 24. Available at: http://w2.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si_en.pdf (Accessed 20 October 2020).

34. Rasmussen, L. Energy: the Challenges to and from Religion. *Zygon: Journal of Religion and Science*, 2011, vol. 46, issue 4, pp. 985-1002. Available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9744.2011.01224.x> (Accessed 30 October 2020).

35. Religious Organizations Debate on Nuclear Energy. Report № 84349, 1984, August. Available at: https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/23/026/23026416.pdf?r=1&r=1 (Accessed 29.10.2020).

36. Seed, D. Introduction. Seed, D. (ed.) *American Science Fiction and the Cold War: Literature and Film*. London, Routledge, 2013, pp. 1-13.

37. Shermer, M. *How We Believe: The Search for God in an Age of Science*. New York, W.H. Freeman, 2000, 61 p.

38. Smil, V. *Energy at the Crossroads: Global Perspectives and Uncertainties*. Cambridge, MIT Press, 2005, 427 p.

39. Tanev, S. *Energy in Orthodox Theology and Physics: From Controversy to Encounter*. Eugene, Oregon, Pickwick Publication, 2017, 276 p.

40. Tanev, S. *The Encounter of Theology and Physics: An Eastern Christian Perspective*. Slattery, J.P. (ed.) *Handbook of Christian Theology and the Modern Sciences*. London, Bloomsbury Publishing, 2020, pp. 209-222.

41. Valadier, P. Science as New Religion. Babich, B.E. (ed.) *Nietzsche, Epistemology, and Philosophy of Science*. Book series: *Boston Studies in the Philosophy of Science*, 1999, vol. 204, pp. 241-252. Available at: https://doi.org/10.1007/978-94-017-2428-9_19 (Останнє звернення 29.09.2020).

42. Vernon, J. Bergon F. *The Temptations of St. Ed & Brother S*. Book review, 2020. Available at: <https://frankbergon.com/temptations2/> (Accessed 12 September 2018).

43. Weaver, J. Is there a Christian Case for Nuclear Energy? Book Review. Robert S. Dutch. "Let there be light!" Nuclear Energy: A Christian Case. Eugene, Oregon, Wipf & Stock, 2017. Available at: <https://www.jri.org.uk/blog/is-there-a-christian-case-for-nuclear-energy-by-rev-dr-john-weaver/> (Accessed 29 September 2020).

44. Williams, J. Depictions of Destruction: Post-Cold War Literary Representations of Storytelling and Survival in the Nuclear Era. Blouin, M., Shipley, M., Taylor, J. (eds) *The Silence of Fallout: Nuclear Criticism in Post-Cold War World*. Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2013, pp. 143-165.

45. Zwart, J. Science and John Calvin: A Review Essay. *Pro Rege*, 2009, vol. 38, no. 1, pp. 27-31. Available at: https://digitalcollections.dordt.edu/pro_rege/vol38/iss1/4 (Accessed 30 October 2020).

Одержано 14.08.2020.

АСПЕКТИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ СХІДНИХ МОВ ТА ЛІТЕРАТУР

УДК 82.0(510)

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-13

О.А. МАЩЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент

*кафедри порівняльної філології східних та англомовних країн
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

КОНЦЕПЦІЯ ГУМОРУ В КНИЗІ ЛІНЯ ЮЙТАНА «МОЯ КРАЇНА І МІЙ НАРОД»

Лінь Юйтан – сіно-американський письменник, передусім відомий своїми розвідками категорії комічного в літературних та загалом культурних традиціях Китаю та Заходу. Він є розробником концепції *убітд*. Переклавши англійське слово *humour*, китайською мовою як *убітд* і почерпнувши значення терміна із західної літератури, а саме з творів провідного англійського письменника Джорджа Мередіта, зокрема з його знаменитого «Есе про комедію», Лінь Юйтан публікує декілька досліджень, присвячених природі гумору, генезису та етапам розвитку комічного. Поетика гумористичного тексту, що спирається на переплетіння китайської та англійської сміхових культур і традицій реалізації комічного, була розроблена в найбільш відомій книзі письменника і перекладача «Моя країна і мій народ» (1935). Проблематика визначення жанру книги полягає в основному в тому, що вона написана у формі довідника, але її легкий стиль, гумористичний модус оповіді, різноманітна тематика, емоційність, живість мови та виразні образи двох країн – Великої Британії та Китаю – не дозволяють говорити про книгу лише як про представлення Китаю Заходу. Натомість «Моя країна і мій народ» є унікальною спробою осмислити і відчутти китайське світобачення, спосіб життя, суспільні відносини і культурну спадщину самими китайцями за допомогою нових для китайської літературної традиції зображально-виражальних засобів створення комічного. Через дослідження феноменів гумору і сатири як сутнісної та характерної риси природи англійської літератури він вперше виявляє і демонструє соціальні, історичні та когнітивні особливості сприйняття комічного в китайській культурі, а також види, прийоми і способи реалізації комічного в китайській літературній традиції за допомогою англійської мови. Специфіка передавання комічного в китайській художній традиції в цій книзі полягає, насамперед, у тому, що Лінь Юйтан переміщує локус гумору з тексту на читача. Іншими словами, він показує, що гумор у західному його розумінні первісно може бути і не «закладений» у китайському тексті, він народжується в процесі сприйняття гумористичного уривка читачем, що володіє інтелектом і «пластичною уявою».

Ключові слова: гумор, комічне, сміхова культура, убітд, мовчання, художня реалізація.

Лінь Юйтан – сино-американский писатель, прежде всего известный своими исследованиями категории комического в литературных и в целом культурных традициях Китая и Запада. Он является разработчиком концепции *убитд*. Переведя английское слово *humour* на китайский язык как *убитд* и почерпнув значение термина из западной литературы, а именно из произведений ведущего английского писателя Джорджа Мередита, в частности из его знаменитого «Эссе о комедии», Линь Юйтан публикует несколько исследований, посвященных природе юмора, генезису и этапам развития комического. Поэтика юмористического текста, опирающегося на переплетение китайской и английской смеховых культур и традиций реализации комического, была разработана в наиболее известной книге писателя и переводчика «Моя страна и мой народ» (1935). Проблематика определения жанра книги заключается в основном в том, что она написана в форме справочника, но ее легкий стиль, юмористический модус повествования, разнообразная тематика, эмоциональность, жи-

вость языка и выразительные образы двух стран – Великобритании и Китая – не позволяют говорить о книге только как о представлении Китая Западу. Вместо этого «Моя страна и мой народ» является уникальной попыткой осмыслить и почувствовать китайское мировоззрение, образ жизни, общественные отношения и культурное наследие самими китайцами с помощью новых для китайской литературной традиции изобразительно-выразительных средств создания комического. Через исследования феноменов юмора и сатиры как сущностной и характерной черты природы английской литературы он впервые обнаруживает и демонстрирует социальные, исторические и когнитивные особенности восприятия комического в китайской культуре, а также виды, приемы и способы реализации комического в китайской литературной традиции средствами английского языка. Специфика передачи комического в китайской художественной традиции в этой книге заключается прежде всего в том, что Линь Юйтан перемещает локус юмора с текста на читателя. Иными словами, он показывает, что юмор в западном его понимании не «помещен» в китайский текст изначально, он рождается в процессе восприятия юмористического отрывка читателем, обладающим интеллектом и «пластическим воображением».

Ключевые слова: юмор, смеховая культура, убитò, молчание, художественная реализация.

Сіно-американський письменник Лінь Юйтан (Lin Yutang), книги якого набули широкої популярності серед англомовних читачів першої половини ХХ ст. і який був двічі номінований на Нобелівську літературну премію за свою літературну діяльність, виявився одним з небагатьох авторів, творчість яких була різко розкритикована впливовим американським дослідником азійсько-американської літератури Е. Кім. Її характеристика книги Ліня Юйтана «Моя країна і мій народ» (“My country and My People”, 1935), надана в монографії «Азійсько-американська література: знайомство з творами та їх історичним контекстом» (“Asian American Literature: An Introduction To The Writings and Their Historical Context”, 1982) [1], вкрай лаконічна і глузлива: «Твір Ліня це здебільшого незлобива нісенітниця, підробка під «Китай» і «філософію». Його незграбні афоризми – це фактично пародії, які не дотягують навіть до дотепності вигаданого Чарлі Чана» [1, с. 28]. На тлі загального визнання заслуг Ліня Юйтана в становленні азійського крила американської літератури [2; 3] подібна оцінка його книги не просто випадає із загального ряду, але звучить різким контрастом, навіть викликом.

Письменник, перекладач і науковець Лінь Юйтан передусім відомий своїми розвідками категорії комічного в культурних традиціях Китаю та Заходу. Переклавши англійське слово *humour* китайською мовою як *убитò* і почерпнувши значення терміна із західної літератури, а саме з творів провідного англійського письменника Джорджа Мередіта, зокрема із його знаменитого «Есе про комедію» (“Essay on Comedy”, 1905), Лінь Юйтан публікує декілька досліджень, присвячених природі гумору, генезису та етапам розвитку комічного. Насамперед це написане китайською мовою есе «Про гумор» (1932), а також розділ «Про почуття гумору» (“On the Sense of Humor”) в англомовній книзі «Важливо жити» (“The Importance of Living”, 1937) [4] і вступ до книги «Китайська дотепність та гумор» (“Chinese Wit and Humor”, 1946) [5]. Незважаючи на те, що в китайській мові існувало «*huaiji*», Лінь Юйтан все ж увів нове, майже тотожне йому поняття «*убитò*». Не заперечуючи термін *huaiji*, *убитò* він трактував ширше – як феномен, що вміщує в собі перший термін і є ефективнішим у розумінні відтінків комічного. Згідно з Лінем Юйтаном *убитò* – це природний сміх, викликаний вербально, який одночасно змушує людей замислитися, у той час як *huaiji* – це навмисна абсурдна поведінка, створена щоб викликати сміх у людей. У відповідь на тогочасні твердження про відсутність комічного в китайській літературі у своїх роботах він зауважував, що це не означає, що китайцям не властиве почуття гумору і підкреслював не стільки свою роль у відкритті гумору в китайській літературі, скільки майже абсолютну відсутність теоретичного осмислення гумору в китайській художній традиції до ХХ ст., пояснюючи, що відчуття комічного у двох світів розвивалося по-різному, але постійно супроводжувало собою зміну соціальних станів та історичні події.

Підхід Ліня Юйтана до вивчення гумору в китайській художній традиції характеризується наявністю ґрунтовної теоретичної та філософської основи. Його праці щодо гумору радше мали систематизований характер і визначалися прагненням переосмислити свою літературну традицію. У своїй найбільш відомій написаній англійською мовою книзі «Моя країна і мій народ» автор звертався до різних традицій розуміння і реалізації комічного та

їх поєднання. Його гумор не був однозначно сатирою чи іронією, він поєднував усі ці на- чала. Це був передусім м'який, конфуціанський, сугестивно проявлений гумор, що харак- теризувався багатством форм і проявів. Це водночас і чітка вказівка, і розмите пояснення того, що насправді означає гумор, це гармонійне поєднання і китайської, і європейської літературних традицій.

У «Моїй країні та моєму народі» гармонійно поєднані серйозні теми, такі як права жінок, соціальна несправедливість, корупція в країні, відсутність громадської відповідальності, критика конфуціанської культури та традиційна китайська хитрість, вміння насолоджуватися життям, м'якість («mellowness») китайського характеру. У книзі проявлено органічне переплетіння китайської традиції реалізації комічного в художньому тексті – м'якого, делікатного, прихованого, добродушного – та англійської. І якщо англійський (читай – західний) гумор метафізично – це завжди про свободу, то китайський гумор – про мудрість примирення і згоди.

Оцінки творчості письменника за майже століття, що минуло з моменту публікації найбільш відомої його книги, не відрізняються широким розмаїттям – вона головним чином трактується як джерело інформації на Заході про далекий, дивний та екзотичний Китай. На зламі ХХ–ХХІ ст. аналіз спадщини письменника остаточно набув радше прагматичної, ніж естетичної спрямованості [6–8]. Альфана Шарма Кніплінг у книзі «Нова література іммігрантів в Америці: хрестоматія нашої мультикультурної спадщини» («New Immigrant Literatures in the United States: A Sourcebook to Our Multicultural Literary Heritage», 1996) основний акцент робить на мультикультурному чиннику всіх творів Лінь Юйтана і, зокрема, його книги «Моя країна та мій народ». Лінь Юйтана вона називає найбільш видатним письменником, який забезпечував діалог між західною та китайською культурами.

Дьень Лі (Dian Li) в розділі «Лінь Юйтан», книги «Енциклопедія китайської філософії» («Encyclopedia of Chinese Philosophy», 2003), також стверджує, що книга «Моя країна та мої люди» зробила Лінь Юйтана офіційним перекладачем китайського духу на Заході. Вчений пише про цікаве змішання культур конфуціанства та даосизму в його творчості, які, за висловом вченого, покликані направляти життя китайців. Вчений помічає критицизм Лінь Юйтана стосовно певних аспектів китайської культури, але, однак, говорить про її цінності, такі як високий ступінь розуму, здатність відсторонення, що можуть забезпечити в подальшому щасливе життя [9].

М. Спешнев у передмові до перекладу книги «Моя країна та мій народ» 2010 р. видання також традиційно наголошує на її унікальності, стверджуючи, що це був перший зіставний аналіз двох культур. Дослідник говорить, що Лінь Юйтан у своїх творах часто «...предоставляет слово обывателям, суждения которых порой наивны и смешны, порой поверхностны и необъективны, но именно обыватели составляют большинство, поэтому часто от их понимания ситуации зависит судьба всей страны» [10, с. 9]. Нескладно побачити, що ідея М. Спешнева щодо Ліня Юйтана як своєрідного популяризатора китайської культури на Заході також цілком вписується в усталене уявлення про письменника як містка між двох культур: «Линь Юйтан взял на себя миссию открыть для Запада истинный Китай» [10, с. 11].

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. визначається появою в англословному літературознавчому дискурсі праць китайських дослідників, які змінюють кут зору на концепцію гумору, започатковану Лінєм Юйтаном. Витоки цієї зміни, зрозуміло, закладені теорією мультикультуралізму, що набула поширеності в Китаї. Замість розмежування китайських та англійських концепцій теоретики літератури досліджували, що є одночасно китайським і англійським. Також численні дослідники розглядали книгу Ліня Юйтана з позиції феміністської естетики з огляду на те, що частину її письменник присвятив саме жіночому життю у стародавньому та сучасному йому Китаї. Серед таких слід згадати Сяо Хуан Інь, Фан Хун в книзі «Бинтування ніг, фемінізм та свобода» («Footbinding, feminism and freedom», 1997), Лю Фан «Конструкція та реконструкція зображень китайських жінок в перекладах, адаптаціях та переписуваннях Ліня Юйтана» («Constructing and reconstructing images of Chinese women in Lin Yutang's translations, adaptations and rewritings», 2008) тощо.

Виходячи з вищезазначеного, не буде перебільшенням сказати, що літературознавчі розвідки книги «Моя країна і мій народ» ще й досі не розпочаті. Натомість дослідники віддають перевагу аналізу змісту книги, порівняльній характеристиці китайського та

західного світогляду. Вони воліють писати про книгу як про унікальний довідник, перше у своєму роді знайомство західних читачів з китайською культурою, а не про її художню цінність чи пошуки Ліня Юйтана у сфері гумору як універсальної ознаки інтелектуальності літературної творчості. Жанр книги теж досі залишається невизначеним попри її величезну популярність як за кордоном, так і на батьківщині Ліня Юйтана. Більшість розвідок зупиняються на культурологічній ролі цієї книги, поданій в ній порівняльній характеристиці обох націй. Проблематика визначення жанру книги полягає в основному в тому, що вона написана у формі довідника, але її легкий стиль, гумористичний модус оповіді, різноманітна тематика, емоційність, вишуканість, живість мови та яскраві образи двох країн – Великої Британії та Китаю – не дозволяють говорити про книгу лише як про представлення Китаю Заходу. Натомість «Моя країна і мій народ» є унікальною спробою осмислити і відчувати китайське світобачення, спосіб життя, суспільні відносини і культурну спадщину самими китайцями за допомогою нових для китайської літературної традиції зображально-виражальних засобів створення комічного.

Загальновідомо, що передмову до книги Ліня Юйтана писала лауреат Нобелівської премії Перл Бак, чий непересічний роман про Китай, зразки гармонійного переплетіння західного і східного наративів, стали відкриттям цієї країни для англомовних читачів. Письменниця побачила в «Мій країні і моему народі» не написану для Заходу «незлюбиву нісенітницю» про Китай і китайську культуру, а безпомилково визначила прямо протилежну суть: «...відкриття власної країни молодими китайськими інтелектуалами» [11, с. vii]. Іншими словами, П. Бак оцінює цей твір як книгу, в першу чергу, для самих китайців, зайнятих питаннями переосмислення, переоцінки своєї країни з точки зору свого «західного» досвіду. У Ліня Юйтана це досвід художньо- і теоретико-літературний. Через дослідження феноменів гумору і сатири як сутнісної та характерної риси природи англійської літератури він вперше розкриває – і демонструє – соціальні, історичні та когнітивні особливості сприйняття комічного в китайській культурі, а також види, прийоми і способи реалізації комічного в китайській літературній традиції засобами англійської мови. На нашу думку, звернення Ліня Юйтана до проблеми сприйняття, прийомів і способів реалізації гумору в художньому тексті пояснюється не тільки спробою осмислення гумористичного начала в китайській літературі або прагненням продемонструвати західному читачеві, що його уявлення про гумор в китайській культурі ґрунтується не на його відсутності, а його нерозумінні. Освоєння національних особливостей гумору – одне з найбільш складно розв'язуваних для художника завдань, особливо при розбіжності сміхової культури автора і читача. Саме спільне розуміння смішного є тим складним «кодовим замком», який відносить автора до своїх національних письменників. Дослідження Лінем Юйтаною проблеми гумору в китайській літературній традиції демонструє його глибоке розуміння, що загальна сміхова культура є тим ключовим фактором, який визначає художнє несвідоме і приналежність письменника до тієї чи іншої літературної традиції.

Говорячи про концепцію гумору Ліня Юйтана, представлену в книзі «Моя країна і мій народ», складно уникнути несуперечливих характеристик. Найчастіше її і зовсім складно «схопити» словом або терміном, яким оперує західне літературознавство. І справа не тільки в тому, що прийоми організації комічного тексту або мовні засоби реалізації китайського гумору в його книзі обумовлені трактуванням письменником терміна *уїтунь* – «безмовний / прихований». Інакше кажучи, гумор Ліня Юйтана «мовчить». Звідси так складно виділити і описати виражальні засоби, за допомогою яких у його тексті створюється гумористичний або сатиричний ефект. Автор пояснює це, зокрема, і тим, що «гумор китайців більше передається через дії, ніж слово» [12, р. 64]. Таким чином, його проявлення в тексті відбувається за тими ж художніми законами, за якими проявляється «мовчання», «не-сказане» – на тлі або контрасті зі «словом», «сказаним». Так і «китайський» гумор прочитується в тексті не сам по собі, а немов відбиваючись від гумору «англійського». Проблема пошуку специфіки передвання комічного в китайській художній традиції в цій книзі ще й у тому, що Лінь Юйтан переміщує локус гумору з тексту на читача. Іншими словами, він показує, що гумор у західному його розумінні первісно може бути і не «закладений» у текст, він народжується в процесі сприйняття гумористичного уривка читачем, що володіє інтелектом і «пластичною уявою». Розуміння цього приходиться тоді, коли письменник пояснює створення перспективи в китайській поезії: «Чому, коли ми читаємо рядки Лі Бо (701–762):

Над обличчям людини піднімаються гори;
Поруч з головою коня народжуються хмари,

у нас перед очима виникає картина людини, що скаче на коні гірською стежкою? На перший погляд фрази лаконічні і не несуть особливого сенсу, однак в уяві читача виникає картина, яку художник зобразив на шовку, вдаючись до фокусу у передачі перспективи за допомогою декількох об'єктів на передньому плані (обличчя людини і голова коня). Крім того, що з вірша стає зрозумілим, що людина перебуває високо в горах, і ми усвідомлюємо, що поет розглядає цей пейзаж, немов він є двовимірним. І в уяві читача або на картині виростають вершини гір, які затуляють обличчя людини, а хмари гніздяться десь вдалині, частково закриті головою коня. Ясно, що такого не могло бути, якби поет не скавав верхи на коні, а хмари не лежали б досить низько на певній відстані від спостерігача. Кінець-кінцем, читач має уявити себе верхи на коні на гірській стежці, а перед очима в нього видовище, яке спостерігав поет під тим же кутом зору. Таким чином, за допомогою методу перспективи ці слова-малюнки породжують живі оригінальні образи, які неможливо створити в інший спосіб» [12, с. 234]. Я дозволила собі навести цю розлогу цитату тому, що вона пояснює, зокрема, і механізм зародження комічного в китайському художньому тексті. Як і у випадку з перспективою, текст породжує комічне, надихаючи його реалізацію в уяві читача за умови застосування ним певного інтелектуального «зусилля».

При цьому Лінь Юйтан демонструє відмінне розуміння способів реалізації комічного в англійській художній традиції. Однією з особливостей реалізації комічного в англійській літературі, як відомо, є тонка, філігранна робота з мовою. З огляду на схожість ставлення англійців і китайців до чиновників, автор використовує ті засоби досягнення сатиричного ефекту, які більше властиві англійській традиції. Так, пояснення автором відсутності продуктивної роботи китайських чиновників сповнені іскристою іронією і навіть сатири, побудованої на метафоричному визначенні урочистого бенкету як «негуманної традиції»: «Скоріш за все, відносно невисока ефективність роботи китайських урядових чиновників безпосередньо обумовлена тим, що всі вони підпорядковані негуманному зобов'язанню щовечора відвідувати три-чотири урочистих обіди» [12, с. 322]. Він звертається до англійської традиції сатиричного і навіть карикатурного зображення і тоді, коли описує лицемірство китайського суспільства, що ототожнює концепти «мораль» і «вигода»: «В епоху Мін дотримання цнотливості під час вдовства стало загальноновизнаною вимогою. На честь тих, хто не порушував свого вдовства, починаючи з будь-якого віку молодше тридцяти років і аж до п'ятдесяти, влада в знак заохочення встановлювала пайлоу. Сім'я удови при цьому звільнялася від трудової повинності. Таким чином, вимога цнотливості була не тільки високоморальною, але і вельми доречною і вигідною для чоловіків – родичів удови» [12, с. 135]. Розглядаючи спотворену свідомість чоловіків – апологетів конфуціанства, Лінь Юйтан демонструє розуміння трагікомічної естетики чорного гумору: «За часів монгольської династії Юань також вихваляли іншу вдову, що не дозволила лікареві оглянути її покриті виразками груди і героїчно прийняла смерть» [12, с. 135]. Тема смерті і здоров'я як одна з тематичних домінант чорного гумору і реалізація її через антитезу «конфуціанство як вчення про людяність и добродесність vs його огидно-побутова інтерпретація» неминуче стає поштовхом до аналізу читачем власного досвіду щодо реалізації релігійних доктрин у буденному житті.

Водночас, пише він про китайський інститут конкубінату чи про жорстоку традицію бинтування ніг або місце і роль жінки в китайській родині, словом, про все те, що викликає неприховану насмішку Ліня Юйтана, він не в останню чергу розмірковує про обмежене розуміння (навіть його повну відсутність) західними знавцями Китаю їх істинної суті і надмірної політизації цих питань. Глузливий портрет англійського «знавця» Китаю письменник подає вже в пролозі: «А його автомобіль – це не просто автомобіль, а рухомий критий коридор від будинку до офісу, який захищає його від китайців. ... Обмежена людина кожен день в обмеженому просторі проїжджає три милі від будинку до офісу, і так всі 25 років перебування в Китаї. Він не говорить про це, коли приїжджає додому в Англію, а просто, посилаючи кореспонденцію в лондонську «Times», підписується: «Старожил: 25 років у Китаї». Це звучить вражаюче. Така людина, напевне, знає про що говорить» [12, с. 9]. Лінь Юйтан, намагаючись розглянути свою країну «західними» очима на прикладі сакра-

ментального так званого «жіночого питання», з іронією виявляє, що західний світ погано розуміє цей аспект китайського суспільства, і той факт, що чесно і з гіркістю визнана письменником «соціальна меншовартість» китайської жінки часто-густо може бути компенсованою абсолютизацією її влади в сім'ї. Як приклад він наводить класичний і добре відомий на Заході роман «Сон у червоному теремі», в якому влучно порівнює її із західним концептом фемінізму: «Це твердження, звичайно ж, не стосується китайської матері – верховного правителя в домі. ... Деякі західні читачки, можливо, будуть заздрити становищу старої бабусі, вона в родині найповажніша, всі за нею доглядають...» [12, с. 139]. Важливо зазначити, що іронія письменника ніколи не вузько спрямована, а розсіяно-сугестивна. Вивчаючи роль жінки в китайському суспільстві і сім'ї і неупереджено її оцінюючи, письменник не тільки зображує в сатиричному світлі інертне китайське суспільство, яке століттями дивилося крізь пальці на соціальну несправедливість. Він сміється над китайською художньою традицією, що зацементувала естетичний ідеал жінки – «Гармонія жіночих форм створена за зразком витончених ліній плакучої верби, тому плечі жінки завжди опущені. Обриси її очей схожі на абрикоси, а брів – на півмісяць, світло її очей нагадує про спокійні осінні води. Її зубки подібні зерняткам граната, у неї гнучка струнка талія; тонкі пальчики схожі на весняні паго-ни бамбука, забинтовані ніжки знову ж таки на півмісяць» [12, с. 143]. Він потішається над китайськими чоловіками, які оберігають цнотливість «своїх» жінок, тримаючи їх затворницями, але із задоволенням користуються нецнотливістю «чужих»: «Всі біди від чоловіків. Вони повинні грішити – і вони грішать. Але кожного разу, коли вони грішать, вони роблять це з жінкою» [12, с. 152]. Але при цьому письменник замислюється і над якістю людського матеріалу самих китайських жінок, серед яких, безсумнівно, є велика поетеса Лі Цінчжао і могутня імператриця Ци Сі. Але значно більше тих, чию душу переповнює «примітивне й пристрасне безформне, невимовне, неясне і потужне бажання стати матір'ю» [12, с. 140] і вийти заміж, оскільки це єдиний пристойний спосіб виманити у чоловіка гроші: «Вони хочуть мати хлопця, який би робив їм подарунки. Червоніючи, намагаючись зберегти почуття власної гідності, вони готові навіть натякнути йому на це. Китайські дівчата в цілому дуже порядні особи, однак чому б їм і не попросити подарунок у чоловіка? Чи є у них інша можливість купити панчохи в сіточку, які, як підказує їм інстинкт, вони обов'язково повинні придбати?» [12, с. 140]. І, звичайно ж, він щоразу виставляє в смішному світлі західного прогресивного мислителя, який, не соромлячись свого нерозуміння світогляду китайця, замість дійсно необхідних внутрішніх соціальних і особистісних трансформацій пропонує лише зовнішні зміни, в результаті яких китайська жінка змінює на ногах бинти на підбори: «Однак звичай бинтування ніг не було скасовано доти, поки християнські місіонери не розпочали проти нього хрестовий похід... Китайські жінки з'ясували, що тифельки на високих підборах цілком можуть замінити бинтування ніжок» [12, с. 161].

Коли заходить мова, власне, про саму китайську багатівкову культуру та її особливості, гумор Ліня Юйтана стає м'якшим та немовби розтікається по всьому тексту. Гумор стає плинним і мінливим, оберненим одночасно назовні і всередину, непрямим, і зовсім не веселим. Найбільш репрезентативно специфіка створення комічного ефекту в китайському тексті подана в розділі «Життя жінки», в якому розглядаються аспекти людського життя, традиційно пов'язані з «жіночим питанням» – сім'я та шлюб, кохання, конкубінат, емансипація та фемінізм. На перший погляд, міркування Ліня Юйтана про спотвореність і надмірну політизованість сприйняття європейцями ролі жінки в китайському суспільстві звучать доволі серйозно. Таке враження створюється через те, що гумор не сконцентрований в одному реченні через певний стилістичний прийом чи будь-який інший спосіб реалізації гумору, властивий західному наративу. Натомість гумор, іронія або сатира згенеровані самим модусом оповіді, її тематикою, навмисною поверховістю суджень («Вони (жінки – курсив мій, О.М.) страждають від чоловічої тиранії та грубості набагато сильніше, аніж від відсутності виборчого права. ... Окрім того, в них є така зброя, як секс, і вони користуються нею для надання собі вагомих привілеїв» [12, с. 140–141]), циклічністю повернення до однієї й тієї самої тези («...я готовий битися об заклад, що в нас не буде (раз їх ніколи не було) піаністок і художниць зі світовим іменем. Я впевнений, що зварений жінкою суп, як і раніше, буде кращим за її вірші, а її найкращим шедевром буде опецькуватий хлопчик» [12, с. 148]), або акцентованим зверхньо-агресивним небажанням аргументовано довести свою точку зору

(«Вони хочуть заміж. У них правильні інстинкти. Що поганого в шлюбі? Що поганого в захищеному материнстві?» [12, с. 140]). Оскільки будь-які форми комічного в китайському творі, як демонструє Лін Юйтан, актуалізуються не в самому тексті, а через уяву й інтелектуальні зусилля читача, то вдавані серйозні розмірковування насправді відображаються у читацькому розумінні їх як глузуванні над примітивністю китайського світосприйняття, консервативністю мислення китайців, обмеженістю патріархального суспільства.

Загалом природа китайського гумору, як її подав у своїй книзі Лін Юйтан, найточніше може бути охарактеризована двома тезами. Перша була висловлена М.І. Стебліним-Каменським у статті «Апология сміху» (1978). Досліджуючи історію сміху як відчленування «спрямованого» сміху від «неспрямованого», автор називає гумор однією з найбільш витончених форм спрямованого сміху – «схвалення під маскою осміювання» [13]. Інша теза, що допомагає зрозуміти природу гумору в книзі «Моя країна і мій народ», розкрита в статті «Як гумор гуманізує еталон конфуціанства: історія Сюе Баочай в “Сні в червоному теремі”» (“How Humour Humanizes a Confucian Paragon: The Case of Xue Baochai in Honglou Meng”, 2011) [14]. Подібним чином у книзі Ліня Юйтана гуманізація через гумор унеможливорює стереотипізацію і шаблонізацію при конструюванні образів китайців в євроцентричній художній парадигмі світу, перетворюючи їх на звичайних людей з властивими їм чеснотами і пороками. Детально зупиняючись на «м’якості китайського характеру», «старому доброму шахрайстві» китайців чи їх відданості своїм традиціям, що їх невігладливо уособлюють шовковий халат та капці, Лін Юйтан не просто лукаво посміюючись схвалює їх. Крізь гумор просвічує гордість за свою країну і свій народ, який, можливо, саме завдяки тим негативним рисам характеру, які неприємно вражали європейців, зміг зберегти свою ідентичність.

Список використаної літератури

1. Kim E. *Asian American Literature: An Introduction to the Writings and Their Historical Context* / Elaine Kim. – Philadelphia: Temple University Press, 1982. – 363 p.
2. Chiu C.-Y. *My Country and My People and Sydney Opera House: The missing link* / C.-Y. Chiu, P. Goad, P. Myers, N.Y. Kılınçer // *Frontiers of Architectural Research*. – 2019. – Vol. – 8. – Issue 2. – P. 136–153. DOI: 10.1016/j.foar.2019.03.002.
3. Liu J.J. *Two interpretations of Chinese and hebrew traditions-taking the book of songs and song of songs as example* / J.J. Liu // *International Journal of Sino-Western Studies*. – 2020. – Vol. 18. – P. 159–166.
4. Lin Y. *On the Sense of Humor* / Lin Yutang // *The Importance of Living*. – N.Y.: Reynal and Hitchcock, 1937. – P. 77–83.
5. Lin Y. *Introduction* / Lin Yutang // *Chinese Wit and Humor* / ed. by Kao George. – N.Y.: Coward McCann, 1946. – P. 29–35.
6. Suoqiao Q. *Lin Yutang and China’s Search for Modern Rebirth* / Q. Suoqiao. – London: Palgrave, 2017. – 475 p. DOI: 10.1007/978-981-10-4657-5.
7. Suoqiao Q. *Liberal Cosmopolitan: Lin Yutang and Middling Chinese Modernity. Vol. 3* / Q. Suoqiao. – Leiden: E.J. Brill, 2011. – 271 p. DOI: 10.1163/ej.9789004192133.i-272.
8. Long Y. *Translating China to the Atlantic West: Self, other, and Lin Yutang’s resistance* / Y. Long // *Atlantic Studies: Global Currents*. – 2018. – Vol. 15. – Issue 3. – P. 332–348. DOI: 10.1080/14788810.2017.1362790.
9. Li D. *Lin Yutang* / Dian Li // *Encyclopedia of Chinese Philosophy* / ed. by A.S. Cua. – N.Y., L.: Rutledge, 2003. – P. 400–403.
10. Спешнев Н. *Об авторе этой книги* / Николай Спешнев // *Линь Ю. Китайцы. Моя страна и мой народ* / пер. с кит. Н.А. Спешнева. – М.: Восточная литература, 2010. – С. 3–14.
11. Buck P. *Introduction* / Pearl Buck // Lin Y. *My Country and My People*. – Kingswood: The Windmill Press, 1936. – P. vii.
12. Lin Y. *My country and My People* / Yutang Lin. – Kingswood: The Windmill Press, 1936. – 363 p.
13. Стеблин-Каменский М.И. *Апология смеха* / М.И. Стеблин-Каменский // *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка*. – 1978. – Т. 37. – № 2. – С. 149–156.
14. Xu W. *How Humour Humanizes a Confucian Paragon: The Case of Xue Baochai in Honglou Meng* / Weihe Xu // *Humour in Chinese Life and Letters: Classical and Traditional Approaches* / ed. by J. Chey, J. M. Davis. – H.K.: Hong Kong University Press, 2011. – P. 139–167.

THE CONCEPT OF HUMOR IN LIN YUTANG'S WRITING "MY COUNTRY AND MY PEOPLE"

Olena A. Mashchenko, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine)

E-mail: helenamaschenko@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-13

Key words: humor, culture of laughter, yōumò, silence, artistic realization.

The aim of the article is to analyze the concept of humor in Lin Yutang's writing "My Country and My People". Lin Yutang is a Sino-American writer best known for his research of comic category in the literary and, in general, cultural traditions of China and the West. He is the creator of the yōumò concept. Translating the English word humor to Chinese as yōumò and drawing the meaning of the term from Western literature, specifically from the works of a leading English writer George Meredith, his famous "Essay on Comedy" in particular, Lin Yutang publishes several studies devoted to the nature of humor, genesis and stages of satire development. The poetics of a satirical text based on the intertwining of Chinese and English humor cultures and traditions of realization of satire was developed in the most famous book of the writer and translator "My Country and My People" (1935). The issues of defining the genre of the writing lies mainly in the fact that it is written in the form of a reference book, but its light style, humorous mode of narration, varied topics, emotionality, language raciness and expressive images of two countries – Great Britain and China – do not allow to speak about the book only as the introduction of China to the West. Instead, "My Country and My People" is a unique attempt to comprehend and feel the Chinese worldview, lifestyle, social relations and cultural heritage by the Chinese themselves by using representational and expressive means of creating comic, which was a novelty for Chinese literary tradition. Through research on the phenomena of humor and satire as an essential and characteristic feature of English literature inwardness, he first discovers – and demonstrates – the social, historical and cognitive features of the perception of the satire in Chinese culture, as well as the types, techniques and methods of implementing the satire in the Chinese literary tradition by means of the English language. The distinction of the transfer of the satire in the Chinese artistic tradition in this book lies primarily in the fact that Lin Yutang shifts the locus of humor from the text to the reader. In other words, it shows that humor in its Western understanding is not "placed" in the Chinese text initially, it is born in the process of perception of a humorous passage by a reader with intelligence and "plastic imagination". Generally, the nature of the Chinese humor, as Lin Yutang presents in his book, most precisely can be characterized in two theses. The first thesis was expressed by M.I. Steblin-Kamenskiy, who researched the history of laughter as the separation of the "directed" laughter from the "undirected" one, the author calls humor one of the most graceful forms of the directional laughter – "acceptance with mask of ridicule". Another thesis, which helps to understand the nature of humor in the book "My Country and My People", is disclosed in the article "How Humor Humanizes a Confucian Paragon: the case of Xue Baochai in Honglu Meng". The same way humanization through humor in Lin Yutang's book makes stereotypization and patterning impossible through creating images of Chinese people in the Eurocentric artistic paradigm world by transforming them into usual people with inherent virtues and vices.

References

1. Kim, E. Asian American Literature: An Introduction to the Writings and Their Historical Context. Philadelphia, Temple University Press, 1982, 363 p.
2. Chiu, C.-Y., Goad, P., Myers, P., Kılınçer, N.Y. My Country and My People and Sydney Opera House: The missing link. *Frontiers of Architectural Research*, 2019, volume 8, issue 2, pp. 136-153. DOI: 10.1016/j.foar.2019.03.002.
3. Liu, J.J. Two interpretations of Chinese and hebrew traditions-taking the book of songs and song of songs as example. *International Journal of Sino-Western Studies*, 2020, volume 18, pp. 159-166.
4. Lin, Y. On the Sense of Humor. In: Lin, Y. The Importance of Living. New York, Reynal and Hitchcock, 1937, pp. 77-83.
5. Lin, Y. Introduction. In: Kao, G. (ed.) Chinese Wit and Humor. New York, Coward McCann, 1946, pp. 29-35.
6. Suoqiao, Q. Lin Yutang and China's Search for Modern Rebirth. London, Palgrave, 2017, 475 p. DOI: 10.1007/978-981-10-4657-5.
7. Suoqiao, Q. Liberal Cosmopolitan: Lin Yutang and Middling Chinese Modernity. Vol. 3. Leiden, E.J. Brill, 2011, 271 p. DOI: 10.1163/ej.9789004192133.i-272.
8. Long, Y. Translating China to the Atlantic West: Self, other, and Lin Yutang's resistance. *Atlantic Studies: Global Currents*, 2018, volume 15, issue 3, pp. 332-348. DOI: 10.1080/14788810.2017.1362790.
9. Li, D. Lin Yutang. In: Cua, A.S. (ed.) Encyclopedia of Chinese Philosophy. New York, London, Routledge, 2003, pp. 400-403.

10. Speshnev, N. *Ob avtore etoi knigi* [About the author of this book]. Lin, Y. *Kitaicy. Moya strana i moi narod* [The Chinese. My Country and My People]. Moscow, Vostochnaya literatura Publ., 2010, pp. 3-14.
11. Buck, P. Introduction. In: Lin, Y. *My Country an My People*, Kingswood, The Windmill Press, 1936, p. vii.
12. Lin, Y. *My country and My People*. Kingswood, The Windmill Press, 1936, 363 p.
13. Steblin-Kamenskiy, M.I. *Apologiia smekha* [The Apology of Laughter]. *Izvestiia akademii nauk SSSR. Seriya literatury i yazyka* [Bulletin of Academy of Sciences of the USSR, Literature and Language Series], 1978, vol. 37, issue 2, pp. 149-156.
14. Xu, W. How Humour Humanizes a Confucian Paragon: The Case of Xue Baochai in Honglou Meng. In: Chey, J., Davis, J.M. (eds) *Humour in Chinese Life and Letters: Classical and Traditional Approaches*. Hong Kong, Hong Kong University Press, 2011, pp. 139-167.

Одержано 7.09.2020.

УДК 82-321.6(479.24)

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-14

У.А. МИКАИЛОВ,
*докторант кафедри азербайджанської літератури
Бакинського Государственного Университета (Азербайджан)*

АВТОБИОГРАФИЗМ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЕ (НА ОСНОВЕ ПОВЕСТЕЙ ИСЫ МУГАННЫ)

В статье дается общая информация об автобиографическом жанре, сравниваются исследование автобиографии в мировой и азербайджанской теории литературы, определяется отношение к результатам этих исследований. Дан обзор автобиографических произведений, написанных в азербайджанской литературе, создание автобиографических образов проанализировано по этапам создания этих литературных образцов. Детально проанализирован основной объект исследования – автобиографическое направление в творчестве Исы Муганны. В первом автобиографическом рассказе автора «Родной язык в прошлом» созданы автобиографические образы его отца и дяди. Позже, в рассказах «Почему?», «Письмо с фронта», «Зеркало Ахмеда», «Башня Кероглу, что выше облаков», Иса Муганна представил собственный образ. Если в рассказах «Письмо с фронта» и «Почему?» писатель отражает особенности своего детства, то в рассказе «Зеркало Ахмеда» он пишет о своей юности и трудностях военной поры. В литературном произведении «Башня Кероглу, что выше облаков» рассказывается о визите Муганны в Турцию, перед читателем предстает характер и личные мысли писателя. Автобиографический образ в авторских рассказах анализируется, исходя из авторских интервью, статей и работ других исследователей. В конце статьи определены особенности созданных в рассказах Исы Муганны автобиографических образов.

Ключевые слова: художественная проза Азербайджана, Иса Муганна, автобиографический образ, «Зеркало Ахмеда».

У статті дається загальна інформація про автобіографічний жанр, порівнюються дослідження автобіографії у світовій і азербайджанській теорії літератури, визначається ставлення до результатів цих досліджень. Подано огляд автобіографічних творів, написаних в азербайджанській літературі, створення автобіографічних образів розглянуто за етапами створення цих літературних зразків. Детально проаналізовано основний об'єкт дослідження – автобіографічний напрям у творчості Іси Муганни. У першому автобіографічному оповіданні автора «Рідна мова в минулому» створено автобіографічні образи його батька і дядька. Пізніше, в оповіданнях «Чому?», «Лист з фронту», «Дзеркало Ахмеда», «Вежа Кероглу, що вище хмар», Іса Муганна змалював власний образ. Якщо в оповіданнях «Лист з фронту» і «Чому?» письменник відображає особливості свого дитинства, то в оповіданні «Дзеркало Ахмеда» він пише про свою юність і труднощі воєнної доби. У літературному творі «Вежа Кероглу, що вище хмар» розповідається про візит Муганни до Туреччини, перед читачем постає характер і особисті думки письменника. Автобіографічний образ в авторських оповіданнях аналізується, виходячи з авторських інтерв'ю, статей і праць інших дослідників. У висновках відзначено особливості створених автобіографічних образів в оповіданнях Іси Мугань.

Ключові слова: художня проза Азербайджану, Іса Мугань, автобіографічний образ, «Дзеркало Ахмеда».

Введение. К понятию автобиографизма. Основным предметом художественной литературы является изображение судьбы, характера, образа жизни, человека в целом. Произведения искусства фрагментарно (согласно замыслу автора) отражают большое количество событий с разных сторон и в разных ситуациях. Стиль писателя,

характер, интеллектуальный уровень, период и место написания произведения отличаются друг от друга. Хотя созданный образ в основном является продуктом воображения автора, в некоторых случаях сочетание реальной и воображаемой жизни также создает основу для формирования определенного образа в произведениях искусства. Создание такого образа относится к жанру автобиографии и называется автобиографизмом. Хотя существование автобиографизмов в произведениях искусства имеет давнюю историю, применение литературной критики к этому жанру как области исследования произошло во второй половине XX в. Монография Филиппа Лежена «Автобиография во Франции» (1971) – первое крупное исследование этого жанра [13–15].

Литературно-теоретические идеи в связи с автобиографией в азербайджанском литературоведении начали зарождаться в начале XXI в. Если взглянуть на историю азербайджанской литературы, то в произведениях, написанных еще Хагани Ширвани и до наших дней, есть элементы автобиографизма. Но есть и некоторые отличия в создании автобиографии.

Как известно, автобиография – это изображение в произведении судьбы и характера автора, его знакомых через художественное воображение в единстве изображения. Иными словами, автобиографизм можно описать как зашифрованные судьбы и образы. Жанры, близкие к автобиографизму, – это автобиографии, мемуары, документальная биография, дневники, но в основном смешивают автобиографии и автобиографизм. Если автобиографизм – это сочетание воображения автора и реального характера, то в автобиографиях автор пишет о своей жизни в целом. «Одна из главных черт автобиографизма – то, что человек всегда пытается понять и раскрыть свою сущность и свою природу» [4, с. 299].

Если автор, создавая образ, хорошо понимает характер персонажа и обладает сильным потенциалом для взгляда со стороны, тогда созданные им автобиографические образы становятся более полными и яркими. В целом характер – чрезвычайно важная проблема в создании образа. Н. Шамсизаде в этом отношении пишет, что «в художественной литературе характер – это художественно-философский набор духовных качеств, который доводит человеческий образ до совершенства, поднимает его до уровня «царя природы», «венца творения» [11, с. 112].

Автобиографические образы, созданные в произведениях Низами и Хагани, не являются полными автобиографизмами, поскольку упомянутые великие художники выражали свою судьбу в произведениях открыто (без кодирования, полного художественного описания). Автобиографии же в произведениях Насими и Физули представляют собой расшифрованные автобиографические образы. То есть художественная фантазия целиком охватывает судьбу и характер автора.

Автобиографические образы, созданные Бахтияром Вахабзаде, Исмаилом Шихлы, Сабиром Ахмедлы, Исой Муганна, Сабиром Азери в современной азербайджанской литературе, являются фактически зашифрованными автобиографиями. В качестве примера можно привести «Неоконченная рукопись» С. Ахмедлы, «Признания студента-заключенного» С. Азери, «Фронтные дороги» И. Шихлы.

Как подчеркивает М. Абдуллаева, «человек живет и учится, учится и живет. Успех человека в том, чему он научился, – это познание самого себя» [2, с. 9]. То есть автор, создающий автобиографический образ, должен уметь правильно оценивать уровень развития и мировосприятие общества в свое время, при этом внимательно следить за своей судьбой и характером.

Целью работы является определение характера и содержания автобиографизма в творчестве азербайджанского писателя 60-х гг. прошлого века Исы Гусейнова (Муганна). Для этого будет произведен анализ особенностей автобиографизма в творчестве Муганна, будут выявлены особенности его собственного автобиографизма и лиц, ставших его художественными героями, особенности влияния здесь социальной среды.

Автобиографизм в творчестве Исы Муганна. Народный писатель Иса (Гусейнов) Муганна, один из видных представителей азербайджанской литературно-философской мысли XX в., является также и художником, создавшим в своем творчестве автобиографический образ. Писатель начал свой творческий путь в конце 1940-х гг., не давал высохнуть перу более шестидесяти лет. Вначале издавал свои произведения за подписью Исы Гусейнова, но далее продолжил творчество под псевдонимом Муганна, а именно, в романе

«Идеал». Творчество Исы Муганны сыграло роль моста между классической и современной литературой. Автор своим подходом способствовал переносу литературных традиций, существовавших в прошлом, в настоящее, и в то же время сумел открыть здесь новую страницу. Творчество Муганны можно разделить на два этапа: период до «Идеала», и тот, что начался с «Идеалом».

О периоде творчества И. Муганны Н. Пашаева пишет, что «формирование беспокойных людей в новой прозе 1960–80-х гг. было заложено в литературе еще в 1950-е гг. Начальный период становления этого направления обычно связывают с именами И. Шихлы, И. Гусейнова и И. Эфендиева [10, с. 54].

В целом мастерство Исы Муганны положительно сказалось на творчестве литературных поколений, пришедших после него. Было бы правильнее отнести произведения автора к литературе гуманизма. Работы автора, написанные с 1980-х гг., осуждают войну, резню, насилие и пропагандируют превосходство художественного слова и науки. В продолжение этой идеи И. Габибейли подчеркивает, что «произведения Исы Гусейнова – отличный пролог азербайджанских шестидесятников» [6, с. 5]. Хотя Иса Муганна в шестидесятые годы был молод, его произведения, как плод его избирательного мышления, были существенным вкладом в развитие фундаментальной литературной школы.

Иса Муганна начал свою карьеру с литературного образца «Ручей», затем в 1949 г. опубликовал автобиографический рассказ «Родной язык в прошлом». Первый период литературной деятельности Муганны включает рассказы «Саз», «Звук свирели», «Шаппали», «Коллу Коха», «Утренняя звезда», «Ссылка» и историко-философский роман «Махшар».

С написания «Идеала» в творчестве Муганны началась новая эпоха. Этот период можно оценить как переходный период от Гусейнова к Муганне, от общенародного к общечеловеческому, от здравого смысла к науке. За новым периодом мысли, начавшимся с романа «Идеал», последовали романы «Кладбище», «Ад», «Гур Ун», «Иисус Истина, Моисей Истина», «Дерн», рассказы «Змеиная долина», «Сорок мешков золота», «Раны от слов».

Произведения автора, занимая особое место в художественной литературе страны, по своей значимости сопоставимы с произведениями других писателей мирового масштаба, в том числе с произведениями Ч. Айтматова, Ф. Достоевского и У. Фолкнера. Ирфан Улку отмечает, что «Иса Гусейнов, как и Фолкнер, – путешественник во времени, заплутавший в нем» [12, с. 235].

Все это свидетельствует о том, что границы творчества Муганны широки и порой – безграничны. Идея Исы Муганны о том, что «человек бессмертен», – новый и заставляющий задуматься подход в мировой литературе. По мнению автора, человек не умирает, он отправляется в новый мир на кораблях света. Эта идея хорошо просматривается в различных произведениях автора, начиная с «Идеала», особенно в рассказе «Змеиная долина». Работы второго периода Муганны редко изучаются исследователями. Возможно, это связано с новой траекторией мышления писателя. Нельзя упускать из виду влияние философии ишракизма¹ на его мировоззрение в этот период.

Вообще автобиографизм занимает большое место в генезисе творчества прозаика. В авторизованном рассказе «Родной язык в прошлом» автор обращается к возможностям автобиографического раскрытия образов своих отца и дяди. Т. Гаджиев, говоря о мастерстве Муганны, отмечал, что «И. Гусейнов – образованный писатель. Он хорошо знает людей изнутри, он изучает их по книгам и источникам» [5]. Мастер слова, который хорошо знал духовную жизнь своего народа, обогатил свое понимание прочитанным в книгах и архивах, а также опробовал свои силы в написании исторических и философских романов, добившись здесь больших успехов.

Рассказ «Родной язык в прошлом» сыграл большую роль в судьбе Муганны. Это произведение считается для писателя началом большого пути в литературу. Автор напоминает, что в те времена, по пятницам, в Союзе писателей, молодежь читала свои сочинения.

¹ Ишракизм (араб. إشراف «от إشراف» – «озарение, просветление»; также «философия озарения», «иллюминативизм») – одно из направлений арабо-мусульманской философии в суфизме. Систематизатором философского течения является Шихаб ад-Дин Йахья ас-Сухранварди (1152–1191), дальнейшую разработку концепции осуществил аш-Ширази.

Ознакомившись с очерком Муганны, народный писатель Мехти Гусейн одобрил его и поздравил с приходом в литературу. Повесть отражает период после Второй мировой войны, проливает свет на жизнь колхоза и сельского населения. Отец автора, Мустафа Гусейнов, представлен читателю в единстве художественного воображения и действительности, здесь также дан автобиографический образ дяди писателя, Ниязи.

В этих литературных образах отражены упорный труд людей, их мужество, привязанность к земле и Родине. Муганна изобразил дядю под его настоящим именем, а отца называл в романе Гусейновым. Также из воспоминаний писателя известно, что Мустафа Гусейнов, вернувшись со Второй мировой войны, отказался возглавить районный отдел народного образования, несмотря на то, что был учителем истории с высшим образованием, посчитав более необходимым работать директором управления лесным хозяйством. Причиной этого Гусейнов назвал восстановление леса Гара язы. Мустафа Гусейнов очень привязан к родной природе:

«Я всегда, видя эти места, вспоминаю тот день, когда я через эти места направлялся на фронт», – сказал он. И тогда было такое апрельское утро. Вокруг было безмолвие, Кура бушевала, а я пребывал в одиночестве» [9, с. 308]. Мысль, приведенная в данном отрывке, показывает, что герой умеет глубоко размышлять, чувствовать, он влюблен в родной край и родную природу. Здесь показаны такие качества, как уважение к старшим, значимость их мнения для молодежи, роль национальных ценностей в жизни человека. «Дядя Самед, как ты думаешь, сможем ли мы провести канал к 1 мая?».

– Дядя Самед ответил так: ... сынок, я слышал, что работы много, но и сила у нас есть. Надеюсь, мы сможем закончить» [9, с. 310–311].

Хотя образ Ниязи редко встречается в рассказе, он один из основных: «Ниязи выехал из чащи на гнедом жеребце и, поздоровавшись с колхозниками, также с улыбкой подошел к Гусейнову и поздоровался с ним» [9, с. 312–313].

Мы знаем из воспоминаний Муганны, что его дядя был суровым человеком с крепким характером. То есть можно сказать, что в реальной жизни у этого человека были некоторые отличия, по сравнению с созданным художественным образом. Это естественно при создании автобиографии. Один из моментов, подтверждающих автобиографизм произведения, содержится в воспоминаниях Муганны:

«– Ты должен был написать обо мне очерк. Это я провел канал из Куры. Перо сломается от напряжения у тебя!».

– Я все написал как есть, дядя Ниязи» [8, с. 39].

Еще один факт, подтверждающий наличие автобиографичности в этом тексте, можно увидеть в разговоре писателя Мехти Гусейна и Исы Муганны: «Это произошло после того, как в 1949 г. в журнале «Азербайджан» был опубликован мой очерк «Родной язык в прошлом». Он сказал, что даст мне выговор:

– Почему вы написали очерк от своего отца?

– Потому что я хорошо знаю своего отца, сказал я, не задумываясь» [8, с. 41].

«Родной язык в прошлом» не только привел Муганну в литературу, но и сыграл роль путеводной звезды во всем его более позднем творчестве. В рассказе запечатлена деревня и деревенская жизнь. В целом это можно расценивать как зародыши народности и народных корней в творчестве Исы Муганны. В другом произведении писателя «Утренняя звезда» также отражена атмосфера этого рассказа. Художественный образ Сары, который представлен как в рассказе, так и в повести, также характеризует здесь народные корни. Если основная идея создания автобиографизмов в произведениях Муганны состоит в том, чтобы писать на основе того, что он знает о жизни родных и близких, другой причиной была потребность в художественном изображении того периода.

Иса Муганна путешествует в детство в рассказе «Почему». Здесь автор рассказывает о судьбе своего двоюродного брата (племянника деда) Дуньямалы, о котором он писал, что «дядя любил этого несчастного больше, чем внуков, которых звал шоллоюм-шоллоюм (дразнилка: У. Микаилов)» [9, с. 346].

Писатель вспоминал в своих мемуарах, что дед Омар не называл его Исой или Исой Эфенди. Малыша, названного в честь дяди, дед называл «Шоллоу». Об этом автор писал в автобиографической статье «Страницы моей жизни»: «Мои дед и отец не называли меня по имени. То есть они не сказали бы Иса или Иса Эфенди. Они звали меня Шаллоу» [8, с. 20]

В рассказе «Письмо с фронта» отражена судьба его и его отца.

«– Шаллою, ты помнишь, когда стриг овец в Турмене, ты встал передо мной и спросил: “отец, что случилось с этими журавлями? Почему они так встревожены и кружатся вокруг, не пролетая мимо в одиночестве?”

... Я сказал, что когда они так паникуют, журавль, вожак стаи, выбирает плешивую птицу из стаи, удаляет ее, потом снова птицы строятся треугольником и улетают» [9, с. 348].

Этот эпизод подтверждает то, насколько глубоко было развито мышление и внимание Муганны в столь юном возрасте, а также его почтение перед природой. Кроме того, одна из особенностей творчества Муганны заключается в том, что в его произведениях приводятся названия мест, исторически принадлежащих Азербайджану. Все это позволяет сделать вывод о том, что писатель в своих произведениях живет нашей реальной жизнью, основанной не только на литературном творчестве, но и на исторических истинах.

Когда читаешь произведения Исы Муганны, ощущаешь его жизненное кредо. В своих рассказах, повестях и романах он фрагментарно описывает свою жизнь как отдельные короткометражные фильмы. Одним из особых качеств Муганны как писателя было то, что он не закрывал глаза на происходящие вокруг негативные события и ситуации, детально отражая характер происходящего в изображении себя и своих знакомых.

Он открыто реагировал на процессы, которые развивались в обществе по негативному сценарию, раскрывал подобные вопросы и в художественной форме критиковал действительность. «Проблема героя и окружающей среды очень остро стоит в прозе Исы Гусейнова. Писатель понимал, что без описания недостатков социальной среды изменить ее невозможно» [3]. По этой причине писатель периодически отражал в своих произведениях проблемы своего социального окружения.

Основная цель его литературного творчества – донести до читателя положительные и отрицательные стороны своего времени на собственном примере, передать эту переживаемую историю будущим поколениям. Муганна в произведениях «Почему?» и «Письмо с фронта» описывает свое детство, а «Родной язык в прошлом» отражает моменты жизни в 17–18 лет.

В «Зеркале Ахмеда» Муганна воссоздает свой собственный образ. Это был период, когда Иса Гусейнов только поступил в институт, но из-за финансовых трудностей ему было трудно приехать в Баку на учебу. «У 17-летнего студента, который должен был ехать в Баку, не было и одного маната в кармане, так почему я поехал и поступил? ... Почему я сдал эти экзамены? Разве я не понимал, что в то время, когда война, разграбившая мир и оставившая семью из десяти голов голодать, закончилась, невозможно оставить семью здесь голодной и без гроша?» [9, с. 365]. Из повествования писателя становится известным, что когда его отец Мустафа Гусейнов был на фронте, Иса, старший сын семьи, вместе с матерью нес на себе все семейное бремя. То есть юность писателя далась ему не так уж и легко. Муганна создает в рассказе «Зеркало Ахмеда» образ героя, отличающегося своими гуманистическими поступками. Не забывая о доброте своего дяди Ахмеда, который являлся его односельчанином, И. Муганна высоко ценил его гуманистические поступки и отразил это в своем творчестве.

«Дяде Ахмеду было всего 40-45 лет ... Он подошел и встал передо мной ... Что случилось, детка?

Решение о приеме в институт у меня в кармане, сам же я здесь» [9, с. 367].

Поняв состояние молодого человека, он успокоил его и посоветовал пойти с ним на ферму за едой, но молодой человек отказался. «Да, ведь ты сын Мустафы муаллима, не хочешь, не иди» [9, с. 367]. Это еще раз доказывает то, что Муганна реалистично отразил свою жизнь в литературе, создав в рассказе автобиографический образ. Раскрывая эти моменты, писатель тем самым показал страдания и проблемы людей, особенно молодежи, во время войны. Дядя Ахмед спросил, когда Иса Гусейнов должен ехать в Баку, успокоил его и отправил домой. «Я услышал стук в дверь. Это был дядя Ахмед. На плече у него была большая сумка. – Это жаркое из барана ... Оно замерзнет, пока дойдет до Баку. Держи в холодном месте, не пропадет ... Это тысяча манат на жизнь. Это три тысячи тебе на костюм. Говорят, три тысячи стоит там хороший, приличный костюм» [9, с. 368].

В конце рассказа автор пишет, что юный Иса, его мать, тетя и бабушка не могли сдерживать слез радости, а дядя Ахмед сам был тронут этой впечатлительной сценой до слез. Как

подчеркивают исследователи, «проза Исы Муганны – это проза о человеке, времени, судьбе, удаче, жизни и борьбе в целом» [1, с. 18]. Искусный мастер слова, изображая в повести эпизоды судьбы, а также трудности своей жизни, при этом высоко ценил гуманистический подход и заботу людей друг о друге. В дополнение к описанию недостатков переживаемого периода Иса Муганна также обращал внимание читателей и на положительные аспекты. Работы Муганны были далеки от надуманности и неискренности, ведь в своем творчестве он отражал и свою судьбу, и свою жизнь. По этой причине свойства его характера также отразились и проявились в его творчестве.

Создание автобиографизмов стало традицией в творчестве Исы Муганны. Эта традиция нашла отражение в творчестве писателя периода независимости. В рассказе «Башня Кероглу высоко в облаках» автор написал свою биографию простым и понятным языком. Муганна отметил в материале, что во время своего визита в Турцию в 1994 г. президент Гейдар Алиев взял с собой ряд литературных и культурных деятелей, в том числе Ису Муганну. Рассказ автора основан на впечатлениях от этого визита. По сюжету, племянник Муганны Азер живет в Стамбуле. Сестра писателя говорит сыну, что хочет посмотреть Чанлибель². Понятно, что пути к Чанлибелю нет, поскольку это мифическое место. «Я видел Кероглу той ночью ... Я спросил ... если ты действительно Кероглу, тебе следует вернуться на планету, на которую ты отправился после того, как окончил свою жизнь ... Он сказал:

– А ведь ты написал много о нашем мире. Разве ты не знаешь, что мы не можем оставаться на земле среди невежественных и испорченных людей» [9, с. 359]. Автор, написав об этом, фактически проявил свое отношение к оккультным наукам. Муганна далее заявляет в литературном произведении, что Ровшан приснился ему во сне.

«Ровшан, это ты?

– Я, брат.

– Я видел вас здесь, в Стамбуле, в 68-м. Тогда ему было всего 25–30 лет ... То был 68-й год, а теперь 94-й год. Я с тех пор стал стар, так почему ты тот же Ровшан? Может, ты его сын?

«Я тот Ровшан, мой брат, это Кероглу» [9, с. 361].

Хотя визит Муганны в Стамбул был реальным, встреча с Кероглу состоялась через Уна (представитель оккультизма), которого, как он упомянул, слышал. Писатель отметил, что «Идеал» и написанные им после него произведения написаны посредством воздействия Ун. «Я не верю в фантазию, но вымысел – это больше, чем фантазия», – писал он.

– «Почему ты стал таким, когда на следующий день пришел Азер? Что сделало тебя больным?

– Кероглу пришел. Мы полетели в Чанлибель. Мы вернулись на корабле света, я больше не спал» [9, с. 361–362]. Из сказанного становится ясным, что автобиографическое произведение было создано в результате союза судьбы и воображения Муганны. В интервью Муганна говорил, что через Ун он ощущает и предвидит определенные события и встречи с людьми, как будто все это происходит в реальной жизни.

В целом второй этап творчества Исы Муганны был встречен с некоторым недоумением и неприятием, но эти произведения писателя в целом содержали современные веяния, новые подходы и оригинальные идеи писателя. «Внимание писателя к актуальным вопросам общества и художественное мастерство сцен из жизни усиливает дух современности рассказов И. Гусейнова» [7, с. 108].

Заключение. Иса Муганна пытался раскрыть в создаваемых образах героев чувство волнения, радости и беспокойства с психологической и социологической точки зрения, и в известном смысле ему это удалось.

Создание автобиографизмов в произведениях искусства также можно рассматривать как отражение в литературе социальной среды. Каждый писатель создает разные автобиографические образы героев, олицетворяя в них себя и своих знакомых. Читатель, который знакомится с этими героями и формирует при этом у себя определенные жизненно важные качества, может и дальше использовать эти характеристики в своем жизненном опыте. Автобиографии также дают представление об определенном периоде, чтобы читатель мог, изучив прошлое, шагнуть в будущее. С этой точки зрения создание автобиографизмов в литературе может быть для читателя не только удовольствием, но и школой жизни.

² Высокогорная область на Кавказе, где, по преданию, жил Кероглу со своими бойцами.

Список использованной литературы

1. Абасова С. Об актуальных проблемах прозы Исы Муганны / С. Абасова. – Баку: Писатель, 2008. – 122 с.
2. Абдуллаева М. Философия возвращения в «Самость» / М. Абдуллаева. – Баку: Ватан, 2014. – 185 с.
3. Акимова Э. Человек как мишень художественной чувствительности / Э. Акимова // Каспий. – 2017. – 11–13 февраля. – С. 24.
4. Дадашова Ш. Первый этап исследования автобиографии // Ш. Дадашова // Язык и литература. – 2014. – № 2. – С. 298–299.
5. Гаджиев Т. Слово имеет очарование, как и вода... / Т. Гаджиев // Литература и искусство. – 1998. – 17 июня. – С. 4–5.
6. Габиббейли И. От Исы Гусейнова до Исы Муганна: последняя рукопись и целый мир / И. Габиббейли // Жизнь после смерти: сборник статей. – Баку: Хадаф, 2014. – С. 5–19.
7. Гусейнов М. Жанр, время и литературный герой / М. Гусейнов. – Баку: Наука и образование, 2012. – 160 с.
8. Муганна И. Воспоминания / И. Муганна. – Баку: Хан, 2018. – 144 с.
9. Муганна И. Избранные произведения: в 6 томах / И. Муганна. – Баку: Евразия пресс, 2009. – Т. 4. – 432 с.
10. Пашаева Н. Новый человек обновленной литературы / Н. Пашаева. – Баку: АТИ, 2004. – 224 с.
11. Шамсизаде Н. Теория литературы / Н. Шамсизаде. – Баку: Прогресс, 2012. – 434 с.
12. Ульки И. Азербайджанский Фолкнер: Иса Гусейнов (Муганна) / И. Ульки // Литературная газета. – 2004. – 8 октября. – С. 3.
13. Lejeune Ph. L'Autobiographie en France / Ph. Lejeune. – Paris: A. Colin, 1971. – 272 p.
14. Lejeune Ph. Le pacte autobiographique / Ph. Lejeune. – Paris: Seuil, 2006. – 357 p.
15. Benelli C. Philippe Lejeune: una vita per l'autobiografia / C. Benelli. – Milano: UNICOP-IL, 2006. – 203 p.

AUTOBIOGRAPHY IN THE ARTISTIC PROSE OF AZERBAIJAN (ON THE BASIS OF NOVELLETES BY ISA MUGHANNA)

Ulvi A. Mikailov, Baku State University (Azerbaijan)

E-mail: ulviaydin.m@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-14

Key words: *fiction of Azerbaijan, Isa Muganna, autobiographical image, "Mirror of Ahmed".*

The article provides general information about the autobiographical genre, compares the study of autobiography in the world and the theory of Azerbaijani literature, and determines the attitude to the results of these studies. A review of autobiographical works written in Azerbaijani literature, the creation of autobiographical images is analyzed on the stages of creation of these literary models. The main object of research – autobiographical direction in the story of Isa Muganna is analyzed in detail. In the first autobiographical story of the author "Native language in the past" created autobiographical images of his father and uncle. Later in the stories "Why?", "Letter from the Front", "Mirror of Ahmed", "Keroglu's Tower, above the clouds" Isa Muganna presented his autobiographical image. If in the stories "Letter from the front" and "Why?" the writer reflects the peculiarities of his childhood than in the story "Mirror of Ahmed" he writes about his youth and the hardships of the war. In the literary work "The Tower of Keroglu, above the clouds" tells about the visit of Muganna to Turkey and presents to the reader the narration of the character and personal thoughts of the writer. The autobiographical image in the author's stories is analyzed based on the author's interviews, articles and the work of other researchers. At the end of the article it is noted the positive qualities of the autobiographical images created in the stories of Isa Muganna. The creation of autobiographies in works of art can also be considered as a reflection in the literature of social media. Each writer creates different autobiographical images of heroes, embodied in them and their acquaintances. The reader who gets acquainted with these heroes and forms at it certain life-important qualities, can and will continue to use these characteristics in his life experience. Autobiographies also give a representation of a certain period so that the reader can, having studied the past, step into the future.

From this point of view, the creation of autobiographies in literature can be not only a pleasure for the reader, but also a school life.

Literary-theoretical ideas in connection with autobiography in Azerbaijani literary criticism began to emerge at the beginning of the 21st century. If you look at the history of Azerbaijani literature, then in the works written, from Khagani Shirvani to the present day, there are autobiographies. But there are also some differences in creating an autobiography.

Autobiographical images created in the works of Nizami and Khagani are not complete autobiographies, since the great artists mentioned above expressed their destiny in their works openly (without coding, full artistic description). The autobiographies in the works of Nasimi and Fuzuli are deciphered autobiographical images. That is, artistic fantasy fully embraces the fate and character of the author.

Autobiographical images created by Bakhtiyar Vakhbade, Ismail Shikhli, Sabir Ahmadli, Isa Muganna, Sabir Azeri in modern Azerbaijani literature are actually encrypted autobiographies. For example, here one can name "Unfinished manuscript" by S. Akhmedli, "Confessions of a student-prisoner" by S. Azeri, "Front roads" by I. Shikhli.

References

1. Abasova, S. *Ob aktual'nyh problemah prozy Isy Muganny* [On topical problems of Isa Muganna's prose]. Baku, Pisatel Publ., 2008, 122 p.
2. Abdullaeva, M. *Filosofiya vozvrashcheniya v "Samost"* [Philosophy of return to the "Self"]. Baku, Vatan Publ., 2014, 185 p.
3. Akimova, E. *CHelovek kak misha' hudozhestvennoj chuvstvitel'nosti* [Man as a target of artistic sensitivity]. *Kaspij* [Caspian], 2017, 11-13 February, p. 24.
4. Dadashova, Sh. *Pervyj etap issledovaniya avtobiografii* [The first stage of the study of autobiography]. *Yazyk i literatura* [Language and Literature], 2014, no. 2, pp. 298-299.
5. Gadzhiev, T. *Slovo imeet ocharovanie, kak i voda...* [The word has a charm, just like water...]. *Literatura i iskusstvo* [Literature and Art], 1998, 17 June, pp. 4-5.
6. Gabibbejli, I. *Ot Isy Guseynova do Isy Muganna: poslednyaya rukopis' i celyj mir* [From Isa Huseynov to Isa Muganna: the last manuscript and the whole world]. *Zhizn' posle smerti: sbornik statey* [Life after death: collection of articles]. Baku, Khadaf, 2014, pp. 5-19.
7. Guseynov, M. *Zhanr, vremya i literaturnyj geroj* [Genre, time and literary hero]. Baku, Nauka i obrazovanie Publ., 2012, 160 p.
8. Muganna, I. *Vospominaniya* [Memoirs]. Baku, Khan Publ., 2018, 144 p.
9. Muganna, I. *Izbrannye proizvedeniya: v 6 tomah* [Selected works: in 6 volumes]. Baku, Evraziya press Publ., 2009, vol. 4, 432 p.
10. Pashaeva, N. *Novyj chelovek obnovlennoj literatury* [New man of updated literature]. Baku, ATI Publ., 2004, 224 p.
11. Shamsizade, N. *Teoriya literatury* [Theory of Literature]. Baku, Progress Publ., 2012, 434 p.
12. Ulki, I. *Azerbajdzhanskij Folkner: Isa Guseynov (Muganna)* [Azerbaijan Faulkner: Isa Huseynov (Muganna)]. *Literaturnaya gazeta* [Literaturnaya gazeta / Literary newspaper], 2004, 8 October, p. 3.
13. Lejeune, Ph. *L'Autobiographie en France* [Autobiography in France]. Paris, A. Colin, 1971, 272 p.
14. Lejeune, Ph. *Le pacte autobiographique* [The autobiographical pact]. Paris, Seuil, 2006, 357 p.
15. Benelli, C. *Philippe Lejeune: una vita per l'autobiografia* [Philippe Lejeune: a life for autobiography]. Milano, UNICOPLI Publ., 2006, 203 p.

Одержано 9.09.2020.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

УДК 821.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-15

К.С. БОНДАРЧУК,

*доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки
Національного університету «Запорізька політехніка»*

О.А. ЧУМАЧЕНКО,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки
Національного університету «Запорізька політехніка»*

ФУНКЦІЇ І СПОСОБИ ПРЕЗЕНТАЦІЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО)

У статті проаналізовано особливості спеціальної лексики та розкрито її функції в різних за проблематикою романах Павла Архиповича Загребельного, одного з найвідоміших письменників ХХ ст. Його твори відображають три основні сфери людської діяльності – військово-патріотичну, державно-історичну, виробничу та творчу. Залежно від проблематики творів, автор широко використовує термінологію, професійну та архаїчну лексику, яка виконує в тексті різні функції: репрезентативну (номінативну), комунікативну (інформативну), образотворчу, емоційно-експресивну.

Термінологія в історичному романі виконує свою основну функцію – здійснює номінацію різних понять, а також є стилістичним засобом творення своєрідного колориту відповідної епохи. У романі на виробничу тематику терміни використовуються як у прямому, так і в переносному значенні, посилюючи художню виразність, емоційність та поетичність. Оригінальний за формою, багатогранний за проблематикою, роман «Тисячолітній Миколай» наповнений різноманітними виразними тропами з використанням спеціальних лексем-термінів – професіоналізмів, номенів, завдяки яким автор створює метафоричні фігури, порівняння, антитези, будує синонімічні ряди, розширюючи їх авторськими неологізмами, поєднуючи гірку іронію із сарказмом та гротеском, створює сатирично-комічні описи, використовує як сучасну, так і архаїчну лексику для мовної та портретної характеристик героїв, створення відповідного професійного простору.

Ключові слова: спеціальна лексика, терміни, професіоналізми, функції, мовностилістичні фігури, художня література, нефоховий текст.

В статье проанализированы особенности специальной лексики и раскрыты ее функции в разных по проблематике романах Павла Архиповича Загребельного, одного из самых известных писателей ХХ в. Его произведения отражают три основные сферы человеческой деятельности – военно-патриотическую, государственно-историческую, производственную и творческую. В зависимости от проблематики произведений, автор широко использует терминологию, профессиональную и архаическую лексику, которая выполняет в тексте различные функции: репрезентативную (номинативную), коммуникативную (информативную), описательную, эмоционально-экспрессивную.

Терминология в историческом романе выполняет свою основную функцию – осуществляет номинацию различных понятий, а также является стилистическим средством создания своеобразного колорита соответствующей эпохи. В романе на промышленные темы термины используются как в прямом, так и в переносном смысле, усиливая художественную выразительность, эмоциональность и поэтичность. Будучи оригинальным по форме, разнообразным по проблематике, роман «Тысячелетний Николай» наполнен разнообразными выразительными тропами с использованием специ-

альных лексем-терминов – профессионализмов, номенов, на основе которых автор создает метафорические фигуры, сравнения, антитезы, расширяет синонимические ряды с авторскими неологизмами, сочетая горькую иронию с сарказмом и гротеском, создает сатирически-комические описания, использует как современную, так и архаичную лексику для речевой и портретной характеристик героев, создания соответствующего профессионального пространства.

Ключевые слова: специальная лексика, термины, профессионализмы, функции, лингвостилистические фигуры, художественная литература, непрофессиональный текст.

У сучасному світі активно розвивається спеціальна лексика, зокрема термінологічна та професійна, взаємодіючи з іншими лексемами, зокрема загальноживаними словами, широко функціонуючи переважно у фахових текстах наукового стилю. Значний інтерес науковців становить і проблема функціонування спеціальної лексики в нефахових текстах, зокрема в художній літературі. На думку багатьох учених (В. Виноградова, І. Грицяя, Т. Єщенко, О. Панаєвої та ін.), стиль художньої літератури є поліфункційним, поєднуючи в собі особливості всіх стилів сучасної української мови. Художня література здатна трансформувати, переосмислювати інформацію, не обмежуючись лише рамками загальноживаної лексики, долучаючи до свого мистецького арсеналу елементи інших функціональних стилів, зокрема ті одиниці мови, що належать до певних часових зрізів, зазнають соціальних та територіальних видозмін, а також лексичні одиниці, які позначають поняття різних галузей знань, зокрема науки і техніки. Художні тексти мають багату систему стилістичних засобів, адже їх призначення – впливати художнім словом як на розум, так і на почуття та волю користувачів. Лексику художніх творів досліджували І. Білодід, П. Доценко, В. Ільїн та ін.; використання термінів у поетичних і прозових творах описали Г. Гордиловська, В. Карпова, Т. Катиш, А. Коваль, Я. Стецько та ін. Особливості мови в прозових творах про Київську Русь, у тому числі в романах П. Загребельного, досліджувала Л. Донець; симфонізм останніх творів П. Загребельного – Я. Голобородько; на матеріалі роману «Диво» розкрито стилістичні конотації архаїзмів (Т. Крупеньова), аспекти функціонування термінів (В. Сікорська). Увага дослідників була зосереджена на термінах як складниках ідіостилу письменників, розглядалися лінгвістичні аспекти синтезу науки і мистецтва на рівні жанрів та мовних засобів тощо. Однак не повною мірою визначено мовностилістичні, цілком самобутні особливості різнопланових романів Павла Архиповича Загребельного, зокрема функціонування в них архаїчної та сучасної спеціальної лексики – наукових термінів, професіоналізмів, номенів у порівняльному дискурсі, що визначає новизну та актуальність цього дослідження.

Мета нашої роботи – проаналізувати функції і способи презентації спеціальної лексики в різних за проблематикою прозових творах української художньої літератури. Об'єкт дослідження – романи П. Загребельного [3–5]. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) визначити функції архаїчної лексики в історичному романі; 2) виявити місце та роль термінів і професіоналізмів у романах на виробничо-творчу тематику; 3) дослідити мовностилістичні особливості презентації спеціальної лексики в різнопланових за тематикою романах П. Загребельного.

Згідно зі словником-довідником лінгвістичних термінів, «спеціальна лексика – це слова чи словосполучення, які називають предмети й поняття, що належать до різних сфер трудової діяльності людини і не є загальноживаними» [1, с. 522]. На думку дослідників, до спеціальної лексики належать терміни, професіоналізми і номенклатурні знаки. Слід зазначити, що межі груп спеціальної лексики хисткі й невиразні, причому переходи мовних одиниць з однієї групи до іншої малопомітні, тому питання їх класифікації, вироблення остаточних критеріїв для цього ще потребують досліджень.

На думку науковців-лінгвістів, терміни – це цілком офіційні, прийняті й узаконені в певній галузі науки чи техніки позначення, назви понять, які виконують у наукових текстах номінативну та комунікативну функції. Професіоналізми – це напівофіційні слова чи сполучення, які не є строгими науковими позначеннями понять, частіше поширені в усному мовленні людей певної професії. Професійна лексика досить численна й неоднорідна, вона належить до периферії термінологічної системи на відміну від термінів, що належать до її центру. Номени – це символічні умовні назви словесно-буквеної чи цифрової структури і ха-

рактизуються смисловою вторинністю. На думку В. Лейчика, до номенклатури належать списки назв виробів, товарів, сортів, які позначають певні специфічні поняття. Сфера вживання спеціальної лексики досить широка – від наукового стилю до художнього та розмовно-побутового.

З-поміж функціональних стилів сучасної української мови особливе місце належить художньому, він є серцевиною стилістичної системи української мови, активно взаємодіє з усіма іншими стилями, впливаючи на їх формування та розвиток, адже предметом образного зображення в художньому стилі є всі сфери людського життя. Підтвердженням цього є творчість непересічного романіста П. Загребельного, яка посідає особливе місце в українській художній літературі, залишаючись вкрай актуальною як за ідейно-тематичним змістом, так і за художніми якостями, зокрема багатством мови та мовностилістичних засобів. Людина з аналітичним мисленням, маючи енциклопедичні знання з різних сфер суспільно-політичного життя, науки, культури; вдумливий, часто іронічний чи саркастичний, він умів по-філософськи, по-науковому оцінювати як події минулого, так і сучасність. У його творчості відображено три основні сфери людської діяльності – військово-патріотична, державницько-історична, виробничо-творча [2, с. 5]. Залежно від проблематики творів, автор влучно добрав відповідні мовні засоби, використовуючи величезний лексичний масив давньої та сучасної української літературної мови, якою він досконало володів, створював не лише традиційні художні тропи та стилістичні фігури, а й наповнював «естетичним змістом безобразні мовні елементи, перетворюючи їх у систему художньо-мовного бачення світу» [7, с. 301]. В історичних романах, переосмислюючи літописи, хроніки та інші матеріали, через конкретні реалії і мову, зокрема органічне використання архаїчних лексем, автор зумів передати особливий колорит зображуваних подій. Спеціальна лексика в тексті історичного роману, як правило, виконує на лише репрезентативну функцію – здійснює номінацію різних понять, але і є стилістичним засобом створення своєрідної аури давно минулих часів, професійного простору, мовленнєвої та портретної характеристики героїв. Але, як зазначав П. Загребельний, «письменник не вчений. Наука дає літературі незмірно більше, ніж може їй дати література. Письменник може створити той чи інший настрій. Пишучи історичний роман, ти вихоплюєш з мороку забуття окремі слова, жести, риси обличчя, постаті, образи людей або лише їхні тіні, та й це вже так багато в нашому впертому і безнадійному змаганні з вічністю» [6, с. 489]. Такими «окремими словами», що дають можливість правдоподібно передати дух відповідної епохи, її неповторність, пристрасті, що виривали як у суспільно-політичному житті Київської Русі, так і в особистій долі персонажів періоду князювання Юрія Долгорукого, зображених у романі «Смерть у Києві», є спеціальна лексика, зокрема архаїчна. Лексична система будь-якої мови постійно змінюється, одні слова зникають із мови, інші – з'являються, причому змінюються і значення слів. Ці лексично-семантичні зміни відображені, зокрема, в таких поняттях, як архаїзми та історизми. Архаїзми – це застарілі слова, які вийшли з активного, але збереглися в пасивному словнику. Розрізняють власне архаїзми, тобто слова, які називають наявні і тепер предмети та явища, але витіснені іншими синонімічними лексемами (*рать, дружина, хоромы, перст, уста*), та історизми – слова, які вийшли з ужитку разом зі зникненням позначуваних ними понять (*князь, смерд, десятник, воєвода, сотник*). Як правило, в художній літературі історизми використовуються для відтворення відповідної епохи, архаїзми – для створення піднесеного чи зниженого тону оповіді. У художніх творах мають місце слова, які є застарілими лише на сьогодні, але не були такими на відтворюваний період. М. Шанський розрізняє історизми та власне архаїзми стилістичного вжитку в сучасній літературі, а також у творах, написаних у минулому. Виходячи з цього, вживана в романі «Смерть у Києві» застаріла лексика належить до першої групи. У творі зафіксовано архаїчні лексеми на позначення таких понять та предметів: а) класової структури, верств населення, соціального стану (*князь, плебей, смерд, тиун*); б) родинних стосунків (*вітець, отрок, робичич, синовець, стрий*); в) осіб за родом занять (*бирич, воєвода, восьминник, вугляр, дружинник, пахолок, підвойський, тисяцький, розтоптувач чобіт*); г) екіпірування воїнів (*байдана, бехтерець, бутурлик, ногавиці, куяк*); г) військових споруд, функціогальних приміщень (*бретяниця, грідниця, істопка, забороло, ложниця*.); д) коштовних тканин (*алтабас, влатія, паволока*); е) одягу (*посполиті хутра, ромейська дивитісія (довга сорочка)*); є) харчів (*готовиз-*

на, їдво, пшоно сарацинське, тобто арабське (пшоном називали в давнину рис); ж) податків (вира); з) грошових знаків (ногата, пінязь); и) старовинних мір довжини (лікоть, поприще, п'ядень); і) предметів домашнього вжитку (ляний рукотерник, срібний рукомиї); ї) релігійних понять (кондак, рака, тіара, тропар, целібат) й) народів та племен (берендеї, бровники, печеніги, сарацини (араби, магометани), тюрки) та ін.

У романі «Смерть у Києві», як зазначав П. Загребельний, розкрито долю державної ідеї, зображено князя Ю. Долгорукого як збирача руських земель, «одного з виразників народного прагнення до єдності нашої землі, прагнення народів нашої неосяжної країни жити в дружбі, злагоді і єдності» [3, с. 6]. З метою передання величі і трагедії подій понад 800-літньої давнини автор віртуозно користується головним виражальним засобом художнього твору – багатю, барвистою мовою, долучаючи архаїчну лексику, яка репрезентує масштабну панораму давнього Києва, служить розкриттю суперечностей прадавньої доби, дає можливість глибинно осягнути різноманітні характери, інтуїтивно відтворити психологію соціальних типів від простого воїна, смерда до князя.

Вирішенню цих завдань покликані, зокрема, допомогти спеціальні лексеми, зокрема й архаїчні, а саме: топоніми (*Альта, Белевежа, Богмач, Глібль, Ніжатин, Роситина, Унеж*); назви міських об'єктів (урбанонімів) (*брами Лядська, Жидівська*); назви вулиць: *Боричів узвоз, Київська Гора*) [3, с. 362]; старовинне літочислення (*день 29 серпня місяця року від сотворіння світу шість тисяч шістсот п'ятдесят сьомого*) [3, с. 372]; назви господарських будівель (*стайні для коней, кліті для збіжжя, поварні, кузні, столярні, чинбарні*) [3, с. 219]; *борті, мийниці, ловище*) [3, с. 239], які відтворюють розмаїття ремесел русичів. Професіоналізми, як наприклад, назви старовинних споруд, не тільки виконують номінативну функцію, а й передають суворий колорит міста завдяки уведенню виразних епітетів: «*Мицна стіна, монастирська, кам'яна, і важезна брама з дубових колод, і хитромудрі запори на брамі, і монастирські будівлі з сірого, незвичного для Києва каміння*» [3, с. 9]. Метафоричний опис дерева як облицювального матеріалу, найбільш уживаного в давні часи для оздоблення будівель, створює атмосферу радості, урочистості, що властива князівським покоям: «*Для дубових сволоків достатньо було кількох сильних доторків різця – і вже досягалося несподіване поєднання легкості й міцності, зате вікна облямовані були світлим шумовинням дерев'яних мережив*» [3, с. 219]. Перелік професій, серед яких і ті, що актуальні на сьогодні, входять до складу метонімічного опису, який уособлює місто: «*Київ – то були вони – ковалі й кожум'яки, гончарі й сідельники, возовики і теслі, бондарі і зброярі, ткачі і кушніри, землекопи і водоноси, різники й човнярі, шевці й рибалки*» [3, с. 407].

Важливе місце в романі для передавання реалій трагічного й водночас героїчного характеру зображуваної доби посідають назви військових одиниць, озброєння та обмундирування воїнів. Одна з таких картин – урочистий вступ війська князя Долгорукого у визволений Київ: «*Дружина Юрієва вся в залізі, круглі щити в кожушках золотих, в середині щита – золотом пущений лютий звір, готовий до пострібу, – князівський знак Долгорукого. Володимирці у високих гостроверхих залізних шоломах, в мідяно-червоних калантарях. Пішці, сховані до самих колін у дерев'яні бехтерці, з дерев'яними, завбільшки з добрячі двері, щитами на лівому плечі, а на правому в кожного – ратище. Білозерська дружина в шкіряних каптурах, з шкіряними вугластими щитами, з сокирами на довгих держакках, коло сідла в кожного волохате ведмедно. Берладники мали на собі панцирі, кольчуги, бехтерці, калантарі, куюки, лати, байдани, юмшани; мечі довгі й короткі, широкі й вузькі, самоклепи й заморські; ножі запоясні, підсайдачні, захалявні, а в декого й «мізеркордія», себто ножі милосердя, якими добивають смертельно поранених, аби вони не мучилися перед кончиною; списи, силиці, ратища; луки руські, половецькі, ромейські, іберійські... – перед киянами мовби проходили цілі віки – ще від воїнів Олега та Святослава*» [3, с. 375–376]. Архаїчні слова не лише передають міць воїнів, але й створюють картину піднесення, радості, різноманітних емоцій – від страху до надії на вільне життя на Русі, які оволоділи мешканцями, що зустрічали дружину.

У романі на виробничу тематику «День для прийдешнього», в якому гостро й до тепло передано творчо-критичну атмосферу засідання журі, де розглядаються проекти містобудування, зафіксовано низку будівельно-архітектурних термінів та професіоналізмів,

що номінують виробничі процеси, професії, матеріали, архітектурні елементи, які природно вписуються в канву сюжету (*хмарочоси; квартали зі скла і бетону; панелі, прикрашені велетенськими панно в дусі народного українського мистецтва*) [4, с. 564]; *храми, форуми, статуї, тріумфальні арки і колони, мармур, золото, слонова кістка* [4, с. 466]. Назви матеріалів у романі вживаються переважно в прямому значенні, виконуючи номінативну функцію: *«Бетон, скло і найбільш популярні в Україні глина, глей, глевтяк, у німців – лем, у французів – глез, у англійців – клей. З глини споруджені циклопічні стіни і піраміди. Вона в цеглі наших будинків, і в черепиці, і в папері, і в гумі, і мило з глини, і пудра, і пілюлі з білої глини, і фарби: умбра, охра, мумія»* [4, с. 425]. Назви будівель на території Києва подано в історичному дискурсі, завдяки чому створено панораму Києва від давніх часів до сьогодні: *шинки, винокурні, забороло, гульбище* – період Київської Русі; *погреби, землянки, «щелі», що їх повіривали в садах*, – період Другої світової війни [4, с. 340]; *«Колосальний конус з нержавіючої сталі, десятки тонн дорогого металу»* (14-поверховий будинок на центральній вулиці) [4, с. 394]; *«Гора бетону, скла і кераміки на київській горі»* (готель «Москва») [4, с. 394]; *«Будинок з якимись химерними постатями невідомих великомучеників, якимись ідолами, який затуляв Софію, відділяв Софіївський собор і Золоті ворота»* (будинок на Володимирській) [4, с. 425] – споруди радянського періоду. Передаючи опис будівель останніх десятиліть ХХ ст., автор уводить елементи метафорично-метонімічних фігур, що передають невисокий фаховий рівень архітекторів та будівельників, які створювали громіздкі, але незугарні за оформленням новобудови, об'єднуючи непоєднані архітектурні оздоблювальні деталі, що створювало не тільки побутові незручності, але й псувало загальний вигляд історичного міста: *«Грецькі колони з корінфськими капітелями в будівлях лазень і побутових комбінатів; рицарські башточки на житлових будинках і претензійне ліплення стель і карнизів – вираження несмаку радянського стилю, прикриття нездарності формулами красивості, винайденими тисячу років тому. Стиль каноністів і догматиків»* [4, с. 455]. У проєкті нового міста «Сонце для всіх», поданого на розгляд архітектурного журі, автор створює картину зручного мікрорайону майбутнього, який відповідатиме як практичним потребам мешканців, так і задоволенню їхніх естетичних смаків: *«Прозорі, як гірський кристаль, куби й паралелепіеди дитячих споруд, комбінації різнобарвного скла. Басейни, тенісні корти, камери схову речей, для яких немає місця в квартирах»* [4, с. 369].

Крім уживання виробничо-професійних термінів у їх прямому значенні, автор уводить термінологічну лексику до складу художніх тропів. Наприклад, для передавання урбаністичного пафосу міст майбутнього вжито метафору *«в архітектурі панує зойк скла і гарчання затверділих мас бетону»* [4, с. 319], а для створення романтичних мотивів у будівлях – метафоричні епітети *«химерне поєднання прямих ліній і карколомних заокруглень»* [4, с. 317]; для передавання несмаку в дизайні, непридатності для комфортного життя – метафоричні та гіперболічні порівняння: *«Будинок – це ящик з вікнами й дверима»; «Житлом, як сокирою, можна вбити людину»* [4, с. 466].

У романі «День для прийдешнього» П. Загребельний виявив себе знавцем тонкощів архітектурної думки, досконало дослідивши архітектурні стилі від давніх часів до сучасності. Для опису споруд та їх елементів він використовує мистецтвознавчу, математичну, будівельно-архітектурну термінологію, власне, й сама архітектура для нього – це *«мистецтво, це справді поезія. Кам'яна поезія, бетонна, вічна, найдоступніша для всіх сущих»* [4, с.328]. *«Форма житла (від Парфенона до української хати) – паралелепіед. Інший тип споруд – піраміди, готичні собори, церкви, башти мають форми конічних, шпилеподібних, високих, загострених споруд. Пізніші споруди мали асиметрію, бо вона була притаманна людському тілу, що стало взірцем краси для всіх мистецтв. Потім прийшло бароко зі своєю дивовижною п'яною красою, яка ґрунтувалася на доведених, здавалося б, до абсурду асиметрії, – і це дало найвищу гармонію»* [4, с. 467]. У цьому екскурсі в минуле передано панування архітектурних стилів у різні часи, починаючи від прадавнього періоду (*Вавилон, Ніневія, Афіни, Рим*) [4, с. 466]. Назви новітніх архітектурних елементів та оздоблення будівель, вжитих у поєднанні з розмаїттям епітетів, дає можливість створити картину гармонійного поєднання авторських знахідок з українською давньою традицією, яка знаходила відображення не лише в архітектурі, а і в українській культурі,

живописі, народній вишивці тощо: «*Фантастично-прекрасні паруси з бетону й скла, і дивне поєднання несподіваних закруглень, підняті над землею на міцних бетонних ногах, химерний ритм вертикалей, непередавана гармонійність кольорів, мовби запозичених з українських плахт або ж з багатобарвних композицій Катерини Білокур і Тетяни Пати*» [4, с. 310]. «*Малюнок майбутнього району сягає справжніх ліричних і філософських висот архітектурної думки. Похмурим бетонним масам і безликому склу автор зумів надати той неповторний відтінок лагідності, такої характерної для Києва*» [4, с. 367].

Роман «Тисячолітній Миколай» посідає особливе місце у творчості Павла Загребельного, вирізняючись як різноплановою проблематикою, так і формою, розмаїттям мовностилістичних засобів, зокрема багатством виражальних тропів, до складу яких автор активно вводить професійну та термінологічну лексику. Йому притаманна оригінальна, майже фантастична конструкція, адже твір охоплює величезний відтінок історії – з часів князювання Володимира і до перебудови 80-х років ХХ ст. Зокрема в останньому розділі «Проводи» переплелися чи не найтрагічніші події в історії нашої країни – війни, голодомори, репресії, Чорнобильська катастрофа тощо. Для повного розкриття ідейно-тематичного задуму поруч із загальноживаною використано спеціальну лексику, що належить до різних терміносистем: суспільно-політичної, сільськогосподарської, офіційно-ділової, медичної, військової, філософської, харчової, математичної, мовознавчої, народознавчої, конфесійної тощо. Автор у романі не сторонній спостерігач, який фіксує події, – він полемізує з тими, хто в «*комітетах, колегіях, правліннях, фондах*» за «*посади, звання, ордени, привілеї*» втілювали в життя «*андропівські круті порядки, черненківські загравання з апаратниками, горбачовське нове мислення*» [5, с. 630]. Одна з найбільш поширених мовностилістичних фігур у романі – антитеза. Лексико-семантичне розмаїття вжитих термінів і професіоналізмів на позначення виробничих процесів дало можливість автору розкрити як велич простих трудівників, які «*сіяли хліб, орали землю, добували залізо*», так і ницість чиновників, що імітували бурхливу діяльність: «*проводили збори, засідання, писали резолюції, приймали рішення, укладали мільярди паперів*» [5, с. 616].

З гіркою іронією засобами спеціальної сільськогосподарської та військової лексики автор вибудовує метонімічні мовні фігури, констатуючи намагання керівництва держави перетворити людину з особистості на безлику масу без індивідуальних потреб та інтересів, яка «здобріє», тобто задовільниться примітивними подачками за свою важку, підневільну працю: «*Сталін вигадав фабрики-кухні, Хрущов заповзявся забудувати всю землю агроістами, пообрізвав городи в колгоспників, понищив кіз і корів у приміських смугах, заборонив колгоспам мати млини, крупорушки, консервні заводи – все це для того, щоб поставити народ, як солдатів біля польової кухні, перед державним казаном, і хай кожен одержить у свою миску половник варева і тим здобріє*» [5, с. 623].

Через весь твір проходить наскрізна тема землі як першооснови життя. Автор виявив велике розуміння сільського господарства, увівши до твору терміни та професіоналізми, що точно й однозначно відображають працю хліборобів, номінуючи різні її аспекти: а) земельні угіддя (*береги рік та озер, лісові галявини, луг, степ, схили ярів, толока, цілина*); б) види обробки землі (*орати, переорювати, сіяти*); в) сільськогосподарські культури та результати їх переробки (*жито, овес, пшениця, полова, солома*); г) машини і механізми (*фабричний плоскоріз, дискові борони, культиватор, стійка для безвідвального обробітку землі*); ґ) посади та професії, рід занять (*бригадири, ланкові, колгоспники, одноосібники*) тощо. Однак у системі тексту роману терміни частково втрачають свої специфічні ознаки (наявність дефініції, системність, однозначність тощо) і обростають новими якостями, «виконуючи особливу функцію, детермінізовану специфікою самого зображення і вираження» [9, с. 163]. «Лицемірство, рвацтво, безпринципність, кар'єризм, інтриганство, чвари, нарешті, нездарність, посередність, яка супроводжується заздрістю й підлістю, – нічим і ніхто, окрім літератури, не може пояснити, бо ж єдина література має назву – людинознавство», – так характеризував роль літератури П. Загребельний у викритті негативних явищ ХХ ст. [6, с. 397]. З цією метою автор майстерно вводить у канву роману спеціальну лексику, що функціонує у складі різноманітних художніх тропів, часто вживаючи поруч непоєднані, на перший погляд, поняття і підводячи до несподіваних висновків. Найбільш частотними в романі є метафоричні мовні фігури, наприклад метафоричні іменникові порівняння, які набувають

філософського звучання: «*Земля – це як душа людська. З тим і з тим треба поводитися обережно*» [5, с. 577]. Порівняльна метафора «*рослини беззахисніші за дітей, вони потребують милосердя найбільше*» переростає в оксиморон: «*Чуєте, як вони мовчать*» [5, с. 587]. Долучаючи суспільно-політичну термінологію, автор створює метафоричну антитезу: «*Хліб вигребли – душі вишкребли і стали напихати в них партійного клоччя диктатури пролетаріату і класової боротьби*» [5, с. 587]. У романі мають місце дієслівні метафори (*Земля зсудомилась від кошмарних тракторних плугів; Чорнозем підвівся і дивиться в очі*) [5, с. 577]; гіперболічні протиставні метафори (*Теорія заволоділа одною шостою частиною земної кулі. Комунізм приплив по морях крові, але мерщій витер своє обличчя і спробував надати йому добродушного виразу*) [5, с. 622]. «*Своєю цілиною Хрущов переорав мені душу*», – з боєм констатує професор Черкас, говорячи про недалекоглядну політику держави [5, с. 578]. Через образ Черкаса, якому судилося пережити різні необґрунтовані нововведення в суспільно-політичному житті країни, гоніння за їх несприйняття, використовуючи термінологічну лексику, автор подає розлогий опис земельних відносин, за яких «*дрібна земельна власність замінена на велику*», що призводить до «*виснаження ґрунту*», завершуючи його авторськими афоризмами: « *гине земля, гине велика хліборобська нація*»; «*деградує земля – деградує людина*» [5, с. 686]. Сама смерть хлібороба, що пройшов непростий шлях від агронома до відомого вченого, стає символом як вирок недолюблених політиці можновладців. Трагізм і відчай втрати передано метафорами: «*Він ще якось міг жити в отруєному ненавистю й жорстокістю повітрі, але на отруєній землі вже не міг*»; «*Він упав на землю – і земля під ним заплакала, і ще довго плакатиме земля, та тільки хто почує той плач?*» [5, с. 581].

У романі віртуозно вжито різноманітні лексико-семантичні групи слів, притаманні різним стилям, у тому числі науковому та художньому. Один із поширених прийомів у романі – побудова синонімічних рядів суспільно-політичних термінів із, здавалося б, неприйнятним, але насправді органічним вкрапленням авторських новоутворень: «*виконання і перевиконання планів, звисання і перевисання, зинання і перегинання, скакання «гопки» поперед усіх*» – на позначення стилю управління народним господарством, що зводився до примітивного окомилування [5, с. 578]. Синоніми «*проводяться активи, бюро, збори, з'їзди, наради, пленуми*» характеризують спосіб життя і форми керівництва чиновників різного рівня. Поєднанням терміна *соціалістичний* з такими філософськими поняттями, як *демократія, реалізм, гуманізм*, майстерно розширено синонімічний ряд антонімічного парю «*любов і ненависть теж соціалістичні*». У трактуванні П. Загребельного все, що втратило людські виміри, стало соціалістичним. До таких належать, на думку автора, «*обряди – народження, іменини, весілля, навіть похорон – і все це соціалістична культура*», доповнивши синонімічний ряд народознавчих термінів оксюморонам «*культура ненависті*» [5, с. 566]. Терміни-синоніми служать також для створення метафоричної антитези, наприклад: «*НЕП, поставки, продподаток, розверстка – від усього гине народ і вмирає держава*» [5, с. 584]; «*Пролетаріат – гегемон, йому ще дамо якусь платню, решта – без грошей: селяни, в'язні, солдати*» [5, с. 565]. Мають місце й метафоричні епітети, створені завдяки використанню термінологічної лексики, що викликають як негативні, так і позитивні конотації: «*Критика і самокритика – гігантські хрести для щоденного розпинання всіх без винятку*» [5, с. 573]; «*брежнєвсько-сусловський зрілий, перезрілий і розвинутий соціалізм*» [5, с. 586]; «*За золотими стернями ніжно зеленіло марево полів кукурудзи*» [5, с. 581].

Зафіксовано також вибудовані на основі різногалузевих термінів оригінальні стилістичні фігури, наприклад, каламбури (*колективізація, традиція, підрізація*); афоризми (*вуха, горло, ніс не дуже й потрібні, їм аби очі, щоб бути пильними*) [5, с. 617]; глузливі рекомендації (*пошматувати обкоми партії на обкоми по кукурудзі й гороху, по м'ясу, по молоку, по вовні*) [5, с. 626]; неологізм *сірозем*.

Доволі своєрідно у романі використано терміни на позначення корисних копалин (*кам'яне вугілля, залізна руда, боксити, марганець, мідні колчедани, платина, золото, срібло, ртуть*), які виконують номінативну функцію в тексті, розкриваючи багатство надр української землі, а також входять до складу різноманітних мовних фігур, зокрема розгорнутих метафор для характеристики величчя сільського трударя, як-от: «*І людина з заліза, з міді, з золота й діамантів доти, доки вона не відірвалася від землі*»; «*діамантові сув'язі і скляні ниті думок*» визначних учених [5, с. 587]. Метонімічно-метафоричний опис з уживанням термінів на позначення дорогоцінних металів передає ницість, обмеженість,

лицемірство партійного керівництва, їх поведінки навіть під час похорону: «Жінки мовчки витріщають очі, манірно бгають губи, виблискують золотом, самоцвітами і перлами. Чоловіки демонструють перли глибокодумності» [5, с. 634].

Різні функції спеціальної лексики, зокрема номінативну, репрезентовано назвами страв української кухні, як-от: «На столі перед нами вареники з вишнями і з медом, а перед тим – борщ з голуб'ятами і молода картопля в сметані зі смаженими коропами» [5, с. 614] – як свідчення сімейного затишку та матеріального добробуту в інтелігентній родині. Метафоричний опис десерту з використанням номенів разом з яскравими епітетами передає не просто його святково-грайливий настрій, а й несподіване пробудження інтимних почуттів персонажів: «несподіване поєднання цнотливо білої порцеляни і золотистої гріховності дині, не кругленької «колгоспниці», не грубокорі «репанки», а величезної скибчасті «канталупи» – жовтої, пахучої, соковитої» [5, с. 620]. Емоційно-експресивну та образотворчу функцію виконують назви харчових продуктів та спосіб їх споживання у сатирично-гротескній картині обіду в перерві між дискусіями представників партійно-чиновницької верхівки, що живе «під знаком трьох «і» – «ікра, імпорт, інтриги», коли «всі зірвалися з місць і кинулися до буфетів, запахалися сосисками, знищували бутерброди з ікрою, бакли і ковбаси, випорожнювали горнятка з ряжанкою. Не люди – ходячі стравоходи» [5, с. 633] – глузливо резюмує автор антитезою, побудованою, зокрема, на метафоричному використанні медичного терміна.

Для роману «Тисячолітній Миколай» П. Загребельного характерні поєднання серйозного й комічного стилів, книжна мудрість і дотепність, комічне шаржування і пародіювання, іронія і серйозні роздуми – сполучення небачене, несподіване, навіть зухвало-парадоксальне, що становить індивідуальний стиль автора. Один з його улюблених художніх прийомів – розлогі описи з долученням сучасної та архаїчної спеціальної лексики, яка належить до різних терміносистем. Наприклад, в одному з таких описів створено бурлескно-карикатурну картину полювання партійної номенклатури, де нищівно висміяно засобами гіркої іронії, сарказму й гротеску, створенням оксиморонів, поєднанням високої і просторічної лексики: «Серед мисливських угідь облаштований концтабір для звірів, і сучасні вельможні мисливці – кабанячі полковники, як колись князі поміж смердів, велично прямують після вдалих ловів до трапезної кімнати, де товариш Кириченко орлиним зором окинув стіл, усе помітив, але ж соціалізм з людським лицем мав не тільки гострий зір, а й тонкий нюх, розкриливі ніздрі неабиякого носа, нюхнув наїдки й наптки і заgrimів: «А де діжкові огірки!» [5, с. 602]. Метафорично-карикатурну картину просування кар'єрною драбиною автор створює, поєднавши математичні та мистецтвознавчі терміни, насичуючи текст синонімами, протиставленнями, шаржуваннями: «Ми з братом жили ніби з двох боків прямокутного трикутника. Я добувався до вершини по короткому прямокутному катету..., а Марко тим часом без ніяких зусиль, пританцьовуючи, з дрібушечками, як у гопаку, вискакував по некрутій похилості гіпотенузи і вже був нагорі, вже позирав звідти на мене гордо і навіть трохи зневажливо» [5, с. 623].

П. Загребельний завжди дбав про чистоту української мови, тому не випадково мудро й дотепно вводить до складу художніх тропів (метафор, порівнянь, протиставлень) велику кількість як мовознавчих, так і термінів інших галузей знань, будує короткі, в тому числі однослівні речення, різні за метою висловлювання, розкриваючи проблеми вихолощення багатства рідної мови, заміщення її далеко не завжди виправданими запозиченнями: «Мовне отупіння вже не окремих людей, а цілих народів. Живе слово витісняється смисловими знаками, мертвими ієрогліфами. Словесна дієта, пережована і виплюнута всесвітньою м'ясорубкою слів. Фарш. Вийняли душу з мови. Структуралізм. Математизація. Комп'ютеризація. Все ніби й так: лаконізм, точність, функціональність. А враження, ніби тебе посипали дустом, як шкідливу комаху. Де гра поезії, де донебесні барви, де гучне гриміння життя? Слова облітають планету, як грип «гонконг». Ескалація, моніторинг, спонсор... І цілі народи стають мов німі: є сила, немає слова» [5, с. 634].

Отже, в художній літературі широко використовується спеціальна лексика, зокрема, архаїчна, терміни, професіоналізми, рідше номени, виконуючи різні функції залежно від ідейно-тематичного змісту творів: репрезентативну (номінативну), комунікативну (інформаційну), образотворчу, емоційно-експресивну. Доведено, що в контексті художнього твору значно

розширені семантичні, стилістичні, емоційно-експресивні можливості сучасної та застарілої спеціальної лексики. Архаїзми в тексті історичного роману виконують як свою основну функцію – здійснюють номінацію різних понять, так і є стилістичним засобом створення своєрідного колориту відповідної епохи. У романі на виробничу тематику терміни використано як у прямому значенні, так і в переносному, що надає тексту художньо-образної виразності, емоційності, поетичності. Оригінальний за формою, багатоплановий за проблематикою роман «Тисячолітній Миколай» насичений різноманітними виражальними тропами з використанням у них спеціальної лексики. На основі термінів та професіоналізмів, уведених до тексту різнопланових романів, автор створює метафоричні та метонімічні фігури, порівняння, антитези, доповнює синонімічні ряди авторськими новоутвореннями, поєднуючи гірку іронію із сарказмом та гротеском, створює карикатурно-комічні описи, використовує як сучасну, так і архаїчну лексику для мовленнєвої і портретної характеристики героїв та створення професійного простору.

Список використаної літератури

1. Розенталь Д.Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М.: Астрель: АСТ, 2001. – 624 с.
2. Загребельний П.А. Твори: в 6 т. / П.А. Загребельний. – К.: Дніпро, 1979. – Т. 1. – 575 с.
3. Загребельний П.А. Твори: в 6 т. / П.А. Загребельний. – К.: Дніпро, 1980. – Т. 3. – 680 с.
4. Загребельний П.А. Твори: в 6 т. / П.А. Загребельний. – К.: Дніпро, 1980. – Т. 4. – 581 с.
5. Загребельний П.А. Тисячолітній Миколай / П.А. Загребельний. – К.: Довіра, 1994. – 636 с.
6. Загребельний П.А. Неложними устами: статті, есе, нариси / П.А. Загребельний. – К.: Радянський письменник, 1981. – 479 с.
7. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
8. Шевченко С.П. Українська лексична картотека / С.П. Шевченко // Мовознавство. – 1968. – № 4. – С. 37–42.
9. Будагов Р.А. Литературные языки и языковые стили / Р.А. Будагов. – М.: Высшая школа, 1967. – 376 с.

SPECIFIC VOCABULARY IN UKRAINIAN FICTION: FUNCTIONS AND METHODS OF PRESENTATION (ON P.A. ZAHREBELNYI'S NOVELS)

Catherine S. Bondarchuk, Zaporizhzhya Polytechnic National University (Ukraine)

E-mail: 3301696@ukr.net

Olha A. Chumachenko, Zaporizhzhya Polytechnic National University (Ukraine)

E-mail: 4858102@ukr.net

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-15

Key words: *specific vocabulary, functions, linguistic-stylistic figures, fiction, non-professional text.*

The article analyzes the peculiarities of specific vocabulary and reveals their functions in various issues related to the novels by Pavel Arkhipovych Zahrebelnyi, one of the most famous writers of the 20th century. His works reflect three main spheres of human activity: military patriotic, state-historical, production and creative. Depending on the problems of the works, the author widely uses the terminology, professional and archaic vocabulary, which performs various functions in the text: a representative (nominative), communicative (informative), descriptive, emotional and expressive.

Among the functional styles of modern Ukrainian language a special place belongs to art, it is the core of the stylistic system of the Ukrainian language, that actively interacts with all other styles, influencing their formation and development, because the subject of figurative image in art style are all spheres of human life. This is confirmed by the work of the outstanding novelist P. Zahrebelnyi, which occupies a special place in Ukrainian fiction, remaining extremely relevant both in ideological and thematic content, and in artistic qualities, including the richness of language and linguistic means. A person with analytical thinking, having encyclopedic knowledge from various spheres of socio-political life, science, culture; thoughtful, often ironic or sarcastic, he was able to philosophically, scientifically evaluate both the events of the past and the present. In the modern world, special vocabulary, in particular terminological and professional, is actively developing, interacting with other tokens, in particular common words, widely func-

tioning mainly in professional texts of scientific style. According to the dictionary of linguistic terms, special vocabulary is words or phrases that name objects and concepts that belong to different areas of human activity and are not commonly used.

The terminology in the historical novel fulfills its main function – carries out the nomination of various concepts, and also it is a stylistic means of creating a peculiar coloring of the corresponding epoch. In the novel on industrial topics the terms are used both in direct and figurative sense, enhancing artistic expression, emotionality, and poetry. Being original in form, diverse in problematics, the novel “Thousand-Year-Old Nikolai” is full of various expressive tropes with specific vocabulary. Based on terms and professionalisms, the author creates metaphorical figures, comparisons, antitheses, enlarges synonymic rows with author’s neologisms, combining a bitter irony with sarcasm and grotesque, creates cartoon-comic descriptions, uses both modern and archaic vocabulary for speech and portrait characteristics of heroes and creating professional space.

References

1. Rozental, D.E. Telenkova, M.A. *Slovar'-spravochnik lingvisticheskikh terminov* [Dictionary-reference book of linguistic terms]. Moscow, ООО “YDZ Astrel’”, ООО “YDZ AST” Publ., 2001, 624 p.
2. Zahrebelnyi, P.A. *Tvory: u 6 tomah* [Works: in 6 volumes]. Kyiv, Dnipro Publ., 1979, vol. 1, 575 p.
3. Zahrebelnyi, P.A. *Tvory: u 6 tomah* [Works: in 6 volumes]. Kyiv, Dnipro Publ., 1980, vol. 3, 680 p.
4. Zahrebelnyi, P.A. *Tvory: u 6 tomah* [Works: in 6 volumes]. Kyiv, Dnipro Publ., 1980, vol. 4, 581 p.
5. Zahrebelnyi, P.A. *Tysiacholitnij Mykolaj* [Thousand-Year-Old Nikolai]. Kyiv, Dovira Publ., 1994, 636 p.
6. Zahrebelnyi, P.A. *Nelozhnyu ustamy: statti, ese, narysy* [By truthful lips: articles, essays]. Kyiv, Radianskyi pysmennyk Publ., 1981, 479 p.
7. Yermolenko, S.Ya. (1999) *Narysy z ukrains'koi slovesnosti (stylistyka ta kul'tura movy)* [Essays on Ukrainian literature (stylistics and culture of language)]. Kyiv, Dovira Publ., 1999, 431 p.
8. Shevchenko, S.P. *Ukrains'ka leksychna kartoteka* [Ukrainian lexical card index]. *Movoznavstvo* [Linguistics], 1968, no. 4, pp. 37-42.
9. Budagov, R.A. *Literaturnye jazyki i jazykovye stili* [Literary languages and language styles]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1967, 376 p.

Одержано 30.08.2020.

УДК 811.111:808.53
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-16

YA.V. VERMENYCH,
*Doctoral Candidate of English Philology Department
of V.N. Karazin Kharkiv National University*

EMERGENCE OF CONCEPTUAL METAPHORS IN ECOLOGICAL FILMIC DISCOURSE

У статті подано аналіз мультимодальних реалізацій концептуальних метафор, референт яких належить до домену ЕКОЛОГІЯ, та які утворюються в екологічному кінодискурсі, зокрема англійських документальних фільмах екологічної проблематики. Дослідження базується на сучасному варіанті теорії концептуальної метафори, яка включає мультимодальний та емергентний підходи. У статті концептуальна метафора трактується як емергентний феномен, а саме пояснюється посиленням не лише на лінгвістичні засоби, а й на екстралінгвістичні, при цьому особлива увага приділяється взаємодії цих засобів. У кінодискурсі знаки різних семиотичних систем або модусів беруть участь у процесі виникнення екологічних метафор: розмовна мова (вербальний модус), письмова мова (візуальний модус), динамічні образи (візуальний модус) і музика та звуки (аудіальний модус). Мультимодальні концептуальні метафори, тобто такі, у яких референт та корелят виражені у різних модусах, мають сильний емоційний вплив на глядача. Дослідження екологічного кінодискурсу показує, що вербальний модус може яскраво ілюструвати концептуальну метафору, представлену вербально; звертати до тілесного досвіду глядачів; або виділяти важливість певних рис концептуального перенесення. У статті продемонстровано, що відповідно до їх мотивації метафори екологічної проблематики, які виникають в екологічному кінодискурсі, можуть бути таких типів: кореляційні метафори, метафори, що базуються на подібності, та метафори, які виникають в результаті операції схематизації. За допомогою цих трьох типів метафор здійснюється концептуалізація складних екологічних концептів або реконцептуалізація тих концептів, які традиційно трактуються неправильно. Це стає можливим завдяки зверненню до схожості цих концептів із простішими, до тілесного досвіду, або схематизації ключової риси концепту в референт метафори.

Ключові слова: екологічний дискурс, емергентський підхід до метафори, концептуальна метафора, мультимодальна метафора, реалізація метафори, семиотичний режим (вербальний, візуальний, аудіальний).

В статье приведен анализ мультимодальных реализаций концептуальных метафор, референт которых принадлежит к домену ЭКОЛОГИЯ, образующихся в экологическом кинодискурсе, в частности англоязычных документальных фильмах экологической проблематики. Исследование базируется на современном варианте теории концептуальной метафоры, которая включает мультимодальный и эмергентный подходы. В статье концептуальная метафора трактуется как эмергентный феномен, а именно объясняется ссылкой не только на лингвистические средства, но и на экстралингвистические, при этом особое внимание уделяется взаимодействию этих средств. В кинодискурсе знаки различных семиотических систем или модусов участвуют в процессе возникновения экологических метафор: разговорный язык (вербальный модус), письменная речь (визуальный модус), динамические образы (визуальный модус) и музыка (аудиальный модус). Мультимодальные концептуальные метафоры, в которых референт и коррелят выражены в различных модусах, имеют сильное эмоциональное воздействие на зрителя. В статье показано, что в соответствии с их мотивацией экологические метафоры, возникающие в экологическом кинодискурсе, могут быть следующих типов: корреляционные метафоры, метафоры, основанные на сходстве, и метафоры, которые возникают в результате операции схематизации.

Ключевые слова: концептуальная метафора, мультимодальная метафора, реализация метафоры, семиотический режим (вербальный, визуальный, аудіальний), экологический дискурс, эмергентный подход к метафоре.

Introduction

This article presents an analysis of conceptual metaphors with the source concept ECOLOGY, which are instantiated in English documentaries on ecological problems as a genre of ecological filmic discourse. The focus is on multimodal instantiations of the metaphors under study, presented in the verbal and visual / aural mode.

The aggravation of the ecological situation all over the world, which is a characteristic feature of our time, makes the problem of raising people's awareness of environmental issues more relevant than ever. Documentaries which address ecological problems are an effective tool of making people more ecologically sensitive, which is one of the reasons of choosing this particular genre of filmic discourse as a source of empirical data. Because of people's insufficient or faulty ecological knowledge, environmentally related concepts need to be explained in a way that is understandable to everyone and capable of impressing many. Documentaries that address environmental problems make abundant use of conceptual metaphors which facilitate understanding of many abstract concepts ecology operates with.

Theoretically, the article departs from conceptual metaphor theory [10; 11] and its modern-day extension – emergentist theory of metaphor [8; 14], supplementing them by bringing in the multimodal component [1] into consideration. The aim of this study is to explain conceptual metaphors emergence in ecological filmic discourse by reference to non-linguistic factors and their interaction. In order to achieve this end, the following objectives have been set forth: 1) to identify multimodal conceptual metaphors referring to ecological concepts in the documentaries under study; 2) to clarify the motivation behind the target and source domain pairing; 3) to bring out the patterns of interaction of different semiotic modes, namely, the verbal and visual ones, and to understand their role in the process of metaphor emergence.

The study demonstrates that conceptual metaphors in ecological filmic discourse emerge mostly in the interaction of the verbal mode with the visual one. It also gives proof to the argument that a metaphor's motivation can be based on the similarity of the target and source domains, correlation with the bodily experience, or result from the construal operation of schematization. Due to specific features of documentary films striving to throw light on different environmental phenomena and fostering the understanding of the real ecological situation in the world, conceptual metaphors are used to conceptualize and reconceptualize complex ecological phenomena. Different kinds of metaphor motivation are involved into the process.

Structurally, the article consists of five parts: (1) introduction, (2) theoretical background, (3) results, (4) discussion and (5) conclusion. The theoretical part introduces the key concepts of conceptual metaphor theory, multimodal metaphor theory and emergentist view of metaphor. It is followed by the presentation of results, and then comes the discussion. The conclusion summarizes the findings and outlines prospects for further research.

Theoretical background

Conceptual metaphor is defined as a partial understanding of one concept in terms of another [10, p. 1]. The concept identified by a metaphor is called the target concept / domain, or conceptual referent. The concept that is involved for comparison is the source concept / domain, or conceptual correlate. Common features that appear when comparing the referent and correlate form a cross-mapping area [9, p. 245]. This process entails certain inferences [11, p. 47], i.e. such conceptual features that are not directly mentioned in the metaphor but are logically deduced from it. Conceptual metaphor allows thinking and talking about abstract, complex, subjective, or poorly defined spheres of experience in terms of specific, simple, physical, or better defined spheres.

Since conceptual metaphor is, in the first place, an instrument of thinking, and not a rhetorical ornament, it is quite natural that the means of its expression cannot be limited to linguistic ones. Conceptual metaphors can also be instantiated in other, non-verbal, semiotic systems, or modes [1, p. 20]. **The content of the term 'mode' is still open to discussion [1].** I suggest the following systematics of modes employed in ecological filmic discourse: the verbal mode (written vs. spoken), the visual mode (static vs. dynamic images), the aural mode (sound vs. music) [16, p. 116]. Metaphors, the referent and correlate of which are embodied in different modes, i.e. in different semiotic systems, are called multimodal [1, p. 24].

Another mental entity that often interacts with conceptual metaphor and predetermines the way we think and act is conceptual metonymy. It is defined as a mental assessing of one concept through another concept within a certain domain of experience [6, p. 10]. A well-chosen metonymic expression allows one to recall a concept that has a larger cognitive content or simpler linguistic expression, thereby causing a representation of another concept, less distinct or more complex [12, p. 30]. **Metaphors and metonymies often interact with each other creating integrated complex systems – metaphonymies** [3, p. 323].

However, there is no specific device responsible for metaphor or metonymy production and comprehension in our mind or body; hence comes the idea that metaphors emerge in discourse [8, p. 147]. The postulates of the emergentist view of metaphor were first formulated by D. Sanford [14] and further developed by Z. Kövecses [8]. D. Sanford abandons the idea that linguistic metaphors are surface manifestations of deep structures – conceptual metaphors [14, p. 356]. From the emergentist perspective, individual metaphors are best understood as entities that arise out of language in use, rather than on the basis of underlying structures [14, p. 356–357].

The main question of the emergentist approach is how metaphors emerge, which factors influence their creation, on what basis we pair the source and target domains in order to create a conceptual metaphor [8]. In this article, I focus on the latter issue, i.e. regularities of the source and target pairing. The answer to this question within the framework of the ‘classical’ conceptual metaphor theory is that there is a certain similarity between two concepts. However, there are also other types of metaphor motivation, which include correlation and schematization [8, p. 360–361]. Below I consider each type of metaphors according to their motivation (similarity-based, correlation-based and schematization-based) and with regard to the role of verbal and visual semiotic modes in them by analyzing examples from the documentaries under consideration.

Results

In **correlation-based metaphors**, the choice of a particular source domain for a particular target domain is motivated by embodied experience, or bodily correlations in experience [10; 11; 7]. Such metaphors emerge from the neural structures of the brain as a result of our most basic experiences as human beings [4; 11]. An example of a correlation-based metaphor is INTENSITY is HEAT. Here we observe a correlation between the increase in the intensity of an activity or a state and the production of body heat [8, p. 152].

In ecological filmic discourse, correlation-based metaphors usually enter into different configurations with other metaphors or metonymies, thus producing metaphonymies. For example, in the documentary “Six degrees could change the world” [15], the correlation-based metaphor INTENSITY is HEAT interweaves with the metonymy CLIMATE CHANGE is HEAT, creating a metaphonymy. One of the manifestations of the climate change, global warming in particular, is rising ambient temperature. The documentary addresses this problem, describing its different manifestations and consequences. The target domain of the metaphor is represented verbally (*climate change, global warming*), while the source domain is represented by a combination of the verbal and visual modes. The verbal part is presented by the expressions *the temperature is rising; heatwave*. At first sight, it may seem that it is quite hard to visually illustrate rising temperature or heat. As a result, the creators of the documentary make an appeal to a human’s embodied experience and represent heat with the orange color and blurred contours of objects (Fig. 1, 2). The blurred picture imitates the way people see things around them and feel themselves when suffering unbearable heat. At the same time, this illustration represents the source domain of the correlation-based metaphor INTENSITY is HEAT. There is also a verbal count on the background: *one degree, two degrees, three degrees, etc.*, which instantiates the target concept INTENSITY. Thus, with the help of the metaphor INTENSITY is HEAT, the creators of the film render the idea that since the heat, one of the manifestations of the climate change, is very high, which viewers can experience in the blurred picture, then the intensity and urgency of the climate change problem are also pressing. This way, a usual metonymy CLIMATE CHANGE is HEAT is transformed into metaphonymy, as the correlation-based metaphor INTENSITY is HEAT brings in a new domain and makes it function rather as a metaphor than a metonymy.

Fig. 1, 2 Visual instantiations of the domain HEAT

In a large number of cases, the combination of a source domain with a particular target domain is motivated by real or assumed similarity [see, e.g., 2; 4]. This kind of metaphors, **similarity-based metaphors**, is illustrated by a fragment taken from the documentary series 'The Broken', Episode 4: 'Recycling Sham' [13]. The episode addresses the problem of plastic pollution, which is conceptualized with the help of the metaphor PLASTIC POLLUTION is FLOODING. It is represented verbally in the following fragment: *The world is drowning in plastic. Plastic is in the streets, it's in the water, it's everywhere. ... By 2050 there's gonna be more microplastics than fish in the oceans.* Visually, it is illustrated by the scenes of plastic dumping sites and a wild wave that seems to contain more plastic than water (Fig. 3). Plastic dumping sites are so massive and solid that they remind a waterbody. Flooding, or in other words, uncontrolled water, is dangerous; it can be destructive and deadly, and so can plastic pollution. Plastic is similar to water when it is out of control and there is too much of it: it can flood the world, and the world will drown in plastic.

Fig. 3 Visual instantiation of the metaphor PLASTIC POLLUTION is FLOODING

Finally, metaphors can emerge from the construal operation of **schematization**. In this case, the target domain is or seems to be an idealized version of a variety of source domains that relate to it. Specific cases, or source domains, share a common high-level feature, which is converted into a schematic category, a target domain. The process is metonymic in nature, but its end result functions as a metaphor [8, p. 153]. The above-mentioned episode 'Recycling Sham' [13] uses a schematization-based metaphor RECYCLING PLASTIC is SHAM to show that the idea of recycling plastic is a false solution of the problem. The narration goes like this: *And the solution we've always been taught will fix it is actually a false promise. We can't recycle our way out of plastic pollution. The plastic industry has really sold us a bill of goods.* The visual part illustrates the processes of collecting piles of plastic waste and sorting it. The idea is that plastic industry has created a false vision of plastic recycling as a way out of the problem, but it is not a solution, it is a sham. Here the source domain RECYCLING PLASTIC is schematized in the target domain SHAM, where the schematization accentuates the common feature of the domains – 'being untrue'. This schematization-based metaphor

contradicts the usual conceptualization of recycling plastic, and is used in order to reconceptualize the concept which is already sufficiently entrenched in viewers' minds.

Discussion

Conceptual metaphor is an important instrument of thinking, which helps people to conceptualize complex, abstract, or poorly defined concepts. Due to the complexity of the concepts belonging to the domain ECOLOGY and difficulties that arise in an attempt to depict these concepts in documentaries, creators of these films resort to metonymic depiction. As a result, multimodal conceptual metaphors interact with metonymies, creating complex units – metaphonymies.

Although we understand new concepts through metaphors and metonymies better, it does not mean that we have a specific metaphor-producing device in our mind or body: metaphors emerge. Individual conceptual metaphors in ecological filmic discourse emerge over verbal (written or spoken), visual (static or dynamic images), or aural (sound or music) elements in use, which jointly or separately express the target and source domains. One of the main questions of the emergentist view of metaphor is how a source domain is paired with a target domain. The analysis of ecological filmic discourse showed that there are three types of metaphors by their motivation: correlation-based, similarity-based, and schematization-based.

Metaphonymy, which consists of the metaphor INTENSITY is HEAT and the metonymy CLIMATE CHANGE is HEAT, illustrates the occurrence of correlation-based metaphors in the discourse under analysis. The correlation-based metaphor INTENSITY is HEAT is used to conceptualize the problem of global warming as serious and urgent through one of its manifestations – rising temperature (heat). The metaphor emerges from the interaction of the verbal and visual modes: verbal representation of the target domain INTENSITY (count: *one degree, two degrees, three degrees*, etc.) and visual representation of the source domain HEAT (the orange-tinted blurred picture). The same picture also represents the source domain HEAT of the metonymy CLIMATE CHANGE is HEAT, while the target domain CLIMATE CHANGE is represented verbally (*climate change, global warming*). The interaction of the correlation-based metaphor with the metonymy brings in the following inferences: climate change is an urgent problem. The urgency is expressed through an appeal to the bodily experience, which makes the idea easier to capture and at the same time, more emotionally charged.

The source and target domains of the metaphor PLASTIC POLLUTION is FLOODING are paired on the basis of their similarity, as viewed by the creators of the documentary who wanted to conceptualize the problem of plastic pollution as dangerous and uncontrolled. The verbal part of the metaphor (*The world is drowning in plastic*) is illustrated by visual images (a wave full of plastic and a dumping site), which enlivens the metaphor. The visual similarity of plastic pollution and flooding depicted on the screen entails further inferences: plastic pollution is as dangerous and uncontrolled as a flood.

The metaphor RECYCLING PLASTIC is SHAM is an example of a metaphor emerging from the schematization. This construal operation emphasizes a common feature of the two domains, 'being untrue', and the target domain SHAM seems to be an idealized version of different source domains possessing this feature, including RECYCLING PLASTIC. The metaphor emerges over the interaction of the verbal (expressing both the source and the target domains) and visual modes (illustrating the source domain RECYCLING PLASTIC). The schematization and new metaphor that emerged from it help to reconceptualize recycling plastic as a false solution of the plastic pollution problem.

Conclusion

Conceptual metaphor is an instrument of thinking, and thus, an effective conceptualizing tool. Due to this fact, it is widely used in ecological filmic discourse in order to form ecological concepts in viewers' minds. However, the concepts belonging to the domain ECOLOGY are quite complex and abstract and hard to describe or visualize in films, thus, the creators of documentary films resort to another conceptual instrument – metonymy.

The pairing of the target and source domains can be similarity-based, when there is or seems to be a certain similarity between the two concepts, correlation-based, when there is a correlation with some embodied experience, and it can emerge from the schematization operation, which schematizes one feature of the source domain into its absolute or idealized form in the target domain.

Conceptual metaphors in ecological filmic discourse are instantiated in different semiotic modes, verbal, visual and / or aural, and emerge over their interaction. The verbal mode usually presents the main information, while the visual mode illustrates it, enlivening the metaphor, appeals to the bodily experience, strengthening the emotional impact of the metaphor, or visualizes the similarity of the concepts, entailing other inferences that come out of this similarity. The interaction of the modes and their meaning makes multimodal conceptual metaphors an effective tool of capturing ecological concepts and, as a result, raising ecological awareness of people.

The prospects for further research lie in a deeper analysis of metonymy in the process of metaphor emergence.

Bibliography

1. Forceville Ch. Non-verbal and multimodal metaphor in a cognitive framework: agendas for research / Ch. Forceville, E. Urios-Aparisi // *Multimodal metaphor*. – Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 2009. – P. 19–44.
2. Glucksberg S. How metaphors work / S. Glucksberg, B. Keysar // *Metaphor and Thought* / ed. by A. Ortony. – New York: Cambridge University Press, 1993. – P. 401–424.
3. Goossens L. Metaphonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action / L. Goossens // *Cognitive Linguistics*. – 1990. – Volume 1. – Issue 3. – P. 323–340.
4. Grady J.E. Theories are buildings revisited / J.E. Grady // *Cognitive Linguistics*. – 1997. – Volume 8. – Issue 4. – P. 267–290.
5. Holyoak K. Mental Leaps: Analogy in Creative Thought / K. Holyoak, P. Thagard – Cambridge; Mass.: MIT Press, 1996. – 320 p.
6. Kövecses Z. Language, Mind and Culture: A Practical / Z. Kövecses. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 416 p.
7. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction / Z. Kövecses. – New York: Oxford University Press, 2010. – 400 p.
8. Kövecses Z. Metaphor and Emergentism / Z. Kövecses // *The Handbook of Language Emergence* / ed. by B. MacWhinney and W. O'Grady. – Chichester, West Sussex: John Wiley & Sons, Inc., 2015. – P. 147–163.
9. Lakoff G. Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // *Metaphor and Thought* / ed. by A. Ortony. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – P. 202–252.
10. Lakoff G. *Metaphors We Live By* / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago: Chicago University Press, 1980. – 242 p.
11. Lakoff G. *Philosophy in the flesh* / G. Lakoff, M. Johnson. – New York: Basic Books, 1999. – 603 p.
12. Langacker R.W. Reference-point constructions / R.W. Langacker // *Cognitive Linguistics*. – 1998. – Volume 4. – Issue 1. – P. 1–38.
13. Holm Johansen S., Rivo S. Recycling Sham / Sarah Holm Johansen, Steve Rivo // *The Broken*. – 2019. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.netflix.com/ua-ru/title/81002391> (Останнє звернення 23.09.2020).
14. Sanford D.R. Metaphors are Conceptual Schemata that are Emergent over Tokens of Use / D.R. Sanford // *Journal of Cognitive Science*. – 2012. – Volume 13. – P. 211–235.
15. Fields E., Bowman R. Six degrees could change the world / Ed Fields, Ron Bowman. – 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=EU5tUY3W3WI> (Останнє звернення 23.09.2020).
16. Vermenych Y. Multimodal metaphoric construal of ecology in English documentaries / Y. Vermenych // *Scientific Journal of Polonia University*. – 2020. – Volume 38 (1–1). – P. 115–122.

EMERGENCE OF CONCEPTUAL METAPHORS IN ECOLOGICAL FILMIC DISCOURSE

Yana V. Vermenych, V.N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

E-mail: yanavermenich@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-16

Key words: *correlation-based metaphors, emergence, multimodal conceptual metaphor, semiotic mode (verbal, visual), similarity-based metaphors, schematization-based metaphors.*

Nowadays, in the context of the global ecological crisis, the task of raising ecological awareness becomes more urgent than ever. One of the effective instruments of achieving this end is documentary films, which in their turn, make use of conceptual metaphors, which are one of the main instruments of thinking and conceptualization.

This article presents an analysis of conceptual metaphors in ecological filmic discourse, in particular English documentaries addressing ecological issues. In my research, I focus on multimodal instantiations of conceptual metaphors. Theoretically, the article departs from the conceptual metaphor theory and moves on to the emergentist metaphor theory. It also extends the latter by taking into account multimodal manifestations of the metaphors under analysis. I consider verbal (written and spoken) and visual (static and dynamic images) semiotic modes. Taking English documentaries on ecological problems as empirical data, I aim to reveal how conceptual metaphors emerge in ecological filmic discourse. According to the emergentist metaphor theory, an individual conceptual metaphor emerges over language in use. The results obtained here show that individual conceptual metaphors in the discourse under study emerge over the elements of several semiotic modes (verbal, visual), as well as their interaction. The visual mode can contribute to conceptualization by vividly illustrating the information presented verbally, by appealing to the embodied experience, or by emphasizing certain features. It was also proved that the pairings of the source and target domains can happen on the basis of the correlation with the embodied or bodily experience; a certain similarity between the source and the target domains; the construal operation of schematization. These three kinds of metaphor motivation help to conceptualize complex ecological concepts or reconceptualize wrongly-perceived ones by appealing to their similarity to easier or better defined concepts, addressing the embodied experience, or schematizing one key feature into the target domain.

References

1. Forceville, Ch., Urios-Aparisi, E. Non-verbal and multimodal metaphor in a cognitive framework: agendas for research. *Multimodal metaphor*. Berlin-New York, Mouton de Gruyter, 2009, pp. 19-44.
2. Glucksberg, S., Keysar, B. How metaphors work. Ortony, A. (ed.) *Metaphor and Thought*. New York, Cambridge University Press, 1993, pp. 401-424.
3. Goossens, L. Metaphonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. *Cognitive Linguistics*, 1990, volume 1, issue 3, pp. 323-340.
4. Grady, J.E. Theories are buildings revisited. *Cognitive Linguistics*, 1997, volume 8, issue 4, pp. 267-290.
5. Holyoak, K., Thagard, P. *Mental Leaps: Analogy in Creative Thought*. Cambridge, Mass., MIT Press, 1996, 320 p.
6. Kövecses, Z. *Language, Mind and Culture: A Practical*. Oxford, Oxford University Press, 2006, 416 p.
7. Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. New York, Oxford University Press, 2010, 400 p.
8. Kövecses, Z. *Metaphor and Emergentism*. MacWhinney, B., O'Grady, W. (eds.). *The Handbook of Language Emergence*. Chichester, West Sussex, John Wiley & Sons, Inc., 2015, pp. 147-163.
9. Lakoff, G. Contemporary theory of metaphor. Ortony, A. (ed.) *Metaphor and thought*. Cambridge, Cambridge University Press, 1993, pp. 202-251.
10. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago, Chicago University Press, 1980, 242 p.
11. Lakoff, G., Johnson, M. *Philosophy in the flesh*. New York, Basic Books, 1999, 603 p.
12. Langacker, R.W. Reference-point constructions. *Cognitive Linguistics*, 1998, volume 4, issue 1, pp. 1-38.
13. Holm Johansen, S., Rivo, S. Recycling Sham. *The Broken*, 2019. Available at: <https://www.netflix.com/ua-ru/title/81002391> (Accessed 23 September 2020).
14. Sanford, D.R. Metaphors are Conceptual Schemata that are Emergent over Tokens of Use. *Journal of Cognitive Science*, 2012, volume 13, pp. 211-235.
15. Fields, E., Bowman, R. Six degrees could change the world. 2008. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=EU5tUY3W3WI> (Accessed 23 September 2020).
16. Vermenych, Y. Multimodal metaphoric construal of ecology in English documentaries. *Scientific Journal of Polonia University*, 2020, volume 38 (1-1), pp. 115-122.

Одержано 9.09.2020.

УДК 81'1:811.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-17

Н.Р. ДАНЧИШИН,

молодший науковий співробітник

Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка»

МУЛЬТИЕТНОЛЕКТ, ЕТНОЛЕКТ, ПІДЖИН ТА КОНТАКТНА МОВА В КОНТЕКСТІ ПОБУТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СЕРЕДОВИЩІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ ЛЬВОВА

У статті окреслено притаманні мовленню мігрантів явища мультиетнолекту, етнолекту, контактної мови, піджину тощо. Розглянуто особливості цих мовних явищ на прикладі різних мов (німецької, англійської, норвезької та ін.). Зокрема акцентовано увагу на причинах їх утворення. Також окреслено спільності та відмінності між аналізованими лінгвістичними поняттями, основою яких є спрошення граматики мови корінної нації.

Аналізовані явища містять велику кількість іноземної лексики, якої немає в літературному варіанті мови. Водночас вони творять нові форми, вибудовують свою специфічну граматику. Узято до уваги досвід іноземних дослідників, які працюють у цій темі, тож наведено приклади з тамтешніх реалій.

Зосереджено увагу на мультиетнолекті як мові сучасних європейських та заокеанських мегаполісів. Простежено поширення цього явища за межі вузьких груп мігрантів, де воно утворилося. Наприклад, у Німеччині тамтешня мішанка німецької та турецької мов популярна в молодіжних колах етнічних німців. Здійснено спробу порівняти реалії мовлення мігрантів на Заході із мовленням мігрантів в Україні. На підставі соціологічного дослідження «Престижність української мови в середовищі іноземних студентів Львова» проаналізовано особливості мови іноземних студентів трьох найбільших львівських вишів: Національного університету «Львівська політехніка», Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, Львівського національного університету імені Івана Франка.

Так, засвідчено примат комунікативної функції української мови в середовищі іноземних студентів; визначено найтипівші ситуації, у яких іноземці послуговуються українською мовою; здійснено спробу пояснення наявного стану речей. Мовлення іноземних студентів класифіковано як контактну мову та препіджин, що спричинене тимчасовістю перебування цих осіб на території України, а отже, непотрібністю повної інтеграції з українським суспільством.

Для підвищення інтересу до української мови з боку іноземних студентів запропоновано низку вправ із залученням сленгової лексики.

Ключові слова: мультиетнолект, етнолект, контактна мова, піджин, діалект, суржик, креольська мова, іноземні студенти, сленг, мовлення іноземних студентів, українська мова як іноземна, соціологічне дослідження.

В статье обозначены явления мультиэтнолекта, этнолекта, контактного языка, пиджина, присущие речи мигрантов. Рассмотрены особенности этих языковых явлений на примере различных языков (немецкого, английского, норвежского и др.). В частности акцентируется внимание на причинах их образования. Также определены общности и различия между рассматриваемыми лингвистическими понятиями, основой которых является упрощение грамматики языка коренной нации. Рассматриваемые явления содержат большое количество иностранной лексики, которой нет в литературном варианте языка. В то же время они создают новые формы, выстраивают свою специфическую грамматику.

В статье принят во внимание опыт зарубежных исследователей, работающих в этой теме, поэтому приведены примеры из тамошних реалий. Сосредоточено внимание на мультиэтнолекте как языке современных европейских и заокеанских мегаполисов. Прослежено распространение этого явления за пределы узких групп мигрантов, в рамках которых оно образовалось. Например, в Германии мест-

ная мешанина немецкого и турецкого популярна в молодежных кругах этнических немцев. Предпринята попытка сравнить реалии речи мигрантов на Западе с речью мигрантов в Украине. На основании социологического исследования «Престижность украинского языка в среде иностранных студентов Львова» проанализированы особенности языка иностранных студентов трех крупнейших львовских вузов: Национального университета «Львовская политехника», Львовского национального медицинского университета имени Данила Галицкого, Львовского национального университета имени Ивана Франко.

Так, засвидетельствован примат коммуникативной функции украинского языка в среде иностранных студентов; определены типичные ситуации, в которых иностранцы пользуются украинским языком; предпринята попытка объяснения существующего положения вещей. Речь иностранных студентов классифицирована как контактный язык и препиджин, что вызвано временностью пребывания этих лиц на территории Украины, а следовательно, ненужностью полной интеграции с украинским обществом. Для повышения интереса к украинскому языку со стороны иностранных студентов предложен ряд упражнений с использованием сленговой лексики.

Ключевые слова: мультиэтнолог, этнолог, контактный язык, пиджин, диалект, суржик, креольский язык, иностранные студенты, сленг, речь иностранных студентов, украинский язык как иностранный, социологическое исследование.

Тема мови некорінного населення надзвичайно важлива в країнах із високим рівнем імміграції, зокрема держав ЄС та заокеанія. В Україні нею предметно не займаються, тож ця розвідка є однією з перших спроб проаналізувати мовлення іноземців (конкретно – іноземних студентів) в Україні.

Явища своєрідних мовних «мутацій», до яких зараховуємо мультиетнолог, етнолог, контактні мови, пиджин досліджували, зокрема, Майкл Кляйн, Мануель Каstellс, Пія Куїст, Флорій Бацевич, Марія Акулова, Іржі Неквапіл, Марек Некула та ін.

У Західній Європі в середовищі іммігрантів і тих іноземців, хто здобуває освіту, дослідники спостерігають появу особливого етнічно не маркованого «мультиетнологу», у якому поєднуються елементи рідної мови вихідця з іншої країни (іноді і якоїсь із світових мов – найчастіше англійської) та державної мови. Таким мовним субстратом послуговуються ті, хто прибув на постійне або тимчасове проживання в іншу країну, для порозуміння між собою та з представниками корінного населення. Цей термін у науковий обіг ввели соціолінгвісти Майкл Кляйн [1, р. 83] та Пія Куїст [2, р. 143]. Мультиетнолог, по суті, став однією з найпоказовіших рис сучасних мегаполісів, яка характеризується дуалізмом інтеграції та окремішності громад іммігрантів, що, за Мануелем Каstellсом, воліють «бути глобально пов'язаними і локально від'єднаними, фізично та соціально» [3].

Прикладом цього явища служить, зокрема, так званий Kiezdeutsch у Німеччині, яким спілкуються в побуті вихідці з арабських країн, Туреччини, Сомалі. Причому, як зазначає М. Акулова, «кіцдойч» відрізняється від мови «гастарбайтерів» (заробітчан); цей специфічний мультиетнолог є «не тією самою німецькою мовою, якою говорять молоді люди винятково турецького походження, а тією, яку вживають для спілкування одне з одним представники різних етносів – зокрема й молоді етнічні німці» [4, с. 102]. Отже, провадить далі дослідниця, «кіцдойч варто розглядати як особливий варіант німецької мови» [4, с. 102].

«Кіцдойч» – не єдиний приклад такого феномену. У Нідерландах побуває мультиетнолог «Straattaal» (дослівно перекладається як «мова вулиці»), у Швеції – «Rinkebesvenska» (назва пов'язана з передмістям Стокгольма, де мешкає багато іммігрантів) [4, с. 102]. Фахівці також виокремлюють мультиетнологи данської, норвезької мов тощо (мовлення молодих іммігрантів у Копенгагені досліджувала, зокрема, Пія Куїст, а мовні практики іммігрантів в Осло – Бент А. Евендсен та Ун Рьойнелянд) [5].

Мультиетнолог спрощує граматику мови корінної нації, серед якої мешкають його носії, первинно вихідці з інших країн. Він містить велику кількість іноземної лексики, якої немає в літературному варіанті мови. Водночас мультиетнолог творить нові форми, вибудовує свою специфічну граматику. Наприклад, форма «this is + speaker (мовець)» («this is me» замість «it's me»), якою послуговуються підлітки в іммігрантських районах Лондона і яку не почуєш в інших частинах англійської столиці [6, р. 17–18]. Чи, приміром, у мультиетнологі німецької мови спостерігається тенденція до відмови від флексій, зокрема у присвійних займенниках не вживається постфікс, що вказує на жіночий рід іменників («Das ist mein Hose») [4, с. 103].

Схожим до мультиетнологу є значення терміна «етнолог». Останній виник «у результаті безперервного переміщення населення світу в епоху глобалізації, а звідси, й багатокультурного

та багатомовного сусідства людей у великих містах світу (особливо Західної Європи та Північної Америки)» [5]. За словами Флорія Бацевича, етнолект – це «різновид мови, що сформувався на чужому етнічному ґрунті групою прибульців, які бажають зберегти свою першу (рідну) мову для щоденної комунікації» [7]. Їржі Неквапіл та Марек Некула зазначають, що етнолект – це «різновид мови, якою говорять представники певних національних меншин або етнічних груп; фіксований тип (різновид) мови більшості, який характеризується тим, що в ньому є сліди мови меншин, якою говорять батьки чи давніші предки; іноді ще одна особливість полягає в тому, що мовці етнолекту вже не знають мови нації своїх предків, чії корені мають» [8].

Близьким до етнолекту є поняття так званої контактної мови – мови, яка виникає за контакту домінуючої в певному суспільстві мови з мовою індивіда з іншої етнічної спільноти (як варіант таким індивідом може бути іммігрант, іноземний студент, сезонний працівник з-за кордону, гастарбайтер тощо). За словами В. Белікова, «контактна мова ніколи не створюється навмисно, вона є результатом невдалої спроби вивчити мову комунікативного партнера», причому «вибір мови, на базі якої формується препіджин, визначається суто прагматичними причинами: основою його стає та мова, спрощена форма якої з певних причин виявляється ефективнішою для комунікації; внаслідок цього велика частина лексики піджину зазвичай походить з однієї з мов, які контактують; така мова в креолістиці називається лексифікатором» [9].

У лінгвістиці також є термін «піджин» – це «структурно спрощений дериват двох мов, із лексичним запасом півтора-двох тисяч лексичних одиниць, критична маса яких взята з мови-домінанта» [10]. Це «спрощена мова, яка розвивається як засіб спілкування між двома або більше етнічними групами, що розмовляють неспорідненими і/або взаємно незрозумілими мовами, але змушені більш-менш регулярно контактувати одна з одною в силу тих чи інших об'єктивних потреб; як правило, піджин є спрощеним засобом комунікації і не є рідною мовою для жодної з мовних спільнот, які ним користуються, але часто вивчається їх представниками як друга мова» [11]. Як зазначає Марта Говоська, «початково піджин не є рідним для мовця, тобто це (...) мова, яку провокує нагальна потреба короткочасного порозуміння, без подальшого занурення у спілкування та середовище іншого. У піджині мета і призначення мови порозумітися зведена до максимуму» [10]. Наступною стадією розвитку піджину є креольська мова – це «піджин, який стає рідною мовою лінгвістичної спільноти» [11].

Мета дослідження – окреслити підстави для дослідження української мови в етнічно неукраїнському середовищі в Україні – спільноті іноземних студентів Львова; завданням його є визначити особливості цього мовлення в контексті вищезaproпонованого термінологічного інструментарію.

Зі своєї практики викладання української мови як іноземної у групах студентів-іноземців першого курсу (це переважно вихідці з арабських та центральноафриканських країн), основною мовою навчання яких є англійська, зазначу, що для того, аби порозумітися з місцевими людьми на вулицях міста, у крамниці чи громадському транспорті, вони завчили елементарні фрази, необхідні для фатичної комунікації – під час привітання, замовлення продуктів харчування і, по суті, більш нічого, крім назв продуктів. Ці завчені фрази вони влітають у мовлення дуже спрощеною англійською чи рідною мовами. Власне, таким піджином вони послуговуються за потреби переходу із зони мовного комфорту, у якій вони перебувають, коли спілкуються зі співвітчизниками за місцем проживання. Це зумовлено винятково прагматичними потребами – ефективністю комунікації.

Відповідь на запитання, чому цього виявляється достатньо, дає М. Говоська: «Якщо їм не треба жити на одній території впродовж довгого часу, а просто перетнутись ненадовго, щоб, скажімо, виконати якусь побутову рутинну операцію – купити щось, продати чи обміняти? Не будете ж ви вивчати усі десятки тисяч слів і граматичних конструкцій, якщо, за найсприятливіших умов скористаєтесь словами “я дати риба тобі, ти дати хутро мені”» [10]. Таким короткочасним пунктом перебування для студентів львівських вишів, які навчаються англійською, є Україна – наприклад, згідно з результатами соціологічного дослідження, яке у квітні 2019 року провів Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою (далі – МІОК), більшість студентів-іноземців Львова не планують залишатися в Україні по завершенні навчання (39% респондентів планують повернутися до своєї рідної країни; 22,8 – планують переїхати до країни ЄС; 14,5 – до Канади чи США; 15,2 важко відповісти і лише 3,5% хочуть залишитися в Україні) [12].

Звісно, поняття «престижності мови» корелює зі сферою інтересів лінгвістичної прагматики, бо показує, наскільки практично студентів вивчити мову і яку користь вона йому принесе. Вочевидь, мотивацією для вивчення її є, крім отримання позитивної оцінки на іспиті в університеті, також послуговування українською мовою в щоденному побуті, вживання її в типових сценаріях мовної інтеракції – у крамницях, закладах харчування, охорони здоров'я тощо. Зрозуміло, що в містах, де домінує державна мова, мотивація її вивчення, а отже, й престиж мови більші. Більші вони, й коли студент планує залишитися в Україні, зокрема у Львові [13, с. 122].

Підґрунтям для таких показників є низка інших цифр, які ми виявили під час згаданого дослідження. Зокрема абсолютна більшість іноземних студентів не вивчала українську мову перед тим, як переїхати в Україну (тільки кожен десятий – 9,8%), більшість опитаних і не планують вивчати українську по закінченні вишу (41% – ні; 40,5 – важко сказати; 18,5% – так) [12]. Майже половина (47,2%) студентів володіє українською мовою на середньому рівні, читає тексти середньої складності та загальної тематики, кожен третій (33%) спілкується і читає зі словником, тобто має доволі низький рівень [12]. Якщо на першому курсі рівень мотивації вивчати мову доволі високий (7,43 бали з 10 балів), то з кожним наступним курсом мотивація падає, тож на 5-му вивчати українську мотивовані лише на 4,9 балів з 10. Найвищий рівень мотивації вивчати українську мову мають ті іноземні студенти, які хочуть здобути сертифікат про рівень володіння нею [12]. Перспективними для свого майбутнього іноземні студенти визначили такі мови: англійську (84,8%), українську (20,3%), російську (13,4%), іспанську (12,4%), арабську (9,9%), французьку (8,4%), польську (7,1%), німецьку (6,1%), гінді (4,3%), китайську (3%) та інші (4,3%) [12]. Рівень перспективності української мови в очах іноземних студентів падає з кожним наступним навчальним курсом: якщо на першому курсі українську вважають перспективною для свого майбутнього 31,1% респондентів, то на другому вже 21,1, третьому – 17,1, четвертому – 13,4, п'ятому – лише 2,4% [4]. Утім більшість студентів-іноземців визначають знання української мови престижним для себе: однозначно престижно – 29%, швидше престижно – 23,2, однаковою мірою престижно і ні – 19,6% [12].

Як показало дослідження, чи не всі іноземні студенти вживають українські слова, як з літературної мови, так і зі сленгу, діалекту та «суржику», поширеного на вулицях Львова (як-от, *дякс*, *круто*, *сорі*, *файно*, *семкі*, *понятно* тощо), у мовленні іншою мовою (рідною або англійською). Найчастіше респонденти вживають їх під час фатичної комунікації (послугуються фразами, що вживаються для етикету): *добрий день*, *дякую*, *як справи?*, *будь ласка*, *до побачення* тощо (рис. 1). Є українські слова, які студенти в спілкуванні англійською не перекладають, напр. *пара* (як-от, «how many para's you have today?») [12].

Рис. 1. Частотність вживання українських (зокрема зі сленгу та діалекту) слів під час повсякденної комунікації іноземних студентів Львова

Власне, українською мовою найчастіше послуговуються в побутових ситуаціях поза університетом та місцем проживання: наприклад, у громадських місцях – транспорті (81,8%), крамницях (90,2%), кафе та ресторанах (82,2%), закладах охорони здоров'я (68%). Натомість в академічному середовищі мовою спілкування здебільшого є англійська – 67,6%, а за місцем проживання студентів – їхня рідна мова (67,6%). Це наслідок того, що більшість навчальних курсів у вишах читають англійською, а більшість студентів-іноземців, як уже зазначалося, не зацікавлені залишатися в Україні по завершенні університету, тож і високої мотивації поглиблювати знання української не мають [12]. Більшість іноземних студентів послуговуються українською мовою щодня (55%), значна частина – декілька разів на тиждень (35%). Однак до українського культурного продукту (музики, фільмів, концертів, театральних вистав) інтерес украї низький [12].

Практичний наслідок із цього полягає в селекції відповідного навчального матеріалу під час викладання української мови як іноземної. Важливим та актуальним аспектом у засвоєнні іноземної мови як тієї, якою послуговуються в побуті, є вивчення пластів неофіційної лексики, зокрема сленгу, адже це стане запорукою вільного спілкування в іншому соціумі, себто поглибити розуміння розуміння мовлення, з яким іноземець, перебуваючи в країні побутованню мови, щоденно стикається на вулиці, у пресі та сучасній художній літературі.

Звісно, як ми вже зазначали, лєвова частка іноземців в Україні навчається у вишах і не має наміру залишатися в Україні чи здобувати громадянство України. Це зумовлює не надто жваву адаптацію в середовище власне українських студентів. Однак перебування в країні з іншою мовою, поза сумнівом, впливає на характер комунікації іноземного студента.

Розуміння сленгу сучасної української студентської молоді є важливим чинником для інтеграції іноземних студентів і кращого вивчення української мови. Тож доречним є долучити до курсу викладання УМІ тему про сленгову лексику.

Деякі фахівці з української мови як іноземної вже застосовують у навчальних матеріалах вправи на вивчення сленгу. Зокрема в ігровому додатку до підручника «Яблуко. Вищий рівень», виданого Українським католицьким університетом, подано зразки сленгової лексики, поширеної в студентському середовищі; наприклад, подано словосполучення «завалити екзамен», а одна з ігор називається «Йой! Капець» [14, с. 17, 25].

Вважаємо, що впровадження теми сленгу до курсу української мови як іноземної є цілком доречним і на часі, адже вивчення сленгу сприятиме кращому розумінню сучасної української мови, а також більшій інтеграції іноземного студента в українськомовне середовище. Адже сьогодні сленг став невід'ємною частиною публічного простору: такою лексикою рясніють медіа, реклама, художня література, не кажучи вже про повсякденну комунікацію, передусім молоді. Тож вивчення її в курсі української мови як іноземної є органічним явищем.

У майбутньому доцільно працювати над створенням нових навчальних матеріалів, які міститимуть приклади найчастіше вживаних сленгізмів. І в них, зокрема, можна було б ужити вправи на зразок поданих нижче.

Отже, є низка слів, які мають узвичаєне значення в літературній мові, але в сленгу набувають іншого. Часто така омонімія утворюється завдяки метафоризації. Наприклад: «залити воду в чайник – залити відео в інтернет». Інші ж значення виникають унаслідок фонетичної або графічної подібності українського слова на іншомовне (здебільшого англійське), як-от: «мило» (електронна пошта) і «mail» [13, с.124].

Можна запропонувати студентам таку вправу:

Знайдіть у реченнях слова, вжиті у «сленговому» значенні, і складіть із ними свої речення, у яких це слово матиме значення, узвичаєне в літературній мові.

1. Залити нове відео на свій сайт в інтернеті відтепер значно простіше.
2. До іспиту студентка хотіла підтягнути всі свої хвости.
3. Вечорами подруга любила переглядати багатосерійне мило.
4. Остап не часто перевіряв своє мило, тож там накопичилося з десяток непрочитаних листів.
5. Випускники зависали на вечірці до ранку.
6. Сайт нашого підприємства завис на кілька годин.
7. Двір був рясно всіяний бичками.
8. На кнопці клавіатури стерся равлик.

9. За святковим столом Олена наїхала на Сергія за вчорашню витівку.
10. Його щодня пресувало керівництво новими складними дорученнями.
11. Оксана весь день сушила голову над питанням, що одягнути в театр.
12. Між другою та четвертою парою в студентів було вікно.

Можна також запропонувати й іншу вправу:

Замініть сленгові слова на слова з літературної мови.

1. На старій клаві неможливо було друкувати.
2. Ніка морозилася підійти до Дена.
3. Комп глючив, тому я недоробив реферат.
4. Я часто пощу на фб і в інсті, а мій останній пост назбирав понад тисячу лайків.
5. Степухи не вистачило на нову трубу.
6. По телеку показують увесь день суцільне мило.
7. Лаба виявилася дуже складною.
8. Навпроти універу працює цілодобовий магаз.
9. На виборах він топив за одного з кандидатів.
10. У дворику ми часто шпілюємо у футбик [13, с. 124].

Ще одна вправа така:

Замініть сленгові фразеологізми висловами з літературної мови:

1. Ми майже перемогли у змаганнях, але наш капітан заповров бочину.
2. Після оголошення результатів іспиту я випав в осад.
3. П'яний в зюю водій спровокував ДТП.
4. Учора директор весь день компостував мені мозок.
5. Останній іспит ми склали на шару [13, с. 124].

На нашу думку, вивчення такої простонародної лексики сприятиме підвищенню інтересу до української мови з боку іноземних студентів, покращуватиме їхню успішність, сприятиме інтеграції у середовище українських студентів і зацікавлюватиме вивчати інші стилі літературної мови.

Отже, судячи, зокрема, й з результатів здійсненого дослідження, можемо ствердити, що українська мова виконує функцію міжетнічної комунікації, себто є мовою міжнаціонального спілкування. На відміну від країн Західної Європи, де десятками років відбувається імміграція осіб з близькосхідних та африканських країн, і подальша їх інтеграція передбачає послуговування державною мовою країни, у яку вони переселилися (це й спричинило утворення «мультиетнолектів»), в Україну іноземці (до речі, лєвова частка їх прибуває з тих самих регіонів) здебільшого приїздять тимчасово – навчатися у вишах. Оскільки політика українських університетів спрямована переважно на створення англомовних курсів для таких студентів, мотивація вивчити українську мову в останніх має невисокі показники. Тож більшості вистачає запам'ятати найелементарніші слова та фрази мови вулиці, які можна вживати в повсякденній комунікації (у крамницях, транспорті тощо), а інтеграція з українськомовними студентами, якщо й відбувається, то зазвичай пасивно. Тому говорити про наявність масового «мультиетнолекту» на кшталт того, який є сьогодні, наприклад, у німецькій, норвезькій, нідерландській, шведській мовах, не доводиться. Комунікація іноземних студентів за допомогою українських слів відбувається, радше, на рівні контактної мови або препіджину. Про наявність етнолекту можна судити, дослідивши мовлення груп етнічно неукраїнського походження, які ведуть свою життєдіяльність на території України, як-от цигани чи кримські татари. Це служить науковим інтересом для подальших досліджень. У підсумку пропонуємо в курси української мови як іноземної закладати вивчення сленгової чи іншої неофіційної лексики, що сприятиме більшому зацікавленню українською мовою з боку іноземних студентів.

Список використаної літератури

1. Clyne M. *Lingua franca and ethnolects in Europe and beyond* / M. Clyne // *Sociolinguistica*. – 2000. – Vol. 14. – P. 83–89.
2. Quist P. *Ny københavnsk 'multietnolekt'. Om sprogbrug blandt unge i sprogligt og kulturelt heterogene miljøer* / P. Quist // *Danske Talesprog*. – 2000. – Vol. 1. – P. 143–211.

3. Castells M. The Information Age, Economy, Society: Volume I – the Rise of the Network Society (Second Edition) / M. Castells. – Oxford: Blackwell, 2000. – 594 p.
4. Акулова М.Е. «Кицдойч» – молодежний мультиетнолект в Германії / М. Акулова // *Культура народів Причорномор'я*. – 2012. – № 226. – С. 102–103.
5. Кшановський О.Ч. Читанка. Граматика перської мови [Електронний ресурс] / О.Ч. Кшановський. – Режим доступу: URL: <http://eastphil.knlu.edu.ua/wpcontent/uploads/2016/02/Читанка.Граматика.pdf> (останнє звернення: 03.10.2020).
6. Cheshire J. Contact, the feature pool and the speech community: The emergence of Multicultural London English / J. Cheshire, P. Kerswill, S. Fox // *Journal of Sociolinguistics*. – 2011. – Vol. 15. – Issue 2. – P. 151–196.
7. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації [Електронний ресурс] / Ф.С. Бацевич. – Режим доступу: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/e> (останнє звернення: 03.10.2020).
8. Nekvapil J. Ethnolect [Електронний ресурс] / J. Nekvapil, M. Nekula. – Режим доступу: <https://www.czechency.org/slovník/ETNOLEKT> (останнє звернення: 03.10.2020).
9. Беликов В.И. Социолінгвістика / В.И. Беликов, Л.П. Крысин. – М.: Юрайт, 2016. – 337 с.
10. Госовська М. Піджин: квазімова, яка нікому не є рідною [Електронний ресурс] / М. Госовська. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-50137149> (останнє звернення: 03.10.2020).
11. Іжик М. О. Піджин [Електронний ресурс] / М. Іжик. – Режим доступу: <https://www.keergoingto.com/pidgin> (останнє звернення: 03.10.2020).
12. Гойсан В. Престижність української мови в середовищі студентів-іноземців Львова (Опитування іноземних студентів ЛНМУ ім. Данила Галицького, НУ «Львівська політехніка», ЛНУ ім. Івана Франка) [Електронний ресурс] / В. Гойсан, Н. Данчишин, І. Ключковська, О. Горда. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2020. – 24 с. – Режим доступу: http://miok.lviv.ua/wp-content/uploads/2020/01/Doslidzhennia_inozemni-studenty.pdf (останнє звернення: 03.10.2020).
13. Данчишин Н. Вивчення сленгу в курсі української мови як іноземної / Н. Данчишин // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація»*. – 2019. – № 2. – С. 121–125.
14. Синчак О. Додаток «Комунікативні ігри та розваги» до підручника з української мови як іноземної «Яблуко» (вищій рівень) / О. Синчак. – Львів: Видавництво УКУ, 2015. – 58 с.

MULTIETHNOLECT, ETHNOLECT, PIDGIN AND CONTACT LANGUAGE IN THE CONTEXT OF USING UKRAINIAN LANGUAGE AMONG FOREIGN STUDENTS IN LVIV

Nazar R. *Danchyshyn*, Lviv Polytechnic National University (Ukraine)

E-mail: nazar.danch@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-17

Key words: *multiethnolect, ethnolect, contact language, “pidgin”, dialect, “surzhyk”, Creole language, foreign students, slang, speech of foreign students, Ukrainian as a foreign language, sociological research.*

In this article the phenomena of multiethnolect, ethnolect, contact language and pidgin has been analyzed, which are inherent in the speech of migrants. The peculiarities of this linguistic phenomena are based on the example of different languages (German, English, Norwegian, etc.). In particular, emphasis is placed on the reasons for their formation. The commonalities and differences between analyzed linguistic concepts are also outlined.

The analyzed phenomena contains a large amount of foreign vocabulary, which is not in the literary version of the language. At the same time, they create new forms, build their specific grammar. The experience of foreign researchers working on this topic is taken into account, so examples from local realities are given.

The focus is on multiethnolect as a language of modern European cities. The spread of this phenomenon beyond the narrow groups of migrants, where it was formed, is traced. For example, in Germany, a mixture of German and Turkish is popular among ethnic German youth. An attempt is made to compare the realities of migrant speech in Europe with the speech of migrants in Ukraine. Based on

the sociological study «Prestige of Ukrainian language among foreign students in Lviv» the features of the language of foreign students of three largest Lviv universities: Lviv Polytechnic National University, Danylo Halytskyi Lviv National Medical University, Lviv National University have been analyzed.

According to the study, almost all foreign students use Ukrainian words, both in literary language and in slang, dialect and «surzhyk» are common on the streets of Lviv.

In fact, Ukrainian language is most often used in everyday situations outside the university: for example, in public places – transport (81.8%), shops (90.2%), cafes and restaurants (82.2%), health care facilities (68%). In contrast, in the academic environment, the language of communication is mostly English – 67.6%, and at the place of residence of students – their native language (67.6%). This is due to the fact that most university courses are taught in English, and most foreign students, as already mentioned, are not interested in staying in Ukraine after graduation, so they are not highly motivated to deepen their knowledge of Ukrainian.

Thus, the primacy of the communicative function of Ukrainian language among foreign students is attested; the most typical situations in which foreigners use Ukrainian language are identified; an attempt has been made to explain the current state of affairs. The speech of foreign students is classified as a contact language and *prepidzhin*, which is caused by the temporary stay of these people on the territory of Ukraine, and hence the need for full integration with Ukrainian society.

To increase the interest in Ukrainian language by foreign students, exercises with the use of slang vocabulary have been proposed.

References

1. Clyne, M. Lingua franca and ethnolects in Europe and beyond. *Sociolinguistica*, 2000, vol. 14, pp. 83-89.
2. Quist, P. *Ny københavnsk 'multietnolekt'. Om sprogbrug blandt unge i sprogligt og kulturelt heterogene miljøer* [New Copenhagen Multiethnolect. Language Use among Young Young Speakers in linguistically and culturally heterogeneous neighborhoods]. *Danske Talesprog* [Danish Spoken Languages], 2000, no. 1, pp. 143-211.
3. Castells, M. *The Information Age, Economy, Society: Volume I - the Rise of the Network Society* (Second Edition). Oxford, Blackwell, 2000, 594 p.
4. Akulova, M.E. "Kytsdojch" - *molodjozhnyj mul'tyethnolekt v Germanii* [KitzDeutsch - a youth multi-ethnolect in Germany]. *Kul'tura narodov Prichernomor'ia* [Culture of nations of the Black Sea region], 2012, no 226. pp. 102-103.
5. Kshanovs'kyi O.Ch. *Chytanka. Hramatyka pers'koi movy* [Reader. Persian grammar]. Available at: <http://eastphil.knlu.edu.ua/wpcontent/uploads/2016/02/Читанка.Граматика.pdf> (Accessed 3 October 2020).
6. Cheshire, J., Kerswill, P., Fox, S. (2011). Contact, the feature pool and the speech community: The emergence of Multicultural London English. *Journal of Sociolinguistics*, 2011, vol. 15, issue 2, pp. 151-196.
7. Batsevych, F.S. *Slovnnyk terminiv mizhkul'turnoi komunikatsii* [Dictionary of terms of intercultural communication]. Available at: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/e> (Accessed 3 October 2020).
8. Nekvapil, J., Nekula, M. *Etnolekt* [Ethnolect]. Available at: <https://www.czechency.org/slovník/ETNOLEKT> (Accessed 3 October 2020).
9. Belikov, V.I., Krysyn, L.P. *Sotsiolingvistyka* [Sociolinguistics]. Moscow, Yurait Publ., 2016, 337 p.
10. Hosovs'ka, M. *Pidzhyn: kvazimova, iaka nikomu ne ie ridnoiu* [Pidgin: a quasi-language that is not native to anyone]. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-50137149> (Accessed 3 October 2020).
11. Izhyk, M.O. *Pidzhyn* [Pidgin]. Available at: <https://www.keepgoingto.com/pidgin> (Accessed 3 October 2020).
12. Hojsan, V., Danchyshyn, N., Kliuchkovs'ka, I., Horda, O. *Prestyzhnist' ukrains'koi movy v seredovyschi studentiv-inozemtsiv L'vova* [Prestige of the Ukrainian language among foreign students in Lviv]. Lviv, Lviv Polytechnic National University Publ., 2020, 24 p. Available at: http://miok.lviv.ua/wpcontent/uploads/2020/01/Doslidzhennia_inozemni-studenty.pdf (Accessed 3 October 2020).
13. Danchyshyn, N. *Vyvchennia slengu v kursy ukrains'koi movy iak inozemnoi* [Learning slang in the course of Ukrainian as a foreign language]. *Naukovyi visnyk Khersons'koho Derzhavnoho Universytety* [Scientific bulletin of Kherson State University], 2019, no. 2, pp. 121-125.
14. Synchak, O. *Dodatok "Komunikatyvni ihry ta rozvahy" do pidruchnyka z ukrainskoi movy yak inozemnoi "Iabluko" (vyshchyi riven)* [Addition "Communicative games and entertainment" to the textbook on Ukrainian as a foreign "Apple" (higher level)]. Lviv, Vydavnytstvo UKU Publ., 2015, 58 p.

Одержано 14.08.2020.

УДК 811.111:316.77

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-18

Н.В. ЗІНУКОВА,

*доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри англійської філології та перекладу
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

РЕАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ АНГЛОМОВНОГО ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті розглянуто особливості англомовного ділового дискурсу, який функціонує в одній з найважливіших сфер міжкультурного спілкування – бізнес-комунікації. Виділено його специфічні характеристики, визначено побудову простору дискурсу за принципом лінійності (повторення та ступінчастість) та критерії певного типу дискурсу.

На основі функціональної типології виділено типи і підтипи англомовного бізнес-дискурсу, який обслуговує зовнішньоекономічну діяльність; розглянуто його логіко-композиційну організацію.

Враховуючи соціолінгвістичні параметри, виокремлено сфери функціонування професійного інституціонального ділового дискурсу (професійну: переговори, презентації, доповіді; академічну і публічну: науково-популярні матеріали, доповіді, статті тощо. З'ясовано значення тема-рематичного оформлення висловлювання в англійському та українському інституціональному діловому дискурсі для подолання складностей і запобігання помилок у процесі перекладу; встановлено його основні комунікативні стратегії (аргументативну та маніпулятивну), які реалізують інтенції автора висловлювання. Проаналізовано мовні одиниці, що становлять мовленнєві акти (асертиви, комісиви, директиви, мовленнєві декларативи) і використовуються для обговорення професійних проблем, що дозволило виявити і пояснити роль мовних структур у ментальних процесах розуміння і продукування всіх типів текстів, що обслуговують сучасну ділову комунікацію, та обирати правильну стратегію перекладу.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, ділова комунікація, комунікативні стратегії, мовленнєвий акт, інституціональний діловий дискурс.

В статье рассмотрены особенности англоязычного делового дискурса, который функционирует в одной из важнейших сфер межкультурного общения – бизнес-коммуникации. Выделены его специфические характеристики, определено построение пространства дискурса по принципу линейности (повторение и ступенчатость) и критерии определенного типа дискурса.

На основе функциональной типологии выделены типы и подтипы англоязычного бизнес-дискурса, который обслуживает внешнеэкономическую деятельность; рассмотрена его логико-композиционная организация.

Учитывая социолингвистические параметры, выделены сферы функционирования профессионального институционального делового дискурса (профессиональная: переговоры, презентации, доклады; академическая и публичная: научно-популярные материалы, доклады, статьи и т. п.). Выяснено значение тема-рематического оформления высказывания в английском и украинском институциональном деловом дискурсе для преодоления сложностей и предотвращения ошибок в процессе перевода; установлены его основные коммуникативные стратегии (аргументативные и манипулятивные), которые реализуют интенции автора высказывания. Проанализированы языковые единицы, которые составляют речевые акты (асертивы, комисивы, директивы, речевые декларативы) и используются для обсуждения профессиональных проблем, что позволило выявить и объяснить роль языковых структур в ментальных процессах понимания и выработки всех типов текстов, обслуживающих современную деловую коммуникацию, и выбирать верную стратегию перевода.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, деловая коммуникация, коммуникативные стратегии, речевой акт, институциональный деловой дискурс.

Бізнес-комунікація охоплює досить різнопланові ділові сфери, тому особливістю дискурсу ділового спілкування вважається його багатофункціональність. Ситуації ділового спілкування, які включають в себе різні аспекти ділового життя суспільства (транспорт, промислове обладнання, послуги готельного та ресторанного бізнесу, інформаційні технології, економіку й фінанси, управління, маркетинг та рекламу, зв'язки з громадськістю тощо), обслуговує саме діловий дискурс. Іншими словами, можна стверджувати, що дискурс ділового спілкування включає в себе елементи інших видів інституційного дискурсу. Знання сукупності основних характеристик англомовного ділового дискурсу з позицій функціональної лінгвосинергетики, у фокусі уваги якої перебувають процеси формування його функціонального простору; різних видів функціональних зв'язків між компонентами дискурсу; вербальних засобів у процесі їхньої взаємодії на шляху до комунікативної мети; структури; мовних одиниць, що становлять мовленнєві акти (асертиви, комісиви, директиви, мовленнєві декларативи) і використовуються для обговорення професійних проблем, дозволяє виявити і пояснити роль мовних структур у ментальних процесах розуміння і продукування усіх типів текстів, що обслуговують сучасну ділову комунікацію.

Дослідження проблеми сутності, структури, функціонування і типології дискурсу є одним з основних напрямів світової лінгвістики. На сьогодні існує велика кількість праць сучасних дослідників, присвячених висвітленню різних аспектів дослідження дискурсу [1–6; 8; 10–14; 16; 17; 20; 22; 25].

Отже, необхідно підкреслити, що сьогодні дискурс є предметом міждисциплінарного аналізу, зважаючи на методологічну неоднозначність підходів до розуміння суті дискурсу. Для нашого дослідження вивчення та аналіз розглянутих концепцій дозволяє прийняти таку позицію: дискурс не є проміжним ланцюгом між мовленням, спілкуванням та мовною поведінкою. Текст виступає як вербальна форма понятійного змісту дискурсу, його мовна репрезентація, кінцевий продукт, що впливає на процеси мислення адресата за комунікативним та прагматичним наміром автора. Дискурс є зовнішнім середовищем, в якому формується текст, а текст виступає як теоретична конструкція, яка доступна для лінгвістичного аналізу. Іншими словами, дискурс є складним феноменом, матеріалізованим продуктом мовленнєвої діяльності, результатом якої виступає текст.

Метою статті є аналіз ділового дискурсу як інституційної категорії для виділення сукупності його основних характеристик з позицій функціональної лінгвосинергетики, у фокусі уваги якої перебувають процеси формування функціонального простору дискурсу, різні види функціональних зв'язків між компонентами дискурсу, вербальні засоби у процесі їхньої взаємодії на шляху до комунікативної мети.

На цей момент майже не існує сфери людської діяльності, в якій ділове спілкування, або бізнес-комунікація, не відіграло б значної ролі, оскільки його основною функцією є передавання інформації, спрямоване на отримання взаємної вигоди. Бізнесова комунікація як процес соціальної взаємодії у пізнавально-трудої діяльності та засіб корекції як обов'язкова складова всіх без винятку бізнесових дій виконує «цементуючу» роль у ділових відносинах (підписання угод, усна чи письмова домовленість тощо). Іншими словами, якість володіння діловою комунікацією може стати запорукою успішних бізнесових втілень.

Важливість бізнес-комунікації у сучасних умовах полягає ще й у тому, що в процесі ділових відносин комунікативні сторони не тільки обмінюються інформацією стосовно бізнес-інтенцій, але відбувається процес сприйняття одного бізнес-партнера іншим. Саме тут вкрай важливу роль відіграють мовні засоби оформлення ділового спілкування. Бізнес-відносини самі по собі не є простим процесом, тому важливість бізнес-комунікації полягає в умінні зрозуміло висловити бізнес-наміри. Чим простіше одна сторона висловлює свої думки, тим зрозумілішими вони є для іншої, а цей фактор може стати запорукою довіри та довгострокових бізнес-відносин.

Вивчення сучасних лінгвістичних процесів неможливе без зв'язків класичної лінгвістичної науки з дослідженнями структурної лінгвістики, філософії мови, психології, комп'ютерної лінгвістики, лінгвогеографії, соціолінгвістики, прагмалінгвістики, когнітивної лінгвістики, лінгвокібернетики та інших сфер мовного пізнання.

Бізнес-комунікація передбачає поєднання категорій бізнесу та мови. Наскільки успішними є їхнє поєднання, настільки успішним може бути їхнє впровадження.

Згідно з типологією дискурсу виділено два основних типи: *особистісно орієнтований* (персональний) і *статусно орієнтований* (інституціональний) дискурси. Персональний реалізується у неформальному спілкуванні, характеризується діалогічністю, еліптичністю й значною кількістю невербальної інформації. Вважається, що інституційний дискурс – це мовленнєва взаємодія людей, які реалізують свої статусно-рольові можливості у межах суспільних інститутів, обов'язковою складовою яких є спілкування. Такий дискурс характеризується так званою шкалою соціальних відносин, спрямованістю мовленнєвих потоків на вирішення окремих проблем і впливом на соціальну інтеракцію людей, інтенційність мовленнєвого потоку та його моделювання [10; 14; 16].

Але, на думку фахівців, незважаючи на поділ дискурсу на інституційний й персональний, доцільно враховувати той факт, що спілкування як таке є неоднозначним феноменом, і в особистісно орієнтованому дискурсі присутні риси статусно орієнтованого і навпаки. Отже, розглядаючи характеристики та особливості інституційного дискурсу, беремо до уваги той факт, що такий тип є поєднанням статусно-рольових і персональних елементів [10].

Наступним кроком буде аналіз ділового дискурсу як інституційної категорії з метою виділення сукупності його основних характеристик з позицій функціональної лінгвосинергетики, у фокусі уваги якої перебувають процеси формування функціонального простору дискурсу, різні види функціональних зв'язків між компонентами дискурсу, вербальні засоби у процесі їхньої взаємодії на шляху до комунікативної мети.

Ділова комунікація відбувається відповідно до прийнятих у діловому світі норм і правил, крім того, вона регламентується досить жорсткими стандартами. Основним завданням ділової комунікації є вирішення різних ділових питань, обмін професійними даними й фактами. Основною метою ділового спілкування, на думку спеціалістів, є встановлення умов співробітництва, досягнення ділової домовленості між сторонами-партнерами або одностороннє визначення позиції за певним питанням.

У результаті проведеного аналізу необхідно зауважити, що сьогодні дослідники не мають єдиної думки щодо трактування поняття «діловий дискурс». Деякі західні автори вважають, що діловий дискурс належить до професійного. Так, наприклад, Т.О. Ширяєва, використовує ці поняття як взаємозамінні [27, с. 36]. Але більшість дослідників відзначають, що вивчення дискурсивних характеристик ділової комунікації проводиться недостатньо [5; 8; 17; 27–30]. Отже, можна побачити, що такі терміни, як «мова для спеціальних цілей», «ділова мова», «діловий дискурс» використовуються паралельно, й різниця між ними остаточно не визначена. Спираючись на сучасні дослідження, можна зробити висновок, що діловий дискурс – це складне багатоаспектне утворення, яке вивчається з різних позицій.

З точки зору функціональної лінгвосинергетики англійський діловий дискурс є складною відкритою нелінійною прагмасемантичною системою, що самоорганізується, має постійну взаємодію із зовнішнім середовищем та проходить етапи хаотизації й упорядкування, які постійно чергуються [19; 26]. Необхідно зауважити, що при цьому метою існування такої системи є забезпечення конструктивної співпраці і партнерських відносин комунікантів, пошук шляхів спільного вирішення проблем, модифікація ситуації спілкування на користь учасників спілкування, здійснення прагматичного впливу на співрозмовників. Усе це забезпечено стабільним адекватним обміном дискурсивної системи смислів із зовнішнім середовищем (комунікативною ситуацією й свідомістю комунікантів), яка визначає особливості й жанр дискурсу.

У нашій роботі ми розглядаємо бізнес-дискурс як професійно орієнтований дискурс. В.С. Григор'єва та М.К. Любимова визнають, що бізнес-дискурс обмежений рамками професіональної діяльності бізнесменів та має чітку структуру: установлення контакту, орієнтація в ситуації, обговорення питання або проблеми та пошук оптимального рішення, прийняття рішення, вихід з контакту [7, с. 5]. Л.П. Науменко вважає, що бізнес-дискурс є частиною макроекономічного дискурсу та актуалізується в чотирьох основних сферах: комерції, виробництві, фінансах і посередництві [17, с. 122]. На думку Г.Г. Буркитбаєвої, бізнес-дискурс характеризується специфічним напрямом, який виділяє 3 сфери: професійну, академічну та публічну [5, с. 140].

Ю.В. Данюшина виділяє такі підтипи функціональної типології бізнес-дискурсу: навчально-академічний бізнес-дискурс – виконує освітню функцію (в навчальних

посібниках, довідниках, дослідженнях різних аспектів бізнесу, економіки, менеджменту, а також у тренінгах, навчальних кейсових ситуаціях, в бізнес-консалтингу та коучингу); дискурс бізнес-медіа – виконує інформаційно-полемічну функцію (у друкованих та електронних ЗМІ з бізнес-проблематики); публічний бізнес-дискурс – виконує функцію аргументативного впливу (наприклад, дискурс звітів і нарад, виступів керівників компаній, презентації, PR та реклама тощо); документний бізнес-дискурс – виконує регулятивну функцію (внутрішня і зовнішня ділова кореспонденція, корпоративна документація, статuti компаній та організацій тощо); дискурс професійного ділового спілкування – виконує інформаційно-персуазивну (впливову) функцію (переговори, спілкування з клієнтами, колегами, в тому числі, виробничо-технічний бізнес-дискурс, а також бізнес-сленг і арго, наприклад, специфічна мова біржових трейдерів – переважно, усний), виконує інформаційно-інструментальну функцію [8, с. 140].

У нашому дослідженні ми використовуємо основні положення прагматичного та функціонально-синергетичного підходів до ділового дискурсу, що обслуговує цю сферу діяльності. Це сприятиме підвищенню ефективності медіаційної діяльності у бізнес-комунікації, учасникам якої необхідно:

- здійснювати прагматичний вплив на співрозмовника, зберігаючи при цьому партнерські стосунки;
- подавати свою точку зору у найвигіднішому світлі, уникаючи при цьому згадування недоліків або маскуючи їх за допомогою різних мовних засобів;
- виявляти завуальовані ознаки конфлікту або наміри сторін, які вони не виявляють відкрито;
- у деяких випадках не висловлювати своє негативне ставлення до предмета розмови або її учасників у прихованій формі.

Якщо майбутні перекладачі обізнані із структурою та функціональною перспективою побудови ділового дискурсу, вони зможуть вдало обирати й комбінувати різнорівневі лінійні й нелінійні мовленнєві засоби, елементи дискурсу й функціональні зв'язки між висловлюваннями в оптимальній послідовності.

Далі розглянемо діловий англійський дискурс як інституціональну категорію та виділимо його основні структурні й лінгвістичні характеристики. У час стрімкого розвитку глобалізованого світу зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) виходить на перший план у процесі вирішення питань, що зумовлюють життєдіяльність світової спільноти в цілому. Як бачимо, для аналізу складного і комплексного феномену, яким, безумовно, є діловий дискурс, необхідно враховувати певні теоретико-методологічні передумови. Перш за все, наше дослідження базується на положеннях функціональної лінгвосинергетики, які дозволяють розуміти функціональний простір ділового дискурсу як систему прагма-семантичних властивостей мовлення, що саморегулюється.

На думку дослідників, інституційний діловий дискурс – це статусно-рольова мовленнєва діяльність людей, загальною рисою якої є ділові відносини, що спрямовані на отримання прибутку та базуються на нормах і правилах спілкування ділової спільноти. Продуктом ділового дискурсу є регламентований текст, який актуалізує лінгвістичні й екстралінгвістичні фактори [26, с. 37].

Найважливішими рисами ділового дискурсу вважаються:

1. Загальна ділова картина світу, яка є найголовнішою характеристикою інституційної комунікації.
2. Діяльність, спрямована на отримання прибутку в межах умов співробітництва, досягнення ділової домовленості між двома й більше зацікавленими сторонами або одностороннього визначення позиції щодо певного питання.
3. Специфічні учасники – спеціалісти й керівники усіх рівнів, чия професійна діяльність пов'язана з торгівлею, виробництвом, послугами, фінансовими розрахунками, транспортними питаннями, інформаційними технологіями; ділові люди, які займаються бізнесом; підприємці; науковці, які займаються науковими бізнес-розробками та підготовкою спеціалістів і здійснюють консалтингові та експертні послуги; різні клієнти; люди, які виявляють зацікавленість у бізнесі.

Крім того, необхідно зауважити на певну асиметричність ділового спілкування, яка зумовлена самим соціальним інститутом, що створює стандарти певної комунікативної

поведінки як адресанту, так і адресату ділового дискурсу. Ця асиметричність проявляється у певних комунікативних ролях: наприклад, агент – агент, тобто два рівноправних представники; агент – клієнт, іншими словами, нерівно статусні сторони.

4. Специфічний соціальний хронотоп, що властивий для ділового дискурсу і відображає його специфіку, а не тривимірний простір і астрономічний час.

5. Специфічні цінності – отримання прибутку, ефективне управління, створення партнерських відносин, моніторинг конкурентного середовища, відбір і підготовка кадрів, тощо.

6. Специфічні стратегії ділового дискурсу – переговори, презентації, доповіді, співбесіди, інтерв'ю, тренінги, ділові збори, телефонні розмови, статті у спеціальних ЗМІ тощо [26, с. 38–39].

Перелічені риси вважаються *основними параметрами* ділового дискурсу, які характеризують його як особливий тип інституціонального дискурсу і зумовлюють структуру й зміст його текстів.

Розглянемо сфери ділового дискурсу, оскільки кожна сфера ділового спілкування встановлює специфічні вимоги до лексичного, граматичного, стилістичного, прагматичного, структурно-композиційного оформлення висловлювань учасників комунікації й відображає специфіку концептуалізації комунікантами реалій певної сфери ділової взаємодії [24, с. 111].

Дослідники виділяють три основні, найбільш стабільні сфери функціонування інституціонального ділового дискурсу: професійну, академічну й публічну [27, с. 40]. Такий поділ зумовлено соціолінгвістичними параметрами, а саме: комунікантами, комунікативними ситуаціями, які, у свою чергу, відображаються у мові. Кожна із сфер характеризується своїми користувачами, галуззю застосування й типами текстів.

Професійна сфера, яка безпосередньо обслуговує процес ділової діяльності, перебуває у центрі. Вона чітко структурована і, як правило, складається з п'яти основних фаз: орієнтація у ситуації, встановлення контакту, обговорення питання або пошук оптимального рішення, прийняття рішення, вихід з контакту [27]. Тут реалізуються функції усіх трьох рівнів комунікації: фатична (на рівні перцепції), інформаційна й впливова функція взаємодії (на рівні комунікації).

Далі виокремлюється академічний інституціональний дискурс, завданням якого є науковий аналіз практичної діяльності, нові розробки усіх складових ділової діяльності, здійснення експертних, консалтингових послуг, підготовка кадрів тощо. Діловий академічний дискурс реалізується у вигляді доповіді, статті, реферату тощо. Основні функції цієї сфери – створення, отримання та зберігання спеціальних знань [27, с. 42], а діловий дискурс тут виконує інформаційну функцію ділового спілкування, яка превалює над фактичною і впливовою.

І останній тип – публічний інституціональний дискурс, призначенням якого є розповсюдження інформації про професійну діяльність, обмін досвідом і заохочення прибічників. Сюди належать усі пов'язані з діловою тематикою матеріали ЗМІ. Ця сфера ділового дискурсу, на відміну від професійної та академічної, характеризується імпліцитною оцінкою викладення, що обумовлено особливістю сприйняття таких матеріалів адресатами. Обов'язковою є орієнтація на партнера, урахування його точки зору тощо [27, с. 43].

Існує ще один підвид запропонованої класифікації інституціонального дискурсу, так званий прикордонний, який реалізується у неформальному спілкуванні ділових партнерів (діловий обід, культурна програма тощо) [24, с. 113].

Дослідники виділяють певну низку характеристик особливостей *комунікативних стратегій інституціонального ділового дискурсу*, які реалізують інтенції авторів висловлювання. Саме ці стратегії забезпечують комунікативний ефект спілкування [24, с. 113].

У цьому дослідженні ми використовуємо термін «комунікативні стратегії» у розумінні, в якому він існує у теорії дискурсу, як тип поведінки одного з комунікантів, зумовлений планом досягнення комунікативної мети, реалізованої у комплексі мовленнєвих і немовленнєвих дій, що відображають концептуально-тематичні установки автора висловлювання у ситуації інтеракції [9; 24, с. 116].

Беручи до уваги різноманітність комунікативних стратегій, які поділяються на загальні й спеціальні, основні й допоміжні, конвенційні й маніпулятивні, кооперативні й

некооперативні, зосередимося на стратегіях, які використовуються в ситуаціях ділового спілкування. Загалом у діловій комунікації дослідники виділяють *чотири комунікативні стратегії*: співробітництво, суперництво, авторитарність й підпорядкування [26].

Поділяємо точку зору деяких дослідників, які узагальнюють усі виділені комунікативні стратегії інституціонального ділового дискурсу до двох основних груп: *аргументативні та маніпулятивні* [7]. Такий вид спілкування, на думку В.С. Григорьєвої та М.К. Любимової, підпорядковується загальним принципам, які були виділені у теорії мовленнєвих актів (постулатам кількості, якості, релевантності і способу, які регулюють обсяг, зміст, доречність й організацію інформації, що передається) [7]. Отже, поділяючи точку зору Л.В. Курчак, зауважимо, що специфічною рисою бізнес-комунікації є реалізація не тільки функції передавання інформації і навіть не тільки функції спілкування між різними суб'єктами, а, в першу чергу, функції аргументативного впливу. Відповідно, у зовнішньоекономічній діяльності ми маємо справу з комунікативно-аргументативним полем, яке вважається основою будь-якої комунікативної системи бізнесу [15, с. 14].

Основна мета ділової діяльності, яка реалізується, наприклад, у переговорах як одній з форм бізнес-комунікації, – це досягнення домовленості і визначення умов їх реалізації, здійснення впливу на громадську думку, отримання інформації про позиції та інтереси партнерів, інформування партнерів про свої інтереси, внесення корективів до існуючих домовленостей і пролонгація або денонсація раніше узгодженої домовленості. Іншими словами, основними стадіями зовнішньоекономічної ділової діяльності вважаються підготовка, проведення й аналіз. Під час опису процесу виділяють такі етапи: початковий (дослідницький, дискусійний, діагностичний), аргументативний (визначення загальних меж майбутньої угоди), заключний (узгодження позицій і опрацювання домовленостей) [15, с. 11].

Аналіз досліджень питань мовленнєвих актів з позицій прагматодіалектичної теорії аргументації з дозволяє дійти висновку, що в інституціональному діловому дискурсі найчастіше зустрічаються мовленнєві акти, що 1) реалізують аргументативні стратегії; 2) використовуються для побудови маніпулятивних стратегій; 3) належать до одиниць куртуазних стратегій [15, с. 124; 24].

Наведена типологія базується значною мірою на теорії мовленнєвих актів Дж.Р. Серля [23]. У своєму дослідженні Л.П. Тарнаєва стверджує, що для побудови аргументації використовуються асертиви і декларативи (пропонування послуг, товарів, поради, рекомендації, акцентування уваги, роз'яснення, заохочення до дискусії, погодження, запит інформації, прохання тощо). Другу групу становлять мовленнєві акти, які реалізують маніпулятивні стратегії, директиви й комісиви (позитивне оцінювання власної позиції й дискредитація позиції партнера, недовіра, вимога, відмова, пресинг фактором часу, попередження, застереження тощо). До групи куртуазних стратегій відносять переважно комісиви (вибачення, подяка, комплімент, запрошення, прощання, привітання, звертання до учасників спілкування, представлення партнерів тощо) [24, с. 119].

Л.В. Курчак зазначає, що в аргументативному дискурсі використовується п'ять типів мовленнєвих актів, перший з яких складається з асертивів, прототипом яких вважається твердження [15]. Другим типом мовленнєвих актів є директиви (прохання, наказ або запрошення). Запитання при цьому є специфічною формою прохання. Інші приклади директивів – заборона, рекомендації і спонування. Функцією директивів є спонування партнерів, які висунули свою точку зору, щоб захистити її або підтримати. Третій тип мовленнєвих актів складається з комісивів. Завдяки їм адресант бере на себе обов'язки зробити що-небудь, або утриматися від будь-яких дій. Зразками є обіцянка, ухвалення, зобов'язання, погодження.

Функції комісивів – (не) прийняття точки зору, (не) прийняття аргументації, (не) прийняття прохання: захистити точку зору, рішення почати нову дискусію, погодження прийняти роль антагоніста або протагоніста, погодження з правилами дискусії й рішення почати нову дискусію. Четвертий тип мовленнєвих актів складається з експресивів, за допомогою яких адресант виявляє свої почуття. До цієї групи входять співчуття й привітання. І останній, п'ятий, тип мовленнєвих актів складається з декларативів. Виконання цих мовленнєвих актів створює реальність завдяки тому, що вони активізують певні ситуації у справах. Основна функція полягає у сприянні розумінню, зазначаючи спосіб інтерпретації мовленнєвих

актів, які можуть викликати неясність. Прикладами мовленнєвих декларативів є визначення, перебільшення та роз'яснення [15, с. 19].

Іншими словами, аргументативний дискурс можна подати як структуру, яка складається з низки мовленнєвих актів, кожний з яких має свою функцію. Розподіл мовленнєвих актів та їх послідовність на прикладі ділових переговорів наведено а табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл мовленнєвих актів та їх послідовність на прикладі ділових переговорів

I. КОНФРОНТАЦІЯ	
АСЕРТИВ	Висловлення точки зору
КОМІСИВ	Прийняття або неприйняття точки зору, підтвердження неприйняття точки зору
ДИРЕКТИВ	Прохання здійснити мовленнєвий декларатив
МОВЛЕННЄВИЙ ДЕКЛАРАТИВ	Визначення, уточнення, перебільшення тощо
II. ПОЧАТКОВА СТАДІЯ	
АСЕРТИВ	Висловлення точки зору
КОМІСИВ	Прийняття або неприйняття точки зору, підтвердження неприйняття точки зору
ДИРЕКТИВ	Прохання здійснити мовленнєвий декларатив
МОВЛЕННЄВИЙ ДЕКЛАРАТИВ	Визначення, уточнення, перебільшення тощо
III. АРГУМЕНТАЦІЯ	
ДИРЕКТИВ	Прохання висунути аргументацію
АСЕРТИВ	Аргументація
КОМІСИВ	Прийняття або неприйняття аргументації
ДИРЕКТИВ	Прохання здійснити мовленнєвий декларатив
МОВЛЕННЄВИЙ ДЕКЛАРАТИВ	Визначення, уточнення, перебільшення тощо
IV. ЗАВЕРШЕННЯ	
КОМІСИВ	Прийняття або неприйняття точки зору
АСЕРТИВ	Підтвердження або відмова від точки зору. Встановлення результатів дискусії
ДИРЕКТИВ	Прохання здійснити мовленнєвий декларатив
МОВЛЕННЄВИЙ ДЕКЛАРАТИВ	Визначення, уточнення, перебільшення тощо

Стадія конфронтації представлена асертивами, які виконують функцію створення реальності, називають дійсний стан справ, далі висловлюють точку зору антагоніста і протагоніста. Стадія початку обговорення складається з директивів, комісивів і декларативів, функція яких прийняти роль протагоніста і висловити його точку зору. Наступну стадію представлено директивами, які виконують функцію стимулювання партнера до реакції, асертивами, функція яких – твердження, і декларативами, які виконують функцію створення реальності за допомогою висловлювання точки зору антагоніста й погодженням протагоніста із цією реальністю. І остання стадія визначення й підтвердження позицій і ролей комунікантів може мати вихід або у позитивне, або у негативне вирішення конфлікту. Заключна стадія представлена асертивами і комісивами, функція яких полягає від неприйняття до часткового погодження з точкою зору антагоніста і функція встановлення результатів переговорів.

Усі мовленнєві акти, а точніше групи тверджень, що були здійснені адресантами, можна інтерпретувати по-різному, зважаючи на їх мовну багатозначність. Знання мовних оди-

ниць, які використовуються для обговорення професійних проблем, є вирішальним фактором успішної бізнес-комунікації. Іншими словами, діловий дискурс, представлений у вигляді моделі, на наш погляд, дозволить виявити й пояснити роль мовних структур у ментальних процесах розуміння й продукування усіх типів текстів, що обслуговують сучасну ділову комунікацію.

Однак дослідники відзначають, що мовленнєві акти, які використовуються для висловлювання того ж самого комунікативного наміру, у різних мовах мають різне лексичне й граматичне наповнення. Автори праць, пов'язаних з вивченням специфіки англомовного ділового дискурсу, відзначають, що мовленнєві акти вибачення і компліменту є обов'язковими стратегіями ввічливої поведінки й успішної ділової комунікації. У ситуації вибачення можна помітити такі комбіновані мовленнєві акти, як пояснення причини, визнання відповідальності за здійснені дії, пом'якшення ситуації, підтримка солідарності тощо. У ситуації подяки використовуються мовленнєві акти аргументації, компліменту, установки на майбутню співпрацю [21, с. 13; 26].

Розглядаючи логіко-композиційну організацію текстів ділового дискурсу, необхідно зауважити, що комунікативним стратегіям англомовного інституційного дискурсу властивий так званий дедуктивний спосіб викладення думок від загального до конкретного. Ці риси проявляються в усіх трьох типах інституційного дискурсу – професійному (переговори, презентації, доповіді тощо), академічному й публічному (науково-популярні матеріали, доповіді, статті тощо).

Дослідники також відзначають лінійний розвиток основної думки абзацу тексту англомовного ділового дискурсу. При цьому велика увага надається концепту ключового речення (*topic sentence*) і способам розкриття його змісту [24]. Кожне наступне висловлювання (речення) допомагає розкрити головну думку, яка сконцентрована у головному реченні, деталізує і роз'яснює його зміст. Зауважимо, що головна думка розкривається за допомогою прикладів, подальших деталей, порівнянь або контрасту, хронологічним переліком, класифікаціями тощо. Початок тексту має особливе значення: це може бути цитата, незвичний факт, алюзія на історичну подію, прислів'я або приказка. Усе побудовано таким чином, щоб привернути увагу реципієнта [24, с. 145].

Розглядаючи логіко-композиційну організацію текстів англомовного ділового дискурсу, необхідно звернути увагу на тема-рематичне оформлення висловлювання та відмінності в англійському й українському інституційному дискурсі. Це необхідно враховувати в процесі створення методичної системи навчання майбутніх перекладачів з метою подолання складностей та запобігання помилок у процесі перекладу моноремних та диремних висловлювань англомовного дискурсу.

Отже, інституціональний дискурс – це мовленнєва взаємодія представників різних соціальних груп або інститутів, він функціонує в одній з найважливіших сфер міжкультурного спілкування – бізнес-комунікації, яка виходить на перший план у процесі вирішення питань ЗЕД, що зумовлює життєдіяльність усієї світової спільноти. Специфічними можна вважати такі характеристики інституціонального дискурсу: поділ учасників на клієнтів та агентів, характеристика спілкування певною соціальною дистанцією (виконання соціальних ролей), побудова простору дискурсу за принципом лінійності (повторення та ступінчастість), критеріями певного типу дискурсу, якими вважаються змістовність і логічність.

Структура англомовного ділового дискурсу як інституціональної категорії являє собою встановлення контакту; орієнтацію у ситуації; обмін репліками, що включають в себе, поряд зі спонтанною промовою, шаблонні фрази, дискурсивні формули, прецедентні тексти, комунікативні стереотипи тощо; пошук оптимального рішення; прийняття рішення; вихід з контакту.

Основними параметрами, що зумовлюють структуру і зміст текстів англомовного ділового дискурсу, вважаються загальна ділова картина світу, ділова діяльність, специфічні учасники, специфічний соціальний хронотоп, специфічні цінності і його стратегії. На основі функціональної типології виділено типи і підтипи англомовного бізнес-дискурсу, який обслуговує ЗЕС; розглянуто його логіко-композиційну організацію.

Враховуючи соціолінгвістичні параметри, виокремлено сфери функціонування професійного інституціонального ділового дискурсу (професійну: переговори, презентації, доповіді; академічну і публічну: науково-популярні матеріали, доповіді, статті тощо).

З'ясовано значення тема-рематичного оформлення висловлювання в англійському та українському інституціональному діловому дискурсі для подолання складностей і запобігання помилок у процесі перекладу; встановлено його основні комунікативні стратегії (аргументативну та маніпулятивну), які реалізують інтенції автора висловлювання. Знання мовних одиниць, що становлять мовленнєві акти (асертиви, комісиви, директиви, мовленнєві декларативи) і використовуються для обговорення професійних проблем, дозволяє виявити і пояснити роль мовних структур у ментальних процесах розуміння і продукування усіх типів текстів, що обслуговують сучасну ділову комунікацію, та обрати правильну стратегію перекладу.

Список використаної літератури

1. Алефиренко Н.Ф. Когнитивная лингвистика: предпосылки, предмет, категории / Н.Ф. Алефиренко // Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. – 2008. – № 2. – С. 75–78.
2. Арутюнова Н.Д. Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис / Н.Д. Арутюнова, Т.В. Булигина, А.А. Кибрик. – М.: Наука, 1992. – 280 с.
3. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации / А.Д. Белова. – К.: Логос, 2003. – 300 с.
4. Борботько В.Г. От психолингвистики к лингвосинергетике / В.Г. Борботько. – М.: USSR, 2001. – 288 с.
5. Буркитбаева Г.Г. Деловой дискурс и уровни его исследования / Г.Г. Буркитбаева // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2010. – Вип. 89 (5). – С. 140–145.
6. Греймас А.Ж. Структурная семантика: поиск метода / А.Ж. Греймас. – М.: Академический проект, 2004. – 368 с.
7. Григорьева В.С. Элементы теории и практики делового дискурса на материале немецкого и русского языков / В.С. Григорьева, М.К. Любимова. – Тамбов: Издательство ТГТУ, 2006. – 80 с.
8. Данюшина Ю.В. Многоуровневый анализ англоязычного сетевого бизнес-дискурса: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Ю.В. Данюшина. – М., 2011. – 49 с.
9. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 284 с.
10. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М.: ГНОЗИС, 2004. – 390 с.
11. Корольов І.Р. Типологія дискурсу в сучасній лінгвістиці / І.Р. Корольов // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – 2011. – Вип. 15. – С. 109–119.
12. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М.: ГНОЗИС, 2003. – 374 с.
13. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики / Ю. Кристева. – М.: Росспэн, 2004. – 656 с.
14. Кубрякова Е.С. Размышления о судьбах когнитивной лингвистики на рубеже веков / Е.С. Кубрякова // Вопросы филологии. – 2001. – № 1. – С. 28–34.
15. Курчак Л.В. Дискурс деловых переговоров: опыт анализа / Л.В. Курчак. – Минск: БГУ, 2012. – 127 с.
16. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: ИТДК «Гнозис», 2003. – 280 с.
17. Науменко Л.П. Діловий дискурс та його функціонально-стильові характеристики / Л.П. Науменко // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 37. – С. 122–124.
18. Науменко Л.П. Конституенти сучасного англомовного бізнес-дискурсу / Л.П. Науменко // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 43 (3). – С. 115–123.
19. Пономаренко Е.В. Лингвосинергетика делового общения с позиций компетентностного подхода (на материале английского языка): монография / Е.В. Пономаренко. – М.: МГИМО-Университет, 2010. – 151 с.

20. Прохоров Ю.Е. В поисках концепта / Ю.Е. Прохоров. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 176 с.
21. Сальникова О.Е. Комбинированные речевые акты в англоязычном дискурсе (социально-семантический и лингвокультурный аспекты): автореф. дисс. ... канд. филол. наук / О.Е. Сальникова. – М., 2003. – 24 с.
22. Серио П. Анализ дискурса во Французской школе (Дискурс и интердискурс) / П. Серио // Семиотика: Антология. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 549–562.
23. Серль Дж.Р. Классификация иллокутивных актов / Дж.Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике: Теория речевых актов. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17 (b). – С. 170–194.
24. Тарнаева Л.П. Обучение будущих переводчиков трансляции культурно-специфических смыслов институционального дискурса: дисс. ... д-ра пед. наук / Л.П. Тарнаева. – СПб., 2014. – 495 с.
25. Тюпа В.И. Аналитика художественного текста / В.И. Тюпа. – М.: Лабиринт, РГГУ, 2001. – 192 с.
26. Храмченко Д.С. Функционально-прагматическая эволюция английского делового дискурса: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук / Д.С. Храмченко. – М., 2014. – 55 с.
27. Ширяева Т.А. Структурно-содержательная и функциональная парадигма современного делового дискурса: дисс. ... д-ра филол. наук / Т.А. Ширяева. – Пятигорск, 2014. – 422 с.
28. Bhatia V.K. Analysing genre: Language use in professional settings / V.K. Bhatia. – London: Longman, 1993. – 265 p.
29. Bourdieu P. Language and symbolic power / Translated by Gino Raymond and Matthew Adamson / Pierre Bourdieu. – Cambridge: Polity Press in association with Basil Blackwell, 1997. – 302 p.
30. Connor U. Contrastive Rhetoric / U. Connor. – Cambridge: CUP, 1996. – 201 p.

IMPLEMENTATION OF COMMUNICATIVE STRATEGIES OF ENGLISH BUSINESS COMMUNICATION

Nataliia V. Zinukova, Alfred Nobel University (Ukraine)

E-mail: natzinukova@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-18

Key words: foreign economic activity, business communication, communicative strategies, speech act, institutional business discourse

The article considers the features of Business English discourse, which operates in one of the most important areas of cross-cultural communication – business communication. Business communication as a process of social interaction in cognitive-labor activity and a means of correction as a mandatory component of all business actions plays a profound role in business relations (signing agreements, oral or written agreement, etc.). In other words, the quality of business communication can be the key to successful business implementation. Its specific characteristics are highlighted, the structure of the discourse space according to the principle of linearity (repetition and stepwise) and the criteria of a certain type of discourse are determined.

According to the typology of discourse, there are two main types: personality-oriented (personal) and status-oriented (institutional) discourses. Personal is realized in informal communication, is characterized by dialogical component, ellipticity and a significant amount of nonverbal information. Institutional discourse is believed to be the verbal interaction of people who realize their status-role capabilities within social institutions, of which communication is a mandatory component. Such a discourse is characterized by the so-called scale of social relations, the focus of speech flows on solving individual problems and the impact on social interaction of people, the intensity of speech flow and its modeling

The analysis of business discourse as an institutional category from the standpoint of functional linguistic synergetics, which focuses on the processes of forming the functional space of discourse, highlighted various types of functional relationships between components of discourse, verbal means in the process of their goals' interaction.

Taking into account sociolinguistic parameters, the fields of functioning of professional institutional business discourse are: professional – negotiations, presentations, reports; academic and public – popular scientific materials, reports, articles, etc.). It is necessary to mind the importance of theme-rheme relations in English and Ukrainian institutional business discourse to overcome possible difficulties and prevent

mistakes in the translation process. Business English main communicative strategies (argumentative and manipulative) implement the intentions of the author of the statement.

The analysis of speech acts on the basis of pragmatical and dialectical theory of argumentation allows us concluding that in institutional business discourse are most often speech acts that 1) implement argumentative strategies, 2) used to build manipulative strategies, 3) belong to the units of courtesy.

The analysis of the language units that make up speech acts (assertions, commissions, directives, speech declarations) and used to discuss professional problems allows identifying and explaining the role of language structures in mental processes of understanding and producing all types of texts serving modern business communication and choose the right translation strategy.

References

1. Alefirenko, N.F. *Kognitivnaya lingvistika: predposylki, predmet, kategorii* [Cognitive Linguistics: prerequisites subject category]. *Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo universiteta* [Vestnik Vyatskiy State Humanitarian University], 2008, issue 2, pp. 75-78.
2. Arutyunova, N.D. *Chelovecheskiy faktor v yazyke. Kommunikacziya, modalnost, dejksis* [Human factor in the Language. Communication, modality, deixis]. Moscow, Nauka Publ., 1992, 280 p.
3. Belova, A.D. *Lingvisticheskie aspekty argumentaczii* [Linguistic aspects of argumentation]. Kyiv, Logos Publ., 2003, 300 p.
4. Borbotko, V.G. *Ot psikholingvistiki k lingvosinergetike* [From psycholinguistics to linguistic synergy]. Moscow, USSR Publ., 2001, 288 p.
5. Burkitbaeva, G.G. *Delovoi diskurs i urovni ego issledovaniya* [Business discourse and its investigation level]. *Naukovi zapyski Kirovogradskogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu im. V. Vinnichenko. Filologichni nauki (movoznavstvo)* [Scientific Notes of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University. Philology (Linguistics)], 2010, vol. 89 (5), pp. 140-145.
6. Greimas, A.J. *Strukturnaya semantika: poisk metoda* [Structural Semantics: the method search]. Moscow, Akademicheskij proekt Publ., 2004, 368 p.
7. Grigoryeva, V.S., Lyubimova, M.K. *Elementy teorii i praktiki delovogo diskursa na materiale nemetskogo i russkogo yazykov* [Business Discourse theory and practice on the material of German and Russian]. Tambov, Tambov State Technological University, 2006, 80 p.
8. Danyushina, Yu.V. *Mnogourovnevnyj analiz angloyazychnogo setevogo biznes-diskursa*. Avtoref. diss. Dr. filol. nauk [Multilevel Analysis of English Business Discourse. Extended abstract of Dr. philol. sci. diss.]. Moscow, 2011, 49 p.
9. Issers, O.S. *Kommunikativnye strategii i taktiki russkoj rechi* [Communication Strategies and Tactics of Russian Speech]. Moscow, Editorial URSS Publ., 2003, 284 p.
10. Karasik, V.I. *Yazykovoj krug: lichnost, koncepty, diskurs* [Language Circle: Personality, Concepts, Discourse]. Moscow, GNOZIS Publ., 2004, 390 p.
11. Korolov, I.R. *Tipologiya diskursu v suchasnij lingvistytsi* [Discourse Typology in Modern Linguistics]. *Komparativni doslidzhennja slov'jans'kih mov i literatur* [Journal of Comparative Research of Slavonic Languages and Literatures], 2011, volume (15), pp. 109-119.
12. Krasnykh, V.V. *"Svoj" sredi "chuzhikh": mif ili realnost?* [Your own among strangers: a myth or reality?]. Moscow, GNOZIS Publ., 2003, 374 p.
13. Kristeva, Yu. *Izbrannye trudy: Razrushenie poetiki* [Selected works: Poetics Damage]. Moscow, Rosspen Publ., 2004, 656 p.
14. Kubryakova, E.S. *Razmyshleniya o sudbakh kognitivnoj lingvistiki na rubezhe vekov* [Reflections on the fate of cognitive linguistics at the turn of the centuries]. *Voprosy filologii* [Voprosy filologii / Journal of Philology], 2001, vol.1, pp. 28-34.
15. Kurchak, L.V. *Diskurs delovykh peregovorov: opyt analiza* [Business Negotiations Discourse: analysis experience]. Minsk, BGU Publ., 2012, 127 p.
16. Makarov, M.L. *Osnovy teorii diskursa* [Deixis Theory Basics]. Moscow, Gnozis Publ., 2003, 280 p.
17. Naumenko, L.P. *Dilovij diskurs ta jago funkcionalno-stilovi kharakteristiki* [Business Discourse and its functional and stylistic characteristics]. *Kultura narodov Prichernomorya* [Culture of the Black Sea Peoples], 2003, vol. 37, P. 122-124.
18. Naumenko, L.P. *Konstituenti suchasnogo anglomovnogo biznes-diskursu* [Modern Business English Discourse Constituents]. *Movni i konceptualni kartini svitu* [Language and Conceptual Pictures of the World], 2013, issue 43 (3), pp. 115-123.
19. Ponomarenko, E.V. *Lingvosinergetika delovogo obshheniya s pozicij kompetentnostnogo podkhoda (na materiale anglijskogo yazyka)* [Linguosynergy of business communication from competence approach (English)]. Moscow, MGIMO-Universitet Publ., 2010, 151 p.
20. Prokhorov, Yu.E. *V poiskakh koncepta* [In search of concept]. Moscow, Flinta: Nauka Publ., 2009, 176 p.
21. Salnikova, O.E. *Kombinirovannye rechevye akty v angloyazychnom diskurse (soczialno-semanticheskij i lingvokulturnyj aspekty)*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Combination speech acts in

English discourse (socio-semantic, linguistic and cultural aspects. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Moscow, 2003, 24 p.

22. Serio, P. *Analiz diskursa vo Francuzskoj shkole (Diskurs i interdiskurs)* [Discourse Analysis in French School (Discourse and Inrediscourse)]. *Semiotika: Antologiya* [Semiotics: Anthology]. Moscow, Akademicheskij Proekt; Ekaterinburg: Delovaya kniga Publ, 2001, P. 549-562.

23. Serl, J.R. *Klassifikacziya illokutivnykh aktov* [Classification of Illocutive Acts]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike. Teoriya rechevy`kh aktov* [New in Foreign Linguistics. Theory of speech acts]. Moscow, 1986, issue 17 (b), pp. 170-194.

24. Tarnaeva, L.P. *Obuchenie budushhikh perevodchikov translyaczii kulturno-speczificheskikh smyslov institucionalnogo diskursa*. Diss. dokt. filol. nauk [Future Translators' training to transfer cultural senses of institutional discourse. Dr. philol. sci. diss.]. Saint Petersburg, 2014, 495 p.

25. Тyupa, V.I. *Analitika khudozhestvennogo teksta* [Fiction text analytics]. Moscow, Labirint, RGGU Publ., 2001, 192 p.

26. Khranchenko, D.S. *Funkcionalno-pragmaticheskaya evolyucziya anglijskogo delovogo diskursa*. Avtoref. diss. dokt. filol. nauk [Functional and pragmatic evolution of Business English Discourse. Extended abstract of Dr. philol. sci. diss.]. Moscow, 2014, 55 p.

27. Shiryaeva, T.A. *Strukturno-soderzhatelnaya i funkcionalnaya paradigma sovremennogo delovogo diskursa*. Diss. dokt. filol. nauk [Structural and functional paradigm of modern Business Discourse. Dr. philol. sci. diss.]. Pyatigorsk, 2014, 422 p.

28. Bhatia, V.K. *Analysing genre: Language use in professional settings*. London, Longman, 1993, 265 p.

29. Bourdieu, P. *Language and symbolic power*. Translated by Gino Raymond and Matthew Adamson. Cambridge, Polity Press in association with Basil Blackwell, 1997, 302 p.

30. Connor, U. *Contrastive Rhetoric*. Cambridge, CUP, 1996, 201 p.

Одержано 9.09.2020.

УДК 81'443:811.112.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-19

О.Е. КИРПИЧЕНКО,
*кандидат філологічних наук, доцент,
директор Інституту іноземної філології
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)*

МОРФОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ)

У статті розглядаються інноваційні процеси в морфологічній системі німецької мови на матеріалі художньої літератури останніх десятиліть. Визначено три частини мови: іменник, дієслово та прийменник, які найповніше розкривають реалізацію інноваційних процесів. З'ясовано джерела формування, поповнення і розвитку словникового складу, визначено інноваційні форми, запозичені з інших мов, встановлено співвідношення національних та інтернаціональних новоутворень.

Зазначено функціональну доцільність нової номінації, вагомість позамовних чинників, яскраво виражену соціальну детермінованість виникнення новоутворень. Встановлено, що наразі різко зросла зацікавленість проблемами в галузі морфології. Акцентовано на тому, що завдяки постійній, але не такій швидкій, як у лексичному складі, зміні граматичних явищ завжди настає більш або менш довгий період, коли в мові реалізуються як нові, так і застарілі елементи.

Наголошено на тому, що основним мотивом створення нових форм є потреба соціальної дійсності в спрощеннях і в експресивно-емоційній лексиці.

Результати дослідження увиразнюють розуміння найпоширеніших тенденцій сучасної мови, а саме: скасування закінчення *-s* у родовому відмінку; процес скорочення використання при словозміні *-e* в давальному відмінку в розмовній мові; усе частіше вживання форм давального і знахідного відмінків однини слабких іменників без закінчення *-en*; поширення суфікса множини *-s*; збільшення кількості іменників, які раніше вважалися *singularia tantum*, а сьогодні можуть утворювати форму множини; встановлення того, що всі новоутворення дієслів є слабкими, а також зростання кількості сильних дієслів, що перейшли до категорії слабких. Що стосується вживання часових форм, то для сучасної німецької мови характерна тенденція застосування форми теперішнього часу замість майбутнього, характерна риса природного невимушеного розмовного мовлення, що також впливає на літературну мову.

Ключові слова: новоутворення, граматична структура, відмінкова семантика, флексія, прийменникові конструкції.

В статье рассматриваются инновационные процессы в морфологической системе немецкого языка на материале художественной литературы последних десятилетий. Определены три части речи: имя существительное, глагол и предлог, которые наиболее полно раскрывают реализацию инновационных процессов. Выявлены истоки формирования, пополнения и развития словарного состава, определены инновационные формы, заимствованные из других языков, установлены соотношения национальных и интернациональных новообразований.

Отмечена функциональная целесообразность новой номинации, весомость внеязыковых факторов, ярко выражена социальная детерминированность появления новообразований.

Установлено, что сегодня резко вырос интерес к проблемам в сфере морфологии. Акцентируется внимание на том, что благодаря постоянным изменениям грамматических явлений всегда наступает более или менее длительный период, когда в языке реализуются как новые, так и устаревшие элементы.

Подчеркнуто то, что основным мотивом образования новых форм является потребность социальной действительности в упрощениях и в экспресивно-эмоциональной лексике.

Ключевые слова: новообразования, грамматическая структура, падежная семантика, флексия, предложные конструкции.

Останнім часом у сучасній лінгвістиці відзначається посилений інтерес до вивчення особливостей і закономірностей утворення та розвитку новоутворень не лише на лексичному, а й на морфологічному рівні. Такими є дослідження англійської неології (В. Заботкіна, Ю. Зацний, А. Янков та ін.) [1–3], новотворів української мови (І. Огієнко, О. Пономарів, та інш.) [4; 5]. Інновації німецької мови досліджуються через призму історії та сучасності (Є. Розен, І. Барц) [6; 7], з позиції розширення словникового складу мови та її лексикографії (В. Девкін, Б. Вольф-Блейз) [8; 9].

Грамматична структура змінюється (порівняно з лексикою) надзвичайно повільно, ці процеси не залежать безпосередньо від змін, що відбуваються в суспільстві. Іншими словами, на граматичну структуру мови не впливають соціальні перетворення.

Метою цього дослідження є аналіз нових форм у мові, їх розповсюдження і перспективи подальшого існування в морфологічній системі. Звернення до проблеми мовних процесів, що виникають під час постійного збагачення мови, дозволяє ставити і вирішувати такі важливі питання, як виявлення джерел формування, поповнення і розвитку словникового складу, визначення інноваційних форм, запозичених з інших мов, встановлення співвідношення національних та інтернаціональних новоутворень, вирішення проблеми авторства і часового співвіднесення появи нової форми слова, з'ясування ролі екстралінгвістичних чинників у їх формуванні тощо.

Попри існуючі розбіжності щодо такого суперечливого в багатьох відношеннях об'єкта дослідження, як нова форма слова в мові, мовознавці сходяться на думці щодо функціональної доцільності нової номінації, вагомості позамовних чинників, яскраво вираженої соціальної детермінованості виникнення новоутворень [3, с. 7].

Є. Гулига і Є. Розен розглядають граматичну структуру кожної мови як систему, що складається з центру й периферії, межі яких не чітко виділені, а стерті. Між центром і периферією перебуває проміжна зона. Центр – загальноприйняті граматичні явища, що утворюють норму певного історичного періоду. У проміжній зоні й на периферії перебувають граматичні явища, що більшою чи меншою мірою виходять за межі сучасної норми [6, с. 50].

Означена дослідниками провідна сфера зміни словникового складу – неологізація потребує безперервного системного вивчення. У цій розвідці ми спробуємо довести можливості пристосування словника до інновацій, аналізуючи новотвори в морфологічному складі німецької мови. Такий напрям дослідження неологізмів, як і теоретичні розробки явища утворення нових лексем на граматичному рівні, є цілком новим в українській германістиці. Особливо актуальні такого роду дослідження для подальшого функціонування мови як засобу спілкування та порозуміння, оскільки опис будь-якої сфери мови є важливим етапом її розвитку.

Словниковий склад мови розширюється, оскільки та чи інша суспільна зміна викликає потребу в нових одиницях номінації. Грамматична система будь-якої мови постійно змінюється всупереч наявності норми, що підтримується школою, друкованою продукцією, граматичною наукою. Слова Е. Косеріу «зміна не є одиничним випадком, вона належить власне до суті мови...» [10, с. 50] стосуються також і граматики.

Одним словом, окреслилися можливі шляхи інтерпретації неологізмів-новоутворень, стало зрозумілим неоціненне значення при цьому теоретичного матеріалу і автентичних текстів, які ще належить наукою освоїти. Як правило, така потреба задовольняється вивченням засобів новоутворень чи запозиченнями конструкцій з інших мов. Сьогодні різко зросла зацікавленість проблемами в галузі морфології. Хоча граматичні явища також постійно змінюються, але завжди настає більш або менш довгий період, коли в мові реалізуються як нові, так і застарілі елементи. Цим пояснюється виникнення й наявність у граматиці варіантів, тобто граматичних інновацій.

У наш час ясно простежується, що основним мотивом створення нових форм є потреба соціальної дійсності в спрощеннях і в більшій кількості експресивно-емоційної лексики.

В останніх працях з німецької граматики питання про відмінки посідає важливе місце, адже у ХХ–ХХІ ст. з'явилося кілька нових тенденцій у застосуванні відмінкової семантики. У сучасній німецькій мові спостерігається зменшення використання родового відмінка порівняно з ранніми періодами. Це виражається не тільки в скасуванні закінчення -s у

родовому відмінку (наприклад, *wegen Nebel, wegen Schnee, wegen Regen, wegen Umbau, die Fassade des Belveder, die Musik des Barock*), але й у заміні родового відмінка давальним.

Нова тенденція проявляється також у використанні закінчення *-(e)s* у родовому відмінку однини. У сучасній мові форма на *-es* відходить на задній план. Вона залишається нормою тільки для іменників, корінь яких закінчується на *-s, -ss, -x, -z, -tz, -sch* та *-st*. У словах з кількома складами переважала коротка форма з *-s*: *des Abends, des Reichthums*.

Однією з найпоширеніших тенденцій сучасної мови є скасування закінчення *-s* у родовому відмінку в назвах місяців: *die Kälte des Januar, Ende Mai, Anfang April* тощо.

У сучасній німецькій мові процес скасування закінчення *-s* здійснюється у родовому відмінку у власних іменах. Флексія *-s* стала рідкісним явищем і, як установив американський лінгвіст Й. Вайс [11, с. 100], ця форма в наш час буде забуватися чи вживатися як застарілий вираз. В. Юнг [12, с. 55] пише, що прізвиська й імена набувають у родовому відмінку закінчення *-s* тільки тоді, коли він не виражається попереднім словом (артиклем, прикметником тощо), наприклад: *Dr. Lehmanns Bücher*, але: *die Bücher des Dr. Lehmann* [13] або: *“Mein Gepäck war belastet mit den Schriften des Homer, des Xenophon, des Aristoteles”* [14, с. 60].

Скасування закінчення *-s* можна також помітити, якщо порівняти назви відомих праць Й.В. Гете *“Die Leiden des jungen Werthers”* [15] (XVIII ст.) і Д. Нолля *“Die Abenteuer des Werner Holt”* [16] (XX ст.).

Родовий відмінок у розділовому значенні використовується також без закінчення *-s* (*ein Glas Wein, ein Stück Brot, eine Tasse Kaffe, zwei Meter Stoff*). Форми *ein Glas Weines, ein Stück Brotes, eine Tasse Kaffees, zwei Meter Stoffes* можливі, але характерні для поезії, піднесеного стилю.

Випадання закінчення *-s* поширене також у географічних назвах: *die Bundesländer des neuen Deutschland, Stahl von den Ufern des Niger, westlich des Jordan* тощо.

В усіх випадках випадання закінчення *-s* за наявності артикля діє закон монофлексії, що був сформульований В. Адмоні: тільки один компонент субстантивної групи виражає категорію іменника [17].

У сучасній німецькій мові іменники чоловічого та середнього роду в давальному відмінку однини мають варіативні форми: новий варіант, який втратив флексію *-e*, і застарілий, що зберігає її. Флексія *-e* у давальному відмінку однини досить давно випала в багатоскладових простих і деяких похідних іменниках чоловічого та середнього роду: *dem Lehrer, dem Sohn, dem Vater, dem Fenster* тощо, але ще в XIX ст. нормою було закінчення *-e* у давальному відмінку односкладних, деяких похідних і складних іменників. Про це свідчать приклади з художньої літератури, а також граматичні правила: у граматиці Хайзе наводяться парадигми *dem Buche, dem Leide, dem Haare*, але в примітках указується на можливості випадання *-e* [18, с. 65]. У художній літературі XIX ст. форми з *-e* різноманітно представлені в похідних і складних іменниках: *dem Vaterlande, dem Unglückstage, dem Gespräche* тощо.

Л. Зіндер і Т. Строева-Сокольська встановили, що при словозміні *-e* використовується в давальному відмінку в розмовній мові все рідше та сприймається як застарілий вираз. У їхній граматиці “Сучасна німецька мова” підкреслюється, що закінчення *-e* трапляється в давальному відмінку лише в окремих випадках. Форми давального відмінка однини іменників чоловічого та середнього роду без закінчення *-e* репрезентують у сучасній німецькій мові окремі слова, визнані граматичною нормою. У стилістично нейтральній розмовній мові зустрічаються, як правило, форми без *-e* [10, с. 70].

У сучасній поезії використовуються обидва варіанти: з *-e* та без *-e*, з огляду на віршований розмір і риму, напр.:

Friede in unserem Hause!

Friede im Haus nebenan! (J.R. Becher) [19].

Вирішальним фактором, що обмежує процес скорочення, є літературна традиція, яка підтримується рекомендаціями граматики. Поезія буде ще довго користуватися формами з *-e*, широко використовуючи варіативність. Закінчення *-e* збереглося в таких сталих виразах, як *auf dem Lande, im Lande, zu Hause, im Sinne* тощо.

Але вплив системи й аналогій тут виявляється сильнішим. Для більшості іменників ключовою є форма без *-e*, і можна передбачити, що в прагненні до уніфікації інші іменники в давальному відмінку однини також підкоряться цій тенденції.

Прагнення до уніфікації підтримується також тенденцією мовної економії. Давальний відмінок іменників буде чітко виражений, якщо артикль чи інше супровідне слово стоятиме перед ними; зазвичай прийменник також вказує на рід. Зайве скасовується, особливо у розмовному мовленні, і це справляє вплив на літературну мову.

Втім слова, що походять з іноземних мов, не мають флексії *-e* у давальному відмінку: *dem Hotel, dem Text, dem Doktor*.

Закінчення *-e* завжди відсутнє в парних стійких словосполученнях типу: *Jahr und Tag, von Ast zu Ast, von Kopf bis Fuß, im Wald und Flur, mit Mann und Maus* тощо.

Скасування закінчення *-e* у давальному відмінку потрібно розглядати як явище аналітизму, але це не свідчить про знищення системи відмінювання іменників, яка підтримується в цілому відмінюваними формами артикля.

Форми давального і знахідного відмінків однини слабких іменників все частіше вживаються без закінчення *-en*: *dem/den Spezialist(en), dem/den President(en), dem/den Trabant(en)*. Зараз можливі також форми *den Mensch: Zwischen Mensch und Mensch*.

Поширюється суфікс множини *-s* (наприклад, *die Jungs, die Mädels, die Fräuleins*). За його допомогою утворюються форми множини як запозичених слів (*die Sputniks, die Klubs*), так і скорочень (*die LKWs, die Demos, die Profis*).

Велика кількість іменників, які раніше вважалися *singularia tantum*, може утворювати сьогодні форму множини (наприклад, *Sporte, Weinbrände, Rotweine, Zemente, Gripfen, Ewigkeiten* тощо).

На нашу думку, порівняно з новими лексемами складова частина нових граматичних форм, як і слід було очікувати, є відносно невеликою. Значний інтерес лінгвістів становить і проблема зміни дієслівних форм. Певною мірою нові форми виникають завдяки розширенню спектра значень лексем.

Проблема сильних і слабких дієслів привертає увагу багатьох германістів. Відомо, що всі новоутворення дієслів є слабкими (*filmen, funken, starten, telefonieren*). Крім того, останнім часом зростає кількість сильних дієслів, що перейшли до категорії слабких. У сучасній німецькій мові велике значення для розуміння сутності сильних і слабких дієслів має усвідомлення того, що цей розподіл є неточним, у результаті чого кілька сильних дієслів перебувають у процесі переходу до групи слабких. Тому сьогодні можна зустріти обидві форми:

melken – molk / melkte – gemolken / gemelkt
glimmen – glomm / glimmte – geglommen / geglimmt
sieden – sott / siedete – gesotten / gesiedet
senden – sandte / sendete – gesandt / gesendet
backen – buk / backte – gebacken / gebackt
scheinen – schien / scheinte – geschienen / gescheint

Що стосується вживання часових форм, то для сучасної німецької мови характерна тенденція застосування форми теперішнього часу замість майбутнього. Це характерна риса природного невимушеного розмовного мовлення, що також впливає на літературну мову. Е.Х. Будде пише, що «заміна форми майбутнього часу формами теперішнього часу відбувається за умови, якщо в реченні уже є вказівка на майбутнє» [20, с. 237], наприклад: *“Nächsten Monat erfüllen wir bestimmt unsere Norm”*.

Теперішній час використовується замість майбутнього виключно в підрядних реченнях, де він заміняє *das Futur II*: *Sobald ich deine E-mail erhalte, werde ich abreisen*.

На півдні Німеччини спостерігається зникнення форми *Präteritum*, що замінюється часовою формою *Perfekt*.

Що стосується стану, то вважають, що німецька мова є більш «пасивною» порівняно з іншими. Але наразі німецькі стилісти встановили, що пасив вживається значно рідше (особливо в розмовній мові). Л. Райнерс апелює в одній зі своїх праць: *“Sparen wir mit der Leideform!”* (Уникаймо вживання пасиву!), при цьому вказуючи, що пасив потрібно вживати дуже обережно, пояснюючи:

- пасив важко зрозуміти, це зумовлюється тим, що дії в пасиві менш виразні та наочні;
- діюча особа залишається невідомою [21].

З іншого боку, Г. Меллер застерігає, що *“man nicht das Kind mit dem Bade ausschütten sollte”* («не треба вихлюпувати дитину разом з водою з ванни»). Пасив необхідний у тих випадках, коли говорять про результат, а не про діючу особу [22], наприклад: *Die Turnhalle wurde um 22 Uhr geschlossen.*

Зрозуміло, що пасив незамінний також у випадках, коли говорять про пасивну дію, наприклад: *Eine Mutter will berichten, daß ihr Sohn von einem Hund gebissen wurde.* У такий спосіб пасив вживається тільки в тих випадках, коли він пов'язаний зі змістом речення, в інших випадках рекомендується його замінити.

Однак у будь-якому випадку дія у пасиві виражається не так коротко, жваво і наочно, як в активі, тому в працях стилістів німецької мови часто можна знайти вказівку: *“Bevorzugen Sie im guten Deutsch den Aktiv!”* («Використовуйте в правильній німецькій мові активний стан!»).

Пасив нерідко має чіткі стилістичні завдання, які нехарактерні для активу. Наприклад, він використовується для підкреслення особи, з якою щось відбувається: *Herder wird von der deutschen Nation als ein großer Humanist verehrt.*

Говорячи про спосіб дії у сучасній німецькій мові, більшість германістів зазначають, що *Präterit Konjunktiv* сьогодні все частіше замінюється формою *Konditionalis I*: *Wenn ich ihn sehen würde* замість *wenn ich ihn sähe.*

Функції дієслів, що вимагають родового відмінка, не є типовими для сучасної німецької мови, тобто вони мають застарілий характер, наприклад:

– *Erinnern Sie sich noch des Tages, wo wir das letzte Mal so zusammensaßen?*

– *Oh, wie konnte ich des Tages noch vergessen!*

Такі дієслова, як *vergessen, warten, achten* вимагають у сучасній німецькій мові прийменникового доповнення. Ці дієслова з доповненням у родовому відмінку позначені у словниках як застарілі, але водночас вони мають піднесений і поетичний характер:

“Ich selbst vergaß sofort alles, was ich über sie wußte und freute mich ihres Anblicks» [23, с. 270].

“... daß er seiner Tänzerin ganz vergaß” [24, с. 130];

“Welch eine Unordnung war es, die meiner wartete. [13];

“Auch der jüngeren Kinder wurde erwähnt” [24, с. 131];

“Robert wurde seiner Siege nicht froh...” [25].

Процес дегенітивації (термін Н. Феличивої) [26, с. 75], що відбувається у сучасній німецькій мові, приводить до того, що деякі дієслова зовсім не потребують родового або знахідного відмінка (*erwarten, gebrauchen, hüten, sparen* тощо), давального чи знахідного відмінка (*sich gewöhnen, staunen, sich wundem* тощо).

Увагу сучасних германістів привертає як витіснення родового відмінка знахідним, так і рідше застосування дієслів, що вимагають генітив за рахунок зростання синонімічних дієслів зі знахідним відмінком. Чималу роль відіграє також тенденція до аналітизму, якою можна пояснити зростання кількості прийменникових конструкцій, що витісняють родовий відмінок з додаткової функції.

Підкреслюючи наявність значної кількості граматичних інновацій в німецькій мові, мовознавці стверджують, що мовна економія є однією з рушійних сил у процесі змін у граматичній структурі. Згідно з К. Хеллер, слова і їх значення можуть існувати в мові давно, новою є лише інша можливість їх застосовувати [27, с. 170].

Досліджуючи інновації німецької мови, ми виходимо із загальноприйнятого розуміння їх як нових граматичних форм чи нових значень, утворених при зміні форм, які з'являються у певний період її розвитку, поширюються і визнаються загалом як мовна норма, сприймаються разом з тим як нові одиниці мови. Новими вони є у тому сенсі, що на початку визначеного періоду ще не належать до мовної системи, а в кінці цього періоду стають її визнаними елементами. Таким чином, дослідження новотворів має асоціюватися з певним проміжком часу, а нові форми є такими, що знайшли шлях до загального вжитку.

У наш час семантика прийменників і їх керування зазнали певних змін. З'явилася можливість їх подвійного використання там, де раніше це було некоректно. Сьогодні можна спостерігати коливання у використанні багатьох прийменників:

dank – часто з давальним відмінком: *dank dem Unternehmungsgeist*; рідше з родовим: *dank des Unternehmungsgeistes*;

laut – часто з давальним відмінком: *laut dem Befehl*; рідше з родовим: *laut des Befehls*;
unweit – раніше родовий відмінок: *unweit des Wegkreuzes*; тепер давальний відмінок з додатком *von*: *unweit vom Wegkreuz*;

trotz – тепер часто з родовим відмінком: *trotz allen Bemühens*; іноді зі старою формою в давальному відмінку: *trotz allem Bemühen*;

längst – тепер частіше з родовим відмінком: *längs des Flusses*; іноді ще й зі старою формою в давальному відмінку: *längs dem Fluß*;

binnen – частіше з родовим відмінком: *binnen eines Jahres*; іноді зі старою формою в давальному відмінку: *binnen einem Jahr*;

außer – вимагає в основному давального відмінка: *Wir essen heute außer dem Haus*, а тепер у стійких виразах вживають цей прийменник з родовим: *außer Landes gehen*, *außer Landes sein*.

Результатом аналізу зібраного матеріалу є доказ того, що чисто німецької мови (*reine deutsche Sprache*) на практиці не існує [17, с. 12]. Загалом потреба в точності, чіткості та максимальній ясності мови вказує на необхідність змін навіть у відносно сталій морфологічній системі мови. Такі інновації завдячують своїм включенням у загальний мовний вжиток їхньої актуальності та високочастотному використанню.

Список використаної літератури

1. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка / В.И. Заботкина. – М.: Высшая школа, 1990. – 124 с.
2. Зацний Ю.А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI століття: Англо-український словник / Ю.А. Зацний, А.В. Янков. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 360 с.
3. Янков А.В. Соціолінгвістичний погляд на інновації в молодіжному дискурсі початку XXI століття / А.В. Янков // Нова філологія. – 2011. – № 47. – С. 165–167.
4. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису / І. Огієнко. – Варшава, 1927 (Київ: НБУ ім. Ярослава Мудрого), 2018. – 216 с.
5. Пономарів О.Д. Українське слово для всіх і для кожного / О.Д. Пономарів. – Київ: Либідь, 2017. – 360 с.
6. Розен Е.В. На пороге XXI века. Новые слова и словосочетания в немецком языке / Е.В. Розен. – М.: Менеджер, 2000. – 192 с.
7. Barz I. Was ist aus den Neologismen des WDG geworden? Das Wort in Text und Wörterbuch / I. Barz. – Leipzig: Verlag der Sächsischen Akademie der Wissenschaften, 2002. – S. 93–104.
8. Девкин В.Д. Немецкая лексикография / В.Д. Девкин. – М.: Высшая школа, 2005. – 670 с.
9. Wolf-Bleiß B. Sprache in der DDR. Ein Wörterbuch / B. Wolf-Bleiß. – Berlin. New York: de Gruyter, 2000. – 292 S.
10. Зиндер Л.П. Современный немецкий язык. Теоретический курс / Л.П. Зиндер, Т.В. Строева-Сокольская. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 362 с.
11. Weiss J. A Study of Ability of English Speakers to Guess the Meanings of Non-Antonym Foreign Words / J. Weiss // Journal of General Psychology. – 1966. – No. 74 (1). – P. 97–106. DOI:10.1080/00221309.1966.9710313.
12. Jung W. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / W. Jung. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1980. – 488 S.
13. Spiegel Online [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de> (останнє звернення 23.09.20).
14. Brinker K. Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden / K. Brinker. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2005. – 173 S.
15. Goethe J.W. Die Leiden des jungen Werthers [Електронний ресурс] / J.W. Goethe. – 2008. – Режим доступу: <https://www.livelib.ru/book/1001010911-die-leiden-des-jungen-werthers-johann-wolfgang-goethe> (останнє звернення 23.09.20).
16. Noll D. Die Abenteuer des Werner Holt / D. Noll. – Berlin: Aufbau-Verlag, 1960. – 604 S.
17. Романенко О.В. Неологизмы немецкого языка в учебной литературе старшеклассников [Електронний ресурс] / О.В. Романенко // Universum: Филология и искусствоведение. – 2016. – № 9 (31). – Режим доступу: <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/3686> (останнє звернення 23.09.20).

18. Heysse K. System der Sprachwissenschaft / K. Heysse. – Berlin: Ferd. Dümmler's Veblagsbuchhandlung, 1856. – 476 S.
19. Becher J.R. Schritt der Jahrhundertmitte. Neue Dichtungen, Poetry [Електронний ресурс] / J.R. Becher. – 1958. – Режим доступу: <https://readrate.com/rus/contributors/j-r-becher> (останнє звернення 23.09.20).
20. Budde E.H. Aus der Werkstatt der Sprache: Über klängliche Doppelformen im Deutschen / E.H. Budde. – Lüneburg: Advent-Verlag GmbH, 1954. – S. 236–239.
21. Reiners L. Stilfibel [Електронний ресурс] / L. Reiners. SR 14. München, 2007. – Режим доступу: <https://www.amazon.de/Stilfibel-sichere-Weg-guten-Deutsch/dp/3423343583> (останнє звернення 23.09.20).
22. Möller H. Die semitisch-vorindogermanischen laryngualen Konsonanten [Електронний ресурс] / H. Möller. – 1917. – Режим доступу: <http://linguist.de/documents/lectures/list-2017-lecture-ss-new-approaches.pdf> (останнє звернення 23.09.20).
23. Seghers A. Der gerechte Richter / A. Seghers. – Berlin: Aufbau Verlag, 1990. – P. 269–283.
24. Mann Th. Der Erwählte / Th. Mann. – Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1951. – 290 S.
25. Kant H. Ein strenges Spiel / H. Kant. – Ochsenfurt: Kulturmaschinen-Verlag, 2015. – 64 S.
26. Филичева Н.И. Немецкий литературный язык / И.И. Филичева. – М.: Высшая школа, 1992. – 176 с.
27. Селиванова О. Новые подходы к изучению фразеологии в парадигмальном пространстве современной лингвистики / О. Селиванова // Світ свідомості в мові. – Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. – С. 169–184.

MORPHOLOGICAL INNOVATIONS OF THE GERMAN LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF LITERARY TEXTS)

Olena E. Kyrpychenko, Classic Private University (Ukraine)

E-mail: eckstein2004@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-19

Key words: *neologisms, grammatical structure, case semantics, inflection, prepositional constructions.*

The article examines the innovative processes in the morphological system of the German language based on the material of fiction of recent decades. There are three parts of speech defined: noun, verb and preposition, which most fully reveal the implementation of innovative processes. The origins of the formation, replenishment and development of the vocabulary are clarified, innovative forms borrowed from other languages are identified, the relationship between national and international new formations is established.

The functional expediency of the new nomination, the ponderability of extra-linguistic factors are noted, the social determinism of the appearance of neologisms is clearly expressed.

It has been established that today there has been a sharp rise of interest in problems of the morphology field. Attention is focused on the fact that due to constant changes in grammatical phenomena always occurs a more or less long period when both new and obsolete elements are implemented in the language.

It is emphasized that the main motive for the development of new forms is the need of social reality for simplifications and for expressive-emotional vocabulary.

The results of the study express an understanding of the most common trends in modern language, namely: the repeal of the ending *-s* in the genitive case; the process of reducing the use of the *-e* in colloquial speech during the word change in the dative case; the use of the forms of the dative and accusative cases of the weak singular nouns without the ending *-en* becomes more frequent; the plural suffix *-s* becomes common; nouns that were previously considered *singularia tantum*, but today can form the plural form, increase in number; establishing that all new verbs are weak, as well as an increase in the number of strong verbs that have moved to the category of weak. As for the use of temporal forms, the modern German language is characterized by a tendency to use the present tense instead of the future. It is a characteristic feature of spontaneous casual speech, which also affects the literary language. The process of degenitivation leads to the fact that some verbs do not need a genitive case, but are used with accusative or dative cases.

The phenomenon of language economy as one of the driving forces in the process of changes in the grammatical structure of the German language is substantiated. The possibility of dual use of prepositions appears in cases where this use was incorrect previously.

This area of research of morphological innovations is considered promising since it allows a deeper penetration into the understanding of the formation process of the grammatical structure of modern German.

References

1. Zabotkyna, V.Y. *Novaia leksyka sovremennoho anhlyjskoho iazyka* [New vocabulary of modern English]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1990, 124 p.
2. Zatsnyj, Yu.A., Yankov A.V. *Innovatsii u slovnykovomu skladi anhlijs'koi movy pochatku XXI stolittia: Anhlo-ukrains'kyj slovnyk* [Innovation at the Vocabulary composition of the English Language on the beginning of the 21st Century: The English-Ukrainian Vocabulary]. Vinnytsia, Nova Knyha Publ., 2008, 360 p.
3. Yankov, A.V. (2011). *Sotsiolingvistychnyj pohliad na innovatsii v molodizhnomu dyskursi pochatku 21th stolittia* [Sociolinguistic view of innovation in the youth discourse of the beginning of the 21st century]. *Nova filolohiia* [New philology], 2011, no. 47, pp. 165-167.
4. Ohienko, I. *Narysy z istorii ukrains'koi movy: systema ukrains'koho pravopysu* [Essays on the history of the Ukrainian language: the system of Ukrainian spelling]. Varshava, 1927 (Kyiv: NBU im. Yaroslava Mudroho, 2018), 216 p.
5. Ponomariv, O.D. *Ukrains'ke slovo dlia vsikh i dlia kozhnoho* [Ukrainian word for everyone]. Kyiv, Lybid Publ., 2017, 360 p.
6. Rozen, E.V. *Na porohe XXI veka. Novye slova y slovosochetanyia v nemetskom iazyke* [On the beginning of the 21th century. New words and phrases in German]. Moscow: Menedzher Publ., 2000, 192 p.
7. Barz, I. *Was ist aus den Neologismen des WDG geworden? Das Wort in Text und Wörterbuch* [What happened to the neologisms of the WDG? The word in text and dictionary]. Leipzig, Verlag der Sächsischen Akademie der Wissenschaften, 2002, pp. 93-104.
8. Devkyn, V.D. *Nemetskaia leksykohtafyia* [German lexicography]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 2005, 670 p.
9. Wolf-Bleiß, B. *Sprache in der DDR. Ein Wörterbuch* [Language in the GDR. A dictionary]. Berlin. New York, de Gruyter, 2000, 292 p.
10. Zynder, L.R., Stroeva-Sokol'skaia, T.V. *Sovremennyj nemetskyj iazyk* [Modern German]. Leningrad, Uchpedhyz Publ., 1941, 362 p.
11. Weiss, J. A Study of Ability of English Speakers to Guess the Meanings of Non-Antonym Foreign Words. *Journal of General Psychology*, 1966, issue 74 (1), pp. 97-106. DOI:10.1080/00221309.1966.9710313.
12. Jung, W. *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache* [Grammar of modern German]. Leipzig, Bibliographisches Institut Publ., 1980, 488 p.
13. *Spiegel Online* [Spiegel Online]. Available at: <http://www.spiegel.de> (Accessed 23 September 2020).
14. Brinker, K. *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden* [Linguistic text analysis. An introduction to basic concepts and methods]. Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2005, 173 p.
15. Goethe, J.W. *Die Leiden des jungen Werthers* [The Sorrows of Young Werther], 2008. Available at: <https://www.livelib.ru/book/1001010911-die-leiden-des-jungen-werthers-johann-wolfgang-goethe> (Accessed 23 September 2020).
16. Noll, D. *Die Abenteuer des Werner Holt* [The Adventures of Werner Holt]. Berlin, Aufbau-Verlag, 1960, 604 p.
17. Romanenko, O.V. (2016). *Neologizmy nemetskoho iazyka v uchebnoj lyterature starsheklassnykov* [Neologisms of the German language in the educational literature of high school]. *Universum: Fylolohiia i iskusstvovedenie* [Universe: Philology and Art History], 2016, no. 9 (31). Available at: <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/3686> (Accessed 23 September 2020).
18. Heyse, K. *System der Sprachwissenschaft* [System of Linguistics]. Berlin, Ferd. Dümmler's Veblagsbuchhandlung Publ., 1856, 476 p.
19. Becher, J.R. *Schritt der Jahrhundertmitte. Neue Dichtungen, Poetry* [Mid-century step. New poetry], 1958. Available at: <https://readrate.com/rus/contributors/j-r-becher> (Accessed 23 September 2020).
20. Budde, E.H. *Aus der Werkstatt der Sprache: Über klängliche Doppelformen im Deutschen* [From the workshop of language: About sound double forms in German]. Lüneburg, Advent-Verlag GmbH Publ., 1954, pp.236-239.
21. Reiners, L. *Stilfibel* [Style guide]. SR 14, 2007. München. Available at: <https://www.amazon.de/Stilfibel-sichere-Weg-guten-Deutsch/dp/3423343583> (Accessed 23 September 2020).

22. Möller, H. *Die semitisch-vorindogermanischen laryngualen Konsonanten* [The Semitic-pre-Indo-European laryngual consonants], 2017. Available at: <http://lingulist.de/documents/lectures/list-2017-lecture-ss-new-approaches.pdf> (Accessed 23 September 2020).
23. Seghers, A. *Der gerechte Richter* [The Just Judge]. Berlin, Aufbau Verlag, 1990, pp. 269-283.
24. Mann, Th. *Der Erwählte* [The Chosen]. Frankfurt am Main, S. Fischer Verlag, 1951, 290 p.
25. Kant, H. *Ein strenges Spiel* [A Tough Game]. Ochsenfurt, Kulturmaschinen-Verlag, 2015, 64 p.
26. Fylycheva, N.Y. *Nemetskyj lyteraturnyj iazyk* [German literary language]. Moscow, Vysshaia shkola Publ., 1992, 176 p.
27. Selivanova, O. *Novye podkhody k yzucheniyu frazeolohyy v paradyhmal'nom prostranstve sovremennoj lynchvystyky* [New approaches to the study of phraseology in the paradigm space of modern linguistics]. *Svit svidomosti v movi* [The world of consciousness in language]. Cherkasy, Yu. Chabanenko Publ., 2012, pp. 169-184.

Одержано 30.08.2020.

УДК 81'42:811.111(73)
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-20

М.О. КУЦ,
*кандидат педагогічних наук,
асистент кафедри іноземної філології, українознавства
та соціально-правових дисциплін
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг)*

АНАЛІЗ ЛІНГВІСТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТВОРУ УРСУЛИ К. ЛЕ ГУЇН «THE WIZARD OF THE EARTHSEA»

У статті здійснено лінгвостилістичний аналіз прози сучасної американської письменниці У. Ле Гуїн з точки зору її емоційної значущості та забарвленості, а також аналіз застосованих письменницею методів і прийомів створення «емоційного підтексту» на прикладі оповідань із циклу «Земномор'я». Здійснено послідовний аналіз мовних засобів за рівнями мови від нижчого до вищого оповідання з трилогії У. Ле Гуїн «Земномор'я» – «Чарівник Земномор'я».

Установлено, що стилістичні прийоми на фонографічному рівні (алітерація, асонанс, капіталізація) відіграють значущу роль у творі, створюючи потужні емоційні ефекти та логічні наголоси. Стилiстичні прийоми лексичного рівня (метафора, персоніфікація, афективні та метафоричні епітети, нісенітниця, гіпербола, оксюморон) є оригінальними, незвичними й яскравими, викристовуються задля створення сюжету, опису розгортання подій, пейзажів та характерів героїв. Вони своєрідно сприяють налагодженню атмосфери читання та є певними складовими у відтворенні фантастичного світу оповідання.

Зафіксовано найбільшу кількість стилістичних прийомів на синтаксичному рівні лінгвостилістичного аналізу, серед них: анафори та епіфори, паралельні конструкції, полісиндетон, асиндетон, інверсія, еліпсис та апозіопезис (пауза), пунктуаційне відокремлення другорядних членів речення під час опису, невласна пряма мова тощо. Ці прийоми привносять логічний наголос, спричиняють дуже сильний емоційний, експресивний, ритмічний ефект під час сприйняття тексту читачем.

Акцентовано увагу на тому, що найважливішу роль у створенні зовнішньої тканини твору, відображенні власного авторського стилю письменниці відіграють стилістичні прийоми лексико-синтаксичного рівня. Серед них прийоми порівняння, антитеза, наростання і кульмінація тощо.

У статті наведено приклади вдалого використання письменницею синтезу різних стилістичних прийомів, завдяки чому досягається ефект підвищеного емоційного сприйняття, досить влучного опису атмосфери, в якій відбувається дія, а також почуття та переживання героїв. Зроблено висновок про те, що лінгвостилістичний аналіз кращих літературних творів сприяє збагаченню й розширенню мови, уведенню до обігу яскравих стилістичних прийомів, підвищенню експресивності й художності мовлення, створенню емоційного підтексту.

Ключові слова: жанр фентезі, стилістичні прийоми, лінгвостилістичний аналіз, функціональний підхід.

В статье осуществлен лингвостиллистический анализ прозы современной американской писательницы В. Ле Гуин с точки зрения ее эмоциональной значимости и окраски, а также анализ примененных писательницей методов и приемов создания «эмоционального подтекста» на примере рассказов из цикла «Земноморье». Осуществлен последовательный анализ языковых средств по уровням языка от низшего к высшему в рассказе из трилогии В. Ле Гуин «Земноморье» – «Волшебник Земноморья».

Установлено, что стилистические приемы на фонографическом уровне (аллитерация, ассонанс, капитализация) играют значимую роль в произведении, создавая мощные эмоциональные эффекты и логические ударения. Стилистические приемы лексического уровня (метафора, персонифика-

ция, аффективные и метафорические эпитеты, бессмыслица, гиперболы, оксюморон) являются оригинальными, необычными и яркими, используются для создания сюжета, описания развития событий, пейзажей и характеров героев. Они своеобразно способствуют налаживанию атмосферы чтения и являются определенными частями в воспроизведении фантастического мира рассказа.

Зафиксировано наибольшее количество стилистических приемов на синтаксическом уровне лингвостилистического анализа, среди них: анафоры и эпифоры, параллельные конструкции, многосоюзие, бессоюзие, инверсия, эллипсис и апозиопезис (пауза), пунктуационные отделения второстепенных членов предложения при описании, несобственная прямая речь и др. Эти приемы приносят логическое ударение, приводят к сильному эмоциональному, экспрессивному, ритмическому эффекту при восприятии текста читателем.

Акцентируется внимание на том, что важнейшую роль в создании внешней ткани произведения, отражении собственного авторского стиля писательницы играют стилистические приемы лексико-синтаксического уровня. Среди них приемы сравнения, антитеза, нарастание и кульминация и т. п.

В статье приведены примеры удачного использования писательницей синтеза различных стилистических приемов, благодаря чему достигается эффект повышенного эмоционального восприятия, достаточно точного описания атмосферы, в которой происходит действие, а также чувства и переживания героев. Сделан вывод о том, что лингвостилистический анализ лучших литературных произведений способствует обогащению и расширению языка, введению в обращение ярких стилистических приемов, повышению экспрессивности и художественности речи, созданию эмоционального подтекста.

Ключевые слова: жанр фэнтези, стилистические приемы, лингвостилистический анализ, функциональный подход.

Фентезі (з англ. *fantasy* – «фантазія») є жанром сучасного мистецтва, базованим на використанні міфологічних і казкових мотивів у сучасному вигляді. Твори фентезі зазвичай нагадують історико-пригодницькі романи, дія яких відбувається у вигаданому світі, близькому до реального Середньовіччя, або зміст твору може бути базований на архітипічному сюжеті. Описуваний світ існує гіпотетично і в ньому припустиме існування чаклунства та міфічних істот, які діють системно відповідно до встановлених автором твору норм – як закони природи [1]. Тож у творах фентезі сенс розпадається на два рівні – експліцитний та імпліцитний. На експліцитному рівні формується сюжет, а на імпліцитному – виразні для читача відомості стосовно переживання героїв або автора. Створюваний у такий спосіб підтекст розширює уявлення читача щодо викладеної в творі ситуації. Отже, перехід від змісту тексту до його змістовності виникає внаслідок взаємодії між експліцитною інформацією, яка міститься в ньому та передається значеннями мовних одиниць, і підтекстовою інформацією, що передається за допомогою різних мовних засобів. Тож, велике значення в такому літературному творі має той емоційний підтекст, який в ньому міститься й власне створює особливий світ фентезі [7].

Ім'я Урсули Кребер Ле Гуїн – одне з найгучніших в американській і світовій фантастиці. У створених письменницею творах синтезовані міфи й притчі, соціологічні та політологічні дослідження, роздуми щодо науково-технічного прогресу і багато чого іншого. Серед її творів особливо вирізняється ряд романів і повістей, які об'єднані в два цикли: «Гайнський цикл» (романи «Світ Роканнона», «Планета вигнання», «Місто ілюзій», «Ліва рука п'яниці», «Слово для лісу і світу одне», «Тлумачі») і цикл «Земномор'я» (романи «Чарівник Земномор'я», «Гробниці Атуана», «На самому далекому березі», «Техану», «На інших вітрах») [11]. Серед прийомів, які використовуються авторкою і які привертають підвищену увагу до її творів, є прийоми створення емоційного підтексту. Саме цей факт визначає потребу лингвостилистичного аналізу творів У. Ле Гуїн, що дозволить вивчити ті мовні особливості, які характерні для творчості письменниці, усвідомити її ідейно-естетичну цінність.

Аналіз літературної спадщини У. Ле Гуїн зумовлює використання розробок загальної теорії літератури, присвячених дослідженню мовних особливостей емоційного підтексту. Вивчення питань категорії експресії та споріднених з нею лингвістичних понять, що створюють емоційний підтекст художнього твору, займалися такі вчені, як О. Ахманова, А. Арнольд, Н. Бойко, В. Гак, О. Єфімов, Н. Лук'янова, В. Чабаненко, В. Шаховський та ін. Зокрема А. Арнольд розроблено функціональний підхід до поетапного лингвостилистичного аналізу художніх текстів, які широко використовуються для визначення емоційного підтексту творів різних жанрів [2].

Зі свого боку, творчість У. Ле Гуїн викликає інтерес на Заході, де їй присвячено ряд дослідницьких праць, у тому числі таких авторів, як J. Bittner [15], M. Cadden [12], L.V. Comoletti та M. Drout [13], D. Mogen [16], J. Griffin [14], T. Shippey [17] та ін. Літературна критика творів письменниці обмежується низкою статей, серед авторів яких слід назвати М.С. Ахманова [3], М. Галіну [5], В. Гакова [4], Н. Криницьку [8] та ін. Значне місце аналізу творчості У. Ле Гуїн приділила в своїй дисертації, присвяченій сучасній англо-американській фантастичній літературі, Л. Михайлова [10]. У її роботі було зроблено успішну спробу визначити місце У. Ле Гуїн у сучасній фантастичній літературі, головні теми й особливості її творчості.

Дослідники констатують, що Урсула Ле Гуїн є майстром багатьох літературних жанрів, насамперед наукової фантастики та фентезі. Її творчість майже нікого з читачів не залишає байдужим, викликаючи цілий спектр емоцій. На думку Н. Криницької, причини різноманітності творів авторки полягають у нестандартності письменниці, її вмінні уникати пасток традиційних підходів і вказувати на ці пастки читачам [8]. Водночас твори У. Ле Гуїн є переконливими, детальними, населеними персонажами та повними яскравих образів. Саме це привертає увагу лінгвістів та спонукає до лінгвостилістичного аналізу творів письменниці.

Однак творчість У. Ле Гуїн залишається недостатньо дослідженою з точки зору стилістики, а її твори залишаються практично невичерпним джерелом нових прийомів створення емоційного підтексту завдяки багатогранності таланту письменниці.

Метою статті є лінгвостилістичний аналіз прози сучасної американської письменниці У. Ле Гуїн з точки зору її емоційної значущості та забарвленості, а також аналіз застосованих письменницею методів і прийомів створення «емоційного підтексту» на прикладі оповідань із циклу «Земномор'я».

Вирішуючи ці завдання, стає можливим визначити своєрідність і самобутність художнього світу У. Ле Гуїн, а також специфіку її підходу до вирішення низки найважливіших культурологічних проблем сучасного світу.

Лінгвостилістичний аналіз художнього тексту – це докладний і ретельний аналіз ролі та функцій мовних засобів різних рівнів в організації та вираженні ідейно-тематичного змісту твору. Головною метою лінгвостилістичного тлумачення є вивчення виражальних засобів мови в тексті, того ефекту зображальності, який дає її синтез.

Усі відомі стилістичні прийоми П. Гальперіним було об'єднано в такі групи: 1) базовані на взаємодії між логічним та номінальним значенням слова; 2) ґрунтуються на взаємодії двох логічних значень слова; 3) базовані на взаємодії між логічним та емоційним значенням слова; 4) виходять із взаємодії вільних і фразеологічних значень слова; 5) побудовані за принципом зіставлення; 6) як фігури за типом під'єднання; 7) об'єднані своєрідним використанням розмовної побудови; 8) лексичні та синтаксичні стилістичні прийоми; 9) графічні та фонетичні виразні засоби [6].

Тож проаналізуємо перший твір трилогії У. Ле Гуїн «Земномор'я» – «The Wizard of The Earthsea». Аналіз буде відбуватися відповідно до методу аналізу за рівнями мови, запропонованого І. Арнольд, а саме: через послідовний аналіз мовних засобів за рівнями мови від нижчого до вищого – фонетичного, морфологічного, лексико-семантичного й синтаксичного на засадах функціонального підходу. При цьому функціональний підхід передбачає «аналіз одиниць різних рівнів мови, передусім як їх комунікативно-системне (з урахуванням мети й завдань спілкування), а не структурно-системне дослідження і полягає у встановленні значущості певних закономірностей функціонування мовних засобів для специфіки мовленнєвої системності стилю і його різновидів (текстів)» [2, с. 105].

На **фонографічному рівні** тексту оповідання «The Wizard of The Earthsea» авторка використовує невелику кількість стилістичних засобів. Наприклад, *алітерацію* та *асонанс* – у вимовлянні заклять, що трапляється по тексту всього лише декілька разів: «Noth hierth malk man hiolk han merth man» [18]. Протягом усього сюжету У. Ле Гуїн підкреслює велич магії. У Земномор'ї вона пронизує всю тканину світу, без неї цей світ не існує. Тож саме повторення голосних *o* та *a*, а також приголосних *m*, *n*, *r*, що символізують серйозність, суворість, владу, силу, допомагають авторці створити атмосферу магічної країни та нібито зачаровують самого читача.

Окрім вищезгаданих прийомів, письменниця використовує *капіталізацію* (виділення слів великими літерами). Характерним є те, що У. Ле Гуїн виділяє великими літерами ті слова, які належать до магії та стосуються будь-чого, причетного до Школи Чародіїв, а саме: «Great House, Room of Shelves, Hearth Hall, Long Table, Back Door, Unseen, Long Dance, Lore-Book, Roke Bay, Chanters of Roke, Court of Seeming, True Speech, Illusion-Change, Isolate Tower, Hardic tongue, Old Speech, Further Runes, Great Spells, Book of Shaping» [18] та багато інших. Як бачимо, навіть такі звичайні предмети, як довгий стіл або задні двері у загадковому світі Земномор'я відіграють свою незамінну роль. Пояснюється це також тим, що у циклі Земномор'я кожне ім'я стає одним із найважливіших концептуальних елементів, воно несе в собі міфологічну сутність, ототожнюється з істиною [9]. Кожне з імен має значення: Sparrowhawk – яструб, Jasper – коштовний камінь, Ogion – мовчання, тиша, Serret – срібло. Отже, можна стверджувати, що стилістичні прийоми на фонографічному рівні відіграють значущу роль у творі, створюючи потужні емоційні ефекти та логічні наголоси.

На наступному рівні, *лексичному*, знаходимо велику різноманітність стилістичних засобів. Головна роль на цьому щаблі належить *метафорам* та *епітетам*, які є оригінальними, незвичними й яскравими. Проте інші тропи є не менш важливими у створенні загальної картини твору.

Метафори у тексті оповідання «The Wizard of The Earth» використовуються не тільки в описах пейзажів та героїв, але й у монологах і діалогах. Вони допомагають зобразити світ магії яскраво, виразно та незвичайно: «The dancing werelights overhead died out, sinking down», або «Do clothes make the mage?» [18]. Концепт магії як такий – це своєрідна гіперреальність, у якій існує Земномор'я та всі люди і живі істоти, які його населяють. Тож і метафори, використані в оповіданні, оригінальні, влучні та унікальні: «powers will speak in human voice» [18], «be in warmth and merriment» [18], «first months at Roke went by fast, full of passions and wonders» [18], «darkness surrounded him, dread filled him» [8], «square, rimmed on three sides by the houses» [18], «a pale spindle of light gleamed between his opened arms» [18], «... a rent in the darkness of the earth and night, a ripping open of the fabric of the world» [18].

Персоніфікація як різновид метафори також використовується по тексту, хоча і не часто, проте дуже виразно передає логічний наголос у характеристиках об'єктів та персонажів: «the language of the water», «the whisper of water», «man, whose wits go wandering among the years and islands», «inner face of the door» [18].

В описах явищ, подій, зовнішності та характеру персонажів У. Ле Гуїн використовує велику кількість *епітетів*. За семантикою їх можна поділити на дві великі групи. Перша з них – *афективні епітети*, тобто ті, що передають емоційну оцінку предмета або явища [7]. Це епітети, у яких маємо означуване слово та два або більше означень: «mighty grey blocks of stone», «a peaceful heart», «clear voice», «terrible light», «cold darkness», «great power», «clever trick», «dry, far fires of the stars» [18]. Друга група епітетів – *метафоричні* [7]. Під час аналізу оповідання «The Wizard of The Earthsea» виявлено такі з них: «moonlit waters», «fathomless energy», «shining head», «a sure and open friendship», «charmed waters», «dark, enchanted ground», «stammering tongue». Також було знайдено й *епітети, побудовані на порівняннях*: «golden apple», «black blood», «bread crumb arrows», «netted star-lights» [18].

Багато уваги приділяє письменниця такому стилістичному прийому, як *нісенітниця*, або поєднання семантично різних висловлювань в одне речення. Особливо широко використовується цей прийом в декількох перших главах оповідання, коли головний герой – Гед – прибуває до Роукської школи чародіїв, поступово знайомиться з мешканцями острова, учнями школи та вчителями. Використання нісенітниць у мовленні персонажів створює перед читачем своєрідну загадку, містичну атмосферу магічного містечка, змушує читача заглибитися в роздуми над тим, що насправді є магією, чому вона не всім доступна, для чого насправді вона необхідна, що особливого й незвичайного приховується у стінах школи: «You cannot always find the Warder where he is, but sometimes you find him where he is not...», «no matter how many sit at this table, there is always room», «the wise don't need

to ask, the fool asks in vain» [18], «to light a candle is to cast a shadow» [18]. Можна стверджувати, що цей стилістичний засіб є особливістю оповідання «The Wizard of The Earthsea» та творчості У. Ле Гуїн загалом, оскільки нісенітниця є справді оригінальними та унікальними. Крім того, порівняно з іншими прийомами, подібні тропи трапляються в літературі не так часто.

Для більшого емоційного ефекту під час опису подій чи героїв письменниця використовує прийом *гіперболи*: «he shoveled in his food with a will», «he had endless delight in the wit and beauty of the crafts he taught», «there's no end to that language» [18].

Іноді, задля підкреслення протилежних якостей, що існують в одному й тому ж предметі або явищі, авторка використовує прийом *оксюморону*: «stiff grace», «the folly of the wise», «gentle mockery» [18].

Отже, проаналізувавши стилістичні засоби на лексичному рівні, можемо зробити висновки, що кожен з прийомів відіграє певну роль у створенні сюжету, розгортанні подій, описаннях пейзажів та характерів. Вони своєрідно сприяють налагодженню атмосфери читання та є певними складовими у відтворенні фантастичного світу оповідання.

Наступний рівень нашого аналізу – *синтаксичний*. Вважаємо, що в оповіданні «The Wizard of The Earthsea» найбільша кількість стилістичних прийомів перебуває на синтаксичному рівні.

Перше, що можна відзначити у процесі аналізу тексту – це велика кількість *повторів*. Здебільшого це *анафори* та *епіфори*. Вони відіграють важливу роль для всієї тканини твору, адже створюють сильні логічні та емоційні наголоси. Наприклад, у сценах, коли новий Архімаг Геншер сварить та повчає Геда, кожне речення, або частина речення починається зі слова – you||, передаючи читачеві емоційний стан Архімага, його ставлення до хлопця: «You have a great power inborn in you, and you used that power wrongly... you had no control...» [18], «You would me no man but a gebbeth... You must stay here, until you gain strength» [18]. Епіфори, використані письменницею, здебільшого привносять логічний наголос: «Even now it waits for you, assuredly it waits for you» [18].

Крім того, письменниця використовує *паралельні конструкції* – тип повторів, у яких дублюється сама структура послідовних речень або частин речення. Зазвичай авторка використовує цей прийом у поєднанні з лексичними повторами, що приводить до дуже сильного емоційного, експресивного, ритмічного ефекту: «Whether or not they believed such stories and whether or not they liked Ged...», «The more he learned, the less he would have to fear...», «The more you try to prove yourself my equal, the more you show yourself for what you are» [18].

Необхідно відзначити, що ще однією характерною особливістю письма У. Ле Гуїн є використання *полісиндетону* (повторення сполучників). Цей стилістичний прийом трапляється по тексту майже в кожному описі пейзажів і подій, характерів та почуттів героїв. Полісиндетон створює не лише ритмічний ефект, а й підкреслює ідею важливості кожного з однорідних членів речення та звертає увагу читача на їхню значущість: «For four weeks of that hot summer he lay blind, and deaf, and mute...», «Townfolk and Masters and students and farmers all together...», «...they were all laughing at his flights and flaps and bumps», «...after those two long nights of dance and moonlight and music and magery».

Крім того, зустрічаємо й використання протилежного стилістичного прийому – *асиндетону*, або навмисного пропуску сполучників. У тексті він допомагає створити ефект напруженого, емоційного мовлення: «On the wind over the grey waves they doubled, snapped, swooped, lunged, till smoke railed about them...», «... in this rich, seemingly, orderly, strange Court he felt himself to be a goatherd born and bred» [8].

У творі використовується прийом *інверсії*. У. Ле Гуїн може ставити на початок речення обставину, додаток, іменну частину складеного присудка або сам присудок, означення. Цей стилістичний засіб робить логічний наголос на першому компоненті: «Few and short as were the streets of Twil...», «Of these events Ged new nothing...», «Narrow run the channels between the islets...», «But forgetful as you may be...», «...pale, dour Osskilians they were all».

Одним з найпоширеніших синтаксичних стилістичних прийомів, що дуже часто трапляються в тексті та становлять собою ще одну яскраву рису письма У. Ле Гуїн і твору «The

Wizard of The Earthsea» є пунктуаційне відокремлення другорядних членів речення під час опису. У такий спосіб авторка ставить логічний або емоційний наголос на тій чи іншій характеристиці явищ та подій: «...dragon... like a vast black bat, thin-winged and spinybacked, and circling into the north...», «...he saw the moorland, bare and brown, snow-patches here and there, in the mild sunlight of winter». Або при характеристиці героїв: «With him was his lady, slender and young, bright as a new copper, her back hair crowned with opals», «Jasper was no longer a boy but a young man, tall and comely, with his cloak elapsed at the neck with silver», «The lady smiled at what he said and the opals shone in her black hair, radiant» [18].

Характерною стилістичною рисою творів У. Ле Гуїн є особлива презентація героїв та автора. Загалом текст оповідання містить велику кількість авторських слів, у творі однак відсутні монологи, але присутня велика кількість діалогів. Усі діалоги характеризуються такими стилістичними засобами, як *еліпсис* та *пауза*. Еліпсис трапляється в кожному діалозі оповідання. Використовується він задля запобігання тавтології та нагромодження зайвих слів:

- What ship brought you here?
- Shadow, trading from the Andrades.
- Whose will sent you here?
- My own [8].

Пауза, або апозіопезис, передає жваву розмову між двома співбесідниками або ж сильні почуття героя, що перешкоджають мовленню:

- You will not, – Jasper looked straight at him, rage suddenly flaming out over his disdain. – You will not. You cannot. You brag and brag –
- By my name, I will do it [8].

Як було вказано вище, авторка не використовує монологів, усі роздуми та внутрішній світ героїв описані за допомогою слів автора. Проте для передавання моментів найбільшого напруження та переживань письменниця використовує так звану *невласну пряму мову* – прийом, за якого слова, що до себе нібито промовляє герой, передаються словами автора. В оповіданні «The Wizard of The Earthsea» це зазвичай питання, що ставить собі подумки головний герой: «How much of this was the work of the shadow that hunted him?», «Had it still been with him last night when he ran? Was that last night, was it many nights ago?» [18].

Проаналізувавши стилістичні засоби оповідання на синтаксичному рівні, можемо зробити висновок про те, що цей щабель є найпоширенішим, найбагатшим на різноманітні прийоми, які роблять процес читання набагато цікавішим та неймовірно захопливим.

Переходячи до *лексико-синтаксичних* стилістичних засобів, необхідно наголосити, що саме вони відіграють найважливішу роль у створенні зовнішньої тканини твору. Адже ці прийоми є результатом синтезу лексичних та синтаксичних засобів, що сприяє створенню найбільш потужних емоційних, експресивних, логічних та ритмічних ефектів.

Перше, на що важливо звернути увагу, – це використання в тексті величезної кількості *порівнянь*. У. Ле Гуїн застосовує прийом порівняння в кожному описі та в кожній характеристиці. Кожне з порівнянь унікальне, оригінальне й авторське. Саме тому вони одразу звертають на себе увагу читача та допомагають яскраво уявити собі певну описану подію: «...and the seeds shaken loose went up on the wind like sparks of fire in the sun», «on every twig of every branch a golden apple shone, each a sun...», «a bird flew among the branches suddenly, all white with a tail like a fall of snow», «...the spite between them now sounded plain and clear as steel coming out of sheath», «Envy eats you like a worm in an apple...» [18].

Використання *антитези* також несе на собі важливий емоційний наголос, оскільки створює ефект контрасту, що підкреслює існування поруч двох протилежних явищ: «...that spell affects the balance of light and dark, life and death, good and evil...» [18].

Не менш важливим є прийом наростання. Він забезпечує дуже сильний емоційний ефект, нагнітаючи обставини та концентруючи увагу читача на певній події: «...now I'm sorry to part with him. And sorrier to part with you, Sparrowhawk» [18], «...in his full power as Wizard he needed fear nothing in the world, nothing at all...» [18], «...he could not sleep in the dark. Nor would he sleep when the third day came» [18].

Підсумовуючи, зазначимо, що хоча різноманітність лексико-синтаксичних стилістичних засобів досить невелика, проте вони відіграють значну роль у тексті, створюючи потужні психологічні, емоційні, логічні ефекти й сприяючи відображенню власного авторського стилю письменниці.

Також вважаємо доречним навести декілька прикладів з тексту оповідання «The Wizard of The Earthsea», які містять *синтез різних стилістичних прийомів*, завдяки чому певні частини тексту є неймовірно емоційними та дуже влучно описують атмосферу, в якій відбувається дія, почуття та переживання героїв. Як приклад візьмемо речення з розділу «The Hawk's Flight», у якому описано, як Гед знайомиться із Замком Теренону: «Down winding stairs of marble he followed Serret, through rich rooms and halls, past high windows that looked north, west, south, east over the low brown hills that went on, houseless and treeless and changeless, clear to the sunwashed winter sky» [18]. У цьому реченні маємо часткову інверсію: обставина стоїть на початку речення. Це посилює емоційний ефект, допомагає краще передати психологічний стан героя й сконцентрувати увагу читача на тих обставинах, у яких відбувається дія: мармурові стіни та підлога, гвинтові сходи – все, як у стародавніх містичних фортецях. Асиндетон «north, west, south, east...» та полісиндетон «houseless and treeless and changeless» мають потужний психологічний ефект, збільшують напруження емоційного стану героя, який все це спостерігає. Застосовується також і прийом відокремлення прикметників «houseless and treeless and changeless», що має функцію логічного наголосу. Крім того, використання гіперболи «changeless» створює ефект кульмінації. Окрім цих прийомів, маємо також вдало використані епітети «rich rooms», «sunwashed winter sky», що допомагають створенню атмосфери, у якій перебуває герой.

Наведемо приклад ще однієї дуже яскравої події в оповіданні. Коли Гед знайомиться з Лордом Бендереском, письменниця так змальовує нам його зовнішній вигляд: «Thrice her age, bone-white, bone-thin, with clouded eyes, Lord Benderesk greeted Ged with grim cold courtesy, bidding him stay as guest however long he would» [18]. По-перше, маємо в цьому реченні інверсію: означення, що змальовують нам зовнішній вигляд Бендереска, винесено на початок речення, що, знову-таки, несе логічний наголос, змушує нас звернути більшу увагу на його зовнішні риси. Використання асиндетону має психологічний ефект, що підсилюється епітетами «bone-white», «bone-thin», «clouded eyes» [18] та оксюмороном «grim, cold courtesy» [18].

Отже, пересвідчуємося, що синтез великої кількості стилістичних прийомів знаходимо здебільшого в описах. Подекуди ці засоби настільки зливаються, що досить складно визначити, який саме прийом використано в тому чи іншому реченні. Наприклад, так У. Ле Гуїн описує одну із героїнь свого оповідання, – Серет: «She was like a white deer caged, like a white bird wingclipped, like a silver ring on an old man's finger» [8]. Перше, на що звертаємо увагу під час аналізу – це порівняння, які традиційно є досить незвичайними та оригінальними. Але, окрім того, убачаємо в цьому повторення паралельних конструкцій, які містять досить незвичайні епітети: «deer caged», «bird wingclipped». Останнє порівняння закінчується простим реченням, «a silver ring on an old man's finger». Це явище є логічним наростанням. У ньому певний порядок одиниць мови має відносну важливість, адже відображає суб'єктивне ставлення письменника до об'єкта чи явища, про яке йдеться у творі [7]. У загальному значенні, ці три явища ніяк між собою не пов'язані, але в творі, під час характеристики своєї героїні, У. Ле Гуїн наділяє їх особливим значенням, що й створює таку потужну кульмінацію.

Отже, найбільш потужні емоційно-експресивні, логічні та психологічні ефекти мають ті частини тексту, у яких спостерігається синтез стилістичних прийомів різних рівнів мови. І чим більше таких прийомів, тим сильнішим є емоційний та психологічний ефект, що спричиняє текст на читача.

Проведений лінгвостилістичний аналіз оповідання У. Ле Гуїн «The Wizard of The Earthsea» з циклу «Земномор'я» на фонографічному, морфологічному, лексико-семантичному й синтаксичному рівнях дав змогу виокремити низку стилістичних прийомів, що використовуються задля створення певного емоційного підтексту художнього твору. Оскільки завдання автора твору жанру фентезі – створити яскравий світ, що не схожий на інші, виписати детально продумані й реалістичні образи персонажів, динамічно

описати події, саме такі прийоми та їх поєднання і уможливають неповторний, чарівний, захоплюючий і романтичний світ творів фентезі. Вивчення і дослідження лінгвостилістичних експресивних засобів кращих літературних творів, до яких належить творчість У. Ле Гуїн, сприяє збагаченню й розширенню мови, уведенню до її обігу яскравих стилістичних прийомів, підвищенню експресивності й художності мовлення, створенню емоційного підтексту.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у проведенні лінгвостилістичного аналізу інших творів У. Ле Гуїн, написаних у жанрі фентезі, з метою визначення особливостей авторського стилю та інваріантного набору стилістичних прийомів, що характеризують її авторський почерк та створюють ефект розпізнання.

Список використаної літератури

1. Алексеев С. Фэнтези – развитие жанра в России / С. Алексеев, М. Батишев // Книжное дело. – 1997. – № 1. – С. 82–86.
2. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык / И.В. Арнольд. – М.: Флинта, Наука, 2002. – 311 с.
3. Ахманов М.С. Вымышленные миры [Електронний ресурс] / М.С. Ахманов // Оглянись – пришельцы рядом! – Режим доступу: <http://www.x-libri.ru/elib/ahman000/00000070.htm> (останне звернення 10.09.2020).
4. Гаков В. Путь Урсулы Ле Гуин / В. Гаков // Фантакрим MEGA. – 1992. – № 1. – С. 115–118.
5. Галина М.С. Hyperfiction. Прощание с Урсулой [Електронний ресурс] / М.С. Галина. – Режим доступу: http://www.nm1925.ru/Archive/Journal6_2018_4/Content/Publication6_6896/Default.aspx (останне звернення 10.09.2020).
6. Гальперин П.Р. Текст как объект лингвистического исследования / П.Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 140 с.
7. Загнітко А.П. Лінгвістика тексту: Навчальний посібник / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 289 с.
8. Криницька Н.І. Мультикультурний вимір доробку Урсули Ле Гуїн [Електронний ресурс] / Н.І. Криницька. – Режим доступу: [file:///C:/Users/User1/Downloads/PI_2010_81_8%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User1/Downloads/PI_2010_81_8%20(1).pdf) (останне звернення 10.09.2020).
9. Лосев А.Ф. Философия имени / А.Ф. Лосев // Самое само: Сочинения. – М.: ЭКСМО-Пресс, 1999. – 199 с.
10. Михайлова Л.Г. Урсула Ле Гуин: поэтесса-фантаст / Л.Г. Михайлова // Тезисы международной конференции «Эксперимент и традиция в литературе и журналистике США», 10–15 декабря 1990 г. – М.: МГУ, 1990. – С. 149–151.
11. Ле Гуин Урсула К. (Ursula K. Le Guin). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fantlab.ru/autor11> (останне звернення 10.09.2020).
12. Cadden M. The Irony of Narration in the Young Adult Novel / M. Cadden // Children's Literature Association Quarterly. – 2000. – Vol. 25. – Issue 3. – P. 146–154.
13. Comoletti L.B. How They Do Things with Words: Language, Power, Gender, and the Priestly Wizards of Ursula K. Le Guin's Earthsea Books / L.B. Comoletti, M. Drout // Children's Literature. – 2001. – Vol. 29. – Issue 1. – P. 113–141. DOI: 10.1353/chl.0.0786.
14. Griffin J.M. Ursula Le Guin's Magical World of Earthsea [Електронний ресурс] / M.J. Griffin // ALAN. – 1996. – Vol. 23. – № 3. – Режим доступу: <https://doi.org/10.21061/alan.v23i3.a.5> (останне звернення 10.09.2020).
15. Bittner J.W. Persuading Us to Rejoice and Teaching Us How to Praise: Le Guin's Orsinian Tales [Електронний ресурс] / J.W. Bittner. – Режим доступу: <https://www.depauw.edu/sfs/backissues/16/bittner16art.htm> (останне звернення 10.09.2020).
16. Mogen D. Understanding Ursula K. Le Guin by Elizabeth Cummins / D. Mogen // The Western Literature Association. – 1992. – Vol. 27. – № 2. – P. 128–129.
17. The Oxford Book of Science Fiction Stories / ed. By Tom Shippey. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 586 p.
18. Le Guin U. The Wizard of the Earthsea [Електронний ресурс] / Ursula Le Guin. – Режим доступу: https://3g.en8848.com.cn/fiction/Fiction/Fantasy/43355_4.html (останне звернення 10.09.2020).

ANALYSIS OF THE LINGUISTIC FEATURES OF URSULA K. LE GUIN'S WORK "THE WIZARD OF THE EARTHSEA"

Mariia O. Kuts, Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine)

E-mail: kuts.mariia.kr@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-20

Key words: *fantasy genre, stylistic devices, linguistic and stylistic analysis, functional approach.*

The article reflects the linguistic and stylistic analysis of the prose of the modern American writer W. Le Guin in terms of its emotional significance and colour, as well as analysis of the methods and techniques used by the writer to create "emotional subtext" on the example of stories from the series "Earthsea". The consistent analysis of language tools by language levels from lower to higher in the story from the trilogy of W. Le Guin "Earthsea" – "Wizard of Earthsea" has been performed.

It is established that stylistic devices at the phonographic level (alliteration, assonance, capitalization) play a significant role in the oeuvre of the writer, as well as create powerful emotional effects and logical emphasis. Stylistic techniques of the lexical level (metaphor, personification, affective and metaphorical epithets, nonsense, hyperbole, oxymoron) are original, unusual and vivid, are used to create a plot, describe the unfolding of events, landscapes and characters. They in a way contribute to the atmosphere of reading and are certain components in the reproduction of the fantastic world of storytelling.

The largest number of stylistic devices at the syntactic level of linguistic-stylistic analysis has been recorded, among them: anaphora and epiphora, parallel constructions, polysyndeton, asyndeton, inversion, ellipsis and aposiopesis (pause), punctuation separation of subordinate clauses, etc. These techniques bring a logical emphasis, lead to a very strong emotional, expressive, rhythmic effect during the perception of the text by the reader.

It is emphasized that the most important role in creating the outer fabric of the work, reflecting the author's own style, is played by stylistic techniques of lexical and syntactic level. Among them are the methods of comparison, antithesis, growth and culmination, and so on.

The article gives examples of successful use of the writer's synthesis of various stylistic devices, which achieves the effect of increased emotional perception, a fairly accurate description of the atmosphere in which the action takes place, as well as the feelings and experiences of the characters. It is concluded that the linguistic and stylistic analysis of the best literary works contribute to the enrichment and expansion of language, the introduction of vivid stylistic devices, increasing the expressiveness and artistry of speech, creating an emotional connotation.

The linguistic-stylistic analysis of U. Le Guin's story "The Wizard of The Earthsea" from the series "Earthsea" on the phonographic, morphological, lexical-semantic and syntactic levels has made it possible to identify a number of stylistic devices used to create a certain artistic subtext. The study and research of linguistic-stylistic expressive means of the best literary works, including the works of U. Le Guin, contributes to the enrichment and expansion of language, the introduction of bright stylistic techniques, increasing the expressiveness and art of speech, creating an emotional connotation.

Prospects for further research can be seen in the linguistic-stylistic analysis of other works by U. Le Guin, written in the fantasy genre, in order to determine the features of the author's style and an invariant set of stylistic techniques that characterize her author's handwriting and create recognition effect.

References

1. Alekseev, S., Batushev, M. *Fjentezi – razvitie zhanra v Rossii* [Fantasy - genre development in Russia]. *Knizhnoe delo* [Publishing], 1997, no. 1, pp. 82-86.
2. Arnold, I.V. *Stilistika. Sovremennyy anglijskij jazyk* [Stylistic. Modern English Language]. Moscow, Flinta, Nauka Publ., 2002, 311 p.
3. Akhmanov, M.S. *Vyimyishlennye miry* [Fictional worlds]. *Oglyanis - prisheltsy ryadom!* [Look around – aliens are nearby!]. Available at: <http://www.x-libri.ru/elib/ahman000/00000070.htm> (Accessed 10 September 2020).
4. Gakov, V. *Put Ursulyi Le Guin* [The Way of Ursula Le Guin]. *Fantakrim MEGA*, 1992, no. 1, pp. 115-118.
5. Galina, M.S. *Hyperfiction. Proshanie s Ursuloy* [Hyperfiction. Saying Good-Bye To Ursula]. Available at: http://www.nm1925.ru/Archive/Journal6_2018_4/Content/Publication6_6896/Default.aspx (Accessed 10 September 2020).
6. Galperin, P.R. *Tekst kak obyekt lingvisticheskogo issledovaniya* [Text as an object of linguistic research]. Moscow, Nauka Publ., 1981, 140 p.

7. Zagnitko, A.P. *Lingvistika tekstu: Navchalny posibnik* [Linguistic of the text: Textbook]. Donetsk, DonNU Publ., 2003, 289 p.
8. Krinicka, N.I. *Mul'tikul'turnij vimir dorobku Ursuli Le Guin*. Available at: file:///C:/Users/User1/Downloads/PI_2010_81_8%20(1).pdf (Accessed 20 September 2020).
9. Losev, A.F. *Filosofija imeni* [Philosophy of name]. Losev, A.F. *Samoe samo: Sochinenija* [By itself: Essays]. Moscow, EKSMO-Press Publ., 1999, 199 p.
10. Mihailova, L.G. *Ursula Le Guin: pojetessa-fantast* [Ursula Le Guin: fiction poet] *Tezisy mezhdunarodnoj konferencii "Jekperiment i tradicija v literature i zhurnalistike SSHA", 10-15 dekabnja 1990 g.* [Abstracts of the International Conference "Experiment and Tradition in US Literature and Journalism", December 10-15, 1990]. Moscow, M. Lomonosov MSU Publ., 1990, pp. 149-151.
11. Le Guin, Ursula K. Available at: <https://fantlab.ru/autor11> (Accessed 20 September 2020).
12. Cadden, M. The Irony of Narration in the Young Adult Novel. *Children's Literature Association Quarterly*, 2000, vol. 25, issue 3, pp. 146-154.
13. Comoletti, L.B., Drout, M. How They Do Things with Words: Language, Power, Gender, and the Priestly Wizards of Ursula K. Le Guin's Earthsea Books. *Children's Literature*, 2001, vol 29, issue 1, pp. 113-141. DOI: 10.1353/chl.0.0786.
14. Griffin, J.M. Ursula Le Guin's Magical World of Earthsea. *ALAN*, 1996, vol. 23, issue 3. Available at: 10.21061/alan.v23i3.a.5 (Accessed 10 September 2020).
15. Bittner, J.W. Persuading Us to Rejoice and Teaching Us How to Praise: Le Guin's Orsinian Tales. Available at: <https://www.depauw.edu/sfs/backissues/16/bittner16art.htm> (Accessed 10 September 2020).
16. Mogen, D. Understanding Ursula K. Le Guin by Elizabeth Cummins. *The Western Literature Association*, 1992, vol. 27, issue 2, pp. 128-129.
17. Shippey, T. (ed.) *The Oxford Book of Science Fiction Stories*. Oxford, Oxford University Press, 2003, 586 p.
18. Le Guin, Ursula K. The Wizard of the Earthsea. Available at: https://3g.en8848.com.cn/fiction/Fiction/Fantasy/43355_4.html (Accessed 20 September 2020).

Одержано 14.08.2020.

УДК 81'1

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-21

К.Г. МАМЕДОВА,

*старший преподаватель кафедры английского языка
гуманитарных факультетов,*

докторант кафедры общего языкознания

Бакинского Государственного Университета (Азербайджан)

МЕТОД ТРАНСФОРМАЦИИ В ОПИСАТЕЛЬНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Предметное поле дескриптивной лингвистики значительно расширилось за счет метода трансформации. Как известно, метод трансформации был предложен видным представителем дескриптивной лингвистики З. Харрисом, а затем развит его учеником Н. Хомским. Н. Хомский заложил основы отличия в дескриптивной лингвистике, создав трансформационную модель порождающей грамматики. Его новая грамматическая концепция вызвала интерес не только американских лингвистов, но и лингвистов из других стран, изучавших языки американских индейцев. Однако само это нововведение также исходит из дескриптивной лингвистики. В процессе трансформации важно соблюдать парадигмальную последовательность в размещении предложений, учитывать связи между ними и наличие схожих компонентов. С помощью этого метода мы можем различать ядерные предложения и их трансформации, а также описывать преобразование простых форм в сложные. Изучив общую структуру языка, можно применить ее в практической лингвистике. На основе теоретической значимости трансформации можно также определить концепты групп слов. В непретворенной грамматике эта проблема не решена, поскольку части предложений не выделяются и не различаются. Метод трансформации используется во всех типах предложений с одинаковыми критериями, при этом они делятся на ядра и трансформы, в соответствии с правилами трансформации из всех частей синтаксиса используются возможности удаления, пермутации, замены, а также функциональные слова, и затем все это подтверждается или опровергается. Метод трансформации использовался в грамматике машинного перевода с точки зрения трансформационного синтаксиса, а также стал применяться при обучении иностранным языкам и при разработке учебников на этих языках. Этот метод также широко используется при исследовании речевой деятельности в психолингвистике, при аннотировании текста в информатике. Метод трансформации также предпочтителен в структурном описании семантики языка.

Ключевые слова: метод трансформации, генеративная грамматика, дескриптивная лингвистика, ядерное предложение, трансформация, подстановка, пермутация, функциональное слово, удаление, номинализация.

Як відомо, метод трансформації було запропоновано видатним представником дескриптивної лінгвістики З. Харрісом, а потім розвинуто його учнем Н. Хомським. Н. Хомський заклав основи відмінності в дескриптивній лінгвістиці, створивши трансформаційну модель граматики. Його нова граматична концепція викликала інтерес не тільки американських лінгвістів, а й лінгвістів з інших країн, які вивчали мови американських індіанців. Однак саме це нововведення також виходить із дескриптивної лінгвістики. У процесі трансформації важливо дотримуватися парадигмальної послідовності у розміщенні речень, враховувати зв'язки між ними та наявність схожих компонентів. За допомогою цього методу ми можемо розрізнати ядерні речення і їх трансформації, а також описувати перетворення простих форм у складні. Вивчивши загальну структуру мови, можна застосувати її в практичній лінгвістиці. На основі теоретичного значення трансформації можна також визначити концепти груп слів. У неперетвореній граматиці ця проблема не вирішена, оскільки частини речень не виокремлюються і не розрізняються. Метод трансформації використовується у всіх типах речень з однаковими критеріями, при цьому вони поділяються на ядра і трансформи, відповідно до правил трансформації з усіх частин синтаксису використовуються можливості видалення, пермутації, заміни,

а також функціональні слова, і потім усе це підтверджується або спростовується. Метод трансформації використовувався в граматиці машинного перекладу з точки зору трансформаційного синтаксису, а також почав застосовуватися під час навчання іноземних мов і при розробці підручників цими мовами. Цей метод також широко використовується при дослідженні мовної діяльності в психолінгвістиці, при анотуванні тексту в інформатиці. Метод трансформації також має перевагу в структурному описі семантики мови.

Ключові слова: метод трансформації, генеративна граматика, дескриптивна лінгвістика, ядерне речення, трансформація, підстановка, пермутації, функціональне слово, видалення, номіналізація.

После исследования дистрибутивного метода З. Харрис в 1952 г. решает начать разрабатывать метод трансформации. Это был уже третий метод, который начал применяться в американской дескриптивной лингвистике. Н. Хомский провел дальнейшее исследование метода трансформации в лингвистике и в 1955 г. защитил диссертацию на тему «Трансформационный анализ». Как уже отмечалось, Н. Хомский был учеником З. Харриса, и изложил морфологию иврита в форме дескриптивизма. Именно так, на основе метода трансформации, предложенного З. Харрисом, Н. Хомский открывает новый путь в грамматике, закладывая основы трансформационной грамматики.

Сегодня лингвисты описывают языковой материал в новой форме через метод трансформации, исследуя при этом синтагматические стороны синтаксической структуры (О. Ханина [1], Э. Оскел [2], Дж. Хамамацу [3], К. Парисс [4], С. Дел Рей Квесада [5] и др.). Как подчеркивал З. Харрис, метод трансформации восполнил пробел в дескриптивном анализе языка [цит. по: 6].

Путем использования метода трансформации определено понятие эквивалентности. Это понятие наглядно отражено в американской дескриптивной лингвистике. З. Вердиева подчеркивает, что согласно Харрису, трансформация – это отношение эквивалентности между двумя структурами с одинаковой областью действия (имеющими одинаковую область действия, среду). Харрис показывает, что предложения, преобразующие друг друга, имеют более или менее одинаковое значение. Первая фаза генеративной грамматики Хомского также связана с идеей трансформации [6, с. 30].

Исследователи в середине XX в. усмотрели кризис в лингвистике, в том числе структурной. Хотя исследование на этапах сегментации и дистрибуции продолжались, здесь возник и ряд проблем. З. Харрис, традиционно работавший в сфере дескриптивизма, обратился к синтаксису, чтобы расширить поле своих исследований. Так было создан труд «Дискурсивный анализ» (1952). Возникла реальная потребность в методе, связанном с трансформацией. В итоге в структурализме начали формироваться два направления – генеративизм и функционализм.

Трансформация требует соблюдения определенных правил между различными синтаксическими конструкциями, имеющими общеизвестный и неизвестный тип конструкции. Одновременно в дескриптивизме возникает новая научная парадигма – производная лингвистика. Ее основателем стал, как известно, американский лингвист Ноам Хомский. Трансформационная грамматика – это не то же самое, что производная (порождающая) грамматика. Генеративная грамматика, наряду с моделями теоретико-коммуникативных фразовых структур, также включает в себе и модель трансформации.

Генеративная грамматика может обойтись и без правил преобразования. Харрис и Хомский по-разному подходили к концепции трансформации. Харрис отмечает, что трансформация – это связь эквивалентности между двумя предложениями с одинаковым синтаксическим охватом. Согласно Хомскому, каждое грамматическое предложение языка порождается посредством трансформации как совокупности абстрактных правил. На ранних этапах трансформационной грамматики Хомский удалил понятие значения из грамматического описания. На втором этапе генеративной грамматики Хомский отходит от теории синтаксических структур и сосредотачивается на семантической теории [цит. по: 11]. В то время считалось, что понятие глубинной структуры использовалось для семантической интерпретации, а понятие поверхностной структуры использовалось в качестве фонологической интерпретации.

Метод трансформации используется для определения и выявления специфики каждого языка. Семантическое толкование мысли в форме предложения является ядром его независимо от каких-либо языковых особенностей. Это называется глубинной структурой предложения. Поверхностная структура предложения проявляется в различных интерпретациях его сути этой глубинной структуры. Иногда поверхностные толкования не отражают содержания глубины. Именно правила трансформации определяют инвариантное значение предложения при переходе от глубинной структуры к поверхностной, отражая здесь необходимое уточнение [цит. по: 10].

Все это показывает, что синтаксическое описание в производной лингвистике состоит из двух уровней: глубинная структура (*deep structure*) и поверхностная структура (*surface structure*). Уровни этих структур связаны с трансформациями.

Со временем дескриптивная лингвистика начала заменяться генеративной (порождающей) и трансформационной грамматикой. Новые требования заключались в том, чтобы лингвисты основывались не на фактах и информации дескриптивной лингвистики, а на глубинной структуре речи. Глубинная структура речи имеет скрытые (*covert*) синтаксические связи и контрастирует с поверхностной структурой. Поверхностная структура же имеет сферу открытых (*overt*) зон связей.

«В тексте наблюдаются открытые связи, которые проявляют себя в виде простых предложений, например: (1) *John ran*, (2) *He wrote a letter* и так далее.

Скрытые связи не проявляются в поверхностной структуре речи, например:

(1) *She made him a good wife*.

(2) *She made him a good husband*.

Здесь поверхностная структура такая же, но синтаксический смысл другой, это происходит на основе определенных изменений, скрытые связи между двумя элементами предложения демонстрируют определенную трансформацию:

(1) *She became a good wife to him*.

(2) *He became a good husband because she made him one*» [7, с. 124].

Перевод примеров открытых связей в простые предложения выглядит следующим образом: (1) *Джон сбежал*. (2) *Он написал письмо*. Перевод предложений в образцах скрытых связей таков: (1) *Она была ему хорошей женой*. (2) *Он был для нее хорошим мужем*. Трансформация предложений, связанных глубинными связями, и придает им такой смысл. То есть (1) *Она стала ему хорошей женой*; (2) *Он стал для нее хорошим мужем*, потому что она это сделала.

«Трансформация – это подтверждение структурной связи двойной конструкции, как если бы это был процесс. Следовательно, обычно в нормальном виде одна из этих пар была бы входом, а другая – выходом. Трансформации носят направленный характер. Некоторые также могут быть описаны по направлению, на самом деле же мы должны выбрать одно. Другие можно описать только относительно» [8, с. 172–173].

Говоря об отношениях в предложении, Ф. Палмер отмечает, что можно превратить активное предложение в пассивное, и в этом случае мы используем слово «*by*» для изменения места существительных, а также для преобразования глаголов из активных в пассивные. Хомский назвал это действие трансформацией. «Трансформация, то есть теория знаков, позволяет провести множество параллелей до того, как трансформации будут реализовываться. В целом грамматика должна состоять из правил, составленных из возможных знаков трансформации с этой точки зрения, и, чтобы получить хорошую формулировку, состояние этих целей должно быть подтверждено. Эти правила могут выражать возможности упорядочения одной из трансформационных связей по отношению к другой, и могут делить определенные преобразования обязательными, в том числе в определенном контексте. Для трансформации может потребоваться четкая позиция в знаках [9, с. 133].

Он разделяет преобразования на абсолютные и факультативные критерии. Предложения, сформированные по структурным правилам и не подлежащие произвольному преобразованию, называются ядерными предложениями. Это – метафорические предложения. Согласно правилам необязательного преобразования, новые предложения образуются из ядерных предложений и обозначаются определенными символа-

ми. Н. Хомский дает типологию трансформации на основе следующих правил: «1. Преобразование должно определяться абсолютными и необязательными критериями; абсолютный критерий важен для формирования предложения, а необязательный нацелен на преобразование актива в пассив. Есть множество форм сказуемого. 2. Основные правила преобразований определяются количеством структур предложений (phrase markers). Если таких речевых структур в ядре много, то речь идет об обобщенных преобразованиях. Эта связь относится к трансформациям, при которых одна структура дискурса переходит в другую. Например: / *The man ran away*; / *The man was standing there ran away* /» [9, с. 164–165].

Харрис раскрывает правила трансформации в три этапа. На первом этапе – трансформация в простых предложениях, на втором – трансформация номинализации, а на третьем происходят два базовых преобразования в сложные, полусложные, полуподчиненные, полусложноподчиненные предложения.

Харрис также называет одну стадию преобразования преобразованием номинализации. Ядерные предложения трансформируются в словосочетания и NP. Вместе с тем трансформированные предложения поддерживают семантические связи с ядерными предложениями. В этом случае в преобразованном предложении есть три N-позиции: N-подлежащее, N-дополнение, N-предикатив (сказуемое).

Харрис отмечает, что трансформация номинализации – это номинализация самого предложения, которое может быть преобразовано из одной формы в другую с помощью предложений из N-фраз. В результате преобразования те же семантические связи поддерживаются с ядерным предложением, например: *She loves flowers* → *her love for flowers*.

Американские, а также английские грамматики считали NP-преобразования важными для носителей английского языка. Причиной этого является отсутствие словарного запаса для именования всех объектов и тот факт, что N преобразования, особенно те, которые используются в V-to, V-ing и V-en, более краткие, чем в сложных предложениях.

1. Преобразования NP в основном применяются в ядерных предложениях. Ядерные предложения имеют как глагольные формы, так и формы *Be*. Формы с V с точки зрения валентности бывают действительными и страдательными, они также делятся на определенные подгруппы. N-преобразование может быть выполнено с классом слов в определенной N-структуре.

She owned the supermarket → *the owner of the supermarket* → *the landlord of the supermarket* (Ей принадлежал супермаркет – хозяин супермаркета – владелец супермаркета). В первом случае мы видим последовательное преобразование, во втором – преобразование с заменой соответствующих слов.

Be – уникальное слово в английском языке. Преобразования с *be* отличаются от преобразований глаголов с функциональным словом *do*. Хотя домен *Be* уникален по своей трансформации номинализации, его можно и легко удалить, например: когда 1 NP A.

The girl is beautiful → *the beautiful girl* (Девушка красивая → красивая девушка).

Be здесь удалено. В предложениях этого типа A – прилагательное, обозначающее качество или состояние. Поскольку V является действительным или страдательным глаголом, то A делится на две подгруппы в трансформации номинализации. A при обозначении состояния не претерпевает трансформаций номинализации, это обобщается следующим образом: *Her smile was cold* → *a cold smile*. (Его улыбка была холодной → холодная улыбка). Однако мы не можем так же номинализировать эти предложения *The father is angry* (Отец сердится), *The girl is ill* (Девушка больна) и т. д.

2. В другом преобразовании предложений типа NP A N / A получается здесь из N A.

The exercise was difficult → *the difficulty of the exercise*. (Упражнение было трудным → трудность упражнения). Здесь операция проходит на двух уровнях: 1) N образуется от A с определенной трансформацией суффикса, это морфемический уровень; 2) соотношение слова of с TN / A – это синтаксический уровень основного предложения.

3. При преобразовании типа NP-NP, помимо удаления *Be*, два NP действуют как дополнение друг к другу.

Mr. John is a teacher → *Mr. John a teacher* (Мистер Джон – учитель → учитель мистер Джон);

Smoke is a horse → *Smoke a (the) horse* (Смок – это лошадь → лошадь Смок).

4. Есть и такой тип преобразования номинализации ядерного предложения, а именно: *The glass is for water* → *the glass for water* → *the water glass* → *a water glass* (это стакан для воды → стакан для воды → стакан воды → стакан, предназначенный для воды).

Здесь процесс происходит на синтаксическом уровне. Сначала используется *be*, затем удаляется пермутация слова *for*, и, наконец, идет обобщение.

5. NP есть D → NP D. Этот тип номинации сопровождается удалением *Be*. Д – означает наречие.

The man is here → *The man here* (Мужчина находится здесь → Мужчина здесь).

6. NP1 как NP2 → NP₂ от NP₁. В этом преобразовании используется слово *like* (подобно). Сначала используется *Be*, затем удаляется пермутация двух NP, и, наконец, вместо *like* используется слово *of*.

My daughter is like an angel → *my angel of a daughter* (Моя дочь подобна ангелу → мой ангел – это моя дочь)

Все ядерные предложения имеют номинативные преобразования с *Be*, *Have* и *V*.

На морфемическом уровне глаголы V-ing представляют собой трансформации, в которых NP становится притяжательным NP или притяжательным местоимением.

1. *I remember his (him) being a doctor* (Я помню (его), когда он был врачом). В предложении использовано притяжательное местоимение. На синтаксическом уровне мы наблюдаем преобразование местоимения в объект, если функциональное слово *for* стоит перед NP или если NP является личным местоимением.

It is important for a film to be of interest (Важно, чтобы фильм был интересным).

It is essential for them to be married (Им важно пожениться).

2. Трансформы N с *Be* используются в других предложениях в виде NP.

NP₁ (подлежащее) *The boy in the yard continued to play football* (Мальчик во дворе продолжал играть в футбол). *Have you seen Mr. John, our instructor?* (Мистер Джон, вы видели нашего учителя?).

3. В позиции N после *Be*.

She is very kind woman (Она очень добрая женщина).

Глагол *Have* также уникален, и с ним совершается ряд различных трансформаций. *Have* можно легко удалить в преобразовании номинализации, так же, как и *be*. Предложения с *have* делятся на две части: 1) выражение притяжательного значения *have*; 2) представляющая одинаковую информацию посредством *there*.

The girl has a dog (У девушки есть собака).

The room has four windows. There are four windows in the room (В комнате четыре окна. В этой комнате есть четыре окна).

1. Трансформации с *Have*

NP₁ have (has) → NP₁ 's NP₂.

NP₂ of NP₁.

Во время трансформации вначале удаляется *have*, затем 's используется между двумя элементами NP.

The woman has a daughter → *The woman's daughter* (У женщины есть дочь → Дочь женщины).

Во второй операции удаляется *have*, каждая из NP подвергается пермутации, слово *of* размещается между ними.

The chair has four legs → *The legs of the chair* (У стула четыре ножки → Ножки стула).

2. NP₁ Have (has) NP₂ (D)

The girl has a pen (in her hand) → *The girl with a pen* (У девочки ручка (в руках). → Девочка с ручкой).

В отрицательных предложениях, например:

The woman has no hat on → *The woman without a hat* (У женщины нет шляпы → Женщина без шляпы).

В подобных трансформациях вначале убирается *have*, затем идут префиксы *with*, *without*.

3. NP₁ have (has) NP₂ – здесь находится особый тип *V contain*.

The bottle has (contains) fruit juice (in it) → *A bottle of fruit juice* (В бутылке имеется фруктовый сок (содержится) → Одна бутылка фруктового сока).

Показано, что эти предложения являются производными от ядерных предложений с *be*, а при преобразованиях с *be* и *have* одновременно семантические связи ядерных предложений сохраняются.

The bottle is for fruit juice (be) → (Бутылка предназначена для фруктового сока).

The bottle has (contains) fruit juice in it (have contain) → В бутылке содержится фруктовый сок.

4. Предложения *Have* при номинализации в морфологическом отношении переходят в *V-V-ing, V-to*. В предложениях этого типа NP1 становится притяжательным перед *V-ing* или перед ним используется слово *for*, например:

The girl has a sense of music → *The girl's having a sense of music* (У девушки есть музыкальное чувство → Наличие у девушки музыкального чувства).

The man has a talent for composing → *For him to have a talent for composing* (У него есть талант творить музыку → Наличие у него таланта творить музыку).

При преобразовании *Have* в *V-to* личное местоимение становится объектом.

Из сказанного можно сделать вывод, что метод трансформации, хотя и кажется простым, имеет широкую объяснительную силу. На основе этого метода можно взять простейшее лингвистическое ядро языка и создать из него сложные структуры. Перемещение, замена, субституция, сокращение и избавление от языковых единиц осуществляется именно посредством трансформации. Трансформации проводились в значительной степени с помощью операций, которые нельзя было бы выполнить дистрибутивными методами. Можно объяснить речевую деятельность и процессы логического исследования предложений также и при трансформационном анализе языковых материалов.

Список использованной литературы

1. Khanina O. The symbiosis of descriptive linguistics and typology: A case study of desideratives / O. Khanina // *New Challenges in Typology: Transcending the Borders and Refining the Distinctions*. – 2009. – Vol. 217. – P. 199–220.
2. Ockel E. Descriptive linguistics. Fundamentals and methods / E. Ockel // *Muttersprache*. – 2006. – Vol. 116. – Issue 3. – P. 285–286.
3. Hamamatsu J. Movement in the passive nominal and nominal morphology / J. Hamamatsu // *Linguistic Review*. – 2013. – Vol. 30. – Issue 3. – P. 467–490. DOI: 10.1515/tlr-2013-0014.
4. Parisse C. New perspectives on language development and the innateness of grammatical knowledge / C. Parisse // *Language Sciences*. – 2005. – Vol. 27. – Issue 4. – P. 383–401. DOI: 10.1016/j.langsci.2004.09.015.
5. Del Rey Quesada S. The analysis of linguistic variation in translation studies. A proposal for classifying translational phenomena between source text and target text / S. Del Rey Quesada // *Hikma*. – 2020. – Vol. 19. – Issue 1. – P. 209–237. DOI: 10.21071/HIKMA.V19I1.12333.
6. Вердиева З. Лингвистические проблемы / З. Вердиева, Ф. Агаева, М. Адилев. – Баку: Маариф, 1982. – Часть I. – 325 с.
7. Drazdauskas A. An outline of English Syntax / A. Drazdauskas, G. Mikael'an. – Moscow: Moscow State University, 1973. – 142 p.
8. Gleason H.A. An Introduction to Descriptive Linguistics / H.A. Gleason. – New York: Holt, Rinehart and Winston Publ., 1966. – 503 p.
9. Chomsky Noam. Aspects of the Theory of Syntax / Noam Chomsky. – Cambridge: M.I.T. Press Massachusetts Institute of Technology, 1969. – 251 p.
10. Вейселли Ф.Ю. Основы структурной лингвистики / Ф.Ю. Вейселли. – Баку: Мутарджим, 2008. – Т. II. – 308 с.
11. İrtenyeva N.F. A Theoretical English Grammar / N.F. İrtenyeva, O.M. Barsova, M.Yu. Blokh, A.P. Shapkin. – Moscow: Higher School Publishing House, 1969. – 143 p.

THE METHOD OF TRANSFORMATION IN DESCRIPTIVE LINGUISTICS

Konul H. Mamedova, Baku State University (Azerbaijan)

E-mail: konul.memmedova-bdu@mail.ru

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-21

Key words: *transformation method, generative grammar, descriptive linguistics, kernel sentence, transformation, substitution, permutation, functional word, deletion, nominalisation.*

As we know the method of transformation was proposed by Z. Harris who was the outstanding delegate of descriptive linguistics, later was used by his student N. Chomsky. By creating the transformation model of generative grammar N. Chomsky established the difference in descriptive linguistics. His new grammatical concept arouse interest not only of American linguists, but also the linguists of other countries who were investigating American hindi languages. But this innovation itself originated from the descriptive linguistics too. Linguists describe the language materials in a new form with transformation method and research the syntagmatic sides of syntactic structure. According to Harris the method of transformation filled the gap in descriptive analysis. It is necessary for the paradigmatic ranking of sentences to have connection between them and be the similar components for transformation. We can distinguish the kernel sentences and their transformations with this method and we can describe the conversion from simple forms into complex ones. We have learned the general structure of the language and apply it practically in the linguistics. As well as we have solved the concept of word-groups with the theoretical significance of transformation. This problem is not solved in non-transformational grammar and distinguishing the parts of the sentence. The method of transformation approaches with the same criterion of all types of sentences, separates them into kernel and transforms and uses all parts of syntax such as deletion, permutation, substitution, functional words according to the transformation rules and confirms them. Transformation method is used in machine translation grammar, as well as teaching the foreign languages and in preparation teaching aids of these languages from transformation in terms of syntax. This method is also widely used for learning speech activity in psycholinguistics, annotation of the text in information science.

From the above mentioned, we can conclude that the method of transformation, although it seems simple, has a broad explanatory power. Based on this method, you can take the simplest linguistic core of the language and create complex structures from it. Moving, replacing, substituting, reducing and getting rid of linguistic units is carried out precisely through transformation. Transformations were carried out to a large extent by operations that could not be performed by distribution methods. It is possible to explain speech activity and the processes of logical research of sentences also in the transformational analysis of linguistic materials.

References

1. Khanina, O. The symbiosis of descriptive linguistics and typology: A case study of desideratives. *New Challenges in Typology: Transcending the Borders and Refining the Distinctions*, 2009, vol. 217, pp. 199-220.
2. Ockel, E. Descriptive linguistics. Fundaments and methods. *Muttersprache*, 2006, volume 116, issue 3, pp. 285-286.
3. Hamamatsu, J. Movement in the passive nominal and nominal morphology. *Linguistic Review*, 2013, vol. 30, issue 3, pp. 467-490. DOI: 10.1515/tlr-2013-0014.
4. Parisse, C. New perspectives on language development and the innateness of grammatical knowledge. *Language Sciences*, 2005, vol. 27, issue 4, pp. 383-401. DOI: 10.1016/j.langsci.2004.09.015.
5. Del Rey Quesada, S. The analysis of linguistic variation in translation studies. A proposal for classifying translational phenomena between source text and target text. *Hikma*, 2020, volume 19, issue 1, pp. 209-237. DOI: 10.21071/HIKMA.V19I1.12333.
6. Verdieva, Z., Agaeva, F., Adilov, M. *Lingvisticheskie problemy* [Linguistic problems]. Baku, Maarif Publ., 1982, part 1, 325 p.
7. Drazdauskas, A., Mikael'an, G. An outline of English Syntax. Moscow, Moscow State University Publ., 1973, 142 p.
8. Gleason, H.A. An Introduction to Descriptive Linguistics. New York, Holt, Rinehart and Winston Publ., 1966, 503 p.
9. Chomsky, Noam. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, M.I.T. Press Massachusetts Institute of Technology, 1969, 251 p.
10. Vejselli, F.Yu. *Osnovy strukturnoy lingvistiki* [The foundations of structural linguistics]. Baku, Mutardzhim Publ., 2008, volume 2, 308 p.
11. İrtenyeva, N.F., Barsova, O.M., Blokh, M.Yu., Shapkin A.P. A Theoretical English Grammar. Moscow, Higher School Publishing House, 1969, 143 p.

Одержано 7.09.2020.

УДК 821.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-22

Т.В. МЕЛКУМОВА,

кандидат філологічних наук,

*учитель вищої категорії Криворізької спеціалізованої загальноосвітньої
школи I–III ступенів № 20 з поглибленим вивченням німецької мови
Криворізької міської ради Дніпропетровської області*

В.М. ЗІНЧЕНКО,

кандидат педагогічних наук,

*доцент кафедри іноземної філології, українознавства
та соціально-правових дисциплін*

*Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг)*

СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ ПРЕДИКАТИВНИХ ПРИСЛІВНИКІВ У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

У статті аналізуються семантичні групи предикативних прислівників у художніх творах О. Довженка. Кількісний аналіз використання предикативних прислівників у творах О. Довженка виявив значну кількість слів на означення стану з модальним відтінком, прислівників на позначення фізичного, психічного, інтелектуального й емоційного стану людини та помірне вживання предикативних прислівників на позначення стану середовища, яке оточує персонажів. З-поміж предикативних прислівників на позначення стану з модальним відтінком присутні предикативні прислівники, що відображають зорові відчуття персонажів, передають емоційну оцінку змісту інформації (переважно це важкі настрої), служать для встановлення оптимального мовного контакту оратора зі слухачем, виражають звертання до співрозмовника з помітною імперативністю, указують на обов'язковість / необов'язковість певних дій, на можливість виконання певних дій, на часове обмеження терміну виконання певної дії. До предикативних прислівників на позначення фізичного, психічного, інтелектуального, емоційного стану людини і взагалі істоти належать такі, що виражають негативні емоції персонажів (сум, важкість на душі, досаду, прикрість тощо), характеризують фізичний стан персонажів, позначають позитивні психічні й емоційні стани осіб. До семантичної групи предикативних прислівників на позначення стану середовища, яке оточує персонажів творів, належать ті, що активізують слухові та зорові відчуття читачів, відображають відчуття неістот, позначають позитивні явища в середовищі, яке оточує персонажів творів. Дослідження є перспективним у напрямі з'ясування прагматичної функції предикативних прислівників у художніх творах О. Довженка задля збагачення відомостей про творчу майстерність видатного митця.

Ключові слова: прислівник, предикативний прислівник, фізичний і психічний стан, емоційна оцінка.

В статье анализируются семантические группы предикативных наречий в художественных произведениях А. Довженко. Количественный анализ использования предикативных наречий в произведениях А. Довженко обнаружил значительное использование слов для обозначения состояния с модальным оттенком, слов для обозначения физического, психического, интеллектуального и эмоционального состояния человека и умеренное употребление слов для обозначения состояния среды, окружающей персонажей. В группе предикативных наречий с модальным оттенком присутствуют наречия, отражающие зрительные ощущения персонажей, передающие эмоциональную оценку содержания информации (в основном это тяжелые настроения), служащие для установления оп-

тимального речевого контакту говорячого со слухателем, виражаючі звернення до співрозмовника з помітною імперативністю, вказуючі на обов'язковість / необов'язковість певних дій, можливість виконання певних дій, на тимчасове обмеження терміну виконання певної дії. До предикативних наречій для позначення фізичного, психічного, інтелектуального, емоційного стану людини і взагалі істоти належать наречія, виражаючі негативні емоції персонажів (смуток, біль, самотність, розчарування тощо), характеризуючі фізичне і емоційне становище персонажів. До семантичної групи предикативних наречій для позначення стану середовища належать предикативні наречія, які активізують слухові і зорові відчуття читачів, відображають відчуття неживих предметів, позначають позитивні явища в оточенні. Дослідження є перспективним в напрямку вивчення прагматичної функції предикативних наречій в художніх творах А. Довженка для поглиблення знань про творчий майстерство видатного художника.

Ключові слова: наречіє, предикативне наречіє, фізичне і психічне становище, емоційна оцінка.

В «Енциклопедії української мови» предикативні прислівники (безособово-предикативні прислівники) визначено як «незмінні слова, які означають стан і вживаються у функції співвідносного з присудком головного члена односкладного речення» [1, с. 482, 723]. В. Горпинич характеризує слова категорії стану як клас невідмінюваних слів з категоріальним значенням непроцесуального стану у функції головного члена (присудка) односкладних безособових речень; пропонує поділ станівника за значенням на такі лексико-семантичні групи: 1) слова на позначення фізичного, психічного, інтелектуального, емоційного стану людини й взагалі істоти: *безпечно, боязко, важко, видно, досадно, задро, зрозуміло, небезпечно, охота, прикро, радісно, темно, тривожно, тяжко, страх, страшно, сумно, холодно, чутно*; 2) слова на позначення стану середовища, яке оточує людину: *гарно, глухо, душно, красно, пусто, сумно, сухо, темно, тепло, тихо, тісно*; 3) слова на позначення стану природи: *душно, сухо, тепло, тихо*; 4) слова на позначення стану з модальним відтінком: *варто, доволі, жаль, задро, можна, неможливо, необхідно, пора, сором, треба, шкода* [2, с. 236–242]. Завдяки своєрідним морфологічним категоріям прислівники привертають увагу науковців усього світу. Предметом розвідки є класифікації прислівників [3; 4], контактування прислівників і дієслів у реченні [5], вивчення прислівників при опануванні різних мов [6], відтінки значень прислівників-синонімів [7].

Ідіостилі різних митців завжди цікавлять широке коло лінгвістів і мистецтвознавців [8, с. 175; 9]. Мову творчої спадщини О. Довженка аналізували авторитетні науковці: І. Білодід [10], О. Гончар [11], С. Привалова [12], І. Семенчук [13] й ін. Актуальність нашої роботи зумовлена її спрямованістю на вивчення семантичного аспекту предикативних прислівників у літературній спадщині О. Довженка, творчий доробок якого шанований у світовій культурі.

Мета розвідки – проаналізувати семантичні групи предикативних прислівників у художніх творах О. Довженка. Об'єктом дослідження є предикативні прислівники в художніх творах О. Довженка. Предметом дослідження є семантичний аспект функціонування предикативних прислівників у художніх творах О. Довженка. Джерелом фактичного матеріалу є художні твори О. Довженка, зокрема автобіографічна повість «Зачарована Десна», кіноповісті «Повість полум'яних літ» і «Україна в огні».

У текстах О. Довженка наявні предикативні прислівники на позначення фізичного, психічного, інтелектуального, емоційного стану людини й взагалі істоти. Помітною є велика кількість випадків використання прислівника *страшно* (*не страшно*): «До самого ранку горів у нас вогонь на курені над Десною. Мені було *страшно* і чомусь *жалко* лева» [14, с. 453]; «Крик, і плач, і височенний зойк пораних коней. *Страшно* Олесі» [14, с. 146]; «Та що ви, мамо? Я йду. Як серце б'ється! Ой рятуйте! *Страшно* мені, мамо!» [14, с. 297]; «Мені *страшно*. Це така давнина... Що це було, ти зрозумів? Що це?» [14, с. 302]. Експресії в наведених фрагментах автор досягає багато в чому завдяки повторам предикативних прислівників: «Уляна відчувала на собі погляди ворогів, їй було *страшно*, як буває *страшно* в першому бою молодому недосвідченому воїну, коли з флангу починають поливати його безперестанним нищівним вогнем» [14, с. 252]. Прагматична стверджувальна настанова межує із заперечною, що посилює емоційність мовлення: «*Брешеш! Сашечко,*

останься дома, – благає мене мати. – Там так страшно в кущах! – Не страшно, мамо» [14, с. 445]; *«Вішай, катюга. Тепер уже не страшно. Все одно не вийдеш живим»* [14, с. 213]. *«Та страшно мені, коли подумаю, де ж погниють кості обдурених Гітлером бідних селянок наших? У яких Африках, в яких Скандинавіях? У яких пісках та в чіих морях?»* [14, с. 183]; *«...не страшно мені смерті. Чуєш?»* [14, с. 573]. – риторичні фігури, парцеляція потужно увиразнюють тексти.

Кількісно представлені предикативні прислівники для вираження негативних емоцій – суму, важкості на душі, досади, прикрості тощо, наприклад: *«Знаю і я його лайку. Наслухавсь доволі. Так чомусь сумно і недобре мені. – Сумно й мені. Колись я бігав понад хмарами, – Тягнибіда розігнув шию і подививсь за Десну. – Тисячі літ, ще до возів і оранок, на моїй спині їздили пророки. Були в мене тоді ще крила. А пращур мій був кінський цар чи бог, колись казали мати»* [14, с. 457]; *«...мати з дочкою зустрічаються в хатині. Невесело й сумно»* [14, с. 296]; *«Залишилися удвох, і я неначе, правду тобі скажу, і з тобою, й ні. Половина з тобою, щаслива, – половини нема. Пішла з ними й не може повернутись до тебе. – І мені так. – Мені так сумно. – І мені»* [14, с. 299]; *«Це я, ваш Пірат, впізнаєте? – гавкав він крізь сльози. – О, який я щасливий! Як тяжко було мені без вас!.. Повірите, трохи не здох від смутку, трохи не сказався, їй-богу»* [14, с. 455]. Предикативні прислівники виконують синтаксичну функцію головного члена односкладного безособового речення. У функції додатків у формі давального відмінка при предикативних прислівниках часто бувають іменники: *«Сумно і сумно людині, коли висихає і спіне уява, коли, обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та юнацтва, нічого не бачить вона дорогого, небуденного, ніщо не гріє її, не будить радості ані людяного суму»* [14, с. 460].

Емоційно близьким до вищенаведених є предикативний прислівник **темно** у випадках позначення важких відчуттів на душі в персонажа: *«Убий нас обох чи пожалій, коли ти герой. Де ти, Павле? Чого мені так темно? Що це мені? Де я? Павле!!!»* [14, с. 645]; *«Мені не стало темно в голові»* [14, с. 432]. Предикативні прислівники здатні сполучатися за допомогою прилягання з допоміжним дієсловом *стати* у функції залежного компонента – іменної частини складеного головного члена.

У творах О. Довженка живляються предикативні прислівники, що характеризують фізичний стан персонажів: *«Так-так. Важко, кажете. – Не важко, – літаємо з важкими бомбами»* [14, с. 296]; *«Добре, вижену. Киш!.. – сказала Орлючиха й махнула рукою на пожарище. – Вже нема. І вже тобі тепло, правда ж?»* [14, с. 263]; *«Вам важко?»* [14, с. 321]; *«Я не читаю. Сам бачу, що одної ноги нема. Болить? – Уночі. Прокинусь, лап! – пуста, а-ай! – Ой горенько!»* [14, с. 295]. В аналізованих творах О. Довженка виявлено один випадок функціонування означального займенника у функції додатка у формі давального відмінка при предикативному прислівнику: *«Штрафна чи не штрафна рота? Всім однаково важко. Всі повинні колись привести до торжества»* [14, с. 245]. Як видно з вищенаведених фрагментів, предикативні прислівники позначають переважно важкий фізичний стан персонажів; здатні сполучатися за допомогою прилягання зі зв'язкою *бути* у функції іменної частини складеного головного члена: *«Вони лежали на печі, Демид і Тетяна Орлюки, і хоч були вони в чоботях і кожухах, їм було холодно»* [14, с. 262]; *«Важко вам було?»* [14, с. 307].

Подекуди наявні предикативні прислівники для позначення позитивних психічних і емоційних станів осіб: *«Я гойдаюсь на мокрій лозі, і кашляю гучно, й регочу, щасливий: я чую весну. І так мені гарно»* [14, с. 439]; *«А ноги якіі! А шия! А хода яка! Ви бачили, як він увійшов? Стрункий, як бог. Камфору!.. Так... Прекрасно. Ах, який юнак! Ви погляньте, які м'язи. Як він увійшов!»* [14, с. 274]. Експресивна функція висловлювання посилюється питальними й окличними конструкціями, вигуками, повторами, порівняннями. Слова категорії стану здатні мати при собі у функції залежних компонентів додатки, переважно у формі давального відмінка. Найчастіше у функції додатків виступають особові займенники: *«А чого ти плачеш? – Ні, я не плачу. Так мені гарно»* [14, с. 581].

О. Довженко часто використовує предикативні прислівники на позначення стану середовища, яке оточує персонажів. Автор апелює до різних відчуттів читачів, зокрема до слухових: *«Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, немовби все заснуло»* [14, с. 423]; *«Світало. Тихо. Аж ось промчалися по мертвій вулиці два вершники туди й назад»* [14, с. 189]; *«Вона*

оглянулась. Нікого. **Тихо**. Ясна ніч. Навколо бур'яни і печища убогі» [14, с. 199]; «**Тихо** в полі. Принишкли гармати. Загасли жертвовники на пагорку, іржаві танки зяяли чорно-рудими пробоїнами» [14, с. 331]. Інколи предикативний прислівник **тихо** може мати імперативний відтінок: «**Тихо**. Пасімося мовчки. Ось його хлопець зоріє, – сказав Мурай, помітивши мене під копицею» [14, с. 457]. У такому разі спостерігаємо помірний прояв волюнтаривної прагматичної функції мовлення.

Зорові відчуття читачів активізуються при використанні у творах предикативних прислівників: «Там було **темно** навіть удень, і ми боялись гадюки» [14, с. 420]; «Коли у хаті стало **темно**, вона зважилась перша» [14, с. 151]. Подібні описи маніфестують передовсім власне репрезентативну прагматичну функцію, що може увиразнюватися запереченням констатації: «В непозбутньому горі плакала жінка під хатою. Було **темно** й не **темно**» [14, с. 243].

Інколи О. Довженко, персоніфікуючи навколишній світ, уживає предикативний прислівник на позначення відчуттів неістот: «Там уже я і збирав війська, аж землі **важко**, і вибивав ворота у чужі городи, і орав поле сизими орлами, і засівав поле дрібним жемчужом, і мостив мости все тесовії, і постилав килими все шовковії, і сватав паняночку з-за Дунаєчку, з-за Дунаєчку королеву дочку» [14, с. 458]. Виразною є посилювальна функція: речення наповнене відчуттями; автор досягає цього завдяки використанню повторів, інверсії, стилізації під фольклорні твори, постійних епітетів та ін.

Трапляються предикативні прислівники для позначення позитивних явищ у середовищі, яке оточує персонажів творів: «До чого ж **гарно** і **весело** було в нашому городі!» [14, с. 420]; «Я вертаюсь з Дунаю до хати, оглядаюсь: аж і мати співає, гоїдаючи коліску, і в неї зовсім не хатня мрія, щось зовсім не буденне, ніби сама вона теж лине десь у просторах свого серця, і дівки за вікном на морозі під зоряним небом. Ой як **гарно!**» [14, с. 458] – експозитивна функція останнього фрагмента вдало контамінує з емоційною завдяки окличному односкладному безособовому реченню.

У творах О. Довженка наявні предикативні прислівники, які є відображенням зорових відчуттів персонажів, як-от: «Раптом замигтів, запалахкотів огнями весь правий берег від Києва до Вишгорода й Межигір'я, й стало **видно** гори за Дніпром, і Дніпро, й піски Лівобережжя» [14, с. 269]; «А на другому кутку села під горою, звідки так далеко **видно** Задніпров'я, мати з дочкою зустрічаються в хатині» [14, с. 296]; «Мати жалілася на тісноту, ну, нам, малим, простору й краси вистачало, а ще коли глянуть у віконце, так **видно** й соняшник, і груші, й небо» [14, с. 426]. Предикативний прислівник **видно** може вказувати на напрям руху: «Вороги тікали, одстрілюючись, куди **видно**» [14, с. 189]; на підставу для висновку: «Деякі з них, як **видно** з погонів, перевдягнуті були в військовій кофтинки, що надавало їм, однак, не войовничого, а, навпаки, якогось ніби жіночого вигляду, їх виразні лагідні очі світилися розумом і цікавістю, а свіжовиголені щоки грали таким благодушним рум'янцем, що Орлюк, якому притаманна була, як уже згадувалось, прямолінійність і запальність навіть у нормальному стані, раптом знавіснів» [14, с. 259]; може вживатися із заперечною метою: «Її вже не було **видно**» [14, с. 614]; «Він дививсь тільки вниз і мав такі насуپлені брови, що з-під них, якщо й були в нього очі, нічого, крім землі під ногами, не було йому **видно**» [14, с. 438]. Майстерність автора дозволяє читачам перебувати наживо на місці подій.

Предикативні прислівники передають емоційну оцінку змісту інформації; переважно це важкі настрої, викликані невдачами, горем; сум, печаль, скорбота, жалощі: «**Жаль**, хм... До чого народ зіпсовано! Все доносять. Клевещуть один на одного» [14, с. 172]; «Страшну правду, що давно вже не давала їм покою, було сказано. **Шкода**, що її сказав італійський офіцер, якого всі вони ненавиділи, як і всю його частину, за погану війну з партизанами» [14, с. 2038]; «Це був час героїв і мучеників нашого народу. **Шкода** мені, що ви не стали ні тим, ні другим. Все життя ви проходили навшипиньки, – сказала Уляна і пішла до дітей» [14, с. 309]; «Ах, яких ми мали некрасивих коней! Згадаю, і досі **жаль** і **сором**, хоч і пройшло вже півстоліття. Трудно жилось їм у нас» [14, с. 456]; «**Дарма**, що я загину...» [14, с. 573]. Предикативні прислівники здатні мати при собі у функції залежних компонентів додатки у формі родового та знахідного відмінків, найчастіше це іменники та субстантивовані прикметники: «Орлюк оглянув своїх гостей, руїни навколо й величну далечінь Задніпров'я. – Так! Мені дуже **жаль!** **Жаль** мені вбитих, замордованих, **жаль** кожній вдови, сироти,

жаль кожну хатину, кожну потолочену ниву, кожне зруйноване місто» [14, с. 298]; «*Ви зіпсовані критицизмом. Много політики. Не треба політики»* [14, с. 164]; «*Не треба мені твого жалю»* [14, с. 180]; «*Щастя померти в бою. Яке щастя? Не треба мені такого щастя!*» [14, с. 266]; «*Не треба мені даху. Я хочу спати з тобою просто неба й бачити зорі»* [14, с. 301]. О. Довженко досягає таких сильних експресивних і стверджувальних прагматичних настанов мовлення саме завдяки використанню предикативних прислівників. Також спостерігаємо контамінацію зі стилістичними фігурами.

З-поміж предикативних прислівників з модальним відтінком у творах О. Довженка виявлено слова, що служать для встановлення оптимального контакту мовця зі слухачем: «*Багато залежатиме від успіху вашої розвідки. Зрозуміло?»* [14, с. 264]; «*Але жодного пострілу, жодного вигуку. Цілковита, так би мовити, хімічна тиша. Зрозуміло?»* [14, с. 264]; «*Я тверезий. Я такий тверезий, товаришу командуючий, – казав Роман генералові, що мене вже нічим не напоїш... Нема жалю! Був, і нема. Отак от. Зрозуміло? І от я думаю – чому? Що я за людина?»* [14, с. 292]; «*Виходить, ви стріляний, тобто караний, тобто винуватий, зрозуміло?»* [14, с. 304]. Апелятивність наведених текстів реалізується на тлі певної прагматичної функції, переважно репрезентативної.

Використання предикативних прислівників може поєднуватися з імперативністю висловлювання: «*Тихо, не хрипи! Тихо!.. – Тихо! Чуєш?»* (повтори, риторичні фігури), «*Вони давили один одного і притискали груди і голови до дроту, і колючий дріт вгрузав у їхні чола, і кров стікала з них, і ненависть, і пристрасть. – Тихо, тихо...*» [14, с. 181] (ампліфікація, повтори); «*Стій! – Ай! – Тихо! – Не лякай! – Куди йдете?»* [14, с. 190] (вигук; речення, різні за метою висловлювання й емоційним забарвленням); «*Та зразу й не бачу, що вони мертві, і кажу це їм, нещасним: «Тихо, синочки, не хитайте човна...» – Антоніна схлипнула й підійшла до Уляни»* [14, с. 282] (епітет, імперативна функція предикативного прислівника); «*Смерть фашистським окупантам! – Тихо! Хто там горлає? Відходимо тихо... – долинув від дороги голос командира»* [14, с. 243] (розмовна лексика). «*Я часто й спав у насінні: в житі, в просі, в ячмені й горосі на печі. Я любив, як насіння пахне. Я вирис у насінні. І мати мене народила в насінні – в жнива під копною. – Доволі. – Але це дуже важливо. Я зараз поясю...*» [14, с. 242] – лаконічність імперативу в останньому фрагменті помітна на тлі художніх засобів розширення синтаксичної структури (повтори, ампліфікація).

З модальними відтінками в аналізованих творах О. Довженка вживаються предикативні прислівники, що вказують на обов'язковість/необов'язковість певних дій, як-от: «*Нехай, – кажу, – щось вийде. В моєму ділі треба, щоб вийшло. Благаю!»* [14, с. 454] – фрагмент характеризується спонуканням, благанням, емоційністю завдяки окличності й повторам. «*А натура в нього старовинна, геройська, хіба йому таких треба, як ми?»* [14, с. 457] – речення увіражене епітетами, риторичним питанням, порівнянням. «*В районному місті, серед метушні й зловісної розгубленості, вбігають до голови Н. Лиманчука дві красиві дівчини. – Що вам треба? – Скажіть!.. – хвилювались вони, ледве дихаючи. – Що сказати? Що вам треба, що? – Скажіть нам...*» [14, с. 167] – апелятивна й емоційна прагматичні настанови посилюються завдяки взаємодії художніх засобів, зокрема спрацьовує контрастність епітетів (*зловісна розгубленість – красиві дівчини*).

Предикативні прислівники вказують на можливість виконання певних дій: «*Короста з них [копей] аж сипалася скрізь, і вже вони чухались, об що тільки можна»* [14, с. 456]; «*Я не сказав – годі взагалі. Але там, де вже можна, – годі»* [14, с. 317]; на часові обмеження терміну виконання певної дії: «*Мені було не до начальства. Рятуватись треба, поки не пізно»* [14, с. 429]. Стверджувальну прагматичність можна зафіксувати навіть у питальних реченнях: «*Слухай, – сказала Олеся, – переночуй зі мною. Вже наступає ніч... коли ще можна, чуєш?..»* [14, с. 579].

Кількісний аналіз використання предикативних прислівників у творах О. Довженка виявив значне використання предикативних прислівників з модальним відтінком, прислівників на позначення фізичного, психічного, інтелектуального й емоційного стану людини та помірне вживання прислівників на позначення стану середовища, яке оточує персонажів. У творах О. Довженка виявлено предикативні прислівники різних семантичних груп. У групі предикативних прислівників з модальним відтінком присутні такі, що відображають зорові відчуття персонажів (*не видно*); що передають емоційну оцінку змісту інформації, переважно це важкі настрої (*дарма, жаль, жалько, не шкода*); що служать для встановлення оп-

тимального мовного контакту оратора зі слухачем (*зрозуміло*); що виражають звертання до співрозмовника з помітною імперативністю (*доволі, тихо*); що вказують на обов'язковість / необов'язковість певних дій (*(не) треба*); що вказують на можливість виконання певних дій (*можна*); що вказують на часове обмеження терміну виконання певної дії: (*(не) пізно*).

До предикативних прислівників на позначення фізичного, психічного, інтелектуального, емоційного стану людини і взагалі істоти належать прислівники, що виражають негативні емоції персонажів, зокрема сум, важкість на душі, досаду, прикрість тощо (*важко, досадно, жалко, невесело, недобре, ніяково, прикро, сумно, соромно, страшно, сумно, темно, тяжко*); що характеризують фізичний стан персонажів (*(не) важко, пусто, тепло, холодно*); що позначають позитивні психічні й емоційні стани осіб (*гарно, прекрасно*). До семантичної групи предикативних прислівників на позначення стану середовища, яке оточує персонажів творів, належать прислівники, що активізують слухові та зорові відчуття читачів (*тихо, темно*); що відображають відчуття неістот (*важко землі*); що позначають позитивні явища в середовищі, яке оточує персонажів творів (*весело, гарно*). Предикативні прислівники посилюють репрезентативну, експресивну, стверджувальну й інші комунікативно-прагматичні настанови речень, цьому часто сприяє взаємодія художніх засобів, довершено використаних письменником. Глибше дослідження прагматичних функцій предикативних прислівників у художніх творах О. Довженка є перспективним задля збагачення відомостей про творчу майстерність видатного митця.

Список використаної літератури

1. Українська мова: Енциклопедія / за ред. В.М. Русанівського. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 752 с.
2. Горпинич В.О. Українська морфологія: навч. посібник / В.О. Горпинич. – Дніпропетровськ: ДДУ, 2000. – 364 с.
3. Guz W. Non-ly adverbs in preverbal position: the case of fast / Wojciech Guz // English Language & Linguistics. – 2014. – Vol. 18. – Issue 1. – P. 133–156.
4. Пянківська І. Слова категорії стану в структурі речень німецької й української мов: автореф. дис ... канд. філол. наук / І.В. Пянківська. – К., 2009. – 20 с.
5. Biondo N. Attachment and Concord of Temporal Adverbs: Evidence From Eye Movements [Електронний ресурс] / N. Biondo, F. Vespignani, B. Dillon. – 2019 // Frontiers in Psychology. Language Sciences. – Режим доступу: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.00983/full/> (останнє звернення 01.08.2020).
6. Sagarra N. From seeing adverbs to seeing verbal morphology / N. Sagarra, N.C. Ellis // Studies in Second Language Acquisition. – 2013. – Vol. 35. – Issue. 2. – Special issue: Eye-Movement Recordings in Second Language Research. – P. 261–290.
7. Hoffner C. Children's understanding of adverbs denoting degree of likelihood / C. Hoffner, J. Cantor, D.M. Badzinski // Journal of Child Language. – 1990. – Vol. 17. – Issue 1. – P. 217–231.
8. Плясун О.М. Літературознавчі дослідження про О. Довженка: погляд лінгвіста / О.М. Плясун // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія та практика. – 2014. – Вип. XXVIII. – С. 175–182.
9. Турчак О.М. Епітет як творчий елемент ідіостилю Григора Тютюнника / О.М. Турчак // Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки. – 2020. – № 1 (19). – С. 319–326.
10. Білодід І.К. Мова творів Олександра Довженка / І.К. Білодід. – К.: Видавництво АН УРСР, 1959. – 95 с.
11. Гончар О.Т. Довженків світ [Електронний ресурс] / О.Т. Гончар. – Режим доступу: http://ukrlit.org/honchar_oles_terentiiiovych/dovzhenkiv_svit/2/ (останнє звернення 01.08.2020).
12. Привалова С.П. Вивчення мови кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» на уроці української літератури в 11 класі / С.П. Привалова // Українська мова і література в школі. – 2005. – № 3. – С. 21–24.
13. Семенчук І.Р. Син зачарованої Десни. Щоденник Олександра Довженка / І.Р. Семенчук. – К.: Бібліотека українця, 1997. – 141 с.
14. Довженко О. Кіноповісті. Оповідання / О. Довженко. – К.: Наукова думка, 1986. – 710 с.

SEMANTIC GROUPS OF PREDICATIVE ADVERBS IN THE WORKS OF ALEXANDER DOVZHENKO

Tetiana V. Melkumova, Kryvyi Rih specialized secondary school of I-III grades № 20 with in-depth study of the German language of the Kryvyi Rih city council of Dnipropetrovsk region (Ukraine)

E-mail: melkumovetetiana@gmail.com

Viktoriia M. Zinchenko, Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine)

E-mail: zinchenko@donnuet.edu.ua

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-22

Key words: *adverb, predicative adverb, physical and mental state, emotional evaluation.*

The article analyzes the semantic groups of predicative adverbs in the works of O. Dovzhenko. Due to the peculiar morphological categories, adverbs attract the attention of scientists around the world. The subject of intelligence is the classification of adverbs, contacting adverbs and verbs in a sentence, studying adverbs when mastering different languages and even understanding the shades of meanings of adverbs-synonyms.

The idiosyncrasies of different artists are always of interest to a wide range of linguists and art critics. The language of O. Dovzhenko's creative heritage has been analyzed by authoritative scientists. The relevance of our work is due to its focus on the study of the semantic aspect of predicative adverbs in the literary heritage of O. Dovzhenko, whose creative work is respected in world culture.

The purpose of the research is to analyze the semantic groups of predicative adverbs in Dovzhenko's works of art. The object of research is predicative adverbs in the works of O. Dovzhenko. The subject of research is the semantic aspect of the functioning of predicative adverbs in the works of O. Dovzhenko. Quantitative analysis of the use of predicative adverbs in Dovzhenko's works has revealed a significant use of words to describe the state with a modal tone, words to denote the physical, mental, intellectual and emotional state of man and moderate use of words to denote the environment surrounding the characters. Predicative adverbs of different semantic groups are found in Dovzhenko's works. In the group of words to define the state with a modal tinge there are predicative adverbs that reflect the visual sensations of the characters, convey emotional assessment to the content of transmitted information (mostly difficult moods), serve to establish optimal verbal contact with the listener, express the appeal to the interlocutor, indicate the obligation/non-obligation of certain actions, the possibility of performing certain actions, the time limit on the duration of certain actions. The group of words to denote the physical, mental, intellectual, emotional state of man and creatures in general include predicative adverbs that express negative emotions of characters (sadness, heaviness, annoyance, etc.), characterize the physical condition of characters, denote positive mental and emotional states of persons. The semantic group of predicative adverbs to denote the state of the environment surrounding the characters of the work includes predicative adverbs that activate the auditory and visual sensations of readers, reflect feelings of non-beings, denote positive phenomena in the environment surrounding the characters. The research is promising in the direction of elucidating the pragmatic function of predicative adverbs in the works of O. Dovzhenko in order to enrich information about the creative skills of the outstanding artist.

References

1. Rusanivskij, V.M. (ed.) *Entsyklopediia "Ukrains'ka mova"* [Encyclopedia "Ukrainian language"]. Kyiv, Ukrains'ka entsyklopediia Publ., 2000, 752 p.
2. Horpynych, V.O. *Ukrains'ka morfolohiia* [Ukrainian morphology]. Dnipropetrovs'k, DDU Publ., 2000, 364 p.
3. Guz, W. Non-ly adverbs in preverbal position: the case of fast. *English Language & Linguistics*, 2014, volume 18, pp. 133-156.
4. Piankovska, I. *Slova katehorii stanu v strukturi rechen' nimets'koi j ukrains'koi mov.* Avtoref. diss. kand. filol. nauk [State category words in the sentence structure of German and Ukrainian languages. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Kyiv, 2009, 20 p.
5. Biondo, N., Vespignani, F., Dillon, B. Attachment and Concord of Temporal Adverbs: Evidence From Eye Movements. *Frontiers in Psychology. Language Sciences*, 2019. Available at: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.00983/full/> (Accessed 01 August 2020).
6. Sagarra, N., Ellis, N. From seeing adverbs to seeing verbal morphology. *Studies in Second Language Acquisition*, 2013, volume 35, issue. 2. Special issue: Eye-Movement Recordings in Second Language Research, pp. 261-290.

7. Hoffner, C., Cantor, J., Badzinski, D. Children's understanding of adverbs denoting degree of likelihood. *Journal of Child Language*, 1990, volume 17, issue 1, pp. 217-231.

8. Pliasun, O.M. *Literaturoznavchi doslidzhennia pro O. Dovzhenka. Pohliad linhvista* [Literary research on O. Dovzhenko: the view of a linguist] *Aktual'ni problemy ukrains'koi linhvistyky. Teoriia ta praktyka* [Actual problems of Ukrainian Linguistics. Theory and Practice], 2014, volume 28, pp. 175-182.

9. Turchak, O.M. *Epitet iak tvorchyj element idiosyliu Hryhora Tiutiunnya* [Epitet as a creative element of Hrygir Tiutiunnik's idiosyle]. *Visnyk universytetu imeni Al'freda Nobelia. Seriya: Filologichni nauky* [Bulletin of Alfred Nobel University. Series: Phjology], 2010, no. 1 (19), pp. 319-326.

10. Bilodid, I.K. *Mova tvoriv Oleksandra Dovzhenka* [The language of Alexander Dovzhenko's works]. Kyiv, Vydavnytstvo AN URSR Publ., 1959, 95 p.

11. Honchar, O.T. *Dovzhenkiv svit* [Dovzhenko's world]. Available at: http://ukrlit.org/honchar_oles_terentiiiovych/dovzhenkiv_svit/2/ (Accessed 01 August 2020).

12. Pryvalova, S.P. *Vyvchennia movy kinopovisti O. Dovzhenka "Zacharovana Desna" na urotsi ukrains'koi literatury v 11 klasi* [Learning the language of O. Dovzhenko's film story "The Enchanted Desna" in the lesson of Ukrainian literature in the 11th grade]. *Ukrains'ka mova i literatura v shkoli* [Ukrainian Language and Literature at School], 2005, no 3, pp. 21-24.

13. Semenchuk, I.R. *Syn zacharovanoi Desny. Schodennyk Oleksandra Dovzhenka* [Son of the enchanted Desna. Diary of Alexander Dovzhenko]. Kyiv, Biblioteka ukrainsia Publ., 1997, 141 p.

14. Dovzhenko, O. *Kinopovisti. Opovidannia* [Movie Novelettes. Stories]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 1986, 710 p.

Одержано 30.08.2020.

УДК 811.161.1

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-23

И.И. МЕНЬШИКОВ,
*доктор филологических наук,
профессор кафедры общего и славянского языкознания
Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара*

СИНТАКСИЧЕСКАЯ ОМОНИМИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ (ВАРИАТИВНОСТЬ И ПЕРЕРАЗЛОЖЕНИЕ)

Під омонімією в загальному випадку розуміється звуковий збіг різних мовних одиниць, значення яких не пов'язані один з одним, і таке семантичне відношення між словами може мати місце на всіх рівнях структури мови, але найбільше проблем з адекватним тлумаченням такого тексту виникає при насиченні його синтаксичними омонімами, конструкціями, побудованими за моделями, що формально збігаються в плані вираження при несумісності їх синтаксичного змісту, а відповідно і значення.

Неоднозначність змісту і його відповідності синтаксичній структурі того чи того висловлювання встановлювалася головним чином викладачами та студентами вищих навчальних закладів України при різному, але, як правило, зрозумілому особам, що володіють російською мовою, порядку слів, що так чи так відповідає здоровому глузду відповідного судження як зазначеного речення.

Як фактичний матеріал було використано найрізноманітніші повідомлення в різного роду публікаціях і усні висловлювання представників найрізноманітніших професій і з різних приводів. У тому числі і конструкції типу 1) *Надійшла скарга, що ваша собака ганяється за хлопчиком на велосипеді*; 2) *Вчора професор, що приїхав з Києва, не з'явився на заняття* (вчора приїхав або вчора не з'явився на заняття); 3) *Кіт вліз у вікно з кватиркою*; 4) *У нашому закладі діти можуть навчатися від 5 до 18 років*.

При синтаксичній омонімії семантична структура фрази далеко не завжди визначається тільки її синтаксичними параметрами, зокрема порядком слів і формальними ієрархічними відносинами між членами речення, і ми можемо зіткнутися не тільки з типовою ситуацією, коли зміна порядку слів у тому чи тому висловлюванні веде до зміни його змісту, а й із ситуацією, коли зміна лінійної структури речення істотно не змінює його семантичної структури.

Тому нам видається цілком можливим, а в ряді випадків і навіть необхідним вести мову про два різні прояви синтаксичної омонімії і відповідно про два, як мінімум, її типи при різних семантичних відносинах, які були кваліфіковані як такі нестандартні (позасистемні) синтаксичні зв'язки, як перерозкладання, якщо встановлюваний або фіксований комунікантами якийсь інший порядок слів не змінює по суті загального змісту повідомлення в цілому, або ж як варіативність, коли новий порядок слів може бути поставлений у відповідність зовсім іншому змісту.

Ключові слова: омонімія, синтаксична омонімія, асиметрія мовного знака, позасистемні синтаксичні зв'язки, перерозкладання, варіативність..

Под омонимией в общем случае понимается звуковое совпадение различных языковых единиц, значения которых не связаны друг с другом, и такое семантическое отношение между словами может иметь место на всех уровнях структуры языка, но больше всего проблем с адекватным толкованием такого текста возникает при насыщении его синтаксическими омонімами, конструкціями, побудованими по моделям, формально совпадающим в плане вираження при несовместимости их синтаксического содержания, а соответственно и значения.

Неоднозначность содержания и его соответствия синтаксической структуре того или иного высказывания устанавливалась главным образом преподавателями и студентами вузов Украины при различном, но, как правило, понятном лицам, владеющим русским языком, порядке слов, так или иначе отвечающем здравому смыслу соответствующего суждения как отмеченного предложения.

В качестве фактического материала были при этом использованы самые различные сообщения в разного рода публикациях и устные высказываниях представителей самых различных профессий и по разному поводу. В том числе и конструкции типа 1) *Поступила жалоба, что ваша собака гоняется за мальчиком на велосипеде*; 2) *Вчера приехавший из Киева профессор не явился на занятия* (вчера приехавший или вчера не явился на занятия); 3) *Кот влез в окно с форточкой*; 4) *В нашем учреждении дети могут обучаться от 5 до 18 лет*.

При синтаксической омонимии семантическая структура фразы далеко не всегда определяет только её синтаксическими параметрами, и в частности порядком слов и формальными иерархическими отношениями между членами предложения, и мы можем столкнуться не только с типичной ситуацией, когда изменение порядка слов в том или ином высказывании ведёт к изменению его смыслового содержания, но и с ситуацией, когда изменение линейной структуры предложения существенно не меняет его семантической структуры.

Поэтому нам представляется вполне возможным, а в ряде случаев и даже необходимым вести речь о двух разных проявлениях синтаксической омонимии и соответственно о двух, как минимум, разных семантических отношениях, которые были квалифицированы в качестве таких нестандартных (внесистемных) синтаксических связей, как переразложение, если устанавливаемый или фиксируемый коммуникантами какой-то иной порядок слов не меняет по сути общего содержания сообщения в целом, или же как вариативность, когда новый порядок слов может быть поставлен в соответствие совершенно иному содержанию.

Ключевые слова: омонимия, синтаксическая омонимия, асимметрия языкового знака, внесистемные синтаксические связи, переразложение, вариативность.

В общем случае под омонимией понимается звуковое совпадение различных языковых единиц, значения которых не связаны друг с другом [1, с. 344]. Такого рода семантическое отношение между словами может иметь место на всех уровнях структуры языка, но больше всего проблем с адекватным толкованием некоторого текста возникает, пожалуй, при насыщении его синтаксическими омонимами, в частности синтаксическими конструкциями, построенными по моделям, формально совпадающим в плане выражения при несовместимости смысла таких конструкций, их синтаксического содержания, а соответственно и значения, как, например, во фразе типа *Он эмигрировал в США из-за репрессий в России в конце шестидесятих годов*, где сказуемое *эмигрировал* может быть стержневым словом по смыслу и по нормам русской грамматики следующих обстоятельственных словосочетаний: 1) *эмигрировал из-за репрессий* (причина); 2) *эмигрировал в конце шестидесятих годов* (время); 3) *из-за репрессий в России* (место); 4) *из-за репрессий в конце шестидесятих годов* (время). В одном предложении может быть несколько конструкций с синтаксической омонимией, как и конструкций с любыми иными семантическими отношениями, и в каждом из приведенных словосочетаний свои грамматические параметры и свой смысл. При этом и сам факт несовместимости, а тем более неоднозначности соответствия синтаксической структуры и смысла той или иной конструкции не всегда очевиден и не всегда может быть однозначно установлен или даже вообще замечен, как, например, в таких стихах А.С. Пушкина: *И вскрикнул внезапно ужаленный князь* [2, с. 109] (*вскрикнул внезапно* или *ужаленный внезапно*); *Роняет лес багряный свой узор* [2, с. 273] (*багряный лес* или *багряный узор*); *Он из Германии туманной привёз ... кудри чёрные до плеч* [3, с. 38–39] (*кудри чёрные*, *кудри до плеч* или *чёрные до плеч*). Зафиксировать же этот факт, если лингвист хочет отметить соответствующее явление как наличие синтаксической омонимии, и разобраться в характере рассматриваемых семантических отношений он, как и любой субъект научного и лингвистического анализа текстов, по-видимому, должен.

Неоднозначность содержания и его соответствие синтаксической структуре того или иного высказывания устанавливалась нами и нашими респондентами, главным образом преподавателями и студентами вузов Украины, при различном, но, как правило, понятном лицам, владеющим русским языком, порядке слов, так или иначе отвечающем здравому смыслу и приемлемой логике вещей соответствующего суждения как **отмеченного** предложения, т. е. предложения, построенного, по О.С. Ахмановой, по правилам грамматики данного языка, соответствующего законам сочетаемости элементов, свойственным данному языку, и поэтому пригодного в качестве основы для трансформаций и других видов

лингвистического эксперимента [4, с. 299]. В качестве фактического материала были при этом использованы самые различные сообщения в разного рода публикациях и устные высказываниях представителей самых различных профессий и по разному поводу, т. е. такие, например, конструкции, как: 1) *Поступила жалоба, что ваша собака гоняется за мальчиком на велосипеде (гоняется на велосипеде или за мальчиком на велосипеде)*; 2) *Суд признал его виновным в ограблении квартиры на прошлой неделе (признал виновным в ограблении квартиры или признал виновным на прошлой неделе)*; 3) *Вчера приехавший из Киева профессор не явился на занятия (вчера приехавший или вчера не явился на занятия)*; 4) *Он подошёл к двери со сломанным замком (подошёл со сломанным замком или к двери со сломанным замком)*; 5) *Кот влез в окно с форточкой (влез с форточкой или в окно с форточкой)*; 6) *Она говорила, сердясь, что я бестолков и ничего не понял (говорила, что я бестолков и ничего не понял) или (сердясь, что я бестолков и ничего не понял)*; 7) *В нашем учреждении дети могут обучаться от 5 до 18 лет (продолжительность обучения или возрастные его сроки?)*.

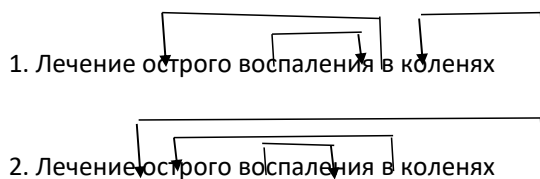
Содержание конструкций, квалифицируемых в качестве синтаксических омонимов, правда, далеко не всегда в полной мере отвечает реальной действительности, как это имеет место, например, в первом (*собака вряд ли может за кем-нибудь гоняться на велосипеде*), пятом (*форточка, могла быть, конечно же у окна, а не у кота в лапах*) и седьмом предложениях (речь, разумеется, идёт не о продолжительности обучения, а о том, с какого возраста оно начинается и до какого может быть продолжено), но формально эти и подобные им высказывания могут быть лицами, владеющими русским языком, квалифицированы как синтаксические единицы и в частности грамматические образования, являющиеся предложениями русского языка. В них характер синтаксической связи между словами соответствующих фраз прямо указывает на их общий смысл, а соответственно определяет и квалификацию этих слов в качестве тех или иных членов предложения. Однако при синтаксической омонимии семантическая структура фразы далеко не всегда определяется только её синтаксическими параметрами, и в частности порядком слов и формальными иерархическими отношениями между членами предложения (первые три примера), и мы можем столкнуться не только с типичной ситуацией, когда изменение порядка слов в том или ином высказывании ведёт к изменению его смыслового содержания, например: *Профессор, приехавший вчера из Киева, не явился на занятия* и *Приехавший из Киева профессор вчера не явился на занятия*, – но и с алогичной, реально не имеющей места ситуацией действительности, когда нарушено то, что принято называть логикой вещей или здравым смыслом, а изменение линейной структуры предложения существенно не меняет его семантической структуры и его общего смысла, как это имеет место во фразах типа *К нам приехали гости из Киева; Ему принесли бумаги на подпись; Мы продаём Ладу по цене завода; Ему дали медаль за храбрость; Он старался, как и раньше, получить всё сразу*, где порядок слов, а соответственно и система членов предложения (синтагматических классов) могут быть разным, и соответственно мы можем ожидать какие-то иные в подобного рода высказываниях иерархические отношения между членами предложения (*приехали из Киева* и *гости из Киева*; *принесли на подпись* и *бумаги на подпись*; *продаём по цене завода* и *Ладу по цене завода*; *медаль за храбрость* и *дали за храбрость*; *старался, как и раньше* и *получить, как и раньше* и т. п.), но речь в исходных и омонимичных им предложениях идёт по сути своей об одном и том же, явлении: о гостях из Киева, о подписании бумаг, о цене Лады, о медали за храбрость и т. п., и собственно план содержания в них остаётся по существу в отличие от предыдущей иллюстрации, в которой он прямо обусловлен планом выражения, когда говорилось, например, о профессоре, не явившемся на занятия. В подобного рода случаях, причём не только в предложениях, но и в отдельных конструкциях, скажем, в сложных словосочетаниях типа *лечение острого воспаления в коленях*, входящих в самые разнообразные отмеченные предложение (*Лечение острого воспаления в коленях было успешным* и т. п.), а также целый ряд других словесных образований самой различной степени осложнённости или сложности.

Разные виды омонимии могут быть содержательно противопоставлены и при попытке однозначной их квалификации в качестве того или иного синкретичного члена предложения, такого, например, как синтаксическая позиция компонентов предложно-именной

конструкции в только что рассмотренной иллюстрации, где имеет место синкретизм второстепенных членов предложения, поскольку их можно отнести к совершенно разным типам соответствующих лингвистических единиц, поставив разные логические вопросы к слову *лечение* и словосочетанию *лечение воспаления*: в чём? – в коленях; и где? – в коленях. Соответственно и квалификация этого члена предложения вполне возможна и в качестве дополнения, и в качестве обстоятельства места.

Синтаксические отношения слов *лечение* и *воспаление* с любыми другими компонентами рассматриваемого сложного словосочетания, в том числе и с такими, которые лишь в принципе могут им сопутствовать в каком-то ином контексте, будут очевидны, в чём мы можем убедиться, обратившись к грамматике деревьев зависимости и отметив, что лексема *дерево* как лингвистический термин квалифицируется в словаре О.С. Ахмановой как диаграмма, имеющая основной целью главным образом наглядное изображение синтаксических отношений между составляющими предложения [4, с. 128]. Отсюда, надо полагать, и такие широко употребляемые лингвистами образования, как *дерево зависимостей* и *грамматика деревьев зависимостей* в своеобразной их интерпретации, предложенной ещё в начале 80-х годов прошлого столетия С.Я. Фитиаловым [5, с. 100–114].

Вот фрагменты состава подлежащего приведенного дерева зависимостей только с двумя разными, но часто встречающимися вариантами маркировки синтаксических связей слов у прямого и косвенного дополнения, а соответственно и возникающей при этом синтаксической омонимии:

Два совершенно разных графа, количество которых может оказаться и значительно большим при включении в приведенную иллюстрацию каких-то дополнительных компонентов в виде тех или иных членов предложения. Например, только один дополнительный фрагмент такой конструкции в виде словосочетание «с учётом этого фактора», мы можем соотносить сразу с двумя, как минимум, синтаксическими омонимиями: *лечение с учётом этого фактора* и *воспаление с учётом этого фактора*, не говоря уже о более значительном расширении приведенного речевого образования. И нам хотелось бы сразу же отметить, что наши примеры реально иллюстрируют различные возможности грамматического построения одного и того же предложения, а соответственно и различное представление его синтаксической структуры, его материальной организации. Что же касается собственно плана выражения в подобного рода, как и во многих иных, ранее приведенных иллюстрациях с синтаксической омонимией, то здесь далеко не всё однозначно, и мы можем столкнуться как с довольно жёсткой обусловленностью сообщения его материальной организацией, так и с возможностью представления одного и того же смыслового содержания различными способами. Поэтому нам представляется вполне возможным, а в ряде случаев и даже необходимым вести речь о двух разных проявлениях синтаксической омонимии и соответственно о двух, как минимум, разных семантических отношениях в сфере синтаксической омонимии, которые в учебном пособии И.И. Меньшикова и И.С. Поповой [6, с. 61–62], а также в монографии И.С. Поповой [7, с. 263–264] были квалифицированы в качестве таких нестандартных (внесистемных) синтаксических связей, как **переразложение**, если устанавливаемый или фиксируемый коммуникантами какой-то иной порядок слов не меняет по сути общего смысла фразы и содержания сообщения в целом, или же как **вариативность**, когда новый порядок слов может быть поставлен в соответствие совершенно иному содержанию, как это имеет место в приведенном выше примере о профессоре, который опоздал на занятия.

Первый из этих терминов (переразложение), правда, в несколько ином значении, связанном с синтаксической омонимией, использует при описании активных процессов в русском синтаксисе Н.Ю. Шведова [8, с. 156], второй в качестве отдельной самостоятель-

ной лексемы зафиксирован в Большом толковом словаре украинского языка под редакцией В.Т. Бусела. На языке оригинала этот термин означает «наявність варіацій, можливості варіювання; варіантність» [9, с. 112], и указанное толкование этих терминов, особенно в той части, которая касается переразложения, в полной мере, по нашему мнению, согласуется, как это вполне убедительно, на наш взгляд, продемонстрировали А.Н. Гвоздев [10], Н.С. Валгина [11], Л.Н. Иорданская [12], И.С. Попова [7] и другие лингвисты, предложившие нормативные и достаточно продуктивные модели образования и употребления конструкций с синтаксической омонимией, включая при необходимости и соответствующую стилистическую маркировку как часто используемых, так и редко встречающихся слов, в том числе, надо полагать, и специальной лексики.

Синтаксическая омонимия, как и любые иные типы омонимов (лексические, морфологические, фонетические и др.), прямо обусловлена асимметрией в структуре языка, т. е. отступлением от упорядоченности, регулярности, единообразия в строении и функционировании языковых единиц, отражающих одну из основных особенностей плана выражения в естественном человеческом языке. Проявляется асимметрия в основном средстве человеческого общения, как это отмечено в Лингвистическом энциклопедическом словаре под редакцией В.Н. Ярцевой, в нарушении взаимнооднозначного соотношения означаемого и означающего [1, с. 47]. Но, если при этом под таким соотношением понимать, как это принято в математике, соотношение между элементами двух множеств, при котором каждому элементу первого множества соответствует один определённый элемент второго множества, а каждому элементу второго множества – один определённый элемент первого множества [13, с. 6], указанное соотношение даже при лексической омонимии (наиболее простой и часто встречающейся её разновидности) не может быть системным, а тем более – регулярным или обязательным, а соответственно и взаимнооднозначным, если рассматриваемые множества не уникальны и в каждом из них более, чем по одному элементу. Дело в том, что – и это, думается, одна из основных причин проявления асимметрии в языке – далеко не каждой лексеме, а тем более фразе можно поставить в соответствие, условно говоря, нормативный, стилистически и функционально приемлемый в данном языке омоним, как, впрочем, и синоним или любой иной вид семантических отношений слов. С другой же стороны, если мы квалифицируем ту или иную лингвистическую единицу в качестве омонима, и в частности омонима синтаксического, вполне естественно, по нашему мнению, прямо соотносить эту единицу с множеством лексем или синтаксических единиц, наполняющих соответствующий омонимический ряд. При этом мы должны сделать очень важное, как нам кажется, заключение: исходное множество, которое классифицировано в качестве совокупности первоначально заданных омонимов, как и любых иных лингвистических единиц, вступающих друг с другом в те или иные семантические отношения (полисемантов, синонимов, паронимов и т. п.), будет всегда менее мощным, чем множество тех конкретных омонимов, лексических или синтаксических, которое в принципе может быть поставлено в соответствие нашему исходному множеству, т.е. собственно омонимам или лингвистическим единицам, уже квалифицированным и функционирующим в качестве таковых в реальной речи, тем более если речь идёт о каких-то их классах, по какому бы принципу, по каким бы основаниям эти классы ни формировались.

Таким образом, взаимнооднозначное соответствие в системе синтаксических омонимов как некоего множества лингвистических единиц – это, как нам кажется, всего-навсего частный случай тех или иных семантических отношений между отдельными словами, в том числе и синтаксическими конструкциями, такой случай, который, по-видимому, должен быть противопоставлен реальной омонимии, когда, как это уже отмечалось, обязательно имеет место асимметрия плана содержания и плана выражения в языке и звуковое совпадение различных языковых единиц, значения которых непосредственно не связаны друг и другом [1, с. 47]. Вполне, на наш взгляд, логично при этом общее множество синтаксических омонимов в русском, как, по-видимому, и в любом другом языке, разбить, как минимум, на два формально противопоставленных друг другу лингвистически значимых подмножества, в одно из которых мы включаем собственно омонимы, а соответственно и синтаксические конструкции, обращение к которым ведёт к асимметрии плана содержания и плана выражения в речи (*книга рекордов Гиннеса; крем для*

мужчин с углём и ментолом; врач подошёл к пациенту на костылях; под деревом с плодами сидел мужчина; комиссия по борьбе с организованной преступностью при президенте страны; спасатели нашли двух альпинистов: одного удалось спасти, а второй умер от переохлаждения в больнице; часть города красивее Парижа; раскапывайте осторожно погребённых в земле слепых исполинов; детям нельзя лгать; катер первым подошёл к судну с нелегалами на борту; киллер расстрелял его на пороге собственного дома.

Во второе – слова, функционирующие в качестве омонимов, но таковыми в системе лексических единиц того или иного языка не являющиеся, поскольку представляют собой разновидности лексико-грамматических фигур уже на синтаксическом уровне с какой-то, по-видимому, определённой, заданной самим коммуникантом интенцией. Это, как правило, конструкции с переразложением, такие, в частности, как *новый препарат для женщин группы А; развязка той истории сразу после рекламы на НТИ; его наградили грамотой за отличную учёбу и примерное поведение* и т. п., в которых соответствующий синтаксический омоним, если всё же называть его омонимом, функционирует в тексте таким образом, что сохраняет основной смысл замещаемого им речевого образования, осмысливается в соответствии с принятыми в том или ином языке нормами и жёстко не связан с асимметрией языкового знака.

Первое из указанных подмножеств лингвистических фигур квалифицируется нами в качестве синтаксических полисемантов с переразложением связей между их компонентами, второе – в качестве многозначных синтаксических конструкций, или полисемантов, с вариативными связями слов. И оба этих подмножеств при квалификации характера семантических отношений между ними можно рассматривать как омонимию, но омонимию не лексическую, а функциональную, и в частности синтаксическую, проявляющую себя в различных словесных построениях коммуникативного уровня.

Список использованной литературы

1. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 688 с.
2. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений в десяти томах / А.С. Пушкин. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – Т. 2. – 463 с.
3. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений в десяти томах / А.С. Пушкин. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – Т. 5. – 639 с.
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
5. Фитиалов С.Я. О моделировании синтаксиса в структурной лингвистике / С.Я. Фитиалов // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Изд-во АН СССР, 1982. – С. 100–114.
6. Меньшиков І.І. Синтаксичні зв'язки слів у сучасній українській літературній мові / І.І. Меньшиков, І.С. Попова. – Дніпропетровськ: РВВ ДДУ, 2001. – 90 с.
7. Попова І.С. Фундаментальні категорії українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель) / І.С. Попова. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.
8. Шведова Н.Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе (Словосочетание) / Н.Ю. Шведова. – М.: Просвещение, 1966. – 156 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. – Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
10. Гвоздев А.Н. Об одной проблеме стилистики / А.Н. Гвоздев // Очерки по стилистике русского языка. – М.: Просвещение, 1965. – С. 380–395.
11. Валгина Н.С. О двусторонней синтаксической связи в современном русском языке / Н.С. Валгина // РЯШ. – 1972. – № 5. – 416 с.
12. Иорданская Л.Н. Синтаксическая омонимия в русском языке (с точки зрения автоматического анализа и синтеза) / Л.П. Иорданская // Научно-техническая информация. – 1967. – № 5. – С. 9–17.
13. Большая советская энциклопедия: в 30 томах / гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Советская энциклопедия, 1971. – Т. 5. – 640 с.

SYNTACTIC HOMONYMS IN THE MODERN RUSSIAN LANGUAGE (VARIABILITY AND RE-DECOMPOSITION)

Igor I. Menshikov, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine)

E-mail: iimdnu@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-23

Key words: *homonyms, syntactic homonyms, asymmetry of a linguistic sign, non-systemic syntactic connections, re-decomposition, variability.*

The aim of the article is to analyse syntactic homonyms in the modern Russian language, mainly variability and re-decomposition. Generally homonyms are understood as a sound coincidence of various linguistic units, the meanings of which are not related to each other. Such a semantic relationship between words can take place at all levels of the structure of the language, but a lot of problems with an adequate interpretation of some text arise when it is saturated with syntactic homonyms, constructions built on models that formally coincide in terms of expression with incompatibility of their syntactic content, and, accordingly, in meaning.

The ambiguity of the content and its correspondence to the syntactic structure of one or another statement was established mainly by teachers and students of universities in Ukraine, with a different, but, as a rule, understandable to persons who speak Russian, word order, one way or another corresponding to the common sense of the corresponding meaning of a sentence under the review.

Syntactic homonyms, like any other types of homonyms (lexical, morphological, phonetic, etc.), are directly caused by asymmetry in the structure of the language, i.e. deviation from orderliness, regularity, uniformity in the structure and functioning of linguistic units, reflecting one of the main features of the plan of expression in natural human language.

In this case, a variety of messages were used as factual material in various publications and oral statements of representatives of various professions and on different occasions, including constructions of such types: 1) There was a complaint that your dog is chasing a boy on a bicycle; 2) The professor who arrived from Kiev yesterday did not appear for classes (he arrived yesterday or did not appear for classes yesterday); 3) The cat climbed into the window with a window leaf; 4) In our institution children can study from 5 to 18 years old.

Thus, the author considers one-to-one correspondence in the system of syntactic homonyms as a set of linguistic units being a special case of certain semantic relations between individual words, including syntactic constructions, which apparently should be opposed to real homonyms, when, as already noted, there is necessarily an asymmetry of the content plan and the plane of expression in the language and the sound coincidence of various linguistic units, the meanings of which are not directly related to each other.

With syntactic homonyms, the semantic structure of a phrase is far from always determined only by its syntactic parameters, and in particular by the order of words and formal hierarchical relations between the members of the sentence. In this case one may encounter not only a typical situation when a change in the order of words in a given statement leads to a change in its semantic content, but also with a situation where a change in the linear structure of a sentence does not significantly change its semantic structure.

Therefore, it seems to us quite possible, and in some cases even necessary, to talk about two different manifestations of syntactic homonyms with at least two different semantic relations, which were qualified as non-standard (non-systemic) syntactic relations, such as re-decomposition, if any other word order established or fixed by the communicants does not essentially change the general content of the message as a whole, or as variability, when a new word order can be put in accordance with a completely different content.

References

1. Yartseva, V.N. (ed.) *Lingvistichesky enciklopedichesky slovar* [Linguistic encyclopaedical dictionary]. Moscow, Sovetskaya entsiklopediya Publ., 1990, 688 p.
2. Pushkin, A.S. *Polnoe sobranie sochinenij v desjati tomah* [Full collection of works in ten volumes]. Moscow, AN USSR Publ., 1957, vol. 2, 463 p.
3. Pushkin, A.S. *Polnoe sobranie sochinenij v desjati tomah* [Full collection of works in ten volumes]. Moscow, AN USSR Publ., 1957, vol. 5, 639 p.
4. Ahmanova, O.S. *Slovar lingvisticheskikh terminov* [Dictionary of linguistic terms]. Moscow, Sovetskaya entsiklopediya Publ., 1966, 608 p.
5. Fitalov, S.Ya. *O modelirovanii sintaksisa v strukturnoj lingvistike* [About modelling of syntax in the modern linguistics]. *Problemy strukturnoj lingvistiki* [Issues of structural linguistics]. Moscow, AN USSR Publ., 1982, pp. 100-114.

6. Menshikov, I.I., Popova, I.S. *Sintaksichni zv'jazki sliv u suchasnij ukrains'kij literaturnij movi* [Syntactic connections of words in the modern Ukrainian literary language]. Dnipropetrovsk, RVV DSU Publ., 2001, 90 p.

7. Popova, I.S. *Fundamental'ni kategorii ukrains'kogo sintaksisu (odinicja, zv'jazok, model')* [Fundamental categories of the Ukrainian syntax (unit, connection, model)]. Dnipropetrovsk, DSU Publ., 2009, 432 p.

8. Shvedova, N.Yu. *Aktivnye processy v sovremennom russkom sintaksise (Slovosochetanie)* [Active processes in the modern Russian syntax (Word-combination)]. Moscow, Prosvescheniye Publ., 1966, 156 p.

9. Busel, V.T. (ed.) *Velikij tлумachnij slovník suchasnoï ukrains'koi movi* [Big explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv, Irpin, Perun Publ., 2005, 1728 p.

10. Gvozdev, A.N. *Ob odnoj probleme stilistiki* [About one issue of the stylistics]. *Ocherki po stilistike russkogo yazyka* [Works on the Russian language stylistics]. Moscow, Prosvescheniye Publ., 1965, pp. 380-395.

11. Valgina, N.S. *O dvustoronnej sintaksicheskoi svjazi v sovremennom russkom jazyke* [About the ambiguous syntactic connection in the modern Russian language]. *Russky yazyk v shkole* [Russian Language in School], 1972, vol. 5, 416 p.

12. Iordanskaya, L.N. *Sintaksicheskaja omonimija v russkom jazyke (s tochki zrenija avtomaticheskogo analiza i sinteza)* [Syntactic homonymy in the Russian language (from the point of automatic analysis and synthesis)]. *Nauchno-tekhnicheskaya informatsiya* [Scientific and technical information], 1967, vol. 5, pp. 9-17.

13. Prokhorov, A.M. (ed.) *Bol'shaya sovetskaya enciklopediya: v 30 tomah* [The Great Soviet Encyclopedia: in 30 volumes]. Moscow, Sovetskaya enciklopediya Publ., 1971, vol. 5, 640 p.

Одержано 9.09.2020.

УДК 811.111

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-24

А.Э. САФАРЗАДЕ,
докторант кафедри англійського язика и литературы
Университета Хазар,
преподаватель Азербайджанского университета языков (г. Баку)

ПОРЯДОК СЛОВ И ФРАЗОВОЕ УДАРЕНИЕ В АНГЛИЙСКИХ ВЫСКАЗЫВАНИЯХ, СОСТОЯЩИХ ИЗ ОДИНАКОВОГО НАБОРА СЛОВ

Розглянуто питання варіювання порядку слів і фразового наголосу в англійській мові. Особливу увагу приділено питанням функціонування мови. Підкреслено, що головна функція мови – комунікативна. Йдеться про сегментні та супraseгментні елементи мови. Відзначено, що порядок слів і фразовий наголос є супraseгментними одиницями, що впливають на зміну смислу ідентичних за набором слів англійських висловлювань. На основі розгляду речень з праці М. Хані показано результати впливу варіювання порядку слів на значення висловлювань, що складаються з однакових слів. Констатується, що фіксований порядок слів в англійській мові компенсується можливостями фразового наголосу. Описано компоненти інтонації. Наведено визначення фразового наголосу. Досліджено передумови значущості англійського фразового наголосу для вимови у реченні. Встановлено критерії виділення слів фразовим наголосом. Подано характеристику ступенів фразового наголосу. Зазначено, що головний фразовий наголос, виділяючи інформаційний центр синтагми, відіграє значну роль у формуванні сенсу висловлювань. Наведено акустичні кореляції фразового наголосу. Аналізуючи ідентичні висловлювання, автор описує вплив фразового наголосу. Розглянуто і розкрито значення ідентичних речень з різними фразовими наголосами. На основі фонетичного аналізу прикладів подано авторську розробку мелодійного контуру декількох речень і показано різну мелодичну структуру ідентичних висловлювань. Основна увага зосереджується на значенні ідентичних висловлювань під впливом англійського фразового наголосу. Проаналізовано приклади ідентичних висловлювань з різними фразовими наголосами, наведеними різними провідними лінгвістами-фонетистами. Розкрито мелодійний контур цих висловлювань і детально розглянуто їх значення. У роботі знайшла відображення розробка проблеми значення фразового наголосу для вимови. У висновках констатується, що значення висловлювання в мові є продуктом як того, що говориться, так і того, як це сказано. Промовці реалізують власні зміни до параметрів одного і того ж речення, щоб передати свої конкретні наміри.

Ключові слова: порядок слів, інверсія, фразовий наголос, сегментні одиниці, супraseгментні одиниці, інтонація, інтенція, сенс.

Рассмотрен вопрос варьирования порядка слов и фразового ударения в английском языке. Особое внимание уделяется вопросам функционирования языка. Подчеркивается, что главная функция языка – коммуникативная. Говорится о сегментных и супraseгментных элементах языка. Отмечается, что порядок слов и фразовое ударение являются супraseгментными единицами, влияющими на изменение смысла идентичных по набору слов английских высказываний. На основе рассмотрения предложений из работы М. Хани показаны результаты влияния варьирования порядка слов на значения высказываний, состоящих из одинаковых слов. Констатируется, что фиксированный порядок слов в английской речи компенсируется возможностями фразового ударения. Описываются компоненты интонации. Приводится определение фразового ударения. Исследуются предпосылки значимости английского фразового ударения для произношения в предложении. Устанавливаются критерии выделения слов фразовым ударением. Дана характеристика степеней фразового ударения. Отмечается, что главное фразовое ударение, выделяя информационный центр синтагмы, играет значительную роль в формировании смысла высказывания. Показываются акустические корреляции фразового ударения. Анализируя идентичные высказывания, автор описывает воздействие фра-

зового ударения. Рассматриваются и раскрываются значения идентичных предложений с различными фразовыми ударениями. В статье на основе фонетического анализа примеров представлена авторская разработка мелодического контура нескольких предложений и показана различная мелодическая структура идентичных высказываний. Основное внимание обращается на значения идентичных высказываний под влиянием английского фразового ударения. В работе также анализируются примеры идентичных высказываний с различными фразовыми ударениями, приведенных различными ведущими лингвистами-фонетистами. Раскрывается мелодический контур данных высказываний и подробно рассматриваются их значения. В работе найдено отражение разработки проблемы значения фразового ударения для произношения. В заключение констатируется, что значение высказывания в речи является продуктом как того, что говорится, так и того, как это сказано. Говорящие реализуют собственные изменения в параметрах одного и того же предложения, чтобы передать свои конкретные намерения.

Ключевые слова: порядок слов, инверсия, фразовое ударение, сегментные единицы, супraseгментные единицы, интонация, интенция, смысл.

Язык используется в основном в коммуникативных целях. В процессе общения мы хотим, чтобы наши предложения были не только оформлены синтаксически грамотно, но и соответствовали информационно определенной ситуации. Языки предоставляют своим носителям различные средства для передачи сообщения. От использования говорящим этих средств зависит успешность и эффективность коммуникации. Человеческая речь – это не просто последовательность звуков. Помимо сегментов, гласных и согласных, которые вместе создают основную композицию речи, есть другие особенности, размещенные над ними и сопровождающие их, известные как супraseгментные элементы. Порядок слов и фразовое ударение являются примерами таких единиц.

Участники коммуникации используют различные языковые средства (порядок слов, фразовое ударение и т. д.) таким образом, чтобы они сделали декодирование сообщения адекватным и реализовали прагматическую установку, цель, интенцию отправителя. Эти языковые средства эксплицируют скрытые смыслы, помогают наиболее полно воспринимать смысловое пространство коммуникации, гарантируют точность передачи авторского смысла высказывания слушателю.

Цель статьи заключается в анализе случаев вариации порядка слов и фразового ударения в идентичных высказываниях и влияния результата такого изменения на коммуникацию.

Для достижения данной цели ставятся следующие задачи: определить критерии расположения слов в высказывании, рассмотреть сущность и характер фразового ударения, проанализировать существующие в лингвистической литературе исследованные примеры изменения порядка слов и фразового ударения.

В работе использованы следующие методы исследования: описательный, лингвистический и метод фонетического анализа.

Вербализация помысла языковыми средствами реализуется в речи, одной из главных особенностей которой является линейность. При общении участник коммуникации не может произнести все слова одновременно. Слова произносятся одно за другим в определенной последовательности. Что определяет критерии порядка слов в высказывании? По всей видимости, ключевым критерием является именно корреляция порядка слов с коммуникативной задачей отправителя, расположение компонентов высказывания должно отражать когнитивную установку говорящего и его коммуникативное намерение.

В устно-разговорной английской речи возможны как высказывания с объективным, прямым, нейтральным порядком слов, так и субъективным, обратным, маркированным порядком слов или инверсией. Высказывания со вторым типом порядка слов преобладают.

В лингвистической литературе есть достаточное количество исследований об изменении английского порядка слов, но работы, в которых анализируется результат влияния изменения порядка слов на конкретных примерах, единичны. В этом отношении статья профессора Майкла Хани, в которой он анализирует предложения, состоящие из идентичных слов, но с вариациями в порядке слов, бесценна. Мы бы хотели рассмотреть три примера изменения порядка слов из работы М. Хани [1, с. 143–144] которые он анализирует.

Пример 1:

Have you thought of going to London?

(a) No, I hadn't considered London actually.

(b) No, London I hadn't considered actually.

Тема в предложении (a) – это местоимение *I*, а в предложении (b) – это слово *London*. Чтобы понять, что отвечающий сказал, отправитель вопроса должен определить сегменты, составляющие высказывание, и порядок их появления. Большое количество информации также кодируется в изменениях высоты тона и т. д., т. е. в просодии высказывания. Дополнительная выделенность ударением на слове *London* в предложении (b), влияет на то, как интерпретируется сообщение. Предложение (b) можно перефразировать как «Ах, вы упоминаете Лондон, ну, что касается этого конкретного места...». В предложении (a), с другой стороны, отвечающий выбрал скрытую перспективу, чтобы обеспечить ответ на вопрос.

Пример 2:

Did you get wet?

(a) Wet? I was bloody soaking.

(b) Wet? Bloody soaking I was.

В предложении (a) местоимение *I* функционирует как тема, но в предложении (b) тема вообще отсутствует. Данная разница в базовом представлении также соответствует воспринимаемой разнице в коммуникативном эффекте. В предложении (b) отвечающий больше заботится о том, чтобы выразить свою реакцию на предположение, что он мог промокнуть. В предложении (a), с другой стороны, мнение отвечающего представлено более косвенно, так как сообщение по существу состоит из речи отвечающего о себе, что он «чертовски пропитан».

Пример 3:

What was your reaction to the recent Harrods scandal?

(a) Well, it didn't really surprise me that the Government were involved in a cover-up.

(b) Well, that the Government were involved in a cover-up didn't really surprise me.

Еще раз различие в порядке слов отражает разницу в коммуникативной силе двух сообщений, так что мы можем фактически говорить о двух разных сообщениях. Информация о том, что правительство участвовало в сокрытии, по общему признанию, может быть расценена как тема в обоих предложениях на том основании, что она представлена не только как относящаяся к общей прагматической информации говорящего и слушателя, но и как актуальная в данном контексте из-за того, что она была выведена из «*the recent Harrods scandal*». Тем не менее, существует сильное ощущение, что в предложении (b) содержится сообщение, которое более четко «об» этом факте, потому что отвечающий воспринимает его как отправную точку. Чтобы сформулировать прагматические отношения в семантических терминах, факту, что правительство участвовало в сокрытии, присваивается свойство не удивлять говорящего. В предложении (a), с другой стороны, сообщение, по-видимому, гораздо больше состоит из заявления отвечающего, о том, что есть нечто, к чему он имеет определенное отношение, а затем он говорит, что это такое.

Выбор говорящего относительно применяемых прагматических функций и порядка, в котором должны быть реализованы слова, может рассматриваться как отражение решения организовать сообщение в соответствии с конкретным режимом управления сообщениями. Выбор порядка слов рассматривается как отражение определенной коммуникативной стратегии со стороны говорящего. Коммуникативная стратегия определяет диапазон прагматических функций, которые говорящий может применять при построении сообщения и которые в конечном итоге определяют форму, которую примет сообщение. Исследование вариации порядка слов позволяет нам понять природу мотиваций и целей, которые побуждают говорящего выбрать одну модель построения высказывания, а не другую для достижения более высокой прагматической адекватности.

Таким образом, любая вариация порядка слов в английском языке имеет своей целью продемонстрировать интенцию говорящего, сфокусировать или же дефокусировать внимание адресата на излагаемом сообщении.

Вариация порядка слов в английской речи имеет место в редких случаях. Слабая вариативность порядка слов или относительная свобода словорасположения в речи дополня-

ется возможностями фразового ударения. Фразовое ударение взаимосвязано с порядком слов. Слова, входящие в состав высказывания и располагающиеся в нем в определенном порядке, включаются в тот или иной интонационный контур высказывания. Интонация состоит из следующих компонентов: мелодия, фразовое ударение, темп, тембр, пауза, ритм.

Фразовое ударение – это выделенность, присущая словам в предложении. Не все слова, принимающие ударение в изоляции, выделяются фразовым ударением в связной английской речи.

Почему английское фразовое ударение в предложении важно для произношения?

1. Оно добавляет «музыку», дает ритм или такт разговорному языку.
2. Оно меняет скорость, с которой мы говорим и слушаем английский язык.
3. Оно влияет на восприятие речи, помогает понять разговорный английский, особенно когда говорят быстро.
4. Оно играет важную роль в различении синтаксической взаимосвязи слов в английском языке.
5. Фразовое ударение является фактором коммуникативной эффективности предложения.

Неправильная расстановка ударений в предложении значительно влияет на акцентно-мелодическую и семантико-синтаксическую структуру речи, это может привести речь к неузнаваемости как в артикулярном, так и в перцептивном отношениях [2, с. 95].

Фразовое ударение не является результатом какого-либо одного, изолированного просодического признака. По своей природе ударение комплексно. Оно является сложновоспринимаемым качеством, рождающимся взаимодействием силы, высотного уровня, долготы и тембра. На уровне восприятия они являются коррелятами фразового ударения.

Как слог в слове, так и слова во фразе различаются по степени выделенности. Фразовое ударение различается по силе. Выделяют четыре степени фразового ударения, исходя из того, что выделенность реализуется посредством различных приемов. От уровня и/или направления произнесения ударного слога зависит степень фразового ударения.

Самое сильное выделение фразовым ударением – главное ударение / ядерное ударение или ядерный тон достигается благодаря изменению уровня и движения / направления тона в ядре интонационной группы (синтагмы). Изменение направления основного тона в значимом слове фразы выделяет это слово среди других слов, выражает целеустановку или смысл коммуникативного типа. Сильнейшая степень фразового ударения – главное фразовое ударение выделяет информационный центр синтагмы, фразы и вносит большой вклад в формирование смысла. К.Э. Хайдольф пишет: «Главное ударение обозначает место, в котором происходит последнее изменение в мелодическом рисунке предложения. Характер этого изменения зависит от типа предложения» [3, с. 210].

Второстепенное фразовое ударение достигается благодаря изменению высотного уровня произнесения слова по отношению к другим ударным словам.

Третьестепенное фразовое ударение достигается благодаря увеличению длительности и громкости.

Четвертая степень фразового ударения характеризуется отсутствием выделенности, безударностью.

Итак, сильнейшей степенью фразового ударения является главное ударение. Главное фразовое ударение выделяет информационный центр синтагмы, фразы и вносит большой вклад в формирование смысла.

На основании правил, обусловленных различными факторами (семантический, грамматический, ритмический, стилистический, ситуативный, фактор синтаксического расположения), определяются размещение и степень фразового ударения в словах и тонах.

На формирование фразового ударения влияет непосредственно акт мышления и коммуникативная ситуация [4, с. 178].

Каждое изменение, происходящее в структурных элементах интонации, выполняет определенную функцию и сигнализирует слушающему о чем-то в речевом акте. Другими словами, в речевом акте просодическое изменение в синтагме указывает на намерение, отношение говорящего.

Фразовое ударение является неотъемлемой особенностью высказывания. В связной речи фразовое ударение может перемещаться в идентичных предложениях. Когда одно и то же предложение произносится с различными фразовыми ударениями, выражаются разные значения. Рассмотрим несколько идентичных высказываний с разными фразовыми ударениями. Рядом с транскрибированными и интонированными предложениями в скобках даны их значения:

ˌju doʊnt noʊ || (А кто знает, если ты не знаешь?)

ˌju doʊnt ˌnoʊ || (Если ты не знаешь, почему ты говоришь, что знаешь?)

aɪ ˈθɔ:t ɪt wʊd ˌreɪn || (Я думала, что пойдет дождь, но пошел снег)

aɪ ˌθɔ:t ɪt wʊd ˌreɪn || (Я думала, что пойдет дождь, но дождь не пошел)

ˈwɒt du ju ˌwɒnt || (Что тебе нужно? Что ты хочешь?)

ˈwɒt ˈdu: ju wɒnt || (Ну что ты хочешь? Что ты хочешь этим сказать?)

Рассмотрим примеры, приведенные различными лингвистами.

М.А. Соколова и др. [5, с. 83] приводят следующие примеры:

aɪ ˌdoʊnt ˈwɒnt ju tə ˈri:d ˌenɪθɪŋ || (Вы должны избегать чтения)

aɪ ˌdoʊnt ˈwɒnt ju tə ˈri:d ˌenɪθɪŋ || (Вы должны быть более точными в выборе материала для чтения)

hi:z ə ˈfrentʃ ˌti:tʃə || (Он родом из Франции)

hi:z ə ˌfrentʃ ti:tʃə || (Он преподает французский)

Исследователь Алан Круттенден [6, с. 74] приводит следующие примеры:

I wouldn't do it if you hit me on the ˈhead.

I wouldn't do it if you hit me on the ˘head.

Он пишет, что первое предложение указывает на то, что удар по голове не будет достаточным стимулом для выполнения задачи. Второе предложение указывает на то, что удар по голове не позволит говорящему выполнить задачу.

Дж.Д. О'Коннор [7, с. 258–259, с. 262] в книге «Фонетика» пишет, что предложение *He climbed on to the top* может означать «Он продолжал подниматься, пока не достиг вершины» или «Он прибыл на вершину, взбираясь». В первом значении оба слова *climbed* и *on* выделяются ударением: hi ˈklaɪmd ˈɒn tə ðə tɒp ||

Во втором значении *on* не выделяется ударением: hi ˈklaɪmd ɒn tə ðə tɒp ||

Он также приводит другой пример: *People talked about it, sadly*. Дж.Д. О'Коннор пишет, что если произнести *People talked about it* с нисходящим тоном, а *sadly* с восходящим тоном, то смысл предложения следующий: «было грустно, что люди говорили об этом»: ˈpi:pəl ˌtɔ:kt əbaʊt ɪt ˌsædli ||

Но если вместо восходящего тона на слове *sadly* будет нисходящий тон, то предложение будет иметь значение: «они говорили об этом, и они делали это грустно»: ˈpi:pəl ˌtɔ:kt əbaʊt ɪt | ˌsædli ||

Джулия Хиршберг [8, с. 13–14] в своей статье «Прагматика и интонация» пишет, что хорошо известный пример был первоначально замечен на табличке на британском поезде Хэллидеем. Фраза, прочитанная со следующей интонацией – ˈdɒgz məst bi kærɪd || поражает пассажира, который узнает, что каждому наезднику поезда приказано нести собаку.

Более вероятной интерпретации предложения в контексте железной дороги будет способствовать модель акцента, представленная: ˈdɒgz məst bi ˈkærɪd || (если вы приводите собаку в поезд, то вы должны ее нести)

Изменения в супraseгментном контуре высказывания обычно указывают на изменения в семантике, лежащей в основе высказывания. Выделяя ударением разные слова в одном и том же предложении, можно передать слегка разные сообщения. Например, предложение (1) не эквивалентно предложению (2).

(1) ˈdʒɒn i:ts kævɪɑ: fə brekfəst ||

(2) ˈdʒɒn i:ts ˈkævɪɑ: fə brekfəst ||

В (1) «Джон» является центром предложения, а в (2) – «икра». Предполагается, что такие различия в фокусировке предложений сопровождаются различиями в предпосылках, содержащихся в предложениях. Например, в (1) говорящий предполагает, что кто-то ест икру на завтрак (он предполагает, что его аудитория знает, что кто-то ест икру на завтрак), и он утверждает, что этот кто-то – Джон. Если говорящий делает основное ударение на «икру», как в (2), то он предполагает, что Джон ест что-то на завтрак, и утверждает, что то, что ест Джон, – икра [9, с. 9].

Аналогичный случай размещения акцента в двух разных структурах фокуса и двух разных предпосылочных структурах показан в (3): первое чтение можно перефразировать следующим образом: когда она ест, Зоя ест конфеты; и второе чтение означает: если кто-то ест конфеты, то это Зоя.

(3) 'zəʊt 'ɔ:lweɪz 'i:ts 'kændɪz ||
'zəʊt ɔ:lweɪz i:ts kændɪz || [10, с. 149].

Увеличение просодических параметров выделенности, т. е. произнесение слова громче, а также на более высоком уровне и / или с тональным изменением, приводит к появлению усиленного, или эмфатического, ударения. Такое ударение используется для передачи контраста. Например, во фразе: aɪv 'red ə 'fju: əv hɪz 'nɒv|z || содержится сообщение о том, что из произведений данного автора прочитано говорящим. Усиление ударения на последнем слове: aɪv 'red ə 'fju: əv hɪz ``nɒv|z || рождает контраст: романы, а не рассказы, пьесы и т. д. [11, с. 138].

П.Дж. Роуч приводит следующие примеры:

ðeɪ 'ɑ: 'klɪmɪŋ ɒn 'tju:zdi | ,ɑ:nt ðeɪ ||
ðeɪ 'ɑ: 'klɪmɪŋ ɒn 'tju:zdi | ,ɑ:nt ðeɪ ||

В данных примерах вторая часть представлена разделительным вопросом: *aren't they*. Роуч П.Дж. отмечает, что когда *aren't they* имеет нисходящий тон, как в первом случае, говорящий сравнительно уверен в том, что информация верна, и просто ожидает, что слушатель предоставит подтверждение вопроса. Восходящий же тон, как во втором случае, указывает на меньшую степень уверенности, так что *aren't they* функционирует больше как запрос информации [12, с. 156].

Просодическое кодирование, имеющее место во время речевого производства, в значительной степени определяется выбором говорящего и содержит лингвистическую информацию, которая отсутствует в письменном аналоге передаваемого сообщения. Это также означает, что разные говорящие могут применять свои собственные просодические модификации к акустическим параметрам одного и того же предложения или фразы, чтобы передать определенное коммуникативное намерение, которое затем отражается в перцепционной обработке целевого слушателя [13, с. 1739–1740].

Таким образом, фразовое ударение, позволяет различать разные по значению предложения, имеющие одинаковый состав и порядок слов. То, какое именно говорящий выбирает фразовое ударение предложения, важно для сообщения основного смысла предложения. Значение высказывания в речи являются продуктом как того, что говорится, так и того, как это сказано, и оба они неразрывно связаны. Дальнейшее изучение вопроса варьирования порядка слов и фразового ударения чрезвычайно важно для решения проблем речевой коммуникации.

Список использованной литературы

1. Hannay M. Pragmatic function assignment and word order variation in a functional grammar of English / M. Hannay // Journal of Pragmatics. – 1991. – Vol. 16. – № 2. – P. 131–155.
2. Зейналов Ф.Г. К вопросу о роли фразового ударения при постановке произношения в условиях билингвизма / Ф.Г. Зейналов // Материалы Закавказского зонального совещание-семинара преподавателей иностранных языков высших учебных заведений. – Тбилиси: ТГУ, 1982. – С. 94–95.
3. Хайдольф К.Э. Контекстные отношения между предложениями в генеративной грамматике / К.Э. Хайдольф // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистика текста. – М.: Прогресс, 1978. – Вып. 8. – С. 208–217.
4. Ицкович В.А. О способах выражения фразового ударения в письменной речи / В.А. Ицкович, В.С. Шварцкопф // Фонетика. Фонология. Грамматика: сборник статей. – М.: Наука, 1971. – С. 178–188.
5. Соколова М.А. Теоретическая фонетика английского языка / М.А. Соколова, И.С. Тихонова, Р.М. Тихонова, Е.Л. Фрейдина. – Дубна: Феникс, 2010. – 192 с.
6. Cruttenden A. The Relevance of Intonational Misfits / A. Cruttenden // Intonation, Accent and Rhythm: Studies in Discourse Phonology. – 1984. – Vol. 8. –P. 67–76.
7. O'Connor J. D. Phonetics / J.D. O'Connor. – London: Penguin Books, 1988. – 326 p.

8. Hirschberg J. Pragmatics and intonation / J. Hirschberg // *The handbook of pragmatics*. – Ed. by R. Laurence, G. Ward. – Oxford: Blackwell Publishing, 2004. – P. 515–537.
9. Cutler A. On the role of sentence stress in sentence processing / A. Cutler, D.J. Foss // *Language and Speech*. – 1977. – Vol. 20. – № 1. – P. 1–10.
10. Féry C. Intonation and prosodic structure / C. Féry. – Cambridge: Cambridge University Press, 2017. – 374 p.
11. Бурая Е.А. Фонетика современного английского языка / Е.А. Бурая, И.Е. Галочкина, Т.И. Шевченко. – М.: Академия, 2009. – 272 с.
12. Roach P. English phonetics and phonology / P. Roach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 231 p.
13. Kakouros S. Perception of Sentence Stress in Speech Correlates With the Temporal Unpredictability of Prosodic Features / S. Kakouros, O. Räsänen // *Cognitive Science*. – 2016. – Vol. 40. – №. 7. – P. 1739–1774. DOI: 10.1111/cogs.12306.

WORD ORDER AND SENTENCE STRESS IN ENGLISH UTTERANCES CONSISTING OF THE SAME SET OF WORDS

Amina E. Safarzade, Khazar University (Azerbaijan)

E-mail: amina.safarzade@mail.ru

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-24

Key words: *word order, inversion, sentence stress, segmental units, suprasegmental units, intonation, intention, meaning.*

The article deals with the question of varying the word order and sentence stress in English. Special attention is paid to the functioning of the language. It is emphasized that the main function of language is communicative. Segmental and suprasegmental elements of the language are discussed. It is noted that word order and sentence stress are suprasegmental units that affect the change in the meaning of identical English utterances. In the article, based on the consideration of proposals from the work of M. Hannay, the results of the influence of varying word order on the meaning of statements consisting of identical words are shown. It is stated that the fixed word order in English speech is compensated by the possibilities of sentence stress. The components of intonation are described. The definition of sentence stress is given. The research is conducted by looking at issues such as why English sentence stress in a sentence is important for pronunciation. The criteria for stressing words with sentence stress are set. The article describes the degrees of sentence stress. It is noted that the main sentence stress, highlighting the information center of syntagma, makes a great contribution to the formation of the meaning of the statement. Acoustic correlates of sentence stress are shown. Using identical statements, the author describes the effect of sentence stress. The meanings of identical sentences with different sentence stresses are considered and revealed. Based on the phonetic analysis of examples, the article presents the author's development of the melodic contour of several sentences and shows the different melodic structure of identical utterances. The main attention is paid to the meanings of identical utterances under the influence of English sentence stress. The paper also analyses examples of identical utterances with different sentence stresses given by various leading linguists-phoneticians. The melodic contour of these utterances is revealed and the meanings of these utterances are considered in detail. The paper reflects the development of the problem of the meaning of sentence stress for pronunciation. In conclusion, the article states that the meaning of a statement in speech is a product of both what is said and how it is said. Speakers implement their own changes to the parameters of the same sentence to convey their specific intentions.

References

1. Hannay, M. Pragmatic function assignment and word order variation in a functional grammar of English. *Journal of Pragmatics*, 1991, vol. 16, no. 2, pp. 131-155.
2. Zejnalov, F.G. *K voprosu o roli frazovogo udarenija pri postanovke proiznoshenija v uslovijah bilingvizma* [On the question of the role of sentence stress in setting pronunciation in bilingualism]. *Materialy Zakavkazskogo zonal'nogo soveshhanie-seminara prepodavatelej inostrannyh jazykov vysshih uchebnyh zavedenij* [Materials of the Transcaucasian zonal meeting-seminar of teachers of foreign languages in higher educational institutions]. Tbilisi, Tbilisi State University Publ. 1982, pp. 94-95.

3. Haydolf, K. Je. *Kontekstnyje otnoshenija mezhdru predlozhenijami v generativnoj grammatike* [Contextual relationships between sentences in generative grammar]. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike. Lingvistika teksta* [New in foreign linguistics. Text linguistics]. Moscow, Progress Publ., 1978, issue 8, pp. 208-217.
4. Ickovich, V.A., Shvarckopf, B.C. *O sposobah vyrazhenija frazovogo udarenija v pis'mennoj rechi* [About the ways of expressing of sentence stress in writing]. *Fonetika. Fonologija. Grammatika: sbornik statej* [Phonetics. Phonology. Grammar: a collection of articles]. Moscow, Nauka Publ., 1971, pp. 178-188.
5. Sokolova, M.A., Tihonova, I.S., Tihonova, R.M., Frejdina, E.L. *Teoreticheskaja fonetika anglijskogo jazyka* [Theoretical phonetics of English]. Dybna, Feniks Publ., 2010, 192 p.
6. Cruttenden, A. The Relevance of Intonational Misfits. *Intonation, Accent and Rhythm: Studies in Discourse Phonology*, 1984, vol. 8, pp. 67-76.
7. O'Connor, J.D. *Phonetics*. London, Penguin Books, 1988, 326 p.
8. Hirschberg, J. Pragmatics and intonation. In: Laurence, R., Ward, G. (ed.). *The handbook of pragmatics*. Oxford, Blackwell Publishing, 2004, pp. 515-537.
9. Cutler, A., Foss, D.J. On the role of sentence stress in sentence processing. *Language and Speech*, 1977, vol. 20, issue 1, pp. 1-10.
10. Féry, C. *Intonation and prosodic structure*. Cambridge, Cambridge University Press, 2017, 374 p.
11. Buraja, E.A., Galochkina, I.E., Shevchenko, T.I. *Fonetika sovremennogo anglijskogo jazyka* [Phonetics of modern English]. Moscow, Akademiya Publ., 2009, 272 p.
12. Roach, P. *English phonetics and phonology*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009, 231 p.
13. Kakouros, S., Räsänen, O. Perception of Sentence Stress in Speech Correlates With the Temporal Unpredictability of Prosodic Features. *Cognitive Science*, 2016, vol. 40, issue 7, pp. 1739-1774. DOI: 10.1111/cogs.12306.

Одержано 14.08.2020.

УДК 811.161.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-25

О.М. ТУРЧАК,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ВОКАТИВ ЯК ЕЛЕМЕНТ УКРАЇНСЬКОГО МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ (ОСОБЛИВОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ В МЕЖАХ НОВІТНЬОГО КОМУНІКАТИВНОГО ДИСКУРСУ)

Одним із проявів дихотомії «мова і мовлення» в українській мові є вокатив. За останні майже 100 років історія вокативу (кличного відмінка) зазнала змін. Ці зміни відчутні й зараз, оскільки й досі, незважаючи на повноправне функціонування вокативу у відмінковій парадигмі української мови з 90-х рр. XX ст., можна спостерігати неправильне утворення та використання форм звертання – у називному відмінку замість кличного. В українській мові вокатив вживається з давніх часів. Доказом цього можуть служити фольклорні тексти, де в колядках, щедрівках, веснянках та інших жанрах використовуються звертання саме в кличному відмінку. Четвертим виданням «Українського правопису» вокатив було введено до відмінкової парадигми української мови, й він посів там 7-ме місце. Кличний відмінок в українській мові слід розглядати з урахуванням категорії роду, числа, відміни та групи. Під час утворення форм вокативу треба враховувати різні варіанти імен, які наявні в мові: це повне (офіційне) ім'я, скорочений (розмовний) або зменшено-пестливий варіант імені.

Кличний відмінок сьогодні посилює свої позиції в мові, певною мірою уніфікується. Це можна спостерігати на прикладі звертань, що складаються з двох слів. Звертання, що складаються із загальної назви та імені, а також з двох загальних імен повноцінно використовуються тільки у формі кличного відмінка, хоча донедавна можливий був ще один варіант: загальна назва в кличному відмінку, власна – у називному; перше загальне ім'я – у кличному відмінку, друге – у називному.

Ключові слова: вокатив (кличний відмінок), іменник, власна назва, загальна назва, рід, закінчення, відміна, група.

Одним из проявлений дихотомии «язык и речь» в украинском языке является вокатив. За последние почти 100 лет история вокатива (звательного падежа) претерпела изменения. Эти изменения ощутимы и сейчас, поскольку до сих пор, несмотря на полноценное функционирование вокатива в падежной парадигме украинского языка с 90-х гг. XX в., можно наблюдать неправильное образование и использование форм обращения – в именительном падеже вместо звательного.

В украинском языке вокатив употребляется с давних времен. Доказательством этого могут служить фольклорные тексты, где в колядках, щедривках, веснянках и других жанрах используются обращения именно в звательном падеже. Четвертым изданием «Українського правопису» вокатив был введен в падежную парадигму украинского языка и занял там 7-е место. Звательный падеж в украинском языке следует рассматривать с учетом категории рода, числа, склонения и группы. При образовании форм вокатива надо учитывать различные варианты имен, которые существуют в языке: это полное (официальное) имя, сокращенный (разговорный) или уменьшительно-ласкательный вариант имени.

Звательный падеж на сегодняшний день усиливает свои позиции в языке, в определенной степени унифицируется. Это можно наблюдать на примере обращений, состоящих из двух слов. На данный момент обращения, состоящие из имени нарицательного и имени собственного, а также из двух имен нарицательных полноценно используются только в форме звательного падежа, хотя до недавних пор возможен был еще один вариант: имя нарицательное в звательном падеже, имя собственное в именительном; первое имя нарицательное в звательном падеже, второе – в именительном.

Ключевые слова: вокатив (звательный падеж), имя существительное, имя собственное, имя нарицательное, род, окончание, склонение, группа.

Дихотомія «мова і мовлення» ніколи не зникне як елемент дослідження з мовознавчих розвідок. Ці два явища живлять і насичують одне одного. Хоча й говорять, що мова – це стабільна система, але поряд із цією характеристикою «стабільності» не слід забувати вживати слова «відносно», «як правило», адже мова – «жива» система. І поняття «живості» надає їй саме мовлення, яке дозволяє собі набагато більше, ніж це може зробити мова. Мовлення допускає відхилення від норми, неправильне вживання слів і їхніх значень, появу нових слів і відтінків значень. Мовлення конденсує всі можливі засоби: і діалектизми, і професійну лексику, жаргонізми, арготизми, й індивідуальні особливості людини тощо. Саме в мовленні з'являються нові слова, і тільки після їхньої адаптації в «живій мові» вони можуть бути закріплені узусом і кодифіковані, тобто систематизовані та зведені до певних норм фонетичного, орфографічного, морфемного, морфологічного рівнів тощо.

Одним із таких перехресних моментів між мовою та мовленням є в українській мові вокатив, тобто кличний відмінок. Парадоксальність ситуації полягає в тому, що правила є, норма щодо використання відмінка існує, але відхилення в мовленні, на жаль, теж наявні. Саме ці відхилення і є одним із прикладів постійної взаємодії мови та мовлення.

Актуальність теми зумовлена потребою дослідити зміни, пов'язані з використанням вокативних форм, як наслідок віянь новітнього часу в умовах сучасного комунікативного дискурсу.

Мета статті – розглянути особливості утворення форм кличного відмінка в українській мові в умовах новітнього комунікативного дискурсу.

Завдання статті:

– дослідити зміни, пов'язані з використанням кличного відмінка в сучасній українській мові та мовленні;

– урахувати семантичні відтінки слів, уживаних у формі кличного відмінка;

– установити домінантні форми слів, що функціонують у новітній час.

Методи дослідження: структурний метод, описовий метод, метод порівняльно-зіставного аналізу та класифікаційний прийом аналізу, які допомагають проаналізувати специфіку утворення форм кличного відмінка з урахуванням їхнього роду, числа, відміни та групи й зробити узагальнення опрацьованого матеріалу.

Історія кличного відмінка в українській мові, звісно, зазнала змін за останні майже 100 років. Кличний відмінок, зокрема, зазнав утисків у період існування Радянського Союзу, оскільки тогочасна влада намагалася максимально наблизити мову українську до російської. Тому на тривалий час кличний відмінок зникає з мови. Пояснення цьому нескладне: кличний відмінок підкреслював *унікальність української мови, її особливість*. Він один із засобів, завдяки якому мова набуває милозвучності. Щоб знищити специфіку української мови, кличний відмінок було дозволено замінити називним. У 30-х рр. ХХ ст. сам відмінок зникає з мови. У період 30–90-х рр. кличний відмінок називають кличною формою. Та, незважаючи на те, що зник сам відмінок, форма звертання, яка виражалася за допомогою відповідних закінчень (унікальних для української мови), остаточно не зникла. Щоправда, наслідки знищення кличного відмінка далися взнаки. Ці наслідки відчутні й зараз, оскільки й досі (хоча вокатив повноправно функціонує у відмінковій парадигмі української мови з 90-х рр. ХХ ст.) можна спостерігати неправильне утворення та використання форм звертання – на кшталт російської мови, тобто в називному відмінку.

Вокатив не є виключно надбанням української мови. Своім корінням він сягає давнини, а саме часів праїндоевропейської мови. Парадигма вокативу праслов'янської та давньоруської мов дуже подібна до форми кличного відмінка сучасної української мови. Вокатив неодноразово досліджувався мовознавцями на різних етапах розвитку мов. Його порізно називають і трактують: вокатив, кличний відмінок, звертальний відмінок, у граматиці Лаврентія Зизанія та Мелетія Смотрицького – це «звательный падеж». Вокативні форми неоднаково проявляють себе в мовній картині світу. У деяких мовах вони повноцінно використовуються, у деяких маємо залишки вокативу. Так, елементи вокативних форм маємо в грецькій мові, латинській, болгарській, польській, словацькій (щоправда, з 90-х рр. ХХ ст. кличний відмінок у словацькій мові почали розглядати як застарілу форму), чеській, грузинській і навіть в архаїчних формах російської мови.

В українській мові вокатив наявний із давніх часів. Доказом цього можуть служити фольклорні тексти, де в колядках, щедрівках, замовляннях, веснянках та інших жанрах маємо звертання саме в кличній формі.

Наведемо деякі зразки цитувань з усної народної творчості та віршів українських поетів:

*А мій любий **господарю**,
Слухай, слухай **благодарю**,
Слухай, слухай, не стій довго
Коли хочеш знати чого [1].*

*Ой, не ходи, **Грицю**,
Та й на вечорниці,
Бо на вечорницях
Дівки-чарівниці [2].*

*Ой **гаю**, мій **гаю**, густий – не прогляну,
Щось на тобі, гаю, листячка немає.
Листячка немає, вітер не колише,
Що брат до сестриці часто письма пише [3].*

*Ой **вербо**, **вербо**,
Де ти зросла,
Що твоє листячко
Вода знесла? [4].*

***Вітрило-вітре** мій єдиний,
Легкий, крилатий **господине!**
Нащо на дужому крилі
На вої любії мої,
На князя, ладо моє миле,
Ти ханові метаєш стріли? [5].*

*Ой ти, **дівчино**, з горіха зерна,
Чом твоє серденько – колюче терня? [6].*

*Рости, рости, **черемшино**,
Широка ся розвивай.
Ти, молода дівчинонько,
Про кохання забувай [7].*

Ґрунтовні розвідки щодо вокативу починають з'являтися наприкінці ХІХ ст. й активно поширюються в другій половині ХХ ст. За цей період вокатив пройшов стадію розвитку від «чужорідного елемента» в структурі речення, «вставного елемента» в реченні, від «елемента, не пов'язаного з іншими членами речення» до звертання, якому було надано самостійний статус. Великий внесок у вивчення вокативу зробили О. Пешковський [8], О. Потебня [9], Л. Булаховський [10], О. Шахматов [11], І. Вихованець [12], К. Городенська [13], А. Загнітко [14], М. Плющ [15], М. Скаб [16], О. Рушак [17] та багато інших дослідників.

Кличний відмінок посідає 7-ме місце у відмінковій парадигмі. Варто пам'ятати, що питань він не має й не слід уподібнювати цей відмінок називному (і, відповідно, ставити до нього питання хто? що?). У виданні «Сучасна українська літературна мова» за редакцією І.К. Білодіда [18] було висунуто думку, що кличну форму не можна розглядати поза відмінковою парадигмою. З часом клична форма отримала статус відмінка й була запроваджена до відмінкової парадигми. Ці зміни були зафіксовані в четвертому виданні «Українського правопису» [19]. Відтоді минуло більше ніж 25 років, але проблема кличного відмінка не зникла й досі, через те що Україна живе в умовах двомовності. Це призводить до низки помилок, оскільки багато хто забуває, що називний і кличний – це два різні відмінки, кожен з яких має свою функцію в мові. Називний –

це початкова форма, що позначає назву істоти чи неістоти. Кличний відмінок виконує функцію адресата дії. На відміну від української, у російській мові називний відмінок (російською – именительный падеж) виконує дві функції – номінативну та апелятивну.

Кличний відмінок, крім традиційної апелятивної функції (зазвичай спонукає адресата до спілкування або сприйняття інформації), може виконувати й інші:

- функцію встановлення контакту – використовується для налагодження подальшого спілкування з адресатом;
- ідентифікаційну функцію – дає можливість урахувати не тільки стать і вік, а й статусну роль адресата;
- кваліфікаційну функцію – завдяки їй можна говорити про рівень освіти адресанта, про його культуру виховання та соціальний статус;
- емотивну функцію – за допомогою цієї функції виражається ставлення адресанта до адресата та виявляється експресія адресанта;
- синтаксичну функцію – її особливість у тому, що звертання членом речення не є.

Кличний відмінок в українській мові варто розглядати з урахуванням категорії роду, числа, відміни та групи.

Почнімо з категорії числа.

Іменники у формі множини

кличний відмінок = називний відмінок

Виняток становить слово «пани», яке в кличному відмінку має варіант «панове».

Іменники у формі однини

Якщо ж іменник уживатиметься у формі однини, то слід брати до уваги категорію роду.

Для іменників середнього роду

кличний відмінок = називний відмінок.

Кличний відмінок іменників чоловічого та жіночого роду треба розглядати з урахуванням того, до якої відміни та групи вони належать.

Для **іменників жіночого роду** притаманні закінчення **-о, -е, -є, -ю**.

-о	іменники твердої групи I відміни: Олено, Ірино, Ольго, Василю
-е	1) іменники м'якої групи та мішаної I відміни: молодице, круче, земле, пісне; 2) іменники III відміни: ноче, радосте, молодосте, юносте
-є	іменники м'якої групи I відміни (після голосної та апострофа): Анастасіє, Маріє, мріє, сім'є
-ю	іменники м'якої групи I відміни зі значенням пестливості: матусю, бабусю, Олю, Катрусю

Для **іменників чоловічого роду** треба використовувати закінчення **-о, -е, -у, -ю**.

-о	іменники твердої групи I відміни: Миколо, Саво, Микито
-е	1) іменники м'якої групи I відміни: Ілле, судде; 2) іменники II відміни, а саме: – безсуфіксні іменники твердої групи: Артеме, Борисе, Глібе; – деякі іменники м'якої групи із суфіксом -ець : хлопче (називний відмінок хлопець), молодче (називний відмінок молодець); – іменники мішаної групи (зокрема, власні назви з основою на шиплячий та загальні з основою на -ж та -р): Довбуше, стороже, аматоре; – топонімічні назви та прізвища із суфіксами -ов, -ев, -єв, -їв, -ин, -ін, -їн : Києве, Львовеве, Харковеве, Пушкіне, Глібове, Васильєве;
-у	1) іменники твердої групи II відміни: – суфіксальні іменники: синку, братику, Коваленку; – іншомовні імена на г, к, х : Генріху, Жаку, Людвігу; 2) іменники мішаної групи II відміни, крім тих, що закінчуються на -ж та -р : слухачу, здобувачу, викладачу
-ю	іменники м'якої групи II відміни: Василю, Юрію, Георгію, Андрію

Це загальна схема визначення закінчень для іменників у кличному відмінку. Ураховуючи зміни, які відбуваються в мовленні, треба зважати на різні варіанти імен, які існують у мові: це повне (офіційне) ім'я, скорочений (розмовний) варіант імені чи зменшено-пестлива форма.

Наприклад, раніше в мові вживалися виключно імена *Артем, Олена, Ганна, Христина, Микита, Євген, Йосип, Марія, Орна*. На сьогодні маємо:

*Артем – Артемій,
Олена – Альона,
Ганна – Анна,
Христина – Крістіна – Кристина,
Микита – Нікіта,
Євген – Євгеній,
Йосип – Йосиф,
Марія – Мар'я,
Орна – Аріна.*

На різні варіанти імен можна натрапити й у таких випадках:

*Анатолій – Анатоль,
Арсен – Арсеній,
Венедикт – Бенедикт,
Вікент – Вікентій,
Дарія – Дар'я – Дарина,
Роза – Розалія,
Романа – Романія,
Анастасія – Анастасья,
Наталія – Наталя – Наталка тощо.*

Різниця у варіанті імені може позначитися й на закінченні, через те що вони будуть належати до різних груп. Це стосується, зокрема, таких імен: *Артем – Артеме,*

*Артемій – Артемію,
Євген – Євгене,
Євгеній – Євгенію,
Арсен – Арсене,
Арсеній – Арсенію,
Вікент – Вікенте,
Вікентій – Вікентію,
Дарія – Даріє,
Дар'я – Дар'є,
Дарина – Дарино,
Роза – Розо,
Розалія – Розаліє,
Романа – Романо,
Романія – Романіє,
Наталія – Наталіє,
Наталя – Наталю,
Наталка – Наталко.*

Не слід забувати, що однотипні імена чоловічо-жіночі теж можуть мати різні закінчення залежно від роду. Наприклад: *Євген – Євгене,*

*Євгенія – Євгеніє,
В'ячеслав – В'ячеславе,
В'ячеслава – В'ячеславо,
Станіслав – Станіславе,
Станіслава – Станіславо,*

*Богдан – Богдане,
Богдана – Богдано,
Руслан – Руслане,
Руслана – Руслано,
Юліан – Юліане,
Юліана – Юліано,
Анастас – Анастасе,
Анастасій – Анастасію,
Анастасія – Анастасіє,
Вілен – Вілене,
Вілена – Вілено,
Олександр – Олександрє,
Олександра – Олександро,
Валентин – Валентине,
Валентина – Валентино тощо.*

Різне закінчення може бути зумовлене не лише варіантом офіційного імені чи родом, а і його зменшено-пестливими варіантами. Наприклад:

*Анастасіє – Насте, Настуню, Насточко, Настусю, Настонько;
Людмила – Людусю, Людо, Людмилко, Людочко;
Катерино – Катре, Катрусю;
Галино – Галинко, Галя, Галочко;
Ольго – Олю, Олюню;
Дарино – Даринко, Дарусю, Дарусенько;
Артеме – Артемчику, Тьомо;
Петре – Петрусю, Петрусіку, Петюню, Петрику;
Вікторе – Вітю, Вітьку;
Іване – Іванку, Івасіку, Івасю;
Богдане – Богданчику, Бодю;
В'ячеславе – Славо, Славку, Славусю тощо.*

Точаться суперечки й з приводу кличного відмінка імен *Ігор* та *Ілля*. Як же має бути *Ігорю* чи *Ігоре*, *Ілле* чи *Ілле*. Нормативними є форми кличного відмінка *Ігорю* (II відміна, чоловічий рід, м'яка група) та *Ілле* (I відміна, чоловічий рід, м'яка група) [20].

Кличний відмінок на сьогодні посилює свої позиції в мові, певною мірою уніфікується. Це можна спостерігати на прикладі звертань, що складаються з двох слів. На початку 1990-х рр., коли кличний відмінок повернувся в мову, правила були такі.

ім'я та по батькові	обидва слова в кличному відмінку: Артеме В'ячеславовичу, Ірино Тимофіївно
загальна назва та ім'я	обидва слова в кличному відмінку або загальна назва в кличному, ім'я в називному: сестро Василю, брате Павле або сестро Василю, брате Павло
дві загальні назви	обидва слова в кличному відмінку або перша загальна назва в кличному, друга – у називному: пане лікарю, пане полковнику або пане лікар, пане полковник
загальна назва та прізвище	загальна назва – у кличному, прізвище – у називному: пане Ковальчук, бухгалтере Артем'єва

Наразі звертання, що складаються із загальної назви та імені, а також із двох загальних назв повноцінно використовуються лише у формі кличного відмінка. Можливо, подібна тенденція очікує й звертання, у складі яких загальна назва та прізвище, – час покаже.

Отже, як бачимо, мова не стоїть на місці, вона перебуває в тандемі з мовленням, поглинає зміни, які воно їй дає, і в такий спосіб оновлюється. Така взаємодія між мовою та мовленням дає можливості для нових розвідок та напрацювань.

Список використаної літератури

1. А мій любий господарю // Ukrainian Lemko and Other Folksongs / Упорядник Йосафат Дзьобко. – Вінніпер: Ukrainian Canadian Pioneer`s Library, 1956. – 128 с.
2. Віночок // Piosenki Lemkowskie I Ukrainskie / red. Wojtek Chemijewski. – Warszawa: Akademicki Klub Turystyczny «Maluch», 2001. – 137 с.
3. Ой гаю, мій гаю // Відлуння лісу / упоряд. І.О. Голубенко. – К.: Інститут громадянського суспільства, 2000. – 197 с.
4. Ой вербо, вербо // Відлуння лісу / упоряд. І.О. Голубенко. – К.: Інститут громадянського суспільства, 2000. – 197 с.
5. Шевченко Т. Плач Ярославни // Зібрання творів: у 6 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 2: Поезія 1847–1861. – 784 с.
6. Франко І. Ой ти, дівчино, з горіха зерня... // Зібрання творів у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1976 р. – Т. 2. – 677 с.
7. Рости, рости, черемшино // Відлуння лісу / упоряд. І.О. Голубенко. – К.: Інститут громадянського суспільства, 2000. – 197 с.
8. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – М.: Учпедгиз. – 1938. – 455 с.
9. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потєбня. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536 с.
10. Булаховський Л.А. Клична форма (вокатив) / Л.А. Булаховський // Вибрані праці: у 5 т. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 2. – С. 280–284.
11. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с.
12. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1992. – 224 с.
13. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К.Г. Городенська. – К.: Наукова думка, 1991. – 192 с.
14. Загнітко А.П. Теоретична грамати́ка української мови. Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонУ, 2001. – 661 с.
15. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 1994. – 414 с.
16. Скаб М.С. Грамати́ка апеляції в українській мові / М.С. Скаб. – Чернівці: Місто, 2002. – 272 с.
17. Рушак О. Звертання в українській та англійській мовах: спроба контрастивного аналізу / О. Рушак // Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови. – 2014. – Вип. 22. – С. 161–169.
18. Сучасна українська літературна мова: морфологія / за ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1969. – 582 с.
19. Український правопис: 4-є видання, виправлене й доповнене / за ред. О.А. Дітеля. – К.: Наукова думка, 1993. – 236 с.
20. Городенська К.Г. Ілле чи Ілле в кличному відмінку / К.Г. Городенська // Культура слова. – 2015. – Вип. 82. – С. 122–123.

VOKATIVE AS AN ELEMENT OF UKRAINIAN SPEECH ETIQUETTE (SPECIAL FEATURES AND TRENDS IN THE FRAMEWORK OF THE NEWEST COMMUNICATIVE DISCOURSE)

Olena M. Turchak, Alfred Nobel University (Ukraine)

E-mail: olena.turchak@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-25

Key words: *vocative (vocative case), noun, proper noun, common noun, gender, ending, declension, group.*

The dichotomy “language and speech” will never disappear as a part of research from linguistic studies. These two phenomena nourish and rich each other. Vocative is one of such cross-points between language and speech in Ukrainian. The paradox of the situation happens because there are certain grammar rules, also there is a rule how to use a case itself but unfortunately there are some deviations in speech too. Precisely these deviations are one of the examples of constant language and speech interaction. The relevance of the topic is due to the necessity to explore changes in the Ukrainian language associated with the use of vocative forms as a result of the new time tendency in conditions of modern communicative discourse.

The purpose of the article is to consider vocative form (vocative case) formation peculiarities in the Ukrainian language in the newest communicative discourse. To achieve this goal, a descriptive method, a comparative analysis method and a classification analysis method have been used.

The vocative case history in the Ukrainian language has changed greatly over the last almost 100 years. These changes are being felt even now as despite the fact that vocative case has been fully functioning in the Ukrainian language paradigm since 90s of the twentieth century so far, we can still observe the wrong formation and use of form of appeal – in the nominative case instead of the vocative one. Vocative has been present in Ukrainian since ancient times. Folklore texts, where carols, generosities, spring cherries and other genres are used precisely in the vocative case, can serve its evidence. Vocative was introduced into the case paradigm of the Ukrainian language by the fourth edition of “Ukrainian spelling” and took the 7th place there. More than 25 years have passed since then but the vocative case problem has not disappeared yet, because Ukrainians are bilingual. This leads to a number of errors, since many people forget that the nominative and vocative are two different cases and each of them has its own function in the language. The nominative is the initial form which denotes the name of animated and inanimated nouns. Vocative case performs the function of the addressee’s action. In contrast to the Ukrainian language, nominative case performs two functions – nominative and appellative in the Russian language. The vocative case in the Ukrainian language should be considered taking into account the category of gender, number, declination and group. According to the changes occurring in the speech, forming vocative, it is necessary to consider various options for names which exist in the language, exactly: full (official) name, abbreviated (colloquial) name or diminutive form of the name. The vocative case today is gaining momentum in speech and to a certain extent it is becoming unified. This can be seen in the case of two-word references. At the moment, appeals consisting of a common noun and a proper name as well as two common nouns are fully used only in the vocative case although another option has only been possible until recent times: a common noun in the vocative case, a proper name in the nominative; the first name is common in the vocative case, the second one is common only in the nominative case. Perhaps a similar tendency will also soon refer to appeals, which include the nominal name and surname. Time will tell.

References

1. *A mij liubuj hospodariu* [And My Dear Master]. Dz`obko, J. (ed.) Ukrainian Lemko and Other Folk-songs. Vinnipeg, Ukrainian Canadian Pioneer`s Library, 1956, 128 p.
2. *Vinochok* [Corolla]. Chemijewski, W. (ed.) *Piosenki Lemkowskie I Ukrainskie* [Lemko And Ukrainian Songs]. Warszawa, Akademicki Klub Turystyczny “Maluch”, 2001, 137 p.
3. *Oj haiu, mij haiu* [Oh grove, my grove]. Holubenko, I.O. (ed.) *Vidlunnia lisu* [Echoes of the forest]. Kyiv, Instytut hromadianskoho suspilstva, 2000, 197 p.
4. *Oj verbo, verbo* [Oh willow, willow]. Holubenko, I.O. (ed.) *Vidlunnia lisu* [Echoes of the forest]. Kyiv, Instytut hromadianskoho suspilstva, 2000, 197 p.
5. Shevchenko, T. (2003) *Plach Yaroslavny* [Lamentations of Yaroslavna]. *Zibrannia tvoriv: u 6 tomah* [Collection of works: in 6 volumes]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 2003, vol. 2: *Poeziia 1847-1861* [Poetry 1847-1861], 784 p.
6. Franko, I. *Oj ty, divchyno, z horikha zernia...* [Oh you, girl, from a grain nut ...]. *Zibrannia tvoriv: u 50 tomakh* [Collection of works: in 50 volumes]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 1976, vol. 2, 677 p.
7. *Rosty, rosty, chermeshyno* [Grow, grow, wild cherry]. Holubenko, I.O. (ed.) *Vidlunnia lisu* [Echoes of the forest]. Kyiv, Instytut hromadianskoho suspilstva, 2000, 197 p.

8. Peshkovsky, A.M. *Russkyj syntaksys v nauchnom osveschenyy* [Russian syntax in scientific coverage]. Moscow, Uchpedgiz Publ., 1938, 455 p.
9. Potebnya, A.A. *Yz zapysok po russkoj hrammatyke* [From notes on Russian grammar]. Moscow, Uchpedgiz Publ., 1958, 536 p.
10. Bulakhovskiy, L.A. *Klychna forma (vokatyv)* [Cute form (vocal)]. *Vibrani praci: v 5 tomah* [Selected works: in 5 volumes]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 1977, vol. 2, pp. 280-284.
11. Shakhmatov, A.A. *Syntaksys russkogo yazyka* [Russian language syntax]. Leningrad, Uchpedgiz Publ., 1941, 620 p.
12. Vykhoanets, I.R. *Narysy z funktsional'noho syntaksysu ukrains'koi movy* [Essays on the functional syntax of the Ukrainian language]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 1922, 224 p.
13. Horodenska, K.H. *Deryvatsiia syntaksychnykh odynyts'* [Derivation of syntactical units]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 1991, 192 p.
14. Zahnitko, A.P. *Teoretychna hrammatyka ukrains'koi movy. Syntaksys* [Theoretical grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Donetsk, DonNU Publ., 2001, 661 p.
15. Pljushh, M.Ya. (ed.) *Suchasna ukrains'ka literaturna mova: Syntaksys* [Modern Ukrainian Literary Language: Syntax]. Kyiv, Vischa shkola Publ., 1944, 414 p.
16. Skab, M.S. *Hrammatyka apeliatsii v ukrains'kij movi* [Grammar of Appeal in Ukrainian]. Chernivtsi, Misto Publ., 2002, 272 p.
17. Ruschak, O. *Zvertannia v ukrains'kij ta anhlijs'kij movakh: sprobа kontrastyvnoho analizu* [Appeal in Ukrainian and English: an attempt to contrastive analysis]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriia: Inozemni movy* [Visnyk of Lviv University. Series: Foreign Languages], 2014, issue 22, pp. 161-169.
18. Bilodid, I.K. (ed.) *Suchasna ukrains'ka literaturna mova: Morfolohiia* [Modern Ukrainian Literary Language: Morphology]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 1969, 582 p.
19. Ditel, O.A. (ed.) *Ukrains'kyj pravopys* [Ukrainian spelling]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 1993, 236 p.
20. Horodens'ka, K. *Ille chy Illie v klychnomu vidminku* [Ille or Ille in the vocative case]. *Kul'tura slova* [Word Culture], 2015, issue 82, pp. 122-123.

Одержано 30.08.2020.

УДК 81'373

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-26

Г.М. УДОВІЧЕНКО,
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземної філології, українознавства
та соціально-правових дисциплін
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг)*

МАЄТКОВІ РЕАЛІЇ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІЙ СИСТЕМІ МОВИ

Надзвичайно важливим об'єднуючим фактором для будь-якої нації є її мова, якою вона мислить, спілкується, передає у спадок нащадкам. Вона є втіленням культури народу, психологічних ознак, ідентифікаційним його елементом. У процесі комунікації навіть в осіб, що однаково добре володіють однією мовою, спостерігаються проблеми у взаєморозумінні, адже вони є представниками різних культур і, відповідно, мають різне уявлення, світосприйняття одних і тих же речей і явищ.

Масив класичної літератури до середини ХХ ст. часто містить реалії, що пов'язані з притаманним для більшості місцем проживання – маєтками, які визначали не лише матеріальний, соціальний, а й культурний рівень суспільства того часу.

Метою цієї статті є визначення місця «реалії» у лексико-семантичній системі мови, аналіз проблеми перекладу історичних, а саме маєткових реалій у художньому творі.

У результаті дослідження з'ясовано, що реалії – це слова або вирази, що позначають предмети, поняття, ситуації, яких не існує в практичному досвіді людей, що говорять іншими мовами. Реаліями є різноманітні фактори, що вивчаються зовнішньою лінгвістикою і перекладознавством, як-от державний устрій певної країни, історія та культура певного народу, мовні контакти носіїв цієї мови і таке інше з точки зору їх відображення в певній мові. До них належать предмети матеріальної культури, що служать основою для номінативного значення слова, а також слова, що позначають національно-специфічні особливості життя та побуту. У зв'язку з укладом життя «родових гнізд» маєткові реалії, як реалії-предмети, так і реалії-слова, займали важливе місце в житті людей ХVІІІ–ХІХ ст., що не могло не позначитися в літературі того часу. Це є значущою історичною і культурною цінністю та викликає, до того ж, інтерес з боку сучасного читача. Переклад таких реалій викликає певні труднощі у роботі перекладача і потребує додаткового вивчення та аналізу.

Ключові слова: реалія, історична реалія, маєткова реалія, переклад.

Чрезвычайно важным объединяющим фактором для любой нации является ее язык, на котором она мыслит, общается, который передает по наследству потомкам. Он является воплощением культуры народа, психологических признаков, идентификационным его элементом. В процессе коммуникации даже у лиц, одинаково хорошо владеющих одним языком, наблюдаются проблемы во взаимопонимании, ведь они являются представителями различных культур и, соответственно, имеют разное представление, мировосприятие одних и тех же вещей и явлений.

Массив классической литературы до середины ХХ в. часто содержит реалии, связанные с присущими большинству местами жительства – именами, которые определяли не только материальный, социальный, но и культурный уровень общества того времени.

Целью данной статьи является определение места «реалии» в лексико-семантической системе языка, анализ проблемы перевода исторических, а именно поместных реалий в художественном произведении.

В результате исследования было выяснено, что реалии – это слова или выражения, обозначающие предметы, понятия, ситуации, которых не существует в практическом опыте людей, говорящих на других языках. Реалиями являются разнообразные факторы, изучаемые внешней лингвистикой и переводоведением, такие как государственное устройство данной страны, история и культура дан-

ного народа, языковые контакты носителей этого языка и т. д. с точки зрения их отражения в данном языке. К ним относятся предметы материальной культуры, служащие основой для номинативного значения слова, а также слова, обозначающие национально-специфические особенности жизни и быта. В связи с укладом жизни «родовых гнезд» поместные реалии, как реалии-предметы, так и реалии-слова, занимали важное место в жизни людей XVIII–XIX вв., что не могло не отразиться и в литературе того времени. Это является значимой исторической и культурной ценностью, и пользуется, к тому же, интересом со стороны современного читателя. Перевод таких реалий вызывает определенные трудности в работе переводчика и требует дополнительного изучения и анализа.

Ключевые слова: реалия, историческая реалия, поместная реалия, перевод.

Для більшості націй однією з основних ознак їх спільності є наявність у них власної мови. Мова є втіленням культури народу, який спілкується, мислить нею, а тому неможливо зрозуміти процес становлення і мислення особистості у відриві від культури соціальної спільності, а точніше нації, до якої особистість належить. У представників різних націй і мов у процесі комунікації виникає два типи проблем: по-перше, власне лінгвістична і, по-друге, проблема наявності різного нелінгвістичного досвіду, тобто притаманних для кожної нації ментально-культурних, світоглядних, психологічних ознак. Часто можна спостерігати, як люди, що однаково добре володіють однією і тією ж мовою, не можуть точно і чітко зрозуміти один одного через різницю культур. Адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, що належать до різних національних культур, часто називають міжкультурною комунікацією, а процес засвоєння особистістю, що виросла в культурі А, елементів культури Б – аккультурацією [1, с. 48].

У сучасному вітчизняному та зарубіжному перекладознавстві дослідженням перекладу реалій займалися Л. Бархударов, С. Влахов, Г. Гайдученко, Є. Еткінд, Р. Зорівчак, Дж. Кетфорд, А. Лілова, М. Новикова, Д. Островський, А. Попович, Я. Рецкер, С. Флорін.

Причиною вибору аналізу особливостей перекладу маєткових реалій стало те, що весь пласт європейської літератури, який ми в побуті називаємо «класичною», був написаний до середини ХХ ст., і величезну роль у цій літературі відіграють, так звані маєтки, що визначали не лише матеріальний, соціальний, а й культурний рівень суспільства того часу. На цьому наголошують Г. Карпенко [2], К. Рутковська [3], М. Акімова [4], Е. Дмитрієва [5] та ін.

Метою цієї статті є визначення місця «реалії» у лексико-семантичній системі мові, аналіз проблеми перекладу історичних, а саме маєткових реалій у художньому творі.

Як філософія, так і філологія несуть у собі два підходи до вивчення мови. Один – визнання її тісного зв'язку з позамовною дійсністю, суспільством, тобто усвідомлення її соціального характеру. Другий підхід найбільш чітко було сформульовано Ф. де Соссюром: «єдиним та істинним об'єктом лінгвістики є мова, аналізована у собі і для себе» [1, с. 10]. Його позиція набула продовження в структурній лінгвістиці, в якій також видно відмову від залучення до аналізу хоча б мінімального мовного матеріалу. «Мова має вивчатися як особливе явище, не змішуючись із «зовнішніми» (історичними, психологічними, соціальними та іншими) аспектами», – вважали представники Празького лінгвістичного гуртка [6, с. 204]. До другої половини ХХ ст. тільки ортодоксальні структуралісти данського і американського типу все ще намагалися «створити універсальну лінгвістичну теорію, незалежну від конкретної мови і взагалі в принципі не пов'язану з матеріальною стороною» [6, с. 220].

Соціальність мови можна розуміти як діалектичну єдність мови і культури, мови і суспільства. «У будь-який момент розвитку культури обслуговуюча її мова відображає її повністю і адекватно, інакше кажучи, суспільство визначає прогрес у мові, особливо її рухомих рівнів, з іншого боку, припустимо говорити і про певний вплив мови на розвиток культури (зокрема у сфері фольклору і художньої літератури). У цій залежності спостерігаються відомі конфлікти і навіть неповні відповідності, розвиток відбувається шляхом поляризації та синтезу протиріч, тому єдність, про яку йде мова, дійсно є діалектичною, а будь-які спроби встановити механічну пов'язаність обох елементів (зазвичай вважають, що мова сліпо йде за змінами в суспільстві) межують з вульгаризацією цієї єдності» [1, с. 13].

Цю єдність мови і суспільства, мови і культури вивчає соціолінгвістика. Корелятом соціолінгвістики в методиці викладання іноземних мов є лінгвокраїнознавство. «Спільно із соціолінгвістикою лінгвокраїнознавство розглядає мову в сукупності її соціальних ха-

рактистик; на відміну від соціолінгвістики, у лінгвокраїнознавстві розглядаються прийоми презентації та активізації відомостей з національної культури у мовному навчальному процесі» [1, с. 59].

Дані лінгвокраїнознавства і соціолінгвістики мають велике значення для теорії перекладу, оскільки для будь-якого перекладача важливе знання соціокультурного фону.

Будь-яка національна культура складається з національних та інтернаціональних одиниць. Для кожної культури інтернаціональні, тобто запозичені, одиниці будуть свої власні, і в разі порівняння двох культур інтернаціональні одиниці у кожній парі культур будуть різними. У сфері збігу культур досить вказати (назвати) іншомовний еквівалент слова або явища, щоб семантизація за допомогою іншомовного еквівалента відбулася в той же момент.

Люди вступають в акт спілкування для отримання певної інформації, що означає споконвічну нерівність комунікантів, яка виникає за рахунок того, що частина знань будь-якої людини отримана нею в результаті абсолютно індивідуального досвіду. «Як правило, комуніканти із самого початку намагаються визначити загальний для них обсяг знань і потім інтуїтивно враховують його; це відображається зазвичай і на формі мови і на її змісті. Такі загальні для учасників комунікативного акту знання здобули назву фонових знань» [1, с. 8]. У словнику О. Ахманової фонові знання визначені як «обопільне знання реалій мовцем і слухачем, що є основою мовного спілкування» [7, с. 498]. Тільки за наявності загальних фонових знань або можливості чітко пояснити різницю один одному комуніканти зможуть зрозуміти один одного. «Фонові знання ґрунтуються на кумулятивній (накопичувальній) функції мови, на здатності мови виступати як сховищем колективного досвіду, на її здатності закріплювати накопичений колективний досвід безпосередньо у формах мови, у будівельних одиницях мови – словах, фразеологізмах, мовних афоризмах» [8, с. 9]. «Кумулятивна функція мови – це, власне, включення культури в мову і мови в культуру, зв'язок мови і культури» [1, с. 13].

З огляду на те, що мова відображає і виражає культуру народу, що говорить нею, то і фонові знання поділяють за їх зв'язком з культурою. Найширший щабель – це загальнолюдські знання (наприклад, явища природи), далі регіональні відомості (не всі жителі півночі, втім, і центральної України, знають, що таке мангрове дерево) і, нарешті, відомості, які мають всі члени певної етнічної і мовної спільності» [1, с. 210].

Оскільки фонові знання відомі всім членам національної спільності, вони утворюють частину масової культури, на яку спираються письменники. Фонові знання як елемент масової культури, підкорюючись її загальній закономірності, поділяються на актуальні і фонові знання культурної спадщини. Останні дуже мінливі: загальновідоме вчора часто перестає бути актуальним сьогодні. Прикладів тому безліч. Взяти хоча б таке відоме в Україні початку 1990-х рр. XX ст. слово «ваучер». Сьогодні мало хто з українців молодше 25 років знає, що це таке, а 15 років тому воно було настільки популярним, що деякі навіть називали ним своїх домашніх улюбленців.

Мова як сукупність засобів вираження постійно змінюється (особливо швидко у сфері лексичного складу), у середньому кожні п'ятдесят років синхронний зріз літературної мови буде дуже сильно відрізнятися від попереднього. Те саме і з культурою: країнознавчі знання людини початку XXI ст. глобально відрізняються від знань, скажімо, людини 1970-х рр. XX ст., не кажучи вже про фонові знання людини середини XIX ст., навіть найосвіченішої. Особливо великі зміни і в мові, і в актуальній масовій культурі відбуваються в періоди великих соціальних потрясінь.

«Людина як зосередження масової культури є продуктом історії. Фонові знання є результатом історичного розвитку певної етнічної або національної спільноти рівною мірою» [1, с. 220]. Є. Верещагін і В. Костомаров називають ці знання країнознавчими і роблять їх об'єктом вивчення лінгвокраїнознавства.

У своїй праці О. Мельник та Т. Нікіфорова говорять про те, що «перекладач науково-популярного тексту має враховувати фонові знання читацької аудиторії, яка не обізнана з вузькою проблематикою етнопсихології та антропології, сприймає нові для себе відомості про <...> ментальність, тож численні назви реалій здатні підсилювати пізнавальний інтерес» [9, с. 385].

У науковій літературі фонові знання найчастіше можна зустріти під терміном «реалії». Це «слова, які називають елементи побуту та культури, історичної епохи і соціального ладу, державного устрою та фольклору, тобто специфічних особливостей певного народу, країни, незнайомих іншим народам і країнам» [10, с. 7].

З огляду на те, що реалії передають національну своєрідність оригіналу, то їх передавання відносять до однієї з основних проблем теорії перекладу. Сам термін, втім, як і проблема, з ним пов'язана, був використаний в працях таких вчених, як Л. Соколов, В. Чернов, Л. Бархударов, М. Алексєєв, С. Влахов і С. Флорін, В. Комісарів, Г. Шатков, Ю. Караулов, Є. Верещагін, А. Федоров, В. Гак, Ю. Кербі, Г. Колшанській, Р. Ладло, І. Келлер, А. Супрун, Я. Рецкер, Л. Нелюбін, Г. Хухуні, Н. Миронова, І. Бугулов, Л. Мікуліна та ін.

Згідно із словниковим визначенням, це «будь-який предмет матеріальної культури», «в класичній граматиці різноманітні чинники <...>, як-от державний устрій певної країни, історія та культура певного народу, мовні контакти носіїв цієї мови і т. ін. з точки зору їх відображення в певній мові», «предмети матеріальної культури, що служать основою для номінативного значення слова» [10, с. 7].

У Тлумачному перекладознавчому словнику Л. Нелюбін визначає реалії як «1. Слова або вирази, що означають предмети, поняття, ситуації, яких не існує в практичному досвіді людей, що говорять іншою мовою. 2. Різноманітні фактори, що вивчаються зовнішньою лінгвістикою і перекладознавством, як-от державний устрій певної країни, історія і культура певного народу, мовні контакти носіїв цієї мови і т. ін. з точки зору їх відображення в певній мові. 3. Предмети матеріальної культури, що служать основою для номінативного значення слова. 4. Слова, що позначають національно-специфічні особливості життя та побуту» [11, с. 178].

Г. Томахін реалії визначає як «предмети матеріальної культури, що служать основою для номінативного значення слова» та «абстрактні сутності, пов'язані з духовними цінностями і звичаями народу, суспільно-історичним устроєм і культурно-соціальними традиціями країни, тобто всі реальні факти, що стосуються побуту, культури, історії країни, мова якої вивчається» [8, с. 10]. Таким чином, Г. Томахін настільки розширює межі поняття «реалія», що відносить до реалій навіть особливості прийняття їжі тощо, і це ще більше ускладнює розуміння реалій.

Після тривалих пошуків у своїй книзі С. Влахов і С. Флорін дають уточнене визначення реалій: «У нашому розумінні це слова (і словосполучення), що називають об'єкти, характерні для життя (побуту, культури, соціального та історичного розвитку) одного народу і чужі іншому; будучи носіями національного і / або історичного колориту, вони, як правило, не мають точних відповідників (еквівалентів) в інших мовах, а отже, не піддаються перекладу «на загальних підставах», вимагаючи особливого підходу» [10, с. 47]. Реалії належать до безеквівалентної лексики. Дуже багато науковців відносять до реалій і власні імена, у зв'язку з їх «яскравим конотативним значенням, що зумовлює здатність передавати національний і / або історичний колорит» [10, с. 13]. На відміну від терміна, який означає поняття, предмети і явища, які можуть бути як точно визначені, так і точно перекладені, реалія завжди має «місцеве і / або історичне забарвлення, характер літератури, в якій вживається ця лексична одиниця, і вузький і широкий контекст» [10, с. 12].

Багато реалій потрапляють до розряду діалектизмів, елементів зниженого стилю та інших лексичних відступів від літературної норми. Також реалії можуть траплятися й серед іншомовних вкраплень (лексики іноземною мовою або в транслітерації). Частина реалій є вже засвоєними мовою перекладу (МП), і вони фігурують у словниках МП, тобто їх форма і правила вживання досить жорстко визначені. Перекладач має враховувати цей момент, заглядаючи частіше до словника.

Найчастіше, якщо реалія хоч якось засвоєна мовою, то питання про те, реалія це чи ні, вирішує сам перекладач.

За Влаховим-Флориним, «переклад історичних реалій – це по суті передавання тимчасової забарвленості цих слів на додаток до їх матеріального змісту й інших видів конотацій» [10, с. 145]. Історичними стають багато реалій залежно від різних обставин, у тому числі від їх семантики (військові: тачанка, географічні – «наша Батьківщина – ¼ частини на суші»).

«Історичні реалії перекладач може зустріти 1) у старих авторів, умовно кажучи, в архаїчних творах, і 2) у сучасних письменників у сюжетах з далекого або близького минулого, у таких випадках ми говоримо про архаїзовані твори. Відмінності між тим і іншим вимагають і різного підходу при перекладі реалій у них» [10, с. 146].

Сьогодні, на початку XXI ст., дуже складно зустріти автора, який звертається до минулого, що відстає від нас більш ніж на 20–50 років. Звичайно, в цих творах можна зустріти згадки садиб, замків, родових гнізд, але це саме згадки, зроблені сучасником для сучасників, які включають в себе всі необхідні пояснення та уточнення – занадто сильно змінився світ за останні 100 років, і на це змушені зважати навіть письменники та історики.

А. Федоров визначив мету перекладу архаїчного твору таким чином: «Ознайомити сучасного читача з літературною пам'яткою, яка в момент свого створення, тобто для читача своєї епохи теж була сучасною», що «передбачає використання в основному сучасної мови в перекладі, хоча б і з відбором словникових та граматичних елементів, які в певних випадках дозволили б дотриматися потрібної історичної перспективи» і показати точно «дистанцію часу» між епохою створення твору і сучасністю [12, с. 285].

С. Влахів і С. Флорін згодні з цим визначенням А.В. Федорова, вважаючи, що до «словникових елементів» він перш за все відносить реалії [10, с. 147].

І. Лівий про архаїчні твори говорить: «якщо національна специфіка вже сама по собі історична, то риси епохи не завжди виступають як складова частина національної специфіки: бувають історичні явища, міжнародні по самій своїй суті, наприклад, лицарська культура епохи феодалізму, вимагає від перекладача передавання історичних реалій (костюм, зброя) <...> Тільки там, де лексична одиниця є носієм значення, типового для історичного середовища оригіналу, її можна перенести в переклад: це випадок «побутових» слів, таких, як рикша, томагавк, частушка, кинджал» [13, с. 127–128]. І. Лівий також вважає (там же), що предмети і поняття, пов'язані з добою оригіналу (епохою його написання і описаною в ньому епохою) не можна перекладати «в цілому незабарвленою чистою рідною мовою», бо тоді переклад стане знебарвленим і відірваним від свого середовища.

Думка С. Львова така: «Намагатися при перекладі створити не тільки твір художньої літератури, а й пам'ятку мови минулої епохи – завдання навряд чи плідне. Історію мови слід вивчати не за перекладами, а за оригіналами» [цит. за: 10, с. 148–150].

Думка відомого угорського перекладача і теоретика перекладу Л. Кардоша помітно відрізняється: «в принципі ми проти архаїзації НЕ архаїзованих, а просто старих текстів».

Однак не слід забувати, що багато майстрів художнього перекладу здатні ледь вловимими, найтоншими прийомами підкреслити вік оригіналу, не відмовляючись при цьому від відтворення його засобами сучасної мови [цит. за: 10, с. 148–150].

За словами Г. Гафурової, один з цих прийомів – це «вміле, тактовне передавання відповідних реалій і термінів» для створення «подвійної стилістичної точки зору, або подвійної дистанції: між нами і автором і між автором і описуваним ним часом» [цит. за: 10, с. 148–150].

С. Влахів і С. Флорін доходять висновку про те, що «збереження (транскрипція) занадто великого числа історичних реалій при перекладі архаїчного твору було б навмисним, неспівзвучним із загальним тоном розповіді і не відповідало б намірам старого майстра, який описує сучасну йому дійсність. Інша річ у творі архаїзованому; автор навмисно вводить у текст історичні реалії, і заміна їх більш нейтральними відповідниками (калькою, описовим перекладом та ін.) йшла б уже врозріз із його задумом» [10, с. 148].

Аналіз особливостей перекладу маєткових реалій є необхідним для вирішення певних перекладацьких труднощів.

Спочатку необхідно уточнити сам термін. Якщо в європейській культурі, а відповідно і літературі під маєтком завжди мався на увазі шматок землі, що перебуває в приватній власності з усіма наслідками, що впливають звідси, правами і обов'язками, то на Русі до 1784 р. маєток надавався державою за несення військової та державної служби і не підлягав продажу, обміну і спадкуванню, на відміну від вотчини. Вотчина в Росії була найдавнішим видом родового маєтку, який переходив у спадок, з 1784 р. вона злилася з маєтком в єдиний вид власності. Синонімами при перекладі можна вважати вотчину, маєток, сеньйор, манор. Таким чином, поняття «маєток» цілком може бути застосоване до різних видів історичних родових маєтків.

Така велика увага приділяється саме родовим гніздам, адже вони були обов'язковим місцем дії в 90% творів літератури XVIII–XIX ст. Твори зазначеного періоду є величезним пластом літератури як за значущістю, так і за обсягом. Їх історична і культурна цінність настільки висока, що вони є не тільки популярним для читання, але і є обов'язковими до вивчення як в школах, так і у ЗВО усіх країн. Причина цього дуже проста: основна маса людей, особливо освічених, цікавиться своїм минулим, своїм корінням, розуміючи, що минуле і майбутнє нерозривно пов'язані через сьогодення.

У XVIII–XIX ст. соціальна структура суспільства європейських держав була більш-менш однорідною. Основною складовою в цій соціальній структурі було панство, що у європейській і слов'янській культурі прийнято називати дворянством. Відмітною рисою дворянства була наявність маєтку, родового гнізда, яким один рід володів упродовж багатьох років. Як ми вже з'ясували, термін «маєток» відповідає за своїм смисловим наповненням всім видам маєтків.

У період до початку Першої світової війни, тобто в XVIII–XIX ст. і аж до другого десятиліття XX ст. маєтки використовувалися знаттю як звичайні місця постійного проживання. Завдяки цьому величезна кількість людей, безпосередньо не пов'язана з маєтками, взаємодіяла з ними. Усі вони якимось називали господарів маєтків, слуг, які працювали в маєтках, обов'язки слуг, способи проведення часу господарів, різні предмети на території родових гнізд тощо. Усі ці слова можна впевнено віднести до розряду реалій того часу, спираючись на наведені вище визначення поняття реалії.

Таким чином, маєткові реалії, як реалії-предмети, так і реалії-слова, посідали значне місце в житті людей XVIII–XIX ст., що не могло не відобразитися в літературі того часу.

У XX ст. знизилася сама роль маєтків через зниження ролі знаті у суспільстві і через збільшення мобільності людей, легкість їх пересування по світу, тобто зменшення прихильності до місця проживання роду, малої батьківщини. Маєток перестав бути місцем постійного проживання великої частини суспільства, а отже, і не згадувався так часто, як раніше, у мові людей. Саме поняття маєтку стало архаїзмом у багатьох країнах, які пройшли через комуністичні революції. Усе це знизило роль маєтку як місця дії в літературі XX ст., з одного боку, і додало проблем при перекладі маєткових реалій – з іншого.

Якщо в літературі XVIII–XIX ст. навряд чи зустрівся б хоч один твір, дія якого хоч на короткий час не відбувалося б у маєтку, то в XX ст. таких творів більшість, хоча, звичайно, в деякій кількості творів можна зустріти родові гнізда, згадані хоча б побіжно.

Проблема друга полягає в тому, що маєтки у XVIII–XIX ст. були у всіх цивілізованих країнах, але при цьому в різних країнах вони сильно відрізнялися один від одного. Маються на увазі будівлі, що розташовувалися на території, їх призначення, люди, які обслуговували територію і будівлі, їх обов'язки і становище, відносини господарів маєтків як зі слугами, так і з іншими співгромадянами, тобто маєткові реалії різних країн розрізнялися такою мірою, що це викликає труднощі при перекладі.

Таким чином, ми маємо два види складнощів. По-перше, це переклад маєткових реалій як історичних для сьогоdnішнього читача, по-друге, власне процес перекладу через різницю в поняттях, про які розмовляють різними мовами. Для вирішення поставленої проблеми необхідно взяти будь-який твір з достатньою кількістю маєткових реалій, його переклад або переклади і, класифікувати знайдені реалії, оцінити, як вони були перекладені, і що з цього краще використовувати в подальшому, а що є невдалим прикладом для майбутніх перекладачів.

Підсумовуючи все вищесказане, доходимо висновків про те, що реалії – це слова або вирази, що позначають предмети, поняття, ситуації, яких не існує в практичному досвіді людей, які говорять іншими мовами. Реаліями є різноманітні фактори, що вивчаються зовнішньою лінгвістикою і перекладознавством, такі як державний устрій певної країни, історія та культура певного народу, мовні контакти носіїв певної мови тощо з точки зору їх відображення в цій мові. До них належать предмети матеріальної культури, що служать основою для номінативного значення слова, а також слова, що позначають національно-специфічні особливості життя та побуту. У зв'язку з укладом життя «родових гнізд» маєткові реалії, як реалії-предмети, так і реалії-слова, займали важливе місце в житті людей XVIII–XIX ст., що не могло не відобразитися в літературі того часу. Це є значущою історичною і культурною цінністю та користується, до того ж, інтересом з боку сучасного читача. Переклад таких реалій викликає певні труднощі у роботі перекладача і потребує додаткового вивчення та аналізу.

Список використаної літератури

1. Верещагин Е.М. Язык и культура / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1976. – 248 с.
2. Карпенко Г.Ю. О «реализмах» (рассказ О.Н. Ольнем «Тихий угол» и литературные воспоминания С.Н. Дурьлина «В родном углу») / Г.Ю. Карпенко // Проблемы исторической поэтики. – 2020. – Т. 18. – Вып. 3. – С. 221–247. DOI: 10.15393/j9.art.2020.7982.
3. Rutkovska K. A linguistic and cultural image of the manor in Lithuania / K. Rutkovska // Acta Baltico-Slavica. – 2018. – Volume 42. – P. 151–172. DOI: 10.11649/abs.2018.010.
4. Акимова М.С. «Дряхлеют парки вековые»: образ парка в русской поэзии XIX – начала XX вв. / М.С. Акимова // Studia Litterarum. – 2020. – Т 5. – Вып. 1. – С. 178–193. DOI: 10.22455/2500-4247-2020-5-1-178-193.
5. Дмитриева Е.Е. Бретонский замок ла Менне, два романа и два не поладивших между собой романиста (Стендаль и герцогиня де Дюра) / Е.Е. Дмитриева // Shagi / Steps. – 2020. – Т. 6. – Вып. 3. – С. 228–243. DOI: 10.22394/2412-9410-2020-6-3-228-243.
6. Нелюбин Л.Л. История науки о языке / Л.Л. Нелюбин, Г.Т. Хухуни. – М.: Изд-во МГОУ, 2004. – 330 с.
7. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 608 с.
8. Томахин Г.Д. Америка через американизмы / Г.Д. Томахин. – М.: Высшая школа, 1982. – 215 с.
9. Мельник О.М. Відтворення реалій у науково-популярному тексті (на матеріалі розвідки Кейт Фокс «Спостерігаючи за англіцями») / О.М. Мельник, Т.В. Нікіфорова // Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». – 2020. – № 1 (19). – С. 380–386.
10. Влахов С.И. Непереваемое в переводе: монография / С.И. Влахов, С.П. Флорин. – М.: Высшая школа, 1986. – 416 с.
11. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь / Л.Л. Нелюбин. – М.: Флинта – Наука, 2003. – 318 с.
12. Федоров А.В. Основы общей теории перевода / А.В. Федоров. – М.: Высшая школа, 1983. – 303 с.
13. Левый И. Искусство перевода / И. Левый. – М.: Прогресс, 1974. – 397 с.

MANOR'S REALITY IN THE LEXICO-SEMANTIC SYSTEM OF LANGUAGE

Hannah M. Udovichenko, Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine)

E-mail: hannahudovichenko@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-26

Key words: reality, historical reality, manor's reality, translation

An extremely important unifying factor for any nation is its language, which it thinks, communicates, and inherits from its descendants. It is the embodiment of the culture of the people, psychological features, its identifying element. In the process of communication, even people who speak the same language equally well have problems in mutual understanding, because they are representatives of different cultures and, accordingly, different perceptions, worldviews of the same things and phenomena. The array of classical literature until the middle of the twentieth century often contains the realities associated with the typical place of residence called "manor", which determined not only the material and social but also the cultural level of society at that time. The purpose of this article is to determine the place of "reality" in the lexical-semantic system of language, analysis of the problem of translation of historical, namely manor's realities in the peace of writing. Any national culture consists of national and international units. For each culture, the international, or borrowed units will be their own, and in the case of comparing two cultures, the international units of each pair of cultures will be different. Only in the presence of general background knowledge, or the ability to clearly explain the difference to each other, communicators will be able to understand each other. Because background knowledge is known to all members of the national community it forms the part of the mass culture on which writers rely. Background knowledge as an element

of mass culture, obeying its general pattern, is divided into relevant and background knowledge of cultural heritage, to which we can attribute the realities.

The study found that realities are words or expressions that denote objects, concepts, situations that do not exist in the practical experience of people who speak other languages. The realities are various factors studied by foreign linguistics and translation studies, such as the state system of a given country, the history and culture of a given people, linguistic contacts of native speakers of this language and so on in terms of their reflection in this language. These include objects of material culture, which serve as the basis for the nominative meaning of the word, as well as words that denote national-specific features of life and everyday life. In connection with the way of life of "family seat", the manor's realities of both realities-objects and realities-words occupied an important place in the lives of people of the 18th – 19th centuries, which could not help but be reflected in the literature of that time, which is significant historical and cultural value, and enjoys, moreover, interest from the modern reader. The translation of such realities causes certain difficulties in the work of the translator and requires additional study and analysis. Thus, we have two types of difficulties. First, it is the translation of manor's realities as historical for today's reader, and secondly, the actual process of translation due to the difference in concepts spoken in different languages. To solve this problem, it is necessary to take any work with a sufficient number of manor's realities, its translation or translations and to classify the found realities, evaluate how they were translated, and what is better to use in the future, and what is a bad example for future translators.

References

1. Vereshhagin, E.M., Kostomarov, V.G. *Jazyk i kul'tura* [Language and culture]. Moscow, Russky yazyk Publ., 1976, 248 p.
2. Karpenko, G.Yu. O "realizmah" (rasskaz O.N. Ol'nem "Tihij ugol" i literaturnye vospominaniya S.N. Durylina "V rodnom uglu") [About "Realisms" (Story by O. N. Olnem A Quiet Corner and Literary Memoirs of Sergey Durylin In the Native Corner)]. *Problemy Istoricheskoi Poetiki*, 2020, vol. 18, issue 3, pp. 221-247. DOI: 10.15393/j9.art.2020.7982.
3. Rutkovska, K. A linguistic and cultural image of the manor in Lithuania. *Acta Baltico-Slavica*, 2018, vol. 42, pp. 151-172. DOI: 10.11649/abs.2018.010.
4. Akimova, M.S. «Drjahlejut parki vekovye»: obraz parka v ruskoj poezii XIX - nachala XX vv. ["Decrepit century-old parks": The image of the park in the russian poetry of the 19th century and the beginning of the 20th century]. *Studia Litterarum*, 2020, vol. 5, issue 1, pp. 178-193. DOI: 10.22455/2500-4247-2020-5-1-178-193.
5. Dmitrieva, E.E. *Bretonskij zamok la Menne, dva romana i dva ne poladivshih mezhdub soboj romanista (Stendal' i gercoginja de Djura)* [The Breton chateau of Lamennais, two novels and two discordant novelists (Stendhal and the Duchess de Duras)]. *Shagi* [Steps], 2020, vol. 6, issue 3, pp. 228-243. DOI: 10.22394/2412-9410-2020-6-3-228-243.
6. Neljubin, L.L., Huhuni, G.T. (2004). *Istorija nauki o jazyke* [History of the science of language]. Moscow, Publishing house of MGOU, 2004, 330 p.
7. Ahmanova, O.S. *Slovar' lingvisticheskikh terminov* [Dictionary of linguistic terms]. Moscow, Soviet encyclopedia Publ., 1969, 608 p.
8. Tomahin, G.D. *Amerika cherez amerikanizmy* [America through Americanisms]. Moscow, Vysshaja shkola Publ., 1982, 215 p.
9. Melnyk, O.M., Nikiforova, T.V. *Vidtvorennia realii u naukovopopuliarnomu teksti (na materialii rozvidky Keit Foks «Sposterihaiuchy za anhliitsiamy»)* [Reproduction of realities in a popular science text (based on intelligence by Kate Fox "Observing the British")]. *Visnyk Universitetu imeni Al'freda Nobelya. Seriya: Filologichni nauki* [Bulletin of Alfred Nobel University. Series: Philology], 2020, no. 1 (19), pp. 380-386. DOI: 10.32342/2523-4463-2020-1-19-39.
10. Vlahov, C.I., Florin, S.P. (1986). *Neperevodimoe v perevode* [Untranslated in translation]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1986, 416 p.
11. Neljubin, L.L. *Tolkovyj perevodovedcheskij slovar'* [Explanatory translation dictionary]. Moscow, Flinta – Nauka, Publ., 2003, 318 p.
12. Fedorov, A.B. *Osnovy obshhej teorii perevoda* [Fundamentals of General Translation Theory]. Moscow, Vysshaja shkola Publ., 1983, 303 p.
13. Levij, I. *Iskusstvo perevoda* [The art of translation]. Moscow, Progress Publ., 1974, 397 p.

Одержано 7.09.2020.

УДК 81'1

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-27

Л.В. ХАРЧУК,
*кандидат філологічних наук,
старший викладач катедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»*

ОСОБЛИВОСТІ НЕМОРФОЛОГІЧНОГО СПОСОБУ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

Визначальною особливістю теперішнього суспільства є його технократизація, яка передбачає міграційні процеси між загальноповсякденною лексикою та фаховими термінологіями. Важливою специфічною ознакою терміна як структурно-смиислової єдності є збереження його цілісності. Для створення нового слова можуть бути використані різні мовні засоби, а вибір оптимального способу номінації – складний процес, що визначається об'єктивними і суб'єктивними моментами, зовнішніми й внутрішніми факторами. Одним з основних засобів термінотворення є використання власномовних ресурсів, що передбачає застосування неморфологічного способу словотвору, який ґрунтується на тому, що звукова оболонка твірного слова залишається незмінною, але набуває нового значення. У статті проаналізовано специфіку використання вищезазначеного способу в термінотворенні на матеріалі сучасної української електроенергетичної термінології (далі УЕЕТ). З'ясовано особливості термінів, утворених лексико-семантичним і морфолого-синтаксичним способами словотворення. Виявлено основні тематичні групи електроенергетичних термінів, що утворилися внаслідок вторинної номінації – через переосмислення лексичного значення загальноповсякдених слів. Констатовано, що тематичні групи термінів УЕЕТ, утворених лексико-семантичним способом, різняться за своєю чисельністю, а морфолого-синтаксичний спосіб використано для невеликої кількості електроенергетичних термінів. Аналізований матеріал дав змогу зауважити, що такі термінолексеми функціонують в УЕЕТ і як окремі слова, і як складники термінологічних словосполук. Виявлено наявність в УЕЕТ термінів, які виникли способом переходу слів з однієї частини мови в іншу. Дослідження підтвердило, що неморфологічний спосіб словотворення залишається актуальним процесом, оскільки ґрунтується на закономірному явищі проникнення лексем на основі метафоризації та метонімізації в галузеві терміносистеми. Це свідчить про нерозривний зв'язок і взаємодію загальноповсякденної лексики з мовою науки і про постійну мовну динаміку загалом.

Ключові слова: українська електроенергетична термінологія, термін, термінотворення, лексико-семантичний, морфолого-синтаксичний способи словотворення, вторинна номінація, метафоризація, метонімізація.

Отличительной особенностью нынешнего общества является его технократизация, которая предусматривает миграционные процессы между общеупотребительной лексикой и профессиональной терминологией. Важным специфическим признаком термина как структурно-смыслового единства является сохранение его целостности. Для создания нового слова могут быть использованы различные языковые средства, а выбор оптимального способа номинации – сложный процесс, который определяется объективными и субъективными моментами, внешними и внутренними факторами. Одним из основных средств терминообразования является использование собственно языковых ресурсов, что предусматривает использование неморфологического способа словообразования, который основывается на том, что звуковая оболочка слова, которое образуется, остается неизменной, но приобретает новое значение. В статье проанализирована специфика использования вышеупомянутого способа в терминообразовании на материале украинской электроэнергетической терминологии (далее УЭЭТ). Выяснены особенности терминов, образован-

© Л.В. Харчук, 2020

ных лексико-семантическим и морфолого-синтаксическим способами словообразования. Выявлены основные тематические группы электроэнергетических терминов, образовавшихся в результате вторичной номинации – через переосмысление лексического значения общеупотребительных слов. Констатируется, что тематические группы терминов УЭЭТ, образованных лексико-семантическим способом, отличаются по своей численности, а морфолого-синтаксический способ использован для небольшого количества электроэнергетических терминов. Рассматриваемый материал позволил заметить, что такие терминологемы функционируют в УЭЭТ и как отдельные слова, и как составляющие терминологических словосочетаний. Выявлено наличие в УЭЭТ терминов, которые образовались способом перехода слов из одной части речи в другую. Исследование подтвердило, что неморфологический способ словообразования остается актуальным процессом, поскольку основывается на закономерном явлении проникновения лексем на основе метафоризации и метонимизации в отраслевые терминосистемы. Это свидетельствует о неразрывной связи и взаимодействии общеупотребительной лексики с языком науки и о постоянной языковой динамике в целом.

Ключевые слова: украинская электроэнергетическая терминология, термин, терминообразование, лексико-семантический, морфолого-синтаксический способы словообразования, вторичная номинация, метафоризация, метонимизация.

У термінознавстві усталилася думка, що важливою специфічною ознакою терміна як структурно-сислової єдності є збереження його цілісності. Для ґрунтовного вивчення будь-якої галузевої терміносистеми важливо проаналізувати і структурний склад термінів, і дослідити дериваційні процеси в межах досліджуваної термінології, тим самим визначити її основні структурні моделі. Дослідження особливостей і способів появи нових термінів, а також шляхів удосконалення цього процесу, беззаперечно, становить пильний науковий і практичний інтерес.

Особливостям сучасної словотвірної семантики присвячено праці Л. Вакарюк, В. Горпинича, І. Ковалика, С. Панцьо, Г. Наконечної (теорія терміна) та ін. [1–4]. У сучасному українському термінознавстві спостережено наявність низки наукових досліджень, в яких з'ясовано особливості термінотворення вітчизняних терміносистем, зокрема йдеться про дослідження лексики комп'ютерного дискурсу у галузі інформаційних технологій (В. Кивлюк, І. Ментинська), термінології митної справи (В. Дейнека), термінології дорожнього будівництва (Н. Книшенко), риторичної (З. Куньч), машинобудівної (О. Литвин), будівельної (В. Марченко), хімічної (Н. Цимбал), друкарської (Є. Огар), медичної клінічної (Н. Місник) термінологій тощо. Світова лінгвістика також має досить тривалу традицію вивчення принципів і методів термінотворення, про що свідчать і останні дослідження (маємо на увазі розвідки Л.А. Коста і Ш.М. Алвес [5], Й. Фернандез-Домінгеца [6], С. Сарцевіч [7], А. ван Нікерк та А. Дженкісона [8], М. Пекмана [9] та ін.).

Мета дослідження – з'ясувати закономірності й тенденції творення термінів сучасної електроенергетичної термінології (далі УЕЕТ), зокрема розглянути особливості неморфологічного способу термінотворення УЕЕТ. Для досягнення означеної мети основну увагу зосереджено на виявленні і виокремленні основних тематичних груп електроенергетичних термінів, що утворилися внаслідок вторинної номінації – через переосмислення лексичного значення загальноживаних слів для називання наукового поняття.

Термінознавці слушно зауважують, що для створення нового слова можуть бути використані різні мовні засоби, а вибір оптимального способу номінації – складний процес, що визначається об'єктивними і суб'єктивними моментами, зовнішніми й внутрішніми факторами. На думку дослідників, «українська науково-технічна термінологія характеризується чотирма основними критеріями, що беруть участь у творенні нового терміна: 1) використання старої, наявної у мові назви для позначення певного наукового поняття; 2) використання іншомовних слів для найменування нових понять; 3) використання наявних у мові словотворчих моделей для творення нових назв; 4) використання словосполук для найменування наукових понять» [10, с. 160–161].

Виявлено, що в українській електроенергетичній термінології однокомпонентні терміни є неоднорідними за будовою, оскільки можна чітко виокремити і непохідні

одиниці, і похідні терміни-деривати, і композити та юкстапозити, в яких власномовні елементи поєднуються і з питомими, і з запозиченими словами або основами слів.

Як і в інших галузевих терміносистемах, непохідні терміни з'явилися в УЕЕТ внаслідок термінологізації загальнонавчаних слів, використання для номінації наукових понять загальнонавчаної питомої лексики та запозичень, наприклад: *батарея, вузол, екран, струм, енергія, земля, корона, лінія, магнет, напруга, опір, петля, станція, режим, тариф, фаза, частота, щит* тощо. Терміни-деривати і композити могли з'явитися або шляхом термінологізації, або внаслідок термінотворення.

Процес термінотворення – це особливий різновид словотвірної процедури, який відрізняється від звичайного словотвору переважанням певних компонентів (терміноелементів, здебільшого іншомовних) і / або композиційних моделей [11, с. 118]. Вдало створений компонент терміносистеми стає зразком для творення інших компонентів цієї системи, суть яких певною мірою відповідає суті взірцевого поняття. Отже, у терміносистемі з'являються ряди номінацій, створених за єдиною словотвірною моделлю. Цю модель виділяють як продуктивну у відповідній терміносистемі.

Одним із способів термінотворення в українській електроенергетичній терміносистемі є неморфологічний спосіб, за якого дериваційне значення у похідних словах виражається за допомогою специфічного перетворення парадигми словозміни твірної [1, с. 184]. У межах цього способу термінотворення виділяємо лексико-семантичний і морфолого-синтаксичний способи.

У термінології, як і в загальнолітературній мові, лексико-семантичний (семантичний) спосіб творення – це такий спосіб, за якого звукова оболонка твірної терміноодиниці залишається незмінною, але терміноодиниця набуває нового значення й стає похідною [2, с. 131]. У творенні слів лексико-семантичним способом не застосовують спеціальних словотворчих засобів, а формантом виступає зміна семантики.

Більшість мовознавців (І. Ковалик, М. Шанський, З. Потіха) вважають, що суть цього способу полягає у семантичному розщепленні полісемійного слова на два або більше омонімів. Цієї думки дотримується й О. Пономарів, який зазначає, що цей спосіб творення нових слів виникає внаслідок розщеплення значення слова на два самостійні значення [12, с. 188].

На переконання І. Ковалика, лексико-семантичний (семантичний) спосіб словотвору ґрунтується на тому, що з колишнього багатозначного слова виділяється омонім, який втрачає семантичний зв'язок із значенням багатозначного слова і внаслідок додаткового навантаження отримує нове лексичне значення. За визначенням автора, «лексико-семантичний спосіб – це навантаження новим лексичним значенням слова, яке існує у даній мові, при одночасному збереженні здебільшого первісного значення слова» [3, с. 24].

В. Даниленко й В. Марченко пояснюють історичне термінологізування слів тим, що наукові поняття формуються на підставі узагальнень, отриманих у процесі практичного пізнання світу, на підставі «мовних понять», на які накладаються логічно опрацьовані наукові поняття. Лінгвістично це призводить до ускладнення семантичної структури слова, продукує омонімію, оскільки поряд із побутовими словами, що давно відомі мовцям, з'являються слова-терміни, які позначають певне наукове поняття [13–15]. Для виробничо-технічної термінології цей процес творення був продуктивним уже у виробничо-промисловий період ручної праці, оскільки термінологічні одиниці зберігають риси конкретно-образного мислення, яке ґрунтується на зовнішній подібності предметів, явищ [14, с. 98].

Поступ сучасної науки й техніки висуває чітко окреслені наукові принципи побудови найменувань із певними класифікаційними ознаками, оскільки лексико-семантичний спосіб не може повною мірою забезпечити таку системність [16, с. 215]. В українській термінології спостерігається послаблення продуктивності лексико-семантичного способу термінотворення. Проте цей спосіб продовжує відігравати певну роль у творенні термінів, оскільки має деякі переваги щодо інших способів, зокрема слова, утворені ним, короткі та легко запам'ятовуються [15, с. 38]. Л. Полюга зауважує, що «хоч наука прагне, щоб кожен термін був моносемантичним, але в умовах розвитку

знань це, по суті, стає неможливим. Термінологічні одиниці як словесні знаки в різних суміжних науках «обрастають» новими семантичними відтінками. Ці термінолексеми з такими семантичними відтінками не стають окремими лексичними одиницями, а лише різними семантичними відгалуженнями, які реалізуються у відповідних ділянках науки чи виробництва» [17, с. 79].

Аналіз УЕЕТ показав, що лексико-семантичний (семантичний) спосіб словотвору властивий і українській електроенергетичній термінології. Він полягає в термінологізації мовних одиниць загальноновживаної лексики, які, потрапляючи в ту чи іншу терміносистему, повністю втрачають зв'язок із своїм первинним значенням, набуваючи якісно нових значень, або зберігають із ним зв'язки. Зауважимо, що такі терміни функціують в УЕЕТ і як окремі слова, і як складові термінів-словосполук. Досліджуваний матеріал дав змогу виокремити кілька тематичних груп електроенергетичних термінів, що виникли внаслідок метафоричного переосмислення слів загальноновживаної лексики, отже, лексико-семантичним способом.

Одна з найчисленніших тематичних груп термінів, що утворилися зазначеним способом, – це група назв **предметів побуту чи їхніх частин**: деякі лексеми в УЕЕТ вживають як окремі терміни: **лоток** – 1) відкритий прилавок або переносний столик, ящик для торгівлі на вулиці; 2) дошка з бортами або такої форми металева посуда, що використовується для розкладання чого-небудь [18, т. 4, с. 550] / відкрита конструкція, призначена для прокладання на ній проводів і кабелів, яку використовують і в приміщеннях, і в зовнішніх устаткуваннях [19, с. 220]; **кожух** – довга, не вкрита сукном шуба з великим коміром, пошита звичайно з овечої шкури хутром до середини [18, т. 4, с. 208] / опорна зовнішня сталева рама та металева обшивка в сполученні з теплоізоляцією та вогнетривкими матеріалами [19, с. 183]; **петля** – 1) частина мотузки, ремінця, нитки і т. ін., складена кільцем і зав'язана так, що кінці її можна зашморгнути; 2) *перен.* рух по кривій лінії, що нагадує кільце, а також замкнена або напівзамкнена крива, утворена рухом або розташуванням чого-небудь; 3) *у знач. присл.* петлями, петлею; 4) обшитий тканиною або обкиданий нитками проріз на одязі для застібання гудзиків; 5) спеціальне пристосування, що складається з двох металевих планок на прогоничі, за допомогою якого прикріплюють двері, раму вікна, віко скрині і т. ін. так, щоб вони вільно відчинялися [18, т. 6, с. 344] / сукупність дуг (ребер), що сполучають усі його вершини, не утворюючи контурів [19, с. 300]; пучок – 1) в'язка однорідних предметів; 2) сукупність чого-небудь, що розходиться з однієї точки, з одного джерела; 3) група м'язових, нервових та ін. тканин, волокон, розташованих у вигляді довгастих скупчень, шнурів; 4) *розм.* те саме, що *букет* [18, т. 6, с. 344] / елемент, який складається з груп скручення жил, що скручені в одну сторону з одним кроком [19, с. 368]; **вітка** – 1) *зменш.* до *віта* (відгалуження дерева, куща або трав'янистої рослини; гілки); 2) залізнична колія, відгалужена від основної колії; 3) *рідко.* притока ріки [18, т. 1, с. 687] / ділянка кривої, електричного кола, колії тощо (*вітка електричного кола*) [19, с. 55]; **коробка** – невелике вмістище різної форми з картону, пластмаси, фанери тощо, звичайно з кришкою [18, т. 4, с. 294]. Ця лексема є основою терміна *відгалужувальна коробка* зі значенням «пристрій, призначений для протягування, з'єднання та відгалужування проводів прихованої чи відкритої електропроводки» [19, с. 202]; **ярмо** – упряж для робочої великої рогатої худоби, зроблена з дерев'яних брусків, з'єднаних у вигляді рами, яку одягають на шию тварин і замикають занозами [18, т. 11, с. 650] / 1) частина магнетного кола електричної машини, яка з'єднує між собою її полюси [18, т. 11, с. 650]; 2) деталь з феромагнетного матеріалу, яка не несе обмотки та призначена, в основному, для замикання магнетного кола [19, с. 590].

Прикладами зазначеної тематичної групи термінів, утворених лексико-семантичним способом словотвору, також можуть бути й такі лексеми: *подушка, гірлянда, екран, корона, короб, катушка (ідеальна катушка індуктивності, індуктивна катушка, катушка магнетного дуття комутаційного апарата, катушка обмотки електротехнічного виробу, катушка обмотки електротехнічного пристрою, катушка Петерсена), щит (груповий щит, вторинний розподільний щит, диспетчерський щит, квартирний щит, щит керування підстанції, поверховий щит),*

щітка, ярмо, ящик, юбка, якір, штанга, рукавичка, нарукавники тощо, які функціують як і окремі слова, і як стрижневі терміноелементи електроенергетичних термінів [20, с. 144].

Унаслідок метафоричного переосмислення слів загальнозживаної лексики в УЕЕТ функціують терміни, які вважаємо за доцільне виокремити в окрему тематичну групу назв **частин тіла істот**: *плече* – 1) частина тулуба від шиї до руки; 2) верхня частина руки (або передньої кінцівки тварини) до ліктьового суглоба; 3) частина предмета, розташована під кутом до основної частини; 4) частина важеля від точки опори до точки прикладання сили; 5) *спец.* ділянка колії (дороги), яка обслуговується приписаними до неї машинами, паровозами і т. ін.; 6) частина сокири; 7) *спец.* верхня частина опуклості горщика [18, т. 6, с. 579] / частина мостової схеми між вхідним та вихідним затискачем [19, с. 301]; *кістяк* – 1) сукупність кісток, що становить тверду основу тіла людини та хребетних тварин; скелет; 2) *спец.* основа, каркас чого-небудь; 3) те, що є основою чого-небудь [18, т. 4, с. 170] / *кістяк трансформатора* (збірна конструкція, яка складається з магнетної системи з усіма деталями для її складання та кріплення обмоток) [19, с. 301]; *шійка* – 1) *зменш.-пестл.* до шия; 2) вузька частина якогось предмета [18, т. 11, с. 450] / *шійка ізолятора* (кільцеве заглиблення із заокругленим профілем, яке розташовано під головкою ізолятора і призначене для укладення й кріплення електричного проводу) [19, с. 301]. До цієї тематичної групи належать й такі терміни УЕЕТ, як *ребро ізолятора, ребра графа, тіло ізолятора, головка ізолятора, жила (допоміжна ж., герметизована ж., ізольована ж., контрольна ж., багатодротова ж., нульова ж., основна ж., розщеплена ж., напівпровідна ж., суцільна ж., струмопровідна ж., ущільнена ж., екранова ж.)*, зубець обертової електричної машини тощо [20, с. 144].

Аналіз УЕЕТ також дав змогу виокремити групу термінів, утворених лексико-семантичним способом словотвором, на позначення назв **процесів, властивостей предметів чи об'єктів, опредметнених дій та фізіологічних станів**, наприклад: *спотворення, обплетення, збудження, жевріння, старіння, насичення, навантаження, живучість, напруженість, відхилення, втрати, старіння, добротність, відмова, відображення, коливання, вироблення, ковзання, пробій, жорстокість, переріз, стійкість, вимкнення, провал, відхил, гнучкість, вироблення, відвід, балансуння, зсув* тощо.

Ці лексеми вживають в УЕЕТ: як окремі електроенергетичні терміни, наприклад: *відмова* – відповідь про небажання або неможливість виконати прохання, наказ і т. ін. [18, т. 1, с. 608] / подія, яка полягає в утраті об'єктом здатності виконувати потрібну функцію, тобто в порушенні працездатності стану об'єкта [19, с. 289]; *витримка* – уміння володіти собою в будь-яких обставинах [18, т. 1, с. 518] / тимчасова затримка замикання (розмикання) контактів реле від моменту подавання (зняття) збудження котушки [19, с. 74]; *напруженість* – який виражає напруження, перебуває в стані напруження [18, т. 5, с. 162] / характеристика електромагнетного поля, пропорційна густині зарядів тіл [18, т. 5, с. 162]; *коливання* – дія за значенням *коливати* і *коливатися* (ритмічно рухатися з одного боку в інший, назад і вперед або зверху вниз) [18, т. 4, с. 220–221] / зміна в часі будь-якої величини, яка характеризується черговим зростанням та спадом її значень відносно деякого середнього значення [19, с. 183]; *жорсткість* – велика сила виявлення чого-небудь [18, т. 2, с. 545] / здатність тіла або конструкції чинити опір деформуванню [19, с. 112]. В УЕЕТ спостережено вживання й інших окремих термінів, утворених вищезазначеним способом: *ввід, вивід, виводити, відвід, вимкнення, вироблення, відображення, відхил, відхилення, відшкодування, захист, дуття, ковзання, пробій, розподіл, завантаження* тощо; як елементи терміносполук: *споживання* – дія за значенням *споживати* (використовувати, витратити для задоволення яких-небудь потреб) [18, т. 9, с. 558] / *споживання енергетичних ресурсів на власні потреби* – витрата енергоресурсів на допоміжні енергетичні та технологічні потреби, які забезпечують роботу промислових об'єктів [19, с. 336]; *чутливість* – властивість за значенням *чутливий* (здатний швидко відображати, фіксувати зовнішні впливи, зміни, прояви (про прилади, матеріали і т. ін.)) [18, т. 11, с. 388–389] / *чутливість пускових та вимірних органів; утрати* – мно-

жина до *утрата* (*втрата*) – зменшення кількості чого-небудь [18, т. 10, с. 519] / *утрати енергії* (різниця між кількістю підведеної та корисної дії) [19, с. 332], *утрати потужності* (різниця між споживаною та корисною потужностями якої-небудь системи) [19, с. 331]; *стійкість* – властивість за значенням *стійкий* (для якого характерні стабільність, постійність; сталий) [18, т. 9, с. 710] / *стійкість енергосистеми* (здатність енергосистеми повертатися до сталого режиму роботи після різного роду збурень) [21, с. 159].

Як підтверджує дослідження, завдяки лексико-семантичному способу в УЕЕТ утворено низку термінів, які у фаховому вжитку набули нових значень: *магнетне старіння* (зміна магнетних властивостей матеріалу з часом за робочої температури і відсутності будь-якого стороннього впливу) [19, с. 458]; *живучість енергосистеми* (здатність енергосистеми протистояти ланцюжковому розвитку аварійних режимів) [21, с. 59]; *добротність* (коефіцієнт якості, що визначають як відношення абсолютного значення реактивної потужності до активної потужності) [21, с. 40]; *зсув фаз між напругою і струмом* (алгебраїчна величина, яка дорівнює різниці початкової фази напруги та початкової фази струму) [21, с. 67]; *пробій ізоляції* (дефект ізоляції обладнання, що може спричинити проходження недопустимого струму через цю ізоляцію чи через місце пробою) [21, с. 135]; *провал напруги* (раптове значне зниження напруги в електропостачальній системі з подальшим його відновленням) [19, с. 351]; *навантаження енергосистеми* (активна, реактивна чи повна потужність, що генерується, пересилається чи розподіляється в енергосистемі) тощо [21, с. 97; 20, с. 146].

На нашу думку, ця тематична група термінів в УЕЕТ є найчисельнішою з усіх вищевикремлених, тому потребує більш детального аналізу й опису, що буде предметом наших подальших досліджень.

Морфолого-синтаксичний спосіб (конверсія) творення українських електроенергетичних термінів полягає в трансформації слів одних частин мови в інші без зміни їхньої зовнішньої форми, але зі зміною значення та граматичних ознак.

На думку І. Ковалика, у процесі реалізації морфолого-синтаксичного способу новоутворене слово набуває нових морфологічних категорій і, як таке, виконує нові синтаксичні функції в реченні [3, с. 20]. Цей спосіб словотвору в мовознавстві прийнято називати ще конверсією, яку у вузькому сенсі науковці розглядають як спосіб творення, що ґрунтується на функції словозмінної парадигми – вживання слова у новій синтаксичній функції супроводжується набуттям нового морфологічного значення і зміною засобів його вираження [2, с. 125].

В УЕЕТ поодинокі натрапляємо на терміни, утворені морфолого-синтаксичним способом. За допомогою конверсії в УЕЕТ з'являються субстантивовані прикметники. Наприклад, прикметник *черговий* із загальноновживаним значенням «1) той, який іде за попереднім у певній послідовності, є наступним щодо черговості; 2) той, який відбувається регулярно, через певні проміжки часу» вказує на ознаку, має категорію числа, роду, відмінка. Переходячи в іменник, цей прикметник концентрує в собі значення словосполучки *черговий персонал* і вже без іменника *персонал* в УЕЕТ виражає значення предметності й набуває значення «той, який виконує в порядку черговості які-небудь обов'язки в електроенергетичній установі», наприклад: *черговий диспетчер, черговий інженер, черговий електрик*.

До електроенергетичних термінів, утворених зазначеним способом, належать і найменування: *компресорна, щитова, диспетчерська, насосна* тощо.

Отже, спостереження дає змогу констатувати, що тематичні групи термінів УЕЕТ, утворених лексико-семантичним способом, доволі різняться за своєю чисельністю, а морфолого-синтаксичний спосіб використано для невеликої кількості електроенергетичних термінів. Проте, на нашу думку, неморфологічний спосіб словотворення все ж залишається актуальним процесом, оскільки ґрунтується на закономірному явищі проникнення лексем на основі метафоризації та метонімізації в галузеві терміносистеми. Це свідчить і про нерозривний зв'язок і взаємодію загальноновживаної лексики з мовою науки, і про постійну мовну динаміку загалом.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в докладному аналізі ще одного способу термінотворення – запозичення готових номінацій з інших мов, оскільки проникнення запозичень у термінологічні системи – це об'єктивний і закономірний процес.

Список використаної літератури

1. Вакарюк Л. Українська мова. Морфеміка і словотвір: Навчальний посібник / Л. Вакарюк, С. Панцьо. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. – 200 с.
2. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія / В.О. Горпинич. – К.: Вища школа, 1999. – 208 с.
3. Ковалик І.І. Вчення про словотвір / І.І. Ковалик. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1961. – Вип. 2. – 84 с.
4. Куньч З.Й. Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм: монографія / З.Й. Куньч, Г.В. Наконечна, О.Р. Микитюк, С.З. Булик-Верхола, Ю.В. Теглівець. – Львів: Галицька видавнича спілка. – 180 с.
5. Costa L.A. A Study Occurrences of the Fiscal Term in Economics Terminology: Formation Processes and Conceptual Informations / L.A. Costa, I.M. Alves // *Linha D'Água*. – 2020. – Vol. 33. – Issue 1. – P. 9–29. DOI: 10.11606/issn.2236-4242.v33i1p9-29.
6. Fernández-Domínguez J. A morphosemantic investigation of term formation processes in English and Spanish / J. Fernández-Domínguez // *Languages in Contrast*. – 2016. – Vol. 16. – Issue 1. – P. 54–83. DOI: 10.1075/lic.16.1.03fer.
7. Šarčević S. Basic Principles of Term Formation in the Multilingual and Multicultural Context of EU Law / S. Šarčević // Šarčević S. (ed.) *Language and Culture in EU Law: Multidisciplinary Perspectives*. – Surrey (UK): Ashgate Publishing Ltd., 2014. – P. 183–205.
8. van Niekerk A. Lexical renewal: Neologisms and occasional creations / A. van Niekerk, A. Jenkinson // *Southern African Linguistics and Applied Language Studies*. – 2004. – Vol. 22. – Issue 3–4. – P. 173–190.
9. Pecman M. Variation as a cognitive device How scientists construct knowledge through term formation / M. Pecman // *Terminology*. – 2014. – Vol. 20. – Issue 1. – P. 1–24. DOI: 10.1075/term.20.1.01pec.
10. Панько Т.І. Українське термінознавство: Підручник / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 215 с.
11. Куньч З. Українська риторична термінологія: історія і сучасність: Монографія / З. Куньч. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 216 с.
12. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української літературної мови / О. Д. Пономарів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 276 с.
13. Даниленко В.П. Терминологизация разных частей речи / В.П. Даниленко // *Проблемы языка науки и техники*. – М.: Наука. – 1970. – С. 67–89.
14. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В.П. Даниленко // *Исследования по русской терминологии*. – М.: Наука, 1971. – С. 7–68.
15. Марченко В.С. Основні способи термінотворення / В. Марченко // *Культура слова*. – 1980. – Вип. 18. – С. 36–40.
16. Книшенко Н. Семантичний спосіб творення термінів дорожнього будівництва / Н. Книшенко // *Лінгвістичні дослідження. Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. – 2014. – Вип. 38. – С. 214–218.
17. Полюга Л.М. Ієрархія значень і укладання термінологічних словників / Л.М. Полюга // *Теорія та прагматика термінологічної лексики: тези доповідей Республіканської науково-методичної конференції*. – К.: УМК ВО, 1991. – С. 79–80.
18. Словник української мови: в 11-ти т. / АН УРСР, Інститут мовознавства; голова редколегії І.К. Білодід. – Київ: Наук. думка, 1970–1980.
19. Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з енергетики. Основні терміни: понад 3500 термінів / уклад.: М.Д. Гінзбург, Н.І. Азімова, М.В. Чернець та ін.; за заг. ред. А.А. Рудніка. – Харків: Укртрансгаз, 1999. – 752 с.
20. Куньч З.Й., Харчук Л.В. Особливості лексико-семантичного способу термінотворення (на матеріалі української електроенергетичної термінології) / З.Й. Куньч, Л.В. Харчук // *Український смисл*. – Дніпро: Ліра, 2017. – С. 141–150.
21. Українсько-російсько-англо-французький тлумачний словник основних термінів з енергетики та електротехніки / за ред. Є.С. Ємельянової. – Х.: Віровець А.П. «Апостроф», 2012. – 264 с.

FEATURES OF NON-MORPHOLOGICAL METHOD OF TERM FORMATION (ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN ELECTRIC POWER ENGINEERING TERMINOLOGY)

Liliia V. Kharchuk, Lviv Polytechnic National University (Ukraine)

E-mail: liliia.v.kharchuk@lpnu.ua

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-27

Key words: *Ukrainian electric power engineering terminology, term, term formation, lexical-semantic, morphological-syntactic ways of word formation, secondary nomination, metaphorization, metonymization.*

A defining feature of today's society is its technocratization, which involves migration processes between common vocabulary and professional terminology. An important specific feature of the term as a structural and semantic unity is the preservation of its integrity. Different language tools can be used to create a new word and choosing the optimal method of nomination is a complex process determined by objective and subjective moments, external and internal factors.

One of the main means of term formation is the use of native resources, which involves the use of non-morphological method of word formation, which is based on the fact that the sound shell of the creative word remains unchanged, but acquires a new meaning. The article analyzes the specifics of use the method in term formation on the base of material in modern Ukrainian electric power engineering terminology (hereinafter UETS).

The peculiarities of the terms formed by lexical-semantic and morphological-syntactic ways of word formation are clarified. The main thematic groups of electric power engineering terms formed as a result of the secondary nomination are revealed – due to the rethinking of the lexical meaning of commonly used words. It is stated that the thematic groups of UETS terms formed by the lexical-semantic method differ in their number, and the morphological-syntactic method is used for small amount of electric power engineering terms.

The analyzed material has made it possible to note that such terminolexems function in UETS both as separate words and as components of terminological phrases. The presence in UETS of terms, which have arisen by a way of transition of words from one part of language to another, is revealed. The study has confirmed that the non-morphological method of word formation remains a relevant process, as it is based on the natural phenomenon of the penetration of tokens based on metaphorization and metonymization in industry terminological systems. This testifies to the inseparable connection and interaction of common vocabulary with the language of science and to the constant linguistic dynamics in general.

References

1. Vakariuk, L., Pants'о, S. *Ukrains'ka mova. Morfemika i slovtvir* [Ukrainian language. Morphemics and word formation]. Ternopil, Bohdan Publishing House, 2010, 200 p.
2. Horpynych, V.O. *Suchasna ukrains'ka literaturna mova. Morfemika. Slovtvir. Morfonolohiia* [Modern Ukrainian literary language. Morphemics. Word formation. Morphology]. Kyiv, Vyscha shkola Publ., 1999, 208 p.
3. Kovalyk, I.I. *Vchennia pro slovtvir* [The doctrine of word formation]. Lviv, Vydavnytstvo L'vivs'koho universytetu Publ., 1961, vol. 2, 84 p.
4. Kun'ch, Z.J., Nakonechna, H.V., Mykytiuk, O.R., Bulyk-Verkhola, S.Z, Tehlivets', Yu.V. *Teoriia termina: konkretyzatsiia leksyko-semantychnykh paradyhm* [Theory of the term: concretization of lexical-semantic paradigms]. Lviv, Halyts'ka vydavnycha spilka Publ., 2017, 180 p.
5. Costa, L.A., Alves, I.M. A Study Occurrences of the Fiscal Term in Economics Terminology: Formation Processes and Conceptual Informations. *Linha D'Água*, 2020, vol. 33, issue 1, pp. 9-29. DOI: 10.11606/issn.2236-4242.v33i1p9-29.
6. Fernández-Domínguez, J. A morphosemantic investigation of term formation processes in English and Spanish. *Languages in Contrast*, 2016, vol. 16, issue 1, pp. 54-83. DOI: 10.1075/lic.16.1.03fer.
7. Šarčević, S. Basic Principles of Term Formation in the Multilingual and Multicultural Context of EU Law. Šarčević, S. (ed.). *Language and Culture in EU Law: Multidisciplinary Perspectives*. Surrey (UK), Ashgate Publishing Ltd., 2014, pp. 183-205.
8. Niekerk, A. Jenkinson, A. Lexical renewal: Neologisms and occasional creations. *Southern African Linguistics and Applied Language Studies*, 2004, vol. 22, issue 3-4, pp. 173-190.
9. Pecman, M. Variation as a cognitive device How scientists construct knowledge through term formation. *Terminology*, 2014, vol. 20, issue 1, pp. 1-24. DOI: 10.1075/term.20.1.01pec.
10. Pan'ko, T.I., Kochan, I.M., Matsiuk, H.P. *Ukrains'ke terminoznavstvo* [Ukrainian terminology]. Lviv, Svit Publ., 1994, 215 p.

11. Kun'ch, Z. *Ukrains'ka rytorychna terminolohiia: istoriia i suchasnist'* [Ukrainian rhetorical terminology: history and modernity]. Lviv, Publishing House of Lviv Polytechnic National University Publ., 2006, 216 p.
12. Ponomariv, O.D. *Stylistyka suchasnoi ukrains'koi literaturnoi movy* [Stylistics of modern Ukrainian literary language]. Ternopil, Bohdan Publishing House, 2000, 276 p.
13. Danylenko, V.P. *Termynolohyzatsyia raznykh chastej rechy* [Terminology of different parts of speech]. *Problemy iazyka nauky y tekhnuky* [Problems of language, science and technology]. Moscow, Nauka Publ., 1970, pp. 67-89.
14. Danylenko, V.P. (1971). *Leksyko-semanticheskye i hrammatycheskye osobennosti slov-termynov* [Lexico-semantic and grammatical features of word-terms]. *Yssledovaniya po russkoj termynolohyy* [Studies in Russian terminology]. Moscow, Nauka Publ., 1971, pp. 7-68.
15. Marchenko, V.S. *Osnovni sposoby terminotvorennia* [Basic methods of term formation]. *Kul'tura slova* [Culture of the word], 1980, vol. 18, pp. 36-40.
16. Knyshenko, N. (2014). *Semantychnyj sposib tvorennia terminiv dorozhn'oho budivnytstva* [Semantic way of creating terms of road construction]. *Lingvistychny doslidzhennya. Zbirnyk naukovykh prac Kharkivskogo Nacionalnogo Universitetu imeni G.S. Skovorody* [Collection of scientific works of Kharkiv State Pedagogical University named after GS Skovoroda "Linguistic research"], 2014, issue 38, pp. 214-218.
17. Poliuha, L.M. *Iierarkhiia znachen' i ukhadannia terminolohichnykh slovnykiv* [Hierarchy of meanings and compilation of terminological dictionaries]. *Teoriia ta prahmatyka terminolohichnoi leksyky: tezy dopovidej Respublikans'koi naukovo-metodychnoi konferentsii* [Theory and pragmatics of terminological vocabulary: abstracts of the Republican scientific-methodical conference]. Kyiv, UMK VO Publ., 1991, pp.79-80.
18. Bilodid, I.K. (ed.) *Slovnyk ukrains'koi movy: v 11 tomah* [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Kyiv, Naukova Dumka. Publ., 1970-1980.
19. Hinzburh, M.D., Azimova, N.I., Chernets', M.V. (eds.) *Tlumachnyj rosij's'ko-ukrains'ko-anhlijs'kyj slovnyk z enerhetyky* [Explanatory Russian-Ukrainian-English Ddictionary of Energy]. Kharkiv, Ukrtransgaz Publ., 1999, 752 p.
20. Kun'ch, Z.J., Kharchuk, L.V. (2017). *Osoblyvosti leksyko-semantychnoho sposobu terminotvorennia (na materialy ukrains'koi elektroenerhetychnoi terminolohii)* [Features of lexical-semantic method of term formation (on the material of Ukrainian electric power engineering terminology)]. *Ukrains'kyj smysl* [Ukrainian sense]. Dnipro, Lira Publ., 2017, pp. 141-150.
21. Yemelyanova, Ye.S. (ed.) *Ukrains'ko-rosij's'ko-anhlo-frantsuz'kyj tlumachnyj slovnyk osnovnykh terminiv z enerhetyky ta elektrotekhniki* [Ukrainian-Russian-English-French explanatory dictionary of basic terms in energy and electrical engineering]. Kharkiv, Virovets' A.P. "Apostrof" Publ., 2012, 264 p.

Одержано 7.09.2020.

УДК 81'1

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-28

Б.И. ЭМИНЛИ,

*кандидат филологических наук, доцент,
заведующая кафедрой азербайджанского языка и методики его преподавания
Сумгаитского Государственного Университета (Азербайджан)*

ЭТНОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Целью данной статьи является осмысление ведущей и решающей роли языка в сознании нации как этнолингвистического аспекта лингвистического анализа. Каждый человек принадлежит к определенной культуре, которая включает национальные традиции, язык, историю и литературу. Экономические и культурные отношения стран и их народов делают изучение языковой идентичности межкультурного общения актуальным для исследования взаимосвязи между языком и культурой. Национальная культура определяет нравственный облик нации, народа, и нация имеет право на жизнь, только если она имеет совершенную культуру. Понятно, что взрослым человек становится тогда, когда с детства изучает язык и культуру своего народа. Все тонкости культуры нации отражены в ее языке, который уникален и уникален потому, что по-разному отражает мир и людей.

В исследовании используются сравнительный, аналитический, описательный и лингвокультурологический методы. Информация о человечестве приходит к человеку по лингвистическому каналу, поэтому человек живет в мире интеллектуальных, духовных и социальных потребностей, созданных им. Большая часть информации приходит к человеку через слова. Его успех в обществе также зависит от того, насколько умело он использует слово.

Язык – это мощное общее наследие, которое эффективно объединяет и защищает нацию. Другими словами, язык является естественным и систематическим средством понимания; зеркало и носитель национальной культуры; является эффективным элементом построения единства и целостности как средство выражения культурных ценностей общества.

Выводы из данного исследования и перспективы дальнейших исследований в данном направлении заключаются в том, что национальный язык – важная составляющая культуры нации, формируется в процессе развития этноса, а затем выступает как необходимое условие его социально-политического существования. В связи с этим этнолингвистический аспект является важной составляющей лингвистического анализа.

Разнообразие языков, доступных в мире, составляет богатство мира. И с каждым «ненужным» языком мир лишает себя уникального образа мышления.

Значение слова – это путь, соединяющий язык с нелингвистической реальностью. За языковыми событиями стоит определенная социальная культура. За языковым ландшафтом мира стоит социокультурный ландшафт. Культура и язык – важнейшие средства построения национальной идентичности. Каждый имеет право называть себя членом любой этнической группы, независимо от его расы или места рождения. Каждый является носителем культуры нации, к которой он принадлежит. Этническая идентичность не является врожденной, это результат свободного выбора человеком обшей культуры.

Ключевые слова: лингвистика, этнокультурология, национальная культура, этнос, национальный менталитет, национальный характер, национальное самосознание.

Метою статті є осмислення провідної та вирішальної ролі мови у свідомості нації як етнолінгвістичного аспекту лінгвістичного аналізу. Кожна людина належить до певної культури, що включає в себе національні традиції, мову, історію та літературу. Економічні та культурні відносини країн і їх народів роблять вивчення мовної ідентичності міжкультурного спілкування актуальним для дослідження взаємозв'язку між мовою і культурою. Національна культура визначає моральне облич-

чя нації, народу, і нація має право на життя, тільки якщо вона має досконалу культуру. Зрозуміло, що дорослою людиною стає тоді, коли з дитинства вивчає мову і культуру свого народу. Усі тонкощі культури нації відображені в її мові, яка є унікальною і унікальною тому, що по-різному відображає світ і людей.

У дослідженні використано порівняльний, аналітичний, описовий і лінгвокультурологічний методи. Інформацію про людство людина отримує по лінгвістичному каналу, тому людина живе у світі інтелектуальних, духовних і соціальних потреб, створених нею. Велику частину інформації людина отримує через слова. Її успіх у суспільстві також залежить від того, наскільки вміло вона використовує слово.

Мова – це потужна спільна спадщина, яка ефективно об'єднує і захищає націю. Іншими словами, мова є природним і систематичним засобом розуміння; дзеркалом і носієм національної культури; ефективним елементом побудови єдності і цілісності, засобом вираження культурних цінностей суспільства.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у тому, що національна мова – важлива складова культури нації, що формується в процесі розвитку етносу, а потім виступає як необхідна умова його соціально-політичного існування. У зв'язку з цим етнолінгвістичний аспект є важливою складовою лінгвістичного аналізу.

Різноманітність мов, доступних у світі, становить багатство світу. І з кожною «непотрібною» мовою світ позбавляє себе унікального способу мислення.

Значення слова – це шлях, що поєднує мову з нелінгвістичною реальністю. За мовними подіями стоїть певна соціальна культура. За мовним ландшафтом світу стоїть соціокультурний ландшафт. Культура і мова – найважливіші засоби побудови національної ідентичності. Кожен має право називати себе членом будь-якої етнічної групи, незалежно від його раси або місця народження. Кожен є носієм культури нації, до якої він належить. Етнічна ідентичність не є вродженою, це результат вільного вибору людиною загальної культури.

Ключові слова: лінгвістика, етнокультурологія, національна культура, етнос, національний менталітет, національний характер, національна самосвідомість.

Информация о человечестве приходит к человеку по лингвистическому каналу, поэтому человек живет в мире интеллектуальных, духовных и социальных потребностей, созданных им, а не в мире предметов и вещей. Язык приходит в мир из значения, а значение – это путь, соединяющий язык с нелингвистической реальностью. За языковыми событиями стоит определенная социальная культура. За языковым ландшафтом мира стоит соціокультурный ландшафт мира. Чтобы использовать разговорный язык реалистично, необходимо знать сумму неязыковых фактов, лежащих в основе языка. Культура и язык – важнейшие средства построения национальной идентичности. Каждый имеет право называть себя членом любой этнической группы, независимо от его расы или места рождения. Каждый является носителем культуры нации, к которой он принадлежит. Этническая идентичность не является врожденной, это результат свободного выбора человеком общей культуры.

Разные люди по-разному воспринимают чужую информацию, их информация неодинаково представлена в их сознании и неодинаково воспроизводится в их выступлениях. Если национальное сознание, национальный менталитет, национальное мышление – это реальное существо, то на этом уровне нации различаются. Однако почувствовать происходящее на уровне получения и отображения (представления) информации невозможно. Когнитивные различия проявляются в системе производства информации только на одном уровне. Язык – это система производства информации. Итак, различия в национальных менталитетах можно выразить только языком. Можно сказать, что правила поведения также различают людей. Поведенческие нормы отражают историю общественного сознания, а не историю этнического мышления как социального явления. Однако в истории общественного сознания не всегда можно выделить события по происхождению. Основной фонд языка отражает мировоззрение людей на уровне внутренней формы. Если общественное мнение отражает мышление людей, оно находит выражение в самых разных областях, от фольклора до письменной литературы. То есть когнитивная лингвистика воспринимает язык как существо, которое организует, обрабатывает и производит информацию.

Национально-культурная функция языка тесно связана с аккумулятивной функцией. Помимо общих элементов упомянутого социально-исторического опыта человечества,

есть также элементы других национальных культур. Другими словами, язык – это специфический труд людей, которым он принадлежит.

Следует отметить, что в результате подъема культурного уровня народа, расширения экономических, политических и культурных связей между народами идет процесс трансформации национально-культурной функции языка в аккумулятивную. Существование национально-культурной функции языка проявляется на всех уровнях языка. Специфика интерпретации одного и того же понятия и события определенными людьми четко отражается в характере языковой «фрагментации» и «принадлежности» действительности в характеристиках именованного, семантических и звуковых изменениях. В этом смысле язык не только действует как инструмент мышления и форма социально-исторического опыта, но также усиливает результаты мышления и познания. Однако невозможно приравнять метод усиления результатов мышления и познания к национальной специфике языка, перенести его на характер мышления на этом языке.

Одним из самых сильных факторов, влияющих на дальнейшее становление и развитие языка, является национальный характер. Некоторые исследователи включают национальный характер в структуру национальной психологии, анализируя национальный характер в тесной связи с понятием нации. По мнению казахстанского исследователя Н. Джандильдина, «в структуру национальной психологии входят: 1) национальный характер, 2) национальные чувства, 3) национальное самосознание» [1].

Характеризуя модели поведения, обычаев и традиций нации с историческими и социальными корнями как компоненты обычного национального сознания, можно отметить, что они проявляются на уровне национального сознания в виде эмоциональных элементов, сложных чувств, настроения, темперамента и эмоциональных элементов, волевых аспектов. Когда исследователи говорят об обычном сознании, они имеют в виду национально-этническую психологию или национально-психологический уровень, а когда они говорят о теоретическом национальном сознании, они имеют в виду обычное национальное сознание, обобщение выборочных элементов, реализуемых с определенных социально-политических позиций.

В современной лингвистике уделяется внимание осмыслению этнокультурных особенностей общения, выявлению особенностей четких форм выражения и интерпретации мысли, функциональности речи в различных сферах общественной и частной жизни народов (имеем в виду работы Эвы Ковальски [13], Любви Козловой [14], Алсу Ашраповой, Елены Литвиненко и Диляры Шакировой [15], Юрия Барабаша [16] и др.).

В последние годы представители социологического поля интересовались спецификой практического применения языковых инструментов в конкретном обществе. Интеграция лингвистики с другими науками вызывает необходимость изучения различных аспектов этой проблемы. Поскольку понимание очень прочной связи между языком и обществом, острые моменты лингвистики и социологии находятся в социолингвистическом направлении. Скорее, научные знания в этой области появились в мировой лингвистике.

Многообразие языков усложняет процесс взаимодействия между народами. Поэтому с древних времен существовали языки, которые выступали в качестве средства международного общения. В современных многонациональных государствах государственным языком может считаться не один, а два или несколько языков.

Язык – отличительная черта этнической группы. Но часто несколько народов говорят на одном языке. Например, на испанском говорят почти все народы Латинской Америки, хотя и разных национальностей: чилийцы, аргентинцы, мексиканцы и так далее. Этнические группы могут формироваться в определенном районе, а затем переходить в другой район или осваивать новые районы. Этнические группы образуют общий язык и культуру. Со временем этот язык обогащается, расширяется, меняется новыми словами, но суть остается прежней. Меньшинства борются в основном за свою территорию, то есть за свои исконные земли и родные языки, на которых говорили их предки. Как отмечает С. Тер-Минасова, «путь от реального мира к понятию и далее к словесному выражению различен у разных народов, что обусловлено различиями истории, географии, особенностями жизни этих народов и, соответственно, различиями развития их общественного сознания» [2].

Характеристика нации как сообщества людей с общим языком, религией, моралью и чувством красоты, признание важности образования, единства языка и религии, национального духа, национального характера и менталитета, а также национальной идеи в формировании и развитии национальной идеологии – все эти факторы можно считать ключевыми. Представитель любой нации может «пожертвовать своей жизнью» ради идеологии, на которой вырос. Подчеркивается связь национального характера с национально-нравственным фактором. Нация черпает свое существование, характер и идентичность не из физико-географических факторов или биологической расы, а из культурных и исторических сил.

Взаимосвязь национального характера и идеологии очевидна на уровне теоретического и национального сознания. Теоретическое национальное сознание – это идеология, включающая в себя текущее состояние нации и комплекс целей развития, состоящий из идеи исключительности национально-этничности. Национальный характер, национальный менталитет, традиции веками жили как форма самосохранения и самоутверждения народа, во взаимодействии с национальной идеологией развился один из важнейших национальных факторов – национализм, который является неотъемлемой частью существования нации.

Национальный идеал воплощает в себе взгляды на мир, разделенный на отдельные нации и культуру, что является редким событием, формирующим национальный характер, а также особые взгляды на историю и культуру, включая политическое направление солидарности. Есть те, кто пытается отождествить национальный идеал с понятиями национальной гордости и патриотизма.

Национальный темперамент формируется под влиянием эмоционально-волевых реакций нации, обусловленных социально-географическими факторами, влиянием на нее генетических факторов, национального характера под влиянием социально-экономических и исторических условий. Психологические особенности нации отражаются также в особенностях культуры и быта как национального характера. Хотя понятие национального характера связано с национальным сознанием, национальной психологией, национальным самосознанием, оно отличается своими особенностями. Специфика национального характера заключается в том, что элементы материальной и духовной культуры здесь воплощают прошлое и настоящее, историю и опыт нации.

В национальном характере объединены национальность и человечность. Суть национального характера раскрывается в национальной культуре, традициях, обрядах и национальной идеологии этого народа. Национальный характер – это сложный и противоречивый процесс, диалектически сочетающий универсальность и национальную специфику, проходящий через призму исторического и социально-экономического развития народа, отраженный в его культуре, традициях, обычаях и обрядах. Помимо универсальных, национально-психологических аспектов, структура национального характера включает «социально-классовые» черты в соответствии с мировоззренческим подходом того времени. На наш взгляд, структура национального характера состоит из следующих элементов: 1) универсальных черт (включая разные типы ценностей и т. д.); 2) национально-психологические особенности (особенности, присущие только этому народу, сформированные на национальной основе, в диалектическом единстве с общечеловеческими чертами и образующие культуру, традиции, обычаи и обряды этого народа); 3) проходящие через призму национальной психологии, различные социально-классовые характеристики, воплощенные в психологии классов.

Таким образом, универсальность считается определяющим элементом национального характера. В настоящее время наблюдается усиление влияния культуры на социальную жизнь общества, усиление роли культуры в содействии социальной активности, уверенности в культуре как основе и причине социальной активности. По мнению В. Гонского, «... национальный характер, биоэнергетика, темперамент, психоэмоциональный спектр уникален для каждого народа и, опять же, воплощены в его – и только его – языке» [3].

Социальная культура общества регулирует социальную активность людей, определяет культурную идентичность населения, идентичность людей, гуманитарную направленность их мировоззрения, социальную адекватность их поведения и общения. В последние

десятилетия при изучении социальных процессов эта идея была подчеркнута в «культурно-ориентированном» мире, где культурные взаимодействия и противоречия определяют фактическую модель социального поведения, становясь основой социальной сплоченности и общения.

Как отмечал П. Сорокин, «национальный характер – это то, что приобретает в результате непрерывного взаимодействия и влияния между людьми определенного общества» [4].

Таким образом, национальный характер – это совокупность особых социальных норм и принципов поведения, присущих представителям той или иной нации. Чем сложнее исторический путь нации, тем больше он имеет тенденцию к изменению, его характер устойчив, его невозможно выразить раз и навсегда. Связь между этносом и регионом (местом) очень тесная. То же самое можно сказать об обычаях, традициях, культуре и образе жизни. У каждого народа есть свои обычаи и традиции, которые отличают его от других народов.

Язык – это дорожная карта культуры. Она показывает, откуда он пришел и куда идет. Каждый язык – это храм, где тщательно охраняются души говорящих на нем. Язык – одна из важнейших категорий культуры, потому что формирование и выражение мировоззрения человека происходит через язык. Язык – главный инструмент познания и развития внешнего мира. Он также служит основным средством общения между людьми. Таким же образом язык позволяет вам познакомиться с другими культурами. По мнению Ф. Фатклис-ламова, «в эпоху активного межнационального общения проблема взаимосвязи языка и мышления, языка и культуры, духа народа приобретает особую остроту» [5].

Психология – одно из основных понятий когнитивной лингвистики. Согласно концепции З.Д. Поповой и И.А. Штерна, психика представляет собой «образ мысли, психологический резервуар разума, особенности мышления, характера и т. д.». [6, с. 41]. Ф. Вейсалли отмечает, что «Национальный менталитет – это совокупность когнитивных стереотипов нации или этноса для понимания мира» [7, с. 35]. Поскольку когнитивная лингвистика напрямую связана с когнитивной системой человека, почти все его концепции имеют ментальную природу.

Менталитет, в свою очередь, нельзя увидеть невооруженным глазом. Его можно просто описать на основе определенных критериев или смоделировать с помощью конкретных исследований. Понятие «менталитет» – это понятие с широким спектром психических характеристик. Неправильно ограничивать сущность менталитета, оценивая его как черту простых людей. Менталитет может принадлежать любому конкретному человеку, группе или этносу. Менталитет конкретного человека обусловлен национальными ценностями, а также личным опытом – индивидуальным образованием, культурой, восприятием и интерпретацией окружающей среды. Групповой менталитет относится к менталитету, в котором преобладают социальные факторы. Это социальный статус, возраст, профессия, пол и т. д. – факторы, связанные с факторами [8].

Один из самых распространенных случаев при сравнении концептов, включающих в себя национальные особенности разных культур, – это разное представление того или иного концепта в разных культурах. Типовые выражения выражают метафорическое символическое значение. Чтобы понять эти выражения в конкретном контексте, в другой культуре требуется особая интерпретация.

По мнению В. Фон Гумбольдта, именно язык влияет на формирование системы понятий и ценностей [8, с. 134]. Функция образования понятий через язык – характерная черта всех языков. Лингвист, рассматривающий язык как «промежуточный мир» между мыслью и реальностью, считает, что язык создает особое мировоззрение. В. Фон Гумбольдт указывает на различие понятий «промежуточный мир» и «мировоззрение», подчеркивая, что «промежуточный мир» – это статическая функция языковой деятельности для восприятия окружающего мира, элементами которого являются «духовный объект» понятий. «Мировоззрение» динамично, реализуется с помощью языка. Элементом «мировоззрения» является акт переговоров [8, с. 146]. В.А. Маслова отмечает, что «мировоззрение» означает формирование регулярного набора знаний о действительности в общественном сознании (индивидуальном или коллективном сознании) [9, с. 83].

Языки, неотделимые от национальных культур, переживают одни и те же взлеты и падения судьбы. Поэтому с начала нового века, когда мир был разделен на сферы влия-

ния, многие языки, которые были колонизированы и иным образом зависели от этнических групп и народов, постепенно были вытеснены с исторической сцены. В. Гумбольдт писал, что «различные языки являются для наций органами их оригинального мышления и восприятия» и что большое число предметов создано обозначающими их словами и только в них находит свое бытие» [10, с. 225].

Таким образом, каждая локальная культура будет формироваться в своих исторических и природных условиях, создаст свой взгляд на мир, свой образ человека и свой язык общения. Каждая культура имеет свою собственную языковую систему, через которую ее носители общаются друг с другом, но это не цель и роль языка в культуре. Культура вне языка просто невозможна, потому что язык является ее внутренней основой. С помощью языка люди передают и создают символы, нормы, обычаи, информацию, научные знания и модели поведения, убеждений, мыслей, чувств, ценностей, отношений. Таким образом, социализация, выражающаяся в усвоении культурных норм и развитии социальных ролей, такова, что без них человек не может жить в обществе. Благодаря языку в обществе достигается гармония и стабильность.

Роль языка в процессах человеческого общения была предметом научного анализа с начала новой эры. Этим занимались Д. Вико, И. Гердер, В. Гумбольдт и другие, что положило начало лингвистике. Сегодня язык изучают также психолингвистика и социолингвистика. Большой успех в изучении языка и устной коммуникации принес двадцатый век, когда ученые связали язык с культурой [11].

Людей больше волнует мышление, национальные, культурные, социальные и гендерные различия. Растут вопросы расы, этнической принадлежности, межкультурных отношений, национальной и культурной самобытности, социальной агрессии, этнических конфликтов и нетерпимости. Поведение человека во многом зависит от культуры (социальных норм и ритуалов), которую он развивает. Дело в том, что, даже владея одним и тем же языком, люди не всегда могут правильно понять друг друга, и причиной часто является именно расхождение культур [12].

Лингвистика также может помочь решить эти проблемы, изучая речевые портреты членов сообщества. Объединение людей в разные социальные образования на всех этапах развития, не является непосредственно социальным, культурным, экономическим, а зависит от особенностей использования языковых средств выражения, отражающих индивидуальное мышление, мировоззрение, его место в социальной иерархии, уровень образования и так далее. С одной стороны, речевой портрет каждого человека индивидуален и отражает уникальный жизненный опыт каждого человека. С другой стороны, язык – это коллективное хранилище информации о мире, обществе и его институциональных проявлениях. Язык является своеобразным «зеркалом» жизнедеятельности членов общества.

Человек в центре лингвистических исследований является центральной фигурой, которая синтезирует информацию, полученную вербально или невербально. Человек – главный носитель культуры, ее неотъемлемая часть. Через систему познания в его мысленном воображении формируется культура каждого человека, воспринимающего окружающий мир. Культура, сформировавшаяся под влиянием таких факторов, как социальный, этнографический, психологический, исторический, религиозный, личный опыт и др. отражается в языке. Этот фактор, в свою очередь, позволяет нам определять мировоззрение каждой нации. Понятие «языковой ландшафт мира», которое считается одним из основных понятий лингвокогнитологии, включает этот процесс.

Лингвистический ландшафт мира формируется в сознании человека как совокупность понятий. В современных лингвистических исследованиях можно выделить следующие направления концептуальных исследований в когнитивной лингвистике:

– культурологическое – изучение концептов как элемента культуры применительно к результатам различных областей науки. Хотя исследования в этой области проводятся лингвистами, они носят междисциплинарный, а не чисто лингвистический характер. В лингвистических исследованиях в этом направлении язык выступает как один из источников знаний о концепциях;

– лингвокультурологическое – это направление изучения понятий, называемых языковыми единицами, как элемент лингвокультурологии. Язык, включенный в исследова-

ние, рассматривается как явление, связанное с национальными ценностями и культурными особенностями людей, которым он принадлежит;

– логическое – изучение понятий логическими методами вне языковой формы;

– семантико-когнитивное – изучение лексико-грамматической семантики языка как введение в содержание концептов, как средство моделирования от семантики языка к национальному концепту.

Лингвистический анализ должен выстраиваться в формате движения перехода от языка к культуре, учитывая, тем самым, этнокультурологическую специфику языка и осмысливая этнокультурологические концепты – национальный характер, национальный менталитет, национальное самосознание. При этом отметим, что «перестраивать» образец национальной культуры, формировать ее настоящее и будущее через различный опыт достаточно опасно. Новаторство и современность – хороший фактор при условии, что это нововведение, проистекающее из национально-этнического мышления, отражающее исторические следы и качество национальной культуры и этнически совместимое.

Список использованной литературы

1. Омаров В. Азербайджанский национальный характер [Электронный ресурс] / В. Омаров. – Режим доступа: <http://www/anl.az/down/meqale/ses/2012/fevral/229827.htm> (останне звернення 06.10.2020).
2. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – Москва: Слово, 2000. – 146 с.
3. Гонский В. Язык как фактор формирования человека и нации [Электронный ресурс] / В. Гонский. – Режим доступа: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2007/05/7/4417740/> (останне звернення 06.10.2020).
4. Федорова Б.И. Культура и этнос. Основные признаки этнических общностей [Электронный ресурс] / Б.И. Федорова. – Режим доступа: https://studme.org/39211/sotsiologiya/kultura_etnos (останне звернення 06.10.2020).
5. Фатклисламов Ф. Язык и дух народа [Электронный ресурс] / Ф. Фатклисламов. – Режим доступа: <https://abai.kz/post/200> (останне звернення 06.10.2020).
6. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: Восток-Запад, 2007. – 226 с.
7. Вейселли Ф.Ю. Когнитивная лингвистика: основные понятия и перспективы / Ф.Ю. Вейселли. – Баку: Мутарджим, 2015. – 119 с.
8. Гумбольдт В. Язык и философия культуры / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с.
9. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 183 с.
10. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
11. Карасик В.Я. Введение в когнитивную лингвистику / В.Я. Карасик. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. – 220 с.
12. Верещагин Е.М. Язык и культура / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.: Индрик, 2005. – 1040 с.
13. Kowalski E. Representations of Linguistic and Ethnocultural Diversity in Poland's Education Policy, National School Curricula and Textbooks / E. Kowalski // Journal of Multilingual and Multicultural Development. – 2008. – Vol. 29. – Issue 5. – P. 364–379. DOI: 10.1080/01434630802147874.
14. Kozlova L. The Ethnocultural Potential of Voice Forms and Its Discourse Actualization / L. Kozlova // Vestnik Rossiiskogo Universiteta Druzhby Narodov. Seriya Lingvistika – Russian Journal of Linguistics. – 2018. – Vol. 22. – Issue 4. – P. 874–894. DOI: 10.22363/2312-9182-2018-22-4-874-894.
15. Ashrapova A. Language identity and its context policies / A. Ashrapova, E. Litvinenko, D. Shakirova // Utopia y Praxis Latinoamericana. – 2019. – Vol. 24. – Issue Extra 5. – P. 44–50.
16. Barabash Yu.Ya. Ethno-cultural borderline: Conceptual, typological, and circumstantial aspects (Alien – Other – One's Own) / Yu.Ya. Barabash // Studia Litterarum. – 2020. – Vol. 5. – Issue 2. – P. 286–321. DOI: 10.22455/2500-4247-2020-5-2-286-321.

ETHNOCULTURAL ASPECTS OF LINGUISTIC ANALYSIS

Boyukkhanum I. Eminli, Sumgait State University (Azerbaijan)

E-mail: resadok50@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-28

Key words: *linguistics, ethnocultural studies, national culture, ethnos, national mentality, national character, national identity.*

The aim of the article is to analyse the leading and decisive role and the position of language in a nation's mind. Every person belongs to a certain culture which combines national traditions, history and literature. The economic and cultural relations of countries and their peoples actualize the themes related to the relationship between a language and a culture by studying the linguistic identity of the intercultural communications. A national culture defines spiritual characteristics of a nation and people. The nation may have a right to survive only if it has an excellent culture.

It is obvious that a person becomes an adult when he masters the language together with the culture of his nation from the childhood. All the peculiarities of the culture of any nation are reflected in its language, which is specific and unique, as each language reflects the world and the human in different ways.

The research is based on comparative description method. It is concluded that language is a strong general heritage which effectively unite and protects the nation. In other words, language is a natural and systematic tool for understanding; a mirror and a carrier of the national culture, an effective element of building unity and integrity as a mean of expressing the society's cultural values.

Information about the universe comes to the person through the linguistic channel, that is why the person lives in the world of intellectual, spiritual and social needs created by himself rather than in the world of objects and things. The great amount of information comes to the person by means of words.

The person's success in the society depends on how well he uses the words. It is not only about speech culture, but also about skills to access the secrets of the language. According to philosophers, it is easier to perceive the material world even if you accurately understand the word that indicates the name of any object or concept.

The language emerges from the meaning into the world, and the meaning is a path that connects the language with non-linguistic reality. There is a certain social culture behind linguistic events. And behind the linguistic view of the world there is the socio-cultural view of the world. In order to use spoken language realistically, it is necessary to know all the non-linguistic facts behind the language.

Culture and language are the most important means of building the national identity. Everyone has the right to call himself a member of any ethnic group, regardless of the race or the place of birth. Everyone is a bearer of the culture of the nation to which he belongs. The ethnic identity is not innate; it is the result of a person's free choice of a common culture.

References

1. Omarov, V. *Azerbajdzhanysky natsyonal'ny karakter* [Azerbaijani national character]. 2012. Available at: <http://www.anl.az/down/meqale/ses/2012/fevral/229827.htm> (accessed 06 October 2020).
2. Ter-Mynasova, S.G. *Yazyk y mezhkul'turnaia kommunykatsiya* [Language and intercultural communication]. Moscow, Slovo Publ., 146 p.
3. Honsky, V. *Yazyk kak faktor formirovaniya cheloveka y natsyy* [The language as a factor in the formation of man and the nation]. 2020. Available at: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2007/05/7/4417740> (accessed 06 October 2020).
4. Fedorova, B.I. *Kul'tura i etnos. Osnovnye pryznaky etnycheskykh obschnostej* [Culture and ethnos. Basic signs of ethnic communities]. 2017. Available at: https://studme.org/39211/sotsiologiya/kultura_etnos (accessed 06 October 2020).
5. Fatklyslamov, F. *Yazyk i dukh naroda* [Language and spirit of the people]. Available at: <https://abai.kz/post/200> (accessed 06 October 2020).
6. Popova, Z.D., Sternyn, I.A. *Kognitivnaya linhvistika* [Cognitive linguistics]. Moscow, Vostok-Zapad Publ., 2007, 226 p.
7. Veiselly, F.Yu. *Kognitivnaya linhvistika: osnovnye poniatyia y perspektyvy* [Cognitive linguistics: basic concepts and perspectives]. Baku, Mutardzhym Publ., 2015, 119 p.
8. Humboldt, V. fon. *Yazyk y fylosofyia kul'tury* [Language and philosophy of culture]. Moscow, Prohress Publ., 1985, 452 p.
9. Maslova, V.A. *Lynhvokul'turolohyia* [Linguoculturology]. Moscow, Academy Publ., 2001, 183 p.
10. Humbol'dt, V. fon. *Izbrannye trudy po yazykoznaniyu* [Selected works in Linguistics]. Moscow, Progress Publ., 397 p.

11. Karasyk, V.Ya. *Vvedenye v kognitivnuiu linhvistiku* [Introduction to Cognitive Linguistics]. Kemerovo, Kuzbassvuzizdat Publ., 2005, 220 p.
12. Vereschagyn, Ye.M., Kostomarov, V.G. *Yazyk i kul'tura* [Language and Culture]. Moscow, Indrik Publ., 2005, 1040 p.
13. Kowalski, E. Representations of Linguistic and Ethnocultural Diversity in Poland's Education Policy, National School Curricula and Textbooks. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 2008, vol. 29, issue 5, pp. 364-379. DOI: 10.1080/01434630802147874.
14. Kozlova, L. The Ethnocultural Potential of Voice Forms and Its Discourse Actualization. *Vestnik Rossiiskogo Universiteta Druzhby Narodov. Seriya Lingvistika – Russian Journal of Linguistics*, 2018, volume 22, issue 4, pp. 874-894. DOI: 10.22363/2312-9182-2018-22-4-874-894.
15. Ashrapova, A., Litvinenko, E. Shakirova, D. Language identity and its context policies. *Utopia y Praxis Latinoamericana*, 2019, vol. 24, issue Extra 5, pp. 44-50.
16. Barabash, Yu.Ya. Ethno-cultural borderline: Conceptual, typological, and circumstantial aspects (Alien - Other - One's Own). *Studia Litterarum*, 2020, vol. 5, issue 2, pp. 286-321. DOI: 10.22455/2500-4247-2020-5-2-286-321.

Одержано 30.08.2020.

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

УДК 81'243

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-29

М.А. БЕЛОКОПЫТОВА,

магістр філології Університету імені Альфреда Нобеля (г. Дніпро)

Е.Е. БЕРЕСТЕНЬ,

*кандидат історических наук,
доцент кафедри англійської філології і переклада
Університету імені Альфреда Нобеля (г. Дніпро)*

ВЛИЯНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ НА ИЗУЧЕНИЕ ВТОРОГО ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В статье рассматривается актуальная тема языковой интерференции. Поскольку в повседневной жизни билингвов становится все больше, проявление интерференции ощущает почти каждый из них. Представлено несколько определенных языковой интерференции. Чтобы выявить степень изученности данной проблематики, авторы проработали отечественные и зарубежные исследования, посвященные этой теме. Среди них необходимо отметить работы таких авторов, как Б.М. Чойбонова, З.Г. Сидешова, В. Вайнрайх, Л.В. Щерба, Г. Шухардт, Е. Хауген и др. Сделан вывод, что проблема языковой интерференции является довольно изученной на сегодняшний момент. Авторы поддают анализу основные ошибки, совершаемые студентами вследствие возникновения интерференции, и предлагают собственные методы предотвращения данных ошибок.

Исследователи поставили себе цель проанализировать влияние языковой интерференции на изучение второго иностранного языка (немецкого); рассмотреть наиболее частые ошибки, которые вызваны интерференцией во время переноса правил английского языка на немецкий. Во время анализа было установлено, что на начальном этапе большинство ошибок делается на фонетическом и графическом уровнях: написание существительных с маленькой буквы; sh вместо sch и другие. С другой стороны, в самом начале обучения немецкому языку учащиеся обладают определенными лингвистическими знаниями, которые способствуют экономии времени и интенсификации процесса обучения. На продвинутом этапе, во время изучения сложных грамматических тем, возникает проблема с усвоением порядка слов в подчиненном предложении, когда сказуемое выносится в конец предложения, рамочной конструкции, обратным порядком слов и употреблением конкретных предлогов после глаголов.

Чтобы избежать большого количества ошибок, вызванного интерференцией, авторы предложили несколько методик. Преподаватель должен быть тоже билингвом и в достаточной мере обладать знаниями грамматики и лексики английского языка. С помощью сопоставления он должен постоянно сравнивать английский и немецкий и на примерах демонстрировать, чем они отличаются. Преподаватель должен постоянно «опираться» на грамматику известного языка и на её основе показывать уникальность второго.

Ключевые слова: языковая интерференция, ошибки, билингвизм, студент, язык.

У статті розглянуто актуальну тему мовної інтерференції. Оскільки в повсякденному житті білінгвів стає дедалі більше, прояви інтерференції відчуває майже кожен з них. Наведено декілька визначень мовної інтерференції. Щоб виявити ступінь вивченності цієї проблематики, автори опрацювали вітчизняні та закордонні дослідження, присвячені цій темі. Серед них необхідно відзначити праці таких авторів, як Б.М. Чойбонова, З.Г. Сидешова, В. Вайнрайх, Л.В. Щерба, Г. Шухардт, Е. Хауген та ін. Зроблено висновок, що проблема мовної інтерференції є достатньо вивченою на сьогодні. Автори піддають аналізу основні помилки, які здійснюються студентами внаслідок виникнення інтерференції, і пропонують власні методи запобігання цим помилкам.

© М.А. Белокопытова, Е.Е. Берестень, 2020

Дослідники поставили собі за мету проаналізувати вплив мовної інтерференції на вивчення другої іноземної мови (німецької); проаналізувати найбільш поширені помилки, спричинені інтерференцією під час переносу правил англійської мови на німецьку. Під час аналізу було встановлено, що на початковому етапі більшість помилок робиться на фонетичному і графічному рівнях: написання іменників з малої літери; sh замість sch та інші. З іншого боку, на початку навчання німецької мови учні мають певні лінгвістичні знання, які сприяють економії часу та інтенсифікації процесу навчання. На просунутому етапі, під час вивчення складних граматичних тем, виникає проблема із засвоєнням порядку слів у підрядному реченні, коли присудок виноситься в кінець речення, рамкової конструкції, зворотним порядком слів та вживанням певних прийменників після дієслів.

Щоб уникнути великої кількості помилок, викликані інтерференцією, автори запропонували кілька методик. Викладач має бути також білінгвом, як і учень, достатньою мірою володіти знаннями граматики та лексики англійської мови. За допомогою зіставлення він має постійно порівнювати і на прикладах демонструвати, чим відрізняються дві мови. Викладач також має постійно «спиратися» на граматику відомої мови й на її базі показувати унікальність іншої.

Ключові слова: мовна інтерференція, помилки, білінгвізм, студент, мова.

В современном мире изучение первого иностранного языка (английского) начинается очень рано – в детском саду или в первом классе. Второй иностранный язык дети начинают изучать со второго или с пятого класса в специализированных школах. Таким образом, знание двух иностранных языков стало для нас нормой. Предметом нашего исследования стало явление интерференции, которое возникает во время изучения второго иностранного языка на базе имеющихся знаний первого иностранного языка. В ходе исследования мы намереваемся выяснить, мешает или помогает первый иностранный язык изучать второй. Для начала выясним степень изученности данного вопроса.

Языковую интерференцию активно исследовали и исследуют как отечественные, так и зарубежные лингвисты. К вопросам языковой интерференции обращались Б.М. Чойбонова, З.Г. Сидешова, В. Вайнрайх, Л.В. Щерба, Г. Шухардт и многие другие. Приведем несколько определений этого термина: «Лингвистическая интерференция – взаимодействие языковых систем в условиях билингвизма, которая возникает или в процессе языковых контактов, или в процессе индивидуального усвоения неродного языка» [1, с. 114].

Соответственно, различают коллективную и индивидуальную интерференцию. В процессе интерференции происходит процесс самопроизвольного, спонтанного переноса, наложения признаков системы одного языка на систему другого. Результат такого переноса проявляется в появлении отклонений от нормы и системы одного языка под влиянием другого. Главный источник интерференции – разногласия в системах взаимодействующих языков. Э. Хауген определяет интерференцию как «лингвистическое частичное совпадение, при котором языковая единица оказывается элементом двух систем одновременно, или как наложение двух языковых систем» [2, с. 70]. В.Ю. Розенцвейг считает, что «интерференция – это нарушение билингвом правил соотношения контактирующих языков, которое проявляется в его речи в отклонении от нормы» [3, с. 28].

Как утверждает В.Н. Ярцева, «интерференция – взаимодействие языковых систем в условиях двуязычия, складывающегося либо при контактах языков, либо при индивидуальном освоении неродного языка; выражается в отклонении от нормы и системы второго языка под влиянием родного» [4, с. 197].

По мнению исследователей И.И. Меркуловой, С.Е. Оганесян и Л.И. Шаверневой, ошибки под влиянием межъязыковой интерференции наиболее часто появляются именно на первоначальной стадии обучения. Учащиеся, не различая дифференциальных признаков иностранного языка, механически переносят на него привычные нормы родного языка используют известные им операции в новой ситуации и продолжают мыслить категориями родного языка облекая их в иноязычную материальную форму [5, с. 4].

«Позиция родного языка и его интерферирующее влияние на иностранный язык связаны также с противоположными путями их усвоения. Л.С. Выготский отмечал, что ребенок усваивает родной язык неосознанно и ненамеренно, а иностранный – начиная с осознания и намеренности. Можно сказать, что развитие родного языка идет снизу вверх, в то время как развитие иностранного языка идет сверху вниз» [5, с. 4].

«Своим первым языком учащийся овладевает, не подвергаясь интерферирующему влиянию какого-либо другого языка, т. е. в условиях одноязычия, а обучение иностранному языку уже самим фактом своего существования образует условие двуязычия, в которых интерферирующее влияние родного языка неизбежно. Р. Бухбнидер и Г.А. Китайгородская обращают внимание на неразработанность механизма внутренней речи на иностранном языке, что делает его уязвимым для интерференции» [5, с. 4].

Н.И. Герасимова утверждает, что грамматические ошибки, возникающие на формально-знаковом уровне перевода, относятся в первую очередь к случаям асимметрии грамматических систем языков. Существенно, что «давление» в группе контактирующих языков происходит, прежде всего, со стороны родного языка, а интерференция осуществляется как перенос грамматических особенностей доминантного языка в текст перевода [6, с. 62].

Проведенный нами выше анализ свидетельствует о том, что в профессионально ориентированной межкультурной коммуникации и в профессионально ориентированном переводе проявляется:

1. Звуковая (фонетическая, фонологическая и звуковая-репродукционная) интерференция.
2. Орфографическая интерференция.
3. Грамматическая (морфологическая, синтаксическая и пунктуационная) интерференция.
4. Лексическая интерференция.
5. Семантическая интерференция.
6. Стилистическая интерференция.
7. Внутриязыковая интерференция [7, с. 7].

Интерференция может проявляться абсолютно на всех уровнях языка – от фонологического до синтаксического. Однако интерференция особенно заметна в фонетике. Каждый человек обладает присущей его родному языку артикуляционной базой, часто препятствующей изучению фонетики другого языка, вызывая, таким образом, акцент.

Под влиянием языков друг на друга И.А. Бодуэн де Куртенэ понимал «конвергентную перестройку языков в ходе контактов. Влияние смешения языков, – говорил он, – проявляется в двух направлениях: с одной стороны, оно вносит в данный язык из чужого языка свойственные ему элементы (запас слов, синтаксические обороты, формы, произношение); с другой же стороны, оно является виновником ослабления степени и силы различаемости, свойственной отдельным частям данного языка» [8, с. 47].

Аналогичные идеи выдвинул и Г. Шухардт. Он заметил, что «языковое смешение – результат не столько заимствования, сколько взаимного приспособления контактирующих языков в сторону их упрощения» [9, с. 132]. И.А. Бодуэн де Куртенэ писал о том, что «при контакте языков происходит не только заимствование тех или иных элементов, но и ослабление степени и силы различаемости, свойственной отдельным частям языка, т. е. упрощение системы в целом» [8, с. 49].

Л.В. Щерба писал о том, что термин «интерференция» впервые стал использоваться в точных науках, где он означает взаимодействие, взаимовлияние, результат которого может быть как положительным, так и отрицательным [10, с. 380].

В настоящее время этот термин широко используется в различных областях науки. В языкознании его впервые ввели ученые Пражского лингвистического кружка, подразумевая под интерференцией процесс отклонения от норм контактирующих языков. Однако наибольшую известность получило определение интерференции, данное У. Вайнрайхом, а именно, условием возникновения лингвистической интерференции является языковой контакт, под которым можно понимать либо речевое общение между двумя языковыми коллективами, либо учебную ситуацию: «Два или несколько языков находятся в контакте, если ими попеременно пользуется одно и то же лицо. Таким образом, местом осуществления контакта являются индивиды, пользующиеся языком». Следствием контактирования языков часто является интерференция, то есть «случаи отклонения от норм каждого языка, происходящие в речи билингов в результате их знакомства с более чем одним языком» [11, с. 7].

Как отмечает А.Л. Пумпянский, «к основным причинам, приводящим к ошибкам, относятся:

- 1) убежденность в однозначности слов и грамматических форм;

- 2) смешение графического облика слова;
- 3) ошибочное использование аналогии;
- 4) перевод слов более конкретными значениями, чем они фактически имеют;
- 5) неумение подыскать русское значение для перевода английских слов, лексических и грамматических сочетаний;
- 6) незнание закономерностей изложения английского научно-технического материала и способа его передачи на русский язык [12, с. 5].

«В лингвистике и в методике принято считать, что действие интерференции может иметь только отрицательный результат – ошибки в речи на языке вторичной системы. Поэтому явление интерференции иначе именуют еще отрицательным переносом. Обычно отрицательный перенос, или интерференция, противопоставляются положительному переносу. В свою очередь, положительный перенос называется транспозицией. Однако в настоящее время интерференция рассматривается не только как отрицательное, но и как положительное влияние, которое может проследиваться в сфере навыков, умений, знаний и даже памяти» [13, с. 3].

Определение интерференции, данное В.В. Алимовым, несколько отличается от представленных выше. Под этим явлением он понимает «взаимовлияние контактирующих языков, которое может быть как отрицательным, так и положительным и выражается в отклонениях от нормы в одном языке под влиянием другого (при отрицательной интерференции) и в приобретении, закреплении и усилении навыков в одном языке под влиянием другого (при положительной интерференции)» Таким образом, в своём определении В.В. Алимов отмечает возможность положительного характера интерференции при изучении иностранного языка» [14, с. 33].

При изучении немецкого как второго иностранного языка интерференция проявляется на нескольких языковых уровнях: фонетическом, морфологическом, синтаксическом и лексическом. В структуре «русский – английский (как первый иностранный) – немецкий (как второй иностранный)» последний в большей степени опирается на систему английского языка.

Однако следует отметить, что уже в самом начале обучения немецкому языку учащиеся обладают определенными лингвистическими знаниями, которые способствуют экономии времени и интенсификации процесса обучения: 1) латинский шрифт; 2) наличие значительного потенциального словарного запаса. Английский и немецкий языки как генетически родственные системы имеют много сходств, приводящих к трансферу форм и структур, положительно влияющему на освоение новой языковой системы. В процессе обучения следует акцентировать внимание на следующих лингвистических особенностях: сходство структуры построения простого предложения в немецком и английском языках, особенно наличие глагола-связки, модальных глаголов, употребление определенных и неопределенных артиклей, образование временных форм глагола, формы приветствия [15, с. 352].

Как видно из приведенного выше анализа отечественных и зарубежных исследований, тема, выбранная нами, достаточно хорошо изучена. Мы же проанализируем основные ошибки, совершаемые студентами вследствие возникновения интерференции и предложим собственные методы предотвращения данных ошибок.

Целью данной статьи является изучить влияние языковой интерференции на изучение второго иностранного языка (немецкого); рассмотреть наиболее часто совершаемые ошибки, вызванные интерференцией при переносе правил английского языка на немецкий.

На фонетическом уровне английский и немецкий языки очень похожи. При этом в немецком происходит оглушение конечных согласных b, d, и g соответственно в p, t и k, что не происходит в английском. (нем. das Kind и англ. kind)

Также отличительной фонетической чертой немецкого является гортанная смычка, которая препятствует прохождению воздуха при смыкании голосовых связок. Это явление еще называется твердым приступом и отчетливо заметно при произношении слов, начинающихся с гласных звуков (der Apfel).

Путаница возникает и с буквами V, которая в немецком читается как [f], и W, которая читается как [v].

Типичной ошибкой на начальном этапе является графическое обозначение звука [ш] сочетанием sh вместо sch: Shule вместо Schule, English вместо Englisch и т.д.

К наиболее часто встречающимся просодическим ошибкам можно отнести смещение ударения с первого слова, так как английский не является языком «фиксированного ударения». Чаще всего ошибки встречаются в таких словесных знаках: как *arbeiten, frühstücken, gestern, der Abend, das Mittagessen* и др.

Существительные в немецком языке пишутся с большой буквы, в то время как в английском так пишутся только имена собственные, название дней недели и месяцев. Для того чтобы продемонстрировать уважительное отношение, на письме в немецком слова *Sie* и *Du* пишут с большой буквы, чего не наблюдается в английском.

В английском языке неопределенный артикль нужен перед профессией и национальностью. Напротив, неопределенный артикль *ein* перед профессией и национальностью в немецком языке не ставятся.

Er ist Arzt (He is a doctor),
Sie ist Deutsche (She is a German).

В английском языке местоимение «it» всегда используется для обозначения предмета, упомянутого ранее, и заменяет только неодушевленный предмет. Так как в немецком языке присутствует категория рода, то «er» используется для обозначения мужского рода, «sie» для обозначения женского рода, а «es» – для среднего, независимо от того, одушевленный предмет или нет: *Ich habe einen Rock. Er ist rot. (I have a skirt. It is red.)*

В немецком языке так же, как и в английском, после глаголов используются определенные предлоги. И они зачастую не совпадают в обоих языках. Таких примеров интерференции достаточно много: *sich interessieren für* (to be interested in), *warten auf* (wait for), *an jdn/etw gewöhnt sein* (to be used to sb/sth), *auf etw antworten* (to reply to sth), *jdm zu einer Sache gratulieren* (to congratulate sb on sth).

Некоторые слова в обоих языках имеют аналоги, но не являются точным переводом. Например, вместо *trotzdem* можно ошибочно употребить редко употребляемое слово *nichtsdestotrotz* по той причине, что английский аналог этого слова *notwithstanding* или *nevertheless*. Ложными друзьями переводчиков можно называть следующие слова: нем. *also* на англ. означает *so*, а не *also*; *aktuell* значит *current*, а не *actual*; нем. *die Art* означает англ. *kind, sort*, а не *art*; нем. *bekommen* означает англ. *receive*, а не *become*; нем. *das Gift* означает англ. *poison*, а не *gift*.

При использовании числительных учащиеся могут вставлять предлог перед годом, когда его не должно быть, или же забывают добавлять слово “*hundert*” при чтении дат: *Er wurde 1980 geboren. (He was born in 1980.) 1910 (neunzehnhundertzehn)*. Также при чтении числительных между сотнями и десятками учащиеся по ошибке вставляют слово “*und*” по аналогии с английским “*and*”. *145 – einhundertfünfundvierzig (one hundred and forty five)*.

При вынесении обстоятельства времени в начало предложения в немецком языке происходит инверсия, когда в английском порядок слов не меняется: *Am Morgen hört Robert Musik. (In the morning Robert listens to music.)*

Обстоятельства времени, места и образа действия употребляются в английском и немецком языках в разном порядке, что является причиной неправильного порядка слов в предложении. Порядок обстоятельств в немецком следующий: время, образ действия, место; в английском: образ действия, место, время; или же при использовании глаголов движения в английском порядок будет следующий: место, образ действия, время: *Er hat am Samstag großartig im Match gespielt. (He played brilliantly in the match on Saturday.) Er kommt jetzt mit dem Bus nach Hause. (He is coming home on the bus now.)*

Также в немецком языке обстоятельство времени ставится перед дополнением, в то время как в английском дополнение дополнение идет на первом месте: *Er hat am Samstag Schach gespielt. (He played chess on Saturday.)*

Для носителей английского языка может стать камнем преткновения то, что в немецком языке смысловой глагол отрывается от модального и ставится в конец предложения: *Ich kann heute nicht kommen. (I cannot come today.)*

Отсутствие вспомогательных глаголов в немецком языке для образования вопросительных и отрицательных предложений компенсируется инверсией: *Wann gehst du ins Kino? When do you go to the cinema? Ich rauche nicht. (I don't smoke.)*

Для образования перфекта в немецком языке используется два вспомогательных глагола haben (have) и sein (be), а также смысловый глагол ставится в конец предложения, что часто не соблюдается учащимися.

Sie ist am Abend eingeschlafen. (She has fallen asleep in the evening.)

Следующая проблема, с которой сталкиваются изучающие немецкий язык, – это выбор времени для обозначения события в прошлом. Обычно предложения в Past Simple на английском соответствуют предложениям в Perfekt на немецком: Ich *habe* gestern ein Buch *gelesen*. (I read a book yesterday).

В немецком языке в придаточном предложении глагол ставится в конце предложения, хотя в английском языке такое правило отсутствует и сохраняется прямой порядок слов: Er braucht Hilfe, weil er *krank ist*. (He needs help because he is sick.)

Существуют различия в пунктуации, что также влечет за собой явление интерференции. Например, перед всеми придаточными предложениями в немецком языке ставится запятая, где в английском существуют определенные правила, согласно которым запятая может ставиться или не ставиться: Ich werde auf deine Party kommen, wenn du mich einlädst. (I will come to your party if you invite me.)

Менее распространенным явлением является употребление точки с запятой, в то время как в английском подобный знак едва употребим. После двоеточия в английском языке следующее слово пишется с маленькой буквы, а в немецком с заглавной. При цитировании или прямой речи в английском языке используются верхние кавычки, а в немецком – нижние кавычки в начале и верхние в конце фразы: „Wo sind Sie?“ er hat gefragt. (“Where are you?” he asked).

Языковая интерференция – это лингвистический феномен, который может изучаться в разных проекциях. В данной работе исследовалось влияние английского языка как первого или доминирующего на второй язык – немецкий как язык, который изучается. Наибольший интерес представляют речевые аспекты людей, которые являются носителями английского языка и только начали свой путь в изучении немецкого, а также выяснение причин, вызывающих нарушения в их речи на другом языке.

Проведенный нами анализ показал, что основные ошибки, вызванные лингвистической интерференцией, делаются на фонетическом, лексическом и синтаксическом уровнях. Основная сложность для преподавателя заключается в том, что при исправлении таковых ошибок возникает недоразумение: учащийся совершенно уверен, что он говорит правильно, так как в его голове уже существуют укоренившиеся правила и сформированные навыки первого иностранного языка. Основная задача преподавателя – убедить учащегося в том, что в немецком языке это правило грамматики не действует или абсолютно одинаковые слова имеют разный смысл. Наиболее сложно это происходит со взрослыми учащимися или теми, кто владеет первым иностранным языком на достаточно продвинутом уровне. Преподаватель должен быть тоже билингом и в достаточной мере обладать знаниями грамматики и лексики английского языка. С помощью сопоставления он должен постоянно сравнивать английский и немецкий и на примерах демонстрировать, чем они отличаются.

Например, тема урока Perfekt. Преподаватель начинает с того, что спрашивает у студентов, как образуется Present Perfect. Они отвечают: вспомогательный глагол have + Participle II. Преподаватель говорит: в немецком языке – точно также, только вспомогательные глаголы: haben или sein. Затем он объясняет правила употребления вспомогательных глаголов. Студенты видят, что структура образования времени одинаковая, только нужно запомнить, что в немецком языке появляется еще один дополнительный вспомогательный глагол.

Также можно объяснить употребление модальных глаголов. Начинаем тему с вопросов: сколько модальных глаголов в английском языке? Какое они имеют значение? Затем к каждому английскому модальному глаголу подбираем пару в немецком языке и сравниваем, совпадает ли значение. Если да, то ставим знак равно, если нет, то акцентируем внимание на отличии.

Таким образом, мы рекомендуем выстраивать занятие так, чтобы первый иностранный язык «помогал», а не «мешал» изучать второй иностранный язык. Преподаватель должен постоянно «опираться» на грамматику известного языка и на её основе показывать уникальность второго. Если студент видит, что имеющиеся знания дают ему возможность лучше овладеть вторым языком, он не только не будет делать ошибки, вызванные интерференцией, а также будет самостоятельно искать параллели или отличия между двумя языками.

В качестве перспектив развития данной проблематики предлагаем сравнить влияние английского языка на изучение французского языка как третьего иностранного.

Список использованной литературы

1. Ярцева В.Н. Языкознание // Большой энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
2. Хауген Э. Языковой контакт / Э. Хауген // Новое в лингвистике. Вып. 6. Языковые контакты. – М.: Прогресс, 1972. – С. 61–80.
3. Розенцвейг В.Ю. Основные вопросы теории языковых контактов / В.Ю. Розенцвейг // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс, 1972. – С. 5–24.
4. Ярцева В.Н. Интерференция / В.Н. Ярцева // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
5. Чойбонова Б.М. Влияние межъязыковой и внутриязыковой интерференций на формирование ошибок в речи обучаемых / Б.М. Чойбонова // Вестник Бурятского государственного университета. Язык. Литература. Культура. – 2009. – № 11. – С. 157–162.
6. Герасимова Н.И. Межъязыковая интерференция в художественном творчестве билингвов (грамматический уровень языка) / Н.И. Герасимова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2015. – № 8 (50). – Ч. 3. – С. 61–63.
7. Алимов В.В. Интерференция в переводе (на материале профессионально ориентированной межкультурной коммуникации и перевода в сфере профессиональной коммуникации): автореф. дис. ... доктора филол. наук / В.В. Алимов. – М., 2004. – 44 с.
8. Бодуэн де Куртенэ И.А. Фонология / И.А. Бодуэн де Куртенэ // Избранные труды по общему языкознанию. Т. 1. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 353–361.
9. Шухардт Г. Избранные статьи по языкознанию / Г. Шухардт. – М.: Издательство иностранной литературы, 1950. – 292 с.
10. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – М.: УРСС, 2004. – 432 с.
11. Вайнрайх В. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / В. Вайнрайх. – Киев: Вища школа, 1979. – 364 с.
12. Пумпянский А.Л. Чтение и перевод английской научно-технической литературы. Лексика и грамматика / А.Л. Пумпянский – М.: Изд. АН СССР, 1962. – 450 с.
13. Сидешова З.Г. О лингвистической интерференции [Электронный ресурс] / З.Г. Сидешова // Вестник Актыбинского университета им. С. Баишева. – Актыбинск, 2011. – Режим доступа: <https://articlekz.com/article/12307> (останне звернення 13.10.20).
14. Алимов В.В. Теория перевода: Пособие для лингвистов-переводчиков / В.В. Алимов. – Изд. 2-е. – М.: ЛЕНАНД, 2015. – 240 с.
15. Горюнова Ю.Н. Проблема фонетической интерференции при обучении немецкому языку как второму иностранному / Ю.Н. Горюнова, В.М. Кузнецова // Молодой ученый. – 2017. – № 14 (148). – С. 604–606.
16. Aguiar da Silva F.F. Linguistic interference as a symptom of Discursive Tradition in school production / F.F. Aguiar da Silva // Entrepalavras. – 2019. – Vol. 9. – Issue 2. – P. 332–353. DOI: 10.22168/2237-6321-11492.
17. Baykova O. Linguistic Interference in Contacting Languages of German-Russian Bilinguals / O. Baykova, V. Bukharov, G. Porchesku // Revista Inclusiones. – 2020. – Vol. 7. – Issue Si. – P. 9–19.
18. Vanek N. Changing Event Categorization in Second Language Users Through Perceptual Learning / N. Vanek // Language Learning. – 2020. – Vol. 70. – Issue 2. – P. 309–348. DOI: 10.1111/lang.12377.
19. Higby E. The effect of second-language vocabulary on word retrieval in the native language / E. Higby, S. Donnelly, J. Yoon, L.K. Obler // Bilingualism. – 2020. – Vol. 23. – Issue 4. – P. 812–824. DOI: 10.1017/S136672891900049X.
20. Adibnia F. Comparison of cognitive inhibition in monolingual and bilingual students / F. Adibnia, S.A. Chermahini // Language Related Research. – 2020. – Vol. 11. – Issue 4. – P. 1–23.
21. Dash T. Behavioural and ERP correlates of bilingual language control and general-purpose inhibitory control predicted by L1 and L2 proficiency / T. Dash, B.R. Kar // Journal of Neurolinguistics. – 2020. – Vol. 56. – Article number 100914. DOI: 10.1016/j.jneuroling.2020.100914.

THE INFLUENCE OF LINGUISTIC INTERFERENCE ON THE STUDY OF A SECOND FOREIGN LANGUAGE

Mariia A. Bilokopytova, MA in Philology, Alfred Nobel University (Ukraine).

e-mail: mariia.bilokopytova@gmail.com

Olena Ye. Beresten, PhD in History, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: helena_beresten@i.ua

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-29

Key words: *language interference, mistakes, bilingualism, student, language.*

The subject of this paper is the linguistic phenomenon of interference that occurs while studying a second foreign language with reference to the existing knowledge of the first foreign language. The article deals with the pressing topic of language interference. Since the number of bilinguals increases on a daily basis, almost each of them experiences interference. Knowledge of two foreign languages has become commonplace. Linguistic interference is a linguistic phenomenon that can be studied from different perspectives. This paper examined the influence of English as the first or dominant language on the second language which is German, the language that is being studied.

Before proceeding to the analysis of the main mistakes that students make due to interference, the authors provide several definitions of linguistic interference. To identify how much is known about this phenomenon, the authors scrutinise several domestic and foreign studies on this topic. It is necessary to mention such authors as B. M. Chojbonova, Z. G. Sideshova, U. Weinreich, L. V. Shcherba, H. Schuchardt, E. Haugen and others. The authors have concluded that the problem of language interference is fairly well understood at the moment.

The researchers investigated the influence of language interference on the process of learning of a second foreign language (German); analysed the most common mistakes that occur due to interference in terms of transferring the rules of the English language into German. When learning German as a second foreign language, interference can be observed at several language levels: phonetical, morphological, syntactical and lexical. The analysis has revealed that at the initial stage most of the mistakes are made at the phonetical and graphical levels: nouns are written with an initial lowercase letter; 'sh' instead of 'sch', and others. At the advanced stage, the study of complex grammatical topics implies the word order in subordinate sentences, when the predicate is placed at the end of the sentence, the frame construction, and the reverse word order.

Our analysis has shown that the main mistakes caused by linguistic interference are made at the phonetic, lexical and syntactic levels. In order to avoid a large number of mistakes caused by interference, the authors have proposed several methods. The teacher is supposed to be bilingual and possess sufficient knowledge of grammar and vocabulary of the English language. It is recommended that the lesson is to be organised in such a way that the first foreign language should "help" and not "hinder" the learning of the second foreign language. The teacher is to constantly juxtapose English with German and provide examples of differences between the languages; constantly refer to the grammar of the first language and demonstrate the uniqueness of the second on its basis. If the students see that the prior knowledge provides the opportunity to master the second language, they will not only avoid making mistakes caused by interference, but will also on their own account search for differences between the two languages.

References

1. Yartseva, N.V., Arutyunova, N.D. *Jazykoznanie. Bol'shoj jenciklopedicheskij slovar'* [Encyclopedic dictionary]. Moscow, Bol'shaja Rossijskaja jenciklopedija, 1998, 685 p.
2. Haugen, E. *Jazykovej kontakt* [Language contact]. Moscow, 1972. 78 p.
3. Rozencvejk, V.J. *Novoe v lingvistike* [New in Linguistics]. Moscow, Progress Publ., 1972, 536 p.
4. Yartseva, V.N. *Interferentsiya* [Interference] *Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar'* [Linguistic Encyclopedic Dictionary]. Moscow, Sovetskaja jenciklopedija, 1990, 685 p.
5. Chojbonova, B.M. *Vlijanie mezhyazykovoj i vnutriazykovoj interferencij na formirovanie oshibok v rechi obuchaemyh* [Influence of interlingual and intralingual interference on the formation of mistakes in the speech of students]. Available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/vlijanie-mezhyazykovoy-i-vnutriazykovoy-interferentsiy-na-formirovanie-oshibok-v-rechi-obuchaemyh> (Accessed 20 January 2020).
6. Gerasimova, N.I. *Mezhjazykovaja interferencija v hudozhestvennom tvorchestve bilingvov (grammaticheskij uroven' jazyka)* [Interlingual interference in the artistic expression of bilinguals (grammatical level of the language)]. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki* [Philological sciences. Questions of theory and practice]. Tambov, Gramota Publ., 2015, no 8, part 3, p. 63.
7. Alimov, V.V. *Interferencija v perevode: Na materiale professional'no orientirovannoj mezhkul'turnoj kommunikacii i perevoda v sfere professional'noj kommunikacii* [Interference in translation: Based on pro-

fessionally oriented intercultural communication and translation in the field of professional communication], Moscow, 2004, 44 p.

8. Baudouin de Courtenay, J.N. Fonologija [Phonology]. *Izbrannye trudy po obshhemu jazykoznaniju* [Selected Works on General Linguistics]. Moscow, AN SSSR Publ., 1963, pp. 353–361/

9. Schuchardt, H. *Izbrannye stat'i po jazykoznaniju* [Selected articles on Linguistics]. Moscow, Foreign Lit. Publ., 1950, 292 p.

10. Shcherba, L.V. *Jazykovaja sistema i rechevaja dejatel'nost'* [Language system and speech activity]. Moscow, URSS Publ., 2004, 432 p.

11. Weinreich, U. *Jazykovye kontakty. Sostojanie i problemy issledovanija* [Language contacts. Research status and its problems]. Kiev, Vishcha shkola Publ., 1979, 56 p.

12. Pumpjanskij, A.L. *Chtenie i perevod anglijskoj nauchno,tehničkoj literatury. Leksika i grammatika*. [Reading and translating of English scientific and technical literature. Vocabulary and grammar]. Moscow, AN SSSR Publ., 1961, 303 p.

13. Sideshova, Z.G. *O lingvisticheskoi interferencii* [On Linguistic Interference]. *Vestnik Aktjubinskogo universiteta im. P. Baisheva*. [Herald of Baishev Aktobe University]. Aktjubinsk, 2011, 5 p.

14. Alimov, V.V. *Teorija perevoda: Posobie dlja lingvistov, perevodchikov*. [Translation Theory: A guide for linguists, translators]. 2nd Issue, Moscow, LENAND Publ., 2015, 240 p.

15. Gorjunova, Ju.N., Kuznecova, V.M. (2017). *Problema foneticheskoi interferencii pri obuchenii nemeckomu jazyku kak vtoromu inostrannomu* [The problem of phonetic interference in teaching German as a second foreign language]. No 14, 2017, 604 p.

Одержано 7.09.2020.

УДК 811.111

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-30

L.A. DMYTRUK,

*Doctor of Pedagogy, Associate Professor
of the Department of Foreign Philology,
Ukrainian Studies, Social and Law Disciplines*

Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade (Kryvyi Rih)

LEARNING ENGLISH THROUGH THE INTEGRATION OF STUDENTS' EDUCATIONAL-COGNITIVE AND SELF-EDUCATIONAL ACTIVITIES

Метою статті є теоретичне обґрунтування та презентація результатів експериментальної перевірки дидактичної моделі системи організації інтеграції навчально-пізнавальної та самоосвітньої діяльності майбутніх учителів іноземної мови.

Розроблена концепція інтеграції навчально-пізнавальної та самоосвітньої діяльності студентів, яка базується на різних дидактичних підходах та ключових положеннях теорії діяльності, передбачає: оптимізацію змісту професійної освіти майбутніх учителів іноземних мов з урахуванням професійно-особистісних потреб майбутніх фахівців і вимог сучасного суспільства; з'ясування форм і видів навчально-пізнавальної та самоосвітньої діяльності; урахування основних аспектів дидактичного процесу у вищій школі (мотиваційного, організаційного, технологічного) та забезпечення вирішальних компонентів (мотиваційно-ціннісного, змістового, процесуально-діяльнісного, рефлексійного); створення необхідних умов для саморозвитку, самоконтролю, самоосвіти та самореалізації майбутніх учителів англійської мови.

Дидактична модель інтеграції навчально-пізнавальної та самоосвітньої діяльності студентів-філологів поєднує п'ять основних блоків, що перебувають у функціональній взаємодії: цільовий, методологічний, концептуальний, формувальний, результативний.

Метою експериментальної роботи було з'ясування ефективності запропонованої системи організації інтеграції навчально-пізнавальної та самоосвітньої діяльності майбутніх учителів іноземних мов, піковою точкою якої є підвищення продуктивності рівня вказаної інтеграції, що й свідчить про новизну цього дослідження.

Апробована у процесі формувального етапу експерименту дидактична модель організації інтеграції навчання і самоосвіти спрямовувалася в цілому на вироблення у студентів стійкого вміння самостійно мислити, знаходити новий матеріал і творчо опрацьовувати його.

Результати педагогічного експерименту засвідчили, що впровадження розробленої нами дидактичної моделі в навчальний процес ЗВО з метою розвитку професійної компетентності студентів-філологів суттєво підвищує якісний рівень сформованості професійної компетентності майбутнього спеціаліста.

Ключові слова: інтеграція, навчально-пізнавальна діяльність, самоосвітня діяльність, дидактична модель, професійна компетентність.

Целью статьи является теоретическое обоснование и презентация результатов экспериментальной проверки дидактической модели системы организации учебно-познавательной и самообразовательной деятельности будущих учителей иностранного языка.

Разработанная концепция интеграции учебно-познавательной и самообразовательной деятельности студентов, основанная на различных дидактических подходах и ключевых положениях теории деятельности, предусматривает: оптимизацию содержания профессионального образования будущих учителей иностранных языков с учетом профессионально-личностных потребностей будущих специалистов и требований современного общества; выяснение форм и видов учебно-познавательной и самообразовательной деятельности; учет основных аспектов дидактического процесса в высшей школе (мотивационного, организационного, технологического) и обеспечение решающих

компонентов (мотивационно-ценностного, содержательного, процессуально-деятельностного, рефлексивного); создание необходимых условий для саморазвития, самоконтроля, самообразования и самореализации будущих учителей английского языка.

Дидактическая модель интеграции учебно-познавательной и самообразовательной деятельности студентов-филологов сочетает пять основных блоков, находящихся в функциональном взаимодействии: целевой, методологический, концептуальный, формирующий, результативный.

Целью экспериментальной работы было выяснение эффективности предложенной системы организации интеграции учебно-познавательной и самообразовательной деятельности будущих учителей иностранных языков, пиковой точкой которой является повышение производительности уровня указанной интеграции, что и свидетельствует о новизне данного исследования.

Апробированная в процессе формирующего этапа эксперимента дидактическая модель организации интеграции обучения и самообразования направлялась в целом на выработку у студентов устойчивого умения самостоятельно мыслить, искать новый материал и творчески обрабатывать его.

Результаты педагогического эксперимента показали, что внедрение разработанной нами дидактической модели в учебный процесс вузов с целью развития профессиональной компетентности студентов-филологов существенно повышает качественный уровень сформированности профессиональной компетентности будущего специалиста.

Ключевые слова: интеграция, учебно-познавательная деятельность, самообразовательная деятельность, дидактическая модель, профессиональная компетентность.

Introduction. Higher educational institutions are called to meet the needs of society in active, creative, educated specialists, who can quickly and qualitatively develop their own potential and improve their professionalism under current conditions.

Perfect knowledge of a foreign language has become an important component in specialists' training, since the time and changes in the minds of people dictate their rules (it is connected with the necessity of performing international military tasks of cooperation by the armed forces of Ukraine, as well as Visa-free regime, due to which travelling to Europe is becoming topical, and considering the question of compulsory preparation for English testing in terms of external independent assessment in 2018, along with the procedure of awarding the academic ranks for obtaining Certificate in accordance with European language education recommendations (at the level not lower than B2). In the course of the specified problem, a qualitatively new approach to the professional training of future English teachers acquires special relevance, because they will develop, educate and teach foreign languages to future generations. The new approach, as we believe, is the integration of self-educational and cognitive activities of future specialists, which will influence their professionalism.

Analysis of recent research and publications. A lot of research is devoted to the problem of students' self-directed work organization according to credit-modular system (Ye. Zaika [1]); organization of students' educational and cognitive activity control in higher educational establishments of Ukraine (Kh. Onasko [2]); methodological principles of intensification of students' educational and cognitive activity (M. Smetanskyi [3], Holme R. [12]); psychological and pedagogical aspects of intensification of students' educational and cognitive activities (Ye. Tanko [4], Anique B.H. de Bruin, Jeroen J.G. van Merriënboer [10]); consideration of relevant literature in the field of cognitive style, which affects individual, professional and organizational training (R. Pithers [5]); the structure, criteria and levels of future specialists' self-education competence formation (T. Yavorska [6]); content and structure of higher technical educational establishments students' self-educational activity (T. Kvitka [7]) and others.

The objective of the article is a theoretical substantiation and presentation of the results of experimental verification of the didactic model of the system of organization of integration of educational-cognitive and self-educational activity of future foreign language teachers.

The principle of the proposed methodology. Having started with guidance on objective, certain tasks, summarising theoretical provisions, substantiation of content, functions, forms and types of activity, determining directions of activity optimization, we have designed the didactic process.

The conception of students' educational-cognitive and self-educational activities integration, which relies on various didactic approaches and key provisions of the theory of activity, includes: optimization of the content of professional education of future Foreign languages teachers,

taking into account professional and personal needs of future specialists and demands of modern society; specification of forms and types of educational-cognitive and self-educational activities; taking into account the basic aspects of didactic process in higher school (motivational, organizational, technological) and provision of key components (motivational-value, semantic, procedural-active, reflexive); creation of the necessary conditions for self-development, self-control, self-education and self-realization of future English teachers.

Among the main tasks raised in the study, the most important are: students' tendency to use local didactic environment and the Internet resources; formation of skills to analyze, systematize and generalize the material studied, prepare for verbal and written answers independently; improving skills to achieve facts and arguments independently in order to develop such students' cognitive abilities as curiosity, observation, active approach to gaining and using knowledge; development of initiative, responsibility, readiness to self-development, self-realization, diligence, which are necessary for future specialist.

The emphasis of attention in our methodology was put on the forms of discussion of specific situations, business role-plays in the basic educational-cognitive activity, individual and microgroup creative tasks, the method of brainstorming and sensitive training and on test tasks. Such an approach is widely used in many European countries and gives a positive result. "In today's foreign language education of future teachers of humanities specialties are considered relevant for the methods that are successfully used in foreign countries. Yes, Oxford, Cambridge, Longman, MacMillan publications are particularly valuable, and it is appropriate to use an interactive method of modeling situations where situations of social status relations, role relations (role play), situations of relationships of joint activity (group work, exchange) are used as experience in the situation of moral relations" [11].

Based on the methods, singled out by O. Pometun and I. Sokolova (Interactive techniques of cooperative learning; Interactive techniques of collective-group training; Interactive techniques of situational modelling; Techniques of controversial issues discussion [9], the following methods of Interactive Training have been applied: discussion, work in small groups, imitation, talk shows, rotary threes.

The examples of issues intended for discussion in small groups in order to state one's own opinion are as the following: Are you a saver or a spender? What makes some people mean or generous? Should home economics be taught at school? Should people of your age know how to do the following: set up a bank account, buy things online, shop around, invest money, and take faulty goods back to the shop? Why? How important is a healthy diet to you? What are the disadvantages of eating in fast food restaurants? Why do you think so many young people want to be celebrities in the future? What would you spend your first salary on? Would you say that regular tests motivate learners to study harder? Do you prefer spoken or written exams?

The didactic model of integration of educational-cognitive and self-educational activities of Philology students combines five basic blocks, which are in functional interaction: target, methodological, conceptual, formational and resulting.

In order to test the model of the whole system of integrating students' educational-cognitive and self-educational activities, the program of its experimental realization was developed, which traditionally contains several stages: stating, forming and controlling.

The purpose of experimental work was to clarify the effectiveness of the proposed system of organization of integration of future foreign language teachers' educational-cognitive and self-educational activities, the crucial point of which is the increase of productivity level, that grounds the novelty of this research.

Experimental verification and empirical results of the methodology effectiveness. In order to identify the initial level of professional competence of future teachers of the English and German languages the following methods of research were applied: monitoring of communicative activity, thematic debates, testing; survey adapted to the method of polar scales simulation of professional communication as well as the method of design.

Due to the supervision of students' activities in the educational process the obtained results were recorded, which reflect the motivational basis of value attitude to professional activity and the degree of satisfaction of the level of its formation. The coefficient of gratification was calculated by the formula:

$$I = \frac{(+1)n_1 + (+\frac{1}{2})n_2 + (0)n_3 + (-\frac{1}{2})n_4 + (-1)n_5}{N},$$

where I – the coefficient of gratification, n1 – the number of fully satisfied; n2 – the number of satisfied; n3 – the number of those who did not answer the questions; n4 – the number of dissatisfied; n5 – the number of completely dissatisfied; N = n1 + n2 + n3 + n4 + n5 – the total number of respondents.

With the adapted variant of the method of polar scales it has been found out that the satisfaction coefficient is $C_s = A/B$, where A is the number of positive answers by one of the points polar scale; B – the the number of negative responses from the same item. If $C_s > 1$, then this reason was considered significant; if the $C_s < 1$, this reason is considered to be significant and if $C_s = 1$, then – the neutral one.

To determine the presence or absence of discrepancies in the level of professional competence of the experimental group, that is, to check the average values in all samples, the statistical Student's t-criterion was used. In all cases, the requirements for normal distribution of the feature studied (by Gauss) were observed. The following parameters are used to describe this distribution: the average M and the standard deviation S. The following formula was used:

$$t = \frac{(m_x - m_y) - (M_x - M_y)}{\sqrt{S_x^2/n_x + S_y^2/n_y}},$$

where m_x and m_y – the average of two independent samples; $M_x - M_y$ is the hypothetical meaning of the difference between the two average indices of the initial totality; S_x and S_y – the dispersion of variable x and Y (dispersion is a square of any standard deviation of S2, reflecting the degree of data distribution in a sample); n_x and n_y – the volume of samples.

To calculate the dispersion variables, the following formula was used:

$$S_x^2 = \frac{\sum(x - \bar{x})^2}{n-1},$$

where x is the variable; \bar{x} - is the average value of variables; and n is the sample volume. The figure of degrees of freedom was determined by the formula

$$v = (n_x + n_y) - 2.$$

If $t < t_{cr}$, the observation data is consistent with a zero hypothesis (H_0 – indicators of professional competence of different experimental groups do not differ, variable value in general population is distributed under normal law) and do not give any reasons to reject it. In case when $t > t_{cr}$, the null hypothesis is rejected, and an alternative hypothesis is adopted.

In order to clarify the statistical relationship between the components of professional competence, the Pearson Linear Correlation (r_{xy}) coefficient was used, which was calculated by the formula:

$$r_{xy} = \frac{n \sum x_i y_i - \sum x_i \sum y_i}{\sqrt{[n \sum x_i^2 - (\sum x_i)^2][n \sum y_i^2 - (\sum y_i)^2]}}.$$

The research of interrelation between individual components of professional competence was provided in each group of respondents. The value of the $r_{xy} = 0.8 - 0.9$ is considered high.

The specific character of the system of credit-modular training was considered while criteria development. We have applied the calculation of the conversion coefficient of the educational material, developed by Yu. Babanskyi [8] to determine the level of performance of students' educational-cognitive and self-educational activities while performing tests and projects, writing essays and official letters.

$C = \frac{\text{sum of correct answers}}{\text{the number of tasks}}$, where C is a coefficient.

Taking as the basis the principle of formula construction proposed by Yu. Babanskyi, we have summed up the generalized formula of calculating the estimated coefficient of students' professional competence, which is determined by the ratio of the number of responses to maximally possible ones:

$$C = \frac{NSP}{MPNP}$$

where the NSP is the number of scored points, and MPNP – the maximum possible number of points. You can set the knowledge ratings scale of the entire group by C coefficient. It is accepted to consider, if it equals 0.75, the answer is estimated in 3 points, from 0.75 to 0.85 – 4 points, from 0.85 to 0.90 – 5 points, below 0.60 – 2 points.

Having conducted the calculation of the factor of mastering the theoretical material on the basis of the performed tasks of the test papers by each student of the group (they were two (EG and CG)), it made it possible to establish the average coefficient. It totalled 0.74 in EG and in CG – 0.65.

To determine the indicators describing the effectiveness of the influence on system of organization of integration for the students-philologists, the members of experimental and control groups (52 in total, of which: 26 – Control Group and 26 – Experimental Group) were proposed to do complex tests, which were separated by blocks: motivational-valuing; cognitive; operational-active. They were also offered tests of language professional character, both on vocabulary and grammar check. One example of the test is on the topic “Computers” [13]:

Complete each gap in this text with a suitable word from this list.

<i>patient's</i>	<i>efficiency</i>	<i>expert</i>
<i>more</i>	<i>and</i>	<i>enables</i>
<i>features</i>	<i>multimedia</i>	<i>computers</i>
<i>enhances</i>	<i>getting</i>	<i>security</i>
<i>devices</i>	<i>environments</i>	<i>human</i>
<i>systems</i>	<i>educational</i>	<i>example</i>
<i>machine</i>	<i>video</i>	

Not only is computing equipment¹smaller, it is getting more sophisticated.² are part of many machines and³ that once required continual⁴ supervision and control. Today, computers in⁵ systems result in safer⁶, computers in cars improve energy.....⁷, and computers in phones provide.....⁸ such as call forwarding, call monitoring, and call answering.

Multimedia.....⁹ are known for their¹⁰ and entertainment value – which we call edutainment¹¹ combines text with sound¹², animation, and graphics, which greatly¹³ the interaction between user and¹⁴ and can make information¹⁵ interesting and appealing to people.¹⁶ system software¹⁷ computers to ‘think’ like experts. Medical diagnosis expert systems, for¹⁸, can help doctors pinpoint a¹⁹ illness, suggest further tests²⁰ prescribe appropriate drug.

All the tasks were evaluated in accordance with the scale well-known to the teacher.

By focusing on the indicators of certain levels of professional competence formation, it is established that future foreign language teachers have the low level of the specified qualities of 10%, average of 80%, high of 10%.

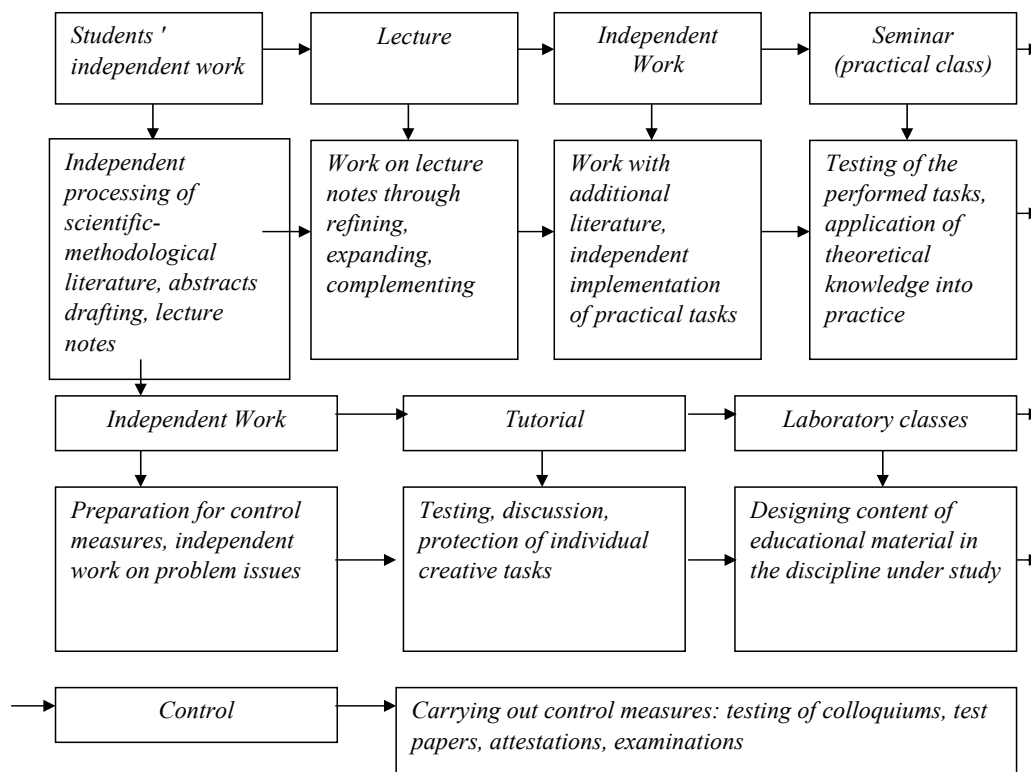
The training work at the preparatory stage of the experiment was preceded by a certain methodical and organizational work: development of plans, tests, texts, etc. Later the development of students’ professional competence in Experimental Group was conducted on the basis of our model.

The experimental classes were conducted according to credit-modular technology, among the main modern methods were: heuristic conversation, didactic game, testing, etc.

The list of first semester topics with the number of hours is shown in the following table:

	Theme Name	Number of academic hours			
		lectures	seminars	self-directed work	total
1	<i>Success in Life: Risk or Planning</i>	2	2	6	10
2	<i>Search for Happiness: Inside or Outside?</i>	2	2	6	10
3	<i>Escaping from Reality: Pros and Cons</i>	2	2	6	10
4	<i>Escaping into Wilderness as a Means of Relaxation</i>	2	2	6	10
5	<i>The Influence of Relationships on our Lives</i>	2	2	7	11
6	<i>How to Build Confidence and Become One's Own Hero</i>	2	2	7	11
7	<i>Is There a Border Between Security and Privacy?</i>	2	2	7	11
8	<i>Crime: Reasons For Committing And Ways Of Punishment</i>	2	2	7	11
9	<i>Pros And Cons Of Living In A Technological World</i>		4	7	11
10	<i>How Our Jobs Shape Our Identity</i>		4	7	11
11	<i>How To Maintain A Work-Life Balance</i>		4	7	11
12	<i>Health Problems And How To Eradicate Them</i>		4	7	11
13	<i>It's Not The Winning, It's The Taking Part, Isn't It?</i>		4	7	11
14	<i>Is Getting A Degree Worth It? Pros And Cons Of Higher Education</i>		4	7	11
		16	40	94	150

These subjects were proposed to study according to the following scheme:

Verified in the process of the forming phase of the experiment, the didactic model of organization of learning and self-education was, in general, directed on the development of students with stable ability to think independently, to produce new material and to process it creatively.

By comparing the statistical indicators of the level of professional competence components to students from experimental and separate control groups separately at the beginning and after the finishing phase of the experiment, we can state the fact of low efficiency of traditional learning in comparison with experimental based on our didactic model.

The level of the professional competence components:

<i>Level of the professional competence components</i>	<i>Experimental Group (BEFORE)</i>	<i>Experimental Group (AFTER)</i>	<i>Control Group (BEFORE)</i>	<i>Control Group (AFTER)</i>	<i>Difference</i>
<i>High</i>	4	7	5	5	3–0
<i>Average</i>	17	18	16	16	1–0
<i>Low</i>	5	1	5	5	4–0
<i>Total</i>	26	26	26	26	–

The statistical analysis of experimental activity results confirmed the probability of conclusions and assumptions.

The results of the pedagogical experiment have shown that implementation of the didactic model in the university educational process with the purpose of development of professional competence of students-philologists raises the qualitative level of formation of the future specialist' professional competence significantly.

Conclusions and prospects for further research. Thus, in order to interiorise professional knowledge, the creation of projects, organization of authentic conversations and public presentations, portfolio drafting, creation of projects, organization of public presentations and use of cases were effectively applied. A particularly promising way of learning a foreign language is the solution of speech problems, which are embodied through the system of exercises by the level of creativity. Analysis, synthesis, induction, deduction, pedagogical observation, questioning, interviewing, experiment, methods of mathematical statistics were the basic methods of experimental efficiency verification of the developed model.

The general results of experimental training give grounds to assert that the hypothesis, developed model, chosen system of forms and methods are progressive, effective and forward-looking.

Bibliography

1. Заїка Є.В. Ігровий тренінг пізнавальних процесів учнів: ігри та вправи: навчальний посібник / Є.В. Заїка. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 256 с.
2. Онасько Х.О. Особливості проведення екзаменів і заліків у вищих навчальних закладах України (20–30-ті роки ХХ ст.) / Х.О. Онасько // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – 2013. – Вип. 2. – С. 348–351.
3. Сметанський М.І. Шляхи удосконалення педагогічної підготовки майбутніх учителів / М.І. Сметанський // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 36–39.
4. Танько Є.В. Моніторинг як складова контролю самостійної роботи студентів в університетах Великої Британії / Є.В. Танько // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. – 2014. – Вип. 43. – С. 193–203.
5. Pithers R.T. Critical Thinking in Education: A Review / R.T. Pithers, R. Soden // Educational Research. – 2000. – No. 42. – P. 237–249.
6. Яворська Т.М. Структура, критерії та рівні сформованості самоосвітньої компетентності у майбутніх фахівців економічної галузі / Т.М. Яворська // Професійна освіта: проблеми і перспективи. – 2014. – Вип. 7. – С. 56–61.
7. Квітка Т.В. Зміст та структура самоосвітньої діяльності студентів вищих технічних навчальних закладів / Т.В. Квітка // Педагогіка вищої та середньої школи. – 2014. – Вип. 41. – С. 68–73.

8. Бабанский Ю.К. Педагогика: учебное пособие / Ю.К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1988. – 468 с.
9. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник / О. Пометун, І. Соколова. – К.: А.С.К., 2006. – 193 с.
10. Anique B.H. de Bruin. Bridging Cognitive Load and Self-Regulated Learning Research: A complementary approach to contemporary issues in educational research / B.H. Anique de Bruin, J.G. Jeroen van Merriënboer // Learning and Instruction. – 2017. – Vol. 51. – P. 1–9.
11. Onishchuk I. Characteristics of Foreign Language Education in Foreign Countries and Ways of Applying Foreign Experience in Pedagogical Universities of Ukraine / I. Onishchuk, M. Ikonnikova, T. Antonenko, I. Kharchenko // Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala. – 2020. – Vol. 12. – Issue 3. – P. 44–65.
12. Holme R. Cognitive Linguistics and the Second Language Classroom / R. Holme // TESOL Quarterly. – 2012. – Vol. 46. – Issue 1. – P. 6–29.
13. Cambridge Dictionary [Електронний ресурс] / ed. by P. Neacock. – Режим доступу: <https://dictionary.cambridge.org> (останнє звернення 28.09.2020).

LEARNING ENGLISH THROUGH THE INTEGRATION OF STUDENTS' EDUCATIONAL-COGNITIVE AND SELF-EDUCATIONAL ACTIVITIES

Liliya A. Dmytruk, Mykhailo Tuhon-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine)

E-mail: ostapenko@donnuet.edu.ua

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-30

Key words: *integration, educational-cognitive activity, self-educational activity, didactic model, professional competence.*

The objective of the article is a theoretical substantiation and presentation of the results of experimental verification of the didactic model of the system of organization of integration of educational-cognitive and self-educational activity of future foreign language teachers.

The developed concept of integration of educational-cognitive and self-educational activity of students, which is based on different didactic approaches and key provisions of the theory of activity, provides: optimization of the content of professional education of future foreign language teachers, taking into account professional and personal needs of future specialists; clarification of forms and types of educational-cognitive and self-educational activities; taking into account the main aspects of the didactic process in higher education (motivational, organizational, technological) and providing crucial components (motivational-value, content, procedural-activity, reflection); creating the necessary conditions for self-development, self-control, self-education and self-realization of future English teachers.

The didactic model of integration of educational-cognitive and self-educational activity of Philology philologists combines five basic blocks which are in functional interaction: target, methodological, conceptual, formative, resulting.

The purpose of the experimental work was to determine the effectiveness of the proposed system of integration of educational-cognitive and self-educational activities of future foreign language teachers, the peak point of which is to increase the productivity of this integration, which indicates the novelty of this study.

The didactic model of the organization of integration of training and self-education tested in the course of a formative stage of experiment was directed as a whole on the development of students' steady ability to think independently, to extract new material and to process it creatively. Analysis, synthesis, induction, deduction, pedagogical observation, questioning, interviewing, experiment, methods of mathematical statistics were the basic methods of experimental efficiency verification of the developed model.

The results of the pedagogical experiment have shown that the introduction of the didactic model developed by us in the educational process of the university in order to develop the professional competence of Philology students increases significantly the quality level of professional competence of the future specialist.

References

1. Zaika, Ye.V. *Ihrovyi treninh piznavalnykh protsesiv uchniv: ihry ta vpravy: navchalnyi posibnyk* [Game training of students' cognitive processes: games and exercises: textbook]. Kharkiv, Karazin Kharkiv National University Publ., 2013, 256 p.
2. Onasko, Kh.O. *Osoblyvosti provedennia ekzameniv i zalikiv u vyshchyykh navchalnykh zakladakh Ukrainy (20-30-ti roky XX st.)* [Features of examinations and tests in higher educational institutions of Ukraine (20-30s of the 20th century)]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, pedahohiky ta psykholohii* [Current issues of public administration, pedagogy and psychology], 2013, issue 2, pp. 348-351.
3. Smetanskyi, M.I. *Shliakhy udoskonalennia pedahohichnoi pidhotovky maibutnykh uchyteliv* [Ways to improve the pedagogical training of future teachers]. *Shliakh osvity* [The path of education], 2002, no. 4, pp. 36-39.
4. Tanko, Ye.V. (2014). *Monitorynh yak skladova kontroliu samostiinoi roboty studentiv v universytetakh Velykoi Brytanii* [Monitoring as a component of control of independent work of students in universities of Great Britain]. *Zasoby navchalnoi ta naukovo-doslidnoi roboty* [Means of educational and research work], 2014, issue 43, pp. 193-203.
5. Pithers, R.T., Soden, R. Critical Thinking in Education: A Review. *Educational Research*, 2000, vol. 42, pp. 237-249.
6. Yavorska, T.M. (2014). *Struktura, kryterii ta rivni sformovanosti samoosvitnoi kompetentnosti u maibutnykh fakhivtsiv ekonomichnoi haluzi* [Structure, criteria and levels of formation of self-educational competence in future specialists of economic field]. *Profesiina osvita: problemy i perspektyvy* [Professional education: problems and prospects], 2014, issue 7, pp. 56-61.
7. Kvitka, T.V. (2014). *Zmist ta struktura samoosvitnoi diialnosti studentiv vyshchyykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv* [Content and structure of self-educational activity of higher technical educational establishments students]. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly* [Higher and secondary school pedagogy], 2014, issue 41, pp. 68-73.
8. Babanskiy, Yu.K. *Pedagogika: uchebnoe posobiye* [Pedagogy: manual]. Moscow, Prosveschenie Publ., 1988, 468 p.
9. Pometun, O. Sokolova, I. *Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia: naukovo-metodychnyi posibnyk* [Modern lesson. Interactive Technologies of Learning: scientific-methodological manual]. Kyiv, A. S. K. Publ, 2006, 193 p.
10. Anique, B.H. de Bruin, Jeroen J.G. van Merriënboer. Bridging Cognitive Load and Self-Regulated Learning Research: A complementary approach to contemporary issues in educational research. *Learning and Instruction*, 2017, vol. 51, pp. 1-9.
11. Onishchuk, I., Ikonnikova, M., Antonenko, T., Kharchenko, I. Characteristics of Foreign Language Education in Foreign Countries and Ways of Applying Foreign Experience in Pedagogical Universities of Ukraine. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 2020, vol. 12, issue 3, pp. 44-65.
12. Holme, R. (2012). Cognitive Linguistics and the Second Language Classroom. *TESOL Quarterly*, 2012, vol. 46, issue 1, pp. 6-29.
13. Heacock, P. (ed.) Cambridge Dictionary. Available at: <https://dictionary.cambridge.org> (Accessed 28 September 2020).

Одержано 30.08.2020.

УДК 811.112.2

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-31

Н.В. РИБАЛКА,

*асистент кафедри іноземної філології, українознавства
та соціально-правових дисциплін
Донецького національного університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг)*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МНЕМОТЕХНІКИ ПРИ ВИВЧЕННІ ЛЕКСИЧНОГО МАТЕРІАЛУ НА ЗАНЯТТЯХ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті аналізується мнемотехніка як надійний механізм для запам'ятовування точної інформації і навчання мови в цілому.

Наукова основа цієї техніки обертається навколо нейробиології і її впливу на навчання. Дослідники виявили, що чим більше зв'язків і асоціацій можна встановити між новою інформацією та інформацією, яка існує в мозку, тим вище здатність мозку згадати цю нову інформацію.

Встановлено, що пам'ять – це система, яка функціонує за певними законами і правилами. При цьому мозок запам'ятовує не самі образи, що виникають у голові, а зв'язки між декількома образами. Процес генерації здійснюється відповідно до зафіксованих зв'язків за наявності певних стимулів. Залежно від стимулу, чи то місце, слово, картинка або навіть літера, існують відповідні методи мнемотехніки: лінгвістичний метод, просторовий, зоровий, або візуальний, словесний, або вербальний, та метод фізичних реакцій.

Сучасні дослідження пам'яті ясно показали, що мнемоніка може бути потужним інструментом у вивченні певних даних, наприклад, запам'ятовування списку конкретних об'єктів.

Мнемоніка включає в себе безліч форм, які можна ефективно використовувати при вивченні різних предметів і з учнями різних здібностей.

У статті наголошено на тому, що використання мнемотехніки необхідне, по-перше, тому, що теорія мнемотехніки реалізується на практиці і дозволяє побачити позитивний результат; по-друге, застосування мнемоніки доцільне з точки зору психологічних, вікових, предметно-методичних особливостей студентів; по-третє, найчастіше мнемотехнічний матеріал знаходить відгук у студентів, сприяє розвитку їхнього інтересу до іноземної мови, активізації мислення, підвищенню успішності; по-четверте, мнемонічний матеріал допомагає економити час при вивченні нових слів або складних граматичних конструкцій. Використання мнемотехніки істотно підвищує рівень збереження в пам'яті завченої інформації порівняно з іншими методами навчання.

Ключові слова: мнемотехніка, мнемоніка, мнемонічні прийоми запам'ятовування, лексична інформація.

В статье анализируется мнемотехника как надежный механизм для запоминания точной информации и обучения языку в целом.

Научная основа этой техники вращается вокруг нейробиологии и ее влияния на учебу. Исследователи обнаружили, что чем больше связей и ассоциаций можно установить между новой информацией и информацией, которая существует в мозге, тем выше способность мозга вспомнить эту новую информацию.

Установлено, что память – это система, которая функционирует по определенным законам и правилам. При этом мозг запоминает не сами образы, возникающие в голове, а связи между несколькими образами. Процесс генерации осуществляется по зафиксированным связям при наличии соответствующих стимулов. В зависимости от стимула, будь то место, слово, картинка или даже буква, существуют соответствующие методы мнемотехники: лингвистический метод, пространственный, зрительный, или визуальный, словесный, или вербальный, и метод физических реакций.

Современные исследования памяти ясно показали, что мнемоника может быть мощным инструментом в изучении определенных данных, например, запоминание списка конкретных объектов.

Мнемоника включает в себя множество форм, которые можно эффективно использовать при изучении различных предметов и с учениками разных способностей.

Отмечено, что использование мнемотехники необходимо, так как, во-первых, теория мнемотехники реализуется на практике и позволяет увидеть положительный результат; во-вторых, применение мнемоники целесообразно с точки зрения психологических, возрастных, предметно-методических особенностей учащихся; в-третьих, чаще всего мнемотехнический материал находит отклик у учащихся, способствует развитию их интереса к иностранному языку, активизации мышления, повышению успеваемости; в-четвертых, мнемонический материал помогает экономить время при изучении новых слов или сложных грамматических конструкций. Использование мнемотехники существенно повышает уровень сохранения в памяти заученной информации по сравнению с другими методами обучения.

Ключевые слова: мнемотехника, мнемоника, мнемонические приёмы запоминания, лексическая информация.

Володіння іноземною мовою передбачає в першу чергу знання не стільки грамматики або фонетики, скільки лексики і принципів словотвору. Лексичний матеріал – це необхідний компонент комунікативної діяльності: говоріння, читання, письма та аудіювання. Проблема навчання лексиці є важливим аспектом у вивченні мови, що потребує і зусиль на практиці і нових досліджень. У своїй навчальній і повсякденній діяльності людина стикається з величезною кількістю іноземної інформації, з необхідністю застосування комунікативних іноземних навичок у спонтанних і спланованих ситуаціях. Основними проблемами виявляються нестача словникового запасу, невміння застосувати лексичний матеріал у ході комунікації, нездатність співвіднесення конкретної лексичної одиниці з іншими лексемами, складність при виборі і вживанні лексичної одиниці при побудові висловлювання, а також сприйняття її значення в контексті.

Крім того, ті, хто вивчає іноземну мову, часто стикаються з проблемою швидкого забування щойно вивчених слів. Щоб якось вирішити цю проблему, вчені спробували розглянути різні способи вивчення лексики.

Дослідженням пам'яті, її процесів, особливостей розвитку займалися вчені Л. Виготський [3], Л. Занков [6], П. Зінченко [8], А. Лурія [12], С. Рубінштейн [15] та ін.

У свою чергу, мнемонічні прийоми досліджували та класифікували такі вчені, як І. Томпсон [20], Р. Оксфорд [18], А. Бадделі [1].

Кінець ХХ ст. ознаменувався бурхливим розвитком прийомів запам'ятовування і появою нових мнемонічних систем. У нашій країні відомі такі системи: «Ейдетика» (І. Матюгін) [13], система розвитку пам'яті Самвела Гарібяна [4], «Джордано» (В. Козаренко) [9], «Мнемотехніка» (М. Зіганов) [7], «Суперпам'ять» (Е. Васильєва і В. Васильєв) [2]. Також великий внесок у розвиток мнемотехніки зробили такі зарубіжні вчені: Д. Лапп [11], Р. Солсо [14] та ін.

Виявилось, що мнемонічні прийоми, які також називають методами, вельми ефективні для вивчення лексичних одиниць. Однак вони не надто глибоко вивчені, і викладачі, як правило, не знають про їх ефективність і не вміють їх застосовувати. У цій роботі зроблено спробу обговорити мнемонічні прийоми більш детально, чим і підтверджується **актуальність** теми дослідження.

Мета дослідження: вивчити особливості застосування мнемотехніки в процесі вивчення та активізації нового лексичного матеріалу на заняттях з іноземної (німецької) мови.

Вивчення іноземної мови пов'язане з великою розумовою працею. Проблема багатьох студентів полягає в тому, що вони не розуміють того, що вчать, і не знають, як швидко запам'ятати ті чи інші поняття. Для того щоб вивчити іноземну мову, необхідно не тільки запам'ятати окремі слова, мовні звороти, граматичні правила і винятки, але і навчитися правильно використовувати їх.

Наш мозок отримує інформацію з різних джерел і за допомогою різних органів чуття – зору, слуху, нюху, смаку і дотику. Пам'ять на слова – це вербальна і словесна пам'ять, пам'ять на образи – образна пам'ять, на рух – рухова, пам'ять на емоції і почуття – емоційна

і т. д. Отже, потрібно працювати над технікою запам'ятовування. Використовуючи прийоми мнемотехніки, можна ефективно запам'ятати досить велику кількість нових слів і граматичних правил за мінімальний час.

Слово «мнемонічний» походить від грецького «mnemonikon» – мистецтво запам'ятовування. Саме пам'ять має визначальний вплив на оволодіння лексикою і граматиною. Як відомо, існує два основних види пам'яті: короткочасна і довготривала. Короткочасна пам'ять зберігає оброблювану інформацію (нове слово, яке ми зустрічаємо вперше). Вона швидко запам'ятовує, але утримує інформацію дуже короткий час через невелику місткість. Довготривала ж пам'ять, навпаки, має необмежену місткість зберігання, але запам'ятовує інформацію відносно повільно. Завданням вивчення і навчання лексики є передавання лексичної інформації з короткочасної пам'яті в пам'ять довготривалу.

Дослідженням пам'яті, її процесів, особливостей розвитку займалися багато науковців, які у своїх працях дали характеристику тих розумових процесів, які служать опорою запам'ятовування, джерелом його значно високої продуктивності.

Деякі вчені, наприклад Л. Жизневська, порівнюють нашу пам'ять із системою метрополітену, вважаючи, що інформація, яка зберігається в нашому мозку, пов'язана різними способами [5]. Відповідно, між словами встановлюються найрізноманітніші зв'язки – сильні та слабкі. Основним способом передавання лексичних одиниць з короткочасної пам'яті в довготривалу і створення міцного зв'язку є пошук деяких елементів у словниковому запасі, до яких можна прикріпити нову лексичну одиницю. Мнемонічна методика дозволяє навчити встановлювати зв'язки між новою інформацією в навчанні і вже наявними у студентів знаннями.

Мнемотехніку можна визначити як «сукупність прийомів і способів, словесних або зорових за своєю природою, які сприяють поліпшенню запам'ятовування і активізації інформації, що зберігається в пам'яті» [7]. Мнемонічні прийоми ефективно допомагають нам в процесі запам'ятовування.

Якщо якийсь матеріал вводити таким чином, що він укладається або співвідноситься за змістом з чим-небудь уже відомим, він буде утримуватися в пам'яті досить тривалий час і досить легко з неї вилучатися за допомогою словесних або зорових асоціацій. Іншими словами, використовуючи мнемонічні прийоми, викладачі можуть пов'язувати нову інформацію з інформацією, яка вже є у студентів у їх довготривалій пам'яті.

При вивченні слів їх використовують для встановлення зв'язку між словом і будь-якою вже вивченою інформацією за допомогою певної образності або групування. Можна припустити, що доцільність мнемонічних прийомів виправдана і що вони допомагають швидше запам'ятовувати і згадувати завдяки інтеграції нового матеріалу в уже наявні знання. Мнемотехніка ефективна у будь-якому віці, але особливо допомагає людям із низьким рівнем знання мови, оскільки їм більше доводиться займатися роботою, що вимагає від них запам'ятовування інформації та активізації її в пам'яті [10].

Мнемонічні прийоми дослідники класифікують по-різному. Наприклад, І. Томпсон поділяє мнемонічні прийоми на п'ять класів: лінгвістичні, просторові, зорові, вербальні і методи фізичної реакції (відгуку) [20]. Р. Оксфорд, з іншого боку, виділяє чотири основні методи, а саме: створення уявних зв'язків, використання образів і звуків, повторення пройденого і застосування дій [18]. Нарешті, А. Бадделі вважає, що мнемонічні засоби поділяються на методи зорових і словесних образів [16]. Спираючись на класифікацію І. Томпсона, розглянемо більш детально різні класи мнемоніки та методи і техніки вивчення вокабуляру, які передбачає кожен з них.

А. Лінгвістична мнемоніка

1. Метод стрижневого слова. За допомогою методу стрижневого слова непов'язані між собою слова можна легко запам'ятати, якщо пов'язати їх із лексикою, яка легко запам'ятовується і яка є свого роду стрижнем або зачіпкою. Найпопулярнішою серед безлічі стрижневих опорних систем є римунання предметів з числівниками від 1 до 10, наприклад:

*Eins, zwei, Polizei
drei, vier, Offizier
fünf, sechs, alte Hex
sieben, acht, gute Nacht!
neun, zehn, auf Wiedersehen! (neun, zehn, schlafen geh'n)*

2. **Метод «ключових слів».** Суть цього методу полягає в тому, що іноземне слово, особливо довге і важке, запам'ятовується в парі зі словом рідної мови, що звучить схоже, наприклад: німецьке слово *die Reise* (подорожувати) – дуже схоже на українське слово *рейс*, звідси асоціація: *подорожувати – літак – рейс*; слово *der Winter* (зима) схоже на українське *вітер*: взимку дме вітер; *rot* – червоний як *ром*; *flott* (швидкий) як літак Аерофлоту; *die Dose* – жерстяна банка (з колою) – моя щоденна «доза».

3. **Метод «зачіпок»,** що дозволяє знаходити спільні корені, буквосполучення, букви в німецьких і російських/українських словах, наприклад: (*bau*)*en* – будувати, (*schmeck*)*en* – смакувати, (*prob*)*ieren* – пробувати, (*drück*)*en* – натискати, (*tanz*)*en* – танцювати, (*kost*)*en* – коштувати, *das Album* – альбом.

4. **Метод звукових асоціацій слів.** Якщо, наприклад, англійське слово починається з *s* + приголосна, то, прибравши її, ми легко можемо перекласти його, навіть не заглядаючи в словник, наприклад: *S-crew* – крутити, *S-plash* – плеск, *S-mall* – маленький, *S-tress* – тряска, *S-kate* – кататися, *S-reen* – екран.

Аналогічні приклади можна навести і з німецької мови: *der O-bus* – тролейбус, *die U-bahn* – метро.

Б. Просторова мнемоніка

1. **Метод локусів.** Метод локусів є найстарішим мнемонічним прийомом. Використання цього методу передбачає, що ми уявляємо собі дуже добре знайоме місце, наприклад, простору будівлю, житлову кімнату, вітальню, предмети, що розташовані в цих кімнатах, тощо, а потім створюємо асоціацію між кожним новим словом і будь-якою частиною цього місця. Потім ці слова або образи, за якими запам'ятовується мова, подумки розміщуються в різних місцях будівлі. Щоб відтворити те, що запам'яталося, потрібно відвідати всі ці місця по черзі і з кожного «забрати» те, що було покладено на «зберігання». Замість будівлі можна використовувати також добре відомий шлях, наприклад, до свого дому. Оскільки досвід у різних людей різний, тому й образи можуть відрізнятися.

2. **Просторове групування.** Зміст цього методу полягає в тому, що замість написання слів колонкою, студентам пропонується будувати геометричні фігури, наприклад, трикутники. Коли вони записують слова у фігурах, вони їх згадують легше, адже запам'ятовуючи фігуру, вони запам'ятовують написані на її сторонах слова.

3. **Пальчиковий метод.** Студентам пропонується провести асоціативний зв'язок між словом і пальцем руки. Цей метод особливо допомагає початківцям запам'ятати числівники, назви днів тижня і місяців року.

В. Зорова (візуальна) мнемоніка

1. **Зображення.** Зазвичай нові слова поєднують з їх визначеннями або еквівалентами. Однак вони краще запам'ятовуються, якщо їх поєднувати з картинками. Предмети і картинки можуть полегшити згадування слова. Значення слова можна вивести не тільки з вербальної мови. Картинки і предмети можна використовувати не тільки для введення значення та інформації, а й для підвищення мотивації та інтересу учнів. Картинка може зробити сенс слова більш зрозумілим. Використання цього методу можна також супроводжувати тлумаченням значення слова. Однак використовувати цей метод можна з певними словами. Він найкраще підходить для людей з елементарним і незначно просунутим рівнями володіння мовою.

2. **Техніка візуалізації або образності значень слів або змісту правил.** Цей метод дозволяє замість використання реальних картинок візуалізувати слово. Той, хто вивчає мову, уявляє подумки картинку або сценку, яка асоціюється з потрібним словом. Абстрактні слова можна заучувати за допомогою цього методу шляхом їх прив'язування до якогось зорового образу. Наприклад, запам'ятати потрібно слово *die Gabel* – *греблі*. Учень уявляє собі такий образ: *велетень Габель ість греблями*. Якщо Вам потрібно запам'ятати слово *die Brille*, що означає, *окуляри*, уявляємо картинку: Вам зробили нечуваної щедрості подарунок: окуляри, але не прості і навіть не золоті, а *діамантові*. *Точніше, замість скла – два величезних діаманти*. Інші приклади: німецьке слово *das Tier* (тварина) надзвичайно схоже на українське слово «тир». Ситуація: *Ви із задоволенням відвідуєте тир і стріляєте в намальованих тварин; Bratkartoffeln* (смажена картопля) – співзвучне з «брат» і «картопля» (подумки малюємо картинку: *фотографія брата, у якого замість голови картопля і замість капелюха пательня*).

Зрозуміло, що у кожного можуть бути різні образи, оскільки життєвий досвід у людей різниться. Відмінність цього методу від методу локусів полягає в тому, що при візуалізації для кожного слова потрібно уявляти подумки якусь картинку або сценку. При використанні методу локусів усі слова прив'язуються до якогось знайомого місця, по якому ми ніби здійснюємо уявну прогулянку.

3. Для запам'ятовування правил визначення роду іменників за словотворчою формою можна використати прийом **«квазі»** – латинське слово, яке означає «як». Квазіслова – це несправжні, вигадані слова, яких немає в мові. Завдяки цьому простому прийому люди, які вивчають німецьку мову, набагато краще засвоюють, наприклад, *артикули, der, die, das*. У німецькій мові є особливе правило: рід іменника визначають по закінченню слова.

Іменники з цими закінченнями завжди:

чоловічого роду (*der*): -or, -ling, - (i) smus, -ig;

жіночого роду (*die*): -ung, -keit, -schaft, -ik, -ion, -heit, -ei;

середнього роду (*das*): -chen, -ma, um, -ment, -lein, -tum.

Для того щоб запам'ятати ці закінчення, ми з'єднаємо їх так, що отримаємо слово, яке можна вимовити. І до цього слова ми вигадімо невеличку історію, також додатково можна намалювати картинку (подумки або реально).

– *der Ig-ling-or- (i) smus* (можна уявити: вірус з голками, як у їжака (це допоможе потім згадати перший склад назви цієї бактерії: іг-лінг...), який прилип до багатьох слів чоловічого роду в німецькій мові);

– *die Heit-ung-keit-ei-schaft-tion-(i)tät-ik* (уявляємо жінку – вченого (всі слова жіночого роду) в інституті, який називається *die Heit-ung-keit-ei-schaft-tion-(i)tät-ik*. Там вона проводить дослідження зі створення вакцини проти вірусу Іглінгорізмус;

– *das Tum-chen-ma-ment-um-lein* (в нашій уяві може постати казкова фея середнього роду, яку так називають, і вона допомагає жінці-вченому. Ця маленька істота схожа на туман: підказавши потрібний артикль, одразу ж розчиняється в повітрі. Так можна легко згадати перший склад слова: Тум-хен-ма-мент-ум-ляйн).

Г. Словесний, або вербальний, метод

1. **Групування або семантична класифікація.** Оскільки згрупована інформація легше зберігається і вилучається з довготривалої пам'яті, класифікація слів за різними факторами полегшує їх «воскресіння» в пам'яті [17]. Припустимо, якщо потрібно запам'ятати такі слова, як *Äpfel, Tomaten, Bananen, Tee, Käse, Mineralwasser, Gurken* і так далі, то їх краще поділити і завчити за такими категоріями: *Lebensmittel: Obst (Äpfel, Birnen, Bananen...), Gemüse (Kartoffel, Gurken, Tomaten...), Getränke (Tee, Kaffee, Mineralwasser, Saft), Milchprodukte (Milch, Quark, Käse...)* usw. При запам'ятовуванні слів таким чином створюється можливість легше пригадати вивчене, оскільки, згадуючи одне слово, можна згадати і всі інші.

2. **Оповідний ланцюжок.** Цей метод полягає в зв'язуванні студентом слів у розповідь. Спочатку він асоціює слова, що запам'ятовуються з темою або темами, а потім з'єднає їх, вигадуючи розповідь, що містить ці слова. Цей метод особливо добре підходить для студентів високого рівня володіння мовою.

Наприклад, якщо вам потрібно запам'ятати дієслова, які утворюють *Perfekt iz sein: sein, werden, bleiben, folgen, begegnen, gelingen, misslingen, passieren, geschehen*, ви можете вигадати таку розповідь, в якій будуть використовуватися всі ці слова-винятки: *Ich bin Detektiv. Heute bin ich in der Stadt gewesen. Ich bin einem Mann gefolgt. Es ist dunkel geworden. Plötzlich ist mir mein Freund begegnet. «Was ist passiert?» – wollte er wissen. – «Warum bist du nicht zu Hause geblieben? Es ist mir nicht gelungen, dich telefonisch zu erreichen.» Endlich bin ich meinen Freund losgeworden. Es ist nichts Schlimmes geschehen. Aber meine Verfolgung ist misslungen!*

Або інший приклад, для того, щоб запам'ятати іменники середнього роду, які утворюють множину за допомогою нетипового для цього роду суфікса *-en: das Auge, das Bett, das Ende, das Hemd, das Interesse*, слід намалювати подумки або реально картинку: на кінці ліжка лежить сорочка, з кишені якої визирає око, в зіниці якого написано слово «інтерес».

Навіть якщо цей асоціативний ланцюжок буде безглуздий, вивчити ряд слів буде набагато легше, швидше і веселіше.

3. Для початкового рівня володіння мовою підійде використання так званих **ослиних містків** (Eselsbrücken). Наприклад, потрібно запам'ятати планети Сонячної системи. Ми придумуємо зв'язне речення, кожне слово в якому починається з тієї букви, з якої починається назва планети Сонячної системи: *Mein Vater erklärt mir jeden Sonntag unsere neun Planeten*. Послідовність планет отримуємо за першою буквою кожного слова в реченні: *Merkur, Venus, Erde, Mars, Jupiter, Saturn, Uranus, Neptun, Pluto*.

4. **Техніка мелодизації і ритмування**. Проспівування мовного кліше або стійкого словосполучення на відомому, просту мелодію. Так, на мотив «У лісі народилася ялинка» легко завчити і засвоїти відмінювання дієслова *sein*: *ich bin, du bist, er / sie / es ist; wir sind, ihr seid, sie sind*. На мелодію пісні «Лауренціу» легко вивчити дні тижня.

5. **Техніка складання римовок** підходить для запам'ятовування різноманітних слів, правил та винятків, наприклад:

Фонетичних:

Vor l, m, n und r, das merke ja, steht meistens das Dehnungs-h.

Nach l, m, n, r, das merk dir ja, steht nie tz und nie ck.

Граматичних:

1) *-chen und -lein machen alles neutral und klein.*

2) *Regelmäßige Verben tun nicht weh, vorne ge- und hinten -t.*

Bei Verben auf -ieren kann nichts passieren: ohne ge-, aber hinten -t.

3) *Bis, durch, gegen, ohne, um, für – öffnen dem Akkusativ die Tür.*

4) *Aus, bei, mit, nach, seit, von, zu - fordern Dativ immer zu!*

5) *Über, unter, vor und zwischen,
an, auf, hinter, neben, in*

Nehmen Dativ nach dem «wo?»

Und Akkusativ nach «wohin?»

6. **Техніка складання акронімів** (або абревіатур), наприклад сурядних сполучників: ADUSO – *aber, denn, und, sondern, oder*.

Д. Метод фізичних реакцій.

Студент робить різні рухи своїм тілом, які вказують на значення слова. Якщо потрібно запам'ятати, наприклад, слово *auf Zehenspitzen*, він може стати навшпінки і пройтися так по кімнаті. Цей метод може також бути і уявним, тобто людина може уявити, як вона рухається навшпінки. Таким шляхом легко запам'ятовуються прийменники з давальним і знахідним відмінками, якщо їх заучувати, супроводжуючи жестами в римі, наприклад: *in, an, auf, über, unter, neben, zwischen, hinter, vor*. Жести передають переклад прийменників. Коли значення слова або речення розігрується, то воно легше і сприймається, і запам'ятовується.

Різновидом методу фізичних реакцій є метод **фізичних відчуттів**. Для цього потрібно асоціювати нове слово з якимось фізичним відчуттям. Наприклад, можна відчутти холод при вивченні слова *der Kälte*.

Мнемонічні прийоми можуть бути дуже ефективними і підвищити мотивацію та інтерес студентів до вивчення іноземної мови. Однак є деякі моменти, які слід враховувати:

1) бажано, щоб самі студенти знаходили для себе мнемонічні прийоми. Якщо цього не відбувається, тоді викладач пропонує їм певний метод;

2) нерідко для певних слів неможливо використовувати якісь мнемонічні прийоми. Для деяких слів непросто підібрати, наприклад, ключове слово. До того ж студенти відрізняються один від одного відповідно до їх здібностей. Для одних можуть бути більш ефективними прийоми образності, а для інших – словесні (вербальні). Для ефективного використання мнемонічних прийомів необхідне особливе поєднання процесів, а отже, викладачам слід використовувати різні способи одночасно;

3) застосування певних прийомів мнемоніки вимагає і певного рівня знань. Студентам з різним рівнем знань можуть бути потрібні і різні прийоми. Студентам з високим рівнем, наприклад, більше підходять вербальні, а не зорові методи;

4) студентів слід підтримувати у виборі своїх власних прийомів;

5) коли методи обрані, викладачеві слід пояснити і самі методи, і їх значення і ефективність.

Х. Шпербер, який розробляв проблему використання мнемотехніки в навчанні німецької мови як іноземної, встановив, що чим більше органів почуттів задіяно в процесі навчання, тим краще ми запам'ятовуємо інформацію [19]. Для запам'ятовування використовуються можливості мислення (особливо образного), уваги та уваги. Це означає, що ми повинні підключати логіку і фантазію, щоб зберегти в пам'яті інформацію.

Досліджень проблеми використання мнемонічних прийомів для запам'ятовування іноземної лексики було проведено не так багато. Проте встановлено, що їх використання істотно підвищує рівень збереження в пам'яті слів іноземної мови порівняно з іншими методами навчання.

Таким чином, можна зробити висновок, що у вітчизняній і зарубіжній методичній літературі однією з основних проблем на цей час є робота над лексикою. Недостатній словниковий запас викликає почуття невпевненості у студентів і небажання говорити іноземною мовою. Таким чином, одним з основних завдань на заняттях є розширення словникового запасу студентів. Щоб якось допомогти їм вирішити цю проблему, викладачі іноземної мови можуть спробувати використовувати мнемонічні прийоми, оскільки вони дуже корисні для поліпшення запам'ятовування і згадування необхідної для вивчення лексики, скільки мнемотехніка базується на візуалізації, фантазії, логіці, емоціях, трансформації, локалізації, асоціації, дозволяючи використовувати різні способи запам'ятовування мовного матеріалу: візуальний (з опорою на друкований текст), аудитивний (з опорою на лунаючий текст), мовленнєвий (повторюючи вголос), асоціативно-образний (з опорою на предмет або уявний образ предмета), комбінований (з опорою на текст, малюнок і фонограму), ритмічний (з музикою, жестами, рухами тощо), емоційний (голосно і тихо, весело і сумно тощо). Звичайно, мнемонічні прийоми не можуть замінити існуючі підходи до навчання іноземної лексики, але вони мають виконувати допоміжну функцію на занятті. Експерименти з використання мнемонічних прийомів у навчанні іноземних слів показують їх корисність. Однак вивчення нових слів ізольовано – справа марна. Отже, використовувати такі прийоми краще в процесі контекстуального вивчення лексики, а їх вибір залежить, перш за все, від рівня знань, наявних у студентів.

Список використаної літератури

1. Баддлі А. Память / А. Баддлі, М. Айзенк, М. Андерсон. – СПб.: Питер, 2011. – 560 с.
2. Васильева Е.Е. Суперпамять для всех / Е.Е. Васильева, В.Ю. Васильев. – М.: Апрель; Хранитель, 2006. – 223 с.
3. Выготский Л.С. Память и ее развитие в детском возрасте / Л.С. Выготский // Собрание сочинений: в 6 т. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2. – С. 381–395.
4. Гарибян С.А. Активизация мышления, развитие памяти / С.А. Гарибян. – Ереван: Изд-во ЦК КП Армении, 1989. – 54 с.
5. Жизневская Л.В. Лексикология современного английского языка / Л.В. Жизневская. – Новополюцк: ПГУ, 2008. – 139 с.
6. Занков Л.В. Память / Л.В. Занков. – М.: Учпедгиз, 1949. – 167 с.
7. Зиганов М.А. Мнемотехника / М.А. Зиганов, В.А. Козаренко. – М.: Образование, 2000. – 300 с.
8. Зинченко П.И. Непроизвольное запоминание / П.И. Зинченко – М.: МГУ, 1981. – 310 с.
9. Козаренко В.А. Учебник мнемотехники. Система запоминания «Джордано» / В.А. Козаренко. – М.: Самиздат, 2007. – 350 с.
10. Колкова М.К. Обучение иностранным языкам / М.К. Колкова. – СПб.: Каро, 2003. – 310 с.
11. Лапп Д. Улучшаем память – в любом возрасте / Д. Лапп. – М.: Мир, 1993. – 240 с.
12. Лурия А.Р. Маленькая книжка о большой памяти / А.Р. Лурия. – М.: ЕЙДОС, 1994. – 102 с.
13. Матюгин И.Ю. Школа ейдетики. Зрительная, тактильная, обонятельная память / И.Ю. Матюгин. – М.: ЕЙДОС, 1994. – 480 с.
14. Солсо Р.Л. Когнитивная психология / Р.Л. Солсо. – М.: Тривола; Либерия, 2002. – 600 с.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2015. – 718 с.
16. Baddeley A.D. Essentials of Human Memory / A.D. Baddeley. – Hove, East Sussex: Psychology Press, 1999. – 368 p.

17. Carney R.N. Mnemonic Instruction with a Focus on Transfer / R.N. Carney // Journal of Educational Psychology. – 2000. – Vol. 92. – Issue 4. – P. 783–790.
18. Oxford R.L. Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know / R.L. Oxford. – N.-Y.: Newbury House, 1990. – 342 p.
19. Sperber H.G. Mnemotechniken im Fremdsprachenerwerb mit Schwerpunkt «Deutsch als Fremdsprache» / H.G. Sperber. – München: Iudicium, 1989. – 344 S.
20. Thompson I. Memory in Language Learning / I. Thompson // Learner Strategies in Language Learning / ed. by A. Wenden, J. Rubin. Englewood Cliffs. – N.-Y.: Prentice-Hall, 1987. – P. 43–56.

PECULIARITIES OF MNEMOTECHNICS USE WHILE LEXICAL MATERIAL STUDYING IN GERMAN LESSONS

Nataliia V. Rybalka, Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine)

E-mail: rybalka_n@donnuet.edu.ua

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-31

Key words: *mnemotechnics, mnemonics, mnemonic memorization techniques, lexical information.*

This article analyzes mnemotechnics as a reliable mechanism for memorizing accurate information and language learning in general.

The scientific basis of this technique revolves around neurobiology and its impact on learning. The researchers have found out that the more connections and associations can be established between new information and information that already exists in the brain, the higher the brain's ability to remember this new information.

Mnemonics allows you to remember complex words or phrases better and contributes to the quality of the material to be studied. This is especially useful for people who may have difficulty remembering information.

It is established that memory is a system that operates according to certain laws and rules. In this case, the brain does not remember the images that arise in the head, and the connections between several images. The generation process is carried out on fixed connections in the presence of appropriate incentives. Depending on the stimulus, either it is a place, a word, a picture or even a letter, there are appropriate methods of mnemotechnics: linguistic method; spatial method; visual method; verbal method and the method of physical reactions.

Modern research on memory has clearly shown that mnemonics can be a powerful tool in the study of certain data, such as memorizing a list of specific objects.

Mnemotechnics includes many forms that can be used effectively in a variety of subjects and with students of different abilities.

It is emphasized that the use of mnemotechnics is necessary, because first of all the theory of mnemonics is implemented in practice and allows you to see a positive result; secondly, the use of mnemotechnics is appropriate in terms of psychological, age, subject-methodological features of students; thirdly, most often mnemonic material finds a response in students' feedback, promotes the development of their interest in a foreign language studying, activation of thinking, improving performance; fourth, mnemonic material helps save time when learning new words or complex grammatical constructions. The use of mnemotechnics significantly increases the level of storage in memory of learned information in comparison with other teaching methods.

Experiments on the use of mnemonic techniques in teaching foreign words show their usefulness. However, learning new words in isolation is useless. Therefore, it is better to use such techniques in the process of contextual study of vocabulary, and their choice depends primarily on the level of knowledge of the students.

References

1. Baddeley, A., Eysenck, M.W., Anderson, M.C. *Pamjat'* [Memory]. Saint Petersburg, Piter Publ., 2011, 560 p.
2. Vasilyeva, E.E., Vasilyev, V.Yu. *Superpamjat' dlja vseh* [Super memory for everyone]. Moscow, Aprel, Hranitel Publ., 2006, 223 p.
3. Vygotsky, L.S. *Pamjat i ee razvitie v detskom vozraste* [Memory and its development in childhood]. Vygotsky, L.S. *Sobraniye sochineniy: v 6 tomah* [Collected works: in 6 volumes]. Moscow, Pedagogika Publ., 1982, vol. 2, pp. 381-395.

4. Garibyan, S.A. *Aktivizacija myshlenija, razvitie pamjati* [Activation of thinking, development of memory]. Erevan, Izdatelstvo CK KP Armenii Publ., 1989, 54 p.
5. Zhiznevskaya, L.V. *Leksikologija sovremennogo anglijskogo jazyka* [Lexicology of Modern English]. Novopolock, PGU Publ., 2008, 139 p.
6. Zankov, L.V. *Pamjat'* [Memory]. Moscow, Uchpedgiz Publ., 1949, 167 p.
7. Ziganov, M.A., Kozarenko, V.A. *Mnemotehnika* [Mnemonics]. Moscow, Obrazovanie Publ., 2000, 300 p.
8. Zinchenko, P.I. *Neproizvol'noe zapominanie* [Involuntary memorization]. Moscow, MSU Publ., 1981, 310 p.
9. Kozarenko, V.A. *Uchebnik mnemotehniki. Sistema zapominanija «Dzhordano»* [Textbook of mnemonics. Memorization system of "Giordano"]. Moscow, Samizdat Publ., 2007, 350 p.
10. Kolkova, M.K. *Obuchenie inostrannym jazykam* [Learning foreign languages]. Saint Petersburg, Karo Publ., 2003, 310 p.
11. Lapp, D. *Uluchshaem pamjat' - v ljubom vozraste* [Improving memory - at any age]. Moscow, Mir Publ., 1993, 240 p.
12. Luriya, A.R. *Malen'kaja knizhka o bol'shoj pamjati* [A little book about big memory]. Moscow, EJDOS Publ., 1994, 102 p.
13. Matiugin, I.Yu. *Shkola ejdetiki. Zritel'naja, taktil'naja, obonjatel'naja pamjat'* [School of eidetic. Visual, tactile, olfactory memory]. Moscow, EJDOS Publ., 1994, 480 p.
14. Solso, R.L. *Kognitivnaja psihologija* [Cognitive Psychology]. Moscow, Trivola & Liberija Publ., 2002, 600 p.
15. Rubinshtein, S.L. *Osnovy obshhej psihologii* [Fundamentals of General Psychology]. Saint Petersburg, Piter Publ., 2015, 718 p.
16. Baddeley, A.D. *Essentials of Human Memory*. Hove, East Sussex, Psychology Press, 1999, 368 p.
17. Carney, R.N. Mnemonic Instruction with a Focus on Transfer. *Journal of Educational Psychology*, 2000, volume 92, issue 4, pp. 783-790.
18. Oxford, R.L. *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. New York, Newbury House, 1990, 342 p.
19. Sperber, H.G. *Mnemotechniken im Fremdsprachenerwerb mit Schwerpunkt "Deutsch als Fremdsprache"* [Mnemonics in foreign language learning with a focus on „German as a foreign Language“]. München, Iudicium, 1989, 344 p.
20. Thompson, I. Memory in Language Learning. Wenden, A., Rubin, J., Cliffs, E. (eds.) *Learner Strategies in Language Learning*. New York, Prentice-Hall Publ., 1987, pp. 43-56.

Одержано 30.08.2020.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

УДК 81'25

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-32

I.M. ANATAICHUK,

*Assistant professor of the foreign languages department,
Ukrainian State University of Chemical Technology (Dnipro)*

O.V. RUTZ,

*Assistant professor of the Centre of Pre-university training of foreign citizens,
Ukrainian State University of Chemical Technology (Dnipro)*

V.S. SAZONOVA,

*Assistant professor of the foreign languages department,
Ukrainian State University of Chemical Technology (Dnipro)*

ADVERTISEMENT AS A MEANS OF COMMUNICATION: THE CONTENT AND PECULIARITIES OF TRANSLATION

У сучасному світі досить помітним є вплив реклами на соціум. У сучасній науці активізуються лінгвістичні дослідження реклами як тексту, оскільки реклама є невід'ємною частиною сучасної культури. Відносно короткий текст реклами, що пропагує уявні та реальні соціальні цінності та спонукає до споживання тих чи тих товарів та послуг, є надзвичайно насиченим інформацією. Прагнення до інформативності і переконливості короткого рекламного повідомлення реалізується в прагматичності та стилістичності реклами, що здійснюється численними стилістичними прийомами, вибором лексики, що є адекватною цілям та прагматичним функціям реклами.

Під час перекладу рекламних текстів перекладач має брати до уваги цілу низку лінгвістичних та культурологічних особливостей: синтаксичних, семантичних, а також міжконтекстуальних.

Переклад рекламних слоганів – складний процес, який охоплює аналіз їх структурно-семантичних, лексичних та стилістичних складових. Відмінності в структурній будові англійської та української мов зумовлюють певні складнощі в процесі перекладу, які можуть спотворювати інформацію та впливати на її змістовність. Врахування цих особливостей та добір доцільних шляхів перекладу є запорукою гарного перекладу.

Переклад рекламного тексту, так само, як і будь-який професійний переклад, є досить складним процесом. Перекладач рекламного тексту має бути дуже уважним під час роботи, він має враховувати культурні особливості мови оригіналу та мови перекладу. Також мають бути враховані вікові особливості цільової аудиторії рекламного тексту. Різновиди перекладацьких трансформацій: транслітерація, дослівний переклад, калькування, непрямий переклад, адаптація, творчий переклад.

Зроблено висновок, що перекладач має у своєму розпорядженні досить велике розмаїття перекладацьких трансформацій. Питання вибору конкретного способу під час перекладу кожен перекладач вирішує залежно від тієї мети, яку переслідує певний рекламний текст. Важливо, щоб враження, яке переклад рекламного тексту справляє на споживача, було максимально подібним до ефекту на мові оригіналу.

Ключові слова: реклама, медіадискурс, цільова аудиторія, рекламний текст, перекладацька трансформація, дослівний переклад, транслітерація.

В современном мире достаточно заметно влияние рекламы на социум. В современной науке активизируются лингвистические исследования рекламы как текста, так как реклама является неотъемлемой частью современной культуры. Относительно короткий текст рекламы, который пропагандирует мнимые и реальные социальные ценности и побуждает к потреблению тех или иных това-

ров и услуг, чрезвычайно насыщен информацией. Стремление к информативности и убедительности короткого рекламного сообщения реализуется в прагматике и стилистике рекламы, осуществляется многочисленными стилистическими приемами, выбором лексики, соответствует целям и прагматичным функциям рекламы.

При переводе рекламных текстов переводчик должен принимать во внимание целый ряд лингвистических и культурологических особенностей: синтаксических, семантических, а также межконтекстуальных.

Перевод рекламных слоганов – сложный процесс, который охватывает анализ их структурно-семантических, лексических и стилистических компонентов. Различия в структурном строении английского и украинского языков обуславливают определенные сложности в процессе перевода, которые могут исказить информацию и влиять на ее содержательность. Учет этих особенностей и отбор целесообразных трансформаций является залогом хорошего перевода.

Перевод рекламного текста, так же, как и любой профессиональный перевод, является достаточно сложным процессом. Переводчик рекламного текста должен быть очень внимательным во время работы, он должен учитывать культурные особенности языка оригинала и языка перевода. Также должны быть учтены возрастные особенности целевой аудитории рекламного текста. Разновидности переводческих трансформаций: транслитерация, дословный перевод, калькирование, косвенный перевод, адаптация, творческий перевод.

Сделан вывод, что переводчик располагает достаточно большим разнообразием переводческих трансформаций. Выбор конкретного способа при переводе каждый делает в зависимости от той цели, которую преследует определенный рекламный текст. Важно, чтобы впечатление, которое перевод рекламного текста производит на потребителя, имело такой же эффект, как и рекламное сообщение на языке оригинала.

Ключевые слова: реклама, медиадискурс, целевая аудитория, рекламный текст, переводческая трансформация, дословный перевод, транслитерация.

In today's world, the impact of advertising on society is quite noticeable. Advertising penetrates into all areas of our daily lives. We can find advertising texts everywhere: on television, in electronic and printed media, on the streets, in the subway and other forms of public transport, in shops, in the entrances of our own homes, and so on.

In our time, advertising has become incredibly widespread, the reason for such rapid development was the development of advertising on the Internet. Under such conditions, it is quite natural that the phenomenon of advertising and, in fact, the advertising text has attracted the attention of many linguists. Advertising is increasingly perceived as a kind of media, because the ultimate goal of advertising is to increase the interest in a product or service in as many people as possible.

The section of linguistics that studies advertising is called media linguistics, and, in fact, the advertising text is considered one of the types of media text, along with news, information analytics and journalism.

The purpose of the article is to establish the patterns and features of the creation of the outer verbal shell of the advertising text in order to determine the mechanism of influence of the encoded message on the recipient. Our study involves consideration of English-language advertising and the peculiarities of its translation into Ukrainian.

Many scientists have studied the problems of advertising research. Among them are the works of K. Beauvais [1], T. Dobrosklonskaya [2], H. Kaftandzhiev [3] and others. Advertising text as a subject of linguistic research is the object of analysis of many foreign and national linguists, among them are O. Zelinska [4], N. Kovalenko [5], O. Medvedeva [6], A. Crompton [7], B. McQuarrie [8], Y. Zhao [9], Ju.W.P. Kong [10], M. Sidiropoulou [11], Y. Cui [12] and many others.

In order to understand the impact of advertising tests on modern society, we need to refer to the term "advertising". It should also be considered several definitions of this term. The verb "advertise" comes from the Latin "advertere", which literally means "return".

The Academic Dictionary of the Ukrainian Language in 11 volumes gives the following definition of the word "advertising":

Advertising (French, from Latin exclaim, call) is 1. Encouraging notification. 2. Poster, advertisements used as a means of attracting the attention of buyers, consumers, viewers, customers, etc [13].

Another definition of advertising is given in their study by S. Moriarty and W. Wells: "Advertising is one of the areas of language use, where it serves primarily as a tool of persuasive com-

munication, the purpose of which is to encourage the listeners to modify their behavior, in this case it is consumer behavior” [14, p. 26].

Advertising is a means of intercultural communication through the increasingly rapid import of goods to consumer countries. When importing goods into the country, the company or corporation also imports advertising, which will allow the company-supplier of goods to declare their product on the market, as well as encourage people to purchase the product or service.

In terms of marketing, advertising is any form of impersonal presentation and promotion of ideas, goods or services, which is paid directly by the customer. In other words, advertising is the dissemination of information about goods and services in order to accelerate their sale, increase contact between buyer and goods, promotion of goods and services, as well as information about ways to buy them. Advertising is a tool that promotes the buyer’s interest and desire to buy this product.

According to the Law of Ukraine on Advertising, advertising is information about a person or product, disseminated in any form and in any way, and is designed to form or maintain consumer awareness of a particular group of goods or services and arouse their interest in the advertised product [15]. To convey the necessary information to the consumer, advertisers use certain means, called advertising.

Advertising is an impersonal transfer of information, usually paid and is such that it has the character of a belief in products, services or ideas known to advertisers by various means.

Particular attention is paid to the definition of the term “advertising slogan”, because it is somewhat different from the general phenomenon of advertising. Therefore, “advertising slogan” or “advertising motto” is defined by a concise phrase that catches the eye, is also well-remembered and expresses the essence of the advertising message.

The mechanism of advertising influence, embodied in the AIDA advertising formula, consists of four elements: Attention; Interest; Desire (desire to own the goods); Action. We should note that this formula has now been transformed into an ad text structure: headline, body, slogan, and feedback.

Furthermore, you can talk about the complexity of the concept of advertising text. After all, promotional text can be considered as advertising only on condition of the unity of its audiovisual and verbal-graphic embodiment. It is also important to ensure that the ad text is appropriately received by the target audience of the particular advertisement. However, verbal means are those which influence the most strongly.

Speaking of methods of linguistic manipulation, we point that they include the variability and creativity of the text, as well as rhetorical figures, tropes, imagery, comparison, besides, we can mention here manipulation at different levels of language: morphological, graphic, syntactic, lexical and phonetic ones. The main goal is to achieve greater expressiveness and conviction. Therefore, we can conclude that advertising is a product of advertising activity, whose pragmatic orientation is the need to induce the addressee to take certain actions: purchase of goods, ordering some services. The effectiveness of an advertising campaign depends on the verbal means of influencing consumer motives.

It should be noted that when translating advertising texts, the translator must take into account a number of linguistic and cultural features: syntactic, semantic, as well as inter-contextual. Unfortunately, we notice that sometimes low-quality advertising is characterized by unnecessary linguistic approaches, meaningless text, or the inappropriate use of stylistic devices and techniques. At best, these inaccuracies and shortcomings complicate the understanding of the message, at worst, we can completely lose it. Everything in advertising must work in order to achieve its goals and meet the main purpose of the advertising text. You should treat advertising very carefully, attentively selecting each single word, abandoning what is on the surface, leaving commonplace words, commonly used templates, slogans and empty phrases aside. That is why a lot of attention is paid to the language palette of advertising text.

We can state that the main stylistic features of the English and the Ukrainian advertising texts are:

- concise, clear and accessible information;
- originality of expression;
- literacy and sophisticated style.

Artistic and stylistic language means found at different linguistic levels play an important role in creating effective advertising text. We believe that they create the advertising image of the product, correctly affecting the consumer's perception, opening certain sides of the advertised product and service, showing it in a winning light. These are the main goals of advertising. So, we took a closer look at the basic linguistic techniques that are met among advertising slogans most commonly. Our analysis was performed at phonetic, graphic, lexical, morphological and syntactic levels. This approach allows us to consider advertising as a linguistic phenomenon, which contains all the linguistic potential, creates the basis for its analysis in other aspects.

It should be noted that advertising text, which is essentially media text, like TV shows, magazines and newspapers, often also has visual and audio elements. Advertising text often consists of a set of extralingual components: sounds, graphics, images, targeted at a particular consumer. So, we can talk about the complexity of the concept of advertising text. After all, advertising text can be perceived as advertising only if the unity of its audiovisual and verbal-graphic embodiment. This is no less important in order for the advertising text to be adequately perceived by the target audience of a particular advertisement.

Linguists explain that advertising is communication based on a message sent from the sender to the recipient. The transmitted message is encoded and contains information that affects people – this information is hidden in the characters. The receiver must decode and understand the message. Therefore, given this, the recipient is the viewer, listener or reader, and the sender is the advertiser. Feedback is provided through the recipient's response to the message – he\her buys or does not buy the product.

We believe that advertising does not create new values, but uses existing ones in society. Advertising messages use a number of means of speech influence, aimed at revealing the potential of the word, the ability to provoke in the target audience the necessary reaction, which was laid by the advertiser.

As it was mentioned above, normal communication is the transfer of information from the speaker to the recipient, which is generally aimed at informing, and verbal manipulation is a hidden and unconscious impact on the recipient, which is achieved through the skillful use of language reserves.

In order to find out exactly how the mechanisms of language manipulation work in advertising texts, it is necessary to understand the features of these texts.

Thus, the structure of the English and the Ukrainian advertising texts has common and different features. These features are manifested at several language levels: lexical (use of proper names, place names, word-symbols, emotionally colored words); morphological level (use of personal and possessive pronouns, exclamations, interjections, numerals); syntactic level (use of appeals, imperative constructions and rhetorical questions to create the effect of conversation and dialogue between the advertising text and the target audience).

An important role in creating an effective advertising text is played by artistic and stylistic language tools found at different language levels. We believe that they create an advertising image of the product, correctly influence the consumer's perception, revealing certain aspects of the advertised product and service, showing it in a winning light. These are the main purposes of advertising.

Pragmatic analysis of advertising allows to establish a direct link between the language tools of different levels used in the advertising text to influence the potential consumer, and the action of the addressee in the direction of this influence, which either occurred as a purchase, use of the service, or did not the result of the impact on the recipient.

The pragmatic aspect of advertising research is interrelated with the cognitive aspect. While pragmatic analysis of advertising reveals the linguistic means of argumentation, techniques and tactics of persuasion, an understanding of cognitive mechanisms is necessary to understand the decision-making process. The message can be encoded by many alternative but functionally equivalent codes. The recipient must select in the decoding process one of the possible values required for correct decoding. The choice of means of text construction is made taking into account the conceptual system of the addressee, his model of the world. The sender, creating a message and choosing the code, is guided primarily by pragmatic tasks and ideas about how to build advertising text. The reader can obtain information through certain tokens, through the

grammatical structure of expression and non-linguistic techniques with the help of knowledge and skills stored in memory. Understanding the encoding / decoding algorithm is largely based on the background knowledge of the creator of the text and the reader, depending on the language competence of the recipient. The main condition for adequate meaningful perception of textual information in communication processes is the activation of cognitive structures of the perceived text.

Next, we looked in more detail at the basic linguistic techniques that are most common in advertising slogans. Our analysis was performed at the phonetic, graphic, morphological, lexical and syntactic language levels. This approach allows us to consider advertising as a linguistic phenomenon that contains all the linguistic potential, creates a basis for its analysis in other aspects.

After considering the practical material containing a number of advertising slogans of different products, we can say that the most frequent group are advertising slogans, in which there is alliteration. It is well known that alliteration in advertising is used to quickly and efficiently memorize information. In other words, alliteration is a special technique of language play that allows you to create an additional melodic effect in a phrase. Most often it is a repetition of consonants at the beginning of rhythmic groups. Like most phonetic means of expression, alliteration has no lexical meaning, but with its help the advertising slogan becomes rhythmic, it contributes to the rapid perception of advertising.

In English there are 20 consonant sounds, but those spoken with complete cessation of air flow (p, b, m, n, t, d, k, g) are used when using alliteration more often than others.

Alliteration has become widespread in the English-language and Ukrainian-language commercial advertising slogans. Thus, J. Retsker notes that in the translation of alliteration in advertising tests should retain its expressive meaning, functional and stylistic meaning in this case is not required [35, p. 77]. When translating such advertisements, we tried to preserve the stylistic color, achieving a similar effect, using the stylistic technique of alliteration. The results are presented with the following examples:

“Right audience, right story, real time.” (Microsoft) – «Правильна публіка, правдива історія, прямо зараз»

In the given advertising slogan there is an alliteration of a sound / r / that is one of ways of language manipulation in the course of advertising of the goods. This expression gives the public a sense of reliability, the correctness of their choice, gives the impression that these products are created just for you. When translating, we allite the sound / p / and, in our opinion, this is also a good advertising move, because such a slogan also attracts the attention and catches the eye of computer users.

“Better built. Better backed.” (Mitsubishi) – «Краще сконструйований. Краще укомплектований»

The given example of motor advertising of the Mitsubishi company assures us of advantages of use of cars of this brand. We immediately notice the alliteration of the sound / b / and the lexical repetition of the word “better”, which allegedly is one hundred percent confirmation of the advertising slogan. We have also tried to maintain such an alliteration of the sound / b /, although we cannot say that the proposed translation sounds just as realistic and convincing.

“Sit or Stand. Don’t be a maybe. Be Marlboro” (Marlboro) – «Сиди чи стій. Не будь будь-ким. Будь Мальборо». We noticed that this example contains an alliteration of the sound / s / i / b /, although they are not very expressive. We consider the translation of this slogan successful, because we managed to convey the alliteration of the sounds / s / and / b /, which enhances the memorization effect in the Ukrainian-speaking audience.

“No introduction necessary.” (Carlsberg) – «Немає ніякої необхідності в представленні». Another example of alliteration, this time the sound / n /. Quite a confident statement that indicates that the product should not be presented, it has long been widely known to the public. In this case, saving alliteration during translation was completely successful.

We see a similar alliteration in the following example: *“Let the train take the strain” – «Нехай все навантаження не знайде тебе на потязі» (British Railways)*, where travelers are advised to prefer the train, because rail transport is cheaper and more reliable. Alliteration / t / during translation was transformed into alliteration of sound / n /.

The advertising slogan of the Jaguar brand appeals to the main qualities that a good car owner should have: *Don't dream it. Drive it!* – «Досить мріяти. Мчись за кермом» (Jaguar). A solid consonant / d / that repeats reinforces the utterance, makes it harder, more resolute and strong. The translation alliterates the sound / m /.

An example such as *"Push the button"* – «Просто запости» illustrates how the Blogger online campaign uses the similarity of the words push and publishing in its advertising, repeating the sounds / p / i / j /. This technique allows the user to make sure that the blog is accessible and easy to use – just one click, and your opinion is already published on the website. During the translation, the sound / n / is alliterated, which is also surprisingly short and simple. It seems to us that such a slogan is easy to remember and will remain in the memory of users for a long time.

"Big. Beefy. Bliss. (McDonald's)" – «Великий. М'ясний. Насолода»

In the English version of advertising, the slogan sounds melodic, bright, alliterating the consonant / b /, which creates an additional persuasive effect during perception. After reading this message, you immediately want to try this delicious burger. However, despite the fact that we failed to preserve alliteration when translating this slogan, we believe that our version sounds no less tempting and appetizing. This slogan will not leave any of the hungry visitors of the restaurant indifferent.

Summing up, we note that alliteration is the most common type of sound repetition, which is explained by the dominant position of consonants in the language system. In English, consonant sounds play the role of semantic recognition. Therefore, this technique is extremely effective.

Another frequency group consists of advertising slogans, in which there is an assonance. The use of assonance is typical for advertising slogans, because it helps to influence the consumer through the repetition of vowel sounds. Among the slogans were identified as having the sound assonance / a /:

"Born under a lucky star" (Heineken) – «Народжений під щасливою зіркою». This slogan sounds melodic, you immediately begin to trust the advertised product. In this example, the sound / a / was transmitted in the Ukrainian version with the corresponding sound / a /.

"Watch out. Love is in the air". (Heineken) – «Дивись! Любов в повітрі».

It is very difficult to maintain assonance during translation, so advertisers focus on other stylistic devices.

"Breed to chase down your taste buds" (Flying dogs) «Зроблений, щоб розшукати ваші смакові рецептори». There is an assonance of the sound / ei /, which is simply not present in the Ukrainian language, so when translating the correct lexical selection of equivalent and emotionally colored words seems to us in this case more relevant.

The phenomenon of repetition of vowels at the end of the advertising slogan can be presented in the following examples: *"A pair of jeans that actually fit? Believe it!"* – «Пара джинсів, що дійсно гарно сидять? Повір в це!» (Jeans boutique); *"APPLE – The new iMac. Faster. Bigger. Brighter"* – «Новий iMac. Швидший. Більший. Яскравіший»; *"Travel well"* – «Подорожуй гарно» (Lincoln).

The use of such a phonetic technique as apokopy is surprisingly rare in advertising. This technique is based on removing one or more sounds at the end of a word, preferably the final unstressed vowel or silent consonant. Thus, the apokopy is also the absence of the final consonant "g" in the suffix "ING", which is denoted by an apostrophe instead. In the process of translation, in our opinion, such an effect is impossible to maintain.

Let's analyze the following examples:

"I'm lovin' it" – «Я це люблю!» (McDonalds);

"It's finger lickin' good" – «Пальчики облизеш» (Kentucky Fried Chicken);

"Fresher tastin'" – «Смак свіжості» (Belair cigarettes);

"The best-lookin' cookin' in town" – «Найсмачніше печиво в місті» (ресторан Armour&Co).

These advertising slogans are interesting in that the removal of the final consonant "g" indicates a youth orientation that seeks conciseness in both written and oral language.

Simultaneously with apokopy, language compression can be distinguished. Compression is defined as a simplification due to the laws of language economy and the requirements of the

genre in the process of processing or generating a text. This is due to the increase in the informativeness of language units and the reduction of those units that can be restored from the non-verbal part of the text without changing its information side compared to the original text or a neutral stylistic norm.

More interesting is the rhyme. A rhyme is a consonance of two syllables at the end of a verse or line, including a grammatical rhyme that uses the same suffixes and inflections. In our opinion, when considering advertising, it would be better to talk about "rhyming", ie the techniques of word play that underlie any rhyme. Yes, it is one of the most effective means of memorization, an important link in the mechanism of advertising communication in the format of "perception – memorization – involvement".

This technique helps the slogans to be better stored in the memory of consumers. Because of this, the product is better recognized in the product market. However, the translator faces the difficult task of translating the slogan-rhyme from one language to another, while preserving all the lexical and semantic features of the original and the main content. To do this, advertisers usually create a new rhyming test, keeping the content and style:

"Be a woman for a cause not for applause" (Baileys) – «Будь жінкою для підстави, а не для створення вистави»;

"Fast food, fast good" (Smile Fast Food) – «Стане швидко тобі good, якщо зайдеш у Fast Food»;

"Because you are confident. Any day, anyway" (Mary Kay) – «Тому що ти впевнена щодня, як навчала тебе няня»;

"Once you go Mac. You'll never go back" (Mac) – «Спробувавши Mac, назад вже ніяк».

"Everything you want from a store, and a little bit more" (супермаркету Safeway) – «Тільки дикі бедуїни не ходять в наші магазини»;

"If you want to get ahead, get a hat" (виробники капелюхів Hat Council) – «Щоб не мерзли твої вуха, то придбай в нас капелюха»;

"In rhyme with time" (годинник Kingston Watch Co.) – «Весь час – для нас».

Working with such slogans is not easy for a translator, but it is very interesting, because you need to show your creative approach and creativity. Very often it is almost impossible to convey a phonetic game due to the inconsistency of the name of the product and the created effect on the recipient.

For example: *"Nothing fits like a Ritz"* – «Ніщо не смакує краще, ніж Ritz» (крекери Ritz Crackers); *"Beanz Meanz Hein"* – «Якщо квасоля, то Heinz» (консервована квасоля Heinz Baked Beans). In the above slogans we observe a conscious violation of the form of words, which aims to form a rhyming phrase.

Another stylistic effect, which is achieved through the involvement of phonetic means of speech in combination with their lexical component, is the consonance of the pronunciation of the manufacturer's name with the text message, which can be interpreted differently due to this effect. This tool is also called a word game. Example:

WhoNu Cookies: *"Who knew delicious could be so nutritious?"* – «Хто ж знав, що смаченьке може бути таким поживним?». The name of the company Hun is consonant with the pronunciation of the first two words in the slogan, so if you hear it, you can translate it differently: «Хуну – смачне може бути ще й поживним». Also in this slogan a rhyme is created through the use of assonance.

AMD: *"Inspire me. Surprise me. AMD me"* – «Надихай мене! Здивуй мене! AMD мене!». AMD abbreviation is very consonant with the word "aimed". So, the last part can be translated as "Aim me" or "Give me a goal".

The translator, in order to convey the linguistic basis and function of the means of expression, mostly uses equivalents and variable relations. Sometimes it is impossible to find or find a successful equivalent in the system of another language. Then the translator uses various transformations (concretization and differentiation), generalization of meanings or integral transformation.

After analyzing examples of advertising slogans with phonetic stylistic figures, we can draw the following conclusions:

– successful combination of phonetic means of speech, the use of rhyme allows you to easily attract the attention of consumers to the advertised object, to put it in the memory of consumers;

– slogans with phonetic stylistic means are best suited for audio advertising, because it is in the scale that the effect that the advertisers tried to achieve is created;

– in the process of translating advertising slogans of this type it is very difficult, and sometimes even impossible to maintain equivalence and preserve their effect, so the translator has to choose: either completely change the text of the message and preserve the stylistic effect, or lose it during literal translation. Both options are very risky, because the combination of the content of the advertising slogan and stylistic means allows you to maximize the impact on the consumer.

It should be noted that the most actively perceived by the recipients is the sound image of the advertising text, because it is the key to the success of the advertising process, it is what attracts the attention of potential customers from the first heard sounds. After analyzing the advertising slogans for the presence of phonetic means of expression at phonetic level, we have found that the slogans mostly have such means of expression as alliteration (*"Right audience, right story, real time."* (Microsoft) – «Правильна публіка, правдива історія, прямо зараз»), assonance (*"Born under a lucky star"* (Heineken) – «Народжений під щасливою зіркою»), **phonetic compression** (*"Betcha can't eat just one"* (чипси Lay's Potato chips) – «Закладаю, що на одній не зупинишся»), **arose** (*"I'm lovin' it"* – «Я це люблю!»), **rhyme** (*"Fast food, fast good"* (Smile Fast Food) – «Стане швидко тобі good, якщо зайдеш у Fast Food»), **pun** (*"Get N or get out"* – «Візьми N або йди геть») **та онотатору** (*"Plop, Plop, Fizz, Fizz, oh what relief it is!"* (Alka-Seltzer) – «Бульк, Бульк, Пшш, Пшш, яке полегшення!»).

Having analyzed examples of advertising slogans with phonetic stylistic figures, we can draw the following conclusions:

– a good combination of phonetic means of speech and the use of rhyme makes it easy to attract the attention of consumers to the advertised object, to put it in the memory of consumers;

– phonetic style slogans are best suited for audio ads, because it is the soundtrack that creates the effect that advertisers sought to achieve;

– translating advertising slogans of this kind is very difficult, and sometimes it is not even possible to maintain equivalence and retain their effect, so the translator must choose to either completely change the text of the message and preserve the stylistic effect or lose it during literal translation. Both options are very risky because it is the combination of the content of the advertising slogan and stylistic means that can maximize the impact on the consumer.

It should be stated that advertising also affects the consumer significantly through visual and graphic means at graphical level. In this case, it is important not only what is written, but also how, for example, what type of font the advertisers used, the color and size of the label where the text is located is also important. In order to highlight important information in the text, some words in English language advertising start with a capital letter or they can use a different font. The graphic play is available in the following forms and examples: change in the number of letters (*"Bacon goooood, cheese goooood!"* (Wenny's) – «Бекон **гaaaarний, сир гaaaarний!**»), **misspelling and usage of shortened forms** (*"Hot'n juicy"* (Wenny's) – «Гострий & соковитий»), **applying of capital letters only while writing** (*"WASSSSUP?"* (Budweiser) – «Як СССРАВИ?»), **writing words through a hyphen** (*"It S-T-R-E-T-C-H-E-S and springs back"* (watch bands Speidel Corp.) – «Він р-о-з-т-я-з-у-є-т-ь-с-я і повертається до форми»).

So, we have noticed that the change in font and the "row tightness" show a change in intonation and logical emphasis, that is, they carry out the functions of transmitting emotional state. Defixation (with doubling / tripling of certain graphs) is mainly used to depict strong excitement, italics indicate the intensification and / or transfer of the phrase emphasis on the word being emitted. There is no semantic difference between these means: the stylistic technique is that the spelling presentation of a particular unit of expression or text is somehow different from the graphical presentation of the whole text. Graphic techniques of the linguistic play allow to increase the capacity of the advertising slogan without increasing the slogan itself. But during translation, unfortunately, it is difficult to repeat some of these techniques and maintain a stylistic effect.

At the morphological level, because of the typological features of the English language, we can observe relatively few cases of use of linguistic techniques using the possibilities of mor-

phemes and their modifications have been identified. The system of expressive means in the field of morphology in English is rather poor, which is caused, above all, by its predominantly analytical system. However, the poverty of the system of expressive means at the morphological level is offset by the possibility of widespread use of stylistic techniques, which are understood as the intentional shift with the formed distribution of language units.

Examples: *"The coffee-er coffee"* – «Кавовіша кавва» (реклама продукту *"Savarin Coffee"*), *"The Orangemostest Drink In The World!"* – «Най-Най- Апельсиновіший Напій у Свімі» (Напій orange drink Fanta), *"1 makes hamburgers taste like steakburgers"* – «1 гамбургери на смак як стейкбургери» (A1 Steak Sauce).

Morphemic stylistic tools – serve to convey additional information (logical, emotional, expressive) using suffixes or prefixes with a pronounced logical meaning.

Lexical level and its linguistic means are the most common type of stylistic play in English advertising. After investigation of great number of advertising texts we noticed the use of allusion (*"iThink, Therefore iMac."* – «Я думаю, значить я iMac» (Apple)), metaphors (*"The architects of time"* – «Творці часу» (Longings), metonymy (*"There's a smile in every Hershey Bar."* – «В кожній плитці шоколаду Hershey Bar – по посмішці» (Hershey's Chocolate Candy Bars), pun (*"For mash get Smash."* – «Щоб отримати пюре – розтовчи»), zeugma (*"Grate it, grill it, spear it, stuff it, bake it, break it, toast it, roast it, post it."* – «Можете натерти його, підсмажити його на грилі, підчепити його виделкою, фарширувати ним, запекти його, відламати його, підрум'янити його, розплавити його на сковороді, відправити його в піч, відправити його» (sup Брі), comparisons (*"Rough and tough. Like barbed wire and whiskey"* – «Жорсткий та міцний, як колючий дріт і віскі» (Toyota Trucks), personification (Toyota: *"The car that reads the road"* – «Машина, яка зчитує дорогу»), hyperbola (Toyota: *"Unending miles of envy"* – «Нескінченні милі заздощів»), parceling (*"L'Oreal. Because you worth it!"* – «L'Oreal. Тому що ти цього варта!») and other approaches in the selected number of slogans.

Syntactic stylistic devices and tropes – usage of the structural elements of a sentence to create a stylistic effect. Often combined with other stylistic devices. The most common in advertising slogans is the use of different repetitions (Wenny's: *"Double beef, double cheese, doubly amazing"* – «Подвійна котлета, подвійний сир, подвійна насолода»), change of word order – inversion (Coca Cola: *"One thing the world will always share... A taste for the best. Coke is it!"* – «Напій, який розділяє увесь світ. Смак для найкращих. Це є Кола!»), parallel constructions (LG: *"I work in 3D, I play in 3D, I live in 3D."* – «Я працюю в 3D, я граю в 3D, я живу в 3D»), separating part of the text with punctuation, deliberate omission of connectors, etc.

At the syntactic level, the effect is achieved through the use of different types of sentences, including interrogative or imperative for the purpose of expression, the structure of complex, the main members of the sentence – monosyllabic, in the absence of the necessary members of the sentence – contextually incomplete.

Advertising text should affect the individual's mind, persistently urging them to make a purchase, attend a show or event, or order a service. The linguistic tools and techniques that we have examined in our work indicate the effectiveness of language manipulation in the creation of advertising texts.

Therefore, we can conclude that advertising slogans are a treasure trove of various stylistic tools that are used at all levels of their structure to create certain stylistic effects and stimulate sales of products. Translation of advertising slogans is a complex process that involves analyzing their structural-semantic, lexical and stylistic components. Differences in the structural structure of English and Ukrainian cause some difficulties in the translation process, which can distort information and affect its content. Taking these features into consideration and choosing the right translation methods are the key to a good translation.

Translating advertising text, just like any professional translation, is a complex process. The translator of the advertising text should be very careful when working, they should take into account the cultural features of the original language and the language of translation. Also, the age of the target audience of the ad text should be considered. We can distinguish the following types of translation transformations:

1. Transliteration and transcription (англ. *Siemens* – укр. *Сіменс*).
2. Word by word (direct) translation (англ. *Microsoft. Where do you want to go today? – укр. Майкрософт. Куди ви хочете піти сьогодні?*).
3. Calque (англ. *I'm lovin' it (McDonald's)* – укр. *Ось що я люблю (МакДональдз)*).
4. (Indirect translation) (англ. *A taste of paradise (Bounty)* – укр. *Райська насолода (Баунті)*).
5. Adaptation (*Carlsberg: "Carlsberg – probably the best lager in the world" українською звучить так: «Carlsberg – мабуть, найкраще пиво в світі»*).
6. Artistic translation: (англ. *Have a Pepsi day (Pepsi)* – укр. *Пепсячного дня! (Пепсі)*).

Therefore, after the analysis of the abovementioned methods of translating English advertising texts, we can conclude that the translator has a large variety of translation transformations. The choice of a particular method during translation is decided by each translator depending on the purpose pursued by the particular advertising text. It is important that the impression that the translation of advertising text produces on the consumer is as similar as possible to the effect in the original language.

Bibliography

1. Бове К.Л. Современная реклама / К.Л. Бове, У.Ф. Арнс. – Тольятти: ИД «Довгань», 1995. – 704 с.
2. Добросклонская Т.Г. Вопросы изучения медиа текстов / Т.Г. Добросклонская. – М.: Международные отношения, 2000. – 430 с.
3. Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы / Х. Кафтанджиев. – М.: Смысл, 1995. – 128 с.
4. Зелінська О.І. Лінгвальна характеристика українського рекламного тексту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О.І. Зелінська. – Харків, 2002. – 17 с.
5. Коваленко Н.Л. Лінгвістична означеність слогана в структурі рекламного тексту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н.Л. Коваленко. – Дніпропетровськ, 2006. – 17 с.
6. Медведева О.В. Рекламная коммуникация / О.В. Медведева. – М.: Наука, 2003. – 218 с.
7. Crompton A. Strategic Copywriting: How to Create Effective Advertising / Crompton A. – New York: Random House Business Books, 1999. – 164 p.
8. McQuarrie Barbara J. Phillips. Go figure! New directions in advertising rhetoric / McQuarrie Barbara J. Phillips. – Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 2008. – 874 p.
9. Cui Y. Mediation of Cultural Images in Translation of Advertisements: Alterations and Cultural Presuppositions / Y. Cui, Y. Zhao // *Media and Translation: an Interdisciplinary Approach*. – New York: Bloomsbury Publ. Inc., 2014. – P. 315–335.
10. Kong Ju.W.P. How to Make Students Culturally Aware: The Case of Advertisement Translation / Ju.W.P. Kong // *Perspectives: Studies in Translatology*. – 2012. – Vol. 20. – No. 2. – P. 219–229. DOI: 10.1080/0907676X.2011.590592.
11. Sidiropoulou M. Cultural Encounters in Advertisement Translation / M. Sidiropoulou // *Journal of Modern Greek Studies*. – 2008. – Vol. 26. – No. 2. – P. 337–362
12. Cui Y. "Rewriting" in Advertisement Translation - Analysis from the Perspective of Pre-supposition / Y. Cui // *Perspectives: Studies in Translatology*. – 2008. – Vol. 16. – No. 1–2. – P. 21–38.
13. Академічний тлумачний словник української мови онлайн [Електронний ресурс] / за ред. І. Білодіда. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/> (останнє звернення 16.10.2020).
14. Moriarty S. Advertising: Principles & Practice / S. Moriarty, W. Wells, M. Nancy. – Upper Saddle River, N. J.: Pearson/Prentice Hall, 2009. – 274 p.
15. Закон України про рекламу [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996, – № 39. – ст. 181. Зі змінами ВВР від 04.06.2009. – № 44. – 655 с. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80> (останнє звернення 16.10.2020)

ADVERTISEMENT AS A MEANS OF COMMUNICATION: THE CONTENT AND PECULIARITIES OF TRANSLATION

Inna M. Anataichuk, Ukrainian State University of Chemical Technology (Ukraine)

E-mail: anatin@i.ua

Olena V. Rutz, Ukrainian State University of Chemical Technology (Ukraine)

e-mail: helenrutz1961@gmail.com

Viktoriya S. Sazonova, Ukrainian State University of Chemical Technology (Ukraine)

E-mail: sazonova20202020@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-32

Key words: advertising, media discourse, target audience, advertising text, translation transformations, literal translation, transliteration.

In today's world, the impact of advertising on society is quite noticeable. Advertising penetrates into all areas of our daily lives. In our time, advertising has become incredibly widespread, the reason for such rapid development was the development of advertising on the Internet. Under such conditions, it is quite natural that the phenomenon of advertising and, in fact, the advertising text has attracted the attention of many linguists.

The section of linguistics that studies advertising is called media linguistics, and, in fact, the advertising text is considered one of the types of media text, along with news, information analytics and journalism.

The purpose of the article is to establish the patterns and features of the creation of the outer verbal shell of the advertising text in order to determine the mechanism of influence of the encoded message on the recipient. Our study involves consideration of English-language advertising and the peculiarities of its translation into Ukrainian.

Many scientists have studied the problems of advertising research. Among them are the works of K. Beauvais, T. Dobrosklonskaya, H. Kaftandzhiev and others. Advertising text as a subject of linguistic research is the object of analysis of many foreign and national linguists, among them are O. Zelinska, N. Kovalenko, O. Medvedeva, A. Crompton, B. McQuarrie and many others.

Advertising is a means of intercultural communication through the increasingly rapid import of goods to consumer countries. When importing goods into the country, the company or corporation also imports advertising, which will allow the company-supplier of goods to declare their product on the market, as well as encourage people to purchase the product or service.

An important role in creating an effective advertising text is played by artistic and stylistic language tools found at different language levels. We believe that they create an advertising image of the product, correctly influence the consumer's perception, revealing certain aspects of the advertised product and service, showing it in a winning light. These are the main purposes of advertising.

Translating advertising text, just like any professional translation, is a complex process. The translator of the advertising text should be very careful when working, they should take into account the cultural features of the original language and the language of translation. Also, the age of the target audience of the advertising text should be considered. We can distinguish the following types of translation transformations:

1. Transliteration and transcription (*англ. Siemens – укр. Сіменс*);
2. Word by word (direct) translation (*англ. Microsoft. Where do you want to go today? – укр. Майкрософт. Куди ви хочете піти сьогодні?*);
3. Calque (*англ. I'm lovin' it (McDonald's) – укр. Ось що я люблю (МакДональдз)*);
4. (Indirect translation) (*англ. A taste of paradise (Bounty) – укр. Райська насолода (Баунті)*);
5. Adaptation (*Carlsberg: "Carlsberg – probably the best lager in the world" українською звучить так: «Carlsberg – мабуть, найкраще пиво в світі»*);
6. Artistic translation: (*англ. Have a Pepsi day (Pepsi) – укр. Пепсячного дня! (Пепсі)*).

Therefore, after the analysis of the abovementioned methods of translating English advertising texts, we can conclude that the translator has a large variety of translation transformations. The choice of a particular method during translation is decided by each translator depending on the purpose pursued by the particular advertising text. It is important that the impression that the translation of advertising text produces on the consumer is as similar as possible to the effect in the original language.

References

1. Bove, K.L. *Sovremennaja reklama* [The modern advertisement]. Tolyatti, Dovgan' Publ., 1995. 704 p.
2. Dobrosklonskaya, T.G. *Voprosy izuchenija media tekstov* [The issues of media texts studying]. Moscow, Mezhdunarodnye otnosheniya Publ., 2000, 430 p.
3. Kaftandzhiev, H. *Teksty pechatnoj reklamy* [Texts of printed advertisement]. Moscow, Smysl Publ., 1995, 128 p.

4. Zelinska, O.I. *Lingval'na charakteristika ukraïns'kogo reklamnogo tekstu*. Avtoref. dis. kand. filol. nauk [Linguistic characteristics of the Ukrainian advertisement text. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Harkiv, 2002, 17 p.
5. Kovalenko, N.L. *Lingvistichna oznachenist' slogana v strukturі reklamnogo tekstu*. Avtoref. dis. kand. filol. nauk [Linguistic meaning of the slogan in the advertisement. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Donetsk, 2006, 17 p.
6. Medvedeva, O.V. *Reklamnaja komunikacija* [Advertising communication]. Moscow, Nauka Publ., 2003, 218 p.
7. Crompton, A. *Strategic Copywriting: How to Create Effective Advertising*. New York, Random House Business Books, 1999, 164 p.
8. McQuarrie, Barbara J Phillips. *Go figure! New directions in advertising rhetoric*. Armonk, N.Y., M.E. Sharpe, 2008, 874 p.
9. Cui, Y., Zhao, Y. *Mediation of Cultural Images in Translation of Advertisements: Alterations and Cultural Presuppositions. Media and Translation: an Interdisciplinary Approach*. New York, Bloomsbury Publ. Inc., 2014, pp. 315-335.
10. Kong, Ju.W.P. *How to Make Students Culturally Aware: The Case of Advertisement Translation. Perspectives: Studies in Translatology*, 2012, vol. 20, issue 2, pp. 219-229. DOI: 10.1080/0907676X.2011.590592.
11. Sidiropoulou, M. *Cultural Encounters in Advertisement Translation. Journal of Modern Greek Studies*, 2008, vol. 26, issue 2, pp. 337-362.
12. Cui, Y. "Rewriting" in Advertisement Translation – Analysis from the Perspective of Presupposition. *Perspectives: Studies in Translatology*, 2008, vol. 16, issue 1-2, pp. 21-38.
13. Bilodid, I. (ed.) *Akademichnij tlumachnij slovník ukraïns'koi movi onlajn* [Academic Explanatory dictionary of the Ukrainian language online]. Available at: <http://sum.in.ua/> (Accessed 16 October 2020).
14. Moriarty, S., Wells W. *Advertising: Principles & Practice*. Upper Saddle River, N. J., Pearson/Pren-tice Hall, 2009, 274 p.
15. *Zakon Ukraïni pro reklamu* [The Ukrainian Law on Advertising], 1996, № 39, article 181, 655 p. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 16 October 2020).

Одержано 9.09.2020.

УДК 81'25

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-33

S.A. OSTAPENKO,
*PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Head of the Department of Foreign Philology,
Ukrainian Studies, Social and Law Disciplines
Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University
of Economics and Trade (Kryvyi Rih)*

PRACTICAL PRINCIPLES OF PARTICIPLE USAGE AND RENDERING INTO UKRAINIAN IN THE PROCESS OF LITERARY TEXTS TRANSLATION

Граматичний аспект перекладу, який передбачає відтворення формальної сторони оригіналу, на сьогодні є актуальною проблемою в перекладознавстві, оскільки перекладознавчий аналіз тексту неможливий без урахування суто лінгвістичної складової.

Метою статті є аналіз використання дієприкметника та способів його перекладу українською мовою в романі Вальтера Скотта «Айвенго» і застосування граматичних трансформацій у процесі перекладу.

Дієприкметник (the participle) – це неособова форма дієслова, яка має властивості дієслова, прикметника і прислівника. Ці властивості обумовлюють функції, які він може виконувати у реченні: обставини та означення. Чіткого відповідника англійському дієприкметнику в українській мові не існує.

Вже багато років визначні українські наукові діячі систематизують правильність перекладу англійського дієприкметника українською мовою. Залежно від форми дієприкметник може перекладатися українською мовою прикметником, іменником, дієприкметником, прислівником, дієприслівником або присудком підрядного речення.

Переклад англійського дієприкметника українською мовою викликає часом відомі труднощі. Одним із прийомів, які допомагають перекладачеві, є трансформації. Оскільки дієприкметник є граматичною категорією, при його перекладі українською мовою застосовують такі граматичні трансформації: компенсація, заміна порядку слів, інтеграція (зовнішня та внутрішня), поділ (зовнішній та внутрішній).

Переклад, виконаний І.Л. Базилянською, є колоритним та насиченим усіма можливими граматичними трансформаціями. Авторка перекладу скористалась усіма можливими перетвореннями і, таким чином, надала точності перекладу і тим самим зробила його більш зрозумілим для українського читача.

Ключові слова: дієприкметник, спосіб перекладу, функція в реченні, невідповідність, трансформація.

Грамматический аспект перевода, который предусматривает воссоздание формальной стороны оригинала, на сегодняшний день является актуальной проблемой в переводоведении, поскольку переводоведческий анализ текста невозможен без учета сугубо лингвистической составляющей.

Целью статьи является анализ употребления причастия и способов его перевода на украинский язык в романе Вальтера Скотта «Айвенго» и применение грамматических трансформаций в процессе перевода.

Причастие (the participle) – это неличная форма глагола, которая сочетает свойства глагола, прилагательного и наречия. Эти свойства обуславливают функции, которые оно может выполнять в предложении: обстоятельства и определения. Четкого соответствия английскому причастию в украинском языке не существует.

Уже много лет выдающиеся украинские научные деятели систематизируют правильность перевода англійського причастия на український язык. В зависимости от формы причастие может пере-

водится на украинский язык прилагательным, существительным, причастием, наречием, деепричастием или сказуемым придаточного предложения.

Перевод английского причастия на украинский язык вызывает порой определенные трудности. Одним из приемов, которые помогают переводчику, являются трансформации. Поскольку причастие является грамматической категорией, при его переводе на украинский язык применяют следующие грамматические трансформации: компенсация, замена порядка слов, интеграция (внешняя и внутренняя), разделение (внешнее и внутреннее).

Перевод, выполненный И.Л. Базилянскою, является колоритным и насыщенным всеми возможными грамматическими трансформациями. Автор перевода воспользовалась всеми возможными преобразованиями и, таким образом, предоставила точный перевод и тем самым сделала его более понятным для украинского читателя.

Ключевые слова: причастие, способ перевода, функция в предложении, несоответствие, трансформация.

Introduction. In the process of fiction works translation, where the main difficulties for the translator are related to the task of transferring the artistic and aesthetic merits of the original in translation, in particular the creation of individual authorial use of language, linguistic problems come to the fore.

Texts of the literary style in the aspect of translation are a separate problem, which researchers offer to solve in different ways and by different means. This is explained from O. Lesinska's point of view by the fact that "the literary style is the most complex conglomerate, which embodies all the possibilities, all the richness of the national language" [16, p. 136]. For it, what is unacceptable in other styles is absolutely consistent and logical. The grammatical aspect of translation, which involves the reproduction of the formal side of the original, is currently a pressing problem in translation studies, as the translation analysis of the text is impossible without taking into account the purely linguistic component.

Participles and participial constructions are also of interest for studying the specifics of their translation, given the fact that these constructions are not completely equivalent in both languages.

The specifics of the participle translation generates the interest due to the fact that it is one of the most unambiguous parts of speech (grammatical forms) within the meaning of linguists. In the texts of the literary style, which fulfils the function of communication, all linguistic levels are engaged. That is why the great part of researches is devoted to the peculiarities of particular language units translation on the grammatical level.

The given problem is reflected in the works of the theorists, practitioners in the translation and linguists such as S. Holovashchuk [6], I. Kachurovskiy [11], S. Kovhaniuk [12], V. Koptilov [14], and others. They are unanimous in the fact that the art of translation from a close language is different from the art of translation from a distant language. As O. Petryk points, the "common origin of the Slavic languages and the national identity of each of them become the factor that causes translation difficulties. Inattentive attitude to language features in the process of translation can lead to inevitable losses" [19, p. 359].

The objective of the article is to analyze the usage and ways of participle rendering into Ukrainian and to analyze the application of grammatical transformations in participle translating process based on the novel "Ivanhoe" by Walter Scott.

Discussion and results. Many scientists, such as M. Bloch [2], K. Guzeva & T. Troshko [7], K. Kachalova & E. Izrailevich [10], H. Verba & L. Verba [4] and others, gave the definition of the participle as a part of speech, stated voices, forms, features and functions in which both forms of the participle can be used.

English participle, as well as Ukrainian, has the properties of an adjective and performs the function of attribute to the noun in the sentence [4, p. 106]. In the case when the English participle has the properties of an adverb, it performs the function of an adverbial modifier in a sentence, which determines the action expressed by the predicate [4, p. 107].

Verbal properties of the participle are expressed in the following [4, p. 104]:

- 1) participle can have a direct object;
- 2) participle can be assisted by an adverb;

3) participle has the form of tense and voice. Similar to other non-finite forms of the verb, the tense expressed by the participle is relative, i.e. the tense forms of the participle usually express the action as simultaneous or previous to the action expressed by the finite form of the verb;

4) as mentioned earlier, participle can perform the functions of an attribute and an adverbial modifier in the sentence. This is due to the fact that participle has the properties not only of a verb, but also of an adjective and an adverb.

Walter Scott in his novel "Ivanhoe" did not miss any possible form of participle in Passive or Active voices, which performed various functions in the sentence.

The participle was most often used in the function of an attribute.

*Meantime, the sun shone fierce and bright upon the **polished** arms of the knights of either side, who crowded the opposite extremities of the lists, and held eager conference together concerning the best mode of arranging their line of battle, and supporting the conflict* [23, p. 138] – *Блискуча зброя й обладунки лицарів сліпучо блищали на сонці; бійці скупчилися обабіч арени і палко обговорювали розташування своїх сил* [5, с. 256].

Much less often, the English Present Participle Active performs the function of adverbial modifier.

*Secondly, any knight proposing to combat, might, if he pleased, select a special antagonist from among the challengers, **by touching** his shield* [23, p. 97] – *Кожен лицар, що бере участь у турнірі, має право вибрати собі суперника з – поміж п'ятьох призвідників для цього йому треба тільки **доторкнутися** списом до щита призвідника* [5, с. 239].

In this sentence, the participle *touching* performs the function of the adverbial modifier of manner.

The participle in the form Perfect Active is also widely used, which denotes the action that precedes the action expressed by the predicate verb, and is translated by the verb of the perfect form.

*Any knight breaking the rules of the tournament, or otherwise transgressing the rules of honourable chivalry, was liable to be stript of his arms, and, **having** his shield **reversed** to be placed in that posture astride upon the bars of the palisade, and exposed to public derision, in punishment of his unknighly conduct* [23, p. 139] – *Кожен лицар, який порушив правила турніру або якимось інакше згрішив проти законів лицарства, підлягав позбавленню обладунку; після цього йому на руку **надягли** щит, перевернутий нижнім кінцем угору, і садовили його верхи на огорожу на загальне осміяння* [5, с. 256].

The participle *having reversed* denotes an action that preceded the action expressed by the predicate verb *was liable to be stript*.

For many years, prominent scholars, such as I. Korunets [15], V. Karaban [8], V. Koptilov [14], T. Kazakova [9] and others, have been systematizing the correctness of the translation of the English participle into Ukrainian. Depending on the form, a participle can be translated into Ukrainian by an adjective, noun, participle, adverb, adverbial participle or predicate of a subordinate sentence [15, p. 298].

Analyzing the translation made by I. Bazylanska [5], it can be noted that the author of the translation applied the following methods of participle translating:

1) by Ukrainian adjective:

*A crowd of **conflicting** emotions seemed to have occupied Cedric, and kept him silent during this discussion* [23, p. 66] – *У душі Седрика зчинилася така буря **суперечливих** почуттів, що він не в змозі був промовити ні слова під час цієї суперечки* [5, с. 221].

This example illustrates the translation of the Present Participle Active *conflicting* by the Ukrainian adjective *суперечливих*. This is due to the fact that in the Ukrainian language there is no exact equivalent to the English participle, and since the participle has the features of an adjective, the author of translation rendered it as an adjective to preserve the function of an attribute.

2) by a verb. By this part of the speech can be translated Present Participle Active and Passive.

*The Lady Rowena had watched the progress of the day with equal attention, though without openly **betraying** the same intense interest* [23, p. 112] – *Леді Ровена не менше за нього була захоплена подіями дня, хоча нічим не **виказувала** свого хвилювання* [5, с. 248].

3) The following forms of the participle can be translated by Ukrainian participle: Past Participle Passive and Active.

*“Nay, nay,” said De Bracy, “let the fair sovereign’s throne remain **unoccupied**, until the conqueror shall be named, and then let him choose the lady by whom it shall be filled* [22, p. 96–97] – *Ні, ні, – сказав де Брасі, – залиште трон **незайнятим**, і нехай той, хто стане переможцем, сам обере прекрасну королеву* [5, с. 238].

In this example, the Past Participle Passive *unoccupied* is translated by the participle *незайнятим*, which is its full equivalent.

4) by noun:

***So saying**, the Prince marshalled Rowena to the seat of honour opposite his own, while the fairest and most distinguished ladies present crowded after her to obtain places as near as possible to their temporary sovereign* [23, p. 138] – ***З цими словами** принц повів леді Ровену до тронної ложі, найвродливіші й найзнатніші з присутніх дам поспішили слідом за нею, намагаючись сісти якнайближче до своєї тимчасової королеви* [5, с. 255].

This example shows that English participle *saying* in the form Present Participle Active was translated by a noun. Perhaps in this way the author wanted to show us not the duration of the action, but only that it took place and replaced the verb with a synonymous noun phrase.

5) by adverbial participle. This part of speech can be used while Perfect Participle Active and Passive, Present Participle Active and Passive translating.

*Bois – Guilbert’s new shield bore a raven in full flight, **holding** in its claws a skull, and bearing the motto, “Gare le Corbeau”* [23, p. 104] – *На новому щиті де Буагільбера зображений був ворон, що летить, **тримаючи** у пазурах череп, а під ним напис: «Стережись ворона»* [5, с. 242].

This example vividly illustrates the translation of the participle *holding* in the form Present Participle Active by the adverbial participle *тримаючи*, which completely coincides in voice and form in both languages.

We found out that translation difficulties are represented by some combinations of nouns and participles in English, which do not meet the norms of compatibility in the Ukrainian language and are therefore expressed by other lexical and grammatical means.

Among the difficulties of English participle translating into Ukrainian V. Shpak singles out the following ones [18]:

1) the form of Participle II of regular verbs coincides with the form of Past Indefinite (Simple), i.e. *opened* – *відкрив* and *відкритий*;

2) participle in the function of an attribute in English sentence may be after the word it specifies, which may create difficulties in its recognition: *The magazine opened on the third page seemed to be interesting* – *Журнал, відкритий на третій сторінці, здавався цікавим*;

3) in cases when the combination of English noun and participle does not correspond to the norms of compatibility in the Ukrainian language, it must be translated with the help of other lexical and grammatical constructions: *Stone thrown into the pond first jump then go to the bottom* – *Камінець, який кидають до ставка, спочатку плигає, а потім йде до дна*;

4) Participle II at the beginning of the sentence in the function of adverbial modifier is translated by an impersonal subordinate sentence: *Packed in strong boxes, the goods arrived in good condition* – *Запаковані у міцні коробки, товари прибули у гарному стані*;

5) participles formed from English verbs, which do not coincide with the Ukrainian ones on the basis of the presence or absence of prepositions after them, need special attention during the translation process: *The meeting followed by discussion was successful* – *Збори, слідом за якими відбулося обговорення, були успішними*;

6) participles that stand in the first place in the sentence and are part of the predicate. This is a sentence with an inversion, and it must be translated beginning with an adverbial modifier or object that follows the participle, after which the predicate is translated, and at the very end is

the subject: *Attached to the diploma drafts and list of abbreviations – До диплому додані креслення та список скорочень;*

7) participles, which are the introductory member of the sentence, can be translated in different ways.

Despite the fact that in the Ukrainian language the forms of the participle are more diverse than in English, Ukrainian participle is used less often than in English, because it has a more bookish character. In addition, Ukrainian participle can express only a simultaneous or previous action in relation to the action expressed by the verb-predicate. Therefore, even the simple form of Present participle does not always have formal equivalents in the form of a participle in the Ukrainian language.

One of the techniques that helps a translator to make an accurate and concise translation is transformations.

Translation transformations (substitutions) occur due to incomplete commonality or difference between English and Ukrainian languages. Linguists' interest to the problem of translation transformations and their comprehensive study are already traditional in the course of translation theory and practice. A. Schweizer [22], Ya. Retsker [20], L. Barkhudarov [1], V. Komissarov [13], A. Fedorov [21], E. Breus [3] and many others have devoted their numerous articles and monographs to the study of translation transformations. Depending on the nature of the units of the source language, which are considered as the source in the transformation operation, translation transformations can be divided into lexical, grammatical and lexico-grammatical ones. We will consider the most complex, in our opinion, type of transformations – grammatical transformations. They especially prove themselves when translating the participle. This is due to the fact that in the Ukrainian language there is no exact equivalent to the English participle. The grammatical transformations according to L. Naumenko and A. Hordieieva [17] include partitioning (inner and outer), integration (inner and outer), compensation and replacement. The translation made by I. Bazylianska is colourful and full of all possible grammatical transformations.

Among them, the leading place belongs to the *outer partitioning*, the essence of which is in translating a complex sentence by several simple ones.

All stood astonished at his presumption, but none more than the redoubted Knight whom he had thus defied to mortal combat, and who, little expecting so rude a challenge, was standing carelessly at the door of the pavilion [23, p. 103] – *Усі були вкрай здивовані такою сміливістю, але більш за всіх здивувався сам грізний лицар, діставши виклик на смертний бій. Анітрохи не очікуючи такого рішучого виклику, він у невимушеній позі стояв тієї миті біля входу до свого намету* [5, с. 242].

This example illustrates the application of such a transformation as outer partitioning when a complex sentence was divided into two simpler sentences. It was used in order to facilitate the perception of the text.

The differences in the grammar of English and Ukrainian are clearly illustrated by such a grammatical transformation as *the inner partitioning*, the essence of which is in translating two simple sentences by a composite one. It is impossible not to use it, because in the Ukrainian language there is no complete analogue of the English participle. It is for this reason that the translator I. Bazylianska often applies this type of grammatical transformation. Most often the sentences were translated by a complex sentence.

On the other hand, many other knights, both English and Norman, natives and strangers, took part against the challengers, the more readily that the opposite band was to be led by so distinguished a champion as the Disinherited Knight had approved himself [23, p. 137–138] – *З іншого боку, багато славних лицарів саксонського і норманського походження – уродженців Англії та з чужих країн – записалися до супротивної партії, бажаючи виступити під проводом такого чудового бійця, яким показав себе лицар Позбавлений Спадку* [5, с. 255].

Integration is the reverse process to partitioning, but it does not make it less important. *Outer integration* involves combining several simple sentences into one complex or compound sentence.

The Saxons started from the table, and hastened to the window. But their curiosity was disappointed; for these outlets only looked upon the court of the castle, and the sound came from beyond its precincts [23, p. 223] – *Сакси стрепенулися, скочили з місць і поспішили до вікна, але нічого не побачили, бо вікна виходили у двір замку* [5, с. 303].

In the translation of the above sentence, the translator I. Bazylianska combined two sentences into a composite one.

The process of *inner integration*, which consists in translating a complex sentence by a simple one, can also be vividly illustrated with examples from the novel.

He was unable for some time to recall exactly to memory the circumstances which had preceded his fall in the lists, or to make out any connected chain of the events in which he had been engaged upon the yesterday [23, p. 296] – *Якийсь час він ніяк не міг зв'язно чи послідовно уявити собі події вчорашнього дня* [5, с. 355].

The grammatical transformation in the process of which the order of words in a sentence changes (the transformation of *replacement*) vividly reflects the differences between English and Ukrainian.

Even Lucas Beaumanoir himself was affected by the mien and appearance of Rebecca [23, p. 415] – *Краса і вираз обличчя Ревеки справили глибоке враження навіть на самого Луку Бомануара* [5, с. 451].

The given example shows the change of word order in the translated sentence, in comparison with the sentence of the original. This can be explained by the fact that due to the grammatical rules of the Ukrainian language the passive construction is impossible with the verb *affect*. So, the translator rendered the sentence into Ukrainian using active voice and consequently applying replacement.

Compensation, which is rarely used in the translation of participles and consists in the fact that the loss of meaning in one part of the sentence is compensated in another part of it, the author of the translation still did not escape. And we can see its application in the following example from the novel "Ivanhoe".

The spirits, therefore, of those opposed to them, seemed to be considerably damped by their continued success [23, p. 101] – *Однак перемога лишалася на боці призвідників* [5, с. 241].

In this example, due to differences in the grammar of the contrasted languages, *therefore* from the middle of the English sentence, corresponding to the *usus* of the Ukrainian language, during translation was moved to the very beginning.

Conclusions and prospects for further research. Having analyzed the translation of W. Scott's novel "Ivanhoe" made by I. Bazylianska, it can be noted that the author translated the English participle into Ukrainian with the adjective (Past Participle Passive, Present Participle Active and Past Participle Active), noun, participle (Past Participle Active and Passive), adverb, adverbial participle (Perfect Participle Active and Passive, Present Participle Active and Passive) or the predicate of a subordinate clause (Present Participle Active and Passive).

Thus, literary translation is freer than the translation of texts of other genres. Often the translator departs from the direct transmission of the original in order to enhance the artistic and aesthetic effect.

Of course, when choosing a method of translation not only the idea of the author of the text does play a big role, but the views of the translator as well. Translator chooses one or another method, relying on his translation instinct, based on knowledge and experience, so the last word in most cases is after a translator-practitioner. Based on the analysis by systematizing the material studied by many scholars, we have identified the most common translation options of participle translation, as well as its features and difficulties.

The translation process is not a simple replacement of units of one language with units of another language. On the contrary, it is a complex process that involves a number of difficulties that the translator must overcome. One of the tools that helps a translator is transformations. Translation transformations are due to incomplete commonality or difference between English and Ukrainian languages.

Since the participle is a grammatical category, we analyzed the application of grammatical transformations in the process of translating a novel, such as division (internal and external),

word order replacement, compensation, and integration (internal and external). The author of the translation took advantage of all possible transformations and thus gave the translation accuracy and thus made it more comprehensible to the Ukrainian reader.

Bibliography

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода: [на материале переводов художественной и общественно-политической литературы с английского языка на русский и с русского на английский] / Л.С. Бархударов. – М.: URSS; ЛКИ, 2013. – 238 с.
2. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка / М.Я. Блох. – М.: Высшая школа, 2000. – 178 с.
3. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с английского языка на русский / Е.В. Бреус. – М.: Изд-во УРАО, 2000. – 207 с.
4. Верба Г.В. Грамматика сучасної англійської мови / Г.В. Верба, Л.Г. Верба. – К.: Логос, 2004. – 341 с.
5. Вільсон Ч., Макспедден Дж. Робін Гуд; Скотт В. Айвенго / Ч. Вільсон, Дж. Макспедден, В. Скотт / пер. з англ. Базилянської І.Л. – Х.: ШКОЛА, 2009. – 528 с.
6. Головащук С.І. Словник-довідник з українського літературного слововживання / С.І. Головащук. – К.: Наукова думка, 2004. – 446 с.
7. Гузеева К.А. Английский язык: Справочные материалы / К.А. Гузеева, Т.Г. Трошко. – М.: Просвещение, 1992. – 288 с.
8. Карабан В.І. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову / В.І. Карабан, Дж. Мейс. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 608 с.
9. Казакова Т.А. Художественный перевод. Теория и практика / Т.А. Казакова. – СПб.: Инъиздат, 2006. – 544 с.
10. Качалова К.Н. Практическая грамматика английского языка с упражнениями и ключами / К.Н. Качалова, Е.Е. Израилевич. – М.: Юнвес, Лист, 1998. – 717 с.
11. Качуровський І.В. Основи аналізу мовних форм (стилістика): Фігури і тропи / І.В. Качуровський. – Мюнхен; Київ: б.в., 1995. – 234 с.
12. Ковганюк С. Практика перекладу: з досвіду перекладача / С. Ковганюк. – К.: Дніпро, 1968. – 275 с.
13. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение: учебное пособие / В.Н. Комиссаров. – М.: Р. Валент, 2014. – 407 с.
14. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу / В.В. Коптілов. – К.: Юніверс, 2002. – 280 с.
15. Корунець І.В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) / І.В. Корунець. – Вінниця: Нова книга, 2001. – 448 с.
16. Лесінська О.М. Особливості вживання та перекладу дієприкметників та дієприкметникових зворотів у художньому тексті / О.М. Лесінська, Н.В. Корольюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2018. – № 33. – Т. 2. – С. 136–139.
17. Науменко Л.П. Практичний курс перекладу з англійської мови на українську / Л.П. Науменко, А.Й. Гордєєва. – Вінниця: Нова книга, 2011. – 136 с.
18. Основи перекладу: граматичні та лексичні аспекти / за ред. В.К. Шпака. – К.: Знання, 2005. – 310 с.
19. Петрик О.М. Дієприкметник як перекладацька проблема / О.М. Петрик // Молодий вчений. – 2016. – № 12.1 (40). – С. 359–363.
20. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода / Я.И. Рецкер. – М.: Р. Валент, 2007. – 240 с.
21. Федоров А.В. Основы общей теории перевода: Лингвистические проблемы / А.В.Федоров. – М.: Филология ТРИ; СПб.: СПбГУ, 2002. – 414 с.
22. Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. – М.: Наука, 1988. – 215 с.
23. Scott W. Ivanhoe [Електронний ресурс] / Walter Scott. – Режим доступу: <https://libcat.ru/knigi/starinnaya-literatura/233833-sir-scott-ivanhoe.html> (останнє звернення 03.09.2020).

PRACTICAL PRINCIPLES OF PARTICIPLE USAGE AND RENDERING INTO UKRAINIAN IN THE PROCESS OF LITERARY TEXTS TRANSLATION

Svitlana A. Ostapenko, Mykhailo Tuhon-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine)

E-mail: ostapenko@donnuet.edu.ua

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-33

Key words: *participle, translation method, function in a sentence, inconsistency, transformation.*

The grammatical aspect of translation, which involves the reproduction of the formal side of the original, is currently a pressing problem in translation studies, as the translation analysis of the text is impossible without taking into account the purely linguistic component.

Non-finite forms of the verb are very widely used in English. The participle occupies the main place.

The objective of the article is to analyze the usage and ways of participle rendering into Ukrainian and to analyze the application of grammatical transformations in participle translating process based on the novel "Ivanhoe" by Walter Scott.

The participle is a non-finite form of a verb that has the properties of a verb, an adjective, and an adverb. There is no clear equivalent to the English participle in the Ukrainian language. The participle has the properties not only of a verb, but also of an adjective and an adverb. These properties determine the functions that it can perform in a sentence: an attribute and an adverbial modifier.

In his novel "Ivanhoe", Walter Scott did not miss any possible form of the participle in the passive or active voices, which perform various functions in the sentence. Most often the participle was used in the function of attribute, much less often – in the function of adverbial modifier.

For many years, prominent scholars, both Ukrainian and Russian, have been systematizing the correctness of the translation of English participle into Ukrainian. Depending on the form, a participle can be translated into Ukrainian by an adjective, noun, participle, adverb, adverbial participle or predicate of a subordinate sentence.

The translation of English participle into Ukrainian sometimes causes certain difficulties. Certain difficulties for translation, for example, pose some combinations of a noun and a participle in English, which do not correspond to the norms of compatibility in the Ukrainian language and are therefore rendered by other lexical and grammatical means. One of the techniques that helps a translator is transformation. Since the adjective is a grammatical category, the following grammatical transformations are used in its translation into Ukrainian: compensation, replacement, integration (outer and inner), partitioning (outer and inner).

The translation made by I. Bazylianska is colorful and full of all possible grammatical transformations. The author of the translation took advantage of all possible transformations and thus gave the translation accuracy and thus made it more comprehensible to the Ukrainian reader.

References

1. Barhudarov, L.S. *Yazyk i perevod: voprosy obschey i chastnoy teorii perevoda: (na materiale perevodov hudozhestvennoy i obschestvenno-politicheskoy literatury s angliyskogo yazyka na russkiy i s russkogo na angliyskiy)* [Language and translation: issues of general and particular theory of translation: (based on translations of fiction and socio-political literature from English into Russian and from Russian into English)]. Moscow, URSS, LKI Publ., 2013, 238 p.
2. Blokh, M.Ya. *Teoreticheskaya grammatika angliyskogo yazyka* [Theoretical English grammar]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 2000, 178 p.
3. Breus, E.V. *Osnovy teorii i praktiki perevoda s angliyskogo yazyka na russkiy* [Fundamentals of theory and practice of translation from English into Russian]. Moscow, URAO Publ., 2000, 207 p.
4. Verba, H.V., Verba, L.H. *Hramatyka suchasnoi anhliiskoi movy* [Grammar of modern English]. Kyiv, VP Logos Publ., 2004, 341 p.
5. Wilson, Ch., McSpadden, J., *Robin Gud* [Robin Hood]. Scott, W. *Aivengo* [Ivanhoe]; trans. by L. Bazylianska. Kharkiv, Shkola Publ., 2009, 528 p.
6. Holovashchuk, S.I. *Slovnok-dovidnyk z ukrainskoho literaturnoho slovovzhyvannia* [Dictionary-reference book on Ukrainian literary vocabulary]. Kyiv, Naukova Dumka Publ., 2004, 446 p.
7. Guzeeva, K.A., Troshko, T.G. *Angliyskiy yazyk: Spravochnyye materialy* [English: Reference Materials]. Moscow, Prosveschenie Publ., 1992, 288 p.
8. Karaban, V.I., Mace, J. *Teoriia i praktyka perekladu z ukrainskoi movy na anhliisku movu* [Theory and practice of translation from Ukrainian into English]. Vinnytsia, Nova Knyha Publ., 2003, 608 p.

9. Kazakova, T.A. *Hudozhestvennyiy perevod. Teoriya i praktika* [Literary translation. Theory and Practice]. Saint Petersburg, OOO Inyazizdat Publ., 2006, 544 p.
10. Kachalova, K.N., Izrailevich, E.E. *Prakticheskaya grammatika angliyskogo yazyika s uprazhneniyami i klyuchami* [Practical English grammar with exercises and keys]. Moscow, Yunives, List Publ., 1998, 717 p.
11. Kachurovskiy, I.V. *Osnovy analizu movnykh form (stylistyka): Fihury i tropy* [Fundamentals of analysis of language forms (stylistics): Figures and tropes]. Munich; Kyiv, 1995, 234 p.
12. Kovhaniuk, S. *Praktyka perekladu: z dosvidu perekladacha* [Translation practice: from the experience of a translator]. Kyiv, Dnipro Publ., 1968, 275 p.
13. Komissarov, V.N. *Sovremennoe perevodovedenie: uchebnoe posobie* [Modern Translation Studies: A Study Guide]. Moscow, R. Valent Publ., 2014, 407 p.
14. Koptilov, V.V. *Teoriia i praktyka perekladu* [Theory and practice of translation]. Kyiv, Yunivers Publ., 2002, 280 p.
15. Korunets, I.V. (2001). *Teoriia i praktyka perekladu (aspektyni pereklad)* [Theory and practice of translation (aspect translation)]. Vinnytsia, Nova Knyha Publ., 2001, 448 p.
16. Lesinska, O.M., Koroliuk, N.V. *Osoblyvosti vzhivannia ta perekladu diiepryketnykiv ta diiepryketnykovykh zvorotiv u khudozhnomu teksti* [Features of use and translation of participle and participle constructions in the literary text]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filolohiia* [Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Philology], 2018, vol. 33, issue 2, pp. 136-139.
17. Naumenko, L.P., Hordieieva, A.Y. *Praktychnyi kurs perekladu z anhliiskoi movy na ukrainsku* [Practical course of translation from English into Ukrainian]. Vinnytsia, Nova Knyha Publ., 2011, 136 p.
18. Shpak, V.K. (ed.) *Osnovy perekladu: hramatychni ta leksychni aspekty* [Fundamentals of translation: grammatical and lexical aspects]. Kyiv, Znannia Publ., 2005, 310 p.
19. Petryk, O.M. *Diiepryketnyk yak perekladatska problema* [Participle as a translation problem]. *Molodyi Vchenyi* [Young scientist], 2016, no. 12.1 (40), pp. 359-363.
20. Retsker, Ya.I. *Teoriya perevoda i perevodcheskaya praktika: Ocherki lingvisticheskoy teorii perevoda* [Translation Theory and Translation Practice: Essays on Linguistic Translation Theory]. Moscow, R. Valent Publ., 2007, 240 p.
21. Fedorov, A.V. *Osnovy obschey teorii perevoda: Lingvist. problemy* [Foundations of the General Theory of Translation: Linguistic problems]. Moscow, Filologiya TRI; Saint Petersburg, SPbGU Publ., 2002, 414 p.
22. Shveytser, A.D. *Teoriya perevoda: status, problemy, aspekty* [Translation theory: status, problems, aspects]. Moscow, Nauka Publ., 1988, 215 p.
23. Scott, W. Ivanhoe. Available at: <https://libcat.ru/knigi/starinnaya-literatura/233833-sir-scott-ivanhoe.html> (Accessed 03 September 2020).

Одержано 14.08.2020.

УДК 81'25
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-34

Н.І. ТАЛАН,
*викладач кафедри англійської філології та перекладу
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ МОДАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ З АНГЛІЙСЬКОЇ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

У статті розглядаються особливості перекладу модальних дієслів з англійської на українську мову. Автор виходить з думки, що при перекладі модальних дієслів необхідним є врахування їх поліфункціональності, а також невідповідності висловлювання в англійській та українській мовах. Констатується, що модальні дієслова в англійській мові є специфічною групою, яка має свої особливості у використанні, на відміну від інших дієслів. Пояснюється, що за допомогою цих дієслів можна показати емоційний стан людини, відтінки вражень тощо. Розкривається, що модальність як категорія має свої особливості при перекладі на українську мову, передається за допомогою різних мовленнєвих та лексичних засобів. Констатується, що до класу модальних дієслів відносять такі: *can (could), may (might), must, ought, need*. Робиться висновок, що в реченнях ці дієслова виступають у ролі пояснення події чи можливості здійснення чого-небудь. Підкреслюється, що ці дієслова не можуть вживатися самостійно й для правильного формулювання фрази йдуть у поєднанні зі смисловим інфінітивом. Показується, що найбільш часто модальні дієслова виступають складеним іменним присудком. Йдеться про те, що в процесі перекладу передавання думки засобами іншої мови зумовлює проблеми для перекладача. Однією з таких проблем є спосіб передавання значення модальних дієслів в англійській на українську мову, оскільки в англійській мові відсутня інша лексико-граматична категорія, яка б становила більші труднощі в процесі перекладу, аніж категорія модальності. Підкреслюється, що в будь-якій праці, де розглядається питання перекладу, проблема модальності тією чи іншою мірою виникає. Але термінологічно ця проблема може формулюватися по-різному і служити різним завданням перекладацького дослідження. Модальні дієслова разом з напівмодальними дієсловами та модальними ідіомами створюють особливий клас граматичних одиниць, що можуть досить по-різному трактуватися, передавати найтонші емоційні нюанси висловлювання. Констатується, що навіть такий консервативний клас мовленнєвих одиниць, як модальні дієслова, може бути досить семантично гнучким. Це, у свою чергу, приводить до того, що їх неможливо подати у вигляді чітких логічних формул. Робиться висновок, що «ігнорування» модальності дієслова в перекладі найчастіше говорить не про відсутність еквівалента в мові, а про бажання перекладача залишитися «невидимим», для чого й застосовують розмовну ідіоматику української мови.

Ключові слова: модальність, модальне дієслово, специфічні риси, переклад, мова.

В статье рассматриваются особенности перевода модальных глаголов с английского на украинский язык. Автор исходит из мысли, что при переводе модальных глаголов необходим учет их полифункциональности, а также несоответствия высказывания в английском и украинском языках. Констатируется, что модальные глаголы в английском языке являются специфической группой, которая имеет свои особенности в использовании, в отличие от других глаголов. Объясняется, что с помощью этих глаголов возможно показать эмоциональное состояние человека, оттенки впечатлений и т. п. Раскрывается, что модальность как категория имеет свои особенности при переводе на украинский язык, передается с помощью различных речевых и лексических средств. Констатируется, что к классу модальных глаголов относят следующие: *can (could), may (might), must, ought, need*.

Делается вывод, что в предложениях эти глаголы выступают в роли объяснения события или возможности осуществления чего-либо. Подчеркивается, что эти глаголы не могут использоваться самостоятельно и для правильной формулировки фразы идут в сочетании со смысловым инфинитивом. Показывается, что наиболее часто модальные глаголы выступают в качестве составного имен-

ного сказуемого. Речь идет о том, что в процессе перевода передача мысли средствами другого языка обуславливает проблемы для переводчика. Одной из таких проблем является способ передачи значения модальных глаголов в английском на украинский язык, поскольку в английском языке отсутствует другая лексико-грамматическая категория, которая представляла бы большие трудности в процессе перевода, чем категория модальности. Подчеркивается, что в любом труде, где рассматриваются вопросы перевода, проблема модальности в той или иной степени возникает. Но терминологически эта проблема может формулироваться по-разному и служит различным задачам переводческого исследования. Модальные глаголы вместе с полумодальными глаголами и модальными идиомами создают особый класс грамматических единиц, которые могут весьма различно трактоваться, передавать тончайшие эмоциональные нюансы высказывания. Констатируется, что даже такой консервативный класс речевых единиц, как модальные глаголы, может быть достаточно семантически гибким. Это, в свою очередь, ведет к тому, что их невозможно представить в виде четких логических формул. Делается вывод, что «игнорирование» модальности глагола в переводе чаще всего говорит не об отсутствии эквивалента в языке, а о желании переводчика остаться «невидимым», для чего и применяется разговорная идиоматика украинского языка.

Ключевые слова: модальность, модальный глагол, специфические черты, перевод, речь.

Комунікації у будь-якій мові не є одностороннім явищем, що включає в себе лише обмін інформацією за допомогою простих висловлювань та конкретних запитань. Кожен з нас повсякчас стикається з необхідністю вираження власних побажань, точки зору, наказів та пропозицій, а також критичних зауважень та різного роду емоційних висловлювань, які показують, як ми ставимося до тих чи інших явищ або процесів, що відбуваються у нашому житті.

Бажання бути вихованим і тактовним у певних життєвих обставинах, необхідність підкреслити чи інтерпретувати висловлення чи власне бачення щодо позиції людини чи групи людей зумовлює актуальність дослідження однієї з основних проблем міжкультурної комунікації – розуміння й трактування модальності іншомовного вислову чи висловів загалом.

Загальноприйнятим є той факт, що в процесі перекладу – передавання думки, яка була висловлена, засобами іншої мови – перекладач, безумовно, стикається з різного роду труднощами та проблемами. Однією з найрозповсюдженіших є передавання значення модальних дієслів у процесі перекладу з англійської на українську мову.

Модальність відіграє надважливу роль у будь-якій мові, адже, будучи граматичною категорією, відображає ставлення до змісту висловлювання й самого висловлювання до тих реалій, у яких воно було сказане. Це суб'єктивне ставлення може бути розкрито різними засобами, словами, фразеологічними зворотами, емоційним акцентом людини, що його висловлює, порядком слів тощо.

В англійській мові модальні дієслова являють собою певну своєрідну групу, яка характеризується наявністю різного роду особливостей, притаманних лише їй. Саме тому модальні дієслова – дуже складна та специфічна ніша, завдяки якій мова насичується величезною кількістю значень, а саме можливістю та неможливістю, необхідністю та обов'язковістю, вірогідністю, бажаністю, позитивністю та негативністю. Отже, ключовим завданням перекладача є повноцінно розкривати значення модальних дієслів задля точного перекладу англійського тексту, при цьому не втрачаючи його сенс.

Варто зазначити, що проблема нашого дослідження займає чільне місце у дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема таких: Є. Арміна [1], Є. Беляєва [2], В. Брицин [3], В. Кабакчи [4], І. Карабан [5], Т. Кияк [6], Т. Кравченко [8], І. Крилова [9], О. Кунін [10], К. Масалова [11], В. Овсянников [12], Я. Рецкер [14], Д. Хуснетдінова [17] та ін., які розкрили лексико-граматичні проблеми модальності дієслів, а також питання перекладу вищезазначених мовних одиниць. Однак можемо констатувати, що на сьогодні у вітчизняному перекладознавстві існує гостра потреба більш ґрунтовної та систематичної праці з цієї теми, що і визначає подальший напрям наших досліджень.

Метою дослідження є осмислення проблеми перекладу модальних дієслів з англійської на українську мову.

Базуючись на дефініціях поняття модальності, які існують у вітчизняній та зарубіжній науці, ми визначаємо її як оцінку людини, яка говорить, певного висловлювання чи ставлення висловлювання до дійсності [17, с. 33], зокрема за допомогою модальних дієслів.

Тобто модальні дієслова відображають величезну кількість значень, які не повинні ігноруватися перекладачем задля якісного неспотвореного перекладу. Оскільки проблема модальних дієслів достатньо розкрита в працях з граматики, слід звернути увагу на деякі випадки їх вживання, які, на нашу думку, потребують уваги перекладача у першу чергу.

1. Модальне дієслово **must**, крім вираження певного роду повинності, може характеризувати припущення, яке межує з реальністю. У даному значенні воно перекладається як «повинно бути».

Наприклад, *That must be interesting. (Ймовірно, це цікаво); He must have got the article he needed. (Він, думається, знайшов статтю, яка йому потрібна)* [16, с. 59].

2. Модальні дієслова **can / could** при використанні їх у питальних реченнях виражають певні сумніви та невпевненість, що надає мові більш емоційного насичення. Українською мовою вони дослівно перекладаються як «чи може».

Наприклад, *Could this old woman be Mary? (Чи може ця старенька бути Мері?). She could not have changed like that. (Вона не могла б так змінитися)*. Окрім цього, при запереченні дієслово **can** може розкривати певну неймовірність і перекладатися як «не може бути» [16, с. 60].

3. Модальне дієслово **might** у поєднанні з перфектним дієсловом неозначеної форми (інфінітивом) означає дію на межі звершення і трактується як «мало не».

Наприклад, *Watch your step! Yesterday I might have broken my leg here. (Дивіться під ноги! Вчора я, тут мало не зламав ногу)* [16, с. 60].

Окрім своїх головних значень, це дієслово може виражати й категорію схожості.

Наприклад, *He might have been riding with royalty. (Він їхав, неначе король)* [16, с. 61].

4. В офіційних документах модальне дієслово **shall** буде виражати певну повинність.

Наприклад, *Candidates shall return to their seats until all the papers have been collected. (Кандидати повинні залишатися на своїх місцях, поки всі документи не будуть зібрані)* [16, с. 63].

5. Модальне дієслово **will** у поєднанні з дієсловом неозначеної форми (інфінітивом) буде означати постійну дію, що повторюється.

Наприклад, *All nurses always will think that I'd like a nice cup of tea at 5 in the morning. (Всі медсестри зазвичай думають, що я хотів би чашку чаю о 5 ранку)* [16, с. 64].

Слід звернути увагу на ті випадки, коли модальні дієслова взагалі не потребують перекладу.

Наприклад, це стосується дієслова **can** у діалогах. *What can she mean? – Що вона мала на увазі? Can you see me? – Ти мене ще бачиш?*

Потрібно також зазначити ще одну специфічну особливість модальних дієслів, тобто коли вони можуть використовуватися у слабшому значенні. Цю рису можна помітити в стійких висловлюваннях із застосуванням модальних дієслів, що виступають у цьому випадку як стереотипні фрази. В цих висловлюваннях значення модального дієслова слабке і воно не потребує перекладу, а сама фраза може бути перекладена за допомогою еквівалента в українській мові.

Наприклад, *You must come and have supper with us. – Заходьте, разом поведемо.* Ця фраза є стереотипною, адже дієслово **must** не має тієї якості повинності, яку має зазвичай. Окрім цього, можемо навести ще два приклади: *I must be going. / I must be off. – Ну все, мені пора.* Цю фразу зазвичай говорять при прощанні [5, с. 121].

6. Використання модального дієслова **should** у поєднанні з інфінітивом надає більш чіткого емоційного забарвлення, на кшталт жаль, обурення, роздратування тощо. У висловлюванні дієслово **should** має досить сильний емоційний ефект. Існує багато прикладів, що доводять цю тезу про те, що це саме модальне дієслово, й там констатується, що воно не потребує перекладу, важливим є перш за все переклад усього речення з правильним передаванням емоційного забарвлення в ньому [6, с. 56].

Тобто основною різницею в системах англійської та української мов, яка зумовлює труднощі при перекладі, є те, що в англійській мові існує чіткий визначений лексико-граматичний клас модальних дієслів, тоді як в українській мові це поняття більш умовне і стосується здебільшого певної групи дієслів, на кшталт бажати й могли, уміти тощо. Відповідність такого роду можна умовно назвати «прямі дієслова», оскільки при перекладі

модальне дієслово все одно залишиться дієсловом. Зокрема це можна показати на прикладах. Дієслова *will* і *must* будуть еквівалентні українському слову «бажати», а *can (could)* та *may (might)* будуть тотожними до слова «могти», наприклад: *In Clyde's case, liking him but a little, she still could not resist the desire to use him. Клайд майже не подобається їй, але вона не могла опиратися бажанню його використати* [8, с. 132]. *May I come in? the agent asked. – Я можу увійти? – запитав Колле* [8, с. 133]. *So, my pupil, tell me what I must know. Ну що ж, мій учню, відповідай нарешті, що від тебе хотів дізнатися* [8, с. 134]. *I cannot. At least I would rather not. I am not well enough. Не можу, тобто мені не хочеться. Я не зовсім здорова* [8, с. 135].

Слід наголосити також, що в лексичній парадигмі української мови, окрім розглянутих вище модальних дієслів, існують й інші, близькі за своїм значенням слова, еквівалентні до англійських модальних дієслів, які б можна було використати в процесі перекладу. Однак при цьому вони не є дієсловами, належать до інших морфологічних категорій. Такі лексеми в структурній системі української мови, перш за все, – предикативні прислівники «повинен», «потрібно», «треба», і вони автентичні до англійських модальних дієслів *must*, *should*, *need*, а прислівники «можна», «не можна» – для *can*, *must*, *may*. Такі відповідності можемо назвати «закономірними» або «найближчими», оскільки саме вони спадають на думку перекладача в першу чергу, коли він працює з текстом. Цілоком закономірним є те, що саме вони посідають перше місце в українсько-англійських словниках щодо означення цих модальних дієслів [8].

Наприклад, *You must retrieve the stone for me. Immediately. Ти повинен знайти цей камінь для мене. негайно. The girls could never be brought to respect tradition in designing and decorating the armour; they insisted on attaching loops and bows of silk and velvet in any situation pleasing to their taste. Дівчат неможливо змусити поважати традицію оформлення та прикрашання лицарських обладунків, і вони наліплювали оксамитові й шовкові петлі та бантики усюди, де їм це подобалось. Mr. Wildeve must not suppose he can play tricks upon me, or any belonging to me. Нехай містер Вайлдеві не думає, що можна так грати зі мною чи з ким-небудь з моїх близьких! Oh... well, about Life is a game and all. And how you should play it according to the rules. Ах... ну, що життя – це чесна річ. І що потрібно грати за його правилами* [8, с. 136].

Щодо другої групи, то до неї слід віднести лексико-концептуальні відповідники, використання яких більш складне, аніж означених вище дієслів, які умовно можна віднести до більш широкої групи відповідностей. Так, при прямому перекладі у більшості випадків відбувається т. зв. явище неточної відповідності, що, у свою чергу, і спотворює або переверчує оригінал [17]. Саме тому перекладачу необхідно, відштовхуючись від розуміння вихідного виразу й знання мови, а також застосовуючи необхідні мовленнєві трансформації, знайти найбільш прийнятний варіант перекладу. Адже коло концептуальних відповідників досить широке.

Наприклад, *John watched his wife's eyes widen and he quickly pulled out a chair and sat next to her, shoving his head towards the telephone so he could hear what was going on. Джон побачив, як змінилося її обличчя, і почав дуже хвилюватися, зіскочив зі стільця, присів біля неї й притиснув вухо до слухавки, намагаючись почути розмову* [12].

Тобто в цьому випадку перекладач відмовився від прямого перекладу модального дієслова *could*, вважаючи свій варіант перекладу більш прийнятним для української мови.

У наступному прикладі в перекладі модального дієслова використовується наказовий спосіб українського немодального дієслова.

The following envelopes must be opened exactly when labelled and must be obeyed. Відкриваючи ці конверти у відповідності із вказаними на них назвами місяців й обов'язково виконавши все, що написано всередині [15, с. 150].

Аналізуючи способи передавання модальних значень українською мовою, потрібно відзначити, що досить типовим є застосування безособових конструкцій: *But I must study a little at first, to get proper qualified. Now, neighbours, I must go. Але спершу мені доведеться самому позайматися, щоб як слід підготуватися. А тепер, сусіди, мені пора йти* [15, с. 120].

Досить часто для перекладу англійських модальних дієслів використовують стійкі словосполучення.

Наприклад, *No, no, mistress,' replied the old woman, 'nobody can; she's far beyond the reach of help. Звичайно, звичайно, місіс – відповіла стара. – Це нікому не під силу; їй вже не можливо допомогти.* Наступний приклад також демонструє недослівний переклад модального дієслова *could*. *Holly couldn't speak. Холлі була дуже вражена* [15, с. 121]. Можемо стверджувати, що вибір перекладачем цього варіанта перекладу є не досить правомірним, оскільки в українській мові є слово «заціпило», яке більш точно підходить для передавання оригінального висловлювання.

Вживання прикметників і прислівників, які не входять до вищеописаної групи, – теж один із способів перекладу англійських модальних дієслів українською мовою. Наприклад, *I could've slept standing up I was so tired. Я готовий спати й стоячи, бо дуже втомився* [1].

Типовим є переклад вислову з англійським модальним дієсловом, коли є опущення значення останнього. Наприклад, *I can see a fellow of some sort walking round it. Навіть видно, як хлопчик ходить навколо. It was even depressing out in the street. You couldn't even hear any cars any more. Навіть за вікном було сумно. Ні машин, нічого* [1].

Тобто, як ми можемо побачити, концептуальні відповідники використовуються приблизно удвічі частіше, аніж ті, які ми аналізували вище. Це пояснюється багатьма причинами, однак найголовнішою з них є відсутність аналогів в українській мові, що, у свою чергу, зумовлює пошук найбільш прийнятних відповідників у мові за такою синтезою: «система», «норма», «узус» [7, с. 34].

Система мови – це сукупність взаємопов'язаних одиниць мови різного рівня та моделей, за якими вони можуть діяти. Тобто це система можливостей, яка охоплює ідеальні форми своєї реалізації мовою [7, с. 35].

Наприклад, *The next thing is for us to go and wish 'em joy, I suppose? Well, no. No? Now, I thought we must. I must, or twould be very unlike me – the first in every spree that's going! – Так, потрібно було б піти та їх поздоровити! – І зовсім це ні до чого. – Так чому ж, підемо! Я-то вже неодмінно піду. Де веселоці, там я перший!* [8].

Потрібно зауважити, якщо перекладач використовував системну відповідність, то він мав перекласти цю фразу таким чином: «Ми повинні, я повинен», як певне зобов'язання людини. Але в цьому випадку дієслово *must* не означає вимушеність вибору, а навпаки, бажання піти на свято. В українській мові це можливо передати лише завдяки відступу від дослівного перекладу, завдяки т. зв. лексичній трансформації, що дозволяє органічно вбудувати його в контекст.

Наступним елементом цієї системи є мовленнєва норма. Мовленнєва норма – це уявлення колективу носіїв мови про те, що є правильним або неправильним у мові.

Наприклад, *On any given night, all across Europe, Interpol officials could pinpoint exactly who was sleeping where. Цієї ночі співробітники Інтерполу мали повне уявлення про те, хто де спить по всій Європі* [8].

Ще одним фактором, що регулює становлення мови, є така мовленнєва норма, як узус. Цей термін у мовознавстві означає прийняте в певному соціумі вживання мовних засобів – слів, фразеологізмів тощо. Узус часто протиставляється оказіональному, тимчасовому, індивідуальному використанню. Інакше кажучи, це ситуативні правила використання мови. Використання узуальних варіацій мови часто допомагає досягти успіху в розмові.

Наприклад, *Can I have a word or two with you in private, if you please? – Дозвольте сказати вам слівце наодинці* [2, с. 25].

Тобто варто констатувати, що в сучасній англійській мові можна виділити різні структурні типи модальних дієслів, які розкриваються за допомогою компаративних фразеологічних одиниць. Тобто для цих дієслів характерні т. зв. модальні типи фразеологічного значення:

1. Цілісне модальне значення.
2. Розділово-цілісне модальне значення.
3. Цілісно-комунікативне значення.
4. Розділово-цілісне комунікативне компаративне значення.

У цілому щодо передавання модальності в перекладі можна зауважити, що ця проблема є досить масштабною, адже внаслідок невмілого перекладу втрачається сенс словосполучення і тексту взагалі. Саме тому модальність – це комплексна багатоаспектна функціонально-семантична категорія, що виражає ставлення мовця до висловлюваного, його оцінку ставлення до об'єктивної дійсності. Зміст висловлюваного може розглядатися як реальне або нереальне, можливе або неможливе, необхідне або ймовірне, бажане або небажа-

не тощо. Модальність диференціюється на об'єктивну і суб'єктивну. Суб'єктивна модальність, на відміну від об'єктивної, є факультативною ознакою висловлювання та виражається такими засобами, як порядок слів, інтонація, лексичні повтори, модальні слова і дієслова, вигуки, вставні слова і словосполучення, вставні речення, порядок слів у реченні [13].

Отже, узагальнюючи вищезазначене, потрібно зауважити, що перекладацька трансформація, яка пов'язана з перекладом англійських модальних дієслів, детермінована бажанням перекладача досягнути найбільш еквівалентного комунікативного ефекту. Цей ефект досягається шляхом нівелювання розбіжностей мовленнєвих систем, норм, узусів вихідного та перекладного тексту. При цьому необхідно пам'ятати про широку семантику англійських модальних дієслів та вміти диференціювати їх значення відповідно до контексту, що є основною проблемою для перекладачів. Наголошуємо, що саме дотримання в перекладах з англійської на українську мову концептуальних періодичних відповідностей англійських модальних дієслів, пошук нових алгоритмів перекладу є важливою складовою успішної та правильної інтерпретації оригінального тексту. Окрім цього, потрібно розуміти, що частотне використання концептуальних відповідників має бути викликане бажанням перекладачів максимально повноцінно відобразити комунікативний ефект оригіналу, тобто не тільки передати значення модальності, а й досягти правильного, автентичного звучання українського перекладу.

Перспективним, на нашу думку, видається подальше вивчення цієї проблематики. Зокрема розгляд специфічних й відмітних рис перекладу з англійської на українську мову різних за стилями текстів, де використовуються модальні дієслова.

Список використаної літератури

1. Арміна Є.О. Модальність як перекладознавча проблема / Є.О. Арміна // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – 2010. – Вип. 17. – С. 27–35.
2. Беляева Е.И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е.И. Беляева. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1985. – 180 с.
3. Брицин В.М. Модальна грамати́ка дискурсу як один із напрямів семантико-синтаксичних досліджень / В.М. Брицин // Мовознавство. – 2006. – № 2/3. – С. 101–110.
4. Кабакчи В.В. Практика английского языка: сборник упражнений по переводу / В.В. Кабакчи. – СПб.: Союз, 2004. – 255 с.
5. Карабан І.В. Переклад з української мови на англійську. Навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти / І.В. Карабан, Дж. Мейс. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2003. – 608 с.
6. Кияк Т.Р. Теорія і практика перекладу / Т.Р. Кияк, А.М. Науменко, О.Д. Огуй. – Вінниця: Нова Книга, 2006. – 592 с.
7. Косачева Т.А. Особенности перевода модальных глаголов и фразовых единиц с английского языка на русский / Т.А. Косачева // Актуальные проблемы филологии: материалы III Международной научной конференции (г. Казань, май 2018 г.). – Казань: Молодой ученый, 2018. – С. 33–36.
8. Кравченко Т. Структурні особливості перекладу інфінитивних конструкцій англійської мови на українську / Т. Кравченко, Ю. Пагутяк // Освіта і наука. – 2018. – Вип. 24 (1). – С.131–135.
9. Крылова И.П. Грамматика современного английского языка / И.П. Крылова, Е.М. Гордон. – М.: Университет: Высшая школа, 2003. – 448 с.
10. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка / А.В. Кунин. – М.: Международные отношения, 1972. – 287 с.
11. Масалова К.С. К проблеме перевода высказываний с модальными глаголами с английского языка на русский / К.С. Масалова // Вестник Московского государственного областного университета. Серия «Лингвистика». – 2010. – № 5. – С. 59–63.
12. Овсянников В.В. Английские модальные глаголы как переводческая проблема / В.В. Овсянников // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2010. – Вип. 89 (1). – С. 83–86.
13. Помазан О.С. Засоби вираження модальності в сучасній англійській мові / О.С. Помазан, О.В. Ковтун // Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. В. Стуса. – 2016. – Т. 2. – № 8. – С. 138–142.

14. Рецкер Я.И. Учебное пособие по переводу с английского языка на русский / Я.И. Рецкер. – М.: Международные отношения, 1981. – 180 с.

15. Романова С.П. Пособие по переводу с английского на русский / С.П. Романова, А.А. Коралова. – М.: Университет, 2004. – 171 с.

16. Смушков И.Л. Функционально-семантические особенности модальных глаголов в английском языке / И.Л. Смушков. – Воронеж: Воронежское издательство учебной литературы, 2009. – 382 с.

17. Хуснетдинова Д.Д. Особенности перевода модальных глаголов с английского языка на русский в научно-технических текстах / Д.Д. Хуснетдинова // Научное сообщество студентов XXI столетия. Гуманитарные науки: сборник статей по материалам LXV международной студенческой научно-практической конференции. – Новосибирск: Сибирская академическая книга, 2018. – № 5 (65). – С. 94–98.

ISSUES OF MODAL VERBS TRANSLATION FROM ENGLISH INTO UKRAINIAN

Natalia I. Talan, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: ntalan@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-34

Key words: modality, modal verb, specific features, translation, language.

The article deals with the peculiarities of translating modal verbs from English into Ukrainian, as well as from Ukrainian into English. The author proceeds from the fact that when translating modal verbs it is necessary to take into account their polyfunctionality, as well as mismatching the means of expression of modality in the English and Ukrainian languages.

It is stated that modal verbs in English form a special group and have differences in the use of all other verbs. It is explained that we speak of our abilities, requests, ask permissions, forbid something, give advice and talk about obligations with the help of such verb. It reveals modality as a category that has its own characteristics when translated into Ukrainian, since it is transmitted using various language and lexical means. It is stated that the class of modal verbs includes such verbs as can (could), may (might), must, ought, need. It is concluded that these verbs act as an explanation of the circumstance or the possibility of accomplishing something in the sentences. It is emphasized that these verbs cannot be used independently and phrases usually go in conjunction with the semantic verb in infinitive form for the correct formulation. It is shown that most often the modal verb acts as a composite nominal predicate.

We are talking about the fact that the translator faces various kinds of difficulties in the process of translation - the transmitting of thoughts, expressed in one language by the means of another language. One of these difficulties is the way of transmitting the meanings of modal verbs from English into Russian. There is no other lexical-grammatical category in the English language that would present great difficulties in the translation process than the category of modality.

It is emphasized that in any work dealing with translation problems, the problem of modality arises in one form or another, but terminologically this problem can be formalized differently and serve different tasks of translation research. The most universal and conservative units of modality in the European languages are modal verbs, which together with the adjacent units (semi-modal verbs and modal idioms) form a special class of grammatical units capable of conveying the emotional nuances of the statement with the most unexpected increments of meaning.

It is stated that even such a conservative class of language units, as modal verbs, reveals extraordinary semantic flexibility. This circumstance prevents the presentation of the features of modality in the form of strict logical formulas. The logical categorization of modality is just the start-up for the linguist. The conclusion is that the omission of a modal verb in the translation usually speaks not of the lack of appropriate linguistic resources, but of the desire of the translator to remain "invisible", for which they use the colloquial idioms of the host culture.

References

1. Armina, Ye.O. *Modalnist yak perekladoznavcha problema* [Modality as a translation problem] *Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoyi linhvistyky* [Problems of semantics, pragmatics and cognitive linguistics], 2010, issue.17, pp. 27-35.

2. Belyayeva, Ye.I. *Funktsionalno-semanticheskiye polya modal'nosti v angliyskom i russkom yazykakh* [Functional-semantic fields of modality in English and Russian]. Voronezh, Izdatelstvo Voronezhskogo universiteta, Publ., 1985, 180p.

3. Brytsyn, V.M. *Modalna hramatyka dyskursu yak odyn iz napryamiv semantyko-syntaksychnykh doslidzhen* [Modal grammar of discourse as one of the directions of semantic-syntactic research]. *Movoznavstvo* [Linguistics], 2006, vol. 2-3, pp. 101-110.
4. Kabakchi, V.V. *Praktika angliyskogo yazyka: sbornik uprazhneniy po perevodu* [Practice of the English language: translation exercises]. Saint Petersburg, Soyuz Publ., 2004, 255 p.
5. Karaban, I.V., Meys, J. *Pereklad z ukrayinskoyi movy na anhliysku. Navchalnyy posibnyk-dovidnyk dlya studentiv vyshchykh zakladiv osvity* [Translation from the Ukrainian language into English. A guide for students of higher education institutions]. Vinnitsa, New book, Publ., 2003, 608 p.
6. Kyyak, T.R. *Teoriya i praktyka perekladu* [Theory and Practice of Translation]. Vinnitsa, New book, Publ., 2006, 592 p.
7. Kosacheva, T.A. *Osobennosti perevoda modal'nykh glagolov i frazovykh yedynits s angliyskogo yazyka na russkiy* [Features of the translation of modal verbs and phrasal units from English into Russian]. *Aktual'nyye problemy filologii: materialy III Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii* [Actual Problems of Philology: Proceedings of the III International scientific conference]. Kazan, Molodoy ucheny Publ., 2018, pp. 33-36.
8. Kravchenko, T.M., Pahutyak, Yu. *Strukturni osoblyvosti perekladu infinytyvnykh konstruktiv anhliyskoyi movy na ukrayinsku* [Structural features of the translation of infinitive structures of the English language into Ukrainian]. *Osvita i nauka* [Education and science], 2018, vol. 24, issue 1, pp. 131-135.
9. Krylova, I.P., Gordon, Ye.M. *Grammatika sovremennogo angliyskogo yazyka* [The Grammar of Modern English]. Moscow, Book House "University" Publ., 2003, 448 p.
10. Kunin, A.V. *Frazeologiya sovremennogo angliyskogo yazyka* [Phraseology of modern English]. Moscow, Mezhdunarodnyye otnosheniya Publ., 1972, 287 p.
11. Masalova, K.S. *K probleme perevoda vyskazyvaniy s modal'nymi glagolami s angliyskogo yazyka na russkiy* [To the problem of translating sentences with modal verbs from English to Russian]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya «Lingvistika»* [Bulletin of the Moscow State Regional University. Series "Linguistics"], 2010, vol. 5, pp. 59-63.
12. Ovsyannikov, V.V. *Angliyskiye modal'nyye glagoly kak perevodcheskaya problema* [English modal verbs as a translation problem] *Naukovi zapysky Kirovogradskogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu im. V. Vinnychenka. Seriya: Filolohichni nauky (movoznavstvo)* [Proceedings of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University. Series: Philology (Linguistics)], 2010, vol. 89, issue 1, pp. 83-86.
13. Pomazan, O.S., Kovtun, O.V. *Zasoby vyrazhennya modal'nosti v suchasniy anhliys'kiy movi* [Means of expression of modality in modern English]. *Visnyk studentskogo naukovo tovarystva Donetskogo nacionalnogo universiteta im. V. Stusa* [Bulletin of Student Scientific Society of Vasyl Stus Donetsk National University], 2016, vol. 2, issue 8, pp. 138-142.
14. Retsker, Ya.I. *Uchebnoye posobiye po perevodu s angliyskogo yazyka na russkiy* [Study Guide for Translation from English into Russian]. Moscow, Mezhdunarodnyye otnosheniya Publ., 1981, 180 p.
15. Romanova, S.P., Korolova, A.A. *Posobiye po perevodu s angliyskogo na russkiy* [Textbook for translation from English to Russian]. Moscow, Universitet Publ., 2004, 171 p.
16. Smushkov, I.L. *Funktsional'no-semanticheskiye osobennosti modal'nykh glagolov v angliyskom yazyke* [Functional and semantic features of modal verbs in English]. Voronezh, Voronezhskoye izdatelstvo uchebnoy literatury Publ, 2009, 382 p.
17. Khusnetdinova, D.D. *Osobennosti perevoda modal'nykh glagolov s angliyskogo yazyka na russkiy v nauchno-tekhnicheskikh tekstakh* [Features of the translation of modal verbs from English to Russian in scientific and technical texts] *Nauchnoye soobshchestvo studentov XXI stoletiya. Gumanitarnyye nauki: sbornik statey po materialam 65 mezhdunarodnoy studencheskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii* [Scientific community of students of the 21st century. Humanities: Collection of articles according to 65th International scientific-practical conference]. Novosibirsk, Sibirskaya akademicheskaya kniga Publ., 2018, vol. 5 (65), pp. 94-98.

Одержано 14.08.2020.

УДК 81'25
DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-35

І.О. ЦАРЕНКО,
*кандидат економічних наук, старший викладач
кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності
Центральноукраїнського національного технічного університету
(м. Кропивницький)*

О.О. ЦАРЕНКО,
магістр філології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

СТРАТЕГІЇ ФОРЕНІЗАЦІЇ ТА ДОМЕСТИКАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ МІЖНАРОДНОЇ РЕКЛАМИ ТА ПРОДУКТІВ КІНО- ТА ТЕЛЕІНДУСТРІЇ

У статті проведено компаративний аналіз якості титрування як форми форенізації та дублювання як форми доместикації аудіовізуальних матеріалів у сучасній кіно- та телеіндустрії. Акцентовано увагу на економічних втратах та вигодах від адекватності здійснення цього типу перекладу. Аргументовано актуальність теми з посиланням на зміну нормативно-правового регулювання ринку кіно- та телеіндустрії в Україні. Осмислено сутність таких стратегій перекладу аудіовізуальних матеріалів, як доместикація та форенізація. Проаналізовано найбільш поширені трансформації при здійсненні титрування та дублювання на національних телеканалах, зокрема на «1+1», «Інтер» та «К1», які здійснюються ними при перекладі аудіовізуальних матеріалів. Також наведено основні помилки при здійсненні перекладу мультиплікаційного серіалу «Маша та Ведмідь». Шляхом лінгвістичного аналізу авторами виявлено основні трансформації при здійсненні перекладу міжнародної реклами та продуктів кіно- та телеіндустрії на морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях. Наведено приклади таких трансформацій. Проведено опитування серед респондентів, щоб визначити вподобання мови перекладу аудіовізуальних матеріалів. У результаті встановлено, що з 2 епізодів мультиплікаційного серіалу «Маша та Ведмідь» українському перекладу віддали перевагу 69 та 54% опитаних респондентів, тоді як міжнародну рекламу краще сприймають українською, ніж російською – більше 80% у всіх епізодах. Встановлено наявність економічних втрат і вигід від сприйняття реклами, зважаючи на наявність чи відсутність задоволення нею як відповідного посилу для дії щодо купівлі товару чи послуги, яка рекламується.

Ключові слова: форенізація, доместикація, титрування, дублювання, економічна вигода, економічна втрата, аудіовізуальні матеріали, міжнародна реклама, синтаксичний рівень, морфологічний рівень, лексичний рівень.

В статті проведено компаративний аналіз якості титрування як форми форенізації та дублювання як форми доместикації аудіовізуальних матеріалів у сучасній кіно- та телеіндустрії. Акцентовано увагу на економічних втратах та вигодах від адекватності здійснення цього типу перекладу. Аргументовано актуальність теми з посиланням на зміну нормативно-правового регулювання ринку кіно- та телеіндустрії в Україні. Осмислено сутність таких стратегій перекладу аудіовізуальних матеріалів, як доместикація та форенізація. Проаналізовано найбільш поширені трансформації при здійсненні титрування та дублювання на національних телеканалах, зокрема на «1+1», «Інтер» та «К1», які здійснюються ними при перекладі аудіовізуальних матеріалів. Також наведено основні помилки при здійсненні перекладу мультиплікаційного серіалу «Маша та Ведмідь». Шляхом лінгвістичного аналізу авторами виявлено основні трансформації при здійсненні перекладу міжнародної реклами та продуктів кіно- та телеіндустрії на морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях. Наведено приклади таких трансформацій. Проведено опитування серед респондентів, щоб визначити вподобання мови перекладу аудіовізуальних матеріалів. У результаті встановлено, що з 2 епізодів мультиплікаційного серіалу «Маша та Ведмідь» українському перекладу віддали перевагу 69 та 54% опитаних респондентів, тоді як міжнародну рекламу краще сприймають українською, ніж російською – більше 80% у всіх епізодах. Встановлено наявність економічних втрат і вигід від сприйняття реклами, зважаючи на наявність чи відсутність задоволення нею як відповідного посилу для дії щодо купівлі товару чи послуги, яка рекламується.

уровнях. Приведені приклади таких трансформацій. Проведен опрос среди респондентов, чтобы определить предпочтения языка перевода аудиовизуальных материалов. В результате установлено, что из 2 эпизодов мультипликационного сериала «Маша и Медведь» украинский вариант перевода предпочли 69 и 54% опрошенных респондентов, тогда как международную рекламу лучше воспринимают на украинском языке, нежели на русском, а именно – более 80% во всех эпизодах. Установлено наличие экономических потерь и выгод от восприятия рекламы, принимая во внимание наличие или отсутствия удовольствия от ее восприятия как соответствующего посыла для действия относительно покупки товара или услуги, которая рекламируется.

Ключевые слова: форенизация, доместикация, титрование, дублирование, экономическая выгода, экономическая потеря, аудиовизуальные материалы, международная реклама, синтаксический уровень, морфологический уровень, лингвистический уровень.

У вік інноваційних технологій, гаджетів, телебачення важко уявити людину, яка жодного разу протягом свого життя не бачила реклами чи кіно. Сьогодні нам значно легше сприймати інформацію візуалізовано. З перших днів життя діти вже звикають до мультфільмів. Через популярність таких жанрів мистецтва вони перетворюються на міжнародні тенденції, тому дуже важливим стає переклад цих продуктів. Від перекладу залежатиме успіх нового кіно чи реклами серед нової аудиторії глядачів.

З огляду на актуальність цього процесу та необхідність у сучасних умовах поширення візуального та аудіоконтенту, аспект економічної вигоди від адекватності подання міжнародної реклами чи іноземного фільму державною мовою є досить важливим.

Посилення актуальності спричинене набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації», від 23.05.2017 р., який передбачає для загальнонаціональних і регіональних телекомпаній частку передач і фільмів державною мовою не менше 75%, а для місцевих телерадіокомпаній – 60% [3], що вимагає перекладу всіх зарубіжних аудіовізуальних матеріалів, у тому числі російськомовного контенту. Звідси важливим моментом виступає дослідження найбільш популярних та вживаних стратегій здійснення перекладу.

У сучасній практиці найбільш поширеними стратегіями здійснення перекладу аудіовізуальних матеріалів є форенизація та доместикація. Проблемам дослідження аспектів доместикації та форенизації аудіовізуальних матеріалів присвячено як вже відомі праці вчених-лінгвістів різних країн, зокрема: М. Бейкер [13], С. О'Саллівана [12], М. Шаттлуорта [14], М. Коуї, В. Горшкової [1–2], так і праці останніх років (маємо на увазі розвідки Х.Д. Сінтаса [4–6; 11], І. Гамбье [8], М.-Н. Галліо [9], Дж.-Х. Канга [10], М. Де Марко [7] та ін.). Наприклад, праці Дж. Діас та Л. Венуті присвячено дослідженню стратегій перекладу. Проте найбільшу цінність з точки зору емпіричності щодо мети нашого дослідження мають наукові доробки Ф. Затлін стосовно адаптації аудіовізуальних матеріалів, зокрема впливовості економічного фактора на вибір стратегії форенизації чи доместикації.

Проте, аналізуючи наявні наукові доробки в цьому напрямі, нами було встановлено, що питання економічних втрат від неадекватного перекладу міжнародної реклами чи продуктів кіно- та телеіндустрії не є дослідженими.

Основна мета дослідження – проведення компаративного аналізу якості титрування як форми форенизації та дублювання як форми доместикації аудіовізуальних матеріалів у сучасній телеіндустрії та висвітлення основних економічних переваг і недоліків від вибору тієї чи іншої форм перекладу.

У житті сучасної людини телебачення посідає суттєве місце. Не залишає воно без уваги й професію перекладача. Одним з найцікавіших аспектів перекладацької діяльності є переклад художніх фільмів. Саме тому сьогодні можна вважати особливим видом мистецтва телепереклад, адже цьому мистецтву ніде не навчають, і, як правило, його вважають аматорським.

Переклад у засобах масової комунікації, а особливо телебаченні, сьогодні виступає як один із найцікавіших і в той же час найскладніших видів трансляційного відтворення інформативного відеотексту. Тому роботи, присвячені дослідженню синхронного перекладу відеоряду є актуальними та перспективними у плані вивчення з позиції не лише оцінки якості перекладу, але й прагматики, тобто впливу на реципієнта.

Перш ніж перейти до аналізу адекватності перекладу, який транслюється на національних телеканалах, вважаємо за доцільне, розглянути сутність двох найбільш поширених стратегій перекладу, зокрема доместикації та форенізації.

На думку Л. Венуті, доместикацію слід розглядати як простий та зрозумілий адресату спосіб перекладу, метою якої є, передусім, мінімізація «іноземності» оригінального тексту [15]. Як результат, здійснюється асиміляція всіх іноземних елементів у культуру мови перекладу, завдяки чому цільова аудиторія не бачить основних характеристик вихідної культури [15].

Форенізація – це такий підхід до перекладу, який «відправляє читача за кордон», як це влучно помітив Л. Венуті [15].

Форенізація передбачає, що текст перекладу не повинен повністю відтворювати оригінал, як це відбувається у випадку з доместикації. Навпаки, іноземний характер тексту підкреслюється, завдяки чому помітне ідеологічне домінування культури-адресата. Перевага віддається культурі-адресанта, а іноземне походження фільму підкреслюється, викликаючи у глядачів відчуття «відчуження».

У межах цих двох стратегій використовують такі форми перекладу, як титрування та дублювання.

Далі, з метою здійснення комплексного аналізу економічних втрат та прибутків, вважаємо за необхідне проаналізувати найбільш поширені трансформації при здійсненні титрування та дублювання на національних телеканалах, які виконуються ними при перекладі аудіовізуальних матеріалів.

Дослідивши загальний вигляд титрування на сучасному українському телебаченні, зазначимо, що кожен канал використовує певні засоби трансформацій частіше за інші засоби, наприклад, на телеканалі «1+1» дуже поширеною є граматична трансформація, що передбачає перестановку слів у реченні, телеканал «Інтер» найчастіше з усіх досліджених телеканалів використовує при перекладі синтетичний спосіб творення дієслів.

Ретельний аналіз прикладів дозволяє стверджувати, що не завжди переклад є адекватним та влучним, тому глядачеві завжди треба бути уважним і слідкувати не лише за титрами, а й за тим, що відбувається на екрані.

Телебачення займає одне з провідних місць у житті сучасної людини, саме тому ми вважаємо, що серед найважливіших завдань нашого дослідження – оцінка адекватності перекладацьких трансформацій з близько споріднених мов на сучасному телебаченні.

Таким чином, варто відзначити, що при титруванні найпоширенішими є граматичні трансформації на словотвірному (*полицейский / поліціант (Т/с «Только не отпускаяй меня», ТК «Інтер»*), морфологічному (*Ага! / Домовилися! (Т/с «Спросите у осени», ТК «Інтер»*); *Будет настаивать / Наполягатиме (Т/с «За три дні до кохання», ТК «1+1»*); *И мне / І я (Т/с «Спросите у осени», ТК «Інтер»*) та синтаксичному (*Мне хочется немного отдохнуть / Я хочу відпочину (Х/ф «Блеф», ТК «К1»*) рівнях, а при синхронному перекладі зазвичай використовують «буквальний» переклад, а також граматичні трансформації, створюють неологізми, здійснюють заміни (*«А я, іду, гуляю по луна» / «А я іду по Марсу пішачком» (М/с «Маша та Ведмідь»*).

Переклад мультфільму здійснюють здебільшого за способом «буквального» перекладу, але при цьому використовують різноманітні трансформації, які дозволяють використовувати інші методи перекладу синтаксичних одиниць для більш влучного та максимально правильного і жартівливого перекладу, і моралі, доброти та сміху, якими має володіти жанр мультиплікаційного фільму (*М/с «Маша та Ведмідь»*).

Варто відзначити найважливіші питання, пов'язані з аудіовізуальним перекладом. Ось лише деякі з них:

– Переклад фільмів – це вид перекладу, яким перекладачі займаються здебільшого «через любов до мистецтва».

– Поки не пізно, забудьте про омріяну думку та романтичне бажання – перекладати фільми. Це крихітний сегмент ринку, де занадто багато суб'єктивності та умовності!

– ... що саме ви очікуєте від «піратських» дисків? Розумію, що ліцензоване дорожче, але зазвичай, там і якість краща, знову ж таки, можна увімкнути субтитри та подивитися, як правильно.

Дуже втішає те, що на більшості ліцензованих дисків є дубляж з кінотеатру та закадровий переклад, до того ж вони зазвичай відрізняються на користь останнього [1].

Необхідно пам'ятати, що перекладач зіштовхується з проблемою міжсеміотичного перекладу, зумовленого, перш за все, характером носія вербального компонента фільму з метою уникнення термінологічної плутанини кінодіалогу.

Відповідно до цього перекладачеві необхідно враховувати «полісеміотичність» кінотексту при перекладі кінодіалогів у процесі передперекладацького аналізу, що здійснюється при попередньому перегляді фільму, а також при оформленні кінцевого варіанта перекладу монтажних листів [2].

Аналізуючи інтерпретацію міжнародної реклами для російських та українських телеканалів, доходимо висновків, що найбільше відмінностей зосереджено на синтаксичному рівні лексичних трансформацій. Окремо можна виділити переклади музичної реклами, коли текст пісні є основним засобом реклами продукту. Також зазначимо, що нами досліджено відмінності перекладу, які відбуваються не на лексичному рівні: манера подачі, етикет, тривалість.

При перекладах міжнародної реклами для телеекранів України не завжди переклад є адекватним, наявна невідповідність, у першу чергу на синтаксичному рівні, саме тому вважаємо за доцільне розглянути відповідні приклади:

Заміна словосполучення словом:

Я покажу тебе секретный способ, как его съест / Я покажу тобі дивоспосіб, як поласувати «Огео» (реклама печива «Огео», країна-виробник США).

Перестановка членів речення:

Открой, пожалуйста, мне «Огео» / Відкрий мені, будь ласка, «Огео» (реклама печива «Огео», країна-виробник США).

А что я получу взамен? / А що отримаю натомість я? (реклама печива «Огео», країна-виробник США).

Переклад відрізняється порядком членів речення, але варто врахувати, що норми прямого порядку слів у реченні в українській та російській мовах відрізняються, тому ця відмінність є нормальною та адекватною при перекладі іноземного тексту.

Звуження:

Будет вечеринка, что не говори... / Розваги прийшли навіть у музей (реклама шоколадки «МахFup», країна-виробник США та Росія).

Генералізація:

Я покажу тебе секретный способ, как его съест / Я покажу тобі дивоспосіб, як поласувати «Огео» (реклама печива «Огео», країна-виробник США).

При озвученні російською мовою відбулася генералізація, адже семантика дієслова «їсти» є більш загальною, тому, на нашу думку, «ласувати» в українському варіанті є більш доцільним для рекламного ролика, адже дієслово «ласувати» означає «їсти щось смачне». Глядач на підсвідомому рівні сприйматиме, що смак продукту є особливим та вишуканим.

И обмакни... / І булькни... (реклама печива «Огео», країна-виробник США).

Семантика дієслова «обмокнути» означає «занурюючи в рідину, змочувати, зволожувати що-небудь з усіх боків або по краях», а «булькнути» – «утворювати короткі й часті звуки під час виливання або витікання крізь вузький отвір, а також при кипінні (про рідину)», але у розмовному стилі розуміємо і значення занурення чогось у рідину (як-то печива у молоко).

Отже, в українській мові маємо більш точне значення з відтінком розмовної експресивності, що робить рекламу ближчою до глядача, проте російський варіант є семантично правильнішим, якщо врахувати мету, з якою суб'єкти здійснюють цю дію.

Хмм... договорились / Хмм... давай (реклама печива «Огео», країна-виробник США).

Переклад російською має більш звужене поняття, ніж український варіант, тому є доцільнішим при діалозі.

Додавання:

В книгах Вы только прочтаете об этом, а с кофе почувствуете сами / У книжках Ви читаете про це, а з глибоким смаком кави відчуєте самі (реклама кави «Jardin», країна-виробник Франція).

В українському перекладі французької реклами додано словосполучення, що характеризує каву більш широко: «глибоким смаком кави», чого немає при російському перекладі. Це додавання, на нашу думку, є доцільним, адже розкриває особливість та унікальність продукту, який рекламують.

А я возьму, и не уйду! / А ось візьму, і не піду! (реклама жувальної гумки «Orbit», країна-виробник США).

Не усложняй! / Не треба ускладнювати! (реклама жувальної гумки «Orbit», країна-виробник США).

При українському перекладі додано підсилювальну частку до дієслова, а також змінено особу та вид дієслова.

Для здоровья зубов: «Ешь. Пей. Жуй “Orbit”» / Для чистих і здорових зубів: «Їж. Пий. Жуй “Orbit”» (реклама жувальної гумки «Orbit», країна-виробник США).

Українською оригінал подано з більш детальною характеристикою рекламного продукту, ніж російською. Так, російською мовою маємо словосполучення, що складається з двох слів, без додаткового відтінку, на відміну від українського варіанта, при цьому, відповідно, відрізняється і тип зв'язку між головним та залежним словами у словосполученні.

Зміна синтаксичного зв'язку:

Э-э-э... подожди! Ты что? Ты нас бросаешь? / Е-е-е... стоп-стоп. Це прощання? Прощання?! (реклама жувальної гумки «Orbit», країна-виробник США).

Частиномовна заміна в реченні:

Я покажу тебе секретный способ, как его съест / Я покажу тобі дивоспосіб, як поласувати «Oreo» (реклама печива «Oreo», країна-виробник США)

Заміна розряду займенника:

В ту сторону / В інший бік (реклама печива «Oreo», країна-виробник США).

Порівнюючи рекламу українською та російською, можна помітити, що в російській використано присвійний займенник «його» замість назви печива. Це можна розглядати з двох сторін: з одного боку, використання займенника є доцільним з метою уникнення повторів, однак, з іншого боку, повторення назви продукту має психологічний підтекст, адже людська свідомість мимоволі запам'ятовуватиме саме це найменування з кожним звучанням на телеекрані.

Категорія заміни роду:

О, «Искусство жить»? Прекрасная книга, но если Вы пытаетесь познать это искусство, у Вас ничего не получится без кофе / «Мистецтво жити»? Чудова книга, мадемуазель, але якщо прагнете пізнати це мистецтво, наврядчи це вийде без кави (реклама кави «Jardin», країна-виробник Франція).

Російською «кофе» має граматичну категорію середнього роду, а українською «кава» – жіночого роду.

Искусство в том, чтобы наслаждаться жизнью каждое мгновение / Мистецтво – насолоджуватися кожною миттю життя (реклама кави «Jardin», країна-виробник Франція).

Російською використано середній рід, а українською жіночий рід. В обох варіантах відмінок займенника та іменника узгоджуються.

Пробуйте эту жизнь на вкус, и главное – наслаждайтесь ею / Відчуйте смак життя, а головне – насолоджуйтеся ним. (реклама кави «Jardin», країна-виробник Франція).

Російською мовою іменник, відповідно і займенник жіночого роду, а українською – середнього та чоловічого родів. Відмінок при цьому не змінюється, залишаючись орудним.

Кофе «Jardin» – и каждый миг неповторим! / Кава «Jardin» – і кожна мить неповторна! (реклама кави «Jardin», країна-виробник Франція).

Російською іменник «миг» чоловічого роду, а українською «мить» – жіночого. Відповідно прикметники та займенники узгоджуються родами, числами та відмінками із іменниками згідно з категорією роду своєї мови.

Частиномовна заміна:

Э-э-э... подожди! Ты что? Ты нас бросаешь? / Е-е-е... стоп-стоп. Це прощання? Прощання?! (реклама жувальної гумки «Orbit», країна-виробник США).

Порівнюючи продукти російського та українського перекладу, можна дійти висновку, що в цьому прикладі відбулася частиномовна заміна дієслова наказового способу «подожди» вигуком «стоп-стоп», що несе в собі подібну семантику, але «подожди» є більш загальним визначенням, а «стоп-стоп» більш експресивним, тому український глядач, скоріше за все, більш емоційно сприйматиме цю рекламу.

Таким чином, доходимо висновку, що глядач має завжди бути уважним до відеоряду на екрані, адже міжнародну рекламу та дубляж і титрування фільмів не завжди інтерпретують правильно та адекватно.

У свою чергу, як свідчить дослідження Дж. Затліна, субтитрування є набагато дешевою формою форенізації, ніж дублювання, адже останній коштує в 15 разів дорожче [16].

Окрім того, з метою дослідження додаткових економічних переваг вважаємо за доцільне, здійснити опитування шляхом проведення анкетування в соціальній мережі Instagram.

Ключовим моментом опитування стало виявлення вподобань серед респондентів щодо мови аудіовізуальних матеріалів, зокрема мультфільму «Маша та Ведмідь», реклами печива «Огео», жувальної гумки «Orbit» та шоколадки «MaxFun», особливості перекладу яких було наведено вище.

У результаті нами було опитано 363 респонденти та виявлено такі результати: з 2 епізодів мультиплікаційного серіалу «Маша та Ведмідь» українському перекладу віддали перевагу 69% та 54% опитаних респондентів, тоді як міжнародну рекламу краще сприймають українською ніж російською – більше 80% у всіх епізодах (рис. 1).

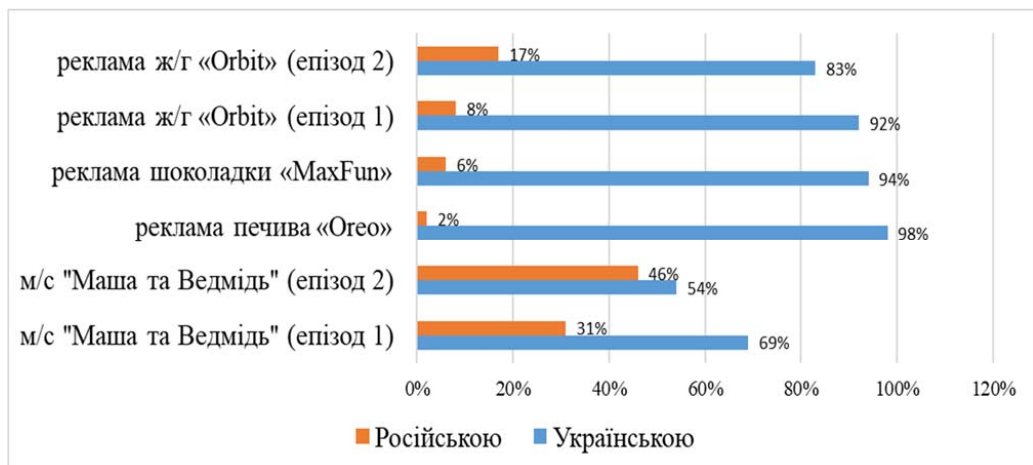

Рис. 1. Результати опитування респондентів щодо вподобання мови перекладу аудіовізуальних матеріалів

У результаті варто звернути увагу на те, що мультиплікаційний серіал, який пропонувався для оцінки респондентам, в оригіналі створювався російською мовою, яка є зрозумілою та поширеною серед населення України, на відміну від рекламних продуктів, оригінальною мовою яких є англійська. Таким чином, з огляду на результати опитування, слід зауважити, що сприйняття реклами та, відповідно, задоволеність нею має бути посилом для відповідної дії щодо купівлі товару чи послуги, яка рекламується. Тому, відповідно, негативна реакція призводить до зниження рівня попиту. Звідси, доходимо висновку: орієнтиром будь-якої реклами є людина, а тому врахування її психології та органів чуття має бути невід'ємним елементом при поширенні реклами, адже неврахування одного зі шляхів сприйняття реклами, в нашому випадку звукового, а саме – адекватності перекладу, може призвести до зниження її ефективності, а в результаті – недоотримання прибутку.

Здійснивши компаративний аналіз якості титрування як форми форенізації та дублювання як форми доместикації аудіовізуальних матеріалів у сучасній теле- та

кіноіндустрії, ми дійшли висновку, що здійснення цього типу перекладу є досить складним та вимагає високого професіоналізму, адже від адекватності вихідного результату залежить рівень задоволення якістю таких продуктів глядачами, які, у свою чергу, визначають потенційний прибуток. Зокрема, аналізуючи відповіді респондентів та аналіз трансформацій, чітко простежуємо, що для українського глядача більш прийнятним є використання стратегії доместикації, аніж форенізації. Застосування перекладачем стратегії доместикації дає змогу «маніпулювати» глядачем, адже останній сприймає почуте або побачене у звичній для нього формі та манері, а це, в свою чергу, служить найкращим поштовхом для будь-якої дії, в наших прикладах до придбання відповідних товарів.

Перспективою подальших наукових розвідок є пошук шляхів усунення ймовірних економічних втрат при здійсненні перекладу міжнародної реклами та продуктів теле- та кіноіндустрії.

Список використаної літератури

1. Горшкова В.Е. Перевод в кино: монография / В.Е. Горшкова. – Иркутск: ИГЛУ, 2008. – 267 с.
2. Горшкова В.Е. Перевод в кино: дублирование vs субтитры / В.Е. Горшкова // Вестник НГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2007. – Т. 5. – Вып.1. – С. 133–140.
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації: Закон України від 23 травня 2017 р. № 2054-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19#Text> (останнє звернення 21.09.2020).
4. Audiovisual Translation: Language Transfer on Screen / ed. by Cintas J.D., G. Anderman. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009. – 272 p.
5. Cintas J.D. Introduction: Experimental Research in Audiovisual Translation Cognition, Reception, Production / J.D. Cintas, A. Szarkowska // Journal of Specialised Translation. – 2020. – Issue 33. – P. 3–16.
6. Cintas J.D. Technological advances in audiovisual translation / J.D. Cintas, S. Massidda // O'Hagan, M. (ed.) Routledge Handbook of Translation and Technology. – Oxford: Routledge, 2020. – P. 255–270.
7. De Marco M. The “engendering” approach in audiovisual translation / M. De Marco // Target. – 2016. – Vol. 28. – Issue 2. – P. 314–325. DOI: 10.1075/target.28.2.11dem.
8. Gambier Y. A connected history of audiovisual translation Elements for consideration / Y. Gambier, H. Jin // Translation Spaces. – 2019. – Vol. 8. – Issue 2. – P. 193–230. DOI: 10.1075/ts.19011.gam.
9. Guillot M.-N. The pragmatics of audiovisual translation: Voices from within in film subtitling / M.-N. Guillot // Journal of Pragmatics. – 2020. – Vol. 170. – P. 317–330. DOI: 10.1016/j.pragma.2020.09.015.
10. Kang J.-H. Collaborative translation: an instrument for commercial success or neutralizing a feminist message? / J.-H. Kang, K.H. Kim // Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice. – 2020. – Vol. 28. – Issue 4. – P. 487–503. DOI: 10.1080/0907676X.2019.1609534.
11. New Trends in Audiovisual Translation / ed. by Cintas J.D. – Bristol: Multilingual Matters, 2009. – 283 p.
12. O'Sullivan C. Translating popular film / C. O'Sullivan. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011. – 243 p.
13. Routledge Encyclopedia of Translation Studies / ed. by Mona Baker, Kirsten Malmkjær. – New York & London: Routledge, 1998. – 654 p.
14. Shuttleworth M. Dictionary of Translation Studies / M. Shuttleworth, M. Cowie. – Manchester, UK: St. Jerome Publishing, 1997. – 376 p.
15. Venuti L. Strategies of Translation / L. Venuti // Routledge Encyclopedia of Translation Studies / ed. By Mona Baker. – London: Routledge, 2001. – 353 p.
16. Zatlin Ph. Theatrical Translation and Film Adaptation / Ph. Zatlin. – Frankfurt Lodge: Multilingual Matters, 2005. – 222 p.

THE STRATEGIES OF FOREIGNIZATION AND DOMESTICATION DURING THE TRANSLATION OF INTERNATIONAL ADVERTISING AND FILMS

Ilonka O. Tsarenko, Central Ukrainian National Technical University (Ukraine)

E-mail: ilonka.tsarenko@gmail.com

Olena O. Tsarenko, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine)

E-mail: olenka.tsarenko378@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2020-2-20-35

Key words: *foreignization, domestication, titration, duplication, economic benefits, economic loss, audiovisual materials, international advertising, syntactic level, morphological level, linguistic level.*

The comparative analysis of the quality of titration as a form of foreignization and duplication as a form of domestication of audiovisual materials in the modern television industry is conducted in the paper. The attention is focused on the economic losses and benefits from the adequacy of this type of translation.

The relevance of the topic is reasoned with reference to the change in the legal regulation of the film and television industry in Ukraine.

The essence of such strategies for translating audiovisual materials as domestication and foreignization is given by author. The most common transformations in the implementation of titration and duplication on national TV channels, in particular on “1 + 1”, “Inter” and “K1” are analyzed, which are carried out during the translating of audiovisual materials to the end user. And also the main mistakes in the translation of the animated series “Masha and the Bear” are given.

By the linguistic analysis, the main transformations in the implementation of translation of international advertising and the films at the morphological, lexical and syntactic levels are identified by the author. The examples of such transformations are given.

The survey was conducted among the respondents to determine the preferences of the language of translation of audiovisual materials, including the cartoon «Masha and the Bear», advertising «Oreo» cookies, chewing gum «Orbit» and chocolate «MaxFun». As a result, it has been found that from 2 episodes of the animated series “Masha and the Bear”, the Ukrainian translation was preferred by 69% and 54% of the respondents, while the international advertising is preferred to perceive, to a greater extent, in the Ukrainian language than in Russian, namely, more than 80% in all episodes.

The presence of economic losses or benefits from the perception of advertising is established, taking into account the presence or absence of pleasure from its perception as the appropriate message for the key action of buying a product or service which is advertised.

It is established that this type of translation is quite complex and requires high professionalism, because the adequacy of the initial result depends on the level of satisfaction of the quality of such products by viewers, which, in turn, determine the potential profit in future. It has been established that the use of domestication strategy is more acceptable for the Ukrainian viewers than foreignization. The use of domestication by the translator is intended to bring more profit for its business owners, as it provokes the appropriate action to purchase the audiovisual products by their customers.

References

1. Gorshkova, V.E. (2008). *Perevod v kino: monografiya* [Translation into cinema: monograph]. Irkutsk, IGLU Publ., 267 p.
2. Gorshkova, V.E. *Perevod v kino: dublirovanie vs subtityri* [Translation into cinema: dubbing vs subtitles]. *Vestnik NGU. Seriya: Lingvistika i mejkulturnaya kommunikatsiya* [Bulletin of Novosibirsk State University. Series: Linguistics and intercultural communication], 2007, vol. 5, issue 1, pp. 133-140.
3. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo movy audiovizualnykh (elektronnykh) zasobiv masovoi informatsii: Zakon Ukrainy vid 23 travnia 2017 r. №2054-VIII* [The Verkhovna Rada of Ukraine. The Law of Ukraine “On amendments to some laws of Ukraine regarding the language of audiovisual (electronic) mass media”], 2017. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2054-19#Text> (Accessed 21 September 2020).
4. Cintas, J.D., Anderman, G. (eds). *Audiovisual Translation: Language Transfer on Screen*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009, 272 p.
5. Cintas, J.D., Szarkowska, A. Introduction: Experimental Research in Audiovisual Translation Cognition, Reception, Production. *Journal of Specialised Translation*, 2020, issue 33, pp. 3-16.
6. Cintas, J.D., Massidda, S. Technological advances in audiovisual translation. O’Hagan, M. (ed.) *Routledge Handbook of Translation and Technology*. Oxford, Routledge, 2020, pp. 255-270.
7. De Marco, M. The “engendering” approach in audiovisual translation. *Target*, 2016, volume 28, issue 2, pp. 314-325. DOI: 10.1075/target.28.2.11dem.

8. Gambier, Y., Jin, H. A connected history of audiovisual translation Elements for consideration. *Translation Spaces*, 2019, volume 8, issue 2, pp. 193-230. DOI: 10.1075/ts.19011.gam.
9. Guillot, M.-N. The pragmatics of audiovisual translation: Voices from within in film subtitling. *Journal of Pragmatics*, 2020, volume 170, pp. 317-330. DOI: 10.1016/j.pragma.2020.09.015.
10. Kang, J.-H., Kim, K.H. Collaborative translation: an instrument for commercial success or neutralizing a feminist message? *Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice*, 2020, volume 28, issue 4, pp. 487-503. DOI: 10.1080/0907676X.2019.1609534.
11. Cintas, J.D. (ed.). *New Trends in Audiovisual Translation*. Bristol, Multilingual Matters, 2009, 283 p.
12. O'Sullivan, C. *Translating popular film*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2011, 243 p.
13. Baker, M, Malmkjær, K. (eds). *Encyclopedia of Translation Studies*. New York & London, Routledge, 1998, 654 p.
14. Shuttleworth, M., Cowie, M. *Dictionary of Translation Studies*. Manchester, UK, St. Jerome Publishing, 1997, 376 p.
15. Baker, M, Venuti, L. *Strategies of Translation*. Baker M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London, Routledge, 2001, 353 p.
16. Zatlin, Ph. *Theatrical Translation and Film Adaptation*. Frankfurt Lodge, Multilingual Matters, 2005, 222 p.

Одержано 30.08.2020.

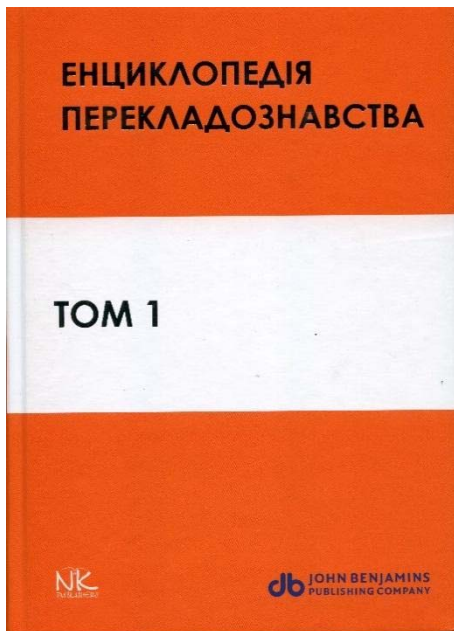
РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

УДК: 81'25

О.І. ПАНЧЕНКО,

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

**ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА –
ВАЖЛИВА ПОДІЯ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ**
Рецензія на видання: *Енциклопедія перекладознавства / пер. з англ.,
за ред. О.А. Кальниченка та Л.М. Черноватого. Том 1. – Вінниця:
Нова книга, 2020. – 552 с.*

Полиці та робочі столи українських перекладознавців, перекладачів і викладачів перекладу нещодавно прикрасив яскравий, солідний за обсягом том – перша частина 4-томного видання «Енциклопедія перекладу».

Оригіналом українського видання є чотири томник *Handbook of Translation Studies*, одна з найпомітніших у світі праць у галузі теорії перекладу, яка публікувалася з 2010 по 2013 роки в одному з найвідоміших видавництв літератури з перекладознавства «Бенджамінз». Це видавництво, що розташоване в Амстердамі, особливо відоме публікаціями в галузі мовознавства, включаючи й перекладознавство, та літературознавства, видаючи різноманітні книги, а також низку академічних журналів і щорічників.

Дозвіл на переклад українською мовою і його публікацію отримано за сприяння видавництва «Нова книга». Переклад здійснено за координації Всеукраїнської спілки викладачів перекладу, президент Спілки – Леонід Черноватий, офіційний координатор проєкту – Олександр Кальниченко.

Переклад статей першого тому здійснено переважно викладачами кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна) та кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура (Львівський національний університет імені Івана Франка); окремі статті переклали також викладачі Київського університету імені Бориса Грінченка, Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, Національного університету «Львівська політехніка», Східноєвропейського національного університету (м. Луцьк), Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія», Дніпровського університету імені Альфреда Нобеля. Загалом у створенні першого тому Енциклопедії взяло участь 45 перекладачів.

У вступі до рецензованого видання йдеться про сучасний етап перекладознавства – період його інституціоналізації, тобто методологічного упорядкування. Тут стисло охарактеризовано існуючі енциклопедичні видання з перекладознавства. Підкреслено існування онлайн-версії англійською мовою. Зазначено, що загалом енциклопедія охоплює 175 статей, з них 74 розміщено у першому томі. Взагалі поява енциклопедичних досліджень, які відображають теоретичні й практичні аспекти сучасної теорії та практики перекладу, є вельми своєчасною і важливою подією в науковому світі нашої країни.

Метою енциклопедії, як зазначено у Вступі, є розповсюдження знань про дослідження як письмового, так і усного перекладу.

Перший том охоплює статті таких відомих спеціалістів у сфері перекладознавства, як Ампаро Уртадо Альбір, Фабіу Альвес, Мері Снел-Горнбі, Ів Гамб'є, Даніель Ґуадек, Люк ван Дорслар, Дороті Келлі, Маріанн Ледерер, Кірстен Малмк'єр, Крістіана Норд, Алешандра Асіш Роза, Крістіна Шефнер та ін.

Матеріали енциклопедії можна поділити на певні групи для орієнтування потенційних читачів, оскільки в енциклопедії розглядається широке коло проблем, серед них як традиційні питання (історія перекладу; зміст понять «переклад», «адаптація», «автопереклад», «перекладознавство», «трансфер» і «трансферні студії», перекладацькі «помилки»), так і найсучасніші проблеми і термінологія (гендер, протокол тощо).

В енциклопедії аналізується динаміка змін змісту перекладознавства та його різноманітні підходи, як традиційні (дескриптивний, прикладний, науковий тощо), так і новітні (інтерпретативний, когнітивний, функціональний, машинний). Видам перекладу присвячено 26 статей різного обсягу.

Автори аналізують різні аспекти перекладу (його релевантність, норми, одиниці, стратегії і тактики, множинність, відкритість і закритість). Важливим напрямом книги є опис зв'язків перекладознавства з різними галузями науки, зокрема з мультимедією, семантикою, семіотикою, філософією, герменевтикою, гендерними факторами, етикою, етнографією, соціологією, термінознавством та глобалізацією.

Значну увагу приділено питанням художнього перекладу, зокрема таким, як вплив полісистемної теорії, постколоніальні літератури, цензура, особливості передачі змісту дитячої літератури, драматургічних творів, гумору й коміксів.

В енциклопедії розглядаються різні види перекладу, зокрема окреслено проблеми галузевого (політичного, технічного, комерційного, наукового, релігійного, юридичного), усного (з аркуша, послідовний, синхронний, аудіовізуальний, закадровий, опосередкований, конференц-переклад, дублювання, субтитрування, медіа-переклад, для потреб громади, в соціальній сфері) та сурдоперекладу.

Зауважуються питання новітнього змісту перекладацької діяльності, зокрема застосування інформаційних технологій (перекладацький інструментарій, використання Інтернету, автоматизований і машинний переклад, корпуси, локалізація), нетворкінг та діяльність перекладачів-волонтерів.

Переклад розглядається як діяльність та процес, зокрема аналізуються його зміст та інструменти дослідження (протокол «Міркуй уголос»), якість перекладу й класифікація перекладацьких помилок.

Значне місце в Енциклопедії посідають також проблеми методики навчання перекладу (компетентність, програма навчання та план навчального процесу) і ролі перекладу в навчанні іноземних мов.

Водночас окремі теоретичні положення постають дискусійними, що є природним для наукових досліджень такого рівня, деякі з них потребують подальшого більш ґрунтовного висвітлення, іноді не вистачає конкретних прикладів, скажімо, в статті «Норми перекладу». Дискусійні проблеми рецензованого видання можуть стати предметом критичного обговорення вітчизняними перекладознавцями, в чому вбачається ще один його позитивний аспект.

Підсумовуємо, що лінгвістична українськомовна література поповнилася надзвичайно цінним довідковим виданням, на яке давно очікувала перекладацька спільнота країни. Ця енциклопедія є одним з перших в Україні систематичним викладом теорій, які певною мірою відображають сучасний стан західного перекладознавства.

Зважаючи на широкий діапазон проблем, які розглядаються в першому томі, та пам'ятаючи про його суттєве розширення в подальших трьох томах, можемо стверджувати, що Енциклопедія стане корисною порадицею і добрим супутником для аспірантів, науковців, викладачів закладів вищої освіти, працівників перекладацьких бюро, підприємців, представників громадських організацій.

Отже, зазначимо, що вихід у світ першого тому Енциклопедії перекладознавства є помітним явищем в українському перекладознавстві, адже до наукового обігу вводиться значний масив раніше менш відомих джерел. Книга буде корисною не лише для науковців, а й для широкого читацького загалу. Зважаючи на універсальність і різноплановість поданої в ній інформації, рецензована енциклопедія створює сприятливі умови для підвищення якості навчання майбутніх перекладачів, а отже – і для задоволення соціального замовлення на підготовку фахівців з перекладу.

Панорамність і масштабність рецензованої праці забезпечується залученням значної кількості теоретичних та емпіричних даних, які було використано для узагальнення висновків авторів, наявністю вдалих ілюстративних прикладів, дібраних з численних джерел. Об'єктивність та надійність матеріалу енциклопедії забезпечується детальним аналізом емпіричного матеріалу і врахуванням особливостей мов різної структури. Текст роботи, незважаючи на спорадичні термінологічні неузгодженості, відзначається конкретністю, прозорістю подання матеріалу, що, безперечно, є заслугою перекладачів та редакторів.

Видання є актуальним, зважаючи на певний брак якісної перекладознавчої довідкової літератури в Україні, воно знайомить з теоретичними моделями західного перекладознавства і, як можна сподіватися, може дати певний поштовх українським перекладознавцям для побудови власних теоретичних концепцій у галузі теорії перекладу.

Одержано 14.08.2020.

ЛІТЕРАТУРНА ВІТАЛЬНЯ

Е.И. ЗЕЙФЕРТ,

*доктор филологических наук,
профессор кафедры теоретической и исторической поэтики
Российского государственного гуманитарного университета (г. Москва)*

ГЕРОЙ МОЕГО РОМАНА Постскриптум

В Алма-Ате на улице как дома: ни ветерка, листья даже не шелхнутся. Утром вый-дешь – какой-нибудь листочек повернут к тебе ладошкой, и в той же позе вечером он ждёт твоего возвращения.

Был жаркий июльский день. Манили к себе горы со снежными верхушками, но дела крепко держали меня в истомлённом жарой городе. Майка и тонкие джинсы цвета моих кирпично-русых волос прилипли к телу. Хотелось прохлады и покоя.

Я зашла в маленькое кафе. Заказала овощной салат, круассан и бокал апельсинового сока с мякотью. За столиком напротив сидел молодой человек лет двадцати шести – двадцати семи: волосы цвета каштана спускались на плечи, светлая футболка подчёркивала загар. Он подмигнул мне. Я улыбнулась.

За его столиком не было ни еды, ни питья, ни посуды: как видимо, он ожидал заказ. Но официант прошёл мимо него, как бы не заметив. Окликнув официанта, я попросила себе ещё один бокал сока. Основательно утолила жажду. Расплатилась. В холле кафе, у большого, в рост, зеркала расчесала длинные, приставшие к влажной спине волосы, захлопнула сумочку, посмотрела сквозь стеклянную стену кафе на улицу и ринулась за автобусом, подъезжавшим к остановке.

В автобусе я заняла место у окна и уже с большим энтузиазмом в который раз принялась рассматривать Алма-Ату, один из моих любимых и любящих меня городов. Вдруг кто-то легонько положил на мою ладонь свою. Я оглянулась. Возле меня сидел незнакомец из кафе.

– Так вот Вы какая, – протянул он певучим, богато окрашенным голосом. Он отнял руку от моей.

– Какая?

– Молодая, – тон голоса был очень вежливым.

У него густо-синие радужки, тонкие пальцы с крепкими, довольно широкими лунками ногтей.

Моя остановка. Я говорю – мне пора выходить, выпархиваю из автобуса и устремляюсь к издательству, где меня ждёт мой новенький роман. По пути оглядываюсь: широкое заднее стекло автобуса увозит улыбку незнакомца – молодой человек пристально смотрит в окно, а ведь только что сидел в передней части салона. Ловок!

Захожу в издательство, здороваюсь с вахтёром и вдруг краем удивлённого глаза замечаю в фойе того же незнакомца: его лицо спокойно и задумчиво, но он явно ждёт меня, поскольку при моём появлении встаёт и идёт навстречу.

– Вы не знаете, кто это? – быстро киваю я вахтёру в сторону молодого человека.

– Это Альфред Шнитке, композитор, – благожелательным тоном экскурсовода объясняет вахтёр, интеллигентного вида мужчина в очках.

– Да-а-а, – удивлённо протягиваю я, собираясь резонно поспорить («Но он же умер!»), но тут замечаю, что вахтёр говорит о портрете, висящем за спиной приближающегося незнакомца. По-моему, синеглазого молодого человека вахтёр не видит. Мистика?

– Мёртвым охотно вешают портреты, – словно читает мои мысли вахтёр.

Незнакомец уже рядом.

– Елена, мне нужно с Вами поговорить. Я подожду Вас, – бархатный голос, внимательные глаза.

– Ждите, – я ускользаю за книгой, получаю сигнальный экземпляр, шуршу приятноми на ощупь, пахнущими типографской краской страницами, благодарю и... на ходу читаю. Я свидетельница чуда – слова, явленного на бумаге. Это чудо, всегда застающее меня врасплох. Как и любое другое чудо.

Но синеглазый невидимка ждёт меня. Я вспоминаю о нём и устремляюсь в фойе. «Нет, все его видят – что за глупости! – решаю я. – Но как он оказался в издательстве, ведь автобус уехал, а он здесь?» Я не успеваю тщательно додумать эту мысль (ну, наверное, попросил остановить ему, а шаг-то у него шире моего, вот и добрался раньше, но, впрочем, дорога ведь одна...), как оказываюсь возле живописного незнакомца.

Белый порог, яркое солнце. Он вежливо помогает мне спуститься, подав руку.

– Меня зовут Борис, – представляется он в небольшом кафе, куда мы забрели с ним для разговора.

– Моё имя Вы знаете. Но откуда?

– С этим знанием я родился.

– Да что Вы?! – я внимательно смотрю ему в лицо. Что он такое говорит?

– Я не нашёл Вас дома. Позвонил, Ваш муж любезно ответил, что Елена в Алма-Ате.

Тема моего мужа мне явно нравится: это самый дорогой для меня человек. Я не придумываю ничего лучше такого вопроса:

– Как у него дела? У него всё в порядке?

– Тон его был спокойный и вежливый. Я думаю, всё в порядке.

Я пью минеральную воду, ем печенье. Борис ничего не ест, как бы виновато глядит в зеркальную крышку столика.

– А ведь Вы не узнали меня, Лена. Меня зовут Борис Славинский.

Кусочек печенья едва не застрекает у меня в горле. Молодой человек продолжает:

– Я герой Вашего романа. Материализованный плод фантазии. Вы подарили мне дух и плоть.

Я кладу печенье на блюдце и больше к нему не притрагиваюсь. Что ж – именно в Алма-Ате я издала свой роман, но в магазины он ещё не поступил. Рукопись здесь читали человек десять. Перебираю в памяти знакомых – алма-атинских шутников. Вот дают! Найти такой типаж! Человеческую живопись!

– Большое спасибо, Борис. А Вы не знакомы, случайно, с Жорой Агеенко?

– Нет. Я близко знаком лишь с теми, кто внесён Вами в художественный мир романа. Благодаря Вам я общаюсь с замечательными людьми – Кириллом, Ивановой, Женей, Жанатом... И – о Боже! – с великими поэтами – Данте, Блоком, Рильке: я очень благодарен Вам за это. Ваш роман...

– То, что Вы читали мой роман, у меня сомнений не оставляет, – с лёгким раздражением замечаю я.

Он открыто улыбается:

– Вы не можете не верить мне. Я здесь, и я реальность.

Он такой милый и непосредственный, что я теряюсь.

– Но... я ведь Вас... убила, получается?

– Борис Славинский стал лишним в ткани романа. Не расстраивайтесь: мне не было больно. Ведь я сотворён из другой глины. Я не человек, я персонаж.

Разум возвращается в мою голову. Я звоню Жорке. Долго и путано объясняю ему ситуацию, по ходу восторгаясь его режиссёрскими способностями. Жора внимательно слушает (по-моему, он решает, что мне нужна психиатрическая помощь), отнекивается от всех моих упреков, перемешанных с восторгами, и приглашает вечером к себе.

– Лен, ты на солнце долго была? Смотри, не шути с этим.

Я прощаюсь, обещая зайти: вечер у меня свободен. Звоню ещё пятерым друзьям (конечно, писателям – наверное, это их рук дело!): двоих нет дома, поэт Гена Банников восхищается моей выдумкой, бард Наташа Бутенко смеётся, прозаик Вадим Гордеев, как

и Жорка, озабоченно советует остудиться и приглашает хоть сейчас в гости, он живёт у самых гор...

Я возвращаюсь к Борису. Он так взволнованно следит за моей реакцией на него, что я вдруг чувствую: я ему и в него верю.

– Я принёс Вам неприятности. Вы обеспокоены.

– Нет, что Вы!.. Я очень рада Вам.

Не удерживаюсь и касаюсь его плеча: он живой, плотский? Под рукавом футболки ощущаются крепкие мускулы, но сам он тонкокостный, гибкий, лёгкий. Именно таким (таким!) я видела его в своих творческих грёзах: смуглое лицо, закинутые назад волосы...

– Борис, Вы не в обиде на меня, что я заставила Вас столько пережить? – я оправдываюсь перед ним, точно не зная, кто передо мной – Борис Славинский, мираж, хороший фактёр.

– Нет, что Вы – я не в обиде! – он смотрит на меня в восхищении, мне это явно льстит. – Вы моя создательница, я люблю и уважаю Вас.

– Спасибо, – я растрогана.

Если это действительно Борис, то я боюсь его внутреннего содержания: я сама создала его экзальтированным, неуравновешенным. Или после своей смерти в романе он преобразился? Ведь он живёт в метафизической реальности – Небоскрёбе Парнаса, куда, по замыслу текста, после смерти попадают все писатели...

– К сожалению, мне разрешили пообщаться с Вами совсем недолго. Я должен передать Вам эту вещицу и исчезнуть, – Борис даёт мне ключ в виде гильзы, на нём выгравирован длинный номер. Гильза в моих руках.

– Никогда не расставайтесь с этой вещицей. До встречи! – он прощается и быстро выходит из кафе.

Я выбегаю следом, оставив сумочку, но Бориса нигде нет, он как в воду канул.

Понуро бреду в кафе. Со стороны, наверное, это похоже на ссору любовников, и официантка с сочувствием смотрит на меня. Значит, она видела Бориса? Или я общалась при ней с невидимкой?

– Какой красивый парень! – говорит женщина за соседним столиком своей подруге (она увидела его или говорит о другом человеке?), затягиваясь длинной сигаретой, и я испытываю смешанное чувство потери друга и восторга своим ребёнком.

Вечер в компании Жоры и Вадима я провожу, как сомнамбула. Ребята тщетно стараются вернуть меня на бренную землю. Бренчит Жоркина гитара, Вадим неустанно шутит... Я же пребываю в шоке.

.....

Ключ-гильзу, как медальон, я всегда ношу с собой. Моему мужу действительно звонил некий Борис. Своих координат он не оставил, был очень вежлив, не настойчив.

Попадая теперь в Алма-Ату, я безотчётно всматриваюсь в лица прохожих и вслушиваюсь в голоса.

2007 г.

НАШІ АВТОРИ

Анатайчук Інна Миколаївна – старший викладач кафедри іноземних мов Українського державного хіміко-технологічного університету (м. Дніпро).

Берестень Олена Євгенівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри англійської філології та перекладу Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Білокопитова Марія Олександрівна – магістр філології Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Бондарчук Катерина Сергіївна – доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки Національного університету «Запорізька політехніка».

Верменич Яна Валеріївна – докторант кафедри англійської філології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Вірченко Тетяна Ігорівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури, компаративістики і грінченкознавства Київського університету імені Бориса Грінченка.

Годік Катерина Олександрівна – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу компаративістики Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України (м. Київ).

Голуб Дарина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології та перекладу Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Данчишин Назар Романович – молодший науковий співробітник Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка».

Дмитрук Лілія Анатоліївна – доктор педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг).

Емінлі Беюкханум Ібрагім кизи – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри азербайджанської мови та методики її викладання Сумгаїтського Державного Університету (Азербайджан).

Зейферт Олена Іванівна – доктор філологічних наук, професор кафедри теоретичної та історичної поетики Російського державного гуманітарного університету (м. Москва).

Зінуква Наталія Вікторівна – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології та перекладу Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Зінченко Вікторія Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг).

Кирпиченко Олена Ернстівна – кандидат філологічних наук, доцент, директор Інституту іноземної філології Класичного приватного університету (м. Запоріжжя).

Кропивко Ірина Валентинівна – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Кулакевич Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства, заступник декана факультету харчових та хімічних технологій Українського державного хіміко-технологічного університету (м. Дніпро).

Куц Марія Олександрівна – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг).

Литвиненко Нінель Анісімівна – доктор філологічних наук, професор кафедри історії зарубіжних літератур Московського державного обласного університету (Російська Федерація).

Лілік Ольга Олександрівна – доктор педагогічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Мамедова Джавида Ага – кандидат філологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Відділу світової літератури та компаративістики Інституту літератури імені Н. Гянджеві Національної Академії Наук Азербайджану (м. Баку).

Мамедова Конуль Габіб – старший викладач кафедри англійської мови гуманітарних факультетів, докторант кафедри загального мовознавства Бакинського Державного Університету (Азербайджан).

Мащенко Олена Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри порівняльної філології східних та англослов'янських країн Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Мелкумова Тетяна Володимирівна – кандидат філологічних наук, учитель вищої категорії Криворізької спеціалізованої загальноосвітньої школи I–III ступенів № 20 з поглибленим вивченням німецької мови Криворізької міської ради Дніпропетровської області.

Меньшиков Ігор Іванович – доктор філологічних наук, професор кафедри загального та слов'янського мовознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Мікаїлов Ульві Айдин – докторант кафедри азербайджанської літератури Бакинського Державного Університету (Азербайджан).

Нефагіна Галина Львівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської філології Поморської Академії в Слупську (Польща).

Остапенко Світлана Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг).

Панченко Олена Іванівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Пура Ярослав Степанович – викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Ревуцька Світлана Казимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг).

Рибалка Наталя Вікторівна – асистент кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг).

Рутц Олена Веніамінівна – старший викладач центру Довузівської підготовки іноземних громадян Українського державного хіміко-технологічного університету (м. Дніпро).

Сазонова Вікторія Сергіївна – викладач кафедри іноземних мов Українського державного хіміко-технологічного університету (м. Дніпро).

Сазонова Олена Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка.

Сафарзаде Аміна Енверівна – докторант кафедри англійської мови та літератури факультету гуманітарних і соціальних наук Університету Хазар, викладач Азербайджанського університету мов (м. Баку).

Сухенко Інна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Талан Наталія Ігорівна – викладач кафедри англійської філології та перекладу Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Турчак Олена Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології та перекладу Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Удовіченко Ганна Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг).

Форгель Марина Володимирівна – магістр філології Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (м. Кривий Ріг).

Харчук Лілія Валеріївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Царенко Ілона Олександрівна – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки, менеджменту та комерційної діяльності Центральноукраїнського національного технічного університету (м. Кропивницький).

Царенко Олена Олександрівна – магістр філології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Чумаченко Ольга Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки Національного університету «Запорізька політехніка».

OUR AUTHORS

Inna M. Anataichuk – Assistant Professor, Ukrainian State University of Chemical Technology (Ukraine).

Yelena Ye. Beresten – PhD in History, Associate Professor, Alfred Nobel University (Ukraine).

Mariia A. Bilokopytova – MA in Philology, Alfred Nobel University (Ukraine).

Catherine S. Bondarchuk – Associate Professor, Zaporizhzhya Polytechnic National University (Ukraine).

Olha A. Chumachenko – PhD in History, Associate Professor, Zaporizhzhya Polytechnic National University (Ukraine).

Nazar R. Danchyshyn – Associate Scientist, Lviv Polytechnic National University (Ukraine).

Liliya A. Dmytruk – Doctor of Pedagogy, Associate Professor, Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine).

Boyukkhanum I. Eminli – PhD in Philology, Associate Professor, Sumgait State University (Azerbaijan).

Maryna V. Forgel – MA in Philology, Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine).

Kateryna O. Hodik – PhD in Philology, Associate Scientist, Shevchenko Institute of Literature of National Academy of Science of Ukraine (Ukraine).

Dar`ya A. Holub – PhD in Philology, Associate Professor, Alfred Nobel University (Ukraine).

Liliya V. Kharchuk – PhD in Philology, Senior Lecturer, Lviv Polytechnic National University.

Iryna V. Kropyvko – Doctor of Philology, Associate Professor, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine).

Lyudmyla M. Kulakevych – PhD in Philology, Associate Professor, Ukrainian State University of Chemical Technology (Ukraine).

Mariia O. Kuts – PhD in Pedagogics, Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine).

Olena E. Kyrpychenko – PhD in Philology, Associate Professor, Classic Private University (Ukraine).

Olha O. Lilik – Doctor of Pedagogy, Associate Professor, Taras Shevchenko National University “Chernihiv Collegium” (Ukraine).

Ninel A. Litvinenko – Doctor of Philology, Full Professor, Moscow Region State University (Russian Federation).

Javida A. Mamedova – PhD in Philology, Associate Professor, The National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Konul H. Mamedova – Senior Lecturer, Baku State University (Azerbaijan).

Olena A. Mashchenko – PhD in Philology, Associate Professor, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine).

Tetiana V. Melkumova – PhD in Philology, Lecturer, Kryvyi Rih specialized secondary school of I-III grades № 20 with in-depth study of the German language of the Kryvyi Rih city council of Dnipropetrovsk region (Ukraine).

Igor I. Menshikov – Doctor of Philology, Full Professor, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine).

Ulvi A. Mikailov – Doctoral Candidate, Baku State University (Azerbaijan).

Galina L. Nefagina – Doctor of Philology, Full Professor, Pomeranian University in Slupsk (Poland).

Svitlana A. Ostapenko – PhD in Pedagogics, Associate Professor, Mykhailo Tuhon-Baranovskiy Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine).

Olena I. Panchenko – Doctor of Philology, Full Professor, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine).

Yaroslav. S. Pura – Lecturer, Lviv Polytechnic National University (Ukraine).

Svitlana K. Revutska – PhD in Philology, Associate Professor, Mykhailo Tuhon-Baranovskiy Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine).

Olena V. Rutz – Assistant Professor, Ukrainian State University of Chemical Technology (Ukraine).

Nataliia V. Rybalka – Lecturer, Mykhailo Tuhon-Baranovskiy Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine).

Amina E. Safarzade – Doctoral Candidate, Khazar University (Azerbaijan).

Olena V. Sazonova – PhD in Philology, Associate Professor, Taras Shevchenko National University “Chernihiv Collegium” (Ukraine).

Viktoriya S. Sazonova – Assistant Professor, Ukrainian State University of Chemical Technology (Ukraine).

Yelena I. Seifert – Doctor of Philology, Full Professor, Russian State University for the Humanities (Russian Federation).

Inna M. Sukhenko – PhD in Philology, Associate Professor, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine).

Natalia I. Talan – Lecturer, Alfred Nobel University (Ukraine).

Ilona O. Tsarenko – PhD in Economics, Central Ukrainian National Technical University (Ukraine).

Olena O. Tsarenko – MA in Philology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Ukraine).

Olena M. Turchak – PhD in Philology, Associate Professor, Alfred Nobel University, Dnipro (Ukraine).

Hannah M. Udovichenko – PhD in Pedagogics, Associate Professor, Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine).

Yana V. Vermenych – Doctoral Candidate, V.N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine).

Tetyana I. Virchenko – Doctor of Philology, Full Professor, Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine).

Viktoriia M. Zinchenko – PhD in Pedagogics, Associate Professor, Mykhailo Tuhan-Baranovskyi Donetsk National University of Economics and Trade (Ukraine).

Nataliia V. Zinukova – Doctor of Pedagogy, Associate Professor, Alfred Nobel University (Dnipro, Ukraine).